De Dietsche Warande

Tijdschrift voor
NEDERLANDSCHE OUDHEDEN, EN
NIEUWERE
KUNST & LETTEREN.

EERSTE JAARGANG,

BESTUURD DOOR

J. A. Alberdingk Thijm.

1856.

N° 1. — Januari en Februari.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN,

BERICHT.

Niet «wegens toenemende belangſtelling van het letterkundig publiek», noch ook wegends «den toevloed van ingekomen bijdragen» — aangezien «ingekomen bijdragen niet plegen toe te vloeijen, en oningekomen bijdragen geen «bijdragen» zijn — maar veeleer om de belangſtelling van alle lezers meer op te wekken, en, inderdaad, voor de talrijke mededeelingen, die wij ontvangen, te ſpoediger eene plaats te vinden, wordt er, met 1856, aan elk nommer der «Dietsche Warande» een eng gedrukt FRANSCH BIJBLAD toegevoegd: waarin kortelijk wordt aangeſtipt wat in de «Warande» behandeld is en vooral ook gelegenheid geopend tot levendig verkeer tuſſchen onze nederlandsche Warandgenoten en hunne geestverwanten in den vreemde. Zonder verhooging van prijs zal dus nu de jaargang 1856 eenige vellen druks méer bevatten dan de jaargang 1855.

Dat fransche gedeelte der «Warande», hetwelk, door de verhoopte medewerking der buitenlandsche broeders, een niet onbedeelde bijhof onzer kunstgaarde kan worden, is ook afzonderlijk te ontbieden; het wordt, in dat geval, verrijkt met al de prenten, die in de «Warande» verſchijnen, en zal, geſchat op ruim 100 bladz. druks, dan berekend worden tegen *f* 2.— p. jaargang.

KORRESPONDENTIE.

Het Bestuur noodigt zijne vrienden uit tot het inzenden van korte bijdragen enz. voor de beide rubrieken «Bibliografie» en «Mengelingen»: zij meent dat eene «Warande» eene geſchikte plaats is voor levendig onderhoud in verſchillende form, en ſtelt niet ſlechts prijs op ernſtig doorwerkte ſtukken, maar ook op vluchtige elementen van konversatie voor de genoemde afdeelingen. Altoos zullen welkom zijn:

> «Ces bons et vieux amis causant de vers et d'art,
> Qui viennent de bonne heure et ne s'en vont que tard.»

DE DIETSCHE WARANDE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE OUDHEDEN, EN NIEUWERE KUNST & LETTEREN,

BESTUURD DOOR

J. A. Alberdingk Thijm,

VAN DE RIDDERORDE DES H. GREGORIUS DEN GROOTE.

TWEEDE JAAR: 1856.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN.
1856.

Grootere of kleinere BIJDRAGEN tot de »DIETSCHE WARANDE", in 1856 geplaatst of in de eerste nommers van 1857 op te nemen, zijn heuschelijk afgestaan door de Heeren:

A. ANGZ. ANGILLIS, Mr L. DE BAECKER, R^r, Mr H. A. A. VAN BERKEL, J^hr M^r PH. BLOMMAERT, Dr J. H. BORMANS, R^r, M^r IS. DA COSTA, R^r, M^r EDM. DE COUSSEMAKER, R^r, P. J. H. CUYPERS, J. M. DAUTZENBERG, DIDRON AÎNÉ, R^r, N. DONKER, Mr PRUD. VAN DUYSE, R^r, Pr J. DYCKMANN, H. M. TÉTAR VAN ELVEN MGZ., R^r, EDW. VAN EVEN, P. GÉNARD, Dr J. H. HALBERTSMA, R^r, Dr C. R. HERMANS, J. C. A. HEZENMANS, W. J. HOFDIJK, Dr H. HOFFMANN V. F., R^r, Dr A. DE JAGER, Pr P. J. KOETS, C. F. LURASCO, R^r, J. J. NIEUWENHUYZEN, A. C. OUDEMANS, M^r. AUG. REICHENSPERGER, J. A. DE RIJK, Mr F. B^on DE ROISIN, JOH. VAN ROTTERDAM, ALEX. SCHAEPKENS, P. P. M. ALBERDINGK THIJM, Dr J. VAN VLOTEN, e. a.

INHOUD.

Blz.

BEELDENDE KUNST, OUDERE EN NIEUWERE:

WARANDE-GEDACHTEN, door J. M. DAUTZENBERG 1

NEDERLANDS EEREPLAATS IN DEN DOM VAN KEULEN, naar LEOP. ELTESTER 80

EEN GESCHILDERD GLAS VAN 1305 — Mr ARNOULD GAELMAN, door EDW. VAN EVEN 149

DE ABDIJ VAN ROLDUC: II (Het nieuwe kerkorgel), door J. A. A. TH. 173

NIEUWE BOUWWERKEN en BOUWHERSTELLINGEN IN NEDERLAND: Ontwerpen en gebouwen van H. J. VAN DEN BRINK, door J. A. A. TH. 289

EEN CHRISTELIJKE GRAFZERK 345

HET NIEUWE MONUMENT TE AMSTERDAM, door J. A. A. TH. . . 373

HET STANDBEELD VAN LOURENS COSTER, VIe Brief van PAUWELS FOREESTIER 453

DE NASSAUSCHE GLASRAEM IN DE HOOFDKERK TE ANTWERPEN — Mr NICOLAES ROMBAUTS — door P. GÉNARD 493

GOTHIEK IN ONZE DAGEN ('t Stadhuis van Hamburg — verhandeling van den Architekt SCOTT) 367

MUURSCHILDERINGEN TE BAGNÈRES-DE-LUCHON 370

GOTHISCHE WEDSTRIJD TE RIJSEL 282, 448

Blz.

GRAFZUIL VOOR ABM DES AMORIE VAN DER HOEVEN 365

KERKBEELDEN EN KERKGEWADEN IN LIMBURG 450

NEDERLANDSCHE BOUW- EN BEELDLEGENDEN (I) 155

DE TEN-TOON-STELLINGEN TE AMSTERDAM, IN 1856 (I), VIIe BRIEF van PAUWELS FOREESTIER 506

WANDALISME EN AKADEMISME (overwitting eener muurschildering te Zwolle) 161

» » » (wechruiming van egmondtsche overblijfsels) 195

» » » (een haarlok van Jacoba van Beyeren) 355

» » » (wechruiming van amsterd. gevels van 1630 en 1670) 355

» » » (slooping van de kerk te Odoorn) 356

» » » (amotie der Westerhal) . . 435, 538

KOLLEKTIOMANIE 168

KUNSTKENNIS 169

ZEDELIJKHEIDSPOLITIE OVER KUNSTWERKEN 285

Op den Stoomer *Dirck Martens*, door Mr PRUD. VAN DUYSE . 552

BIBLIOGRAFIE:

»Grundzüge der Chr. Kunst-archäologie", door HEINR. OTTE. 88

»Zeitschrift für Chr. Archäologie und Kunst", door F. VON QUAST en H. OTTE 440

»Entwickelungsgang der Kirchen-Architektur", door CARL SCHILLER 163

»Gothisches Musterbuch", door REICHENSPERGER, STATZ en UNGEWITTER 439

»Kunstdenkmale des Oesterr. Kaiserstaates", door HEIDER, v. EITELBERGER, en HIESER 358

»Graf- en Gedenkschriften der Provincie Antwerpen" }
»Graf- en Gedenkschriften der Provincie O.-Vlaenderen" } . 445

»Der Herzogliche Palast von Urbino", door FRIEDR. ARNOLD . 442

Blz.

»O.-L.-V. op 't Staeksken, te Antwerpen", door P. GÉNARD. 441

»De Kunstkronijk", door TH. VAN WESTRHEENE, Wz. . . 442

»Dekorative Entwürfe", door PAUL BOEHEIM 164

»Handbuch der Oelmalerei", von ALEX. ELBINGER 359

»Die Malerschule Huberts van Eyck", door H. G. HOTHO . 164

»Etudes sur les beaux-arts", door F. B. DE MERCEY . . . 89

»Original Entwürfe moderner Bauwerke", door HACAULT . . 545

»Projets de maisons de ville et de Campagne", door UNGEWITTER
»Meubles du moyen âge", door den zelfde } . 545

Gravure van de »Schuttersmaaltijd", door KAISER 279

VOLKSLEVEN:

ALGEMEENE PLASTISCHE BEGRIPPEN, ZAGEN, ZEDEN; BIZONDERE LEVENSFORMEN: NIET REEDS BEGREPEN ONDER DE VROEGERE RUBRIEKEN.

EEN HOLLANDSCH DORP IN DE XIVe EEUW, door Mr H. A. A. VAN BERKEL 97, 325, 511

EEN SCHOOLMEESTER VAN HET JAAR 1590, door J. A. A. TH. . 17

ONTVANGST VAN MARIA-ANNA VAN OOSTENRIJK TE NIJMEGEN, door EDW. VAN EVEN 385

BOUW- EN BEELDLEGENDEN: Zie de rubriek »Beeldende Kunst".

VLAAMSCHE TAALGRIEVEN 551

L'ABOMINABLE MOYEN ÂGE 170

SLECHT PAPIER 170

BRUGVERDELGING 285

BIBLIOGRAFIE: Zie de volgende rubriek. Voords:

»Handbuch der Kostümkunde", door HERMANN WEISS . . 359

»Handbuch der Litauischen Sprache", door AUG. SCHLEICHER . 447

LETTER-, TOONEEL-, EN TOONKUNST.

OOK LETTER- EN MUZIEKWERKEN-ZELVEN.

NEDERLANDSCHE DRAMATIEK:

HOMULUS, door J. J. NIEUWENHUYZEN 86

Blz.
HOOFTS »SCHIJNHEILIGH", door Dr J. VAN VLOTEN en J. A. A. TH. 196, 431

NEDERLANDSCHE EPIEK:

DER YSTORIEN BLOEMEN, door A. C. OUDEMANS:

Slot der Legende van St Berthelmeus 123

Legenden van St Philip en St Thomas 125

Legenden van St Mattheus en St Jacop den Mindere . . 179

Slot der Legende van St Jacop den Mindere 470

Legenden van St Symoen en St Judas 472

Legende van St Mathijs 484

Nalezingen enz. 487

Woordenlijst 553

NEDERLANDSCHE BOUW- EN BEELDLEGENDEN: Zie de rubriek »Beeldende Kunst"

KONING ARTUR, legenden, door J. J. NIEUWENHUYZEN . . . 349

DE GRIMBERGSCHE OORLOG: I 403

DRY VLAEMSCHE ALBUMS, door A. ANGZ. ANGILLIS 297

»EEN EDEL EXEMPEL", dietsch gedicht van de XIVe Eeuw, door Jhr Mr PH. BLOMMAERT 352

GREGORIAANSCHE KOORZANG, door J. A. DE RIJK 139

BILDERDIJK EN VONDEL, door Mr Is. DA COSTA 490

SCHIER-AANMOEDIGING DER NED. LETTERKUNDE 87

TOELICHTING VAN POËZIE 167

OUD-FRANSCH 171

MIDDELEEUWSCHE HARMONIE 172

MIDDELEEUWSCHE DRAMATIEK 452

HET BILDERDIJKSFEEST 548

FRANSCHE AKADEMISTEN EN HOLL. BERICHTGEVERS 288

LEVEN DE SIEGENBEKIANEN 551

ORDE 371

BIBLIOGRAFIE:

»Deutsche Mythologie", door JOSEPH VEREIN 96

Blz.
»Hessische Sagen", door J. W. Wolf 164
»Mährchen und Sagen für Jung und Alt" 360
»Von Soltau's Historische Volkslieder" door Dr Hildebrand . 360
»Altdeutsche Heldenlieder", door Fr. Heinr. von der Hagen . 90
»Chants populaires des flamands de France, par Edm. de Coussemaker 91
»Don Quijote", door Mr C. L. Schüller tot Peursum . . 95
Kompleete dichtwerken, van Bilderdijk 276
»Graaf Struensee", door H. J. Schimmel 92
»Hendrik Voes", door Dr W. B. J. van Eyk 546
»Nalatenschap van Willems", door Mr Prud. van Duyse . 361
»Schæfers leven van Goethe", met voorreden van Mr C. W. Opzoomer 277
»Entwicklungsgeschichte der französischen tragödie", door Ad. Ebert 446
»Die Gränzen der Musik und Poesie", door Aug. Wilh. Ambros 446
»Die Tonwerke des XVIn u. XVIIn Jahrhunderts", door C. F. Becker 166
»Livre choral", door L. S. Fanart 362

PRENTEN:

Schoolmeesters van 1600 . . . . . tegenover blz. 51
Kerkorgel te Rolduc, door P. J. H. Cuypers . » » 173
Grafzerk, in den stijl van 1300 (door J. A. A. Th.) . » » 345
Grimbergsche wapenkaart . . . . . » » 427
De Nassausche Glasraem te Antwerpen, door Nicolaes Rombauts . . . . . » » 503

ERRATA:

Blz. 174, r. 11 v. o. staat „galerij"; lees „gang".
„ 204, in de noot, „ „Cassandra"; „ „Calandra".

WARANDE-GEDACHTEN,

DOOR

J. M. DAUTZENBERG.

De »Dietsche Warande" heeft reeds menig belangryk verslag geleverd over beeldhouw-, schilder-, toon- en bouwkunst; veroorlooft my, dat ik u onderhoude over een onderwerp, dat in Holland zoowel als in Belgiën der algemeene aendacht waerdig is.

Van myner eerste jeugd af is my het buitenleven steeds liever geweest, dan myn verblyf in der stad. Ik laet nooit eene gelegenheid ontsnappen, die my, en ware het ook maer voor eenen dag of voor eenige uren, buiten muer en wal brengt. Op den lande, in weide en bosch, komt poësie ons alom te gemoet; zy leeft er en zweeft er langs murmelende beken, door golvende velden en ruischende plantsoenen. Natuer en poësie innig verbonden streelen aldaer den geest en het hart der menschen, en maken ons vatbaerder voor het stille genot der kunst.

Is het niet vreemd, dat in Belgiën en Holland, twee zoo kunstzinnige landen, zoo weinig aendacht gewyd wordt aen de kunst, die tuin- of hoflandschappen zamenstelt? Met grooten iever vervolgt men weêrzyds de geringste strekking, die uit den eenen of anderen kunstvakke uitgaet, men vergelykt en beoordeelt er elken nieuwen stap des vooruitgangs; maer zelden gewaegt men der tuinkunst, en wanneer het eens toevallig geschiedt, dan is het op eene oppervlakkige wyze, als of de kunst der *Kent's* en der *Whateley's* het recht niet hadde

mede te tellen in de ry der schoone kunsten. En toch zal niemand beweren, dat een met smack aengelegde tuin, welks verschillend schoone deelen zich onderling harmonisch vereenigen tot eenen schilderachtigen geheele, en die in elker betrekking den regelen der Aesthetiek voldoet, niet even zoo wel den name eens kunstwerks verdiene, als b. v. eene schildery of een muziekstuk.

De tuinkunstenaer voert in der werkelikheid dat uit, wat een landschapschilder ons op het doek voorstelt. Indien hem de verwentoonen van der natuer reeds klaer en bereid geleverd worden, zoo moet hy ze niet te min schikken, en zyn opstel is in zoo verre moeieliker, als hy geen vaerdig werk volbrengen kan; maer in zyner verbeelding de vormen berekenen en zich voorstellen moet, welke zyne plantingen na jaren eerst aennemen zullen. Terwyl de schilder slechts een uitzicht bewerkt, moet de lustbosch- of warandeschepper bykans altyd naer verschillende zyden henen zyn werk berekenen. De toonzetter eens muziekstuks verwekt door zekere zamenstelling der klanken ook zekere gemoedsstemming by zynen toehoorderen; hy, die een lustgoed heeft zamen te stellen, moet dit even zoo. En daertoe heeft hy ook de noodige stoffe. Beweging der grondoppervlakte, zachte, met bevalligen boomen licht beplante heuvels (men denke aen gleditzschias, robinias, betulas &[a]), van waer men een uitzicht heeft op een vriendelik dorp; weidestreken, omzoomd door heldere, lichtgroene, losse plantsoenen; waterbekkens of beken, waerin slanke boomgroepen zich spiegelen enz. stemmen ons onwillekeurig ter opgeruimdheid, terwyl naeldehoutplantingen, groote reeksen van donkerlooverigen boomen eenen tegenovergestelden indruk op de ziel voortbrengen.

Indien nu de tuinkunst de grondstoffen bezit, die ze met anderen kunsten gelyk stelt; dan heeft heur ryk bovendien ook de grootste uitgebreidheid. Geene andere is zoo innig met den welbehagene en den welbevindene der menschen verbonden, als zy. Ook zien wy meer dan ooit, dat haest ieder, wiens voorspoedig lot het eenigs zins veroorlooft, naer een land-

huis tracht. Zulks is een verheugend iets, want Alexander von Humboldt zegt (»Kosmos" II, 17). »Het tuigt van eenen grooten en edelen charakter, wen een man in zynen onrustigen, drukbezigen levene, levendig natuergevoel en liefde ter landelike eenzaemheid bewaerd heeft."

Bij dezer liefhebberij aen lusthoven zoude men denken, dat het belang, dat men in de tuinkunst stelt, algemeen zijn moet. Zoo is het echter niet. Het getal hunner, die ze van nabij beschouwen en koesteren, is zeer gering. Weinige weten graen van kaf te scheiden, weinige kennen derzelver wetten. Hoe vaek ziet men, dat ryke eigenaers, van letterkundiger beschaving, ervaren in den ryke der schoone kunsten, naest eener bekoorlike, sierlike, in zuiveren styl gebouwde en uitgestoffeerde wooning eenen tuin bezitten, die tegen de regels der Aesthetiek en des goeden smaeks aenbotsen. Men ziet zeer dikwerf buitengoederen aenleggen, waertoe groote sommen besteed worden, en die hunne bezitters nogtans niet tot hunnen doele leiden, omdat men er plantsoenen begint, die nimmer eene schilderachtige gedaente aennemen kunnen. Ja, men ziet zelfs openbare of van grooten maetschappijen gestichte hoven, waerin de grofste misgrepen tegen de wetten der kunst uitgeoefend zyn, zonder dat de critiek er zich mede moeit.

Tegenover die daedzaken, zal het menigen gewenscht zyn eenige wenken te ontfangen nopens de beginsels en de nieuwere vorderingen der tuinstichting met aenhaling eeniger gewoonlike en grove dwalingen, die er al te vaek plaets grypen.

De »Dietsche Warande" dunkt my allergeschikst, om een zoo belangryk onderwerp te behandelen. Ik zal den raed eens in Brussel thans gevestigden kunstenaers niet versmaden, die zoo ik hope, weldra in staet zal gesteld worden, de kennissen aen te brengen, die hy op de goederen des vermaerden princen Pückler-Muskau en te Potsdam onder de leiding des H^en^ Lenné heeft verworven.

Hy, die my eene hulpzame hand biedt by der behandeling dezes onderwerps is een geleerde duitsche lusttuinbouwer met

name Keilig, die met iever en lust zyn gansch leven aen zyne kunst wil wyden.

UITGESTREKTHEID.

Om eenen grooten indruk uit te oefenen, is het niet volstrekt noodig, dat een lusthof, eene warande of een park eene groote uitgestrektheid hebbe. Dikwerf wordt eene groote ruimte door onbehendigheid den ooge zoo verkleind, dat ze onschynelik wordt, en omgekeerd kan eene kleine ligging door verberging der grenzen grooter schynen, dan ze werkelik is. In eener schilderachtige streek, waer men den buitengrond door keurige uitzichten om zoo te zeggen binnentrekken en met den lusthove zelven in verbinding brengen kan, mag een geringere omvang voldoen, dan in eener kale vlakte, waer het park zich, als eene oasis in der breede ruimte, zyne landschap eerst vormen moet. Onder denzelfden betrekkingen nogtans, is steeds den grooten landschappe boven den kleinen de voorkeur te geven. Wil men, dat het den naem eens kunstwerks verdient, dan moet immers het geheel eenen indruk van *harmony* en *rust* maken, en die indruk kan by geringer uitbreiding geene plaets vinden, zonder der *verscheidenheid* en *menigvoudigheid* afbreuk te doen. Ook is het niet behagelik, voor den wandelaer, seffens weêr aen de plaets te komen, van waer hy vertrok.

LIGGING.

Het is nauweliks noodig aen te stippen, dat men steeds, by vryer keuze, eene streek, die reeds natuerlike schoonheid bezit, boven eene vlakke zal verkiezen. Welke kosten men er ook aen bestede, men zal hier toch niet die fraeiigheid erlangen, welke de eerste vooruit bezit. Ofschoon men den gronde door vorming van heuvelen en dalen eenige beweging geven kan, zoo zal men er echter steeds dien zwaei en die

grootte vermissen, welke de natuer heuren werken opdrukt, en den uitzichten feilt de menigvuldigheid en het schilderachtige eener heuvelige streek. De ongelykheid des bodems is een hoofdvereischte tot eenen schoonen landschappe. Vlak en eentoonig zijn gelykbeduidend. De bergachtigheid bezit levendige afwisselingen van tafreelen en liggingen, en verleent den struiken en boomen iets vrys, iets koens, iets indrukwekkends. Onze ziel ook voelt er zich vry, staen wy op de hoogte eener uitzicht, die de omstreken beheerscht.

UITZICHTEN.

Waer zulke schoonheden zich reeds bevinden, daer behoeft de kunst ze maer vernuftig uit te buiten. Hier en ginds worden volgens onzen doele gewenschte veranderingen gemaekt, b.v. om gemakkelike voetpaden of wegen te bouwen; het schoone wordt door gepaste plantsoenen nog vermeerd en verlicht. Op andere plaetsen worden uitzichten gesloten, opdat de volle aendacht getrokken worde op plannen van den eenen tuin, tot dat de schoonheid des anderen plotselik op den voorgrond treedt. Men moet aen 't punt, van waer men eener schoone uitzicht geniet, alle mogelike zorg schenken, en niet wanen, dat de verte hier alle onze opmerkzaemheid kunne inzwelgen. Een fraei uitzicht maekt des te meer indruk, hoe schooner de plaets is, van waer men het omvat.

In der vlakte in tegendeel, waer deze groote natuerlike voordeelen mangelen, daer is het de taek der kunst, dezelve eenigs zins door andere te vervangen. Wy zeggen eenigs zins, want de grootste gewrochten dezes vaks dragen steeds den stempel der bekrompenheid aen zich, en men erkent er haest altoos op den eersten blik hunnen kunstliken oirsprong. Meestendeels is het goed den bodem slechts verlengde oneffenheden te geven, deze verschijnen gewoonlik bekoorliker, lieftalliger en natuerliker dan hoogere kunstlike heuvels. Somtyds is het echter wenschenswaerd en noodig zulke aen te leggen, 't zy om van der hoogte af een schoon uitzicht te winnen, 't zy

om er de aerde te plaetsen, die men door 't uitgraven eens vyvers of grooten waterbekkens verwerft. Dan behoort men door steile of zachte hellingen naer verschillende zyden heen afwisseling en verscheidenheid te brengen, dan zoekt men, zonder verwarring in der form te baren, aen zulke aerdklotsen het plompe te ontnemen, indien men ze zachtjens doet aenzwellen of er naer binnen gebogene holligheden by aenbrengt. Welken indruk een heuvel verwekt, die zich plotselings boven eene vlakte verheft, zeide reeds voor drie kwart eeuw Delille in zynen gedichte: »*Les jardins*", en 't is nog altoos waer:

Et sur un sol égal, un humble monticule
Veut être pittoresque et n'est que ridicule.

Nogtans zondigt men heden al te vaek tegen zulke voorschriften. Dicht by Brussel, b. v., ligt een nieuw buiten, waer men onmiddelik achter den woonhuize eenen vyver gevormd en met der uitgedolvene aerde midden op der kleine ruimte eenen eenvormigen heuvel geschapen heeft; waerdoor het geheel als verschanst verschynt. Het gebrek eener behoorlike planting draegt er nog toe by, om het belachelike der vinding recht te doen uitblinken. Men vreesde waerschynlik, dat iets van dien geestigen ontwerpe zoude ontgaen aen den ooge des bezoekers. Hier moest juist het tegendeel plaets vinden. De verdieping moest te midden des gronds en de verheffing naer het einde deszelven bestaen.

Wat de vorming der dalen betreft, is over het algemeen menigvoudigheid der form een hoofdvereischte, ook is het wenschenswaerd eene zekere golvenvormige beweging des bodems te erlangen. Somwylen echter maekt het eene allerbeste uitwerking, als men kleine vlakten met steiler omgeving, gants effen legt. Die doenswyze vindt in der natuer ook dikwerf heur voorbeeld en treft ons door eenen lieftalligen contrast.

By omwentelingen schudt men gewoonlik, zoo als men in Duitschland zegt, het kind met den bade uit. Zoo iets geschiedde ook by der tuinkunst. Nadien de styve, onnatuerlike manier van Lenôtre plotselings verworpen was, en de zooge-

zegde engelsche styl mode werd, wilde men in den gaerden niets meer dulden, wat eenigs zins aen regelmatigheid of evenredigheid herinnerde. Nadenkende mannen zyn, wel is waer, al lang van dezer dwaling teruggekomen en weten dat te schatten, wat in gener afwyking van den goeden smaek goeds was, en zy trekken er voordeel uit. Niet te min, wy moeten 't belyden, is deze kennis nog niet algemeen geworden, en daerdoor ontstaen eenige der grove feilen onzer hedendaegsche tuinen, zoo b. v. in betrekking op

FONTEINEN.

Wat is schooner voor eenen kasteele, eene springbron, die zich te midden eens lief borduerden bekkens verheft, of eene, die uit eenen kleinen onregelmatig gevormden vyver omhoog welt? De eerste zal veel prachtiger schynen en onder allen opzichte indrukwekkender wezen, zy zal der gantsche omgeving een ryker uitzien schenken. Een bekken van 30 el middellijn, welks boord zich boven den bodem verheft zal twyfelloos grootsch verschynen, terwyl een vyver van 30 el nog altoos als plas of poel zal uitzien. Om te toonen, hoe vaek men zulks miskent, hoeft men niet lang na voorbeelden te zoeken, indien het geoorloofd ware datgene opentlik te hekelen, wat iemand ter verfraeiing zyns eigendoms onderneemt. [1]) Niet verre van der hoofdstad wordt tegenwoordig een buiten aengelegd, waer men die verkeerde handelwyze kan aenschouwen. Met den gelde, dat men aen den onbeduiden-

1) Bij het bestuur der „D. Warande" is als beginsel aangenomen: 1° Dat al wat in het openbaar gebeurt, dat ieder die „aan den weg timmert", onder het rechtmatig bereik en gebied valt der openbare kritiek; 2° Dat de *openbare* kritiek tevens het recht heeft zich uit te spreken over alle KUNSTPLEGING, waarvan zij naauwkeurige kennis heeft kunnen bekomen, zelfs al wordt die kunstpleging gerekend tot de *bizondere* handelingen te behooren. Voor de Justitie is de aanslag op iemants leven bijv. even zeer strafbaar, het zij die in het halflicht onzer binnenkameren, of op de gemeene markt heeft plaats gehad. De Justitie beoordeelt tot heden slechts zekere vraagstukken van Moraliteitsrecht in den engsten zin. Tot op het oogenblik, dat er ook eene staatsrechtbank voor Æsthetiesch Recht zal zijn ingesteld, blijve de vrijschare der kunstkritiek gemachtigd de schoonheidsmoorden tot zelfs in de sluipholen van het dilettantismus te bespieden en te vervolgen. A. TH.

den, uit baksteenen gemetselden vyver verkwist heeft, konde een fier bekken gebouwd worden, dat prachtig hadde uitgezien.

In der vreeze iets evenredigs of regelmatigs in de hoven toe te laten, als of zulks niet met den landschappe overeenstemde, vergeet men geheel en al, dat niets eenen beteren band vormt, om de architectonische lynen des gebouws eenszyds, en het landschap anderzyds, bekoorlik samen te voegen, dan eene springbron, die in een rond of eirond bekken valt. Groote, uitstekende, hoekige of rechtlynige voorwerpen verbinden zich nooit wel met den nieuweren hoflandschappen, wanneer men niet door lynen, die den cirkel ontnomen zyn, en die zich naer beide zyden even wel aensluiten, eenen overgang vormt.

WATERAENLEGGINGEN.

Kunstplassen of vyvers wel aen te brengen is overigens eene taek, die nog oneindig veel te wenschen laet, daer zy gewoonlik verkeerd opgevat wordt. Waer ziet men in lusthoven een waterstuk, dat niet op den eersten blik zyn gedwongen ontstaen verraedt? Intusschen mag men 't zich niet ontveinzen, dat dit punt een der moeielikste is in der tuinkunst. Tegenwoordig, zoo als men het dageliks zien kan, begint men de zaek volgender wyze. Men geeft eener waterkom sterk in- en uitgebogene oevers, kromlijnig gelyk wegen, en men laet ze, tegen den in- en uitvloed toe uitloopen in der form eens flesschenhalzes. Zulk een vyver ziet zeer hupsch en glad uit op den papiere, maer in der natuer maekt hy eenen heel anderen indruk. Uit eener schildery kan men de schoonheid eener streek *deelswyze* kennen, uit eenen plan *geenszins*.

Wat de toepassing der slingerende wegen op de teekening der waterkommen betreft, die is slecht de verdedigen. Wegen zyn kunstelike voorwerpen en volgen andere voorwaerden en wetten, dan het ontstaen en de bestemming der wateren. De natuer schiep landschappen, plassen, meiren, maer geene wegen; de mensch ontwierp ze te zynen gemakke. De lyn

die voor eenen weg schoon is, is het derhalven niet voor 't oever eens waters. Deze slangenlyn, of zoogezegde schoonheidslyn wordt thans overal als grondlyn gebezigd, en veroorzaekt in der nieuwere tuinkunst eene der grofste misslagen en dwalingen. Men wendt ze by plantingen aen, men neemt ze tot model by vorming van plassen. Waer rechtvaerdigt de natuer, die wy in onzen werken ten voorbeelde nemen, zulke handelwys? Waer bedient zy zich dezer lyn in haren grootschen tafreelen? Beschouwen wy met aendacht een natuerlik meir, dan vinden wy ginds en weêr, dat zyne oevers wellicht eene poos in bogen voortloopen, maer plotselik springen zy in barscher kromte af, en vallen steil in den waterspiegel neêr, of vormen eene spitse, diepe bocht, volgen iets verder weêr de rechte lyn, enz. By plantingen gaet de natuer eveneens te werk. Door rechte, schielike voorsprongen of insneden schept zy het schilderachtige, waerdoor zy schaduw en licht in heure werken brengt. Eene stout vooruitstekende spitse landtong, wier achterdeel met eenigen slanken boomen bezet is, onder welker twygen de blik doordringt om 't water weder te ontdekken, is by verre schilderachtiger, dan een oever, dat in zachte krommingen vooruittreedt; zoo heeft ook eene diepe bocht of baei, die in donkeren loofgewelven verloren loopt, veel meer bekoorlikheid dan eene halfmaenvormige insnede. Het zal nog al tamelik lang duren, alvorens men hierin algemeen juiste denkbeelden zal opgevat hebben; want men mist gewoonlik nog tegen veel eenvoudigere, gemakkelikere wetten, die by vorming van waterstukken te volgen zyn. Eene waterkom, zelfs dan, wanneer ze zeer groot is, zal nog altoos klein schynen, indien men ze heel overzien kan; ze mag zich alzoo van geenen punte uit in heurer gantsche vlakte vertoonen, hetgene door form en beplanting der oeveren licht te verhinderen is. Trachten de geheele uitgestrektheid te toonen, opdat men ze waerdere, zulks beteekent degelik het kindsche standpunt dier kunst. Een hulpmiddel om de tooneelen eener rivier of eens meirs wonderlik te verfraeien en afwisselend te maken, dat zyn zinryk verspreide

eilanden. Wat immers kan men zich schooner en liefliker voorstellen, dan zwemmende loofgewelven op kristallynen gronde? En alweder komen wy, als wy de natuer tot leermeesteresse nemen, tot gants anderen resultaten als dien, welke wy in onzen hoven zien. Wat hebben die ronde, elliptische, ovale of nierenvormige, lompe grondstukken met den aerdigen, schilderachtigen eilanden der natuer gemeens? Zoeken wy, hoe deze heure eilanden gevormd heeft, 't zy door afscheuring van streken lands, door dykbreuken, of door langzame aenspoeling, dan vinden wy van zelven, dat gene vormen onmogelik zyn. Wy zullen haest altyd opmerken, dat zich ten minste naer eenen kant eene lange spits moet rekken, die lieftallig in den vloed uitloopt.

Wie oplettend zulk een verminkt warande-landschap aenschouwt, ontfangt dikwerf hetzelfde gevoel, dat men ontwaert, wanneer men eenen roman leest, welks draed den stempel aen zich draegt van innerlike onwaerheid.

PLANTING.

Het eerste vereisch eens parks is natuerlik een ryk, schilderachtig plantenleven. De schoonste formen der heuvelen en wateren zyn dood, wanneer ze niet door eene overeenstemmende planting bekroond worden. Oneindig groot en steeds grooter wordt het aental der boomen en struiken, die ons te gebode staen; want met elken jare komen nieuwe soorten uit Noord-America, uit den koelsten deelen van Zuid-America of Aziën er by. Welke oneindige menigvuldigheid in grootte, houding, form en kleur! Welke reeks van verwschakeringen ligt tusschen den donkeren bloedbeuk, of alleenig tusschen den elzenboom en den helderen robinia of catalpa; welke menigte van tusschenformen zyn er van den lichtbewegeliken amorpha of van den berk tot den styven, straffen hulst en ijp! Hoe verschillen de breede, gewelfde of afgestompte kruinen der eiken, beuken en linden van den spitsen pyramiden der naaldeboomen en der italiaensche populieren! De ulmus exoniensis en de amandelboom streven met hunnen takken recht om-

hoog, de cederboom van Libanon breidt ze horizontael uit, de treurwilg en de lerkenboom richten ze naer beneden. Zoo konde men nog vele uitstekende eigenschappen opsommen, want bykans iedere soort heeft sommige byzondere hoedanigheid. Hieruit volgt, dat de taferelen, welke door de verschillende zamenstellingen voortgebracht worden, in 't oneindige moeten loopeu. De muziek heeft maer een zeer beperkt aental toonen, met welken zij onophoudelik afwisselende wyzen schept. Hoe talryker de voorwerpen zyn, die men te bezigen heeft, des te moeieliker zal de taek wezen dezelve te beheerschen en op de rechte wyze te gebruiken.

De eerste voorwaerde eener planting is: welig gedyen en lange duer; alle aendacht moet daeraen besteed worden. Wie b. v. dennen wil planten waer elzen heerlik opschieten, heeft wellicht het genoegen dezelve eenige jaren lang snel te zien groeien; maer in hunner schoonste ontwikkeling zal hy plotselings met schrik waernemen, dat zy aenvangen te verkwynen.

Houtgewassen, die eenen vetten, zwaren grond minnen, zullen wellicht op eenen zandigen heuvel hun leven behouden, maer door hun armoedig voorkomen het tooneel eerder misvormen dan sieren. Maer die opzoekingen behooren niet tot den bereike der vragen, die wij ons voorgesteld hebben. Wanneer de plantsoenen zoo aengelegd en geschikt zyn, dat voor alle soorten een welig gedijen en eene krachtige ontwikkeling te verwachten is, dan kunnen zy wel gelden als eene goede plantenverzameling, maer daerdoor beantwoorden zy nog niet den eischen eens goeden parks. Deze vorderen, dat de plantsoenen schoone tooneelen en tafereelen voorstellen.

Laet ons eenen blik werpen op de natuer en zien hoe zy in haren plantingen te werk gaet; wy vinden er zeker talryke, heerlike voorbeelden. Nu bedekt zy de hellingen der bergen met dichten woude, dan kroont zy den weg der hoogten met koenen massen krachtvoller boomen, dan laet zy hare planting als een vriendelik boschjen verschynen, waerin hier en daer de zonne lichtvolle strepen op den grond teekent,

dan weêr toont ze alleenstaende boomen, die den taferele tot voorgrond dienen; hier wiegen zich los uitgestrekte groepen van wilgen en elzen by der rivier, en ginds wordt het water van majesteitsvollen looverkruinen overwelfd. Eene wondere harmonie heerscht vaek daer, waer de eene boomsoort in de andere overgaet. De grenslyn wordt door een zeker in elkander groeien weggevaegd: eerst zyn het geheele massen, en dan enkele stammen, die weêrzydig als voorposten pronken. Op andere plaetsen, waer de hoedanigheid des bodems plotselik verandert, ontstaet een tegengesteld uitwerksel door den contrast, dewyl de eene soort barsch ophoudt en der andere de plaets ruimt. Beide wijzen hebben heure eigendommelike bevalligheden.

In lustgaerden, die op bepaelder uitgestrektheid een zamengetrokken, geïdealiseerd landschap zyn moeten, hoeft de natuer nagebootst, in heuren tooverachtigsten plaetsen bespied en gecopiëerd te worden; want niet overal is de vrye natuer schilderachtig, al is zy ook overal, heuren doele volgend, een weêrglans der volmaektheid.

Wy zeiden, een lustgaerd zal een geïdealiseerd landschap zyn; want hy moet de gewassenschoonheden veler streken in zich vereenigen. De honderdvoudige bladvormen, die er in voorkomen, zyn over verre landstreken verspreid en zyn toereikende om elken geweste zyne eigenaerdige schoonheden te verleenen. De natuer maelt heure landschappen met eenvoudigen, grooten trekken, en daeruit ontstaet het indrukverwekkende schouwspel harer scheppingen. De tuinkunst ontfangt hierdoor de leering, dat zy om heur werk ten gedijen te brengen, moet trachten den plantingen het schilderachtige te bewaren, en ook, dat zy by aenwending eener zoo groote menigvuldigheid groote voorzichtigheid en berekening moet gebruiken. De dwaelweg tot eenen verwarden chaos ligt anders zeer naby. Zy, de tuinkunst, moet alzoo alle heure stoffen omvatten, gelyk en gelyk of gelykaerdig zamen verbinden en in afdeelingen brengen. De wetten der landschapschildering zyn hier heure wetten. Indien de schilder honderd

verschillende bladvormingen op een doek wilde voorstellen, wat zou dat voor eene werking maken! Dat ware in der daed een mooi *pêle-mêle*. Zoo is 't juist ook in der tuinkunst ge legen. Wanneer ze een boschjen van 50—60 voet middellyn uit 20—30 verschillenden boomsoorten zamenstelt, dan gaet elke schilderachtige waerde verloren, en welk schilder zou zulk eene verwarring willen te doek brengen?

Harmonie, rust en schilderachtige uitdrukking worden dan eerst erlangd, wanneer de soorten, die gelykaerdige houding hebben, niet afzonderlik maer nu in grooteren, dan in kleineren groepen zamengesteld worden, zoo als b. v. eiken, beuken en olmen; robiniën, gleditzchiën en sorbenboomen; linden en kastanjen (eetbare); esschen en juglans; wilgen, lerkenboomen en betula alba; heesterklaverboomen, amorpha, pelia etc. Wanneer deze grondbeginsels gezag vinden in 't aenleggen van plantsoenen, dan zal geen bont en strydig mengelmoes, maer wel eene kalme, harmonische uitwerking ontstaen. En toch mag de planting geens zins in zulke zachte baen voortloopen, in tegendeel, hier en daer moeten volstrekt scherpe omtrekken geteekend worden door contrasten, die twee in form en kleur afstekende soorten onderling voortbrengen. Over 't algemeen moeten groote plantsoenen zoo aengelegd worden, dat in elker afdeeling eene boomsoort de heerschappy voert, maer heele afdeelingen mogen niet uit ééner enkele soort bestaen. Deze laetste manier, welke sommige tuinkunstenaers verkiezen, en die dienen zou om de plantsoenen grootscher en minder bont te doen verschynen, is even zoo onnatuerlik als vervelend. Haest ontstaet dan diezelfde eentoonigheid, die wy in oud-symetrischen lusthoven aentoonden, wanneer men hier eene groep pynen, daer eene plek eiken en ginds eenen hoop berken, populieren enz. ontmoet.

PLANTSOENEN.

Hoe men de gewassen planten zal, of massiefgewijs of alleenstaend, dat hangt gants af van oord en plaets. Op eener groote vlakte b. v. worden dichte groepen verlangd,

terwyl op hoogten hooge alleenstaende exemplaren met langgerekten lommer zich fraeier vertoonen. Een der gewichtigste punten by eener geslotene planting is de form heurer buitenlynen. Zoo als wy 't reeds aengestipt hebben by waterpartyen, zoo bestaet ook hier de alledaegsche toepassing der slingerende lyn; en toch is niets zoo strydig met der pittoreske schoonheid. Hier geldt het licht en schaduw te erlangen, en die ontstaen niet door zachte vooruit en achteruitgaende buigingen, maer wel door diepe, straffe insneden, welker grond verloren loopt in het diepe duister der boomgroepen, zoo als ook door koene voorsprongen, die van den lichte verhelderd worden. Men mag nogtans niet na eenen te kleinen maetstaf handelen, anders ontstaet er ongerustheid en scheuring; maer wanneer hier en daar volle breede boommassas vooruittreden, tusschen welke de blik tot in het hart des wouds dringt, dan kan de grootsche indruk niet uitblyven.

VREEMDE GEWASSEN.

Wy mogen niet ontkennen, dat de gewassen die uit verren streken tot ons kwamen, veel bydroegen ter verfraaiing onzer hoven, byzonders de schoonbloeiende boomen; maer wy gelooven, dat aen velen derzelven, tegenover onze inlandsche, te veel aendacht geschonken wordt. Hoe weinige hunner kunnen de vergelyking bestaen met den schilderachtig verhevenen formen onzer hooge loofboomen, zoo als eiken, beuken, olmen enz. Deze moeten ook de voorkeur boven de naeldeboomen behouden, welke by verre niet zoo schoon en bekoorlik zyn, ofschoon zy aen menigen oord door hun donker, zomer en winter onveranderlik gewaed, recht te pas komen. Die eeuwiggroene struiken zyn byzonders naby der woning van grooter waerde. Een droevig voorkomen bieden ons die hoven, welke men maer al te vaek ontmoet, waerin de hoofdvoorwerpen der warandelandschap, de groote loofboomen mangelen, en waerin het woonhuis kael, naekt en koud, alleen door de styve, eentoonige kegelpoppen des thujas omringd, zich verheft, als of onze prachtige lommerboomen niet de

schoonste lyst vormen moesten voor elk buiten. De gedaente van den thuja herinnert in vergrooting den italiaenschen populier. Wanneer die boom, troepsgewys geplaetst tusschen den stompen kruinen der linden, beuken enz., de zwakke golvenlyn, welke deze laetsten aen den gezichteinder vormen, door zyne slanke gedaente afbreekt, dan is hy schilderachtig fraei; maer die boom in ryen geplant, is steeds een gruwel.

Als regel mag men aennemen, dat de hoogste boomen op den achtergrond geplant worden, en dat het geheel naer voren toe tot den nederigen struiken allengskens dalen zal. Intusschen is er geene regel zonder uitzondering. Dat gestadige aftrappen zou welhaest vervelend worden, daerom moeten de voorste lynen dikwyls door hooggewassene boomen onderbroken worden.

Bij den slotte dezer aenmerkingen over tuinplantingen moeten wy nog eene plantenklasse aenhalen, die door hare byzondere, van andere houtsoorten afwijkende houding, eene groote waerde voor de versieringen bezit. Wij beoogen de talryke bladplanten uit der klasse der monocotyledonen, zoo als de arundo-soorten enz. Op plaetsen, waer bloemperken zich aen den eigentliken park aensluiten, of by den watere hebben zy een betooverend voorkomen. Zy zyn in onzen tuinen niet genoeg verspreid. Hare uitwerking komt van haren tropischen aerd, die zoo scherp afsteekt van den dicotyledoonschen houtsoorten. Wy zonderen hier zelf niet den Zuid-Americaenschen magnolia uit, die door zyne reuzenbladers wel 't meest aen warmere landen herinnert. Hoe heerlik prykt een hoogstrevend massief van arundo-donax, wanneer het afsteekt op verder staende boschaedjens!

De planting alzoo, waervan wy hier eenige hoofdpunten aengeraekt hebben, is het overwegendste en omvattendste onderwerp in der tuinkunst en voor elken vriend der nature van den hoogsten belange. Het ware voor elkeenen, die zich een fraei buiten wil aenleggen, zeer raedzaem, dat hy zich eenige grondige kennis daeromtrent wilde verschaffen. Menig een zoude zich daerdoor het verdriet sparen, na eener reeks

van jaren te bemerken, dat zyne lustlandschap verbroddeld is, dat juist datgene niet bereikt werd, wat te bereiken mogelik en wenschelik was. Dat hierin vele misstappen gedaen worden, verklaert men zich daerdoor, dat hy, die geen bepaelde plantenkenner is, eerst na langen tyd de uitwerking herkent, welke de boomen by hunner eindelike ontwikkeling voortbrengen. Zelfs schynt het, dat vele mannen uit den vakke het hierin niet verre brengen, omdat hun de zin en de smaek voor 't schoone ontbreekt. De heerlike voorbeelden, welke Skell, dien men den Rubens der tuinkunst konde noemen, in zynen wondervollen scheppingen ons voorhoudt, schynen voor hen niet te bestaan.

Die gedachten kan men zich niet uit den hoofde slaen, als men in eenen opentliken, veelbezochten lusthof, die onlangs gesticht werd, by eener rotspartye een plantsoen ziet, dat zamengesteld is uit eener reekse italiaenscher populieren in den achtergrond, en uit thujas (levensboomen) met twee drie treurwilgen en neêrhangenden populieren, die er vóór staen.

Voorgaende aenteekeningen nopens de aenlegging van parken, lusthoven, tuinlandschappen of *waranden*, gelyk men vroeger algemeen, en thans in Brussel en elders nog zegt, zullen, hoop ik, de natuer en kunst minnende lezers der »Dietsche Warande" tot verderen nadenken, vergelyken en berispen aenleiding geven. De tuinbouwkunst zal er by winnen, en waerschynlik staen ook knappere mannen op, die over dit belangryke onderwerp een helderder licht werpen, en deze zoo koen gestichte »Warande" met nieuwen lanen, bosschen en bloemperken zullen vercieren.

My is het voldoende en streelend genoeg, zoo de »Dietsche Warande" mynen Warande-gedachten den ingang niet verspert.

Elsene-Brussel,
8ber 1855.

J. M. DAUTZENBERG.

EEN SCHOOLMEESTER

VAN HET JAAR CIↃ.IↃ.XC.

Alle tijdperken der geſchiedenis hebben hunne dichters en hunne kritici gehad: eene ministeriëele partij en eene oppozitie. 't Is nog al opmerkelijk, dat in onze Nederlanden, op het gebied der Letteren, de ſchoonste gaven niet zelden aan de partij der kritiek waren toebedeeld — ſchier méer dan aan de uitſluitende vertegenwoordigers der ándere richting. De Auteur van »Reinaert den Vos" — Jacob van Maerlant — Anna Bijns — Marnix — Vondel — Balthazar Huydecoper — Bilderdijk: ziedaar (hoewel ze tevens dichters waren) een zevental heroën van de partij der kritische oppozitie, die, zoo niet allen hunne tegenſtanders hebben verſlagen, niet allen den geest der eeuw gedwongen hebben te buigen naar den ſcepterzwaai van hun genie — toch, elk op zijn beurt, een toon hebben doen hooren, die weêrklank heeft gevonden in eenig later tijdvak, en eenige ſtemmen in de ſchepping hebben levendig gemaakt, die zijn opgeſtreefd naar de bronne des ongeschapenen lichts, of, wrevelig, wechgeſtorven in de poelen der ſtoffelijkheid en in de puinhoopen der menschelijke hoovaardij.

Naar mate, met den aanwas van het poorterſchap, de behoefte aan ſchoolonderwijs voor een grooter getal kinderen ſcheen te klimmen — naar mate, daarentegen, het getal der voor den geestelijken ſtand beſtemde en dus geregeld, naar de kerkelijke voorſchriften, gevormde personen afnam — naar mate, met de ontwikkeling van het individualiteits-beginsel, de methode van het onderwijs minder onſchendbaar werd in de oogen der onderwijzers — naar mate het personeel-zelf der,

na de Hervorming, voor het nederlandsch onderwijs beſchikbaren minder tot zijn taak kon voorbereid wezen, en een welmeenend voorzanger en naauwkeurig klokopwinder geringer waarborgen van menschenkennis, opvoedkunde, en wetenſchappelijke bekwaamheid aanbood: naar die mate verkeerden, op het einde der XVIe Eeuw, de gewone noord-nederlandsche ſcholen in bedroevender toeſtand — en het was geen wonder, dat, gelijk de rederijkkamer »In Liefd' bloeyende" zich met de kunstige wederopheſſing der nederlandsche letterkunde en zuivering der boekentaal belastte, alzoo ook een nederig pædagoog, van meer dan gewone bekwaamheid, te rade werd om eene handleiding voor ſchoolmeesters op te ſtellen, en, ook op zijne beurt, een ſolo in de tweede partij der kritische oppozitie te gaan ſpelen.

De man, dien ik bedoel, heette Dirck Adriaensz Valcooch, dien wij in het laatst der XVIe Eeuw het eerst zien optreden als »Schoolmeeſter tot Barſigherhorn"; derhalve een Noord-Hollander van den echten ſtempel, die zijn toenaam waarſchijnlijk aan een der noordelijkste dorpen van zijn gewest te danken gehad heeft, die in zijne buurſchap aanvankelijk het onderwijzersambt bekleedde, die de plichten en voordeelen van dit ambt heeft gekend en uit-een-gezet, die bovendien het wel en wee van zijne ſtreek met warmte heeft bezongen en, waarſchijnlijk om zijne verdiensten, met den post van »Notarius publijck" is begiftigd geworden: een waardige ſtreekgenoot van Tonis Harmans (van Wervershoef) den lieflijken mystischen zanger, en van Cornelis Maertsz, den wakkeren veldpoëet — Noord-Hollanders, wier kennismaking men vooral aan D^{r} van Vloten te danken heeft.

Alvorens wij een blik werpen op Dirck Adriaensz als onderwijzer, als zedemeester, kerkbewaarder, en ſchoonſchrijver, willen wij zien hoe het over het geheel met zijne geestesrichting, in verband met zijn tijd, geſchapen lag.

Ik geloof mijn lezer daarbij de kennismaking te kunnen beloven van een man, even praktiesch van redeneering als gevoelig voor de meer geestelijke zijde van het leven, even zeer

een burger, die met vaardige hand al dat gene verrichten zoû wat een goed ingezeten ſchuldig is, ten algemeenen welvaren, te doen, als een dichter.

De Heer J. C. Kobus wijdt, in Van der Aas vervolg op »Witsen Geysbeek", onzen held een artikeltjen van weinige regels, waarbij hem het »Aanhangsel op het woordenboek van Kunsten en Wetenſchappen" tot bron heeft verſtrekt, die, op hare beurt, heur water weêr aan de »Mémoires" van Paquot ontleend had. Zijn eindoordeel wordt den Heer K. door Boomkamp, den Alkmaarder van 1747, aan de hand gedaan. Gemelde Heer (Kobus) omſchrijft dan ook de dichterlijke verdiensten van Dirck Adriaensz met het korte woordtjen »*geene*". 't Is wat héel kort, in den mond van iemant, die blijkbaar niet naar de gelegenheid heeft omgezien ter kennismaking met de ſchriften-zelven, door meester Valcooch in 't licht gegeven.

Begon, met de XVIe Eeuw, voor de kinderen van burgers en boeren de ſtem der volksoverlevering allengs te zwijgen, of *hier* nog ſlechts fluisterend, *daar* half zwijmeldronken, bij grootjens ſpinnewiel, en bij den bierkroes van den liederlijken lansknecht, hare aloude voorſtellingen, verzwakt en verminkt, te herhalen — nam de behoefte aan werktuiglijk lezen en ſchrijven toe, naar gelang het vermogen van levendig vertellen en opvatten uitſtierf — wij moeten er een te warmer hulde om brengen aan den ſchoolmeester, die nog zin had voor de oude zagen zijns volks, en die ondanks zich-zelf werd aangetrokken door de waarheid der wijsgeerige ſymboliek, die zich in de verdichting — in de beurtelingsche verziering en verciering van geſchiedfeiten — uitſprak.

Meester Valcooch verhaalt ons, in niet onaangenaam rederijkersdicht — ſtrofen van 8 regels, met vier ſterke heffingen, en doorgaands éene half-ſterke, en van 5 tot 8 dalingen of onbetoonde lettergrepen — de volgende legende [1]):

1) Chronijcke van Leeuwenhorn, voor tijden ontrent der Sijpen gelegen, in Weſt-Vrieſlandt, enz. Hoorn, 1599, kl. 8°. Mij ſtaat alleen ten gebruike de onveranderde druk van 1740, in 4°.

Ik zal verhalen, »wilt hier na hooren", van Julius Cæsar, den machtigen Roomschen Keizer; hoe hij, in lang verleden tijden, in dees Nederlanden kwam, aan het hoofd van zijn Romeinen. Hoe ſchoon en blij-ſtralend was zijne nichte, Livia, die hij Gabba, den ſtrijdvromen Engelschen Prince, ten huwlijk heeft gegeven! Hij ſchonk hem »het land van den Keynse breed ende groot, dat nu AL water is door der vloeden nood". Ik zal verhalen van de ſteden en dorpen, die bij Wieringen lagen, en door veelheid der zonden met den wateren moesten verſmoren; toen Gonsende onderliep en andere verlorene ſteden.

»Tot Nieumegen by den Rhijn ſloech hy (de Keizer) hem neder
Met twee legioenen te zijnen geboden;"

daar heeft hij open hof gehouden, den adel tot zich roepend en vele ſterke mannen van wapenen: die allen heeft hij genoodigd »ten banckette" en, met hen, veertien dagen feestgevierd,

»Om wapenen te proeven, na yeghelicx gheeſte."

»Trompetten, baſuynen worden daer geblaſen,
Al om te beroepen tot deſen ſpele,
Die wapens hanteren vanden Sijpe totter Maſen."

Daar zoû men tornieren,

»In presentië van Livia, der ſchoonen karsouwen [1]),
Ter eeren alle andere ſchoone, ſuyvere Joncfrouwen."

Daar werd het afgekondigd

»ſteeckſpel begonnen
Van Coningen, Hartogen, Baroenen eñ Graven.
Noyt luſtiger geſchiede er oyt onder der ſonnen.
Daer dede elck 's anderen roſſen draven.
Met dapperen ſlagen »wert [2]) den prijs gewonnen!
Die Coninck van Engelant maecte die braven (?);
Een Hartoghe uyt Brabant toonde hogen moet:
Yegelick tot loff' van Vrouwe Livia ſoet."

»Een ſwarten bannier quam daer ter baene,
Met een gulden Leeuwe coſtelick ghewracht; [3])
Tot ſteecken met ſlaeghen ſtelde hy hem aene;

1) Madeliefjen. 2) Wordt. 3) Brabant.

Als een vroom campioen toonde hy zijn macht —
Rijckelick ghebardeert [1]), om al te wederſtaene;
Drie-hondert paerden waren daer tot zijnder acht.
Livia, dit ſiende was ſeer verheven,
Ende heeft deſen Hartoge den prijs gegeven."

Maar dat gold alleen voor den eersten dag:

»Des anderen daechs ſchiede deſgelijck.

Toen kwam er een Heer »int crijt" (het renperk), op een »wit ros" gezeten, en voerende honderd lanciën aan;

»Dit was een Heere groot opten Rhijn:
By naeme geheeten: Heer Walewijn."

»Deſe reedt ter baelgen [2]) fier ende coen;
Dit merckte die Coninck van Enghelandt,
Stellende zijn glavië [3]) na edelen doen
Eñ ſtack Heer Waelwijn neder int ſandt."

En zoo ſchonk Livia den Koninge den prijs.

Des volgenden daags,

»Doen quam daer een Ridder met een witte bannier;
Daer in ſtont Gheanckert een Cruys ſeer ſchoon."

Maar de Hertog van Beyeren, met een rooden ſtandaart, en met een wapen

»Twelck ruytwijs gevult was met blau en claer wit,"

't zelfde dat nog heden door Beyeren gevoerd wordt, verſcheen tegen hem over.

»Deſe reden op malcanderen met groote lancen
Als moedighe leeuwen, om prijs te behalen;
Door fortſe begoſten die paerden te danſſen:
Maer die Ridder moſt ruymen uyt zijnder ſâlen."

En zoo won de Hertog van Beyeren des derden daags den prijs. Negen dagen lang duurde dat voort.

's Keizers verblijf aldaar gold eigenlijk het grondvesten van ſtad en burcht.

---

1) *Bardé de fer.*
2) Balië — zinnebeeldig voor het ſtrijdperk.
3) Speer — niet *glaive.*

Met groote kosten en »by fraeyer ordonnancien" werd die onderneming volbracht. Het ſlot was

»Seer cierlijcken van binnen, na 's Keyſers aert,"

met kameren, waaraan het goud niet ontbrak, noch de kostelijke tapeeten. Op den hoogsten toren was een gulden appel geſteld, dien men, volgends oudere de chronijke, waaruit Dirck Adriaensz geput heeft, uit de verte, als een zonne, zien mocht.

»Daer quam onverſiens een Arent opghevlogen,
Dat den Keyſer aenſach met blijden oogen."

Die Arend kwam daar dagelijks te rug, »met open vlogelen". Dit behaagde den Keizer; hij zag er een goed teeken in, en voortaan voerde de Keizer van Rome

»Een ſwarten Arent in een gulden velt,
Om dat hy is die meeſte op d'aerde ghetelt."

»Daer werd een gulden banniere gemaeckt,
Waer in een ſwarten Arent ſtont vlieghende,
Conſtich ende coſtelijck na 't leven geraect."

Eens reed de Keizer ter jacht, en ving een levend hert, welks edele aard en fiere houding hem dermate gevielen, dat hij beſloot het te ſparen en het een gouden halsband liet maken, waarop gegrift werd, hoe de Keizer van Rome »hadde 't schoone beeſt gevaen", maar het om zijn »Edelheyt" de vrijheid had hergeven.

Daarna werd er weder een ſteekſpel afgekondigd,

»Om prijs van vrouwen alomme geblaſen,
Die Livia den beſte na vroomheyt ſoude geven."

Daar kwam er een uit Grieken, voerende een witte banier met een Moriaanshoofd »na 't leven". Zijn rijke wapenrusting schitterde »als blinckende glaſen". Een »Heer uyt Cicilien" trok hem tegen, met roode banier, waarin een gouden Griffoen.

»Deſe reedt op hem, bijtende zijn tanden,
Hortende 't Moeriaens hooft met moede coen,"

zoo dat dezen Ridder zijne lans begaf, en hij zich »moest

helpen met zijne handen"; de Moriaan dolf echter het onderſpit; de Griffoen bleef overwinnaar en ontving den prijs — cieraden, »van ſchoone gefteenten geciert", en, wat meer zegt,

»Onder ſoo veel duyſenden was hy ghepreſen
Van Vrouwen ende Jonckvrouwen ſchoon uytgeleſen."

Toen heeft de Keizer zijne burcht te Nymegen eenen Kastelein overgegeven, die er den Arend wél bewaren zoude: een dubbelen Arend! om te verder te kunnen uitzien bij te hooger vlucht, ten einde de latere Keizers de Christenheid te beter voor gevaar zouden beveiligen: het eene arendshoofd, namelijk, zorgt naar binnen, het andere naar buiten.

In Friesland gekomen, palende aan 't land der wilde Slaven, ontving de Keizer er de hulde der Grooten en hield er zes weken lang open hof, met gouden vaten en zilver-blanke kannen en ſchotelen: een overvloed, waarvan »d'uſantie is noch in het landt ghebleven". En ook hier werd het krijt weder geopend:

»Die baelgie was gemaect int groene velt
Dat Groninga noch heet";

hier ſtreed een Fries, die een zwarten moorenkop beſchreed, en die in den lazuren »hoeck" van zijn banier een gulden ſlang voerde, met een Ridder, op een wit paard gezeten en die »een root leeuwenhooft" op gulden veld tot wapen had. Eerst met de ſperen, toen met de lancen deden beiden wonderen van dapperheid, maar het »Leeuwenhooft" behield de overhand; het was de Heer van Burchorn, die Leeuwenhorn en twintig ſteden en dorpen inhad, ter plaatse waar nu »die groote Keynſe" is gelegen.

Toen men daar aldus aan het hoveeren, dansen en banketeeren was, kwam er eene Koninginne uit Engeland over, en, met deze, Gabba haar neef,

»vroom eñ verheven,
Alſmen van outs noch vint beſchreven."

Gij weet, hoe de Koning van Engeland te Megen den prijs had behaald — geen wonder dat zijne Koninginne verlangde,

op hare beurt, den keizerlijken gastheer eens te ontmoeten en Gabba, haren hoveschen neef, ten leidsman met zich nam.

»Byder Maezen" zijn zij aan land gegaan, en vernemende dat de Keizer in het Noorden, te Leeuwenhorn, was, zijn zij haastig door het woud bij Egmond getogen en hebben met heel hun ruitrenſtoet Leeuwenhorn bereikt. De Keizer ontving ze met heuschheid,

»Openende haer alle beſloten ſteden."

Gabba voerde in zijn gevolg drie-honderd ſchildknapen, »ter wapenen preus"; de Keizer was verbaasd over hunne geſtalten:

»Hy was verwondert, want elck ſcheen een reus,
So groot, ſo fier, ſo ſterck van beene."

»Te-recht mogen zij Engel-schen heeten," ſprak de Keizer; »dit edel volk beſtaat uit meer dan menschen." En hieraan heeft Engeland zijn naam te danken.

En toen men hier ten ſteekſpele ging, was de eerste, die zijn ſtandaart ontwond, een Ridder, die een rooden Haan op het witte veld voerde. Dat was Gabba naar den zin. Hij, gekleed in den kelen rok met witte roos, heeft een wichtige ſpeer gegrepen, en is ingevlogen op den Haan. Deze

»reed op Gabba met ſulcker vaerden,
Dat hy hem ſelven vant ſeer onſochte
Wt der ſâlen ghevallen int ſant opt aerden."

Een tweede joeste viel niet gunstiger uit voor den Haan, zoo dat ieder-een riep:

»Die rooſe wintet ſonder eenich bedriegen."

De overwinnaar ontving ten loon

»Een rooſe van paerlen, groot ende ront.
Met blinckende ſmaragden waren die bladen;
Veel groote robijnen was der rooſen grondt,
Die rijs [1]) was met ſijnen goude beladen."

Nu beriep Gabba, op zijne beurt, een tornooi. Daar verſloeg Gabba een Ridder, die een zwarten Jachthoorn voerde;

1) Stengel.

deze was eigenlijk de Heer van Burchorn, wien, boven, het Leeuwenhoofd toegeſchreven werd; en het Leeuwenhoofd is Idsaert. Deze wakkere jonge held viel voor Burchorn in, en begon met Gabba te ſtrijden, daar Burchorn de kampplaats verlaten had. Toen deze keerde, reed hij op Idsaert; maar Livia gaf het teeken tot opbreking van het ſpel en heeft Gabba ter tafelen geleid.

Het leed niet lang of Gabba en Livia hielden bruiloft — op Leeuwenhorn, waar de Keizer binnengetrokken was. Van hier, dat men nog heden ter dier plaatse, »groot Keyns" geheeten, half Friesch, half Engelsch ſpreekt. De Koningin van Engeland had ook met zich gebracht Gabbaas zuster, de ſchoone Oeda — dezer hand verdiende en verwierf de dappere Idsaert. Hij was Heere van Groot Keyns, Lammoer, Grebbe, Gonsende, Linnen, Terdorp, Schilphorn en andere ſteden en plaatsen, die gedeeltelijk door het water zijn verzwolgen:

»Men vindt noch veel tomben, by ſchoonen weere,
Met groote ſchinckelen;"

ook plaatsnamen gewagen er van: »Leeuwarden van Leeuwenhorn verloopen" en »Lammerschagen van Lammoer".

Op de bruiloft kwam ook de Heer van Burchorn, wiens ſtad nu almede vergaan is;

»Voortijts ſchoon landt wijt ende breedt;
Men kan noch die ackeren, werven eñ grachten
Onder 't water ſien leggen (die 'r op wil achten)."

»Noch huydens daechs is 't in 't ghebruycken
Te verheergewaden 't Leen van Burchorn cleyn »nu,
Met een ſwarten jachthooren, by waer ontpluycken."

Nog heden, zegt de dichter, wordt het Leen van Burchorn, onder het ontwinden van de banier met zwarten Jachthoorn, door den Heer van Schagen van den Grave van Holland verheven; 't is dat land,

»Dat onder die oude Vrieſche Dijck moeſte duycken."

En toen (om te-rug te keeren tot den Keizer), toen het

eindelijk winter geworden was, na de gehouden bruiloften, vonden de Romeinen hier in het Noorden geen genoegen meer.

»So dat zy van coude haer handen moeſten wringen,
En noemde het lant Vrieslant int Weſte ghelegen."

Maar voor dat de Keizer vertrok »om in andere landen ſijne faecken te volbringen", maakte hij Idsaert Koning »van den wilden Slaven, nu Weſt-Vrieſlant";

»Daer noch de Vriesen den roem af gheven,
Seggende: »Fry Fries, 'ſKeyſers ghenoot!"

En Idsaert kreeg den titel van Koning der Romeinen, en tevens tot wapen de witte Rozen (des koninklijken engelschen geslachts); terwijl Gabba het Leeuwenhoofd kreeg.

Daarna ging de Keizer »opten Rijn in Hollandt" zijne zaken afdoen:

»Stichtende Caſteelen, Roomburch te Leyden."

En zie, Livia, zijne ſchoone nicht, de gemalinne van Gabba den engelschen Prins, scheidde uit dit leven. Daarop trok Gabba met den Keizer in Gallië ten oorlog.

Ook Idsaert bleef niet werkeloos. »'t Is ſchade, 't is ſchande!" roept de eerzame ſchoolmeester uit, dat al die groote daden vergeten worden.

»Verblinde Ignavia verduyſtert veel dingen,
Die waerdich ſouden ſijn in 't licht te bringhen."

Maar al ſpoedig ſtonden de West-Friezen tegen hunnen Koning Idsaert op:

»Daer ginck Partye baeren haer practijcken,
D'onderſaeten tegens d'Overſte, in grooter twiſten;
Daer murmureerden de armen tegens den rijcken,
Muytmaeckers die ſaeyden daer verſcheyden liſten,
't Was al in turbatie, noyt dier gelijcken!
Oorloghen met fortſen ſloten die kiſten.
't Liep ál tegens d'ander: Knechten teghen die Heeren;
Rebellie dede in ellenden weelde verkeeren.

Dit kwam ter zake van een chijns, dien de Koning had uitgeſchreven. Doch hij wist ze wel te temmen, en de belasting werd betaald.

Maar zie, de man des volks, der oppozitie, bleef niet uit. Het despotisme baarde zijne demokratie.

»Van Schagen daer quam een Heere valiant,
Wel gemonteert, fortfich ende coene;
Hebbende een witte roofe in een rood velt gheplant."

Dit kon des Konings broeder niet aanzien. »Van waar komt u die roze?" vraagt hij toornig.

»Dat en roert u niet, fprack die campioene;
»Mijn voorouders hebben my defe also ghelaten:
Luft u — ghy moocht wapen om wapen vaten."

En zij ftaken met lancen; en de Heer van Schagen overwon. Hier van daan heeft Schagen zijn roos nog in het wapen.

Zoo doende moest Koning Idsaert zijn blazoen veranderen, tot groote fmart zijner engelsche Koninginne Oeda, en hij voerde vervolgends, nog voor dat hun zoon Dothan geboren was, den rooden Leeuw, - met een zwarte Baar, ten teeken van rouw. Hun tweede kind was de fchoone Niesa, die later in Oost-Vrieslant gefchitterd heeft; hun derde — Engel, een ander — Venus; voords hadden ze nog een zoon, die naar Engeland getogen is; verder een zoon, Hendrick, die den vader in Vrieslant opvolgde. Men noemt nog eene dochter, Isabelle, die in Gallië trouwde, »na Gabbas beftelle"; nog een zoon, Steven, die Staveren ftichtte. Deze Steven, die later in Oost-Vrieslant regeerde, kreeg een zoon Idsaert, en een tweeden,

»Rabbout geheeten; noyt arger, noyt quader!
In Sinte Wilboorts Historië machmen 't fchouwen!"

Deze regeerde tot aan de tijd, dat de landen door het water bezocht werden. Dat was in den jare 525. En die landen hebben, minder en meer, voor het water blootgeftaan tot aan de eigenlijke bedijking in 1552.

Een oud man had het in tijds voorzien; de dijken dachten hem te zwak, en »met wijf en kinderen, paerden en koeyen" nam hij de vlucht, en bleef ter ftede »daer nu Amsterdam is". Anderen vluchtten naar Valckenooch; de Heeren zijn naar Oost-Vrieslant getrokken. En een man, Tialle, bouwde met

aarde eene hooge ſtede, Tiallewal — de buurt is nog in wezen. Zijn zuster Aef maakte een berg, waarop nu Avendorp ligt; zijn broeder Gresing vestte de nog bekende Gresing-werf. Tialles zoon heette Lotharus, die de Loete maakte. Het kind van dezen, Tiaert, maakte Tiaert-dorp. Grate heeft Gratewal gemaakt: alles tegen de woede der wateren. Nesa, een weduwe van Schagen, sloeg een dijk aan de Noordzij, op een hoogen werf; »'theet noch die Nes". Haar broeder Wijbe maakte Wijbewerf, en hun broeder Huypke den Hoep. Lutke maakte Lutkewal. Ziedaar veel oude namen van Schaghen, eerst een uithof van de Abdy van Lidlum [1]) in Vriesland.

Daarna is in 't noorden van Schagen een dijk gemaakt, »die Keynse geheeten". Hemke heeft Hemkewerf geſticht; zijn broeder Jan

heeft om een grooter werf gheraemt.
Deſe Jan riep daghelicx ſonder falen:
»Hael, hael, mijn kinderen: brengt aerden »an!
Gaet, hael, ick ſal u wel betalen!"
't Heet noch »die Haele" (van den waerden »man).

Toen heeft men ook een kerk durven bouwen. Er werd »een jock ossen" gezien; en waar die 's nachts zich zouden neêrgeleid hebben, daar zou men de kerk fundeeren.

En hier eindigt de dichter zijn eerste chronijk. Wie, die door den uitwendigen vorm met zijn oog weet heen te dringen, om er de waarheidskern in op te ſporen, durft haar gants onbelangrijk noemen? De goede Boomkamp [2]) ſprak naar den geest van zijn tijd, en noemt, met het modewoord onzer ondichterlijkste Eeuw, het »Leuwenhorner Chronykje" »beuzelagtig".

Wie ziet intuſschen niet, dat de zelfde logika, die Karel den Groote Keizer van het Westen kroonde, en die de linie der Keizers, naast de linie der Pausen, ten minste tot Titus in geregelde volgorde doet opklimmen, als ware bijna Karlemeine

---

1) Zie daarover den »Volks-Alm. v. Ned. Kath." 1856, in het ſtuk »de H. Eelco".

2) »Alkmaar en zijne geſch." enz. door G. Boomkamp, Rott. 1747, vervolg op Eikelenbergs arbeid, bl. 232.

een zoon van Romulus Augustulus geweest, dat de zelfde logika de triomftocht van Cæsar door onze Nederlanden, en te midden van de wilde Slaven, ontworpen heeft? Is dat geen fprekend zinnebeeld van de dubbele befchaving, die onzen vaderen, eerst door de Romeinen, later, vooral door de Franken is aangebracht — dat 's Keizers fchoone nicht op onzen bodem de vrouw wordt van dien Saxischen Prins Gabba, ons uit Engeland overgekomen? Vertegenwoordigt die geheele engelsche familie de invoering des Christendoms niet? — die Koning, die te Nijmegen, bij de oude burcht der Batavieren in het land, »dat wilen Nederfaffen hiet," ten tornooye triomfeert, naast den Brabander (den gouden leeuw in 't fabelen fchild — Pepijn van Landen) — die Prins Gabba, met zijne moeder en zuster, aan het hoofd hunner drie-honderd Jonkheeren, op wie Cæsar het woord van dien anderen Romein, Gregorius den Groote, toepast, er van getuigend, dat het »Engelen" zijn — die Nederlander Idsaert, die door de schoonheid van Oeda getroffen wordt, welke misfchien haar naam heeft ontleend aan een ang.-saxischen wortel die ADEM, GEEST beteekent [1]), zoo dat Idsaert zich het bezit van dien *geest*, dien *levensadem* wenscht — Idsaert en Oeda, de grootouders van dien Radbout, hier zeer eigenaardig Rabbout (rabauw, ribaud — boef) genaamd — kon dat alles geene voorftelling van de planting des Christendoms onder onze voorouderen wezen? — Het edel hert, wien de Keizer zijn vrijheid te-rug-gaf, met een gouden halsband gecierd — zijn het niet de Batavieren tijdens de Romeinen, de Friezen onder Karel den Groote, die meer bondgenoten dan onderdanen der overwinnaars werden? En die Arend »met open vloghelen", die op den ftralenden torenbal van Nijmegen komt neêrftrijken — is het geen fchoone allegorie van de Majesteit der Duitsche Keizers in de burcht te Nijmegen; van Karel den Groote en Frederik Barbarosfa, wier ftichtingen er nog heden in belangrijke fteenresten te vinden zijn?

1) Oethian, othian, orthian (ademen), othode, ode (ademde), od (geademd).

De Saxer Gabba zag zijn romeinsche vrouwe reeds jong door den dood in deze germaansche ſtreken wechnemen, en inderdaad de ſporen van het waereldbeheerschend volk werden hier al ſpoedig uitgewischt; toen toog Gabba naar Gallië; wij behoeven op franschen bodem de overlevering niet na te gaan. Maar die Franschman, die roode Haan op het witte veld, die bij de aankomst van Gabba het eerste zijn ſtandaart verhief, doch voor Gabba »wter ſâlen" viel, en na lang joesteeren, ten tweeden maal verſlagen werd — is het niet de kamp van het frankiesch en saxiesch element op onzen bodem? Ja, die Fries, die een zwarten moorenkop beſchreed, en een gulden ſlang in zijn lazuren wapen voerde, maar verslagen werd door den Leeuwenhorner op het witte paard, en dragende ten ſtandaart het roode leeuwenhoofd op gulden veld — herkent men daarin geen tafereel van den eeuwigen ſtrijd tusſchen de Hollanders en Friezen, »dat onſcamel vrieſche diet", dat, na herhaalde onderwerping, telkens weêr opſtond — al heeft de dichter hier den rooden Leeuwenhoofde de zege verzekerd? Ik zwijg van méer gelijkenis. »Wilboorts Hiſtorie" is natuurlijk de ſamenvatting van de lotgevallen der geloofsverkondigers in Friesland. Ik heb al gewezen op het triomfeeren des Heeren van Schagen, den leenman, die zich vrij maakt van Idsaert en zijne vrouwe. De chronijk ſluit, na de vermelding van vreeslijke verwoestingen, uitgegaan van de zee, gelijk de zwerm der Noormannen uit de zee dood en verdelging over ons bracht — met de bouwing van een kerk, die voor goed werd geſticht, ter plaatse waar een ſpan oſen het aanwees: zijn het misschien de kerken van Bisschop Balderik, na de geweldenarij der Denen, of de Mariakerk, van Bisschop Koenraet, welke op oſenhuiden gegrondvest werd — in de X^e^ en XIe Eeuw?

Ik zeg niet, dat Meester Valcooch dit ſymbolismus in zijn onderwerp vermoed heeft; maar 't is al veel, dat hij voor die epische gevallen genoeg liefde heeft gehad, om er zijn ſchrijftijd en kunstrijm aan te beſteden. En 's mans dichterlijke verdiensten zouden *geene* zijn? — Luister eens naar deze regels uit zijn »ruſtich nieu Liedeken van het vermaerde dorp

Schagen", dorp dat Paquot als 's mans werkkring opgaf in zijn notariaat:

»Schagen, edel lantſdouwe » ſoet
U moet ick prijſen eñ loven,
Bewoont van mannen eñ vrouwen » vroet
Beſet met ſchoon' huyſen eñ hoven!
. . . . . .
»Edel en hooch zijt ghy beſaemt
Onder veel ſteden en Landen.
In een cleye gront verſaemt,
Bepaelt aen die Sijpſche ſtranden,
Gheen vloet u aen can randen;
Een ſeedijck, die u bewaert!
Veel viſch comt u te handen,
Voghels van menigher aert.

»Schagen, dat heeſt nu eene kerck;
. . . . . .
Een ſlot, al is 't niet al te ſterck;
Een Edel Heer gaet er op wonen,
Al uyt der Franſche croone,
En uyt het Beyerſch gheſlacht:
So zijn wapenen al vertoonen:
God gheef hem wijſheyt eñ cracht!

»Dit dorp dat is so wel ghedaen
(Verſche meeren rontſom vloeyen)
Met claver-weyden die vol bloemkens ſtaen,
Daer op ſo loopen Hollantſche koeyen.
Die boomgaerts luſtich daer bloeyen.
Ghy vinter ſo ſoeten vrucht;
Al dat 'er weyt, dat wil wel groeyen:
Daer is oock bequame lucht.

En wilt ge nu nog weten, hoe de Heer van Schagen hierboven zoo ſtout kwam, dat hij Idſaert de wapenroos betwisten dorst:

Magnus, uw vrome capteyn,
Heeft met den kuys [1]) eñ den deghen

1) Knots.

Voor Damiaten die ſtadt reyn,
Hem dapper en fray ghedreghen.
Dies hy de Roos heeft creghen,
Ende binnen Schagen gheplant,
Met Leliën reyn om-gefleghen:
Dees Roos voert oock Enghelandt.
. . . . . .
Schaghen, ghy Schagen, vol hoogen moet!
Du bifte noch fray op defen dach! [1])

Men herkent hier den man, die gelukkig is in de natuur, waarmeê God hem omringd heeft, en te-vreden en fier in hetgeen de hand der menschen, zijn tijdgenoten, gedaan heeft om die natuur te helpen en te verheffen.

Wanneer men de kaart van Noord-Holland voor zich neemt, dan ziet men de duinlinie, aan de kusten der Noord-zee plotselijk, omſtreeks het dorp Petten, op een vrij groote breedte onderbroken, het zij door eene bedijkte vlakte, of door een waterplas — naar mate men een kaart van vroeger of later dagteekening gebruikt. Dat is de Zijp — dat is de plaats, waar het geweld der golven ons kunstland binnenſtroomde en bedierf, voor dat in 1352 Karel V, die aan Noord-Holland bijzondere bewijzen zijner genegenheid geſchonken heeft, het oktrooi bezegelde, waarbij de Zijpdijk werd ontworpen.

»Doe quam d'oude Sijp te met in 't gereye,"

zegt Valcooch.

Levendig is de beſchrijving, die Valcooch geeft van de bedijking, ſlootgraving, het bruggenſlaan, en hunne naaste gevolgen: het aanleggen van akkers, bouwen van huizen, bloei en welvaart.

»Twee ſoutkeeten worden daer gebouwen,
Staende ſchier by het Seedorp van Petten.
Hier worde getimmert; daer worde ghehouwen;
Veel ſchoone huyſen ginckmen te met daer ſetten;
Men planter, men timmerder ſonder narouwen;
Haer ſchapen, haer koeyen ginghen te vetten;

1) Chronijcke van Leeuwenhorn, in 4°, bl. 40—44.

Sy creghen ſaet in ſchuren; ſy backten caſen,
Om ſaeten [1]) te pachten ſcheen elck te raſen."

Een Sluis, die »tien-hondert roode croonen" kostte, leî men in den Slijckerdijck. 't Was er alles arbeid en belooning; zaayen en maayen.

Onze ſchoolmeester heeft een vaersregel voor iedere geologische en antiquarische bizonderheid, die zich bij de bearbeiding dier gronden opdeed; voor elke ademhaling van landbouw en nijverheid, in dat herwonnen land. Men ziet, men voelt, dat men met een ooggetuige te doen heeft; en men oppert een bescheiden twijfel, of de Heeren Boomkamp en Kobus wel juist hebben geoordeeld.

»Als die Sijpſche boeren met haer waer te mert [2]) quamen,
Meeſt binnen Schaghen bedreven ſy haer affairen;
. . . . . .
Opt Brabants veel toegeruſt waren.
Sy reden eñ triumpheerden als Jonckers t'ſamen,
Met clappen der zwepen, met crijten eñ baren.
Sy poechden nergens na dan om te verſamen ſchat:
— Dat Hemelſch was elcken een vergadt.

En daarmeê neemt zijn dicht een ernstigen keer, in de nog frisſche vorm:

»Men ſeyt gemeenlick als 't den Eſel gaet wel
So danſt hy op 't ijs en breeckt zijn bien.
So oock den menſch: crijcht hy goet — wort hy rebel
Tegen God, eñ gaet zijn geboden vlien.
't Goet brenght den menſch ſomtijts in de hel.
't Is by ons voorvaders so dick [3]) gheſien!
Die met ſulcke ſonde waren beſmet,
Door weelde en ydelheyt komen de plagen te met."

Zoo ook hier. Omtrent het jaar 1570 kwam er een nieuwe watersnood.

»Op Alder-Sielen nacht te thien uren
Verthoonde God de Heer zijn wonder werck:
Men hoorde opten Sype ſuchten eñ trueren —

1) Hoeven. 2) Markt. 3) Dikwijls.

't Water aencomende feer onſtuymich eñ ſterck.
Die ſandijck by Petten ſachmen eerſt verſcheuren!
. . . . . .
Vast eñ onbeweechlick bleven alle molens ſtaen.
. . . . . .
Beyde Soutketen ſachmen ſtucken ſlaen.
. . . . . .
Och, wat dreven, daer al mannen eñ wijven.

Die Heer comt als een dief inder nacht;
Luttel hadden ſy op zijn coomſte gewacht:
D'een ſat by 't vyer, d'ander te bedde gheſtreecken;
Die derde ſat in dronckenſchap verſmacht,
Die vierde was van huys gheweecken.
Haer ſchuren vol hoy eñ ſaet geplant »waren,
Die men ſo dra ſach in 't zant »varen.

Treſoren [1]), bancken, ſtoelen en ſchrijnen [2]),
Bedden, bedscleeren, cusſenen eñ deecken,
Lagen aen d'oude ſeedijck gedreven by dozijnen,
't Lach al verwildert, d'een ſtucken, d'ander in 't breken.
. . . . . .
»Op huyſen, daken, hoyen, quamen ſy aen drijven;
Tien of twaelf ſaten ſy bedroeſt by malkanderen;
Naect eñ verwoeſt, ſachmen haer den dijck op clijven;
't Riep al: »berg! berg!" niemant ſach na d'anderen.
Hoe groote, lieve vrienden — 't moeſt 'er al blijven....
Och, was dit niet een droevich paſſagie om wanderen?"

Ik twijfel, inderdaad, of er, bij den laatsten watervloed in Gelderland en Noord-Brabant, wel vele vaerzen door onze tegenwoordige dichters geſchreven zijn, die de vergelijking zouden kunnen doorſtaan met deze ſchilderingen des XVIe-eeuwschen ſchoolmeesters, wiens dichterlijke verdiensten *geene* verklaard werden te zijn.

Aardig en onderhoudend zijn de opmerkingen, die Valcooch, als persoonlijk getuige, maakt over de lotgevallen van het vlotte land, dat hij bewoont.

1) Kredentie, buffet. 2) Kist, ook kast.

In 1572, ten eersten Meydage, begon men het overſtroomde land weêr te bedijken, uit de middelen, op bevel van den Hertog van Alba door de omliggende plaatsen verſchaft. Maar zie, op St Nikolaas brak de nog onverzekerde zanddijk weder op verſchillende plaatsen door. Het water ſtroomde te Petten binnen, en drong naar het Noorden; dat gelukkig was voor Noord-Hollands zuiderdeel.

»Doen geſchieder weêr hoofden-clouwen, handen wringen:
»Nu bennen wy, Sijperianen, eewich bedorven;
Ons leven lanc willen wy niet meer van dijcken singhen;
Och, 't is al nullus, dat wy oyt hebben verworven."
Verlopen, verſtroyen ſachmen haer geringen [1]);
Hier eñ daer in ſteden eñ dorpen, ſy sworven;
Niemant en dorſte meer na dijcken talen!"

En, werkelijk, 24 jaren lag de Zijp verdronken. Wel was daar een Cornelis Tatesz »een luſtich quant", die »opten egalementen" zijn vee weidde en een huis aan den Slijkerdijk had gebouwd; maar als de zee kwam, moest hij met al zijn beesten en tilbare have de vlucht naar hooger plekken nemen. Omſtreeks 1575 deed men iets tot verſterking van den zeedijk; maar de Zijp werd niet leêggemalen. Er werd veel over gepraat en gebeuzeld.

»Daer is niet of gecomen; dic ſaeck is vercout;
t Wordt hier gecreyſſelt eñ daer ghewannen;
Als den een was gereet, was d'ander onghereet;
Verwerde ſaecken hebben altijt qualick beleet."

Intusschen was de Zijp droog genoeg geworden, om den Spanjaarden een overtocht te leenen:

»Nergens hoordemen doen van Sijpdijcken praten;
't Was al te doen met houwen en ſmijten [2]).
Daer wierden gevaen 3 Spanjaerts, luſtige ſoldaten.
't Was al »hang op!"— »hang op," ging men crijten.
Men hinckſe aen een bindt; op 't Sijp moſten ſy 't leven laten.
Een mans leven was doen niet waerdich 2 mijten.

1) Spoedig. 2) Slaan.

Menich ſchermutſinge men ſach by den Sijp geſchien:
DIE DESEN CRONIJCKE MAECTE HEEFTET GESIEN:

Die Zijp was al een zeer ongelukkig land: want week de Spanjaart — dan kwam de zee weder opzetten: »O," roept de dichter uit, bij het verder beſchrijven van het ongerief des waters:

»O du lantſee, met dijn ſout water, ſwart eñ bruyne,
Hoe menigh ſchip eñ lant biſtu dwinghende.

Intusſchen kregen de omwoners een afkeer van de Zijp.

»»Tſy Sijpe, wech Sijpe!" die coggen [1]) dagelicx riepen;
»Legt nu daer als een verdrenckte cater.
Ghy moet verloopen, ghy moet verdiepen;
Ghy hebt ons gecoſt ſo menich ſwaer pont [2]):
'T Is COST VERLOREN AL, dat men oyt an u begont!" "

In 1584 werden alle molens, ſluizen en bruggen dan ook uit de Zijpe wechgeruimd. Daarna kwam er weêr ſpraak van bedijking.

»D'een ſprack: »Men ſal weêr Sijpen; 't zijn ware woorden."
Den tweeden ſprack: »Daer comen al billetten te handen;
Mijn Heeren ſullen daer op vergâren met accoorden....
't Is by-loo geen callen noch oude wijfs praet."

Eindelijk in 1596 en 97 werd er weêr gewerkt. Maar het leed niet lang of er kwam weêr ſchade; zij werd echter weêr herſteld, en ten spijt van de dure tijd wisten de »Sijperanen" het te bolwerken: »twaelf ſtuyvers gold intusſchen een roggebroot van elf pont; ſeven ſtuyvers een half cop boter; drie ſtuyvers een pont ſpeck," enz. enz.

Eindelijk komt de dichter tot zijn epiloog.

»Verheucht u, Sijp, die dus lang in het ſout hebt geſlapen,
Wilt dijnen Schepper dancken eñ loven!
Nu ſulſte het verſche water gaen lapen;
Die viſſchen en ſullen niet meer in die huyſen eñ hoven;
Maer ſult beweyt worden met koeyen eñ ſchapen,
Ende uyt-leveren die groote volle ſchoven.

1) Dorpskringen. 2) Het geld.

Gras, cruyt en bloemkens ſullen dy vercieren,
Mijn heeren vande Sijpe ſullen vreucht in dy hantieren!"

Nu volgt nog eene verwenschiug over den zandvijand.

»Ketelduyn, Ketelduyn, eertijds een duyn ſeer hoghen
Wat hebſtu den Sijpe al ſchade ghedaen;
Dijn hoochte is meeſt over 't Sijp ghevlogen.
Die hebſte vercort ſo menich Sijperjaen.
Wie can altans dijn witten rock uyt-toghen? —
Egalementen, colcken, flooten, zijn met dy belaen,
Dijn geſtuyf is gul fant; hoe wortmen dy quyte?
't Lant eertijts by dy omhelst docht niet een myte!

En dan fluit het ſtuk met een bede aan alle vermogenden, om de Zijp verder te helpen.

Het is ons niet te doen, om eene bloemlezing te gaâren uit het bundeltjen, getiteld, »Chronijcke van Leeuwenhorn," door den Eerzamen Dirck Adrs Valcooch; wij hebben geene beſchrijving te geven van een verloren of overzeldzaam boek: wij brengen dus alleen uit de ſchriften van Meester Valcooch bij, wat ſtrekken kan, om den man te doen-kennen, en verder wat ter toelichting van den ſtaat der lagere ſcholen in Nederland, op het einde der XVIe Eeuw, kan dienen.

Uit het medegedeelde heeft men gezien, voor-eerst, dat onze ſchoolmeester zin had voor poëzij, als opvoedend element, ja, dat hij misſchien de ſcheppingen van de volksfantazie, ook waar zij zich geheel vrijmaakte van het historiesch weefsel, waarop ze hare groepen doorgaands borduurt, niet zelden voor geſchiedfeiten aanzag; ten tweede, dat hij, ondanks zijn liefde voor het verledene, die hem aan de pſalmen het motto deed ontleenen:

»Ick wil mijn mondt open doen tot by-ſpraecken,
Ende uytſpreecken alle oude faecken,
Opdat die nacomers mogen weten te hooren
Eñ die kinderen, die noch ſouden ſijn gheboren,"

dat hij, in ſpijt hiervan, een helder oog en een warm hart overhad voor de zaken van zijn tijd, voor het lief en leed

der kleine maatſchappij, waarin hij leefde. Geen twijfel, of de man die de geſchiedenis, de oorzaken en gevolgen der woede van den waterwolf, de welvaart van de Zijp zoo dikwijls aangrimmend en verſtorend, van nabij had bestudeerd en gadegeſlagen — die moedige woorden, het zij tot blaam, het zij tot opbeuring, gereed had, bij het beſpreken van den ramp: geen twijfel, of hij ſtak, waar het vereischt werd, eene vaardige hand uit, om te helpen waar hij mocht; geen twijfel of hij was menig werf de raadsman en, met zijne letterkunde, de voorganger, woordvoerder en ſchriftſteller zijner geburen. Al zijne vaerzen, die de zaken van zijn tijd betreffen, zijn onder de levendigste indrukken neêrgeſchreven, en er blinkt in ſommige kleinere ſtukjens eene friſchheid van vernuft uit, die de ſtelligste getuigenis aflegt van gezonden praktischen zin vereenigd met eene gemoedelijke geestigheid.

De Heeren, die elkander nageſchreven hebben, dat de dichterlijke verdiensten van Valcooch »*gæne*" waren, moeten lezen: »Een beelach van de Dijckmeeſters, Baſen ende Hanſkuyers, die opten Sijpe wercken." Dat stuk behoort tot de beste refereinen, die de XVIe Eeuw heeft opgeleverd [1]), en al mist de ſchrijver de diepte van denkbeelden, het even verraſend als bijtend vernuft en de ontembaar voortſtrevende diktie, zoowel in het lyrische als in het didaktiesch-ſatyrieke, van Anna Bijns, dit »Beelach" mag toch eene plaats vinden naast de ſtukken van gelijke form in den eersten bundel mijner »Nederlandsche Gedichten" bij-een-gebracht [2]). Als man van zijn tijd heeft Valcooch echter al iets meer van den trant, dien wij voornamelijk uit Roemer Viſcher kennen; hij heeft, in den grond, de eerlijke zedelijkheid met dezen gemeen; maar heeft meer ernst, waar het de Godsdienst geldt, en meer betamelijkheid in zijne uitdrukkingen, bij hem vooruit. In geestigheid van invallen ſtaat hij echter bij Roemer ver achter.

Ziet hier een »roemer-viſchertjen" van onzen ſchoolmeester,

---

1) Wij zullen het aan het einde van dit artikel mededeelen.
2) Bl. 196, 204, 205, 206, 259, 268, 270.

waarvan de ſlotvaerzen inderdaad van een treffenden ernst zijn, en het charakter van den man in het gunſtigſte licht ſtellen:

»NOTA.

»Om baet zijn die Sijp-heeren by-een-ghecomen;
Om baet hebben ſy 't Sijpdijcken te hant genomen;
Om baet hebben ſy requeſten geſchreven;
Om baet is haer een goet octroy ghegheven;
Om baet zijn die dijcken om 't Sijp ghemaeckt;
Om baet is er geſpeet, ghedolven, gehaeckt;
Om baet deed men ſluyſen eñ molens ſetten;
Om baet is er gheleyt goê kueren eñ wetten;
Om baet comen 't volck om den Sijp te bouwen;
Om baet ſal men alle jaeren den dijck ſchouwen:
— Wil God verlaten den Sijp met den Sijp-heeren,
So ſal den baet in ſchade verkeeren!"

Meester Valcooch had dan ook tot devies verkoren: »'t Ghemeen [1]) leeft deur Een"; en reeds het eerſte boeksken, dat mij van hem bekend is, is met deze zinſpreuk vercierd. Mij dunkt een man, die, aan Godsvrucht, gezond verſtand en ſchranderheid paarde, moet, in weêrwil zijner onvolkomen geſchiedkennis, een goed onderwijzer zijn geweest; beter, dan het wellicht te dier tijd van een plakvoerder en inprenter van het A-B-C gevorderd werd. Het boeksken, dat ik bedoel, heeft ten titel: »Regel der Duytſche Schoolmeeſters, die Prochie-Kercken bedienen, ſeer nut ende profijtelijck. — Nu eerſt wtghegeven ende ghepractiſeert door Dirck Adriaenſz Valcooch, Schoolmeeſter tot Barſigherhorn.

Proverb. 23. 17. 18:

De jongelingen met roeden ſtraffende, hout in den toom:
Want alſmenſe van ionex caſtijt ſoo wordenſe vroom;
Men derf [2]) hen niet dooden t'eeniger tijt.
't Is waer dat ghyſe wel met roeden ſmijt:
Maer ghy doet aen hen der charitaten werck,
Ende ghy bevrijdt hun ziel oock vander Hellen perck.

1) Het algemeen, allen. 2) Behoeft.

Proverb. 30. 17.

Een ooghe, die Vader eñ Moeder beſpodt,
Ende niet luyſtert na haer goede lecring' eñ ghebodt,
Die moeten de Raven aende waterbeken wtpicken,
Daer toe [1]) de jonghe Arenden ſullen hem opſlicken.

Tghemeen leeſt deur een

Tot Amſterdam. Voor Laurens Jacobſz. inden gulden Bybel opt Water. 1597." Dat deze »Regel der Duytſche Schoolmeeſters" geheel in vaerzen geſchreven was — ſchijnt den vervolgers van Witsen Geysbeeks »Woordenboek", midsgaders den ſchrijver van het »Aanhangsel op het Woordenboek van Kunsten en Wetenſchappen" onbekend gebleven te zijn: want zij maken daarvan geen melding. In het »Algemeen noodwendig Woordenboek der Zamenleving", ons hollandsch »*Conversations-lexikon*", wordt van het boeksken gewaagd, maar de uitgave op 1591 geſteld. Zoû Paquot die ſchrijffout begaan hebben? Ik kan het op het oogenblik niet nazien. Onze druk is, naar allen ſchijn, de eerste. Het eenig mij bekend exemplaar berust in de boekerij der Koninklijke Akademie van Wetenſchappen.

Zie hier wat Meester Valcooch aanleiding gaf het te ſchrijven. »Als ick aenmercke de plompheyt en ongheleertheyt die daghelijcx wort geuſeert by den Hollantschen, Vrieſſchen en Zeeuſchen Schoolmeeſteren die Prochie Kercken bedienden, — want wie ſlechts een naem conde ſchryven, ende een Pſalm onſtichtelicken ſinghen, begaven hen terſtont totten schooldienſten en wilden terſtont groote Meeſters zijn, daer ſy noch geen Clercken mochten ſtrecken, ende verachteden dien, die in de conſt van School-houden nuttelijck en ervaren zijn, — daerenboven dienende en hen beſtedende metten Ghemeenten om eenen cleynen soberen loone, waerdoor sy maken de edele conſt, ende het Godtlijcke ampt op nul ende van gheender waerden, — want de huyſlieden en onverſtandighe Idioten zijn ſo verdorven, als ſy ſlechts eenen School-meſter connen

1) Bovendien.

crijghen goeden coop, soo ift met hen ghewonnen fpel, al foude de gantfche Ghemeente, ende plecke daerom intreften en fchade lyden, ende haer lieve kinderkens in eeuwighe onwetenheyt van lefen ende fchrijven blyven, — dit aenfiende heeft my gejammert, opgheweckt, en feer gemoveert, om daer een weynich vande conft te fchrijven, nae die gaven die my van Godt gegeven zijn, om den onwetenden en plompen School-meefter te aenmercken, hier in mijn boecxken, hoe fy geftelt moeten zijn die een ander wil[len] leeren, ende oock den Dorpen voor fulcke ongefondeerde Schoolmeefters te caveren, ende hen ghelt beter te befteden. So heb ick dan dit boecxken fraey in ordene geftelt, en in flecht [1]) rijm en duytfch [2]) gecomponeert, dat meeft om den jongen fcholieren wille, die het rijm foeter en geneuchlicker inde ooren clincket, en int herte connen drucken, dan fware redenen ende duyftere materien. Dit boeck ghevet den eerfamen Lefer voor eerft te kennen wat een Schoolmeefter is, wat deuchden, en gaven hy behoort te hebben, wat hy fal leeren, wat gereetfchappen en boecken hy tot zijn ampte moet hebben, hoe hy alle zijn doen, en ordonnantie ter Scholen, ter Kercken, ende elders aenleyden en beginnen fal, foo, achtervolgende mijn boeck, verclaren en mede brenghen fal, met noch een Instructie om te leeren folfaceren met het gamma-ut. Voort fal den goeden lefer hier in noch vinden veel fchoone ghedichten, fpreucken, ende Moralen, eenfdeels wt der Schriftueren genomen ende eenfdeels gedicht na des werelts beloop, en in elck fal men groote ftichtinge en nuttigheden vinden, alfo wel in den cleynen als in den grooten; en zijn opclimmende van twee reghels tot twintighen toe, waer wt den goeden Schoolmeefter zijn voorfchriften (dienende totten kinderen) ordentlick, ende fraey maken, ende fchrijven fal na het vermoghen ende fcientie zijnder fchoolkinderen, en eenfdeels zijnen fcholieren van buyten leeren. Hier zijn noch achter by ghevoecht fchoone inventien om jnckt te maecken van diverfche coleuren, om

1) Eenvoudig. 2) Nederduitsch.

daer mede ſchoone trecken van letters te maecken ende vercieren, ſo ghy ſult bevinden. Bidde een yeder, die mijn Boeck ghebruyckende is, dat sy tſelfde int goede willen nemen, ende Godt dancken, die den ſterffelicken menſche wijſheyt ende gratie ghegheven heeft den arbeyt voort gemeen profijt te aenvaerden, en dinct altijt dat de menſch vol gebrecx is, ende niet al en can begrypen.

Vaert wel."

Men ziet, Meester Dirck gaat oppozitie voeren; en stout genoeg: want hij heeft het geladen op niets meer of niets minder dan de »plompheyt en ongheleertheyt" der »Hollantſche, Vrieſſche en Zeeuſche ſchoolmeeſteren": men kan een redelijk goed koster zijn en als zoodanig de kerk eener gemeente bediend hebben, zegt Meester Dirck, — men kan geleerd hebben zijn naam te teekenen en een pſalm »onſtich telicken" voor te zingen, — dat geeft nog geene geſchiktheid »totten ſchool-dienſte". Hier wordt bewaarheid, wat ik in den aanvang zeide, wegends het natuurlijk verval der noord-nederlandsche ſcholen in de tweede helft der XVIe Eeuw; want al ſtrekten de kloosterſcholen hoofdzakelijk ter opleiding van jonge lieden, die later den geestelijken ſtand zouden omhelzen — het blijkt toch dat er ook kinderen ontvangen werden, wien men eene andere levensbaan beſtemde; en deze kloosterſcholen waren, met de kloosters, vervallen. Men mag het ook voor zeker houden, dat de burger kinderscholen, reeds in de eerste helft der XVIe Eeuw algemeener waren dan men doorgaands denkt; daar het in Anna Bijns volſtrekt niet als iets bizonders wordt opgeteekend, dat zij eene ſchoolvrouwe was, »die Jonckheyt inſtruerende in het oprechte Catholijck gheloove", terwijl ook de nonnetjens van Grave heur werk ſchijnen gemaakt te hebben van kinderen te leeren: zie mijn »Almanak", 1855, bl. 190, 191, de noot. Dan kwam er, volgends Valcooch, de konkurrentie bij; het werken onder den prijs: waardoor het boerenvolk geheel het ſpoor bijster werd, en, denkend »'n mieſter is 'n mieſter" den brekebeen »ghewonnen ſpel" gaf, en hem die naauwelijks

deugt voor een klerk, dat is, die nog niet eens de eerste ſport der geleerdheid is opgeklommen, dadelijk meester verklaarde. Men ziet uit dit oordeel, hoe hoog Meester Valcooch de waardigheid der onderwijzers aanſchrijft, en hoe diep hij van hare plichten doordrongen moet zijn; ja, hij ontziet zich niet het een »godtlijck ampt" te noemen, en ten bate der »lieve kinderkens" bejammert hij de vernedering, waar onwaardigen het toe verlaagd hebben. De man heeft een hart; dat ziet men ook hierin, en onze loftrompetters van het heden kunnen hieruit leeren, dat het wachten in Nederland niet volſtrekt geweest is op de Maatſchappij »Tot Nut van 't Algemeen", op de ſchoolwet van het jaar 6, op den »Agent voor nationale opvoeding", op de ſpelling van Siegenbeek, de ſyntaxis van Weiland en de »leerwijze van den Heer Prinsſen", met hare zoo als Bilderdijk zich ergends uitdrukt »in wollen lappen verſtikte" b^{e} c^{e} d^{e} f^{e} g^{e}, — om te komen tot eenig begrip van hetgeen er in een goed onderwijzer gevorderd wordt. Neen, wij hebben niet af te dalen tot de ijverige ſcholasters der middeleeuwen en hunne *trivia* en *quadrivia*, waarvan de Godkunde de ſpits en het doel was, om ſchoolmeesters te vinden, die begrijpen, dat onderwijs zonder opvoeding »op nul ende van gheender waerden" uitkomt. Wij vinden een Barsigherhorner pædagoog, die niets aan de Akademies te danken had,

»Want ter hooger scholen en heb ick niet gheweeſt, [1])'

en een zoo diepen blik in zijn ambt had geſlagen, dat hij het ſchier met den rang en den plicht der ouderen vereenzelvigde, en als motto op zijn titel de woorden van den wijzen man aanhaalt, tegen de kinderen, die de goede leering en geboden van vader en moeder beſpotten. En wat den lezer misſchien verwonderen zal, van iemant, die nog onder het heden met zoo verſchriklijke verwen afgemaald plak-ſystema leefde, en die, al was hij zijn tijd vooruit, het gebruik van

1) »Regel enz." bl. A. iij, v°

de plak volſtrekt niet verſmaadde, — de eerste regel zijner leſſen luidt:

»Een Schoolmeeſter ſal weſen een ſachtmoedich man,"

voords »van goede name en fame", »onderworpen zijn ghemeent, om alle tyden te dienen" (*gedevoueerd*), en »alſo wél den armen als den rijcken"; »ſubtijl van ſinnen, niet van grover conditien, hebbende volcomen verſtant, om te bedienen zijn officien. Hy ſal weſen een leeraer der ionger ieucht," dies zie men toe, dat men in hem vinde »een vat vol eerbaerheyt, een exemplaer van goede ſeden en manieren: een MAN, die hem ſelven wel weet te regeeren;" ten minste twintig jaren oud, en wonend in het dorp zijner ſchole; voords een goede hand ſchrijvende: wat zijne uitſpraak betreft — »lisp noch weeck behoort hy te kallen".

»Somma, hy moet altijt weſen een vromer helt,
Gheloovich met zijn Wijf ende Kinderen."

Niet onaardig zal onzen tijdgenoot de verdere vermelding toeſchijnen van »achtien deuchden en puncten, daer een ſchoolmeeſter behoort mede verciert te zijn":

[1]) Hoort ghy, Schoolmeeſters, ick ſal u oorconden
Wat deuchden noch by u behooren te zijn bevonden,
Ghy die een Ghemeente dient, 't'ſy Dorp oft Stadt!
1. Ten eerſten moet ghy met geen hooverdy zijn beclat,
2. Manierich, en ſimpel gaen in u habijt en cleeden;
3. Met alle Borgheren des plecks houdende vreden;
4. Geen dronckenſchap beminnen, noch overvloedich braſſen;
5. Stadich in ſchool te ſitten opte kinderen te paſſen;
6. Met gheen lichtveerdich volck handel noch wandel bedryven;
7. Wel geſchickt te zijn, in leſen ende ſchryven;
8. Weten te ſolfaceren, op noten de Pſalmen te ſingen;
9. De Cloc te ſtellen, datſe de uren op haer tijt voortbringen;

---

1) In al deze aanhalingen hebben wij *u*-konsonant, duidelijkheids halve, door *v* doen vervangen; uit den zelfden hoofde aangehangen lid- en voornaamwoorden ſoms van het voorafgaand voorzetsel, voeg- of werkwoord geſcheiden en afkappings- en ſcheiteekens aangebracht.

10. Die Kerck reyn en ſuyver van binnen houwen;
11. Secretelick zijn gemeent te dienen met trouwen;
12. Inſtrumenten, brieven, requeſten leeren dichten;
13. Schrifture doorgronden, om de menſchen te ſtichten,
14. Veel wereltſche affairen, en handelinghen te laten;
15. Zijn ſchrijftuych opt lijf hebbende, als hy gaet by der ſtraten;
16. Met zijn Predicant dickwils converſerende;
17. Veel goede exemplen zijn ſcholieren leerende;
18. Acht hebbende op der Kercken goeden.

Tot alle dees deuchden ſal hy hem neerſtich ſpoeden;
Ende ſo hy dan deſen (na zijn vermogen) nacompt alle,
Soo ſal hy voor Godt en zijn pleck zijn liefghetalle.
En ſoo hy een doogniet is, en eenich punctken gaet buyten,
Men ſal hem van zijnen dienſte uytſluyten,
En waer hy coemt ende waer hy gaet,
Armoet is hem naeckende, nijt, wangonſt en haet.

Wij zullen, verder, aanleiding vinden op deze verſchillende talenten en werkzaamheden van den Schoolmeester te-rug te komen. Ziet hier nu eerst »Wat macht ende authoriteyt den Schoolmeeſters hebben int ſtraffen der Kinderen":

Die Schoolmeeſters hebben ſulcken vrydom en macht,
So gering de kinders om ſchoolgaan zijn gebracht
Van haer Ouders, Mombers, ende Curateuren,
Terſtont moet hen slaghen en ſtraffe ghebeuren
Van den Meester, ſonder haer te vraghen eenich woort,
Gedurende so lang zy misdoen, en in booſheyt gaen voort.
Was daer een Scholier die een groot-feyt had gedaen,
Eener ghequetſt, oft int ſchool had doot gaen ſlaen,
En d'overheyt wilde hem om 't feyt corrigeren en vangen,
Hem geeffelen, coppen, en aen galgen hangen,
So wanneer den Schoolmeeſter ſtraft den ſelven Scholier
So moet offtaen den Heer, Prins en Juſticier,
En can niet comen aen den Scholiers lijf en goet
Noch niemant derf hem geven gelt oft boet.
Veel experte ſchrijvers ons dit ſelve doceren:
»De roede can alſulckes afdoen ende weeren."
Voort, al ſtonden d'ouders voor der Scholen deur,
En den Schoolmeeſter leyde haer kint om geeffelen veur

En ſlagen gaf na zijnen wil en behagen,
So moeten die ouderen het ſelfde verdragen.
In het ſchool te treden hebben ſy geen macht,
Om 't kint den Schoolmeeſter te ontnemen met cracht
Eer die ſtraffinge gedaen is te vollen.
Nu raed ick de Schooldienaer, dat hyſe ſo niet ga ſollen,
Noch ſtooten, datſe bloeden, of de leden breken:
Want waer't dat ghy in de furie ſo waert ontſteken,
Dat ghy hem ſmeet bloedende, verdooft, of van ſin verbaeſt,
Dien Meeſter rade ick te vertrecken ſo haeſt:
Want 't miſdaet (aen den Scholier gedaen) ſou druypen
Op zijn cop: dus, Schoolmeeſters, hout maet in ſlaen en ſtuypen,
Weeſt coel geſint, niet hittich van gemoeden.
U inſtrumenten ſullen ſlechts weſen plack en roeden:
Want dat daer boven is, dat is van den quaden.
Wee hem, die daer coemt in 'ſdorps ongenaden.

Men ziet, dat onze Meester zijn luidtjens kent, en ten krachtigsten ſpoorſlag om zijne ambtgenoten binnen hun plicht te houden, uitroept: »Wee hem, die daer coemt in 'ſdorps ongenaden!" Overigens bewijst zijn geheele boekjen, dat hij met gants anderen inzichten ſchrijft dan om den lof der »verdorven huyslieden en onverſtandighe idioten" te behalen.

Luister nu, »hoe de Schoolmeeſter handelen ſal, met de kinderen die eerſt beginnen ſchool te gaen."

De ionge ſcholiers die noyt ter ſcholen hebben geweeſt,
Als ſy comen, bennen ſy beſchroomt, en ſeer bevreeſt,
En ſouden wel van anext wter ſcholen loopen,
D'ouderen moeten hen met applen, coeck, daer toe coopen.
So moet dan de Schoolmeeſter haer met ſoete coutinghe omgaen,
Sullen ſy blijven, ende ter ſcholen volſtaen.
D'eerſte maent moet men hen ſlaen noch ſocken,
Saechtkens verbieden, met hen onderwijlen iocken,
Al tuymelenſe, al ſpringenſe eens langs ter ſcholen,
Ende men haer ſiet in Scholen ordinantie dolen,
Tmoet by den Meeſter door de vingeren zijn geſien.
De tweede, de derde maent, sal men haer bien
Sachte hantplacxkens en propere grauwen,
Haer bevelende niet tot ſloot te loopen noch rabbauwen,

Om bootſchappen te loopen, ſavonts vrocch te bet.
Hun penneken in de hant vaten, als men ſe op elc letter ſet.
Als ſy nu vier oft vijf maent ter ſcholen volherden,
So ſal men hen nu in ſulcx niet meer laten bewerden,
Maer ſomtijts om haer booſheyt straffen; maer niet als d'anderen
Die'r een jaer oft twee hebben gaen wanderen.
Dus te met ſullen ſy ſchools ordonnantie worden wijs:
Matich te ſtraffen geve ick den prys.

Is het niet of onze Meester Dirck eene les in de humaniteit had gehad van de hedendaagsche minzame intendanten der »cellulaire" opvoedings-geſtichten, die men, bij vergisſing, gevangenisſen noemt, of van de genen, die in het begin dezer Eeuw een S^t. Maartensvuurtjen van al de ſchoolplakken geſtookt hebben, of van wie ook, in onze tijd, de boosaardigheid eene natuurlijke ziekte, de bezetenheid eene gewone afdwaling des verſtands hebben genoemd, en alleen van genezing, niet van ſtraf, willen hooren? — Men zal echter later zien, dat men te onrechte Meester Dircks ſilozofie eene zoo onafhankelijke plaats heeft aangewezen. Vernemen wij eerst van hem, wat de »Ordonnantien" zijn »der Scholen aengaende".

Een yegelijck die ſchicke hem alle daghen
Wacker ter ſcholen, niet als den traghen;
Somers te ſeſſen, ſwinters te ſeven ure;
Smiddaechs, voor twaelven moet de coemſte gebeuren.
Dit moet tgheheele iaer door geſchieden.
Tis Meeſters ordonnantie ende gebieden.
Boven dien, elck ſcholier; die knechtkens voornamelijck,
Sullen de muts afnemen, als ſy eerſamelijck
Comen ter ſcholen; ende de meyſkens excellentelijck
Moeten den Meeſter groeten ſeer reverentelick.
Daer na ſal hem elck ſcholier terſtont keeren
Om neder te ſitten, ende zijn leſſe leeren.
Die 't als dan niet en can te deghen, en gaet falen,
Aen den wijſten laet hy hem overſeggen drymalen;
Twelk hem niemant moet tot weygheren ſtellen,
Op een hantplack te verbeuren [door] ſulcke gheſellen.
Niemant en come ter ſcholen, 't is des Meeſters begeert,

Of hy ſy eerſt wel te deghen gheſtoffeert
Van als [1]) dat hem noodich is totter doctryne:
Papier, inckt, pennen, tbort [2]) moet er al ſyne.
Al die hier in vergetelijck is, in eenige weghen,
Met een handplack ſullenſe worden geſlegen.
Dan elck zijn les connende, dan d'een na d'ander opſeggen.
Die knechtkens ſullen haer mutſe afleggen,
Die meyſkens voor 't opſeggen, nygen eenpaerlijck [3]),
Sprekende met ſtemmen luyde ende claerlijck.
Faelt yemant in 't ſpellen en leſen, die niet en can —
Een hantplack van den Meeſter verbeurt hy dan.
Dus is de ſelve ſcholier geraên voor deſen —
Niet op te ſeggen, oft hy ſy eerſt onderweſen.
De leſſe opgeſeyt hebbende, elck ſchick hem ſedich
Stillekens al ſonder clappen, oft loopen onvredich,
Die ghene die ſchryven leeren om te ſchrijven.
By de materie van't voorſchrift moet hy blijven;
Het Papier niet beſmodden, de pen onbevleckt elijck —
Oft hy ſal ſlagen hebben correcktelijck.
Elck Scholier ſal hem ſo lang tot ſchrijven pogen
Als den meeſter roept; dan d'een na d'ander comen vertogen [4])
Een yegelijck zijn voorſchrift geſtelt in't nette.
Maer die dan willen zijn vry van den Palmette
Moeten, namelick tot haerlieder vromen [5]),
Handelen en wandelen ſonder ſtooten en dromen [6]).
Dan getoont hebbende, als goede ſubdyten,
Sullen ſy proper gaen ſitten om te ontbyten.
Niemant mach ſulex ſonder oorloff beſtaen,
Ten ſy de Benedictie ons Heeren is ghedaen.
Lichtveerdige jockinge mach van niemant geſchiên,
Met hoofden, voeten, handen, lijf ende knien,
So lange is duerende het eten ende onbijt,
Of hy ſal correctie ontfangen in corter tijt.
Nu als het ontbyten is gedaen ende vol-ent,
Danckt dan Godt van ſulcke weldaden jent [7]).
Daer na elck zijn les leert ſchryven en leſen als vooren,

---

1) Alles. 2) Het bord, 't Schrijfplankjen. 3) Altoos. 4) Toonen. 5) Voordeel. 6) Drommen, te hoop loopen. 7) Edel, ook genadig en bevallig (gratiëus).

Oock die cijfferen, reeckenen, en t' leggen [1]) behooren;
Niemant ſal thuys blijven op onledighe daghen
Sonder wichtige oorſaken, of den meeſter eerst vragen:
Want van der ſcholen aldus blyvende
Maeckt de kinderen wilt, inobediënt, en kyvende.
Op den leſten dach al van der weecken
Sal men om beſt ſchrijven, en ſpellen ſpreecken;
De bestdoender ſal hebben, tot zijnen loone,
Een luſtige letter, oft voorſchrift ſeer ſchoone.
Dus een yder doet neerſticheyt dat hy prijs bekinne;
Want arbeyt verſoet door des loons ghewinne.
Voorts ſal men saterdaechs die ſchole vaghen;
Hier ſullen die meyſkens hen toedragen.
Als men des avonts thuys gaet moet dit gheſchien.
Men ſal den Meeſter reverentie bien.
t'Huys comende haer Ouders avont en noene,
Redelick en ſedelick antwoort te doene.
Dus yemant die daer leert leſen en ſchrijven
Moet neerſtich by deſen reghel blijven,
Ende hier toe ſchicken zijne ganghen » al;
Wie miſdoet correctie hy ontfanghen » ſal.

Wel, lezer, wat zegt gij van dien hollandschen platte-lands-ſchoolmeester van de XVIe Eeuw? — Mij dunkt, zelfs de ſcholen in de ſteden zullen alle nog bij lange na tot die tuchtregeling niet geraakt zijn, in Meester Valcoochs tijd. Ook de Heer Dijkema ſtemt de boven meêgedeelde klacht van onzen reformator, over de onbekwaamheid der ſchoolmeesters van het laatst der XVIe Eeuw ten volle bij. »'t Schoolonderwijs was toen," zegt hij, »en nog langen tijd daarna zeer gebrekkig, en had eigenlijk gezegd weinige beteekenis." »De ſchoolmeesters," zegt hij, »waren doorgaans personen, die in de R. K. Kerk de kosters-betrekking hadden waargenomen [2])." 't Schijnt dan ook, dat hij zoowel voor burger als boerenſcholen heeft willen ſchrijven: want hij geeft, in zijn boeksken o. a. het middel op,

1) Met rekenpenningen.

2) „Proeve van eene Geſch. der Landhuish. en Beſchaving in de Prov. Groningen". D^l^ I, bl. 467, 468.

om, in minder dan twee uren tijds, honderd kinderen de lessen te overhooren; en dorpsfcholen van honderd kinderen zullen er ten jare 1597 nog wel niet veel geweest zijn.

Om het beeld bij de letter te voegen, geef ik hier, in omtrek, eene kleine teekening van eene fchool van 1600, ontleend aan C. D. Niervaerts »Oprecht Onderwijs vande Letterkonft, enz. Ten dienfte van alle gemeyne Schoolen ende School-meefteren, in Druck uyt-gegeven"; nieuwe uitg. van 1676: »Tot Delff, Gedruckt by Abraham Dissius, Boeckverkoper, op 't Marct-velt in 't Vergulde A, B, C." Men merke ook hier de gewoonte onzer voorouders op, die ftand gehouden heeft van den tijd af der kort gesneden haren van Prins Willem I tot aan de groote pruik van Jan Willem Friso, om doorgaands binnens huis den hoed of muts op te houden. En zelfs toen die groote krullenrijke pruik den Heeren mogelijk en raadzaam maakte, wandelend rondom hunne graskommen en naar hunne tuinkabinetten, den hoed onder den arm te houden, zat oud en jong op het »comptoir", in het ftudeervertrek, of in de binnenkamer, bij vrouw en kinders, veelal met de wollen of zijden flaapmuts om het kaalgefchoren hoofd.

Gij herinnert u de dichtregelen van Roemer Visfcher, waarin hij, onder anderen, opmerkt, dat het even min welvoeglijk is van eens anders bord te eten als »met den hoed te zwaayen", aan tafel: en de fchilderijen van 1600 leeren ons buitendien, dat de mannen hoed of muts in huis ophielden; terwijl de hoofdbekleeding der vrouwen, althands in den zomer, binnen en buiten 's huis fchier immer het zelfde was. Ver de meeste der kunstenaars, werklieden, enz. in Jobst Ammans prentbeelden bij de »Eyg. Befchreibung aller Stände auf Erden" van Hans Sachs (1568, 1574) hebben de muts op, ongeveer de zelfde, waarmeê onze fchoolmeester, fig. 1, getooid is. Men ziet het meerendeel zijner fcholieren in 's gelijks, alsof het zoo vele Granden van Spanje waren, met gedekte hoofden. Die de les opzegt, in de linker hand een afgewerkt fchrift houdt, om het ftraks te laten zien en de rechte gereed heeft, om er, des noods, een plak op te ontvangen, fchijnt wel een

meisjen; omtrent het drietal achter de deur, zal men in 't onzekere blijven. Ik zou met deze hoeden (voor een meisjen) wel wech weten, indien er 1780 onder het tafereeltjen ſtaan kon; nu, geloof ik, dat althands het wicht met den ronden hoed een jongen is; misſchien wel een zoogenaamde »cenſeur", die 't gebed afleest, bij den aanvang der ſchool, en de orde moet helpen bewaren. Over het geheel zijn anders de jongens en meisjens gescheiden; de eersten zitten het dichtst bij den meester [1]). Zoowel de »Ordonnantie", welke Niervaert mededeelt, als die van Valcooch dringt er echter op aan, »dat niemant 's morgens oft 's middaeghs in der Schole ſal mogen komen, ſonder behoorlijcke reverentie te doen" (*Ordonnantie* v. d. S., art. 13). Art. 14 en 15 dezer »Ordonnantie" luiden, bovendien als volgt: »Alſſer cenighe Lieden met eeren ter Schole komen, ſoo ſullen alle de Scholieren wel reverentelycken den hoedt lichten. — Des middaghs, ende oock des avondts uyt der Schole na huys gaende, als oock van huys na de Schole komende, ſullen wel ſcherpelycken letten ſoo haer eenige Lieden van qualiteyt te gemoete komen, het waer yemandt van de E. Magiſtraet ofte eenighe andere eerbare Perſoonen, datſe deſelve wel reverentelyck eeren ende reſpecteren, na behooren."

't Is in 't oog vallend, dat men, bij de inrichting der ſcholen, er op bedacht is geweest, de autoriteit in en om den Meester te ſymbolizeeren naar het voorbeeld der christen Koningen. Mist men, in de gewone burgerſchool, den »leerſtoel", die de moravische Bisſchop Johannes Amos Comenus, in zijn »Portael der Saecken en Spraecken" (1673) ter aanſchouwing biedt (n° 224, 1) — een »ſtoel" die, even als de vroegste *faldistoria*, in eene tribune, of gebalied ſpreekzoldertjen, is

---

1) »De Meyden ſullen ſitten in een Loco alleen,
Ende die knechten ſullen oock ſitten by een."

De outſte ſchrijvers en reeckeners (die meeſt weet)
Sullen dicht aenden Meeſter weſen haer ſteedt,
Op dat de Meeſter te bet mach ſien haer bedrijven.
Oft ſy wel reeckenen, en leggen, na 't voorſchrift ſchrijven."

overgegaan [1]): men heeft hier de herinnering van den alouden zetel, den ſtoel-zelven der geeſtelijke en waereldlijke Vorſten. Van ouds geldt de uitdrukking »zetel" des gezachs; een »zetel" is vrij wat meer dan een »ſtandplaats", ja zelfs dan een »legerplaats". Van eene »ſtandplaats" of »ſtelling" wordt men licht naar eene andere voortbewogen; zich »legeren" is het werk van zwervende ſtammen, van jagers, roovers; ten beſte genomen, van krijgslieden; dat alles is tent-volkjen, het zijn geen huis-lieden; maar vooral zijn het geen gezeten burgers. De Koning zit, de Biſchop zit, de Rechter zit; zitting heet de vergadering van alle ernſtige korporatiën. De middeleeuwſche ſchilders, de verheerlijking van Maria uitdrukkende, ſtellen haar voor gezeten aan de zijde van Chriſtus; menig maal ook — gezeten zijnde — gekroond door haren goddelijken Zoon, die in 's gelijks gezeten is. Dat is het zinnebeeld van de verheerlijking der geheele Kerk, na de Menſchwording en de zegepraal van de tweede Perſoon der H. Drievuldigheid; daarentegen is Maria ſteeds geknield, wanneer haar de Boodſchap des Engels gebracht wordt: dan is zij de nederige maagd van Nazareth.

Onze geachte Warandgenoot, Mr H. van Berkel, heeft de beteekenis duidelijk gemaakt van den »ſtok" of »roede", welke menig maal den gezachvoerder kenmerkt [2]). Deze voor al ontbreekt den ſchoolmeeſter niet. Op figuur 1 en 2 heeft hij, als een Koning den ſcepter, hem in de hand; des gelijks op de titelplaat van B. Hakvoords »Gemeene Zend-Brieven, zo die in de Duitſe Scholen van Nederland worden geleert" [2]), uit het laatſt der XVIIe Eeuw. Behalven den ſcepter, voert de Koning nog het zwaard der gerechtigheid. Ik zoû haast geneigd zijn te zeggen: het laatſte ſtaat tot den eerſte, gelijk het verſtand tot de rede: de rede is meer een fonds, het verſtand meer eene aktieve kracht; de rede is de grijze ſena-

1) Onze preêk-*ſtoel* ſchijnt althands zijn naam te ontleenen aan die oude draagbare ſtoelen, waaruit de Biſchoppen het volk toeſpraken; de inrichting onzer preêkſtoelen herinnert ons anders veeleer de »hoogzaal" (*oksaal*) ἄμβων, die, tot in de XIVe Eeuw, tot het zingen van Epiſtel en Evangelie, en het doen van allerlei afkondigingen ſtrekte.

2) I, 312. 2) Tot Amſterdam, bij Joannes Kannewet, 12e dr.

De Dietsche Marande.

I.

II.

III.

Steend.v. J.P. Tesson. Amst.m Bloemg.r MM. 20.

teur, bij wien men om raad gaat; het verſtand is de kritikus, de tijdſchriftſteller, die de waarheid door ijverig jagen op het ſpoor wil komen: de rede is een klavier van toetsen veel talrijker dan de kleppen der klarinet, waarin de tonen niet gereed liggen, maar waarmeê men ze maken moet: zoo is de ſcepter de vertegenwoordiger des gezachs bij veel talrijker vraagſtukken of andere verſchijnsels, dan het zwaard der gerechtigheid. De ſcepter regeert door zijn tegenwoordigheid; het zwaard door zijne aktie. Aldus ook, in lagere orde, op de ſchool. De plak is het zinnebeeld der »auctoriteit"; zij is geene meesteresſe *à la mine refrognée*; »ſy wreeckt geen quaet; maer dwinght tot goedt"; hare ſlagen zijn meer ſymboliek dan pijnlijk: van daar, dat door Valcooch, in de allereerste plaats, waar hij des ſchoolmeesters attributen opnoemt, gezegd wordt:

»Ten eerſten ſal hy hebben een fraeye hantplacke".

Men moet niet denken, dat een plak maar een ruw ſtuk hout is, om de kinderen meê te *knouwen*: het is een ſymbool; het moet eene »fraeye" handplakke zijn. Het knikken, het neigen, het wijken, het beven, het huppelen, het draayen, het zwieren, het rusten van dien ſcepter in de hand des Meesters regeert geheel het ſchoolorchest; geeft de maat aan, voor het leeren der kinderen, en tevens, meer dan de dirigeerſtok, hij kommandeert niet ſlechts, hij waakt niet ſlechts præventief en represſief zoo veel hij kan; hij ſtelt ook eene beſtrijding en een begin van ſtrafoefening in. Maar de rechte ſtraf, de wrekende ſtraf wordt voltrokken door

»een wackere roede van wilgen tacke".

Op de titelplaat der boven genoemde »Zend-brieven" komt deze voor; niet op de hier afgebeelde prentjens; en zelfs de voorſtelling N° 3 is zoo »liberaal" en zoo realistiesch, zoo weinig ſymboliek, zoo »geavanceerd" en doortrokken van de republikeinsche denkbeelden onzer XVIIe Eeuw, dat 's Meesters plak niet in 't gezicht komt. De bekende »Schoolmeeſter", in Luykens »Afbeelding der Menſchelyke Bezigheden" (n° 79),

heeft óok de plak niet meer in de hand. Zij hangt achter hem. Zij is met zorg bewerkt; haar lankwerpig-rond vlak heeft eene licht-vaasvormige ſchaft, met knopen, ringen, geulen en andere gedraaide profielen vercierd, de greep is een ſlaauw-eivormige cylinder, en eindigt in den »appel". Men herinnert zich dat plaatjen, uit een boek, dat tot de eerste behoorde, die ons, amsterdamschen kinderen, voor een 25 jaar, in de hand kwamen, en waar wij even veel leering als genoegen in vonden. De meester wijst er, met een pen, den jongen de letters, maar ſchijnt hem tevens met den geſtrekten rechter voorvinger het aanzijn van de plak te herinneren. Zoo worden de konstitutioneele Koningen gekroond en den volke de eed afgenomen, »corona præsenti"; maar *dragen* doet de Koning de kroon niet meer. Onze meester heeft echter, bij Luyken, een vervaarlijken langen ſtok bij zich ſtaan, waarmeê hij op den versten afſtand de kinderen »raken" kan: het is, op het groote Staatsgebied, de alomtegenwoordige politie, met hare telegrafische armen. Wat de kracht van ſcepter en plak aan intensiteit verloren heeft, moet door ſtoffelijke extensie worden vergoed.

De Meester korrigeert, op ons N° 3, het ſchrift van een der twee jongens, die hij bij zich geroepen heeft. In de (latere) »ſchool-ordonnantie" van Niervaert, wordt, in art. 5, toegelaten, dat er »twee by den Meester moghen ſtaen"; maar op het plaatjen N° 1, ouder dan het boekjen, ſtaat er maar »een"; Valcooch laat er ook maar één toe; doch, bij het »ſpelden oft leſen", drie. Ontzagwekkend afgeſloten is de throonzetel van N° 2; met een paar ſcharnieren, geſmeed door den »Schlosſer" van 1568, gelijk Amman hem afbeeldt (LXJ). Onze N° 2 is dan ook ſtellig nog van de XVIe Eeuw oorſpronkelijk, al wordt hij gevonden in het »Groot A, B, C, Boek — By de Erve Hendrik vander Putte en Bastiaan Boekhout", van 1774. En al heeft nu de Meester N° 3 zijne plak niet — daar is iets gedaan tot ſchadevergoeding: geen der andere, hier afgebeeld, heeft een zetel, die met de zijne kan vergeleken worden. Ik ſpreek niet van het ſnijwerk aan den

arm, noch van de verciering zijner fchrijftafel, met dat fraaye »hart"; maar men heeft hem inderdaad een throon willen geven. De throon is niet de ftoel, maar eigenlijk het gehemelte (de baldakijn). Dit kénmerkt althands den throon, en van daar dat men in het Middelned. den hemel, het uitfpansel, den »throon" noemde. Bilderdijk, die zoo diep was doorgedrongen in het taalgebruik des dagelijkschen levens, zegt te recht (»Verkl. Geſl.", III, 166): »By ons is [TROON] altijd te verftaan van een overhemelden of tent-zetel, en niet zonder 't verhemelte heeten wij 't »troon". Van daar de oude eigenaartige uitdrukking »zijn tent fpannen" en zoo ook *zijn throon fpannen* [1])." Die beide zetelftijlen achter onzen Meester N° 2, die zich van boven verbreeden tot een foort van kolven, vormen, in verband met het plankjen of lijstwerk boven hem, inderdaad een baldakijn, en zijn »ftoel" wordt een »ftal" (*ftalle* [2]).

»Overhuiving" beteekende, bij de nomadische volken, van zelve bewaking, eerbiediging, liefde. De Ark was een tent, de Tempel een tent. Befchutting voor het branden der zon, voor wind en vocht, zie daar waarop we, ten beste van de voorwerpen onzer liefde, bedacht zijn. Voeg daarbij den fymbolieken zin van »bedekking" en »deksel", gelijk men vaak de ftoffelijke voorftelling eener geestelijke zaak noemt; de geheimzinnigheid eener aangebrachte fchaduw; de herinnering van familiedeugden en kostbare zielebanden, van gezach des bezitters en onafhankelijkheid, die aan ons begrip van een »eigen dak" verbonden is; en men zal licht kunnen begrijpen, dat vooral in het germaansch Europa der Middeleeuwen, met het begrip

1) In 't voorbijgaan gezegd — vooral niet te verwarren met »de kroon fpannen". In de Middeleeuwen *»fpande* men de kroon" en men »fpande de fporen", *fpannen* genomen voor *ombinden*. Niet alleen de oudste banddiadeemen werden omgebonden; maar zelfs de kroon van Karel den Groote beftond uit acht losfe, door fcharnieren aan elkander gehechte ftukken. Zie onzen vriend Génard, in het tijdfchrift »De Vlaemsche School", 1855.

2) Echter fchijnt »ftal" van *ſtaan* te komen. Oorfpronkelijk ſtond men in de kerk; daarop werd het gebruik van steunsels toegeftaan, en eindelijk, bij het verlengen der diensten, de ftallen, waarvan zeker fteunpunt nog »patientia" of »misericordia" heet.

van »vereeringsvoorwerp" tevens dat van een »tabernakel" verbonden ging. De veelzijdige of boogvormige choorniswelf overhuift het kerkouter, opdat hij een »tabernakel" daarboven zoû vormen. Op plaatsen, waar dit het geval niet is, heeft men ſoms een uitgeſpannen of gehouwen gehemelte boven de offerplaats; en het is ginds en elders het gebruik, ook ſlechts bij het brengen van het H. Sakrament naar een zieke, dat de choorknaap eene handtent boven den Priester draagt, eenigszins in den vorm der regenſchermen. Joost Ammans »Priester" draagt het H. Sakrament in een ciborie of hostievat, dat met een dusgenaamden helm (Neêrl. ook »kepel", Fr. »pyramide" en »flêche"), waarvan een lang gordijn afhangt, bekroond is. Gordijnen zijn dan ook liturgiesch aangenomen in onze tegenwoordige tabernakels, en de aloude »ciborie", gelijk men, in de vroege Middeleeuwen het gehemelte boven het hoofdaltaar noemde, waarvoor ons tabernakel is in de plaats gekomen, was met gordijnen omgeven — zinnebeelden van de geheimzinnigheid, waarin God, »*Deus absconditus*", zich en Israëlieten en Christenen openbaarde.

Op de drie afbeeldingen, die wij hier geven, welke tot het laatst der XVIe en tot de XVIIe Eeuw behooren, is des meesters kleed nog in over-een-ſtemming met de waardigheid der wetenschap en des gezachs, die hij vertegenwoordigt: het is de tabbaart; maar bij Luyken heeft deze voor den eeuwigen huisjapon van de luye XVIIIe Eeuw plaats gemaakt. Natuurlijk ontbreekt er de ſlaapmuts niet; maar zij nadert toch een weinig den leeraarsbonnet en ſteekt voordeelig bij die van den »Schilder" en »Apoteeker" af.

Zien wij nu van welk »gereetſchap" de onderwijzer der jeugd, de man, van wien veelszins de toekomst der maatſchappij afhangt, naar de behoefte van Valcoochs Eeuw, gerekend werd te moeten voorzien zijn: »Wat ghereetſchap en Boecken den Schoolmeeſter tot zijn ampt behoort te hebben.

»Al die een Ambacht wil leeren en handelen
Eñ wil maken dat zijn werc niet com' tot ſchandelen,
Hy ſie toe, dat hy eerst heb gereetſchap goet

Daer hy luſtich zijn ampt en hantwerck me doet.
So ſal ick nu hier leeren den Schoolmeeſters ſampt [1])
Wat gereetſchappen sy moeten hebben tot haer ampt.
Ten eerſten, ſal hy hebben een fraeye hantplacke;
Met een wackere roede van wilgen tacke;
Met een pennemes, dat ſcherp can ſnijden;
Een santdooſken daer de ſanden opt papier deurglijden;
Met een ſchrijfladeken dat men ſluyt als een cas;
Daer ſal hy in houden, pennen, ſignet, groen was;
Met een inckthoorenken, daer boven op ſtaende;
Een luſtighe Coker op zijn ſyde, als hy is gaende;
Een metalen Kandelaer, daernaer op ſet twee lichten;
Een ſchoon Protocollus, daer hy wt leert brieven dichten;
Een Rekenbort, daer men met penninghen op leyt en reeckent;
Een Ley, een Schrijfboeck, daer hy zijn ſcholiers in teeckent;
Een blau teghel, met een Looper van kiefeling ſteen,
Daer hy alle coleuren van inckt op wrijſt ſeer reen;
Een ſlonsken of lanteernken, om na 't uer-werck te gaen;
Een luſtich camerken daer zijn dinghen in ſtaen;
Een bosch ganſe pennen, en pergamenten vellen,
Een glas vol ſwerten inckt daer by ſtellen;
Met drie of vier boeck wit papier,
Cyfferboecxkens wel drie ofte vier,
Een Bybel, Huyſboeck, Pſalmboeck, en Teſtament,
Met een Pultrum, daer den Bybel op ſal leggen jent;
Schelpkens, Horenkens, groot en cleyn van faetſoen,
Daer hy alle coleuren van inckt in ſal doen,
Als ſy ghewreven ende worden ghemaeckt.
Ghy, Schoolmeeſters, die tot den ſchooldienſt geraeckt,
Coopt dees dinghen om u ambacht wt te leeren
En me te doen; begeeft u tot ſtuderen.
Hy wort ghe-eert, die begaeft is met conſte,
En by zijn Dorp crijcht hy faveur en gonſte.
Op u perſoon hebt acht, op mijn reden wilt mercken:
Daer quamen noyt Meeſters, of 'twaren eerſt clercken
Dat ghy niet en coent, wiltet vry vraghen;
Schaemt u niet, al bent ghy out van daghen:

1) Den gezamendlijken ſchoolmeesters.

Want een wijs man ſeyt, al waer 't dat ick ſtonde
Met een voet int graf, en ick niet conde,
Nochtans ſou ick wel willen leeren veel dinghen.
Men moet altoos door d'enghe poort in dringhen;
Die ſlaperich is, en niet wil wercken,
Te recht moghen ſy heeten onnutte clercken."

Daar wordt hier geſproken van een »ſlonsken of lanteernken", om meê naar 't uurwerk te gaan — men begrijpt waartoe. De Schoolmeester is tevens (we hebben het onder de »achtien deuchden en puncten" gezien) kerkwaarder, en uurwerkſteller voor de torenklok zijner gemeente. Valcooch geeft volledig op:

»Articulen en punckten daer toe de Schoolmeeſter in de kerck verplicht is te doen.

»Ten eerſten ſal hy luyen, de kerc ſluyten en onſluyten;
'Tkerchof en Kerck reyn houden binnen en buyten;
De Pſalmen ſal hy voor en na de predicacy ſinghen;
'Twater totten doop ſal hy aenbringhen;
De prophecyen ſal hy ſtichtelijcken leſen;
De Predicanten, en Kercken-raet ghehoorſaem weſen;
Hy ſal totten Nachtmael aen ſchaffen broot en wijn;
Mits tafelen, bancken, croeſen, 't geen dat noodich mach zijn;
En wanneer de Predicanten ter kercken ſalen,
Soo ſal hy wtgaen om die te halen.
Der armen borſe ſal hy wel bewaren,
Brenghenſe voort, als men aelmisſen ſal vergaren.
Schrijven 'tgene dat de Diaconen willen hebben getekent;
Secretelick houden watter in gedaen wort en gereckent.
'Tuer-werck ſal hy ſtellen ende opwinden;
Bancken wt den weech brengen, de ledders op binden;
'Tgeboeft ſal hy ter kercken wt jaghen;
Oock beſtellen dat de honden worden geſlagen;
'Tboeck bewaren daermen den doopelingen in ſchrijven;
Vermanen 't volck dat ſy over de kerck niet loopen ryven;
Die duyven ende oock die ſchadelijcke cat-uylen
Sal hy vanghen, om dat ſy de Kerck maken vuylen.
Hier ſal hem den ſchoolmeeſter in toonen ſeer vlytich,
Ende in al deſen te doene niet zijn verdrietich.

Want dat is zijn ampt dat hem is opgeleyt:
Die loon ontfangt, 't is recht dat hy doe arbeyt.

Men befeft lichtelijk, dat de kumuleering der posten van fchoolmeester en koster, fchoolmeester en voorzanger, meester en organist, voortkomen uit het beginsel der vereeniging van Kerk en School; en onze vaderen, uit het vroeger en later verleden, zouden vreemd opzien, indien men hun, in onze tijd, door daden bewees, dat de kennis der Openbaringe van Hem, die oudtijds, met even veel zinrijkheid als gloed der liefde en des geloofs, de Alfa en Omega genoemd werd, gerekend wordt buiten verband te ftaan met de andere wetenfchappen. De kinderen leerden op de lagere fcholen bijna niets van *a* tot *z*, of zij vonden er den hoogheiligen Α - en - Ω in te-rug. Wij zullen dat zoo ftraks uit het gebruik der boeken zien. Hooren wij nu eerst:

»Hoe de kinderen van ende na de Kerck fullen gaen, ende hoefe fullen fitten, ende daer in doen.

»Als de kinders wter fcholen na de Kerck gaen,
By tween fullenfe te loopen beftaen;
Inde Kerck comende fullenfe gaen fitten terftont,
Na den Preeckftoel keerende aenficht, oogen en mont,
Met blooten hoofde fitten, fo lang die Predicatie duert,
Neerknielende alsmen Godt aenbit, eñ om zijn fonden truert.
De Pfalmen fullen fy fingen met heldere keelen,
De Sanghers sullen naeft den meefter hen deelen,
Op dat fy metten Meefters houden goet accoort.
Dan voort fullenfe neerftich letten opt woort
Dat vande Predicant aldaer wort wtgefproken.
Als nu ten eynde die predicatie is ghebroken,
Sullenfe beleeft opftaen, maer toeven fo langhen
Alft meefte volck wter Kercken is ghegangen;
Dan sullenfe eerft rijfen by 'fmeefters belyven,
Sedich by paren naer fchool gaen fonder kyven.
Dan, int school comende, fal die meefter fonder verbeyt
Hen afvragen wat den Predicant heeft gefeyt;
Wat den text was, wat Godlicx hy heeft gepreeckt:
Die dan fwijght, ende int vertellen yet ghebreeckt

En heeft niet ſedich geweeſt in al zijn doene —
Correctie ſal hy terſtont hebben alſo coene.
Dus elck Meeſter volge mijnen regel hier inne:
Die een goet end wil ſien, moet eerſt hebben goet beginne.

Dat is eene rederijkerseigenaardigheid van onzen Meester Valcooch, dat hij zijn gedichten of ſtroſen daarvan ſluit met een rijmſpreuk: der laatste ontbreekt het alweêr niet aan beteekenis: 't is God gehuldigd, als de goede Alfa.

»Den eerſten Mey 1676" bracht ook Meester Niervaert nog in herinnering, hoe kinderen zich ter kerk te gedragen hebben (»Ordonn.", art. 19—21):

»Item wordt wel expreſſelijcken bevolen, alle de gene die de Pſalmen helpen ſingen, midtſgaders die den Catechiſmus beantwoorden, datſe niet en ſullen faelgeeren des Sondaeghs morgens ten acht uyren, ende des naer-middags ten half een uyre, in de Schole te weſen, om in goede ordinantie na de Kercke te gaen. — Elck een ſal hem wel ſtil ende manierigh in de Kercke houden (geduyrende de Predicatie), ſonder eenigh gerucht, ſpelen, lacchen ofte klappernyen aen te rechten. — Ende by aldien yemandt boven 't verbodt van deſe, eenige onmanierlijck gelaet aenſtelt, die ſal terſtont van eenen Cenſeur, (daer toe geſtelt zijnde) genoteert zijn, ende ſullen ter gelegener tijdt daer vooren.... wel ſcherpelijcken gecorrigeert ende geſtraft worden.

Elck wil »hem ſtil» en vroet ſoo dragen,
Dat hy »blijſt vry» van boet en ſlagen."

»Lezen en ſchrijven", ziet daar wel de eerste en voornaamste der »goede conſten", die op de school geleerd worden. Valcooch trekt te velde tegen de »Schoolmeeſters in deſe contreyen, die nau wit van ſwert connen ſcheyen", en de kinderen willen leeren ſchrijven, voór ze behoorlijk lezen kunnen. Wat het laatste betreft, willen wij thands eens bij Valcooch gaan vernemen:

»Wat boecken men de duytſche Scholiers eerſt leeren ſal in deſe Scholen

»Den ſcholiers, als ſy ter ſcholen eerſt nemen haer gang,
De cleyne francynen bédingen ſal weſen haer aenvanc;
Die gheleert hebbende van buyten, en van binnen,
Metter Embder bédingen ſullen zijt dan beginnen.
Die Embder bédingen ſlechts gheleert hebbende ſpellen,
Inden Catechismus oft Fonteynen men haer ſal ſtellen.
Dien eerſt wel en proper leeren boeckſtaven.
Dat kennende, nae haer conditien ende gaven,
Salmen haer de ſelve tweemael deurleſen laten.
Dien gheleert hebbende, ſullen ſy aenvaten
Den Souter Davids, ſondaechs Evangeli, of Teſtament.
Daer nae ſal men haer leeren een geſchreven letter, geprent:
Als Historien van David, oft Louwijs Porquin.
Deſen dan connende ſeer aerdich en ſijn,
Sullen ſy leeren een Latijnſche letter of Donaet;
Een boecxken dan, daer 'tfondament van cijfferen in ſtaet,
By Robrecht van Heuſden in ordine gheſtelt;
Om Arithmetica en 'trekenen voort te leeren, C. Cresvelt.
Daer nae brieven van diverſche Handen:
Dees boecken ſullen de schoolmeeſters gebruycken in dees landen.
Schoolmeeſters van ander Provincien en ſteden
Moghen deſen reghel wel volghen meden.
Ick wil haer laten gebruycken haer eygen manieren;
De Latiniſten laet oock houden haer hantieren.
Niemant wil ick raden hier te gaen buyten,
Of daer moeſt wat nieus opſtaen voor de jonge ſpruyten
Dat gheloofwaerdich was te leſen en leeren:
Want alle dingen huydenſdaechs vermeeren."

Men ziet hieruit alweêr, dat het bij onze vrome voorouders, wien men toch tevens geen wakkerheid en eene »gezonde" levensbeſchouwing ontzeggen zal, immer was: »Met God beginnen" [1]). Ten zij men, met miskenning van de hoofd-verschijnsels

1) Het Groot A, B, C, Boek" waar onze figuur n°. 2 uit genomen is, op dun bordpapier gedrukt, bevat: den titel; daartegen het »Haantjen"; voords verſchillende alfabets (NB. die alle eindigen X Y Z); korte ſyllaben; »Dat *Vader Onze*"; het ſymbool der Apostelen; het gebod van onderwijzen en doopen; de »Tien Geboden"; Matth. XXII, 37, het gebod der liefde; de Inſtellingswoorden aan het Laatste Avondmaal; »Het Morgen Gebed"; »Het Avond Gebed"; »Gebed voor den Eeten"; een en ander ſluitend met het

in de geſchiedenis der Godsdiensten, dit alles huichelarij en welbegrepen eigenbaat der kerkelijken zoû willen ſchelden — zal men niet kunnen nalaten, op hoe vele punten onze Godsdienstleer ook met die onzer vaderen van 1600 verſchillen moge, eerbied te koesteren voor eene gemoedsſtemming, die, op het ſpoor der grootste middeleeuwsche meesters in de pædagogiek, een godsdienstig levensbeginsel in het hart van het onderwijs wilde. Valcooch begint met *de kleine gebeedtjens op pergament*, die »van buyten", maar ook »van binnen" gekend moeten worden; dan volgt het *Emder gebed*, met den Katechismus of het boekjen genaamd »Fonteyne" enz. Vervolgends krijgen zij de pſalmen in handen. Dit is een anachronisme, die op rekening van den tijdgeest dient geſchreven te worden. Davids heerlijke profetiën, klaag- en jubelzangen, aan kinderen in handen te geven, dat geen israëlitische kinderen zijn, en die dus de vorming in de joodsche traditiën niet genoten hebben — is een onverſtandige daad, ſlechts te verklaren uit geheel het anachronistiesch charakter, dat in het beste element der Godsdienst- en Staatsbewegingen van de XVIe Eeuw uitkomt: Nederland = Israël; Prins Willem, die, onder de luide toejuichingen van tijdgenoot en nakomelingſchap, voorgeeft als een tweede Noach of Mozes »een verbond met den Koning der Koningen geſloten te hebben".

Na de Pſalmen, de Zondaagsevangeliën en andere boeken van het (nieuwe?) Testament, krijgen ze de geſchiedenis-zelve van David in handen, en wel gedrukt *met de duitsche ſchrijf-*

»Onze Vader"; een tweede vóor het eten, nog een na het eten; het »Christelyke A, B, C," — zijnde zinſpreuken, aanvangend met de 25 letters. Dergelijke inrichting hadden ook ſommige ſchoolboekjens vóor de Hervorming, en men heeft zelfs veel moeite gehad om de verkorte, voor kinderen aangenomen, form der Tien Geboden uit de nieuwere te doen verdwijnen, en vervangen door een text, die dichter bij de letter der Schriftuur kwam: »Off ook den A. B. C. böke därin de korten tijn geboden ſtaen mit andere ſectarische böken te dulden ſijn?" (1609) — Andwoord der Synode: »Dat de Deputati Synodi by den E. E. heren Gedeput: ſolen anholden, dat door een expressum mandatum alle ſchoelmeſteren en koſteren moge geboden worden, datſe ſulke A. B. C. boeken affchaffen ende die nyen, dar de tijn geboden vullenkommentlijck inſtaen, kopen laten." Boeles, »250-jarig beſtaan der Herv. Gemeente te Noorddijk", aangeh. bij Dijkema »Proeve", I, 470.

letter. Dan eerst beginnen ze de latijnsche letters in de fpraakkunst van Donatus te leeren; ze krijgen het cijferboekjen van Robbert van Heusden en later de arithmetika van C. Cresvelt. Eindelijk »brieven van diverſche handen"; het woord »brieven" toch zal hier wel als geſchreven ſtukken, en niet in den vroegeren zin van prenten te verſtaan wezen. Wat de kinderen dus van geſchiedenis, aardrijkskunde, enz. te leeren hadden, zal wel niet veel geweest zijn.

Onze Meester geeft ook eene duidelijke beſchrijving van zijne leerwijze des lezens en ſchrijvens. Ik wil mij het genoegen niet ontzeggen de laatste hier op te nemen:

»Een onderwijs om ſchrijven te leeren.

»Die dat ſchrijven wel en perfeckt wil leeren
Hy moet zijn ſinnen daer vlytich toe keeren,
Ende maken die letteren boven ende beneden gelijck
Op zijn maet, ſo cort, langh, dunne ende dick;
Een voude langs tpapier moet hy eerſt maken,
Daer moet hy recht in houwen, buyten noch binnen raken;
Tpapier moet rechtleggen voor hem op den knie;
Die pen ſal hy vaten met duym en vingeren twee,
En ſitten recht op, thooft niet ſlim [1]) houwen;
Tegen niemant clappen, noch [met] d'oogen yet aenſchouwen,
Schrijvende vrymoedich, onbeſwaert ſonder t'roeren,
De pen ſtijf houden, hem niet verſetten dan na 't behoren:
Den achterſten vinger moet ſlechs leggen op 't papier,
Niet de geheele hant, want 't is geen manier;
Die ſelve pen drijft een weynich over cant;
Schrijft ſnel aen een, met een loopende hant;
Die pen op papier oock niet douwende of wringende;
Van lange ſteerten te maecken zijt u dwingende;
Hout u pen vol inct tot allen ty;
Ghy ſulter hem me ſparen, u ſchrift te gladder ſy;
Ghy moet oock niet ſchrijven op ſtipkens noch lijn;
D' eerſte letter laet een Capitale zijn;
Maeckt die huyſen der letteren even groot en lanck,

1) Schuin.

Of u ſchrift gaet creupel ende manck;
Set u regels recht, iuyſt, en even van wyde geschoren;
Hout u pen niet inden mont, ſteektſe achter d'ooren;
In den koker ſtekende, dien eerſt ſchoon beſnoeyen,
Op datter geen korſt aen gaet backen en groeyen.
Alſdan ſiende zijn geſchrift over, oft perfect is geſchreven,
Iffer t'onrecht geboeckſtaeft, 't moet zijn wtghewreven.
Ghy oude en ionghe, ſcherpt hier toe u verſtanden:
Feylter yet van deſen, u ſchrift is tot ſchanden.

Niet zonder verwondering zullen ſommigen hier wellicht van »het ſchrijven op de knie" gewag vinden gemaakt; en toch, dat was regel — op de burger ſcholen van omſtreeks 1600. Ieder kind bracht een »ſchrijfbord" mede; we hebben, trouwens, boven reeds gezien in de »Ordonnantien", dat elke leerling »geſtoffeert" moet zijn, als hij t' ſchool komt, met

»Papier, inckt, pennen, 'tbort ['t] moeter ál ſyne".

Slechts op het prentjen, waarvan onze figuur N° 3 genomen is, zitten de kinderen aan tafels te ſchrijven, waar de inktkoker op ſtaat; dat plaatjen is dan ook gefneden in den loop der XVIIe Eeuw, of zelfs al weêr eene kopie van nog later dagteekening [1]) De inkt plachten de kinderen van den ſchoolmeester te koopen (Valcooch, bl. E v). Onder de belooningen, die Valcooch aanbeveelt, behoort intuſchen ook een »ſchrijfladeken met een pennemes daerin", en het woord »ladeken" is, boven, in den zin van kistjen of leſenaartjen gebruikt. Dit is de groote prijs van ſchrijven, die met St Jan in den zomer gewonnen wordt; de eerste prijs, dien de meester »uithangt", dat zal wezen »inde Vasten opten dach van Sinte Gheertruyt", »een Bredaelſche koker" (?); de tweede, het genoemde »ladeken"; de derde, met »Sinte Michiel", een »fraey Pſalmboeck met ſloten"; de vierde, op St Andries, »een nieu Testament". Bij Luyken zitten de kinderen op lage banken, »onderbank" genaamd, aan »ſchrijf-ſchaliën" of leſenaars, en ook Joh. Co-

1) Daarop komt ook een matres voor, die de meisjens beheerscht. Valcooch ſpreekt alleen van meesters, en Niervaert ook.

menus geeft er zijn ſcholieren reeds (224, 3); maar dat zijn aanſtaande ſtudenten.

Bij de belooningen past de vakantie. Hooren wij er Valcooch over: »Van Oorlof te geven.

»'Tis geweest een costuyme over langhe jaren,
Dat de Meeſter donderdaechs nae noen orlof ſal verclaren,
Het welck is midden ter halver weken;
Om dat de memory des clercx niet te ſeer ſal breken,
'Twelck deur't lange ſtuderen is geworden moe en laf:
Want Erasmus ende meer geleerden ſchrijven hier af.
Opten Sondach ſullen ſy ooc niet ſchoolgaen noch wercken,
Maer ſedich met haer ouderen comen ter Kercken;
Aldaer hooren Gods woort, bidden ende leſen:
Dit ghebiet Godt in zijn thien gheboden ghepreſen:
»Viert den Sabbath, wilt hem heylich maken;"
Hier moeten d'ouderen op paſſen voor alle ſaken.
Opte oorlofdagen ſullen ſy niet loopen wilt en rebel
Spelen met teerlingen, kolf, ende kaertſpel,
Om ghelt niet; noch ſpel dat God noyt geboot;
Maar haer ſpel ſal zijn, hoepen, tol, en koot,
Bickelen, cuſelen, so de kinderen plegen te doen:
Want wt ſulcke ſpelen ſiet men geen quaet wtbroen,
Int ſpelen ſullen ſy niet kyven, crijſſchen, en ſweeren,
Noch int water baden, noch ſwemmen leeren.
Om gewin, Boecken, Neſtelen, ſullen ſy niet ſpelen,
Oock wachten dat ſy haer ouders niet ontſtelen;
Haer ſpel ſullen ſy met ſedicheyt eendrachtelijck mingen;
Onghelijck, noch bedriechlijcx yet voortbringhen,
Liever te verlieſen, dan te winnen door bedroch en kijven:
Niet meer wil ick vanden oorlof en ſpelen ſchrijven.

Meester Valcooch houdt het heele jaar door ſchool; niet alleen des winters — hij zegt het hierboven, en het blijkt, ten overvloede, uit eene plaats, waar hij aanraadt, dat »die ſchrijvers", onder de ſcholieren,

»De handen eerſt wel warmen dick ende vaecken [1]):
Want met coude handen canmen geen goet ſchrift maken."

1) Dikwijls en vaak.

Saturdâgs houdt Meester Valcooch repetitie: laat de kinderen de ezelsooren uit de boeken maken en beſtraft de ſlordigen. Niervaert geeft een artikel der »ordonnantie" op, van den volgenden schilderachtigen inhoud:

»Niemandt en ſal op zijn School-Boecken noch oock op zijne Voordichten ofte Voorſchriften maecken noch ſchrijven eenige grillen, als mannekens, peerden, katten, honden, ofte eenige diergelijcke ſabberye; ten ware alleenlijcken — zijnen naem: Maer ſal veel eer alle vlijt aenwenden, om de ſelve ſuyver ende ſchoon zonder Inct-kladden ofte andere vuyligheyt te bewaren."

Meester Valcooch geeft ook op wat hij een »wrecker" noemt, »om de kinderen alle ſes weecken te voren te leſen": cene lofreden op de voortreffelijkheid der »conſten":

»Een menſch ſonder conſt, is vlees ſonder verſtant."

Om zijne kinderen toch recht goed te houden, hangt Meester Valcooch een zeer aardig verbodſchrift in de ſchool, van den volgenden inhoud:

»Den Artijckelbrief om inde School te hanghen

»Die zijn muts niet afneemt voor een man van eeren,
Die daer loopen crijten, vloecken ende zweeren,
Die wilt en onſedich loopen lancx der straten,
Die ſpelen om ghelt, boecken, oft loghenen praten,
Die der luyden Eenden ſmijten, en beeſten jaghen,
Die niet en doen dat haer ouderen behaghen,
Die met meſſen poghen, in 't hayr plocken,
Die in 't velt loopen, deur 't hoy ſpringhen met stocken,
Die buyten Meeſters oft ouders raet t'huys blijven,
Die ghelt, boecken, pennen, papier nemen als dyven [1]),
Die naeckent baden, in erten, in wortelen loopen,
Die in de Kerck rabbauwen, of ſnobbern (?) coopen,
Die zijn Benedictie niet over tafel en leſen,
Noch ſmorghens, noch avonts niet bidt ghepreſen,
Die 't Boeck ſcheurt, oft verrabbelt zijn papier,
Die malcanderen gheven toenamen hier,

1) Dieven.

Die zijn eten werpt voor katten ende honden,
Die niet willen weergheven, dat ſy in 't ſchool vonden,
Die in d'anders drincken ſpout, oft op zijn eten treet,
Die wt ſchool clapt, en niet heelt 't ſecreet [1]),
Die ſpeeckſel wten neuſe oft den mónt,
Metten voeten niet wt en treden terſtont,
Die opte wallen loopen alſmen gaet na huys,
Die malcander beworpen, met ſnot, vloyen en luys,
Die niet ſedich loopen na de Kerck of daer van,
Die malcanderen ſmyten stucken, korf of kan,
Wat Scholiers dees voorſz. puncten niet onderhouwen,
Sullen — twee placken hebben, of hen met roeden clouwen."

Onze goede Schoolmeester voorziet, inderdaad, in alles. Niet alleen geeft hij zijne eigenlijke pædagogische en zedekundige theoriën ten beste, voor meesters en leerlingen; maar hij tracht nog buitendien in vele hunner nooden te gemoet te komen. Zoo behandelt hij, in een vrij lange reeks vaerzen, het geheim hoe de meester »een ure-werck ſal ſtellen, regeeren, ſmeeren ende ſchoonmaken", en deelt een »Compas ofte Sonnenwijſer" mede, »waer op en by de Schoolmeeſter de clock ſtellen ſal op haer uren, als de Sonne ſchijnt;" hij geeft velerlei gedragsregels voor de jonkheid, in verſchillende omſtandigheden; hij geeft ook eene »corte introductie ẽn onderwijſinge der Fondamenten van Muſica" — wij hebben immers gezien, dat de meesters ook het »ſolfaceeren" te onderwijzen hebben. Aan zijne recepten van gekleurden inkt, gaat een korte historische prologe, alweêr in vaerzen, vooraf, hoe de menschen tot ſchrijven gekomen zijn (E iiij). Op eene andere plaats ſpreekt hij ook van het drukken, maar geeft Coster geen eere; hy ſchijnt dien niet te kennen (B IV v°):

»Een Pieter wt Duytſlant vant eerst de prent,
Waer deur duyſentich dingen nu openbaren
Die eertijts duyſter ende verholen waren,
Principael de ſeven conſten, diemen leert inder ſcholen."

Wie die »Pieter uit Duitschland" is, kan men licht gissen.

1) Geheimen niet verbergt.

In ieder geval is deze aanhaling wel een bewijs, dat de overlevering aangaande Coster zeer traag en ongemerkt voortgekropen heeft tot op Junius, daar anders onze wakkere Barsigherhorner, het zij om het verhaal te ſteunen, het zij om het tegen te ſpreken, niet zoû nagelaten hebben er melding van te maken. Of heeft het eenvoudig verſtand der natie in de XVe en XVIe Eeuw minder waarde gehecht aan het feit der vinding van beweegbare letters, en wordt die »Pieter" door Valcooch gehouden voor den vinder van het algemeen beginsel des overdruks? Het ſchijnt zoo; anders toch zoû Valcooch, die blijkbaar het verhaal van Junius niet gelezen heeft, eerder van Hans (Guttenberg) dan van Peter (Schœffer), geſproken hebben. Maar wat daarvan zij — de nieuwe huldiging, die men, in vervanging van Heerſtaals plompe beeld, der drukkunst, in onze dagen, bereidt, verdient volle toejuiching. Er zijn weinig ſchooner geſchiedfeiten aanleiding voor een gedenkteeken. De historische kritiek mag gerekend worden de prioriteit van de vinding der beweegbare letters, voor Holland voldoende te hebben bewezen. Wie des aangaande nog inlichting begeert, verwijs ik naar het beknopt en zaakrijk ſtukjen, als bijlage M, door den verdienstelijken letterkundige, den Heer A. van Lee, toegevoegd aan Dr George Rathgebers »Beredeneerde Geſchiedenis der Nederl. Schilder-, Houtſnij- en Graveerkunst". Rathgeber, die zelf de quæstie tot een punt van onderzoek gemaakt had, heeft verklaard door het betoog zijns vertalers overtuigd te zijn. Het lijdt geen twijfel, het lede ſlechts wat vruchteloos beſtrijdens, dat de drukkunst onſchatbare verplichtingen aan Holland en heel Nederland heeft. Inboorling en vreemde ſchrijft dan ook ſints lang aan Holland de eer der vinding toe. In Engeland en Italië (te Subiacco) beſtaan traditiën van de eerste drukkers, die uit Holland zijn overgekomen. De persen van Holland en Brabant hebben ademloos en voortreflijk gearbeid in de eerste eeuw na de uitvinding; en het is nog de vraag of er in eenig land tot op de XIXe Eeuw betreklijk méer gedrukt is dan in Nederland. Dat alles is historiesch. De plaats en verſchillende omſtandigheden der

vinding ſchijnen mede op genoegzame geſchiedgronden uitgemaakt te zijn: maar al ware dit zoo niet — al blijft de traditie geheel overgelaten aan hare eigene krachten, dan vaart zij ten deze toch voort met eene treffende logika en een zinrijkheid van vormen, die wij ſchaars bij eenige andere gebeurtenis geëvenaard vinden. Twee woorden, ter toelichting van deze ſtelling! De intellektueele krachten der maatſchappij waren, gedurende de Middeleeuwen, ter kweeking toevertrouwd vooral aan de geestelijkheid. Allengs zoû de kennis en het zich-zelf bewuste kunstleven meer algemeen tot alle ſtanden der maatſchappij doordringen, en den wetenſchappen en kunsten, die vroeger geheel uit de theologie voortkwamen, zoû meer een onafhankelijk en eigenaardig leven worden ingeblazen, dat dan later (in onze tijd) van buiten af weêr aan de eeuwige theologische wetten zoû worden geſubordonneerd: de hoedanigheid van geestelijke, en geheel het innigste kerkelijke leven, zouden zich meer ſamendringen om het middenpunt der Kerk, en van daar uit zoû de veelzijdig ontwikkelde buitenwaereld weder bewerkt en tot ſchoone vruchtbaarheid geprikkeld worden. In den laatsten toeſtand is het getal der »geestelijken" ongelijk kleiner dan in den eerste, maar de ſchare der »vergeestelijkten" wordt, zoo waar als Gods Geest de beloften van Christus in vervulling brengt, ontelbaar. Men gevoelt, dat de drukkunst veel heeft bijgedragen, om den nieuwen toeſtand te doen geboren worden. Daarom ſtaat de drukkunst aan de poorte der nieuwe geſchiedenis; daarom moest de drukkunst, volgends de overlevering, gevonden worden door een man, die, hoewel tot de leeken gerekend, eene bediening had in de kerk van St Bavo — dien Apostel van Nederland, welke Gent met Haarlem, welke Noord- en Zuid-Nederland verbindt. De vinder mocht geen Edelman zijn; want met den voortgang der nieuwere geſchiedenis gaat de ontwikkeling ſamen der Poorters, de volkomene emancipatie van den »derden ſtand". In Haarlem, met zijn 500 bierbrouwerijen, was het leven der burgerij niet achterlijk; Haarlem gold in onze middel-geſchiedenis de hoofdſtad van Holland: de zeekant bij Haarlem werd opgeluisterd door St Adalbert

en zijne waereldberoemde Abdij; ſchittert met den glans van zetel der eerste Graven. Ook het hollandsch huiselijk charakter moest zich uitdrukken in de vinding: zij wordt niet uitgebroed in het hoofd eens mijmeraars, die, op eenig oud kasteel, zich in het ſchoorſteenvuur zit blind te ſtaren, noch is zij een inval eens dichters, op een meer bij maneſchijn, of eens wiskunstenaars in de marmeren badkuip: 't is hier een huisvader, die zich het onderricht der »lieve kinderkens" aantrekt. De vinding wordt dan ook niet rondgetrompet met den eigenwaan eens gelukzoekers, maar ſchijnt lang te leven in de echt-hollandsche form eener onſchuldige liefhebberij. De volkstraditie, de poëzij, heeft, met eene klaarheid en vastheid die alleen den echten genie eigen is, gezegd: »daar en dus is het geſchied" — en, naar alle logische gronden, heeft de traditie gelijk gehad.

Men vergeve mij deze uitweiding. 't Is in onze hyperkritische tijd een weinig mode geworden, om alles af te keuren, en aan alles te twijfelen: men vindt, dat dat beter houding heeft, dan met de geestdrift van een kind — of een kunstenaar — als kampvechter voor iets pozitiefs, voor een wel omſchreven ſtelsel op te treden: een glimlach en een ſchouderophalen zet, meent men, der onkunde en der traagheid ſchier het gezach bij van de hoogste wetenſchap en het ſchranderst vernuft. Enkele mannen van kennis en gemoed hebben gemeend Holland de eer van de vinding der drukkunst te moeten betwisten, en ik vrees, dat het kritiesch of ſceptiesch dilettantismus van onze tijd maar al te ſpoedig in hunne voetſtappen treden zoû — daarom veroorloof ik mij, ter dezer gelegenheid, een woord in het midden te brengen ter gunste van de hooge dichterlijke - naast de historische - waarheid, die zich voór de aanſpraken van Haarlem verklaart.

Nu weder van een koster-boekdrukker [1]) tot onzen koster-ſchoolmeester te-rug-keerende, wil ik den lezer meêdeelen

---

1) Dit zij gezegd behoudends allen eerbied voor de meening, die in Costerzelven, geen koster ziet.

» Wat ambachten", naar Dirck Adriaensz' gevoelen, » een Schoolmeester onder zijn School-dienst wel mach doen:

» Om dat dick en vaecken een sober regiment
By den Schoolmeesters hier te lande wort bekent,
Om redenen dat haer salarium is wat magher
Waer deur sy dick moeten zijn een clagher,
(Jae, sy hebben oock geen stallen met koeyen)
So behoortet wel dat sy, onder den dienst, wat roeyen
Met eenich hantwerck tot haers huys opbouwen,
Nochtans haer gemeent voldoende int school-houwen;
Want alle Ambachten machmen onder den schooldienst niet doen,
Maer eenige, die ick u hier na sal bevroen.
Ten eersten mach de Schoolmeester wel een Notaris zijn,
Een Schotgaerder, een Secretaris sijn,
D'impost inteyckenen, en oock droochscheren,
Hayr af snijden, somtijts oock wonden cureren.
Glasemaken, cloetmaken en dootkisten,
Steenhouwen, schilderen, stoelen verwen en verniſten,
Oock schoenlappen, ende clompen maken,
Rou Korfmaecken, ende den acker haecken,
Boeckbinden op veteren, en breyden netten,
Een paer koeyen houwen, offen vetten,
Somtijts met naeyen een stuyver verdienen,
Oock wtsteken hechten in houten, in bienen,
Boecken wtschrijven, boelbrieven invanghen,
Etlicke lepeleryen daer een stuyver of twee aenhangen:
Over somer can hy desen best becomen.
Nu als hy eenich van de hantwercken heeft voorgenomen,
Voor en na den schooldienst moetet zijn gedaen,
Of zijn ghemeent souder schae ende intereſt by ontfaen,
Om dat hy zijn aengenomen dienst vercleent:
Want hy waer een dief voor Godt ende zijn ghemeent
Loon te nemen, ende geen arbeyt te volbringen;
Dat zijn al sonden, en verboden dinghen;
Dit machmen in veel Schriftueren lesen;
Wel hem die in zijnen dienst wert ghepresen.

Voor de aankomende jonge lieden, buiten de schooltijd, geeft hij onder anderen ook nog deze *leçon de maintien*:

»Een leeringe hoe hen de jongers over tafel ſullen houden, alſmen eet.

Jongelinck, als ghy ter tafelen wilt gaen,
So waſcht u handen, hoort mijn vermaen;
Lange nagelen ſult ghy altijt vermijden,
Int ſecrete ſuldyſe [1]) corten en ſnijden;
Stelt u niet aen 't hooghſte, wat des gheſchiet,
Ten ſy dat u den Huys-weert tſelfde ghebiet;
De ghebenedydinge ſult ghy niet vergheten,
Na Gods ſegheninge begint eerſt te eten.
Laet de outſte altijt eerſt beginnen,
Dan volcht ghy na met verſinnen.
Ghelijck een vercken ſult ghy niet ſmecken;
Duym oft vingeren wacht u te lecken;
Reyckt altijt manierlijck na het broot,
Dat ghy geen dinck op Tafel omme ſtoot,
En ſnijt geen broot tegen uwe borſte;
Eet de cruymen niet ſonder corſte,
Ende decket broot met uwen handen;
Maeckt geen brocken met uwen tanden;
Neemt wt de ſchotel dat voor u leyt,
Die te draeyen dats ſchande ende oneerbaerheyt
Wt de ſchotel ſult ghy haeſtelick ſcheyden,
Met reycken ende langhen ſonder beyden,
En neemt niet te vol den lepel dijn:
Want druypen en ſlorpen is niet ſijn.
So lang den mont vol is ick 't niet en prijſe,
Dat ghy ſult grijpen na andere ſpijſe;
Over de Tafele wacht u van wincken;
Met vollen monde ſult ghy ſpreken, noch drincken;
Taſtet in de ſchotele na andere lieden.
U eten, en drincken, laet matelick geſchieden.
Vleesch ſal men ſnyden, Viſch ſal men breken.
Wilt niet crophalſen, noch 't hooft opſteken;
Knauwet de spijſe met eenen beſloten mont,
En ſlaet de tonghe niet wt gelijck een hont;
Laet de ſpijſe te voren eerst ſincken,

1) In 't geheim zult gij ze.

Veecht uwen mont als ghy ſult drincken,
Op dat ghy niet beſmeurt bier ofte wijn,
Want druypen en ſlorpen en is niet fijn.
Drincket al ſonder gulpen ende tocken,
Wacht u van hoeſten, hicken, en clocken,
Wacht u van rupſen en quylen mede,
En ſtort oock niet tot eeniger ſtede;
'T gelas oft kan ſuldy properlijck neder setten;
Aen eten en drincken ſuldy niemant letten;
En vullet d'een glas met het ander niet;
En begaept oock niemant, wats gheſchiet,
Als oft ghy ſoeckt op yemants eten;
Den ghenen die neffens u is gheſeten
En ſult ghy niet beletten met eenich bedrijf.
Sit oock tamelijck, recht op uwe lijf,
Sonder waggelen, op ſtoel oft op bancke,
Ende bedwingt u eers van gheſtancke;
Onder de tafel ſult ghy niet touterbeenen;
En wacht u van yemant te vercleenen,
Met ſchieten, ſchimpen, ende gheſpot:
Maer hout u eerlijck, niet als eenen ſot.
Als men boevery vertelt, of yemants verdriet,
So ghelaet u of ghy dat hoordet niet.
Over tafel en ſult ghy niemant ſtercken
Met eenich ghekijf, woorden ende wercken.
Snuyt u oock ſo tamelijck, op d'een ſyde,
Dat hem niemant voor u vermyde.
Ghy ſult niet stoockelen in neus, in tanden,
U hooft niet clouwen met uwen handen.
Van vloyen te vangen wacht u daer van,
'T ſy Vrou, Maecht, Jonge ofte Man;
Ghy ſult u handen aen het tafellaken
Niet veghen, noch uwen mont reyn maken;
Oock ſo en legt u hooft niet in uwe hant,
En leent oock niet achter teghen den want
Tot de maeltijt heeft haren wtganck;
Dan ſo ſegt Godt lof, eer, prijs, en danck,
Die u ſo mildelijcken zijn genade bewijſt,
En dat hy u dagelijcx voet ende ſpijſt.

Daerna ſuldy van der tafelen opſtaen,
U handen waſſchen ende weder gaen
Tot u werck, en hantering, daer ghy by leeft,
En doen 't geen daer u Godt toe geroepen heeft.

Ook in de fijnere »houescheden" van den omgang is onze verdienstelijke »opvoedkundige" doorgedrongen:

»Iſt dat dy yemant aenſpreect t'eenigen tijt,
So geeft hem eer dien ghy eer ſchuldich zijt.
U bonette neemt af, u lijf recht op gaet beuren,
Sijt niet gram, ſtelt u aenſicht niet in treuren."

Is het niet, of men de voorſchriften leest van het nieuwste *savoir-vivre*: *paraître doux*" enz.?

»Geeſt duydelijck u reden wt...
Hebt achting [1]) wat ghy ſegt....
Als ghy moet antwoorden, ſo doetet ſchamelick,
Met eerbiedingh, met weynich woorden, tamelick,
Ende oock, onder tijden, met toedoen zijn toename."

Timidement, maar toch wat helder op; met ſmaak den naam of titel nu en dan in de reden vlechtende.

»Biet u yemant (aan tafel) te drincken, ſegt bly »dat ſegen u Godt!"
Drinckt weynich. Al iſt dat u niet dorſt, hout den pot
Kanne ofte glas even wel aen den mont.
Die met u ſpreeckt lacht hem vriendelijck aen," enz.

Zoû men het beginsel der wellevendheid op een pensionaat van aanzienlijke meisjens, in onze fijn beſchaafde dagen, duidelijker wenschen toegepast en aangegeven te zien?

Valcooch beklaagt zich zeer over de weinige medewerking, die hij van de ouders ondervindt (D ij):

»Iſt niet een beclaechlic dinc voor ons ſchooldienaren,
Wy die't ſagen van herten alſo garen,
Dat de kinderkens in tucht eñ in leering voortgingen,
Nochtans connen wij't niet (alſoo 't behoort) volbringen:
Want de ouderen doen ons beletſelen groot.
Als de kinderen meeſt ſtraffen is van noot

1) Geef er acht op.

So ift: »Lieve Meefter, fpaert een weynich mijn kint!
»Al leertet niet te ras, 't is my wel ghefint.
»Ic gever niet om al leertet de Catechifmus van buyten.
»Al comtet wat laet — daer toe geen ftatuyten!
»'Tmoet 'fmorgens wat ſlapen; 'tis noch jonck.
»Al ift ooc wat onledich ter fcholen, en doet een fpronck,
»Sietet door den vingers; ghy crijcht even wel u ghelt."
. . . . . .

Zoo is geen fchoolhouden mogelijk, zegt Valcooch, en 't »arghert van dagh tot daghen":

»D'ouderen gevenfe hedenfdaechs al haar willekens;
Men ftraft haer niet; men fpaert haer billekens.
. . . . . .
Haer jonckheyt fonder weldoen gaet verloren;
Ongebouden Acker draegt felden goet coren."

En honderd jaar later is het niet beter. Hoort Niervaert (bl. 65):

»Veel Vaders end' Moeders zijn foo mal met haer kinderen:
Hoort toe watfe tegen de School-meefter gewagen:
»Meefter, en bekijft mijn kindt niet; 't mocht hem hinderen:
»'t Is noch jongh en teer; 't en mach [1]) geen woorden verdragen:
»'t Heeft oock noch om te leeren veel jaren en dagen.
»Geeft myn kindeken doch zyn willeken," feggen fy wel expreſſe;
»Datfe in een Jaer niet leeren, dat leeren fy in feſſe."

Enkele almanaks-aanteekeningen komen er ook in het boeksken van Valcooch voor. Ik wil de aardigste hier laten volgen:

»NOTA.

»Sinte Vitus die heeft den langſten dach;
Lucia die langſte nacht vermach.
Sinte Gregorius, ende dat Cruyce, men acht
Den dach ſo langh te zijn ghelijck de nacht."

»NOTA.

»Sinte Clemens ons den Winter bringt;
Sinte Pieters-ſtoel ons de Lenten herdringt;
Den Somer brengt ons Sinte Urbaen;
Den Herfſt vangt ons met Bartholomei aen."

1) 't Kan.

»NOTA.

»Lamberti ende Gregori tijt
Is dach en nacht al even wijt."

»NOTA.

»Als de Sonne begint te hooghen,
Die Leeuwerck ſingt, die paden drooghen,
Die pijlkens beginnen te bladen,
Die podden croocken, die vorſſchen baden,
Die kieft te ſchermen, die koeten puppen,
Die kinders loopen om heenbollen en knuppen,
Die ſchapen lammeren beginnen te onen,
Men in der aerden ſaeyt arten en boonen,
Het ſwaluken coemt vlien opter kist,
Den Boerman zijnen acker mist,
En den viſſcher verlaet zijn grauwe py,
So is ons den ſomer na by."

»NOTA.

»Als die Sonne begint te dalen,
Die clauwer weyden beginnen te calen,
Die bontecraey begint te comen,
Die bladeren vallen vande bomen,
Die spreeuwen beginnen te scholen,
Die oude wijven loopen na kolen,
Die neuſe begint te druypen,
Het eelken gaet inden gronde cruypen,
Die schepen comen leggen inde haven,
En 'tghemeen volck na hout en turf draven,
Ende die verckenen bennen vet,
So genaeckt ons den winter te met."

»NOTA.

»Als die verckenen ſchudden het ſtroo,
Ende over ſomer byten die vloo,
Die mueren en tegelen worden nat,
Die roock wten huyſe niet gaet rat,
Ende die meeuwen comen op het lant,
So isſer ſtorm, wint of regen op hant."

Behalven onderſcheiden gebeden, een kerst- en nog een ar

der lied, behalven de volgende redaktie van de vaerzen, die ook Camphuysen onderteekend heeft:

»Hier moet gheleden »zijn,
Hier moet gheſtreden »zijn,
Hier moet ghebeden »zijn,
Willen wij namaels in vreden »zijn,"

vindt men in den »Reghel" van Meester Dirck Adriensz een bundeltjen berijmde zedekundige voorſchriften, waaronder zeer pittige, in strofen van 2 tot 20 regels. Eindelijk fluit het boeksken met deze kleine rekapitulatie der hoofdzaak — in latijnsche letters (waaraan de *w* ontbreekt):

»Te ſeſſen ſullenſe int 'tſchool ouer Somer zijn gheſeten,
Te achten ſullenſe op eten haer eten,
Te elven ſullenſe t'huys gaen vveer,
Te tvvelven na het School nemē haer keer,
Te tvvee uren vveder eten naden noen,
Te dryen ſalmenſe vveder hooren doen,
Te vier uren laet dat zijn ghedaen,
Toontſe dan, en laetſe na huys gaen,
Dit is d'ordonnantie al vander Scholen,
Diet anders aenleyt, ſal ſaelgeren en dolen."

Nu kent men den man, van wien de woordenboekſchrijvers getuigd hebben, dat hij geen ſchoolmeester was, want dat hij zich-zelven Notaris noemde, en dat zijne dichterlijke verdiensten *geene* waren. Men heeft kunnen opmerken, dat ik vele aardige punten in zijne vaerzen buiten rechtſtreeksche behandeling heb gelaten — om den lezer het genoegen te gunnen, daaruit voor zich-zelven verdere gevolgtrekkingen te maken: ik mocht niet ál te lang worden. Ik meen het mijne gedaan te hebben, om een bijna vergeten Hollander een weinig in het licht te ſchuiven, dat hij verdient. Zijn eigen opſtellen doen ons een blik werpen op het ſchoolwezen van zijn tijd, waaruit, bij de geringe bearbeiding die dezen velde tot heden te beurt viel, wel iets te leeren was. Men heeft thands een nieuw bewijs in handen, dat men de vonnissen van Witsen Geysbeek en van de takteloze onder zijne vervol-

gers en navolgers niet dan met voorzichtigheid heeft aan te nemen: want hoe weinig recht hebben ze gedaan aan Asfenede, aan De Roovere, aan Breêroô, aan Stalpaert, aan — Vondel, en, gelijk nu alweder blijkt, aan Dirck Adriaensz Valcooch.

Wintermaand, 1855. J. A. Alb. Th.

BIJLAGE (bl. 38).

Een Beclach van de Dijckmeesters, Basen ende Hans-Kuyers, die opten Sype wercken.

Wy, arme dijckers, hanfkuyers en Bafen,
Die nu ftadich aen den Sijpe laboreren,
Wat bennen wy een deel ydele blafen!
Wy lopen altijt met leghe en fcheurde cleeren,
Wy connen nemmermeer een penninck vermeeren,
Want wy viffchen ftadich al after 't net.
Wy wercken als muylen dat ons den ooghen verkeeren,
Stramme en lamme leden crijghen wy te met,
Wy kayen, wy dammen, wy legen den Pet,
En flobben al of: cous, fchoen ende broecken.
Ons caecken dunnen; wy fchieten dapper ons vet,
Wy fouden den bocht gaer opten Syp foecken,
Wy konnen hem niet vinden in gheene hoecken,
Daerom moghen wy wel fegghen altemalen:
„Tzijn arme bloeden, die zijn coft van 't Sijp fal halen."
Ons dachhuuren bennen vry al wat groot,
Een Gulden of halven Daelder wy fdaechs wel winnen;
Maer ten ftreckt niet: wy gheven 't al om broot,
Om vleys, fpeck, om wollen ende linnen,
Om butter en caes, wy 't terftont verflinnen.
Wy fouden een deel wel zijn goede gefellen —
Maer 't is altijt te cort, buyten en binnen.
Den Soetelaer can ons kerven me tellen;
Hy foeckt mede de langfte ellen:
Want sy ftoppen ons 'tgoet foo duer in den hant:
Willen wy ons dan daer teghen ftellen
'Tis „wech, wech!" alsdan, „pacty avant!"
Den dieren tijt is foo fterck int lant;

Wy ghevent al om Drincken, om Eten ſonder falen.
„Och 't zijn arme bloeden die zijn Cost van 'tSijp ſullen halen."
Mijn Heeren dancken wy uytermaten:
Sy gheven ons wel onſen verdienden loon;
Maer wat is, ten mag al niet baten:
Tgelt rinckelt deur die tanden. Wat is een croon!
Streckt niet meer als in een brou-ketel een boon!
Ons wijf en kinderen moeten mé eten...
Dies ſingen wy noch ons oude toon
„Pover, pover! hoe hebſtu ons ghebeten!"
Luyſich en nat cruypen wy in die beten [1]).
In arme hutkens moeten wy ſlapen;
In onſen kaets is ſoo weynich te freten,
Een verſch waterken moeten wy ſomtijt lapen.
Och, bennen wy niet een deel arme knapen:
Loopen ſonder gelt meeſt als den calen.
„Och 't zijn arme bloeden die zijn coſt van Tſijp ſullen halen."

PRINCE.

Daer bennen wel eenighe die fortuyn hebben gehadt;
Maer den meesten hoop blyven den ouden knecht,
En moeten loopen het geldelooſe padt;
Eer 't is gewonnen, ſy verteeren 't ſlecht:
Iſt Aeff, iſt Griet, iſt Nel ende Brecht,
Sy loopen mé ſchoyen om den armen coſt.
Dus vallen wy gelijck al vande plecht:
Wy moghen niet eens worden verdoſt.
'tWort oock al by ons verteert en opgeſchoſt.
Ons buel [2]) is plat, en ſy blijft plat.
Hy mach wel verblijt zijn die wort verloſt
Van dees plage, en ſit op zijn gat
Te wercken, in een Dorp ofte Stadt...
Dan dus altijt opten Sijpe te dwalen,
„Och 't zijn arme Bloeden die zyn Coſt opt Sijp ſullen halen.

1) Kooyen, nesten. 2) Buidel.

NEDERLANDS EEREPLAATS

IN DEN

DOM VAN KEULEN.

Als wij, Hollanders, een kleinen reispenning hebben beſpaard, of ook als wij een eersten reispenning ter onzer beſchikking hebben, zonder dat die juist de vrucht der ſpaarzaamheid is, dan gaan wij of naar Parijs, of den Rhijn op. Die het laatste uitſtapjen verkiezen, zijn de menschen die veel zin voor natuurſchoon hebben, en zich dan de archæologische indrukken, op den koop toe, laten welgevallen. Die naar Parijs gaan, dat zijn, voor-eerst, zij die gaarne een hoekjen van de »groote waereld" zouden innemen, een kijkjen van de tooneelen, de magazijnen, de eerste- en zesde-ſoort-gaarkeukens, zouden hebben en uit Frankrijks hoofdstad *quelquechose de cossu*, *de chicard*, en hoe die ſtudenten- en grizettentermen, waarmeê onze »dames" zich opſchikken, al verder luiden mogen, hopen meê te brengen; dat zijn, ten tweede, onze »kunstkenners", die de monumenten gezien willen hebben, die wenschen Versailles doorkruist te hebben en een beknopten katalogus van den Louvre te bezitten; dat waren, verleden jaar, ook enkele œkonomisten en fabrikanten. Bij weinigen is 't het nederduitsch volksbewustzijn dat ze den Rhijn opvoert; en toch — kloppen er ook hollandsche harten warmer en ſneller bij het genieten van die lieflijk-weemoedige bergrijen met hare ſlotruïnen, met hare kleine kleurige ſtoombootſtations, met hare vijf, zes levendige koopſteden, die, alle, met een minder of meer kunstige brug, beflag op de »hooft-aêr der begaefde Euroop" ſchijnen te willen leggen. Niemant doet dan ook een Rhijnreisjen, of hij gaat den Dom

van Keulen zien, en er zijn maar enkele humoristen, dat is: dwarshoofden, die het heerlijk monument den tol hunner bewondering weigeren. Menig tast zelfs in den zak en offert een paar rijksdaalders aan de bus, wier inhoud den kunstgeest moet laven welke de voltooying van het werk ondernomen heeft.

Maar hoe weinig Nederlanders hebben het bewustzijn, dat zij misschien meer dan eenige andere duitsche stam rechten kunnen laten gelden op dien Dom, en hem, met volkstrots, bij uitnemendheid »onze Dom van Keulen" noemen. 't Klinkt vreemd: maar klinkt het den zich altoos in zijn provincialismus opsluitenden Hagenaar of Amsterdammer vreemder dan »onze St Lebuwijn" of »onze St Plechelm"?— en toch zijn de kerken van Deventer en Oldenzaal *nederlandsche* kerken, belangrijke kunststukken, die verdienen in eere gehouden te worden, en wier verwantschap met zijn kunstkracht Nederland zich zoo min mag laten betwisten of ontzinken als het zijne aanspraak op de olieverw, de drukpers, het haringkaken, de slingeruurwerken en de verrekijkers opgeeft. De Dom van Keulen, de Metropolitaan-kerk van Noord-Nederland sints Bisschop Albrijk, tot op de vermeerdering der Bisdommen in de XVIe Eeuw, werd, op zijn tegenwoordigen grondslag, gesticht onder het koningschap en met medewerking van onzen begaafden en beminden Graaf Willem II, den bouwheer onzer te schandelijk verwaarloosde Haagsche Ridderzaal. Maar wat bovendien het wonder der kerkbouwkunst tot een gedenkteeken maakt van den nederduitschen volksbond — dat is eene bizonderheid, die tot heden, zoo ver ons bekend is, nog door niemant werd opgemerkt, en wier mededeeling wij aan de studiën van den Heer Leopold Eltester verschuldigd zijn.

Wat is het glanspunt van den geheelen Dom? — Het is dat punt, waar de eerste stralen van het God-verheerlijkend morgenlicht, boven het hoofdaltaar, door de lichtbeuk van het presbyterium dringen. De vensters der dusgenaamde choorsluiting beheerschen het geheele schip eener kerk. En waaraan zijn die vensters gewijd, in de meest majestueuze kerk van het westersch Europa? — Leopold Eltester zal het u zeggen:

aan DE VERBINTENIS DER AANZIENLIJKSTE NEDERDUITSCHE VOLKSDEELEN, vertegenwoordigd in de huwelijken, gefloten door de vorstelijke huizen van Holland, Brabant, Henegouwen, Gulik en Kleef.

Het middenvenster ftelt voor: de »Drie Koningen, die het Kind Jezus komen aanbidden"; zoo kwamen de nederduitsche Graven de toekomst huns geflachts opdragen aan God, in zijnen tempel, en offerden onder leiding en deelneming van zijn dienaar, den Aartsbisfchop en Keurvorst Hendrik van Virneburg (1306—1322), een vijftal kolosfale gefchilderde glazen aan de stichting. Het middenvenster is dan ook gemerkt met het wapen van het Aartsbisdom en met dat van den toenmaligen Kerkvoogd; en ter weêrszijden herkent men, onder de typische koningsbeelden, die in deze glazen gefchilderd ftaan, de wapens van onzen Graaf Willem den Goede en van den Grave Geeraart van Gulik (1297—1328).

Tot dus verre hield de volksoverlevering, bevestigd door de wetenfchap (Boisferée, en zelfs nog, 1854, Ernst Weyden), vast aan de ftelling, dat de oude vensters in den Dom gegeven waren door Hertog Jan van Brabant en zijne bondgenoten na den flag van Woeringen. De volksoverlevering, als altoos, bedroog zich niet geheel: aan Nederland was men een groot deel dier vensters verplicht: alleen de edele Hertog van Brabant moet hier wijken voor den goeden Grave van Holland, Zeeland en Henegouwen. »Twee geflachten zijn het," getuigt de Heer Eltester, in het »Organ für Chr. Kunst" van 1° Nov. 1855, die het grootste deel namen aan de bevordering van den Dombouw: HOLLAND en Virneburg. Gelijk, bij het leggen van den grondfteen, den 14° v. Oogstmaand 1248, de Roomsch-Koning, Graaf Willem van Holland, den ftichter des machtigen bouwwerks, Aartsbisfchop Koenraad van Hoogftaden ter zijde ftond, om den begonnen werke groote giften te vereeren, zoo hielp Willems achterneef, Willem III, Graaf van Henegouwen en Holland, den Aartsbisfchop Heinrik van Virneburg het eerst de open hallen des Godshuizes met het heerlijkste »glastapijtwerk" befpannen; en toen in 1308 en 9 Aartsbisfchop Phlips van Daun den noordelijken zijbeuk met

geſchilderde glazen vercierde, was het weder een late achterneef van Heer Hendrik, Phlips II, »Graf von Virneburg und Neuenahr", die hem in deze loffelijke taak wakker naſtreefde."

Ziet hier, opdat wij der belangrijke ontdekking van den Heer Leopold Eltester, die ſlechts was voorbereid door Kuglers opmerking, dat de glazen niet van vroeger dagteekenen dan het begin der XIVe Eeuw, — volle recht doen, hoe de duitsche kunstbroeder onze aanſpraken handhaaft, in het bovengenoemd »Organ" van 15 Nov. ll.

»De vensters VI, VII, VIII, IX en X die, aan het hoofdeinde der kerk, in de ſmallere wanden der choorſluiting ſtaan, hebben ſlechts één middelpost, en dus maar twee afdeelingen. Zij bevatten alzoo ſlechts twée wapenſchilden, bij wier ſamenſtelling eene zekere ſymmetrie is in het oog gehouden. De vensters VI en VII geven namelijk op de zelfde wijze vier maal een zelfde ſchild te zien, als de vensters IX en X, zoo dat het venster, dat wij n° VIII noemen, het hoofdvenster van den geheelen dom [voorſtellende de »Aanbidding der Drie Koningen"] in hun midden ſtaat. Alles duidt aan, dat deze groep aan een en hetzelfde voorval zijn ontſtaan te danken heeft.

»Venster VI en VII. Twee ſchilden: Gequartileerd — een zwarte en een roode leeuw in gouden veld. Tot dus verre ging dit wapen algemeen door voor het blazoen van Jan, Hertog van Brabant; die, inderdaad, ook vier leeuwen, gequartileerd, voerde, maar in geheel andere kleuren: namelijk, op de velden 1 en 4 een gouden leeuw in zwart ſchild, wegends Brabant, en op 2 en 3 een rooden, dubbel geſtaarten, gekroonden leeuw in zilver, wegends Limburg. Het ſchild echter, hier boven beſchreven, kan niemant anders toebehooren, dan een Graaf van Henegouwen en Holland; in veld 1 en 4, namelijk, de zwarte leeuw in goud wegends Henegouwen, en in veld 2 en 3 de roode leeuw in goud wegends Holland.

»Willem III, Graaf van Henegouwen en Holland, of gelijk hij zich in eene franſche oorkonde, gedagteekend uit Keulen van St Jansdag, (24 Juni) 1317 noemt: »Nous Guillaumes cuens de Haynau, de Hollande, de Zeelande et Sires de Frize", on-

derhandelde des-tijds te Keulen, door de bemiddeling des Aartsbisfchops Hendrik, met Graaf Geeraart van Gulik over een huwelijk, tusfchen zijne dochter, Johanna van Holland, en den oudsten zoon des Graven van Gulik, den lateren Hertog Willem van Gulik (Verg. Lacomblet, III, bl..120). Willem was de kleinzoon van de zuster des Roomschen Konings Willem van Holland, die in 1248 de grondfteenlegging aan den Dom had bijgewoond. Zoowel deze herinnering als de in 1317 te Keulen gevierde verloving zijner dochter met den jongen Graaf van Gulik — een feit, waardoor de verbinding der belangrijkfte nederduitsche familiën bewerkt werd — fchijnen de aanleiding te zijn geweest, waardoor, kort na 1317, de Graaf van Henegouwen en Holland zich met den Graaf van Gulik en den Aartsbisfchop Hendrik van Keulen vereenigde, om de vijf vensters VI tot X te ftichten, welke door hunne regelmatige famenftelling achter het hoogaltaar de voornaamste plaats van het geheele gebouw innemen, en door hunne gantsche inrichting duidelijk op een gezamendlijk ondernomen en gelukkig tot ftand gebracht voorval wijzen.

» Dat de ftichting der vensters vóor 1322 plaats had, is waarfchijnlijk; dat zij vóor 1324 moet gefchied zijn, wordt daardoor zeker, dat het hollandsche wapen aan uw rechter hand, naast het aartsbisfchoppelijke, het guliksche daarentegen aan uwe linker ftaat. Dewijl nu, naar middeleeuwsche hoffelijkheid, de echtgenoot steeds de hooger hand, maar de bruidegom de linker zij, der bruid of vrouwe bekleedde, en wij zeker weten dat in 1324 in den Dom te Keulen het huwelijk van Willem van Gulik en Johanna van Holland, door den Aartsbisfchop Hendrik, gefloten werd, zoo moeten toenmaals de vensters, als gefchenk van het bruidspaar of hunne ouders, reeds beftaan hebben. Gelijktijdig met het gemelde paar werden in 1324 insgelijks in den Dom te Keulen, door den Aartsbisfchop Hendrik, de toenmalige Roomsch-Koning Lodewijk van Beyeren, de latere duitsche Keizer, met de tweede dochter van Willem van Henegouwen, Margareta van Holland getrouwd, en deze verbintenis zou zeker even zoo, door een gefchilderd

glas, naast het eerste paar, hare verheerlijking gevonden hebben, wannneer niet reeds die vensters sints 1322 voorhanden waren geweest en het hooge choor rondom volledig gefloten."

»Venster IX en X: Twee fchilden: zwarte leeuw in goud; Grave van Gulik.

»Geeraart van Gulik, van 1297 tot 1328 in de oorkonden vermeld, had van zijne gemalin Isabella van Brabant, vier zonen, alle zeer strijdbare Heeren: 1. Willem, in 1336 door zijnen zwager Lodewijk van Beyeren tot Markgraaf, en in 1356 tot Hertog van Gulik verheven, verloofd, gelijk wij gezien hebben, in 1317, en getrouwd in 1324 in den Dom met Johanna, dochter van Willem III, Graaf van Henegouwen en Holland; 2. Godfried, Heer van Bergheim; 3. Walram, Aarts bisfchop van Keulen, van 1336 tot 1349; en 4. Jan. Voords: twee dochters: Maria, in eerste echt gehuwd met Hendrik, Graaf van Virneburg, neef van den Aartsbisfchop Hendrik van Keulen, en in tweede echt met Diederik, Graaf van Kleef, en Elisabeth, gemalin van Jan, Graaf van Sayn.

»De ftichting der vensters IX en X door Graaf Geeraart of zijnen oudsten zoon Willem is dus bijna buiten twijfel."

J. A. A. Th.

NEDERLANDSCHE DRAMATIEK.

HOMULUS.

De Hoogleeraar C. P. Serrure heeft onlangs de aandacht gevestigd op dit meer dan drie eeuwen oude tooneelspel [1]). Hij heeft de regten van Nederland op dit verdienstelijke stuk tegen over Duitschland overtuigend in het licht gesteld en eene lijst der hem bekende, zoo oorspronkelijke als vertaalde, uitgaven medegedeeld. Aan de uitnoodiging aan andere letterkundigen om »hieromtrent nadere berigten te leveren", wil ik bij deze voldoen.

Slechts twee uitgaven in het Nederlandsch waren den Hoogleeraar bekend. Van den oudst bekenden druk, te Nijmegen, 1556, is een exemplaar in zijn bezit. De andere, te Amsterdam, 1656, was hem voorgekomen in eene: »Naamlijst van tooneelspelen, verkocht te Rotterdam in 1772. »Dat men, voor 1656, *niet* 1556 moet lezen blijkt uit den: »Catalogus van Nederduitsche Tooneelspellen, enz. 't Welk alles verkogt zal worden op den 19den en 20sten December 1754 te Amsterdam," alwaar, op bl. 87, eene uitgave van 1656 gevonden wordt.

Nog vier andere drukken zijn mij van deze »Moraliteit" bekend, welke hier volgen:

1. »Homulus, Comedie ofte spel. Te Amsterdam by Gerrit Hendriksz. van Breughel, 1655." 8°.
   (Vermeld in »Catalogus of Register der Nederlandsche Tooneelspel-dichteren. Te Delft, 1745"; bl. 59.)
2. »Een Comedie ofte Spel van Homulus. t' Amsterdam by O. B. Smient, 1661."

1) »Vaderlandsch Museum voor Nederduitsche Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis, uitgegeven door C. P. Serrure". Gent, 1855; bl. 34—40.

3. »Een Comedie ofte Spel van Homulus. t' Amsterdam by J. Konynenburg." z. j.

(De beide laatsten bezit de »Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden".)

4. »Een Comedie ofte Spel van Homulus. t' Amsterdam, by de Weduwe van Gijsbert de Groot, op de Nieuwendijck, 1701." 8°.

(Een exemplaar dezer uitgave is in mijn bezit.)

Het is hoogst waarschijnlijk dat er van dit spel nog meerdere uitgaven bestaan, daar het, en dat met regt, een *volksboek* geworden is.

J. J. NIEUWENHUYZEN.

TEN "MENGELINGEN".

(BLADVULLING.)

SCHIER-AANMOEDIGING DER NED. LETTERKUNDE. — Niet slechts de natuurkundige Heer en Professor Miquel is, voor eenige maanden, tot Ridder van den Ned. Leeuw benoemd; niet alleen de stoffelijke wetenschappen worden erkend: ook de Heeren Professoren De Vriese en J. van der Hoeven te Leiden zijn in gemelde Ridderorde opgenomen, en deze Heeren zijn óok wel natuurkundigen — maar het scheelt toch, blijkends den naam, zeer weinig of Prof. De Vries te Leiden, Hoogleeraar der Letteren, en Prof. M. van der Hoeven, Hoogleeraar te Amsterdam, beide begaafde bearbeiders van het intellekt, waren benoemd geworden; iets, dat voorwaar der Orde en haren Grootmeester niet tot oneer zoû gestrekt hebben [1]). H.

1) Sedert wij deze opmerking maakten, zijn de Heeren Dr Hoffmann v. F. te Weimar en Prof. David te Leuven, mede met het kruis van den Ned. Leeuw vereerd. Nu is men op den goeden weg. Men verstaat de gymnastiek. Men neemt een loopjen uit de verte, om te beter den sprong te doen waar het op aankomt.

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN, EN MUZIEK.)

KIRCHLICHEN KUNST-ARCHÆOLOGIE (Grundzüge der) des deutschen Mittelalters von **Heinrich Otte**. Leipzig. T. O. Weigel, 1855. Prijs: *f* 4.—. Van het lijvig »Handbuch" des dóorkundigen fröhdenschen Prædikants zijn in weinige jaren drie oplagen uitverkocht. De laatste bevat 13 ſtaalplaten en 362 houtſneden. De ſtaalplaten zijn latere afdrukken van de heerlijke ilustraties der Kunstgeſchiedenis van Förster; maar het boek van Otte komt toch nog op 4 Thlr te ſtaan. Dit heeft den volijverigen ſchrijver bovenſtaande »Grundzüge" doen bearbeiden, die niet na kunnen laten in alle landen, waar men Duitsch verſtaat, en eenig verlangen heeft om in beknopte form de eindeloze verſcheidenheden der middeleeuwsche plastische kunst voor zijne oogen te hebben, den verdienden opgang te maken. Zelden heeft men zoo veel »ſaecx" in zoo weinig »ſpraecx" bij elkander gehad. Eene bladzijde van de »Grundzüge" van Otte ſtaat in degelijkheid van leerſtoffe gelijk met menig dik boek. Men vindt in deze »Grundzüge" vooral een keur van zeer nuttige kerkplannen, en bij het beſchrijven van al wat met de minste kunstformen der kerk in verband ſtaat, wordt telkens, door verwijzing naar de ilustraties, het beeld gevoegd bij het woord. Wij mogen echter niet ontkennen, dat het »Handbuch" [1]) er ſchil derachtiger uitziet, en bij de »Grundzüge" meer alleen gerekend is op die moedige en ernstige lezers, die al wat gezien hebben en weten, en dorstig zijn naar de vollediging hunner kennis.

Men kent de zienswijs en het ſtreven van den vurigen kunstvriend Heinrich Otte: »Diener der evangelischen Kirche", is hij bemoeilijkt in zijne kunstſtudiën door de Piëtisten in zijn vaderland. Hij, namelijk, beweert dat men moet te-rug-keeren tot »den keuschen Formen des dreizehnten Jahrhunderts", en dan verder moet gaan; dan voort moet bouwen, en de beginselen, die men dáar vindt, moet ontwikkelen. Wat anderen de zinnelijke uitingen der heidensch geſtemde

1) Een exemplaar a *f* 7 is te ontbieden van den boekhandelaar Tormijn te Amsterdam, die om het bijzonder behartigen van architektonische uitgaven de lof en ſteun verdient van zijne landgenoten.

»*Renaisſance*" noemen, daarin beweert hij te vinden en te schuwen wat hij noemt de »fleischlich-üppige Kunst der Jesuiten", en voorſpelt eene ſchoone rol aan de »Evangelische Kerk", wanneer deze zich bij de middeleeuwsche kunstoverleveringen weder aanſluit: hij meent dus, als protestantsch leeraar, hiertoe uit alle kracht te moeten medewerken: en hij werkt uitmuntend. Wij achten het overbodig het hier voor de geestverwanten van den ſchilder Daniël Seghers en den dichter Adrianus Poirters op te nemen. Murillo wordt zeker door de Gravin Hahn-Hahn beter begrepen dan door den Heer Otte; maar voor den oogenblik doen wij niets dan hem goeden moed op het kunstpad wenschen, en hopen dat hij daarop volharden zal. »Allerdings," zegt hij, »ſind der Kirche Jesu in der Gegenwart dringendere Aufgaben geſtellt; allein es giebt ja der Gaben und Kräfte so viele und verſchiedene, dasz es geſtattet ſein wird, das Eine zu thun, ohne das Andere laſſen zu müſſen."

A. Th.

ÉTUDES SUR LES BEAUX-ARTS, depuis leur origine jusqu'à nos jours, par **F. B. de Mercey**. Paris. A. Bertrand, 1855, 2 D^ln^ *f* 8.25. — Een verouderd boek; eene verzameling van opſtellen uit verſchillende jaren, waaraan de ſchrijver hoopte, dat de Ten-toonſtelling *vogue* zoû geven: maar daarvoor is het werk allerongeſchiktst. De titel wijst het reeds aan. Dat woord »*beaux-arts*" riekt naar de muskusdoos van Mme de Pompadour of althands naar de grieksche soepeetjens van de demokratische aristokratie van 1800. Het gronddenkbeeld, dat zich, met of zonder het bewustzijn der Goevernementen, uitſpreekt in de ten-toon-stellingen waar nijverheid en kunst vereenigd zijn, is doodelijk vijandig aan het ouderwetsche ſtelsel, waarin de »beaux-arts" eene rol ſpelen; de *beaux-arts* dat zijn de deftige kunsten van het Akademismus; dat zijn aristokratische vermogens en *genres*, waarvan het *leven* geene *conditio ſine quâ non is*. Natuurlijk is de Heer Mercey, die vroeger onder een anderen naam zijn werk niet aan den man heeft kunnen brengen, een beleefd tegenſtander van vernuftige en gevoelige theoristen als Fortoul en Alfred Michiels. Mijnheer Mercey haalt de ſchouders op over de nieuwere duitsche ſcholen; hij gaat dus minder met de tijd meê dan Kugler, en was toch door geene zoo kompromitteerende antecedenten gebonden [1]). Om ons en den lezer tijd

1) »D. Warande", 1855 (n° 4), bl. 377.

te ſparen, gebruiken wij deze bastaartwoorden; men vergeve 't ons. Dat gaat vast, dat wij ons in het gebruik van de woorden »l'Art" en »les Beaux-arts" nooit vergiſſen zullen; zoo min als in het charakter dat zij verraden bij den theorist, die ze aanwendt.

A. Th.

HELDENBUCH. Altdeutsche Heldenlieder aus dem Sagenkreise Dietrichs von Bern und der Nibelungen, etc. durch **Friedrich Heinrich von der Hagen.** B. I, II. Leipzig, 1855; Hermann Schultze. Prijs: *f* 13.35. — Eere den grijzen Von der Hagen: een dier »degens", »coen eñ vri", wier geſpierde vuist, jaar in jaar uit, bij dage en bij nacht, het zwaard voert voor de heilige zaak van onze gemeenſchappelijke duitsche letterkunde. Men ontſtelle hier niet, op dat woord gemeenſchappelijk. Men heeft hier te lande de kostelijke gewoonte, om aan het beven en knorren te ſlaan als een juffershondtjen, wanneer er een bevriend vreemdeling wordt binnengeleid; dan beroept men zich op het hollandsch charakter en zegt met »onbeklemde borst", »van vreemde ſmetten vrij" — alleen werk te willen maken van het Hollandsche, uit vreeze, dat de landaard »beſmet" en de borst »beklemd" mocht raken: maar als de vreemdeling aftrekt, en het uur voor ons gekomen zoû zijn, om door ijverig ſtudeeren te bewijzen dat het eigenaardig Hollandsche, in zijn geheelen omvang, werklijk in onze ſchatting aanſpraak heeft op beoefening en op meer dan blinde ingenomenheid — op kennisneming — dan keert men tot zijne kalme ſtemming te-rug, ſteekt een pijp op, en gaat een wandeling doen, of een ombertjen ſpelen. Ik zeide »gemeenſchappelijk": ik voeg er bij, in het vol bewustzijn onzer nederlandsche krachten en rechten, gemeenſchappelijk ja — tegenover het ſlavonismus, gemeenſchappelijk zelfs tegenover de romaansche volken, gemeenſchappelijk ſchier tegenover Engeland, zelfs eeniger mate tegenover Schandinavië (men leze eenige der ſtukken van dezen kostelijken bundel, om daarvan de overtuiging te krijgen): Maar niet gemeenſchappelijk ook, waar Holland, Brabant en Vlaanderen, met hunne breede en ſchoone voorhoede van Platduitschers, tegenover het hoogere Duitschland ſtaan. Ach! wanneer, wanneer, zal men ten onzent zich gewaardigen een enkelen blik te ſlaan in het »Heldenboek" der vaderen, waarin menige bladzijde ons, Nederlanders, bijzonder toebehoort! Ik verg niet dat men de moeite neme deze oorſpronkelijke texten, door Von der Hagen uitgegeven, te ontcijferen: maar wanneer zal er eens een nederland-

sche Simrock oprijzen, om ons te zeggen: »Ziet hier uwen Homerus in nieuwer taal! Gij hebt hem vijf eeuwen lang laten fluimeren: befteedt de vijf naastvolgende, zoo er u overblijven, om hem te vereeren."

K. T. D.

CHANTS POPULAIRES DES FLAMANDS DE FRANCE, recueillis et publiés avec les mélodies originales, une traduction française et des notes par **E. de Coussemaker**, etc. Gand, F. et E. Gyselynck, 1855. 1re Livraison. Prijs *f* 1.25. — Eindelijk is van het met zoo groot verlangen verwachte fransch-vlaanderlandsch liedeboek des Heeren de Cousfemaker de eerste aflevering, bevattende geestelijke liederen, verfchenen. Wat vooral dit bundeltjen belangrijk maakt en den arbeid des verzamelaars eene niet geringe verdienste bijzet, is dat ver de meeste texten en melodiën dezer liederen uit den mond-zelf der zangers en zangeresfen bij de dusgenaamde »volksklasfe" hebben moeten opgeteekend worden. De groote meerderheid dezer liederen behoort tot de XVIIIe en tweede helft der XVIIe Eeuw. Slechts enkelen zijn dan ook in den ftriktsten zin volkslied. Dat wil zeggen — ver de meesten hebben een kennelijken auteur; zijn gedicht door een zichzelven bewust minder of meer geoefend dichter; zijn geen weelderige uitbottingen van den forschen ftam des gezamendlijken volkslevens. Tot deze laatste behooren echter de tot dus verre in de ned. literatuur onbekende nº XXVIII »Daer kwaemen dry Koningen met een fterr'", en vooral nº XXX; ook nº XXXI »Jesus 't zoete kind" (echter niet wat de muziek betreft), nº XXXII »'t Gods deel of den Rommelpot", nº XXXIII, en nº XXXIV. 't Zijn belangrijke fragmenten van ftraatliederen, die aan de huizen om een duit of verfnapering gezongen werden. Voords nº XXXV »Dans der Maegdekens", en nº XLII »Op eenen witten Donderdag"; alsmede nº XLIII, waarin de auteur eene herinnering van druïdische formulen erkent.

Tot het herderslied, dat de Paters Jezuïeten in de helft der XVIIe Eeuw nog al veel, en met goed gevolg, beoefend hebben, deelt de Hr De Cousfemaker allerliefste en, bijna alle onbekende, bijdragen mede. Tot de fchoonste behoort het dramatische nº VII (met moderne, niet fraaye wijs), de fchilderachtige IX, XI, en XIII, waarvan echter de melodiën alweder het echte charakter der heerlijke lyriek van de XIVe en XVe Eeuw niet vertoonen [1]). Het ftukjen van Pr Poirters,

1) Ik geloof met eenige zekerheid te mogen aankondigen, dat eerlang door mij beweeggronden zullen worden bijgebracht, waarop de voornaamste ele-

dat ik op eigen gezach in ſtrofen verdeeld had en tot lied gemaakt (»O. en N.-Kerstliederen", n° LXXXIX) zie ik, tot mijn groote verwondering, dat werkelijk te Belle en omſtreken met de door mij aangenomen verdeeling een ander-halve eeuw lang gezongen is, vermeerderd met een paar koepletten. Het »Gy" in den 6ª reg. van koep. 4 is te veranderen in »Geen": dan zal het ook vertaalbaar blijken. Met groot genoegen eindelijk vindt men hier eene veel betere en natuurlijker lezing van het allerlieflijkst »Maria die soude nae Bethlehem gaen," n° V. Een zeer aardig volksliedtjen is nog n° VIII, waarvan echter de deftige melodie weinig gepast schijnt.

Hiermede meenen wij, in zonderheid naar aanleiding van het literaire gedeelte dezer eerste aflevering, genoeg gezegd te hebben om te bewijzen, 1° dat uit den bundel des Hª de Cousſemaker overvloedig de eenheid van nationaliteit der Vlamingen van Frankrijk met de Nederlanders blijkt, 2° dat ieder, die de uitdrukking van den lyrischen zin onzes volks in haar geheelen omvang eenigszins wil leeren kennen, dezen bundel, waarvan de 1e afl. 43 liederen, text en melodie, bevat, moet koopen. Hij komt in 4 afll. kompleet. Sybrandi, Van Bakkenes, en Nyhoff, ook Van Langenhuysen, hebben hem in kommissie, of houden althands beſtellingslijsten na. H.

GRAAF STRUENSEE, dramatische schets, door **H. J. Schimmel**. Amsterdam, J. C. Loman Jr, 1855. — Terwijl het Nationaal Tooneel in alle opzigten reeds sedert jaren op eene wijze verwaarloosd wordt, dat geheele sloping de eerste en eenige voorwaarde tot wezenlijk herstel mag genoemd worden, geeft de natie de ondubbelzinnigste blijken van behoefte te gevoelen aan dramatisch genot, in hare talrijke rederijkerskamers. Voor den auteur, die verlangt dat de beelden die hij geboetseerd heeft, vóór hem leven en zich bewegen zullen, schiet er dan ook geen ander veld ter bearbeiding over. Het is waar, daardoor vervallen al die attributen, die voor een werkelijk dramatisch genot onmisbaar zijn, maar dit wordt hem niet zelden vergoed (treurig genoeg dat het bij ons zoo gesteld is, dat hij de vergoeding daar zoeken moet) door de ware, beschaafde opvatting der toestanden en door den invloed, dien de schrijver zelf op die vriendenoefeningen kan verkrijgen, iets hetwelk bij die onbeschaafde mislukte

menten onzer muzikale lyriek, welke door mijn zaligen broeder en mij aan de jaartallen 1450—1550 verbonden waren, de dagteekening van een en twee eeuwen vroeger zullen behooren te dragen. *Aant. v. den R.*

kopiïstenhorde (of nog erger) die men hier onze acteurs noemt [1]), bijna ondenkbaar is.

De vraag of rederijkerskamers in ons land hare nuttige zijde hebben mag dus niet lang op een bevestigend antwoord wachten. Zij stellen zich voor (sommigen althans) om het Tooneel te verbeteren, doch terwijl zij met het bouwen dier luchtkasteelen bezig zijn, vormen zij zelven eene soort van »Tooneel" waarop althans nog eenige goede smaak denkbaar is. Het is dus geen wonder dat een dramatisch talent als Schimmel zich aan de rederijkerskamers wijdt. Dat het evenwel te betreuren is dat den dramatischen schrijver alhier geen andere weg openstaat, bewijst de bijdrage die wij aankondigen. »Graaf Struensee" toch is zulk een onderwerp dat het overwaardig zou zijn in een geheel anderen vorm (waaraan dan ook hoogere eischen zouden mogen gerigt worden) door dezelfde meesterhand te worden behandeld. Thans heeft veel, wat dan natuurlijk zou geworden zijn, voor het conventionele, waartoe een recit voor rederijkerskamers zoo gereedelijk aanleiding geeft, plaats moeten maken. Daardoor is, de toestand in aanmerking genomen (het laatste bezoek van den *vader*, predikant Struensee, aan den *zoon*, minister Struensee) de dialoog wat lang geworden en vervalt de vader hier en daar in al te minutieuse bijzonderheden, vooral daar, waar hij eene (op zich zelf zeer schoone) natuurschildering maakt, ten einde zijn zoon tot nadenken over zijn vroegere leven en zoo mogelijk tot bekeering te brengen, — of ook wel somtijds in termen vervalt, die meer oratorisch dan natuurlijk zijn, b. v:

»Uw hart is niet versteend
»Goddank, dan kan de smart het niet *verbrijz'len.*"

De gedachte is op zich zelve goed, maar hier in den mond van den Vader! zal hij lust in beeldrijke zinspelingen gevoelen? 't Wordt misschien eenigzins gewettigd door zijn predikersambt, waardoor hij wellig gewoon is geworden om zich beeldsprakig uit te drukken. De groote fout echter in het stuk komt ons voor deze te zijn, dat de schrijver, in eene enkele en allerlaatste zamenspraak dezer merkwaardige mannen, alles heeft bijeengebragt wat de vader zijn veroordeelden zoon zou toevoegen, wanneer minstens eenige dagen nog tot wezenlijke bekeering voor handen waren.

Stappen wij over het conventionele heen, en beschouwen wij de karakters, zooals zij zich in de zamenspraak doen kennen, dan vinden

1) Wij moeten hier een voorbehoud maken. Enkele, zeer enkele onzer tooneelspelers toch hebben een onmiskenbaar talent. *A. v. d. R.*

wij die waar opgevat en niet zelden krachtig geteekend. Struensee is minister, de hooghartige, egoïstische maar ook werkelijk krachtige staatsman, *zonder dat hij ophoudt mensch te zijn*, daarom siddert hij voor den dood, want de vrees voor dien tyran is ook den magtigsten alleenheerscher eigen. Welk karakter heeft echter die vrees? Ziet Struensee angstig de eeuwigheid te gemoet? Dat mogt niet. De auteur heeft den ongeloovige *deze* kernachtige woorden in den mond gelegd:

„Dus sterven.... scheiden van het dierste.... slapen gaan
Schoon nog niet moede."

terwijl hij vroeger heeft gezegd:

„Sterven, dat is niet zijn!"

Niet zijn, het ergst wat er is voor Struensee, omdat er nog zooveel te doen overblijft, omdat hij *nog niet moede* is. De vader is geen pruikerige prediker, maar een man die eerst den trotsche door bijtende ironie straft, om later te toonen dat hij vader blijft, al heeft hij gemeend, dat geen ander middel dan het zoo scherp snijdend lancet der ironie genezing kon aanbrengen. En dan, hoe veel diepte, hoeveel schoons ligt er in die gedeelten, waar de beide mannen hunne beginselen bloot leggen! Bij den rederijker mogen die twee lange strophen eenigzins vermoeijend voor den toehoorder, en daardoor ondankbaar voor den voordrager voorkomen, hij toone dat hij in den geest des schrijvers is doorgedrongen, hij trachte den zin van elken regel goed te begrijpen, en, wanneer hij eenige oefening bezit, zal hij, zelf medegesleept, anderen medeslepen.

Onze meening is deze: dat de »Graaf Struensee" als »dramatische schets" wel iets te wenschen overlaat; als historische dramatische schets voor *Rederijkers* echter onder de besten van dien aard eene eervolle plaats bekleedt; met andere woorden, dat Schimmel iets gegeven heeft, wat naar meer doet verlangen. Zal hij onzen wenk willen begrijpen, ook al zou eene opvoering naauwelijks te wenschen zijn? N. Donker.

1) Het tijdschrift „de Rederijker" bevat eene recensie op „Struensee" die hoogst ongepast van toon is — niettegenstaande de afgezaagde verontschuldigingen aan het slot — en daarbij zeer vele blijken geeft dat de man den auteur nergens begrepen heeft. Hoe zoû men trouwens Schimmel, een der zeer weinige Nederlanders die *getoond* hebben, te weten wat in onzen tijd het drama wezen moet, als een aankomenden knaap kunnen behandelen, indien men zelf genoegzaam æsthetisch was voorbereid, om zijn streven te begrijpen? Wij onthouden ons dan ook van een, onder zulke omstandigheden, stellig onvruchtbare refutatie. — Wij willen het vriend en vijand van Schimmel gevraagd hebben — of iemand het regt heeft over hem een oordeel uit te spreken, die tot heden niets in hem gezien heeft dan „een als *prozaïst* reeds gunstig bekend auteur". N. D.

„**DON QUIJOTE (De wonderlijke lotgevallen van den vernuftigen Jonkheer) van de Mancha**, vertaald door Mr. **C. L. Schüller tot Peursem**, Haarlem, A. C. Kruseman, 1853—55. — Als bijdrage tot de buitenlandsche klasſieken, wier inleiding bij ons publiek door den met lof bekenden uitgever Kruseman te Haarlem ondernomen is, heeft de Heer Mr. C. L. Schüller tot Peursum onze nederlandsche litteratuur verrijkt met eene nieuwe vertaling, uit het Spaansch, van Michael Cervantes de Saavedra's beroemde werk: DE VERNUFTIGE JONKHEER DON QUICHOTE VAN DE MANCHA. De uitgave geſchiedt in afleveringen, waarvan de zesde reeds het licht ziet en weldra door de nog te verwachtene zal worden opgevolgd.

We mogen de gedachte van den Heer Schüller, om zijne krachten aan deze vertaling te wijden, eene allezins gelukkige noemen. Hetgeen we, in onze taal, van Cervantes' meesterſtuk bezaten, liet den wensch om in den geest van het oorſpronkelijke dieper door te dringen, nog immer beſtaan. We vermeenen te mogen zeggen dat het werk des Heeren S. ons daarin een zeer grooten ſtap voorwaarts doet gaan, en daarom aarzelden we niet het eene verrijking onzer letteren te noemen.

In 1605 verſcheen te Madrid het eerste deel van den *Don Quichote;* het tweede, in 1615. De schrijver verhaalt in de voorrede, dat een zijner vrienden hem betreffende dit boek onder anderen ook dezen raad geeft: »Zorg... dat, wanneer men uwe geſchiedenis leest, de zwartgallige ga lagchen, de lagcher het uitſchater, de eenvoudige zich niet verdriete, de verſtandige de vinding bewondere, de ernstige haar niet minachte, noch de voorzichtige verzuime haar te prijzen. Bereik metterdaad uw voorgenomen doel van het ſlecht gegrondveste gebouw te vernielen van die ridderromans, die verfoeid zijn van zoo velen en geprezen van nog meerderen; want zoo gij dat bereikt, zoudt gij iets niet gerings bereikt hebben." Naauwelijks was het werk verſchenen, of het werd met gretigheid gelezen en het voorgeſtelde doel was bereikt. Doch ook daarna bleef men de vinding bewonderen en prijzen. Gedurende twee en een halve eeuw verlustigde men zich in den oorſpronkelijken tekst en in de meeste talen werd de *Don Quichote* overgebracht niet door éene, maar door vele opvolgende vertalers. Van waar dat tal van overzettingen en van zoo vele in een en dezelfde taal? Het gevoelen van Lord Byron, in eene zijner groote dichtſtukken uitgeſproken, geeft ons den ſleutel ter beandwoording. Ik ken, zegt hij, geen vermaak zóo groot, als het lezen van den *Don Quichote* in het origineel. Dus, in het origineel; in de eigen-

aardigheden en het geestig gebruik der ſpaansche taal met hare dialekten, ligt, we zouden gaarne zeggen het onnavolgbaar Schoon dat elke vertaler getracht heeft (en waarin hij méer of minder geslaagd is) zijnen lezers onder het oog te brengen. Doch al is het dat, in een andere vorm overgegoten, menige intellektueele en moreele ſchoonheid van het oorſpronkelijke verbleek of verloren ga, de levenswijsheid waarvan het geheele werk doortrokken is, kan ook in eene overzetting behouden en daarmede het kostbaarste er van den lezer gegeven worden. Het is waar, in onzen tijd, nu we het lagchen bijkans verleerd hebben, mogen wij ook het lachwekkende van den *Don Quichote* niet verſmaden, te meer daar het niet alleen ligt in de potsige avonturen van den held of zijnen ſchildknaap, maar vooral in de fijne ironie waarmede Cervantes zijn schrift doorweven heeft. Daarom is het geene geringe loſſpraak die welke Philips III het kunstſtuk toebracht. Deze, ziende, van den balkon van zijn paleis te Madrid, een ſtudent die aan den oever van de rivier Manzanares in een boek las en van tijd tot tijd ophield en zich met de hand voor het voorhoofd ſloeg, met groote teekens van genoegen en verrukking, zeide tot degenen die hem omringden: »Die ſtudent is gek, of leest den *Don Quichote.*" Maar wanneer men het boek weggelegd en den lach reeds lang vergeten heeft, dan blijven de lesſen van wijsheid onuitwischbaar in den geest geprent en, bij menige ontmoeting in het leven, ſcherpen zij het oordeel en richten zij den ſtap op den weg dien men te kiezen heeft.

De heer Schüller ontfange alzoo onzen dank voor zijne belangrijke overzetting, zoo gunstig uitkomende bij die welke wij tot nog toe in onze taal bezitten mogten. C. F. L.

„**DEUTSCHEN MYTHOLOGIE** (Ueberblick der), von Joseph Verein". Göttingen, Diet. Buchh. 1848. Bladz. 106. Prijs *f* 1.— Dit ſchoolboekjen, ontleend uit J. Grimms »Deutsche Mythologie", kwam ons dezer dagen ter hand en bracht ons op het denkbeeld, dat er wellicht onder onze lezers zouden kunnen zijn, die nu eenmaal genoeg van Apollo en Merkurius meenen te weten, en ook wel met eene mythologie, die ons vrij wat nader is, eens kennis zouden willen maken. Daartoe bevelen wij dit ſtukjen aan. R.

„DIETSCHE WARANDE".

ARCHÉOLOGIE. ARTS. LITTÉRATURE.

I.

„DIETSCHE WARANDE"

REVUE NÉERLANDAISE

DE

L'ARCHÉOLOGIE,

DE L'ART ET DE LA LITTÉRATURE.

(PARTIE FRANÇAISE.)

1855—1856.

DIRECTEUR:

M. Jos.-Alb. Alberdingk Thijm,

DE L'ORDRE DES CHEVALIERS DE S. GREGOIRE-LE-GRAND.

AMSTERDAM,

C. L. VAN LANGENHUYSEN.

1856.

„Je ne commencerai pas sans vous déclarer d'abord que je n'ai pas la moindre prétention d'écrire correctement le français... Tout ce que je demande, c'est de me faire comprendre.

CHARLES J. MATHEWS.

Amsterdam, le 20 Déc. 1855.

C'Est aujourd'hui la veille de la fête de S. Thomas, patron des architectes. Il y a donc déjà plus d'un an que nous formâmes le projet d'essayer dans notre pays la fondation d'une œuvre périodique, s'occupant des intérêts de l'archéologie chrétienne, de l'architecture et des arts qui en dépendent, et enregistrant en général tous les phénomènes remarquables qui seraient en rapport avec l'art et la littérature [1]) de la Néerlande. Par le concours sympathique de quelques amis pleins de zèle et de talent, nous avons réussi à fournir une première partie de la carrière que nous nous sommes tracée. De deux en deux mois une livraison a paru et la première année de la »Warande" forme un volume de 600 pages in 8° accompagnées de dessins, facsimiles d'écriture, de musique, etc.

Plus d'une fois les amis à l'étranger nous avaient témoigné le désir de trouver un moyen pour entrer ensemble en communication directe par la voie de la presse. »The curse that came from Babel", comme

---

1) Dans la nomenclature de l'esthétique se présente à tout moment le dilemme fatal, qui nous donne le choix entre la logique et l'usage. L'archéologie n'est, à proprement parler, que LA SCIENCE DE LA VIE EXTÉRIEURE DES GÉNÉRATIONS ANCIENNES, et principalement LA THÉORIE DES FORMES ANCIENNES DE L'ART. L'usage en a fait LA THÉORIE DES FORMES ANCIENNES DE L'ART VIABLES DE NOS JOURS; on entend par archéologie surtout la théorie de ces formes en ce qui concerne plus particulièrement l'architecture avec ses arts »suffragants" et la musique. C'est donc une faute de logique de parler de l'archéologie ET de l'architecture. L'art c'est la faculté de revêtir les idées de FORMES analogues, et c'est, en même temps, l'ensemble de ces IDÉES manifestées, exprimées, »incarnées". Ceci soit dit tout en admettant que l'individu n'a pas toujours l'entière conscience de l'harmonie existant entre l'idée qu'il énonce et sa forme. C'est ainsi que la LANGUE est une œuvre d'art. Ordinairement nous n'employons le mot ART que dans un sens qui en exclut l'art purement mécanique; on distingue l'art de l'artiste, de l'art de l'artisan, on distingue les objets à la fabrication desquels n'a présidé que la nécessité matérielle de ceux qui relèvent du goût et du sentiment, et qui, par-là, répresentent une pensée métaphysique. Cette distinction (et c'est notre espoir) doit cesser d'être indispensable. A mesure que les bons principes. et, en premier lieu, les dogmes de l'archéologie chrétienne acquerront de l'influence, l'art de l'artisan doit se confondre avec l'art de l'artiste. Réléguer l'ouvrier dans des ateliers où jamais un rayon du soleil divin de la véritable esthétique ne pénètre, et ne s'approcher qu'à genoux du statuaire aux marbres blancs et du chanteur à l'ut-de-poitrine et au si-bé-mol guttural, — c'est digne d'une société de grands-seigneurs payens et d'esclaves idiots. Le christianisme n'admet point ces contrastes criants. Il y a gradation — mais le soleil du beau doit reluire aux yeux de tous et animer la scie du tailleur de pierres aussi bien que le burin du graveur et la plume du poëte. La littérature n'est, avant tout, qu'une des formes de l'art: c'est donc une faute de logique que de parler de l'art ET de la littérature. Mais il vaut mieux pécher contre la loi qui exclut les pléonasmes, que de risquer de ne pas rendre sa pensée complète, dans l'esprit du lecteur. Nous espérons toutefois que personne ne se prévaudra de cette thèse, pour justifier l'abus de certaines locutions »officielles".

le poëte Southey s'exprime, s'y opposait toujours; la différence des langues mettait un obstacle à l'échange incessante des idées. Hélas, que ne sommes nous à la veille de cette grande Pentecôte, où le Saint Esprit remplira la grande »étable" du bon Pasteur, et où il n'y aura plus qu'une seule langue, riche de tous les trésors des vocabulaires du monde entier, comme il n'y aura plus qu'une foi, qu'un baptême et qu'une Eglise! — Mais, puisque le monde chrétien en est encore toujours aux périodes de transition, et que l'époque de la stabilité majestueuse vers laquelle tendent nos vœux ne vient pas encore poindre à l'horizon, — mais puisque le TRAVAIL, le travail sérieux et énergique, est la condition de la VIE, dans le sens le plus élevé comme dans l'acception matérielle des mots, — et comme le bon Dieu a fait en sorte que certains partisans de l'art aient un système d'esthétique qu'ils aiment de toutes les forces de leur être et dont les intérêts évidents et le triomphe prochain leur imposent le devoir d'être assidus à l'ouvrage, quelque défectueux que soient les instruments qui se trouvent sous la main de l'ouvrier, — nous avons formé le projet de publier regulièrement tous les deux mois

UN RÉSUMÉ OU UNE ANALYSE EN FRANÇAIS DU NUMÉRO DE LA REVUE, MIS EN COURS DE PUBLICATION.

Dieu aidant, nous comptons joindre à cette analyse quelque trait caractéristique de l'histoire de l'art et de la littérature néerlandaise, tant ancienne que contemporaine, des nouvelles, destinées à intéresser les amis à l'étranger et, en outre, bon nombre de communications que nous attendons de ceux-ci.

Aujourd'hui nous commençons cette tâche, qui ne laisse pas de nous paraître un peu rude, eu égard à des moyens dont nous ne nous dissimulons aucunément l'extrême faiblesse, du moment que la »forme" ne se prête pas avec une complaisance docile aux exigences de la »pensée". Il n'est que trop vrai, que souvent, quand nous taillons notre »plume française", l'idée frappe de son mieux les parois de l'esprit, sans qu'elle puisse réussir à trouver son expression, et à se frayer un passage. Toutefois, dussions-nous encourir le reproche, que nous méritons le sort du convié sans robe nuptiale, — nous nous hasarderons dans la grande salle de fête de nos coreligionnaires en fait d'esthétique; et nous espérons les suivre au champ-clos.

Nous croyons utile d'ouvrir la partie française de la »Warande" par un rapide coup-d'œil, jeté sur les matières qui sont contenues dans notre premier volume.

Avant que nous ne rendions compte des articles, dont l'amitié de savants compatriotes a bien voulu l'enrichir, nous devons à nos lecteurs, au-delà des frontières nationales de notre pays »thiois", une petite explication du titre placé en tête de notre recueil. »Warande" est un de ces mots de notre belle et bonne langue néerlandaise [1]), qui se plient à une grande variété de définitions. Le mot est en rapport direct avec *waren*, *bewaren*, qui signifie *garder* et *garantir* : ou plutôt *garder* et

1) Le flamand et le hollandais sont identiquement la même chose.

waren, *gare* et *bewaar*, *garde* et *waard*, *bewaarder*, sont des nuances de dialecte du même mot. Les Français et nous autres, semi-Saxons, nous avons de commun non-seulement les théories archéologiques chrétiennes d'aujourd'hui, mais encore des milliers de »vocables" de tous les temps. Néanmoins il y a une identité sensible entre notre *warande* et le mot *baranda* des Espagnols. Balustrade, galerie, enceinte, voilà bien aussi la signification primitive de *warande*. Après on paraît y avoir attaché principalement le sens de »l'espace entourée par la balustrade ou par la cloison protectrice (sauve*gardante*)". Il existe encore un autre mot pour cloison ou enceinte: c'est le mot *tuin*, qui signifie, originairement une haie ou clôture faite de joncs ou de branchages entrelacés; actuellement le mot *tuin* ne s'emploie guère que dans le sens de *jardin* (anglais: *garden*), et il se trouve que *warande* a environ la même signification. *Warande* est plus noble et, peut alterner avec *hof*, pour remplacer le mot *tuin*, qui ne s'emploie, en style élevé, que dans les composés, comme *bloemtuin*, *jardin de fleurs*, etc. Mais on ne dit pas seulement *bloemwarande*, *jardin à fleurs*, *lustwarand*, *jardin de délices*, mais encore *warande der dieren* ou *diergaarde*, qu'on appelle en français soit *garenne*, soit *parc*. C'est cette élasticité de l'expression »warande", qui a plaidé en sa faveur pour nous la faire adopter. *Dietsche* signifie tout simplement *thiois*, c'est-à-dire néerlandais; et s'applique surtout à la langue des Clais Verbrechten, des Thierry d'Assenède, des Jacques de Maerlant, des Melis Stoke, des Jean de Helu, des Jean Boendale, des Dirc Potter [1]) et d'autres auteurs flamingo-belges et hollandais des XIIIe, XIVe et XVe siècles.

DE L'ART PLASTIQUE.

Des arts du dessin. Œuvres d'art tant anciennes que modernes.)

M. Le Dr Hermans, de Bois-le-duc, nous a fait le plaisir de nous communiquer ses découvertes et ses observations relativement aux monuments ecclésiologiques du Nord-Brabant. Cette province, qui fait partie de la Néerlande septentrionale, depuis la prise de Bois-le-duc, en 1629, a toujours été durement traité par les Provinces-Unies; elle n'a jamais été admise dans l'»Union" étant considérée comme pays conquis. Quoiqu'on ait taché d'y faire pousser les doctrines du synode de Dordrecht, il s'y est conservé un assez grand nombre de monuments de la foi du moyen âge. M. Hermans, qui a donné dans le temps une monographie intéressante de l'église S. Jean, aujourd'hui cathédrale, de Bois-le-duc [1]),

---

1) Voir notre volume »De la littérature néerlandaise à ses différentes époques". Il se trouve chez V. Didron à Paris, T. O. Weigel à Leipzick, Muquardt à Bruxelles et van Ackere à Lille.

2) Notre ami, M. Didron Aîné, caractérise ce remarquable monument de la manière suivante: »Ce monument paraît du XVe siècle et du style que nous appelons flamand, selon lequel est construite la cathédrale d'Anvers. Cinq nefs de travées longitudinales, transsepts de sept travées transversales, chœur à cinq nefs flanquées en outre de chapelles latérales, quatre travées au chœur, abside ayant sept chapelles rayonnantes assez semblables à celles de la cathé-

et qui s'est fait un nom par d'importants travaux historiques, touchant la province qu'il habite, s'occupe en ce moment d'une histoire des couvents et abbayes de la Néerlande; déjà il a livré à la presse la première partie d'une »Historia ordinis Cruciferorum, maxime in Belgio et Neerlandia, ex monumentis authenticis", et il demande, dans la »Warande", s'il n'y a aucune bibliothèque qui pourrait lui prêter les deux ouvrages, intitulés: »Vie du Père Théodore de Celles, restaurateur du très ancien ordre de Ste Croix, appelé vulgairement des Croisiers, par Pierre Verduc." *Périgueux*, 1681, *in* 4°, 178 *pag.*; et »Antiquité de l'ordre de Ste Croix." *Périgueux*, 1683. Dans les études archéologiques, dont M. Hermans a confie la publication au directeur de la »Warande", il a prouvé que déjà du temps de St Willibrord, apôtre de nos contrées, le Brabant avait sa division paroissiale regulière. M. Hermans nous signale deux églises, à Nederlangel et à Oirschot, qui semblent appartenir à la première période du style roman. Nous espérons trouver l'occasion de publier ces églises dans cette revue. Notre savant ami prépare, avec le concours de M. Louis Veneman, architecte à Bois-le-duc, les matériaux d'une carte typographique des églises du Nord-Brabant, comme celle de M. de Caumont, qui nous fait connaître les styles regnant aux environs de Caen et celle de M. Lübke qui se rapporte à la Westphalie. Dans le même article, M. Hermans décrit et décalque, pour les lecteurs de la »Warande", les fonts baptismaux du XIe ou XIIe siècle de Herpen et de Deurzen et les fonts gothiques de Ravestein. Dans l'ancienne chapelle de Notre-Dame, attenante à l'église S Jean, on a découvert une peinture murale du XVIe siècle, qui n'était pas trop mal; mais un examen consciencieux a fait trouver, sous ces couleurs de la Renaissance, une peinture de la période gothique, et, comme de droit, on a enlevé la superfétation pour rendre à la vie l'œuvre primitive. M. Hermans nous signale en outre, dans la province qui est l'objet de ses investigations actives, différents monuments ecclésiologiques remarquables, tels que lustres, chandeliers, calices, rétables d'autels, buffets d'orgue, chaires, lutrins, crosses, ainsi qu'un grand nombre de pierres tombales, lesquelles malheureusement, sous les pas des fidèles (et des infidèles), perdent annuellement de leur valeur artistique.

En songeant à tout cela, il nous semble plus que temps que des comités diocésains se constituent dans notre patrie comme partout ailleurs dans le monde chrétien, pour veiller à la conservation des monuments ecclésiologiques et pour aiguillonner l'esprit public en leur faveur.

Les lecteurs des »Annales Archéologiques" ont appris quelle était notre opinion, relativement au degré d'indifférence qui continuait d'exister dans l'esprit public en Hollande, au sujet de l'archéologie et des vrais

---

drale de Reims. Nous le répétons, c'est une magnifique église, longue de cent cinq mètres. Elle est [elle était] couverte de statues et statuettes aux porches latéraux, aux gâbles des fenêtres. Il faudrait donner une monographie complète d'un édifice aussi rare, surtout dans le nord de l'Europe. Nous remercions M. Hermans à qui est due la notice, trop courte à notre sens, qu'il vient d'écrire sur ce beau monument." — Le vœu qu'émet M. Didron porte sa justification avec lui: rien qu'à une description du dallage de l'église S. Jean, l'histoire archéologique gagnerait une page des plus intéressantes: il y a une foule de pierres tombales de toutes les époques du style gothique.

principes de l'art régénéré. M. le Dr Leemans a réclamé contre cette appréciation, en effet peu flatteuse, et nous emprunterons prochainement aux »Annales" le petit mot que nous nous sommes permis d'opposer au point de vue sous lequel M. Leemans envisage la question. M. le Dr Leemans est tout aussi patriotique que nous : mais il s'y prend d'une manière différente, pour défendre les intérêts de l'art national. M. Leemans plaide la cause des artistes, des savants, du public d'aujourd'hui : en effet, il semble difficile pour un académicien bien-veillant de sortir de cette ornière, quelque indépendant que soit du reste le caractère de M. Leemans. Pour nous, nous avons pris la liberté de défendre les absents ; les ancêtres, dont les œuvres inimitables sont en proie à des mutilations journalières.

Dans une série d'articles nous avons fait justice de quelques-uns des actes de »Vandalisme" qui sont parvenus à notre connaissance ; et nous avons pu nous prévaloir de l'assentiment de M. Rose, architecte, et de M. van Lennep, littérateur, autorités puissantes qui tous les deux ont fourni à notre public un peu arriéré des matériaux pour une sentence »olographe", que sa conscience ne peut manquer de lui dicter.

Un ancien ami du Directeur, se signant »Pauwels Foreestier", rentier propriétaire à Buiksloot, s'est occupé de l'Exposition de tableaux de 1854, à Amsterdam, et il s'est permis de révoquer en doute l'excellence du tableau de notre compatriote M. Ary Scheffer, intitulé: »Espérance et plaisir", qui semblait plaider, avec des couleurs et des contours un peu libertins, en faveur du »plaisir" ; tandis que notre ami a rendu hommage aux tableaux allemands des »paysagistes" Leu et Lindlar et des »peintres d'intérieurs" Wieschebrink, Siegert, Jordan, Gesellshap, Böttcher et Vautier. A cette occasion M. Forcestier a donné divers détails sur la célèbre école de Dusseldorf. A en croire l'honnête habitant de Buiksloot, il n'y a eu à l'exposition d'Amsterdam que les peintres hollandais Lieste (le Claude de la Hollande moderne) et Bles (le Hogarth de notre temps) qui pussent rivaliser avec les étrangers. Cependant M. Forcestier n'appartient à aucune école exclusive ou rigoriste — car il a salué avec considération MM. Chavet et Coulon.

Parmi les manifestations rassurantes de la vie de l'art et de la science archéologiques dans nos contrées, nous avons eu le bonheur d'enregistrer des preuves nombreuses du »bon train" que vont les savants, les artistes et les tectoniciens du duché de Limbourg, province de notre royaume. L'atelier religieux de MM. Cuypers et Stoltzenberg, architectes, sculpteurs, et fabricants de paremens et d'habits religieux, »qui ont eu un succès réel à l'Exposition de Paris", comme le témoignent des organes qui sont au-dessus de nos éloges, tels que les »Annales" et la revue anglaise »The Ecclesiologist", a fait l'objet d'une mention particulière dans notre »Warande". Nous devons à l'obligeance de M. Cuypers d'avoir pu donner le plan et le dessin perspectif de l'intérieur de l'admirable crypte de Rolduc. Nous ajoutons au présent numéro de notre publication française un exemplaire de ce plan, pensant être agréable à ceux de nos lecteurs qui s'occupent de la généalogie des églises : cette crypte porte la date certaine de 1108.

Nous nous sommes empressé de relever dans notre revue ce qui, à l'étranger, nous a paru digne avant tout d'éveiller l'attention de nos

compatriotes : tel que la bonne découverte de M. Didron : »l'ogive en Italie", »Rome, ville plus gothique que Rouen", »Bruges moins gothique que Siene"; l'adhésion du Saint-Père aux principes de l'art chrétien : distinctions accordées à M. l'abbé Gaume, à M. Didron Aîné et à M. De Coussemaker. Nous pouvons y ajouter aujourd'hui : bénédiction apostolique accordée à tous les membres de l'excellent »Verein für die Verbreitung religiöser Bilder" à Dusseldorf (Société pour la propagation d'images religieuses, dont une branche vient de prendre racine dans le sol parisien : entreprise qui mérite l'entière sympathie et le concours de tous les amis de l'art chrétien). Nous nous sommes occupé aussi du mouvement archéologique en Angleterre et nous avons parlé à nos lecteurs de l'»architectural Museum". Prochainement nous nous occuperons des magnifiques publications de la »Late Camden Cambridge Society", qui marche d'un pas résolu vers un bel avenir sous l'inspiration de l'honorable M. Beresford Hope et de MM. Webb et Neale, que nos lecteurs connaissent par le »Symbolisme dans les églises du moyen âge", dont notre ami M. l'abbé Bourassée a donné une traduction adaptée aux besoins des lecteurs français. Nous avons aussi tâché de donner à nos lecteurs une idée des travaux remarquables de M. Aug. Reichensperger, en faveur de la cause archéologique en Allemagne, et nous avons pu leur faire entrevoir la probabilité que notre illustre frère d'armes s'occuperait sous peu du caractère »pittoresque" de notre peuple et de notre pays, ainsi que de l'état de nos idées, relativement à des questions d'art. Il nous a été agréable de rencontrer dans l'»Organ für christliche Kunst", qui se publie à Cologne sous la rédaction de M. Baudri, un allié aussi intelligent que dévoué. M. Baudri a même promis à ses lecteurs la traduction du discours de M. Rose sur le vandalisme moderne.

Des œuvres d'art néerlandais achevés dans le courant de l'année 1855, et dignes d'être remarqués, nous avons mentionné avec quelque satisfaction l'église de N.-Dame à Amsterdam, œuvre gothique, qui tout en étant loin d'être irréprochable, mérite des louanges, parce qu'elle fait le premier pas dans une meilleure voie. En second lieu, nous avons décrit une statue en marbre, qui fait grandement honneur au ciseau de M. Royer, Ir Directeur de notre »Académie des Beaux-Arts". C'est l'opinion des artistes, et nous nous bornons à la rendre textuellement, parce qu'il existe des raisons pour lesquelles il semblerait moins convenable que M. Royer reçut de nos mains une couronne que l'opinion publique lui a décernée.

A. Th.

La suite au prochain numéro.

"DIETSCHE WARANDE".

1856. N° 1: Janvier et Février.

„WARANDE-GEDACHTEN".

UN ami de Bruxelles, M. Dautzenberg, vient, cette année, ouvrir la série des articles de nos collaborateurs, par des »Considérations *jardinières*", si l'on veut bien nous permettre de traduire de cette façon le titre que s'est choisi M. Dautzenberg: »Warande-Gedachten"; ***Pensées sur les lois de l'horticulture....*** serait-ce bien le mot: »horticulture — art de cultiver les jardins"? Je ne sais: M. Dautzenberg nous entretient de l'art du »jardinier", *jardinier* dans cette noble acception flétrie par la qualification académique de »vieux": »Celui qui entend bien l'ordonnance, la culture, l'embellissement des jardins, et qui en donne les dessins". De nos jours, où la réaction du plus terrible, du plus pauvre et du plus doré de tous les *classicismes*, du classicisme de la république Robespierre et de l'Empire Napoléon I, a fait naître un mouvement impétueux en faveur du vrai, de la nature, de la nationalité, du Christianisme, mais où, en même temps, le naturalisme et le réalisme moderne ont envahi tant d'esprits jeunes et généreux, beaucoup de poëtes et d'artistes, de philosophes et de gens-du monde sont allés trop loin dans leur condemnation des époques antérieures à la nôtre. La haine de l'aristocratie a fait tomber en désuétude ses coutumes et ses étiquettes; nous y avons gagné un peu de franchise, nous y avons perdu beaucoup de politesse, bien des agréments de la vie sociale; nous y avons gagné le cigare, nous y avons perdu l'art de causer avec des femmes qui unissent l'esprit à la vertu et à la grâce. Nous avons porté notre »éducation" en sacrifice à la liberté. Bien qu'avec les débris de la civilisation grecque et romaine on eût voulu réorganiser une société artificielle de grands seigneurs et d'honnêtes bourgeois, au commencement du siècle présent, on n'a pas pu étouffer l'espèce de libertinage modéré, qui s'était rendu maître des esprits, et qui s'exprimait dans la coiffure ***Brutus***, comme il s'exprime dans nos pantalons de laboureur franc, dans le sarrau de roulier, prototype de nos paletots, et dans les »jardins anglais". C'est à une nouvelle génération qu'incombe le devoir d'être médiateur entre les deux extrêmes, d'harmoniser la nature et l'art, de réaliser l'idéal du »jardinage": l'union entre l'art grave de Le Nôtre et la libre allure des jardins modernes. C'est à quoi a songé M. Dautzenberg. Doué d'un cœur sensible aux beautés multiformes de la campagne, l'oreille ouverte aux frémissements mystérieux de la nature, l'œil exercé aux effets de la lumière et de l'ombre, aux effets des *couleurs* fixes comme les axiomes de l'arithmétique et des *tons* dont la mutabilité semble se régler sur les pas incessants du Temps, — l'auteur

a étudié son sujet en véritable connaisseur, et son opinion à toute l'autorité d'un érudit, dans sa spécialité. Il s'est trouvé que M. Dautzenberg, sous l'inspiration de la nature et de ses doctrines esthétiques, qu'il n'avait appliqué jusqu'ici qu'à la linguistique, à la poésie et à la peinture, en est venu aux conclusions que la philosophie était en droit de formuler *a priori*: que dans la »composition" des paysages artificiels, dans l'ordonnance des jardins, on devait, à coup sûr, prendre la nature pour guide, mais sans rejeter les formes du ***style***, et en ayant soin de ne pas faire une nature en miniature, qui pourrait, tout au plus, aller à une société de poupées; et en ne voulant pas imposer à des terrains exigus les propriétés des paysages sur grande échelle. M. Dautzenberg traite successivement: De l'étendue, de la situation, des »vues", des fontaines, des pièces d'eau, des plantations, des végétaux indigènes et exotiques. L'article de M. Dautzenberg ne peut tendre qu'à prouver de plus en plus cette vérité fondamentale de la véritable esthétique: Que là où l'homme, avec la conscience de ce qu'il veut et de ce qu'il peut, étend la main pour prêter une *forme* significative à sa pensée ou à son sentiment, L'ART surgit. L'art domine tout le monde intellectuel s'exprimant dans la matière, et ce n'est nullement la faculté de faire, de préférence, des statues en marbre ou des tableaux à l'huile.

Ce que M. Dautzenberg veut en »jardinage", il le veut aussi dans la langue. Il sent le prix du rapprochement entre la langue écrite et la langue parlée; mais il ne veut pas que le style de l'écrivain se plaise à l'emploi des locutions tronquées et des formes usées, introduites par la négligence d'un peuple qui avait hâte de formuler ses marchés conclus. Il préfère que le langage journalier fasse un pas de plus vers la langue telle qu'il aime à l'écrire: c'est-à-dire en observant les exigences délicates de notre ancienne grammaire thioise. Comme un spécimen des formes grammaticales aussi riches et gracieuses que logiques du moyen âge, le travail de M. Dautzenberg mérite encore toute notre attention; et, il faut bien l'avouer, le XIIIe siècle triomphe dans la grammaire tout comme il triomphe dans l'architecture.

UN MAÎTRE D'ÉCOLE

de l'an 1590.

PAr l'article néerlandais qui accompagne les petites images d'anciens pédagogues que nous joignons à cette livraison, nous avons voulu remplir une page de plus de cette histoire littéraire de la Néerlande, si incomplète jusqu'ici. Dirck Adriaensz Valcooch, maître d'école à Barsigherhorn, nous semblait mériter à plus d'un titre une appréciation plus favorable que les deux mots: »mérite comme poëte — *aucun*", que nos historiens littéraires avaient copiés les uns des autres, sans que le second ni les suivants n'eussent eu en mains les deux ouvrages sur lesquels un jugement raisonnable devait nécessairement se baser. Valcooch a écrit, en vers »de rhétoricien", une chronique du »Zijp". Le Zijp est une partie de la Nord-Hollande, qui, pendant des siècles, a été en butte

à des inondations fréquentes, par la disposition du terrain, lequel, comme la Hollande en général, se trouve placé au-dessous du niveau de la mer, et qui, malheureusement, n'est pas protégé par des dunes contre les invasions de ce formidable élément.

Au XVIe siècle, par une amélioration du système des digues, on a mis fin aux irruptions continuelles de notre ennemi qui ne consent à nous servir qu'à condition que nous le muselions sévèrement. Valcooch commence sa chronique par quelques coups d'épopée populaire, et cette épisode, bien qu'au XVIIIe siècle on l'ait taxé d'»enfantillage", nous la préférerions à bien des tragédies aux trois unités, à bien des drames naturalistes, à des bibliothèques entières de romans modernes. Le reste de la chronique ne s'occupe que des désastres des inondations, qui sont décrits avec verve et couleur. L'ouvrage principal de Valcooch est aussi entièrement écrit en vers. Il l'intitule: »Regel der Duytſche Schoolmeeſters, die Prochie-Kercken bedienen, ſeer nut ende profijtelijck." Amsterdam, chez Laurens Jacobsz. à »La bible d'or", 1597 (*Règle des maîtres d'école néerlandais, très utile et profitable à ceux qui [comme sacristains] desservent des églises paroissiales.*) C'est le »Vade-mecum" des maîtres d'école de la fin du XVIe siècle. L'auteur est un homme de bon sens et de plus de bon goût qu'on n'en chercherait dans la classe à laquelle il appartenait. Il a un profond sentiment de son devoir, et sans avoir des connaissances élevées ou étendues, il a non-seulement beaucoup d'aptitude aux différentes petites pratiques qui étaient de la compétence d'un pédagogue de village de 1600, mais encore le principe surnaturel de l'autorité, et la responsabilité ainsi que les droits de l'instituteur sont toujours présents à son esprit et donnent à tout ce qu'il dit un caractère religieux: l'on sent que sa férule relève autant de la charité que de la justice et du désir de faire de bons citoyens.

L'on ne saurait méconnaître, dans le maintien et l'entourage de nos anciens maîtres d'écoles, quoique placés dans un ordre inférieur, une analogie frappante avec les représentants de la royauté. Qu'on nous permette d'insérer ici quelques-uns des arguments que nous avons fait valoir à l'appui de cette thèse et comme explication de la planche, dont la figure n° 1 est calquée sur une xylographie du temps de Valcooch; les deux autres sont empruntées également à des livres d'école, du XVIIe siècle.

»Si l'on ne trouve pas, sur nos petits dessins, la »chaire" académique (gr.-néerl. *katheder*), chaire, qui comme les *cathèdres* et les *faldistoria* [1]) des premiers siècles s'est converti en une tribune à balustrade [2]), — et que l'évêque morave Jean Comène, dans son »Vestibulum rerum et linguarum" introduit dans son école moyenne (n° 224,1) — il y a l'image du siége des anciens, le trône des Princes spirituels et temporels.

»De tout temps on a parlé du »*siége*" du pouvoir. L'idée de s'asseoir implique la fixité; c'est ainsi qu'une personne de considération »fixe

---

1) *Faldiſtorium* ou *faldestolium*, d'où le mot *fauteuil* est dérivé, correspond etymologiquement au néerl. *vouw-ſtoel*, de *vouwen*, plier, et *ſtoel*, chaise.

2) Il est vrai que la *forme* de nos chaires s'accorde plutôt avec l'origine qu'on leur assigne dans les *ambons* du moyen âge; mais leur nom, tant en français qu'en néerlandais, prouve à l'évidence qu'elles continuent le rôle des *siéges* (où l'évêque-prédicateur était assis) — *chaire*, preêk-*ſtoel*; et non de l'ambon (*hoogzaal*, oksaal), où le chantre ou lecteur était debout.

sa résidence"; ce qui dit bien plus que choisir un »séjour", ce qui peut s'entendre d'une place où l'on ne passe qu'un petit laps de temps. Il est vrai qu'en français on dit aussi »assiéger une ville"; le néerlandais, au contraire, dit et, à mon avis, moins improprement, »eene ſtad beleggen of belegeren", ce qui correspond à l'expression »jeter des troupes devant une ville". Le mot »siége", dans le sens de lieu où l'on réside, présente aussi plus de fixité, se dit plutôt d'une force bien établie, que le mot »poste". Une sentinelle, un employé, un ministre est à son poste, ils sont »postés" quelque part; le gouvernement a son »siége" parce qu'on le suppose être inamovible. C'est ainsi que des tribus nomades, des brigands, des chasseurs, et, tout au plus, des soldats vont »camper" dans un endroit: ce sont des gens qui, dans leurs campagnes, »battent la campagne"; ce ne sont pas des »fermiers" (qui demeurent sur les fermes de leurs ancêtres); ce ne sont pas des membres d'un mesnage (dérivé de *maison*, formé, comme manoir, de *manere*, rester). Le roi, l'évêque, le juge occupent un siége. Séance, session, voilà le nom de toute assemblée sérieuse. Le Saint-Siége c'est le lieu ou réside et domine la plus haute autorité dans l'ordre spirituel. Les »assises" ne sont-ce pas des assemblées solemnelles convoquées pour juger les causes les plus importantes? — Notre Seigneur J.-C. est »assis" à la droite de Dieu le Père, d'où il viendra pour juger. Quand les peintres chrétiens voulaient représenter l'exaltation de la bienheureuse Vierge Marie, ils la peignaient assise, à côté de J.-C.; souvent aussi elle est assise, aussi bien que son divin Fils, pendant qu'Il la couronne. C'est là le symbole de la glorification de toute l'Eglise, après le triomphe de Jésus-Christ. Dans la scène de l'Annonciaion, au contraire, Marie est presque toujours agenouillée; elle est alors l'humble Vierge de Nazareth.

»Notre estimable collaborateur, M. Henri van Berkel, a démontré le symbolisme du »bâton" [1]) ou de la »verge"; qui souvent est l'attribut de l'autorité. Ce signe distinctif caractérise surtout le maître d'école. Sur nos planches 1 et 2 il le tient en main, comme un roi tient son sceptre. Mais avec celui ci le roi tient encore le glaive de justice. Le sceptre est d'une nature plus élevée, est moins matériel; il ne règne que par sa *présence*; le glaive de justice par son *action*. C'est la même chose à l'école. La férule, voilà le symbole de l'autorité; elle n'est pas une maîtresse à la mine refrognée; ses coups font moins de mal physique, qu'ils ne donnent d'impression morale: cela ressort d'une foule de passages, dans les raisonnements de Valcooch. En enumérant les attributs et instruments du maître d'école, il dit:

»D'abord il aura une belle férule."

Ne pensez pas qu'une férule n'est qu'un rude morceau de bois, une manche de balaie, pour torturer les enfants; c'est un symbole: il faut, pour cela, que la férule soit »belle". Les doux mouvements de ce sceptre dans la main du maître, soit qu'il la relève, qu'elle s'incline, qu'elle se jette en arrière, qu'elle fasse un petit tour dans l'air, qu'elle se tienne en repos ou qu'elle ait de légers frémissements, ces mouvements régissent tout l'orchestre scolaire; la férule indique la mesure du travail des enfants, et, mieux que le bâton du chef d'orchestre, elle ne se borne pas à commander, elle ne surveille pas seulement, et n'a pas seulement recours à des moyens préventifs et répressifs, elle se charge

1) Bâton, sceptre, crosse, main de justice, marteau présidial, etc.

aussi de combattre et de punir. Mais la véritable punition, la punition vengeresse est confiée à

»une bonne verge de branches de saule".

»Le frontispice de certain livre de classe intitulé »Gemeene Zendbrieven" ne cache pas cette verge, quoique sur les petites estampes, qui accompagnent notre article, on ne puisse le voir. Notre n° 3 est même si »libéral", si peu symbolique, il proclame des théories si avancées, il est tellement pénétré des idées républicaines de la Hollande du XVIIe siècle, que le moindre bout de la férule ne s'y montre même pas. Dans le petit volume du poëte et graveur Jean Luyken (né en 1649, † 1712), intitulé »Occupations humaines", le maître d'école n'a pas la férule en main, mais elle pend derrière lui. C'est un petit instrument ciselé avec élégance, orné de différentes moulures, et le maître semble le montrer du doigt au disciple qui vient dire sa leçon. C'est ainsi qu'on ne couronne les rois constitutionnels et que le peuple ne prête son serment de fidélité, que »corona præsenti". Nos rois ne la *portent* plus. Mais chez Luyken le maître d'école a, tout près de lui, un jonc, d'une longueur démésurée, avec lequel il peut atteindre tous les enfants, même à grande distance: c'est, sur le domaine de l'État, la police aux cent bras. Ce que la force du sceptre et de la férule ont perdu d'intensité doit être compensée par l'extension matérielle.

»Voyez, à notre n° 2, comme le monarque a fermé l'enceinte de son siége en homme qui sent sa dignité: ces pentures datent de 1568 (voir: Josse Amman, le Serrurier, n° LXI). Et si maintenant le n° 3 n'a pas sa férule, on fait quelque chose pour l'en dédommager. Aucun de ses collègues n'a un siége comme le sien. Je ne parle pas de la sculpture à la rampe, ni de la décoration de son pupitre, mais en vérité, on a voulu lui donner un trône. Le »trône" ce n'est pas, proprement dit, le siége, mais le dais, le baldaquin. Au moyen âge on appelait en néerlandais, le ciel, le firmament, du nom de trône; on disait aussi »*tendre* le trône", tout comme on disait »*tendre* sa tente" (*den throon ſpannen, zijne tent ſpannen*). Ces deux piliers ou pieds-droits derrière notre maître n° 3, qui en haut s'amortissent en forme de crosses, correspondent à la tablette ou corniche, qui en fait, effectivement, un dais; de sorte que la chaise devient une »stalle".

»L'idée d'»abri" qui est inséparable d'un dais ou baldaquin, dût bien porter avec lui, près des peuples nomades, la signification de »veille", sollicitude, de respect, d'amour. L'Arche était une tente; le Temple était une tente. Ce qui nous est cher, nous le voulons naturellement garantir de l'injure des saisons. Ajoutez à cela le mystère qui se rattache à l'ombre, le souvenir de vertus de famille et de précieux rapports entre les âmes, d'autorité du maître et d'indépendance, qui accompagne notre idée d'un »eigen dak" (»maison à nous", le »chez-moi"), — et l'on comprendra aisément que dans l'Europe germanique du moyen âge, pas moins qu'en Orient, l'idée du »tabernacle" se liait intimement à celle d'»objet de culte". Au-dessus de nos autels une voûte polygonale ou semi-circulaire abrite le sacrifice. Dans les lieux où ceci n'est pas le cas, on a souvent tendu un dais au-dessus de l'autel. L'usage existe en quelques endroits, quand on apporte le S. Sacrement à un malade, que l'acolythe soutient un tabernacle en forme d'ombrelle au-dessus de la tête du prêtre. Dans les images de Josse Amman, avec texte de Jean

Sachs, le prêtre porte le S. Sacrement dans un ciboire, à couvercle pyramidal, qui est entouré d'un long rideau flottant. Les rideaux sont aussi prescrits par la liturgie dans nos tabernacles actuels, et l'ancien »ciboire", comme on appelait le tabernacle de la basilique et des églises romanes (c'est à dire, le dais qui surmontait le maître-autel) était entouré de rideaux, qu'on fermait pendant la consécration : symboles du mystère dans lequel Dieu, le ***Deus absconditus***, se révélait aux Israëlites.

»Quant à l'habit de l'instituteur, sur les trois petites estampes, que nous reproduisons ici, et qui appartiennent à la fin du XVIe et au commencement du XVIIe siècle, les vêtements du maître sont encore en harmonie avec la dignité de la science et de l'autorité, qu'il représente : C'est la robe, la toge ; laquelle, chez Luyken (1700), est déjà remplacé par l'éternelle robe de chambre du XVIIIe siècle ; pour la Hollande, siècle paresseux, s'il en fut jamais. Naturellement le bonnet de nuit n'y manque non plus ; heureusement il a gardé quelque ressemblance avec le béret du docteur."

PLACE HONORABLE DE LA NÉERLANDE

a la Cathédrale de Cologne.

M. Léopold Eltester vient de faire une découverte dans la cathédrale de Cologne, qui n'est pas sans intérêt pour la Néerlande. Dans l'estimable revue »Organ für Christliche Kunst" dirigée par le peintre verrier M. Baudri à Cologne, M. Eltester donne une description des vitraux du chœur et de la nef septentrionale, dans la St Pierre du Nord. La verrière qui, d'au-dessus du maître-autel, domine toute l'église, représente »l'Adoration des Trois-Rois" et porte les insignes héraldiques de l'archidiocèse de Cologne et de l'archevêque, sous le règne duquel cette verrière, ainsi que quatre autres, dont elle est flanquée, fut fondée : c'était le comte Henri de Virneburg, lequel, au commencement du treizième siècle, contribua beaucoup à la décoration de la merveilleuse église. L'un de ses arrière-neveux, le comte Philippe III de Virneburg, imita son exemple, et M. Eltester dépose le témoignage que les deux familles auxquelles la grande cathédrale germanique a le plus d'obligation, sont les familles de Virneburg et — d'Hollande. Le Roi des Romains, notre comte valiant et bien-aimé, Guillaume II, assista et contribua à la fondation de l'église en 1248 sous l'archevêque Conrad de Hochstaden ; la même année, si je ne me trompe, où la dernière pierre fut apportée à la bâtisse de la plus belle des églises romanes que possède l'illustre métropole. Vers 1322 notre comte Guillaume le Bon (troisième du nom), en partie peut-être par affection pour son célèbre homonyme, s'entendit avec l'archevêque Henri et avec le comte de Juliers, pour décorer l'apside de ces brillants tapis diaphanes, dont nous tendons les baies de fenêtre de nos églises, pour ne laisser pénétrer dans le sanctuaire que ce que le ciel a de plus beau, sa LUMIÈRE, sa lumière prête à revêtir de son éclat les pensées religieuses et émouvantes des artistes chrétiens, prête à parler le langage de l'évangile et de l'épopée légendaire à la population qui remplit la maison de Dieu. C'était à l'occasion des fiançailles de sa fille Jeanne de Hollande avec le jeune comte Guillaume de Juliers que notre pieux prince portait

cette offrande au Seigneur. Pour nous, il y a plus que coïncidence dans le choix du sujet (l'»Adoration des Rois") avec la pieuse action de nos comtes de la basse-Germanie; il y a, pour le moins, analogie et symbolisme; dans les quatre verrières (a dextre et a senestre du vitrail principal) des figures princières, plutôt typiques qu'individuelles, sont représentées au-dessus des armoiries des deux maisons. Ce sont ces armoiries qui ont fait arriver M. Eltester à la conclusion que les cinq verrières, dont nous parlons, sont fondées en commémoration de l'alliance, par voie de mariages, entre les principaux seigneurs du bas-Rhin et de la Néerlande. Par le mariage de Dame Jeanne, qui en 1324 eut lieu simultanément avec les noces de Marguerite de Hollande et du roi des Romains, Louis de Bavière, il s'établit une nouvelle union entre les comtés de Hollande, Zélande et Hainaut, avec le duché de Brabant et les comtés de Juliers et de Clèves.

Ce qui est curieux c'est que la tradition populaire s'était dejà chargé depuis longtemps du soin de maintenir les droits de la NÉERLANDE à l'honneur d'avoir fondé les verrières en question: seulement la tradition, qui en vrai poëte ne s'attaque qu'aux faits éclatants, avait attribué un de nos vitraux au fameux duc Jean de Brabant, le premier chevalier de son temps, vainqueur en 70 tournois, vainqueur dans la grande bataille de Woeringen, chantée par un témoin oculaire notre poëte du XIIIe siècle Jean van Helu [1]).

FONTS BAPTISMAUX DE NOORDPEENE.

A Noordpeene, petit village situé au pied du Mont-Cassel (France), se trouvent des fonts baptismaux que nous allons essayer de décrire. Ils consistent en un monolithe carré d'un mêtre ou environ de longueur sur chacune de ses faces et de 0,40[m] de hauteur. Il a été creusé dans sa partie supérieure, de manière a recevoir un bassin circulaire en plomb destiné à contenir l'eau nécessaire au baptême.

Ce monolithe repose sur un dé de pierre brunâtre et tendre, dont les angles sont taillés en fûts de colonnes cylindriques et annelés par le milieu. Ces fûts sont reçus à leur sommet dans un quart de rond. Ils ont pour base un filet et un gros tore lisse, garni aux coins de la plinthe d'une large feuille découpée. L'espace compris entre les colonnettes est légèrement arrondi.

La cuve des fonts est couverte de sculptures en méplat.

La face antérieure est divisée en trois compartiments par des colonnes jumelles dont le tailloir est en cœur. Dans le compartiment du milieu sont deux enfants voguant dans une nacelle; dans ceux de côté sont accroupis deux dragons aîlés dont un semble prêt a mordre la tête du Christ.

La face opposée est parsemée d'une série de chevrons fermés par des arcs de cercle.

Sur les faces latérales, on voit d'une part, deux monstres chimériques à figures humaines, separés par un oiseau qui prend son vol; de

1) Voir »De la littérature néerlandaise à ses différentes époques, etc.' pag. 47.

l'autre, deux dragons; leurs queues se touchent, leurs têtes se retournent et se regardent et de leurs gueules béantes sortent des spirales. Enfin dans le même plan est figuré un personnage qui a le tronc privé de la tête et la tient dans la main droite.

Le bassin est entouré d'un double encadrement circulaire taillé dans la pierre et parsemé de huit fleurons à cinq pétales. Autour de ces lignes se développe et circule une riche arabesque d'où se dégagent des cornes d'abondance qui versent des grappes de raisin.

Toute cette ornementation se rencontre fréquemment dans les monuments du XIe au XIIe siècle. A cette époque les artistes ont répandu sur les faces des chapiteaux toutes les richesses de leur imagination, puisant les motifs de leur décoration dans le monde réel, comme dans le monde imaginaire, les empruntant aux légendes, aux traditions, aux livres saints, et les tirant des règnes de la nature.

Les détails artistiques qui décorent les fonts baptismaux de Noordpeene ne sont point, pensons-nous, dépourvus de signification. Les grappes de raisin, dans la symbolique chrétienne, sont un emblème de la régénération spirituelle. Les enfants dans la nacelle ne font-ils pas pressentir que l'homme, avant de se hasarder sur la mer orageuse du monde, doit être fortifié par le sacrement du baptême? La figurine qui porte, comme saint Denys, sa tête dans la main, ne veut-elle pas dire que la vie est un long martyre?

LOUIS DE BAECKER.

MÉLANGES.

Transsepts semi-circulaires. — M. le baron F. de Roisin à Trèves nous fait l'honneur de nous écrire: »Quant à votre envoi (de la description de la crypte de Rolduc), vous jugerez s'il a été bien reçu, quand je vous dirai qu'il m'a trouvé plongé dans un travail auquel il est venu en aide. — J'ai publié plusieurs articles sur notre cathédrale de Trèves dans les »Annales"; il en reste deux à faire paraître; l'un sous presse. A propos d'influence byzantine, je me suis trouvé amené à traiter la question des églises à transsepts semicirculaires, dont la crypte de Rolduc offre un spécimen. — Je crois pouvoir démontrer que le type de cette forme est Ste Marie du Capitole de Cologne; je suis convaincu que Tournai, Noyon, etc. en descendent; mais quel a été le prototype de Ste Marie? — M. de Quast croit que ce type remonte bien au delà de la première fondation de Ste Marie (par Plectrude). Il en donne de bonnes raisons, et conclut que Ste Marie a imité une ancienne église, de Cologne, ou un monument de la décadence romaine aujourd'hui disparu. — Moi je pense que le premier édifice de ce genre qui ait existé à Cologne a été imité des ruines des bains romains de Trèves, qui présentent l'analogie la plus frappante avec Ste Marie du Capitole. Vous avez l'ouvrage de Schayes, »de l'Architecture en Belgique"; comparez les deux plans, et vous jugerez. Notez qu'une tradition formelle dit: »Eo tempore (CCCXXVIII) *jussu Helenæ* Ecclesia maximi ornatus, in honorem sanctæ crucis est ædificata *etiam in modum crucis*". Ne prenons pas à la lettre le *jussu Helenæ*, mais admettons le fait de l'église destinée à renfermer la relique de la vraie croix, probablement première imitation de nos thermes, et qui aura passé à Cologne."

CHanson de Renaud. — Nous empruntons a une lettre de M. De Baecker à Bergues ce qui suit. Inutile de rappeler à nos lecteurs que l'histoire de Renaud de Montauban forme une des plus belles épopées que le génie humain ait jamais brodé sur le canevas de l'histoire. Dans aucun pays les »Quatre fils Aymon" ne peuvent avoir joui, pendant sept ou huit siècles, d'une popularité plus générale que dans la Néerlande. Il n'y a presque pas de ville dont quelque monument n'en garde le souvenir, et encore aujourd'hui on fait à l'occasion de la S. Nicolas des plaques de pain d'épices dorées représentant, entre autres, les quatre frères sur leur cheval »Beyaert". Voici ce que nous écrit M. de Baecker.

»Lorsque vous alliez publier vos romans carlovingiens vous me fites le plaisir de me demander des renseignements sur un de leurs héros, Renaud de Montauban. Je vous ai transmis à cette époque le peu que j'ai pu me procurer sur ce sujet et vous avez eu la bonté de le consigner dans votre beau livre.

. . . . . .

»Je viens vous signaler une chanson française populaire dans les environs de Blois et qui a été publiée dans les »Instructions sur les chansons populaires de France" par M. Ampère. Ces »Instructions" ne sont pas dans le commerce.

»COMPLAINTE DE RENAUD.

1.

Quand Renaud de la guerre vint,
Portant ses tripes dans ses mains,
Sa mère, à la fenêtre, en haut,
Dit: voici v'nir mon fils Renaud.

2.

La Mère:
Renaud, Renaud, réjouis-toi,
Ta femme est accouchée d'un roi.
Renaud:
Ni d'ma femme, ni de mon fils
Mon cœur ne peut se réjoui!

3.

Qu'on me fasse vite un lit blanc
Pour que je m'y couche dedans.
Et quand il fut mis dans le lit,
Pauvre Renaud rendit l'esprit.
(*Les cloches sonnent le trépas*).

4.

La Reine:
Or, dites-moi, mère, m'amie,
Qu'est-c'que j'entends sonner ici?
La Mère:
Ma fille, c' sont des Processions
Qui sortent pour les Rogations.
(*On cloue le cercueil.*)

5.

La Reine:
Or, dites-moi, mère, m'amie,
Qu'est-c' que j'entends cogner ici?
La Mère:
Ma fille c' sont les charpentiers
Qui racommodent nos greniers.
(*Les prêtres enlèvent le corps.*)

6.

La Reine:
Or, dites-moi, mère m'amie,
Qu'est-c' que j'entends chanter ici?
La Mère:
Ma fille, c' sont les processions
Qu'on fait autour de nos maisons.

7.

La Reine:
Or, dites-moi, mère, m'amie,
Quell' robe prendrai-je aujourd'hui.
La Mère:
Quittez le ros', quittez le gris,
Prenez le noir, pour mieux choisi.

8.

La Reine:
Or, dites-moi, mère, m'amie,
Qu'ai-je donc à pleurer ici?
La Mère:
Ma fill', je n' puis plus vous l' cacher:
Renaud est mort et enterré.

9.

La Reine:
Terre ouvre-toi, terre, fends-toi,
Que j'rejoigne Renaud, mon roi!
Terre s'ouvrit, terre fendit,
Et la belle fut engloutie."

Nous croyons qu'il est superflu d'insister sur la haute beauté de cette ballade dramatique: les émotions de la plus noble nature et les catastrophes se suivent de si près, et cependant les couleurs qui ont servi le poëte sont si vraies, qu'il est presque impossible de s'imaginer, dans un cadre aussi resserré, un effet esthétique plus frappant. Si la supposition de notre ami, M. De Baecker, se trouve être fondée et que le »Roi Renaud" n'est autre que le héros de »Montauban", il sera bien agréable, surtout pour ceux qui ont fait une étude du cycle des aventures des »Quatre fils Aymon", de trouver ici un élément qui est assez rare dans le roman de »Renault": l'amour conjugal.

A. Th.

BIBLIOGRAPHIE.

LA 1re livraison de la »Warande" pour 1856 contient une série de notices blibliographiques.

1° Quelques renseignements de M. Nieuwenhuyzen sur les différentes éditions d'un drame néerlandais du XVIe siècle, intitulé »Homulus".

2° Une annonce et recommandation des »Grundzüge der kirchlichen Kunst-archæologie des deutschen Mittelalters, von Heinrich Otte" (Principes de l'Ecclésiologie allemande, par Henri Otte — à Leipsick, chez T. O. Weigel — prix fl. 4. — d'Holl.). M. Otte, ministre protestant dans une petite ville de l'Allemagne, décrit, principalement, l'église complète du moyen âge dans toutes ses parties; voulant joindre l'»image" à la »parole", l'auteur ajoute, à la définition claire et précise des formes ecclésiologiques primitives et modifiées, une illustration xylographique modeste mais suffisante. Rarement un livre d'art se publie d'un fonds aussi solide et d'une forme aussi simple. Sans le moindre »fracas" l'auteur vous donne, en deux lignes quelquefois, les opinions les plus récentes et en même temps les mieux établies sur le »pourquoi" et le »comment" des diverses parties d'une église catholique. Cependant l'auteur fait ressortir avec tant d'évidence les qualités éminemment logiques et esthétiques de l'objet de ses études, que le piétisme, au sein même de la communauté nombreuse des »évangéliques", s'en est alarmé et en a fait un reproche a M. Otte, comme ministre protestant. M. Otte a répondu que, bien certainement, le seul avenir de l'art chrétien se trouvait dans un retour sincère »aux chastes formes du XIIIe siècle" et qu'il ne fallait reprendre le fil d'art que dans les mains des traditions artistiques du moyen âge.

La suite du compte-rendu des notices bibliographiques au suivant numéro.

AAN DE LEZERS EN GOEDGUNNERS

DER

DIETSCHE WARANDE.

In het najaar van 1854 kondigde ik de uitgave aan van een Tijdſchrift, dat gewijd zoû wezen aan de belangen der Nederlandsche Archæologie en, in verband hiermeê, aan die der Nieuwere Kunst en Letteren.

Onder de geleerden en kunstenaars, die mijn ontwerp goedkeurden en zich bereid verklaarden de onderneming door geſchreven en gegraveerde bijdragen te helpen uitvoeren, kwamen een twintigtal van de meest bekende talenten voor, die Noord- en Zuid-Nederland heeft aan te wijzen.

Personen, die reeds veel kennis hadden opgedaan, wier ſmaak gevormd, wier pen geoefend was, maar die tot heden nog geen aanleiding hadden gevonden de vruchten hunner ſtudiën publiek te maken, ſloten zich, op mijn verzoek, bij ons aan. Zoo de „D. Warande" niet geworden mocht zijn, wat zij behoorde te wezen, ligt het niet aan gemis van intellektueele krachten bij de medearbeiders.

Wat de ſamenſtelling der „Warande" betreft — de Beſtuurder meent dat de VIII verſchenen nummers niets minder bevatten dan hetgeen bij het Prospektus beloofd is. In tegendeel. Tot het geven van platen had de Uitgever zich niet verbonden: en méer dan éene plaat p. aflevering heeft echter den verſchenen jaargang toegelicht.

De Beſtuurder vermeent, dat een tijdſchrift hetwelk, voor de MIDDELNEDERLANDSCHE POËZIE, ſtukken heeft aan het licht gebracht als die van de Heeren: ANGILLIS, BLOMMAERT, NIEUWENHUYZEN, OUDEMANS, STALLAERT, en VAN VLOTEN, — dat, voor de ROMAANSCHE EN GOTHISCHE EKKLEZIOLOGIE, bijdragen heeft uitgelokt als bijv. die van de Heeren CUYPERS en HERMANS, — dat, voor de kennis der rechtstoeſtanden, de zeden, gebruiken, kleeding, MAATSCHAPPELIJKE VORMEN enz. van ons voorgeſlacht, ſtudiën heeft aangeboden als die van de Heeren VAN BERKEL, HALBERTSMA, en HOFDIJK, — dat, door de medewerking der Heeren DAUTZENBERG, VAN EVEN, DE RIJK, en anderen, noch TOONKUNST, noch GLASSCHILDERING, noch LETTERGESCHIEDENIS, noch TUINBOUWKUNST onbeſproken heeft gelaten, — dat gelegenheid gevonden heeft beredeneerde Aankondigingen te leveren van een veertigtal nederlandsche, duitsche, franſche, en engelsche Boekwerken, die in het engſte verband tot onzen werkkring ſchenen te ſtaan: de Beſtuurder meent, dat zoodanig tijdſchrift wel eenige aanſpraak heeft op de onderſteuning der genen, die in Nederland belang ſtellen in het Leven, de Kunst, de Letteren der Nederlanders, en in de vlucht, die de Christelijk-Germaansche Archæologie in onze dagen elders genomen heeft.

Des-niet-tegenſtaande is het getal inteekenaars thands ontoereikend om de kosten der uitgave te beſtrijden.

Zoo dat getal niet klimmen kan — ziet zich de Uitgever gedrongen de

periodieke verschijning van de „Warande" te ſtaken: en zal het den Beſtuurder een teeken zijn, dat zijne landgenoten de hooge belangrijkheid der ſtoffen, die in de „Warande" beſproken worden, niet erkennen. 't Zoû hem leed doen. 't Is hem wel onverſchillig, in welke form hij-zelf voortaan zijne denkbeelden over nederlandsche Kunst en Letteren zal te verſpreiden hebben — 't is hem wel bijna even aangenaam, op het onafzienbaar gebied der christelijke kunstoefening, het éene of het ándere voorwerp, in wetenſchappelijke of in meer artistische form, te behandelen: maar hij zoû zeer betreuren, dat de ſluiting der „Warande", door gebrek aan deelneming, een bewijs zoû ſchijnen van de miskenning der waarde van de voortbrengselen zijner medearbeiders.

Daar is meer. De „Warande" is er in geſlaagd met eenige Fransche, Engelsche, en Duitsche Tijdſchriften voor Archæologie en Kunst in betrekking te komen. Niet alleen de Belgische Tijdſchriften, ook de „Annales archéologiques", het „Deutsche Kunstblatt", het „Organ für chr. Kunst", de „Ecclesiologist" hebben zich bij herhaling met de „Warande" beziggehouden. Het Keulsche „Organ" en de Londensche „Ecclesiologist" geven een geregeld overzicht van al wat de „Warande" oplevert: zoo biedt het Nederlandsche Tijdſchrift eene geſchikte gelegenheid, om voortdurend met het buitenland in gedachtenwisseling te blijven. Het nieuwelings begonnen Fransche Gedeelte doet der belangſtelling van de buitenlandsche vrienden geen ſchade. Ook dit ſchijnt het voortbeſtaan van ons Tijdſchrift tot aanbeveling te ſtrekken.

Indien, door eene verlevendigde inteekening, de „Warande" in wezen kan blijven, zullen de eerstvolgende nummers bevatten:

Het ſlot van den arbeid des Heeren Mr H. A. A. VAN BERKEL.

Het ſlot van den arbeid des Heeren A. C. OUDEMANS.

Voortzetting der mededeelingen over de „Abdij van Rolduc".

Vervolg der Nederlandsche Bouw- en Beeldlegenden.

Een onuitgegeven bijdrage tot de dramatische werken van P. Cz. Hooft, bewerkt door Prof. J. VAN VLOTEN.

„Het Leven van Ste Lutgardis", wedergade van het „Leven van Ste Christina", uit te geven als dit door Prof. J. H. BORMANS.

Een opſtel, ten geleide van eenige oude nederlandsche liederen, van Dr H. HOFFMANN v. FALLERSLEBEN.

Romaansche kerken, met platen uit te geven door Dr C. R. HERMANS.

Doopvonten, door de Heeren HAASLOOP WERNER en DE RIJK.

Limburgsche oudheden, door Prof. EVERTS.

Eene Legende van Koning Arthur, mede te deelen door den Heer J. J. NIEUWENHUYZEN.

Middelned. Gedichten, ingezonden door den Heer A. ANGILLIS, Jhr Mr Ph. BLOMMAERT, en Pr P. J. KOETS.

Fabelen van de XVe Eeuw, uit te geven door J. A. A. TH.

Kunsthistorische opſtellen van de Heeren ANGILLIS, VAN EVEN, en GÉNARD.

De meeste dezer bijdragen liggen gereed om gezet te worden.

Indien ieder inteekenaar een tweeden inteekenaar aanbrengt, kan de „Warande" blijven beſtaan. Doet er zich geen genoegzaam getal nieuwe abonnementen op — dan wordt het Tijdſchrift met zijn derde halve-jaar gesloten, en het nummer voor Mei-Juni zal alzoo het laatste zijn, dat onze getrouw gebleven Warandgenoten te ontvangen hebben.

Amsterdam, 26 Feb. 1856.

J. A. ALBERDINGK THIJM.

De Ondergeteekende wenscht te ontvangen

DE DIETSCHE WARANDE,

Tijdschrift voor Nederlandsche Oudheden, en nieuwere Kunst & Letteren,

JAARGANG: 1856.

uit te geven door den Drukker en Boekhandelaar C. L. VAN LANGENHUYSEN, tegen Gld. 6.—, franko door het geheele rijk.

NB. *Dit inteekeningsbriefje, geteekend, onder kruisband, franko toe te zenden aan den Uitgever* C. L. VAN LANGENHUYSEN, Singel, JJ 483, te Amsterdam, *of eenig ander solide Boekhandelaar.*

INHOUD.

Nederlandsch gedeelte.

WARANDE-GEDACHTEN, door J. M. Dautzenberg . . Bl. 1

EEN HOLLANDSCHE SCHOOLMEESTER VAN HET JAAR 1590, door J. A. A. Th.; met afbeeldingen naar oude houtsneden gevolgd . . . . . » 17

NEDERLANDS EEREPLAATS IN DEN DOM VAN KEULEN, naar Leop. Eltester . . . . . » 80

NEDERLANDSCHE DRAMATIEK.

Homulus; bibliografische bijdrage van J. J. Nieuwenhuyzen. . . . . » 85

BIBLIOGRAFIE . . . . . » 88

MENGELINGEN . . . . . » 87

Partie Française.

INTRODUCTION . . . . . Pag. 3

DE L'ART PLASTIQUE (Année 1855) . . . . . » 5

«WARANDE-GEDACHTEN» (1856) . . . . . » 9

UN MAÎTRE D'ÉCOLE de l'an 1590 (1856) . . . . » 10

PLACE HONORABLE DE LA NÉERLANDE à la cathédrale de Cologne (1856) . . . . . » 14

FONTS BAPTISMAUX DE NOORDPEENE, par M. Louis de Baecker . . . . . » 15

MÉLANGES . . . . . » 16

BIBLIOGRAPHIE . . . . . » 17

DE DIETSCHE WARANDE

wordt alle twee maanden uitgegeven, in afleveringen van 100 à 112 bladzijden druks, opgeluisterd met faksimilees, muziekbladen, teekeningen, enz. Jaarlijks verschijnen dus ongeveer 40 vellen of nagenoeg 670 bladz.; de prijs is *f* 6.— betaalbaar in twee termijnen, 1° Juni en 1° December.

C. L. VAN LANGENHUYSEN.

De Dietsche Warande

Tijdschrift voor
NEDERLANDSCHE OUDHEDEN, EN
NIEUWERE
KUNST & LETTEREN.

EERSTE JAARGANG,
BESTUURD DOOR
J. A. Alberdingk Thijm.
1856.
N° 2. — Maart en April.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN,

BERICHT.

Aan elk nommer der «Dietsche Warande» is een eng gedrukt FRANSCH BIJBLAD toegevoegd: waarin wordt aangeftipt wat de verschijnende aflevering behelst en vooral ook gelegenheid geopend tot levendig verkeer tusfchen onze nederlandsche Warandgenoten en hunne geestverwanten in den vreemde. Zonder verhooging van prijs zal nu de jaargang 1856 eenige vellen druks méer bevatten dan de jaargang 1855.

Dat fransche gedeelte der «Warande», hetwelk, door de verhoopte medewerking der buitenlandsche broeders, een niet onbedeelde bijhof onzer kunstgaarde kan worden, is ook afzonderlijk te ontbieden; het wordt, in dat geval, verrijkt met al de prenten, die in de «Warande» verfchijnen, en zal, geschat op ruim 100 bladz. druks, dan berekend worden tegen *f* 2.— p. jaargang.

NB. Met het opstel, behoorend bij de afbeelding van het oxaal der Abdijkerk van Rolduc («Jubé de Rolduc"), zal n° 3 der «D. Warande" voor 1856 aanvangen.

EEN HOLLANDSCH DORP

IN DE VEERTIENDE EEUW,

DOOR

Mr H. A. A. VAN BERKEL.

IV.

De Schout verheft zijn stem en zegt:
Hoort den Regter [1])!

1) Om een duidelijk begrip te hebben van dit en andere formulieren, stelle men zich de regtspleging der oudste tijden voor, toen er geen Schepenen waren noch regthuizen: maar de Overheid, om vierschaar of „hof" te maken, hare bijzitters of „volgers" zoeken moest, waar zij die vinden kon, op de markt, op een brug, of andere verzamelplaatsen. Dáár was de uitroep, „hoort den Regter", eene onmisbare vermaning tot eerbied en stilte bij het plegtige bannen der vierschaar, waardoor — al was het dan ook voor korten tijd — dat plekje gronds aan het gewoel der dagelijksche bemoeijingen werd onttrokken, en tot een onschendbaar heiligdom, tot een tempel van het eeuwig Regt gewijd werd [1]). Verheven begrip van de grondslagen van 't maatschappelijk leven, 't welk men in de oudste instellingen aller volken terugvindt! — Vóór de invoering van het Christendom werden bij de Duitschers, zoo het schijnt, de vierscharen door de Priesters gebannen: „Silentium per sacerdotes, quibus tum et coërcendi jus est, imperatur. Mox rex vel princeps.... audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam jubendi potestate." Tac. de Mor. Germ. cap. 11.

Onmiddelijk na dien uitroep, „hoort den Regter", volgde de vermaning van den Schout aan de omstanders, om op te geven „wat zij kenden het gemeene lands oorbaer te wesen": en eerst daarna werd het bannen der eigenlijke „buurvierschaar" voorbereid, door de verklaring, „dat de dag daartoe verre genoeg gegaan was" (Oudenh. bl. 517). Zoo ook bij de „ghemeyn waerheyden" te St Oedenrode, waarbij ieder manspersoon dier „vrijheid" moest tegenwoordig zijn: „En stelt elckeen voor, dat hij tot des vryheyts welstant meynt te dienen", zegt diezelfde Schrijver, Meyery van 's Hertogenbosch, bl. 15. — Weder een belangrijk overblijfsel der vroegere herkomste, die *eerst* aan de algemeene belangen, dan aan de bijzondere dacht! „*Primo* et ultimo die placitabunt Comes et homines ecclesiae: interim homines terrae." Regtsordening

1) Wie vocht „vóór den Heere in gebanre spraecke", boette dubbel. Haamstede 1300. (Mieris II, 18). Ieder misdrijf, in Middelburg gepleegd, terwijl de Graaf in Zeeland was, werd dubbel gestraft (1217; Mieris I, 171). Wie de vierschaar stoorde, zoodat de Regter geen regt kon doen, verbeurde lijf en goed (Oudenh. bl. 504).

Ik vermaan u vonnisse [1]), of de dag al zoo volgaan is, en 't Geregte zoo verzaamd is [2]), dat ik vierschaar maken mag: daar ik met regt mede volstaan mag.

GEZWORENS: Heer Schout! wilt Gij hooren vonnisse? Ik [3]) zeg, dat de dag al zoo volgaan is, en het Geregt al zoo verzaamd is, dat Gij vierschaar maken moogt op deze tijd.

SCHOUT: Alzoo gij mij den dag bekent [4]), zoo banne ik de vierschaar van des Heeren wege, des Graven van Holland, van des Baljuws wege, en van mijns zelfs wege.

Ik verbiede, dat niemand aan de vierschaar spreken zal, dan gereden [5]) dingtaal;

---

van 't Vrije van Brugge. — Verg. cap. 28 van 't Capitulare van Lodewijk den Vrome van 823 over de teregtzittingen der koninklijke Boden, „Missi dominici," en Capit. lib. II, 33. — Dat voortrekken van het algemeene vóór het bijzondere gold ook bij de kerkelijke bijeenkomsten: „Placuit, ut quotiens secundum statuta patrum synodus congregata fuerit, nullus Episcoporum vel Presbyterorum aliquam prius causam suggerere audeat, quam ea, quae ad emendationem vitae, et ad severitatem regulae animaeque remedia pertinent, finiantur." Capit. Lib. VII, cap. 264.

1) *Ik vermaan u vonnisse* (vondenisse) dat is, ik vermaan u de waarheid te *vinden*. Die vermaning is de eigenaardige pligt der Overheid, het „submonere", „semoncer", waartegen de pligt der Onderdanen overstaat, om naar de waarheid, zoowel van het gebeurde, als van de herkomst, die daarop van toepassing is, onderzoek te doen en het „gevondene" aan de Overheid bekend te maken. Geen stap kon er gedaan worden in regte, of er moest *vonnis* gevraagd en gegeven worden, ten einde de Overheid, die de procedure leiden moest, buiten verwijt en boete bleve. Vandaar de telkens herhaalde vraag van den Schout, of hij zóó procedeerde, „dat hij met regt daarmede volstaan mogt."

2) *Of de dag al zoo volgaan is*: dat is, of het reeds is negen uren, het uur der teregtzitting; vroegere bijeenkomsten, dan op 't wettig uur, zouden den noodigen waarborg der openbaarheid missen. — *Of 't geregte zoo verzaamd is*: of er ten minste drie bijzitters zijn nevens den Schout. Faalde het één of het ander, zoo was er geen vierschaar, dus geen „regt".

3) *Ik*: hier spreekt, in de oude formulieren, de Azig, de Voorschepen of de oudste der Gezworens of andere bijzitters, namens allen.

4) Na dit praeparatoir vonnis, waarbij verklaard is, dat de Schout bevoegd is tot het bannen der vierschaar, volgt nu deze plegtigheid zelve. — Alle regt ging uit van den hoogen Heer, en deze was, buiten de enge grenzen der *bijzondere* hooge heerlijkheden, niemand anders dan de Graaf van Holland; maar de Baljuw was door Hem belast met het toezigt over het regtswezen n het land of district, en aan den Schout was de zorg voor de ordelijke regtspleging binnensambachts toevertrouwd. Van daar dan die uitdrukkingen: „van 's Heeren wege, van des Baljuws wege, van mijns zelfs wege." Zoo wordt er tegenwoordig regt gedaan „in naam of van wege den Koning."

5) „Redeneren" komt van „redenen", of wat de Hoogduitschers nog hebben, „reden", ordelijk spreken. „Gereden taal" is ordelijke, „gebanre" of „ge-

datter niemand aan de vierschaar en kome, hij kome daar aan regt is;

datter niemand zijne achtinge uitgaat, hij en brengt die wederom inne [1]);

datter niemand aan Heiligen [2]) komt, of daaraan schendt.

Voorts gebiede ik lust en verbiede ik twist, en al wat het regt hinderlijk of deerlijk wezen zal.

Ik vrage u vonnisse, of ik mijn vierschaar wel gebannen hebbe, als regt is: daar ik mede volstaan mag?

GEZWORENS: Heer Schout! wilt Gij hooren vonnisse? Ik zeg, dat Gij uw vierschaar wel gebannen hebt, daar Gij met regt mede volstaan moogt [3]).

---

achte" taal, "verba curiae." — "Soo wie rechts plegen wil, die sal spreken met oorlof van den Rechter, mondelinge bij hem selven of bij sijnen Voorspraeck, *met geachter tale*, na den rechten van den Lande; wie anders spreeckt, die sal elcke mael verbeuren 10 sch." (Oudenh. bl. 504).

1) Dat niemand, wien een vonnis te wijzen gegeven is, daarmede uit de openbare vierschaar "vertrekke", om daarover te "achten" (na te denken), of hij moet dat vonnis later weder "inbrengen" en "uiten." Verg. Dietsche War. Jaarg. I, bl. 565.

2) *Heiligen* of *Vanckheiligen*. Hiermede wordt waarschijnlijk het *heilige* Kruis bedoeld, dat meestal, zoo niet altijd, ter regtsplaats aanwezig was. De bekende afbeelding van het voormalig Groenezoodje op de Plaats te 's Hage geeft van dat oud gebruik getuigenis. Ook het gebeurde te Egmond in 1213. Moest er een eed gedaan worden, zoo "maakte de Schout Heyligen", en die den eed doen moest, "kwam ten Heyligen", hield er zijn hand op, en bedekte die "binnen hare vier tacken" of armen (Oudenh. bl. 474). Men zal zich daarom niet verwonderen, dat daar, waar onder dak regt gesproken werd, een altaar ter gehoorzaal gevonden werd. Zóó was het b. v. in de "camere" of civiele regtbank van Veurne: en werd de helft van zekere boeten aan dat outer toegewezen. (Keur Stad en Casselrije van Veurne, 1615, tit. 45, art. 5.) Ook de markten waren regtplaatsen, b. v. voor de keuring van levensmiddelen, maten en gewigten enz. "Merces praesententur ad forum et crucem burgi." (Stat. Wilh. Reg. Scot. cap. 36.) Daarom stond op de markt te 's Hage een kruisbeeld, blijkens een keur van 1556, bij de Riemer I, bl. 619. En de groote hardsteenen lantaarnpaal, midden op de markt te Delft, met het rondschrift "Elk wandel op Gods wegen", vervangt waarschijnlijk het aloude regtssymbool onzer Vaderen. — Maar ook kermissen of "jaarmarkten" werden, om dezelfde reden, door kruisen aangeduid (Schiedam 1270: Mieris I, 352), en dit geeft wederom opheldering van het gebruik, 't welk nog niet lang geleden te Delft bestond, om bij het inluiden der kermis houten kruisen te spijkeren aan de ophaalbruggen, waarmede men de stad binnenkwam: welke er bij het einde van den kermistijd weder werden afgenomen.

3) De vierschaar "is nu gebannen," de teregtzittenden zijn geinstalleerd, de regels van openbare orde vastgesteld, en aan het volk herinnerd. Nu worden de procesvoerende partijen opgeroepen, en aan dezen insgelijks te binnen gebragt, wat zij ordeshalve te doen en te laten hebben.

SCHOUT: Zoo eisch ik aan de vierschaar alle diegenen, die gedaagd, beklaagd, of met wedden miszaakt [1]) zijn.

Ik zegge, komen zij niet voort, dat zij boet zijn [2]). Ik belade [3]) u met vonnisse of zij boet schuldig zijn?

GEZWORENS: Wilt Gij hooren vonnisse? Wij zeggen, dat zij boetschuldig zijn, of zij moeten dat niet kunnen keeren [4]).

SCHOUT: Ik geef uit vonnisse, hoelang dat zuimen staan zal [5])?

GEZWORENS: Wilt Gij hooren vonnisse? Staande vierschaar.

SCHOUT: Ik vermaan vonnisse, hoe groot de boeten wezen zullen?

GEZWORENS: De eerste drie dagen [6]) elken dag twee schellingen, en den vierden dag tien schellingen.

SCHOUT: Ik geef uit vonnisse, tot wat dag ik mijne boeten zal mogen innen?

GEZWORENS: Ten einde veertien dagen, of langer tijd met gevoeg.

SCHOUT: Ik geef uit vonnisse, zoo iemand zijn regt maakt [7]), hoe hij aan zijn uitgeleide geld komen zal?

---

1) *Gedaagd* schijnt hier op civile, *beklaagd* op correctionele zaken te wijzen; schoon beide uitdrukkingen door elkander gebruikt werden. Beiden doelen op den eersten regtdag. *Met wedden miszaakt* daarentegen zijn diegenen, welke op den eersten, en misschien op de twee volgende regtdagen, verstek hebben laten gaan, en dus in zooverre reeds schade aan hunne „zaak" geleden hebben. Eerst op den vierden regtdag werd definitief vonnis gewezen. — Anders is *miszaacken* ook „verzaken" of loochenen: „Der waerheid sal ick niet messaken." (Legende H. Kruis van Breda v. 6, bij Dr Hermans, Bijdragen van Noordbrabant, II, bl. 297.)

2) „Ik zeg, dat wanneer zij niet compareren op deze teregtzitting, zij alsdan in de boete vallen."

3) Oude uitdrukking. Gouda 1272. (Mieris I, 363).

4) „Of zij moeten eene wettelijke verontschuldiging voor hunne „zuimenis", „sunnis", „essonne", hebben." — „Keer" en „wende" is anders hetzelfde, wat wij thans in regten „exceptie" noemen: eene afkeering, afwending van de ingestelde eisch. Die regtstermen, onzen vaderen zoo eigen, zijn in 't gezellig spraakgebruik overgegaan. Zoo zeggen wij nog dagelijks „de eerste keer", „tweede keer", even als „de eerste en tweede maal", „eenwerf, anderwerf" enz. *Werf* en *maal* (*mallum*) is 't oude woord voor wettig bijeengekomen vergaderingen: bij gevolg ook voor den regtdag zelve, of voor 't geen op den regtdag gebeurt.

5) „Hoe lang zij zullen kunnen wegblijven, voordat er tegen hen verstek is"? Dat konden zij, tot dat de vierschaar was „opgebroken".

6) *De eerste drie dagen*: de eerste drie veertiendaagsche teregtzittingen. Zoo leest men in 't Asegab. VII § 9, van *drie negende uren*.

7) *Regt maken*: dat is, zijn proces winnen, hooren verklaren, dat de zaak

GEZWORENS: Zijn uitgeleide geld (zal hij verkrijgen door pandinge) met het hoofdgeld [1]), zooverre hij zijn regt maakt.

Daarmede is nu het gewoon formulier van het bannen der vierschaar afgehandeld: en iedereen is gewaarschuwd, waaraan hij zich te houden heeft, opdat hij zich wachte voor schade en voor schande, en het regt ongestoord zijn voortgang hebbe. Nu volgt het onderzoek van de verschillende twistgedingen, die allen achter elkander afgedaan worden [2]); waarbij iedere partij, welke regt spreken wil, den Schout alvorens om »achtinge", dat is om aandacht, verzoekt, en — zoo hij dit noodig oordeelt — om »een man die zijn woord houdt": anders gezegd om de vergunning, zich door een Taalman of Voorspraak te doen helpen.

Wij kunnen tot ons leedwezen die geheele teregtzitting niet bijwonen, en moeten ons dus vergenoegen met hetgeen ons daarover door onze vrienden wordt medegedeeld.

Even als de vierschaar met een plegtig vonnis geopend is, moet zij ook met een plegtig vonnis gesloten worden.

Maar alvorens moet de Schout vragen »of er nog iemand is, die met regt aan de vierschaar te doen heeft?" — dat

---

welke men voorstaat, regtvaardig is. Zoo zeide men in 't Latijn »rectum facere". »Fac mihi rectum de despectu", riepen de inhalige Schouten, die de buren noopten, om met hen teregttezitten, en boete vorderden van wie geroepen zijnde niet verscheen; *fac mihi rectum*: verantwoord u, dat gij mij niet hebt willen beleedigen (Bourges 1145, Ord. R. de Fr. I, p. 9).

1) De eischer, welke »zijn regt maakte", verkreeg het *hoofdgeld*, dat is het onderwerp zijner vordering: maar tevens bekwam hij (terug) het *uitgeleide geld*, dat is het bedrag, hetwelk hij voor de proceskosten had moeten uitleggen, om zich aldus »hofveerdig" te maken (Oudenh. bl. 518 — Lams. bl. 66 — Cost. van Erps en Quarebbe in Brabant 1570, bij Christyns, bl. 308). — *Panding* is hier wat wij noemen »executoriaal arrest". Dat uit te leggen geld was: voor ieder der zeven Heemraden (Schepenen of Buren) een duit, voor den »Klerk" of Secretaris een duit voor zijn teekenen: en voor den Schout, in de plaatse van den Heer, alzoo veel als voor »den Klerck met alle den Heemraedt". (Oudenh. bl. 520). Zoo bedroegen die geregts- of griffiekosten slechts twee stuivers of tien cents. Bovendien moest de verliezende partij op taxatie van de Schepenen en den eed der triomferende partij, de proceskosten ook van deze betalen (Haarlem 1245, Mieris I, 221 — Oudenh. bl. 519).

2) »En daarop worden de rollen in ordre gelesen", zegt het »Landrecht van Tielre en Bommelrewaard".

vraagt hij »eenwerf, anderwerf, derdewerf, vierdewerf", en wanneer — zoo als bijna altijd — die vraag onbeantwoord blijft, dan vermaant hij vonnisse, »of hij opbreken mag, dat hij daarmede volstaan mag"? waarvan hem vonnisse gegeven wordt. Dan »breekt hij de vierschaar op" van 's Heeren wege, en belegt ze wederom »op veertien dagen, of wanneer ze de Heer, of de partijen, of de buren vroeger zouden te doen hebben". Hij daagt daartoe »den Heer, den houder en den klager [1]), en zooveel Gezworens, dat het den Heer of partijen aan geen regt zal ontbreken, eenwerf, anderwerf, derdewerf en vierdewerf", waarvan hem al wederom verklaring of vonnis door de Gezworens gegeven wordt [2]).

---

1) Thans zegt men: »den verweerder en den eischer". Deze laatste riep zijne wederpartij zelf niet op, maar bragt, ook in civile zaken, zijne klagt in bij den Schout, welke alsdan dengenen waarover »geklaagd" was dagvaardde of deed dagvaarden. Verg. N° II dezer Bijdrage, en vooral de aanteekening op bl. 318 van Deel I der Dietsche Warande. Zie ook het priv. van Delft van 1246; »Citatus de re pecuniali debet citari per Villicum vel Praeconem (den Schout of zijn Bode), praesentibus duobus oppidanis: et in citatione debet taxari summa, pro qua citatur"; en het formulier »hoe dat partijen beginnen sullen als 't herkomen is" bij Oudenh. bl. 518. Daar *klaagt* de Voorspraak over N. N. »dat hij ten achteren is de som van N. rijnsguldens naer vermogens sijnen brief, en begeert vonnis, wat sijn recht wesen sal: het is mijn eerste klacht." Vonnis: »dat men hem dagen zal ter naaster vierschaar." De Voorspraak vraagt, wie hem dagen zal of doen dagen? Vonnis: »de Heer of zijn gewaerde Bode".

2) Dat formulier voor het bannen en opbreken der vierschaar vindt men, ofschoon met eenig verschil in de woorden, zakelijk terug, overal waar de Duitschers heerschappij gevoerd hebben: dat is, in bijna geheel Europa en westelijk Azië — ook in landen van romaansche spraak. Zeker een overtuigend bewijs van hoogen ouderdom! Terwijl, onder den invloed van het romeinsch, het kerkelijk regt en de leengebruiken, de Middeneeuwen een bonte verscheidenheid vertoonen in alles, wat wij thans »*burgerlijk* regt" noemen, huwelijksgemeenschap, erfregten enz., bleef — reeds vroeger maakten wij die opmerking — de procesorde nagenoeg onveranderd! Zij behoorde dan ook niet tot het bijzonder, maar tot het publiek regt. Zij maakte een wezenlijk deel van de staatsregeling uit, waarborg als zij was voor de handhaving van de wederzijdsche betrekking tusschen Overheid en Genooten: onschendbare wet, waaraan beiden, op boete en schade, in het belang van den Heer en van partijen gebonden waren. Waar eenvoudige buren het regt deelden, en alles meer op het geheugen dan op schrift berustte, lag in het streng vasthouden aan de bij 't volk bekende vormen, een zeer groot voordeel.

Zoo bleven die oud-duitsche vormen nog zeer lang voortleven, en vindt men b. v. ons banningsformulier — zou men het gelooven? — terug in het in 1721 gepubliceerde »Landrecht van Tielre en Bommelrewaard"; zoo dat het aldaar waarschijnlijk tot op de invoering van het Fransche Code de Procedure in

En daarmede is de teregtzitting geëindigd, om veertien dagen later of des noodig tusschentijds te worden hervat. De Schout verwijdert zich met hetzelfde ceremonieel, waarmede hij is opgetreden: de touwen worden los gemaakt: stoel en banken weggeborgen [1]), en waar zoo even het Geregt vergaderd was, daar woelt en krioelt wederom de bonte menigte.

Maar die vonnissen van de ambachtsvierschaar, wáárover loopen die?

Dat kunnen onze goede vrienden ons zoo juist en zoo volledig niet opgeven. Maar toch, naar hunne gesprekken te oordeelen, en naar hetgeen wij zelve hier en daar hebben opgemerkt, zouden wij meenen niet ver van de waarheid af te wijken, wanneer wij voor de bevoegdheid der lage bank twee hoofdonderwerpen aanwijzen: »schuld en schade", en »landzake".

»Schuld en schade" is wat de regtsgeleerden »personele regtsvorderingen" [2]) noemen. Daaronder: alle onbehoorlijke daden binnensambachts gepleegd — behalve manslag, vredebreuk, ernstige verwonding, huisbraak, vredeweigering en andere zware misdrijven, welke aan den Baljuw en diens hooge vier-

zwang zal zijn gebleven! Andere dergelijke ziet men bij Oudenh. bl. 517, bij de Riemer, Inl. tot de Cost. van 's Gravenh. bl. 10, en elders. Hier heb ik mij gehouden aan dat van Delfland, zooals ik dit onder de papieren van de heerlijkheid Hoogeveen, berustende bij den Heer P. van der Colff van Hoogeveen, Secretaris der stad Delft, gevonden heb. Onder den titel: »Vonnisse, met dewelcke men vierschare plagh te spannen", is het geplaatst achter een afschrift van de »Costuymen van Delftland, die buiten alle memorie van menschen geobserveert zijn geweest, gecopieerd ende bij den ouden gestelt door Dirck Willemsz., eertijts Schout tot Pijnaker". Ofschoon deze Verzamelaar, naar mij gebleken is, in het begin der 16de eeuw geleefd heeft, wijzen die »Costumen" een veel hoogeren ouderdom aan. Daarom, en omdat zij, ook uit anderen hoofde, niet onbelangrijk zijn, hoop ik, bij tijd en gelegenheid, over dat »Delflandsch Landregt" — waarvan, zoo ik meen, niets in druk bekend is — een en ander mede te deelen.

1) Van daar de van ouds gebruikelijke uitdrukking: »de vierschaar opbreken."

2) Men onderscheidde het pleiten over roerend goed, (in 't Vlaamsch »catteyl"), *plet de chatel*, en over verdragen of overeenkomsten, *plet de convenance* — van het pleiten over vast goed, *plet de héritage* (Conseil de Pierre de Fontaine van 1330, cap. 4, bij Marnier, pag. 29). Dit laatste heet in 't Latijn: »placita de hereditate", en in de Assises de Jerusalem: *plet de bourgeoisie*. »Burgesie" zijn »buurlanden", landen van het ambacht.

schaar zijn voorbehouden [1]), hoewel ze hem door den Schout moeten worden aangebragt: en waarvoor, tot grooten schrik van 't kwade volk, de Baljuw ééns in 't jaar, als hij 't noodig acht, bij ons op 't dorp overkomt, om »zijn stille waarheid te bezitten". Dan hoort hij ieder, die klagten heeft: en naar hetgeen hem, om de eene of andere reden, verzwegen bleef, doet hij in 't geheim onderzoek; wat dan later op de eerste zitting der hooge vierschaar [2]) wordt geopenbaard. —

Maar al wat verder »schuld en schade" is, dat beregt de Schout op zijn gewonen veertiendaagschen »aftendag" [3]), wat men bij uitnemenheid »het buurregt" of »de buurvierschaar" noemt. Die teregtzitting gaat geregeld door op den gestelden dag en uur: zoodat, eerst na afloop daarvan, de Schout zich mag bezig houden met het »vronen van erven" of andere »reëele actiën", die men allen te zamen »landzake" [4]) noemt: doch moet daartoe de aanvrage op de gewone teregtzitting gedaan moet worden [5]).

Omtrent alle die vorderingen is de bevoegdheid der lage vierschaar — zoo lang geen hooger wedde wordt opgestoken en de zaak alzoo naar de Baljuwsvierschaar wordt overgebragt — onbeperkt. Als men eenige weinige »leengoederen" uitzondert, die hier en daar verspreid tusschen de landen

1) Rodenrijs 1303: Oostambacht van 's Gravenhage 1400. (Mieris II, 33. III, 725).

2) Oudenh. bl. 454 en 471. De Baljuw had daarbij zijne ad hoc beëedigde bijzitters, doch deze laatsten zijn in 1533 door Karel V afgeschaft (Oudenh. bl. 444). — Was de »stille waarheid" een nieuwigheid, door Guy van Dampierre Graaf van Vlaanderen ingevoerd, zoo als de fransche Koning Philips de Schoone, in 1297 beweerde? (Gheldorf. Hist. de Fl. IV. p. 107). Misschien te Brugge; maar elders was zij vrij algemeen bekend — zelfs in 't noordelijk Frankrijk (Bottelgier fol. 50) — en reeds aangewezen in de Lombardische wetten: »de diversis malis facinoribus per sacramenta investigandis" (Cap. exc. ex Leg. Long. cap. 11).

3) Hoorn 1382 (Mieris III, 389). Zoo zeide men ook »aftenstoel" voor regterstoel. Verg. de noot onder II van deze Bijdrage (Dietsche Warande Jaarg. I, bl. 309).

4) »Landsake", ook wel »landsage": »seggen" of gezag over land.

5) Daartoe werd dan een bijzondere vierschaar, dadelijk na het opbreken der »buurvierschaar", opgerigt, en op dezelfde wijze als deze gehouden: dan alleen dat zij genoemd werd »vierschaar van vronen en erfzaken" (Oudenh. bl. 478, 479).

van 't ambacht liggen ingesloten, en tot de judicatuur van het »leenhof" behooren, zijn alle grondeigendommen aan »Schout en Geregte binnensbans" onderworpen [1]) ook dan, wanneer zij het eigendom zijn van Welgeboren Mannen of Poorters, welke anders »te landewaart" niet »teregtstaan" [2]). Ja — welke groote voorregten van ouds aan geestelijke gestichten en personen zijn toegekend — is er verschil over land, dan spant niet de geestelijke Heer of diens Ambtenaar, maar des Graven Schout daarover de vierschaar [3]). Natuurlijk; want het ambacht met al de personen en goederen, die daartoe behooren, is één geheel [4]). Niet ieder bijzonder grondbezitter is voor 't

1) Zeeland, 1256, art. 23. »Omnia spectant ad veritatem Comitis, excepta landzake". — Ibidem, 1290, art. 4: »Alle dinc sal behoeren tot des Graven waerheit, sonder eyghendom van erven: die sal staen ten schependomme". (Mieris I, 512). — Zuid-holland, 1303. »Van alle leggende erven binnen den bannen, daer dat gelegen is, dat sal die Ambachtsheer (of Schout) berechten, mitten Gesworen van den lande". (Oudenh. bl. 468.) — Verdrag ter hooger vierschaar aldaar, 1434: »alle aenvangen van erven sullen gedaen werden, elck in syn ambacht, met Schout ende ten minsten vier Heemraden", d. i. bijzitters. (Oudenh. bl. 495.) — S. van Leeuwen, Cost. van Rijnl. art. 21, 2.: »Onroerende goederen gaan, volgens oude costumen, niet over, dan onder het zegel van het Geregt, daer het goed leyt". — Waar, zoo als in Kennemerland, Rijnland en Delfland, de »sevensage" of het »seventuig" in landzake gebruikelijk was, daar werd het land, in cas van verschil, »gegeven" (toegewezen) door de zeven naaste gelanden. (Kenn. 1291.) Of, zoo als het heet in het verbeterend handvest van 1455 (Lams. bl. 65), door de »zeven naaste ackers ter wederzijde, ieder minstens groot één morgen, gelegen tusschen hare heinslooten". Maar ook dan moest »de Schout aan partijen dag van regte leggen". (ibid. en Mieris III, 389). Men was dus *in judicio*. — Thans nog is de judicatuur over de reëele actien, wel niet meer bij de Gemeente of bij het Kanton, maar dan toch bij het Arrondissement, waaronder de goederen gelegen zijn.

2) Zelfs de Koning pleitte voor zijn eigendommen »te landewaart" (Bailliage d'Amiens 1315. Ord. R. de Fr. I, p. 563).

3) De Abdis van Rijnsburg verkreeg, als een bijzondere gunst, het regt van landsage, eerst in 1272. Haar Schouten, reeds bevoegd om in personele zaken regt te spreken, mogten nu ook de reëele beregten: waartoe de Graaf vroeger zijn bijzonderen Schout had. Zulk eene splitsing van den lageren regtsdwang was niet vreemd. Zoo zag men in 1323 te S. Maartensdijk een bijzonderen Schout »totten cens.". Mieris II. 331.

4) Van daar, dat in vraagpunten van »Landregt" (Aesdoms- of Schependoms), b. v. in zake van nalatenschap, het vaste goed niet het regt volgde van den eigenaar, maar dat van de plaats, waar het gelegen was. Het octrooi der Oostindische Compagnie van 1661, 't welk het versterfregt regelde »in Oost. indie en op de reize ginds en herwaarts", hield de onroerende goederen onderworpen aan het regt der »provincien, quartieren ofte plaetsen" waartoe zij behoorden. Grootplacc. II, bl. 2634.

betalen der lasten en 't kwijten der overige pligten, voor zijn hoofd, onmiddelijk jegens den Heer, of — wat hetzelfde is — jegens het Gemeeneland verbonden; maar die pligt rust onverdeeld op het geheele ambacht, en de Genooten, allen te zamen, moeten zorgen, dat het Ambacht de »hulp" bewijze, welke het aan den Heer schuldig is. Schande over hem, die niet doet, wat »hij met regte doen moet": want hij is zijn buren tot schade, daar zijn verzuim hun taak verzwaart, en ieder land, dat ongeheerd en ongeredderd gelaten wordt, aan het ambacht vervalt, met zijn lusten — ja, maar ook met zijn lasten. Vandaar dus voor ieder »ingelande", het regt om mede te spreken, waar het de vraag geldt, wie medevennoot is in de groote vereeniging, medeschuldenaar in de gemeenschappelijke schuld van allen! En daarin ligt dan ook de ware reden van dat beregten der »erfzaken" binnensbans, en niet minder van de plegtigheid, waarmede het bezit van landerijen moet worden overgedragen [1]). Geen eigendomsovergang anders dan

1) Volgens Zuid-Hollandsch regt kon niemand »syn erf verliesen" of hij hij moest het zelf hebben overgegeven, »met hand, halm en mond" [1]), wat niet anders dan in regte geschieden kon (Grimm, bl. 557, 5°, bl. 201. 6°). Zonder eigen overgaaf verloor men het toch in twee gevallen: 1° bij gebrek aan onderhoud van den dijk, daar 't land mede belast was: 2° als er was een schepensbrief of willekeur. Maar dan moest de nieuwe eigenaar zich laten »vronen", dat is door de Overheid in 't bezit doen stellen (1433, Oudenh. bl. 488, 468). Ten einde het regt van derden niet te krenken, moest — zelfs bij vrijwillige verkoop — het land »zijn drie sondaegsche geboden" in de kerk gehad hebben, en moest de Schout aan Schepenen vragen, of de verkooper wel was eigenaar, en welke renten er op het goed stonden; en dan werd nog telkens gevraagd, »of iemand er tegen achtte" (zich verzette) dat de eigendom zou overgaan, enz. (Oudenh. bl. 486). Voornamelijk schijnt daarbij gedacht te zijn op de belangen van bloedverwanten en naburen die, krachtens hun naastingsregt, den koop voor 't geloofde geld konden overnemen. Wat die Schrijver zegt (bl. 485), dat men op sommige plaatsen »geen vierschaar maakt", versta ik van die ambachten, waar — zoo als in Delfland te Pijnacker — geen naastingsregt bestond: maar ook daar moest — in tegenstelling met de volle bank of »schoonste waerheyt" (bl. 468) —

1) »Met halm en hand"; zoo versta ik het »per festucam et ANDELANGUM" in de Form. Marc. apud Lindenb. cap. 82. *Andelangum* is kennelijk »handlanging". »Met mond" doelt op de sacramentele gelijkluidende woorden, welke van wederzijde moesten worden uitgesproken. — Elders had men andere symbolen: Selw. Landr. gepub. 1673, III, art. 3 en volg. Geen overdragt van eigendom van onroerend goed, dan bij stoklegging. »Als partijen over de verhandeling of *bezwaarnisse* van dusdane goederen eenig sijn, moet de verhandelaar aan den handelaar den stok leggen met deze woorden: *Hiervan legge ik u den stok na landrecht.* Ende den handelaar deselve weder opnemen met dese woorden: *Hiervan neem ik den stok weder op na landrecht.*" — De stok of staf is, zoo als wij boven zagen, zinnebeeld van 't gezag. *Handelen* komt van hand. *Verhandelaar* is die uit de hand geeft, *handelaar* die in de hand neemt.

bij »Schout en Geregte"! Dezen zijn uitsluitend bevoegd, niet alleen in »twistige zaken", maar ook bij iedere vrijwillige »veranderzating", of overdragt hoe ook genaamd, zelfs tot inpandgeving; al hetwelk men gewoon is »willige" of »voluntaire jurisdictie" te noemen. Altijd zit de Schout daarover teregt, 't zij dan in de volle vierschaar, of ten minste bijgestaan door de twee Gezworenen, die hem als Keurnooten meer bijzonder ter »hulpe" zijn.

En waarom juist dit getal van twee? Omdat overal in regte, wanneer de dingslieden — tot vermijding van omslag en kosten — in plaats van »volle kennisse" van de geheele bank »te begeeren", aan den Schout met zijne »Kenners" verblijven willen, die Regter alsdan met deze zijn twee bijzitters, zonder meer, uitspraak doet [1]).

---

de »gift" voor Schout en twee Schepenen gewonnen worden." Jaar en dag na de »inbanning" was de nieuwe bezitter onherroepelijk eigenaar (bl. 485, 494). — Verg. De Groot, Inl. II, 5, n°. 17: III, 16, n°. 5 en 6. Karel V maakte (in 't belang van het mutatieregt, den 40sten penning?) de judiciele overdragt tot gemeen regt voor geheel Holland. Er waren dus plaatsen, waar men »onder zijn eigen hand", of zooals wij nu zeggen »ondershands" eigendom kon overdragen? Denkelijk is dit nog een duister overblijfsel van het aloude regt der vrije »allodiale" goederen, het voorvaderlijk erf der Welgeboren Mannen, 't welk schotvrij was, en dus eigenlijk tot het ambacht niet behoorde, even weinig als de eigenaren stonden onder den Schout; maar zeker is het, dat al wie geen volkomen eigendom had, een leenman, thijnsman hoorige of zelfs een schotbare, de hulp der Overheid niet ontbeeren kon. — Grimm (bl. 201. 6°.) maakt dit onderscheid niet, maar denkt aan een onbehoorlijke uitbreiding van 't regterlijk gezag, 't welk zich, als een onmisbaar tusschenpersoon, tusschen verkooper en kooper zou hebben weten in te dringen. Wel mogelijk! al beperken wij de oude vrijheid binnen haar natuurlijke grenzen.

1) Over dit soort van compromis, waarbij door de Overheidspersoon, welke anders in 't wijzen van 't vonnis geen stem had, met de twee »Kenners" over het aanhangig geding gestemd werd, zie men S. van Leeuwen, Cost. van Rijnl, art. 81, 7 en nota 8 — In Zuid-holland heetten die Kenners »Bedraegsluyden" of »Oorconden": »En altoos waar den Schout één van die twee volget, daermede volstaet hij." (Oudenh. bl. 474). — Elders werden ze »Keurnooten", »Huisgenooten" genoemd, omdat zij bij uitnemendheid de gezamentlijke deelgenooten der »Keur", de leden van het »Huis", het »Gesinde" van den Heer in 't geregt vertegenwoordigden; van waar de spreekwijs »de Schout met zijn Cornuiten". — Trouwens in iedere regtzaak, bij volle bank, ziet men twee der teregtzittenden meer bijzonder met name genoemd, en die hun zegel hingen naast dat van den Schout of Baljuw: »Ick Kerstant van den Berge, Bailiu van Delflant, doe cont dat ick als een Bailiu ter vierschair zat mit Vrancke van den Dorpe en Aernt Rotemuyl, Wailgeboren Mannen

Een misbruik is het, dat zulke kenningen in de steden voor twee Schepenen zonder Schout verleden worden [1]) want de Schepenen verbeelden het Volk, en het overdragen van het bezit van den verkooper op den kooper is geen daad van de goede gemeente, maar van de Overheid of den Heer: welke daarbij echter, even als bij alle andere overheidsdaden, den bijstand en raad van zijn onderdanen noodig heeft.

Neen! dan is men ten platten lande aan de ware beginselen meer getrouw gebleven! Daar ziet men nog altijd den Schout over landzake teregtzitten met zijn bijzitters in open vierschaar, om partijen te hooren met hun Taallieden. En waar de eigendom ontwezen wordt, of de kooper verklaart zich te ontdoen van wat hem »eigen" is, daar wordt bij regt en vonnisse de vorige bezitter »er uit," en de nieuwe »er in gebannen" [2]).

't Gaat er even zoo mede, als met de leengoederen. Als een leenman zijn goed verkoopen wil, verschijnt hij voor het »leenhof", waar de Leenheer met zijn Mannen teregtzit, en daar geeft hij zijn leen terug in handen van den Heer, van wien

---

mijns Genadigen Heeren van Hollant, ende mit veel andere Wailgeboren Mannen, dair Bertelmees Vleerman quam, en geerde vonnisse.... Soo hebbe ick Bailiu desen brief besegelt mit minen zegelen: ende omdat wy Vranck van den Dorpe en Rotemuyl voorn., mit andere Wailgeboren Mannen, dese vonnissen gewijst hebben, so hebben wi desen brieff mede besegelt, mit onsen zegelen". (1411: bij Meylink, Bijl. n° 82). — Onze gemeentelijke inrigting van één Burgemeester en twee Wethouders uit en met den Raad is een herinnering aan Schout en Keurnooten. In een ander opzigt de Notaris met zijn »twee" getuigen.

1) Te Dordrecht reeds in 1292: bij Noordewier, bl. 240. — Daarentegen werden ten platten lande, immers in Delfland, de »kenningen" of »schepensbrieven", tot op de laatste tijden, altijd verleden voor den Schout met twee Schepenen of Gezworens.

2) Oudenh. bl. 484. — Men heette dit ook wel »uitleiding" en »inleiding" (Ordonn. van Rechter, Burgem. en Raad der stad Arnhem 1642, art. 26, 27, 96, 97). — Dat inderdaad niet de verkooper, maar de Schout, »van 's Heerenwege" den eigendom overgaf, met »hand, halm en monde", blijkt vooral uit het aangehaalde form. bij Oudenh. bl. 484, en de herkomst van 't koningrijk Chyprus, Plédeant, cap. 15 (Foucher, bl. 80). — Als regt schijnt gegolden te hebben, dat de onderhandsche koop binnen het jaar moest worden ingebragt, en de »gift gewonnen" worden coram judicio. Zoo was het althans in Berkel, op verbeurte — als men beweerde — van het land.

het afkomstig is [1]); waarop deze het onmiddellijk daarna, als *zijn* »vrij eigen" in leen uitgeeft aan den kooper: alles behoudens een »heergewade" of »canon" — 't welk de erkentenis is van het opperregt, den »regten" eigendom van den Heer — en een »hofregt" — de belooning voor de moeite van het overboeken. Op nagenoeg diezelfde wijs worden de goederen, die tot het ambacht behooren, in handen gegeven van den Schout, welke daarvan de »gifte legt" in handen van den kooper; zoolang deze »de gift voor Schout en Geregte," niet heeft »gewonnen", is de eigendom niet overgedragen. Maar is die overdragt gedaan, dan geniet de Heer zijn regt van overgang, en de Schout zijn loon, berekend in verhouding tot de »ponden" of guldens van den koopprijs: en welke daarom »het Schouten pondgeld" genoemd wordt [2]).

Zoo kan men dus — hoe weinig er ook op ons dorp »geschreven en gewreven" worde — naauwkeurig weten, hoe zwaar ieder van onze buren weegt; en dat is hoog noodig, al was het maar alleen ten einde met juistheid te kunnen bepalen,

---

1) Zelfs wanneer iemand zijn vrije (allodiale) goed in leen wilde opdragen, of zoo als men het noemde, »van eyghen leen maken", was een plegtig vonnis noodig. Een voorbeeld van het jaar 1293, bij Mieris I, bl. 550.

2) Dat pondgeld of loon voor den »Giftheer" bedroeg den zestigsten of tachtigsten penning: anders gezegd $1\frac{2}{3}$ of $1\frac{1}{4}$ pCt. van den koopschat. In het Westland en in Delfland klom dit schoutenloon zelfs tot den dertigsten penning: $3\frac{1}{3}$ pCt.; maar gewoonlijk werd daarover vóór den verkoop met den Schout accoord gemaakt (S. van Leeuwen, Keuren en Ord. van Rijnl. art. 84, 2, 3). — Was dit pondgeld, zoo als die Schrijver l. c. en op art. 36 der Costuijmen van Rijnland meent, de belooning voor de risico, welke de Schout liep, als moetende instaan voor de soliditeit der borgen, die voor de betaling der kooppenningen gesteld werden, of was het een (op den Schout overgedragen) »regt van den Heer in erkentenis zijner Heerlijkheid" (ib. art. 84. 2)? Zeker is het, dat 1° de Schout zijn pondgeld trok, ook dan, wanneer de goederen *buiten* het ambacht, b. v. in eene naburige stad verkocht werden; 2° dat hij dit niet trok van goederen buiten 't ambacht gelegen, hoewel binnens ambachts verkocht; 3° dat het pondgeld verschuldigd was, als die goederen »te koop werden gelegd met kerkgebod in de kerk onder de parochie, waar 't gelegen was", niet alleen dan, wanneer de publieke veiling doorging, maar ook wanneer de verkooper na al die formaliteiten goedvond den koop op te houden, mits deze laatste dan maar binnen het jaar volgde; 4° dat die »drie Sondaegsche geboden" welke geschiedden, »opdat het bloet (de verwanten), of naeste gelande overnemen mogen en hebben sullen vóór die vreemde", door niemand anders gedaan mogten worden, dan door den Schout of zijn gezworen Bode. (Oudenh. bl. 505). Daarom zou ik meenen, dat het pondgeld niets anders is, dan het honorarium voor deze geregtelijke zuivering, »purge", van het naastingsregt.

hoeveel ieder in de gemeenelands- en in de dorpslasten dragen moet: [1]) en wie er bevoegd is om mede te stemmen, of — waar 't nog meer op aankomt — om verkozen te worden tot Gezworen, Ambachtsbewaarder of wat dies meer: voor al het welk men ten minste zoo gegoed moet wezen, dat men »zijne hoogste boeten kunne gelden".

Maar om diezelfde reden moet ook het vestigen van schuld — wat men met een oud woord »gewedde hand" [2]) of in de steden, bij uitnemenheid, »schepenkennisse" pleegt te noemen — in het openbaar, dat is, voor 't Geregt, plaats hebben.

Daardoor kunnen allen, die daarbij belang hebben, handelingen, welke in strijd met hun regt ondernomen worden, dadelijk tegenspreken of zich daartegen verzetten: wat het geval zijn kan van medeschuldeischers, maar meestentijds gebeurt, wanneer bloedverwanten of naburen hun naastings- of nakoopsregt willen uitoefenen. Wat zou dit regt te beteekenen hebben, indien de eigendoms-overdragt kon worden verheimelijkt? Maar waar zij in het openbaar geschiedt, na plegtig kerkgebod, bij regt en vonnisse, en waar niettegenstaande dat alles geen verzet gedaan is, of de gedane »calenge" [3]) bij regt en vonnisse is afgewezen, daar blijft het land onherroepelijk en voor altijd aan den kooper.

Die openbaarheid is op ons dorp, waar de Graaf een »schrijfambacht" [4]) heeft opgerigt, zoo mogelijk, nog grooter dan

1) Onder de eischen, welke de »Meentucht" — dat is de »meene meente", het gezamentlijke volk — van Brugge in 1280 tegen Schepenen en Raden bij den Graaf inbragt, behoorde 4°: »dat men heeft ghehouden in usaetse ende in costumen, dat men negheen ghifte mochte gheven, sonder die Meentucht, OMDAT SIE TSELVE GHELDEN". (Gheldorf IV, bl. 254).

2) »Manu promissa", »met de hand gewed" dat is, »bedongen", of wat wij thans eene »authentike" acte noemen. (Haarlem 1245, Mieris I, 219). Schulden, welke niet op die wijze verzekerd waren, heetten »onverplogene schuld". — Hypotheek kon niet gevestigd worden voor Notaris en getuigen, maar alleen voor 't Geregt der plaats, waar het goed gelegen was. Om gelijke reden werd leengoed niet anders verbonden dan voor 't Leengeregt (De Groot, Inl. II, 80, n°. 36).

3) »Cálenge" of »caling" (van »calen" of »gillen" »to call", »goualer": roepen of klagen) Oudfr. »chalonge", Oudital »zalonzo" werd vooral van naasting gezegd. Daarom heette in Vlaanderen het naasten »calengieren".

4) Mieris II, 575.

elders: want alle »giften" en »kennissen" worden hier door den Secretaris in het »giftboek" [1]) opgeteekend: en wat daarvan aan den Heer toekomt, dat wordt door den Schout aan 's Graven Rentmeester verantwoord.

Zoo blijft alles binnen den kring van het ambacht besloten. De Schout heeft van alles de leiding: hij stelt den kooper in het bezit, hij zorgt voor het inkomen der kooppenningen en voor de belangen van den geldschieter, even zoo goed, als voor de regten van den Heer. Eén ambtenaar, weinig omslag en kosten, alles bij elkander op hetzelfde punt vereenigd: misverstand of bedrog, bij zoo groote openbaarheid, bijna onmogelijk!

Wij spraken daar van den overdragt.

Maar bijna altijd moeten er »voorwoorden" [2]) worden opgemaakt — bedingen of verdragen, welke die overdragt regelen. Ook andere overeenkomsten of verklaringen kan het soms nuttig wezen op schrift te stellen. Natuurlijk is de »Schrijver" of »Secretaris" van het ambacht de man, die met het opmaken van die voorwoorden belast wordt; hij wordt daarvoor afzonderlijk beloond. Niet, dat de buren juist verpligt zouden wezen, zich van zijne hulp te bedienen! O neen! Al wie meent, dat hij daartoe de noodige bekwaamheid heeft, schrijft zijn »handvest" zelf. Of zoo men zich daar niet aan wil wagen, en toch — om een of andere reden — onzen Geregtsschrijver liever voorbijgaat, dan zijn er immers Notarissen genoeg, tot wie men zich kan wenden! Dezulken vindt men in de steden, meestal —

---

1) Behalven dit boek hield de Secretaris, een »dingboek" of »protocol". »Daerom presenteren si heur bi eenen Advoë (Taalman), en men behoort te registreren die presentatie, ende die namen ende toenamen van den presentanten, ende die namen ende toenamen van den Advoë," enz. (Bottelgier, Cap. *van Hoven, daer men recht doet bi vermaninghe*). In Rijnland heette dat dingboek »klachtboek" of »register authentijk" (Cost. Rijnl. 76). Reeds in 1325 hield men bij de »basse court" van Chyprus een boek, waarin opgeschreven werden de eischen en weeren (»clains et respons"), maar ook de verkoopingen, schenkingen en inpandgevingen (»ventes, dons et gagières"). Foucher bl. 62. Toch gold het »record de la court" meer dan dit schrift van den Secretaris. Zeer juist! en van daar het bekende »resumeren der notulen".

2) Wat wij thans minder juist »voorwaarden" noemen — »Huwelijksvoorwoorden". (Selw. Landr. III, cap. 4.)

hoewel niet altijd — geestelijke personen [1]), door Z. H. den Paus of onzen Bisschop aangesteld om in kerkelijke zaken verklaringen op te maken en andere acten te verlijden: doch welke, als moetende ervaren zijn »in beide de regten" [2]), ook in geschilpunten over onze wereldlijke herkomsten met vrucht kunnen worden geraadpleegd. Maar dat kost den landman — als het tot den marktdag niet wachten kan — een extra-reisje naar de stad! Want het spreekt van zelf, dat de Graaf, die den Ambachtsschrijver benoemt, weinig lust heeft, om dien ambtenaar in zijn voordeelen te verkorten. En daarom is het aan de Notarissen verboden, om, zonder de uitdrukkelijke toestemming van den Graaf — of, in ambachtsheerlijkheden, van den Ambachtsheer — eenige voorwoorden of andere verdragen of handvesten binnensambachts op te maken [3]).

Ons dorp — wij zagen het reeds — heeft geen eigen »regthuis"; en dit is de schuld niet van »Mijnheer", die gedaan heeft, wat hij kon, om de buren te overtuigen, dat hun vierschaar en hun buursprake vrij wat beter en ordelijker in een besloten lokaal, dan zoo als nu geschiedt, in de open lucht zoude gehouden worden. Is het geen schande voor 't ambacht, dat het loffelijk Geregt daar zoo armzalig bijeenzit, zonder eenige beschutting tegen zon of regen, aan den publieken weg, vlak vóór een huis daar getapt wordt! Reeds van overouden

---

1) Diericx, Gends Charterboekje, bl. 105, anno 1396: »Et ego Joannes Barch, Tornacensis dioecesis publicus, apostolica et imperiali auctoritate, curiaeque episcopalis Tornacensis juratus Notarius". — Zoo vindt men in de belangrijke beschrijving der Abdij van Rijnsburg door den heer Schotel, bl. 140, het testament van Margaretha van Rozenburg van 1362, waarover geroepen is de »Prochipaep" (Pastoor), van Rijnsburg, »als Notaris dit te oirconden ende zyn theyken an te leggen als een Notaris sculdich is te doen," en bl. 259, ten jare 1482, vindt men genoemd een Joh. Dircksz. van Delft, »keizerlijk Notaris". — Die ambtenaren, reeds vermeld in 't Capit. Hlotarii Imp. tit. V, cap. 46, stonden, in frankische tijden, onder den Kanselier, die eigenlijk de Notaris van den Keizer was. (Hincmar, Ep. 3, cap. 16 — van Maanen, in Diss. laud. p. 23).

2) Het geestelijk en wereldlijk; van daar 't bekende »juris utriusque doctor".

3) Dat regt gold nog in 1654, toen de Ambachtsheer van Heemstede zich verzette tegen het instrumenteren binnensbans van andere Notarissen, als die waaraan hij dit uitdrukkelijk had vergund. Lams. bl. 796.

tijd heeft Keizer Lodewijk de Vrome [1]) en zooveel andere frankische Koningen en Keizers er met kracht op aangedrongen, dat ieder ambacht zijn eigen regtsgebouw hebben moet; dat noemde men het »harahus [2])", het heerenhuis, even als zulke inrigtingen thans regthuizen of ambachtshuizen genoemd worden. Men vindt die overal in alle frankische landen: waarom ook niet hier, op ons dorp, midden in de kom der Gemeente, waar onze buren toch reeds gewoon zijn bijeen te komen? Veel kan dit niet kosten: want voor de teregtzittenden is niets anders noodig, dan een open pand met een afdak, waar Schout en Gezworens, met het aangezigt naar het Oosten gewend, rustig vergaderen voor de oogen der menigte, die daar buiten staat, door een houten balie van het Geregt gescheiden!

't Is waar, dat bij die »zale" nog een »kamer" [3]) behoort, waar de Schepenen zich vertrekken kunnen, om buiten 's Heeren tegenwoordigheid »de waarheid te vinden", en die later »regtevoort in de zale te uiten". Onbetamelijk is het immers, wat thans gebeurt, dat de Gezworens zich vertrekken in de »taveerne", in een huis, waar men gewoon is bier te tappen! 't Mag dan wezen, dat bij de dorpskeuren bepaald is, dat gedurende de teregtzitting geen gelag mag worden gelegd [4]), 't blijft toch altijd stuitend voor het gevoel, dat in zulk een huis regtszaken behandeld worden! En berekent men de huur, die voor

---

1) Capit. I. Ludov. Pii anni 819, cap. 14: »Minora placita Comes, sive intra suam potestatem, vel ubi impetrare patuerit, habeat. Volumus utique, ut domus a Comite, in loco ubi mallum tenere debet, construatur, ut propter calorem solis et pluviam publica utilitas non remaneat."

2) Leg. Rip. cap. 30, 2: cap. 41, 1: cap. 72, 1: cap. 77.

3) Burgemeesters en Regeerders van Leyden »accomodeerden in 1564 binnen het stadhuis den Baljuw sekere bequame plaetse omme sijn vierschare, 't sy in 't crijm ofte in 't civijl te houden: mits daaraen ook makende een vertreck, waarinne de Baljuw ofte sijne Mannen uitten vierschaer sullen mogen vertrecken, ende hare vonnissen secretelycken concluderen" S. van Leeuwen, Cost. Rijnl. 4, n°. 7. Verg. ib. n°. 19 en Dietsche War. Jaarg. I, bl. 565 — 't is de »raadkamer" van onze tegenwoordige regtbanken.

4) Wanneer in eene tapperij regthuis gehouden werd, mogt er gedurende de zitting, op zware boete, niet alleen door den tapper, maar ook door »Redgeren" te verbeuren, geen bier geschonken worden. Landr. Hunsingo en Fivelingo, I, art. 24. — De Schout mogt niet tappen, noch ook teregtzitten in een »taveerne". Broek 1386, Drechterland 1387. (Mieris III, 431, 480).

't gebruik van dat lokaal besteed wordt, dan is er geen twijfel aan, of het ambacht konde zich heel wat voordeeliger een eigen »dingstal" opbouwen.

Maar de buren zijn doof aan dat oor. Wie zal dat gebouw betalen? Eigenlijk is dit de zaak van den Heer [1]) die belast is met de justitie, de lage zoowel als de hooge. Hij trekt daarvan al de voordeelen: ligt, dat Hij dan ook de kosten draagt, indien Hij meent, dat zulk een huis hier noodig is! Maar dat nu eens daargelaten! Het dorp is nog in schuld jegens die Waalsche straatmakers, die over drie jaren zijn overgekomen, om den Heerenweg door het dorp te »becassayen", tegen een jaarlijksche »chijns", [2]) die nu nog vier jaren lang loopen moet. En waarom nu weêr die nieuwe vreemdigheid, die in ons land niet t'huis behoort? De buren zijn er volkomen mede te vrede zooals het is: en als er dan gesproken wordt, om schulden te maken, en de dorpslasten hooger op te voeren, dan mag men toch wel vragen: geeft het pas, dat de Schout met de Gezworens zich afsluiten, en onder dak zitten, terwijl de Gemeente daarbuiten staat in regen en wind? Want, om het huis

1) »Volumus, ut *a Comite* domus construatur". Capit. I, Ludov. Pii anni 819, l. c. Toen in 1564 de vierschaar van Rijnland te Leyden »vergaan, ontdeckt ende ruineus was", VERZOCHTEN »de luyden van der Reeckeninge in Hollandt" Burgemeesters en Regeerders dier stad, dat deselve de oude vierschaar souden willen repareren, ofte gelyck alle andere steden in Hollandt doen, *hare* vierschare den Baljuwen en Rynlandt communiceren op distincte regtdagen". De Baljuw had aan de Rekenkamer de reparatie gevraagd, of »ten koste van de Majesteyt, ofte van der stede van Leyden", vermits de burgers van die stad, door de menigvuldige comparitien der Welgeboren Mannen en andere buitenlieden ter vierschare te doen hebbende, »in hare neeringen ende exchysen seer geprofyteert ende gebeterd waren" (S. van Leeuwen, Cost. van Rijnl. 4, n°. 7). Zoo werden de Welgeboren Mannen ter hooger Landsvierschaar van Znid-holland *voor de stad Dordrecht* zittende door die stad beloond, niet regtens, maar ten gevolge van gedane »presentatie" (1533: Oudenh. bl. 442).

2) Aan die van Emenesse werd in 1358 door den Graaf vergund, om voor den tijd van zeven jaren een cijns te heffen, »om de straten te becassaijen": dat is met »groote" of keisteenen te beleggen, die men in Zuid-nederland »cassaijen" noemt. Merkwaardig is die naam van »sens" of »cyns", alhier gegeven aan een belasting, geheven van de goederen, welke ter markt gebragt werden: »accijns" zouden wij tegenwoordig zeggen, welk woord evenwel niet van 't Latijnsche »census", maar van »assise, exchijs of accijs" (»*asseoir*" les impôts: het schot de belasting *zetten*) schijnt af te stammen. — Geertruidenberg is in 1361 bestraat. (Mieris III, 67, 133).

zóó groot te maken, dat het al de leden van 't ambacht bevatten kan, daaraan is natuurlijk niet te denken! Zou men dan misschien met het bouwen van die sierlijke troonzaal den toeleg hebben, om — ook al naar vreemde zede — den eenvoudigen landman nog meer af te schrikken van het bijwonen van vierschaar en buursprake, en alzoo het rijk voor zich alleen te behouden?

Wat reden is er daarenboven, om zich zoo streng te binden aan één en dezelfde plaats? 't Mag wezen, dat men ook nu meestal vergadert in de kom van het dorp; maar dat is geen wet!

Zoovér de grenzen van het ambacht strekken, kan er vierschaar en buurspraak gehouden worden, ja zelfs daar buiten, als een ander ambacht of »vrijheid" er de plaats toe verleenen wil: welke dan voor den tijd der teregtzitting »bevreed," en aan de eigen judicature onttrokken wordt [1]); overal mag de Schout zijn vierschaar spannen: op den weg, onder een boom, op een brug, [2]) in één woord, wáár hij zulks goedvindt. En daar komt dan nog bij, dat verreweg de meeste zaken niet wel anders dan in de open lucht kunnen worden afgedaan. Men denke maar eens aan het schouwen van dijken, wegen en wateringen, aan de »scharingen van vee," aan »tijdscharing," »ploegscharing" [3]), »bezetting" of arrest [4]), het »vronen van erven", en alles

1) »Minora placita Comes, *sive intra suam potestatem* (binnen zijn graafschap of hooge heerlijkheid, wat de eigenlijke zin is van *potestas*) *vel ubi impetrare poterit*, habeat (l. c. en Capit. lib. IV, cap. 28). Dus binnen zijn eigen regtsgebied, of — bij vergunning — ook elders, binnen de eene of andere »enclave" of »vrijheid" aan dat gebied onttrokken. Zoo hield het ambacht Hof van Delft zijn regtsdagen in de stad Delft. — »Licet unicuique domino diem ponere et curiam suam tenere, ubicumque voluerit, infra feudum suum, sed non extra, *de jure*" (Stat. Dav. II, Reg. Scot. omtrent 1330).

2) »Apud Stirling ad pontem". (Reg. Maj. cap. 17). Zoo hield het ambacht Hof van Delft, nog in den aanvang dezer eeuw, zijn vierschaar te Delft op de brug tusschen de Oude Kerk en de Choorstraat, welke alsdan bevreed en met touwen werd afgesloten. Het regthuis van dat ambacht was vooraan in die straat, ter plaatse waar thans het achterhuis van den heer Denie is.

3) *Scharen* is in 't algemeen regt doen: »vierschaar", »scharemannen," enz. maar in 't bijzonder beteekent dit de judiciele regeling van 't individueel gebruik van gemeenschappelijke goederen: *scharing van vee* op de gemeenteweide, *tijdscharing* en *ploegscharing* met betrekking tot hooi- en bouwland.

4) »Besette personen hebben drie keuren (lees »keeren", exceptien), om regt

bijna wat behoort tot de landsage, aan 't »wegvaardig regt," dat aan de uitlanders verleend wordt, en zooveel meer! Wat raken ons de wetten dier oude frankische Vorsten! Onze goede vaderlandsche herkomst heeft zeer zeker niet gewild, dat er een vaste plaats zou wezen voor het houden der teregtzittingen: want anders had men waarlijk, om zulk een »dinghuis" op te rigten, geen grafelijk privilegie noodig [1])! Neen — men zegge wat men wille — zóó dwaas zal men bij ons in 't ambacht niet wezen, dat wij ons vernederen zouden, om *zulk* een gunst van den Graaf af te bedelen! Neen, waar de Schout is met zijn »Scharemannen" — als 't maar is op eene openbare plaats — [2]) daar is regt en vierschaar; en de Heer moet vrij blijven om zijn schaar te bannen, waar de nood het vereischt: en waar hij de mannen, die hij het regt vermanen wil, het gemakkelijkst kan bijeenvinden!

Meent men soms, dat de Gemeente niet weten zou, waar zij moet bijeenkomen? Maar in buitengewone omstandigheden wordt de »ban" immers des Zondags te voren door den Schout met drie buren in het openbaar afgekondigd, met bepaling van plaats en dag, zoodat niemand zich daarmede vergissen kan, of schade lijden! [3])

---

te verwachten, één is het vragen van weghvaerdig vierschaer": wat dadelijk verleend moet worden, al was het in den nacht, *aan den heerwegh*, coram Schout, Heemraden (Schepenen) Clerk en Bode. Zuid-holl. 1433. (Oudenh. bl. 523).

Dit »weghvaerdig vierschaer" is, meen ik, hetzelfde als het »vlotvaardig regt" in Westfriesland en elders. Beter gezegd »vloedvaardig regt": »Inter burgensem et mercatorem si placitum oriatur, terminari debet infra tertiam refluxionem maris (Leg. Burg. Sc. cap. 8). Dat heet in het Priv. van Wieringen van 1432: »het onvertogen recht over dwarsnacht" (binnen 24 uren), »voor uitheemsche lieden" (Mieris IV, 1004). Over arrest moest aldaar insgelijks over dwarsnacht regt gedaan worden (ibid).

1) De plaats zoowel als de dag van de teregtzittingen behoorde tot de publieke orde: daarom kon niemand anders daarover beschikken, dan de Graaf, als hooge Heer van het land of district, waar het ambacht toe behoorde. Zoo werd de dingbank van Enkhuizen, die vroeger geen vaste plaats had, »wat seer ongadelijck was" (»ongalig", bij verkorting, zegt het volk nog in den zin van ongeschikt: men kent het notariele »gading hebben"), in 1433 bij grafelijk privilegie vergund te houden op het stadhuis *of daarvoor*. Mieris IV, 1025.

2) Wieringen, 1432. Mieris IV, 1004.

3) Ordonn. Staten van Holl. en Westf. 1656, betreffende het Land van Goerée, onder de Keuren en Priv. van Voorne, bl. 183: »Dat de oude cere-

Men spreekt van orde: maar zal dat ambachtshuis naar zeeuwschen trant, met een stoel voor den Heer, en vaste zittingen voor de Gezworens, en dan nog een balie om de gemeente af te sluiten, zooveel meer deftigheid geven aan onze vergaderingen?

't Mag met regt betwijfeld worden. Want orde en ontzag, dit hangt niet af van uiterlijk vertoon, maar van de achtbaarheid van dengene, die de vergadering leidt! Onze Schout zou het zich gaarne gemakkelijk maken; maar zijn voorgangers — zie! die hadden al dien toestel, die »zale" en die rasters niet noodig: die wisten, naar vaderlijke zede, zich te helpen met dat hennipzeelen koord, dat nu voor onze nieuwerwetsche Heeren niet aanzienlijk genoeg meer is. Daarmede [1]) was de vierschaar behoorlijk afgeperkt en bevreed; en de Gemeente, die toch alles zien en hooren moet wat er aan den vierstal [2]) gebeurt, was niet buiten gesloten, en toch genoeg-

moniele gewoonte van eerst met twee Leenmannen en den Secretaris in het Ouddorp op een blaauwen steen te compareren, in het openbaar, op een Sondach na de predicatie, om aldaer ban te houden ende den regtdagh te praefigeren, soude worden verandert: maar dat alleenlijck op den regtdagh de vierschare soude werden ghespannen enz." — Keuren van Middelharnis of S. Michiel in Putten, 1658, art. 11. „Den Balju ofte Schout sal Sondaegs ban houden met drie Schepenen of meer, en dat vóór de clock 12 ure: ende wanneer de Balju Sondaegs ban van 's Heeren wege gehouden heeft, en bij den Clerck afgelezen is", enz. — Ibid. art. 12. „Oock sal men van 's Heeren wege recht besitten, met Sonnendaegschen ban, als yemant recht begeert, niettegenstaande het in de Kerck besloten tijd is". — Dit strekt tot opheldering der zeeuwsche keur van omtrent 1258, art. 86: Als de Graaf in 't land is, „ubicunque praeceptum suum de nocte jusserit fieri, ibidem die sequenti judicium exercebit et non alias": dat is: op welke plaats de Graaf 's avonds ban heeft doen houden, daar moet hij den volgenden dag ter vierschaar zitten. Datzelfde leest men, art. 97, van den Schout. — Voorne 1519. Art. 16: „Elck Schout sal met goeden getale van Schepene ban houden in synen poldere op sekeren plaetse des voormiddags na die Missen. Ende daer men bandagh hout, daer sal men alle recht besitten, dat men binnen die weecke hantieren sal, ofte een plaetse alsdan noemen, daer men dat recht binnen die weecke besitten sal". — Als iemand in die week tegen een ander zijn regt wilde zoeken, moest hij hem dit Zondags, als men den ban deed, doen te weten. Haamstede 1300. (Mieris II, 18).

1) Daarmede werd ook het „crijt" (de kring, „circus") voor de geregtelijke tweegevechten, „duella", afgezet. Zeeland 1256, art. 37. (Mieris I, 305).

2) 1396. Diericx Gends Charterboekje, bl. 100. — „Dingstal": Hof van Delft 1380.

zaam verwijderd van den kring, waar zij tot hinder zou kunnen wezen! Maar toen hield men, wat strenger dan nu, de hand aan de oude regelen en herkomsten. Daar heeft het volk, van kindsbeen af, eerbied voor: misschien wel juist omdat ze oud zijn, en men daar zoo aan gewoon is, dat men zich buiten die taal en die teekens geen regt denken kan. Maar zeker is het, dat er toen stilte was en rust: wat thans maar al te dikwerf ontbreekt.

En is het dan, wel beschouwd, zulk een heel groot bezwaar, dat de Schout een enkele maal met de Gezworenen binnen het bierhuis vergadert, of dat dezen er heen trekken, om zich over het vonnis te beraden? Hoeveel steden zijn er wel in Holland, die hun eigen regthuis hebben [1])? En wie het dan nog heeft, die maakt er zeer weinig gebruik van: zij zitten liever vóór het gebouw, dan daarbinnen! Dat is dan ook eigenlijk zooals het behoort! Want het regt is de zaak van allen, en geen openbaarheid, dan onder den vrijen blaauwen hemel, waar ieder tegenwoordig kan zijn, en niemand onder schijn van gebrek aan plaatsruimte kan worden geweerd. Maar als de »heereweg" [2]) dan toch ten slotte de plaats is, waar men naar

---

1) Te Enkhuizen was, zooals wij boven zagen, tot 1433 geen vaste plaats voor de teregtzittingen. — Het »praetorium", waarover in het privilegie van 1355 gesproken wordt (Mieris II, 829) beteekent in 't algemeen den dingstal van den Schout, waar dan ook geplaatst. Zoo leest men in de Middelburgsche keur van 1217 (Mieris I. 171): »Ad praetorium postulabit.... veniet Scaltetus ad *stationem publicam* et citabit malefactorem". — Maar in 1433 werd den Schout vergund zijne vierschaar te houden op het raadhuis of stedehuis: 't welk alzoo van het regthuis, dat tot de Grafelijkheid behoorde, wel moet worden onderscheiden. Zulk een »stedehuis" had Amsterdam in 1411 (Mieris IV. 186), en 's Gravenhage in 1460 (de Riemer I bl. 584). In de Schotsche Statuta Gildae van den jare 1283 ziet men reeds gewag gemaakt van eene »curia gildae" met haar poort en muren (cap. 7 en 17). Te Dordrecht hield men vóór 1248 de schepenkamer op het raadhuis: doch toen werd door den Graaf vergund eene nieuwe vleeschhal te bouwen, »en daarboven de schepenkamer te hantieren" en bij die hal een »vast steenhuys" te maken, daer sy haer gevangenen in leggen, en haar geselschip in hantieren" (buurspraak, alias gemeenteraad houden?) »En daarin mogen wij ook onze gevangene vasthouden" (Mieris I, 443).

2) In het Algemeen Handvest van Maximiliaan voor Holland van 1480 heet het nog: »dat geen Baljuwen, Schouten noch Dijkgraven binnen de steden ofte op de dorpen regt sullen doen, dan OP EEN OPENBARE VIERSCHAAR BUITEN OP DEN WEG, of in een huis, daar men geen drank of spijs en verkoopt."

herkomste »werf" en »gadering" houden moet, dan mag het inderdaad onverschillig heeten, wat men achter zich heeft, of dit is een zoogenaamd ambachtshuis of ieder ander gebouw, al was het zelfs een taveerne! Nog eens, van den Regter en van hem alleen hangt het af, of de justitie in eere is — niet van al die uiterlijkheden!

Zoo redeneren onze stijfhoofdige buren, en of ze gelijk hebben, of niet, 't zal vooreerst wel bij het oude blijven!

Daar zijn wel andere dingen, welke de goede lieden van 't ambacht heel wat liever — bij gracelijk privilegie van onzen Heer Graaf — zouden willen veranderd zien. Of is het niet lastig, dat alle regt, behalve in dijkzaken, afgedaan moet zijn »met klimmender zonne", [1]) zoodat met den middag de vierschaar moet worden »gevorst", [2]) wat dubbelde kosten geeft voor de dingslieden?

En dan die »wantale" [3]) en die »achtertale"! 't Is zeker goed, dat er een boete staat op het verkeerd procederen, want een ordelijke regtspleging is de beste waarborg voor de vrijheid en voor het goed regt: maar welk nut ligt er in die oude stadhuiswoorden, waarvan er velen zijn, die niemand meer verstaat, en die men toch niet mag »te buiten gaan", zonder in de boete te vallen?

---

1) Graft 1398: »Item soo sal onse Schout alle recht doen met klimmender sonne ende voormiddagh, uytgeseyt dijcken te schouwen ende dijkrecht te doen (Lams, bl. 833). — Alg. Handv. van Maximiliaan: »vierschaar te spannen goedstijds met klimmender zon, en niet vóór negen ure."

2) Oudenh. bl. 522. »*De Rechter*: Ick vraegh u N. of my die voormiddagh te kort viel, of ick my aen den namiddagh wel magh verhalen? *Den Heemraedt.* Ick segg' dat ghy u aen den namiddagh wel meugt verhalen, also dat (vermits) ghy dat in tijdts bedinght." — *Vorsten* is wat wij zeggen »aanhouden", »continueren": *vorste*, Oudh. *frist*, Hoogd. is uitstel, oponthoud. — De tijd was verstreken, maar de aanhangige zaken waren nog niet afgedaan. Daarom moest er vonnis gegeven worden, »dat de dag zoo ver gegaan was, dat de Heer vierschaar vorsten mogt" (ibid). Dit is afgeschaft bij 't Alg.Handv. van 1480. »Maar uyt die vierschaer niet te scheyden, noch het regt een uyr twee meer ofte min optezetten, vóórdat het regt geeindigt is."

3) De goede luyden van Kennemerland en Kennemergevolg verkregen in 1354 een privilegie dat zy »geen boeten verbeuren mogten met wantalen voor heuren dagelijkschen Regter" (Lams bl. 16). Karel V schafte de »wantalen en achtertalen" (boeten wegens) in criminele en civile zaken, als »abuys" en »quade oude gewoonte of corruptele" in Zuid-holland af ten jare 1533 (Oudenh. bl. 445).

Voor zulke nietigheden is de Schout toch waarlijk te scherp in 't bekeuren: men ziet maar al te duidelijk, dat hij daarbij zijn voordeel heeft. Had men die bekeuringen niet, dan kon men de kosten van een Taalman uitwinnen, en doen zelf zijn woord, waar nu niet aan te denken is. En dan nog is men met die Taallieden niet altijd voor schade beveiligd, want wat zij misspreken, moet hun partij ontgelden [1])!

Maar dat is het grootste kwaad nog niet, daar het ambacht onder lijdt.

Alles zou zich nog al ten genoege der buren kunnen schikken, indien onze Heer Graaf besluiten kon zich te houden aan het oud en loffelijk gebruik, om het schoutsambt en de verdere officien toetevertrouwen aan de besten en de getrouwsten van zijne Dienaren, in plaats van — zooals nu sinds eenigen tijd de manier geworden is — deze diensten aan den meestbiedende tijdelijk aftestaan. [2]) Bijna alle dorpen hebben privilegien, waarbij Zijne Hoogheid zich plegtig verbonden heeft, om zijne vrije ambachten niet in leen weg te geven, en alzoo »af te scheiden van de Grafelijkheid". Maar wat helpt dit, als Hij het ambacht telkens, dan voor langer, dan voor korter tijd, uitbesteedt aan den eersten den besten, die er Hem geld op schiet [3])! Wat een ambt van eer wezen moest, »be-

1) Van regtswege was de Taalman verantwoordelijk, voor de *boeten* althans welke hij beliep: daarom vroeg hij vóór alle eischen of weeringen: »Heer Schout, verbeur ick eenige ban of boete in sijne (der partij) woorden, houdt ghijse aen hem, en schelter mijn van quijte." En zoo viel het vonnis, wanneer partij, ter eerste teregtzitting tegenwoordig, die »verwillekeurde" dat is: voor zijn rekening nam.

2) Deze grief en die wegens de wantale werden dikwijls te zamen voorgedragen en door hetzelfde privilegie opgeheven. Zoo was het in het zoo even aangehaald privilegie van Kennemerland en Kennemergevolg van 1354. »Soo hebben wy gegeven onsen goeden luyden.... al soodanige gratie, als dat men voortaen geen goet leenen en sal op onze Bailliuscap voornoemt, noch op geen dienste (»ministeria", schout- en andere ambten), die totter Bailliuscap behooren. Voort so en sullen sy geene boete verbeuren mit wantale, enz." Een en ander was de belooning, omdat zij gegeven hadden »ses duysent schilden, onse Bailliuschap van Kennemerlandt ende van Vrieslandt mede te lossen, ende te vrijen, die daer op stonden."

3) 's Gravesande 1415. »Doen cont allen lieden, dat wy bevolen hebben Pieter Engelszoon onse Schoutambacht van 't 's Gravensande mit sinen toebehooren te bedriven ende te bewaren tot onser eren ende oirbaer.... Ende want wy

dreven ten oirbaar van den Heer en van de goede gemeente", is op die wijze verlaagd tot een geldzaak, waarbij alleen gelet wordt op de voordeelen, die daaruit komen kunnen!

En zie nu eens, wat de gevolgen zijn!

Had in vroeger tijd een buur over zijnen Schout te klagen, dan kon hij heul en troost vinden bij den hoogen Heer [1]), die onderzoek deed en in het ergste geval zijnen Dienaar afstelde. Maar wat kan die goede Heer met den besten wil voor zijn getrouwe gemeente uitrigten, wanneer hij verbonden is door een verdrag jegens den Schout: wanneer hij handvest en zegel gegeven heeft, dat hij den geldschieter niet uit zijn Schoutambt zetten zal, zoolang Hij niet aan dezen de som, die daarop geleend is, zal hebben teruggegeven »den laatsten penning met den eersten"!

't Is niet, dat men den tegenwoordigen Schout te na wil spreken: die is waarlijk zoo kwaad niet; maar toch, welk een hemelsbreed verschil tusschen dien »Officier" van nu, en de Schouten van vroeger dagen!

Toen stond aan het hoofd van bijna ieder dorp, dat maar eenigzins belangrijk heeten mogt, een deftig Welgeboren Man [2]) van 't platte land afkomstig, die op zijn eigen goed leefde

Pieter voirn. sculdich sijn, die hi Aerndt Gheraerdszoon van onsen wegen betaelt heeft..... vier hondert pont hollans, so hebben wy gelooft Pieter voirn. uijt ten dienste niet te setten voir dien tijt, dat hi van der sommen voirsz vol ende al betaelt sal wezen, den lesten penning mitten eersten" (Meylink, bijl. n°. 93). Het Schoutambacht van Nootdorp werd in 1403 bevolen aan zekeren Dirk: »En hierop heeft hij ons geleend 30 oude schilden": en werd hem beloofd, dat hij niet uit zijn dienst zoude worden gezet, tot dat hij zoude betaald wezen (Mieris III, 774).

1) Kenn. 1404 (Lams, bl. 36.).

2) Zeeland 1256 art. 113 »Nullus Scultetus, qui non est nobilis, non potest Scultetum nobilem, vel aliquem nobilem bannire (gebieden met hem teregtzitten) vel contra nobilem dicere veritatem" (of regt over hem spreken). Mieris I, 308 — Kenn. 1291. »Een scotbaer man, al wort hy Schout, daerom en sal hy niet schotvry blyven.... Die Schout sal wesen vry ende welboren, die over eenen vrijen man rechten sal." — In de oudste of hoofddorpen houd ik het voor zeker, dat de Schouten vrije welgeboren lieden waren, even als de frankische »Centenarii" — doch verreweg de meeste ambachten hebben zich vroeger of later ontwikkeld uit »laatschappen", »hoven" van »hoorigen of »thijnspligtigen." Daar behoefde de Schout of Meijer, »Villicus", niet welgeboren te wezen: en zoo verdrong, wat uitzondering zijn moest, den regel. — Verg. Grimm. bl. 749, Noordewier, bl. 335.

als een landman onder de landlieden, en die buiten het ambacht weinig of geen belang had. Maar wat zijn tegenwoordig bijna al de Schouten? Poorters van de eene of andere stad, kooplieden, die daar binnen die muren veel geld gewonnen hebben, wat ze nu niet beter weten te beleggen, dan door het aan Zijne Hoogheid op goed pand en op goede renten uitteleenen. Zoo krijgen die stedelingen langzamerhand in hun handen al wat de Grafelijkheid maar te geven heeft aan »profijten" en »nutschappen": en daaronder ook — wat het allerergste is — regterlijke bedieningen, baljuwschappen en schoutambten! En waar één schoutambt niet genoeg is, om de uitgeleende penningen geheel te verzekeren, daar worden er twee en meer, ja — is de som zeer groot — het baljuwschap en daarbij nog één of meer ambachten aan denzelfden persoon verzet: tot groote verwarring in de regterlijke hierarchie, en tot groot ongerief van de Gemeente, die nu haar Schout maar zelden meer onder de oogen krijgt. Maar dan willen wij het nog gevraagd hebben: is het te verwachten — de goeden nu eens daargelaten — dat zulke steêlui hart kunnen hebben voor het ambacht, of achting voor de buren, daar zij niets anders in zien, dan stomme werktuigen, hun voor een tijd geleend, om hun het uitgelegde geld met woeker terug te bezorgen! Zoo wordt de landzaat tegen wil en dank, afgetrokken van zijn natuurlijken Heer, bij wien hij zoo gaarne zijn toevlugt zoekt en zijn steun, om even als in de ambachtsheerlijkheden — ja misschien nog meer — aan plaatselijke willekeur te worden prijs gelaten.

Mag men zich dan verwonderen, dat, op veel dorpen, de Hoofdpersoon en Regeerder van 't ambacht, die onzen goeden Heer — zoo het heet — in ons midden vertegenwoordigt, aan de dorpelingen in veel opzigten vreemd en onverschillig geworden is! 't Kan ook niet alles zóó gaan, als men het wel zou wenschen! Gelukkig ten minste, dat wij in onzen eigen boezem meer redenen van tevredenheid hebben, en dat het inwendig bestier van ons dorp, het ambachtsbewaarderschap, nog weinig van zijn ouden luister verloren heeft!

DER YSTORIEN BLOEME.

IV.

(Zie «D. Warande» I, bl. 550.)

[SLOT VAN St BERTELMEUS.

Doen dat der afgode papen vernamen,
Ghinghen si al te samen
Toten coninc astrages,
Pollemius broeder, sijts gewes,
Eñ claechden hem alle utermaten
Dat hi dafgode hadde gelaten,
Enten tempel ghedestruweert,
Alse hem dapostele hadde geleert.
Doen astrages dat vernam
Was hi utermaten gram,
Eñ sendde metten papen daer
.M. man, dat was waer,
Die ghewapent alle waren,
Dat si den apostel, sonder sparen,
Souden bringhen daer ghevaen.
Si voeren wech eñ brachten saen
Voer den coninc astrages.
Doen hine sach, des sijt gewes,
Sprac hi hem ane, alsic hore lien:
»Ghi, die met uwer gokelien
Hebt pollemiuse, den broeder mijn,
Ghekeert ane tgheloeve dijn,
Eñ daettene anebeeden uwen god,
Alsoe salic u, sonder spod,
Trecken ane mijn geloeve heden,

Eñ doen u minen god aenbeden.
Doen sprac bertelmeeus aldus:
»Ic toende uwen broeder pollemius
Sinen god ghebonden,
Eñ dwanckene ten selven stonden,
Dat hi sijn beelde moeste breken.
Wildi u nu hier over wreken,
Soe doet alsoe uwen god minen god.
Ic wilne anebeeden sonder spod
Uwen god, of sonder waen
Ic wille den uwen breken saen;
Eñ anebeedt den mine dan."
Doen dit sprac die heilege man,
Viel sijn afgod waldach,
Daert menich mensche sach,
Al te clenen sticken ontwee.
Doen was den coninc harde wee,
Eñ dede den apostel vaen,
Eñ sine lede met cluppelen slaen,
Om dat hi soude villen te bat.
Doen dede hine villen optie stat.
Des dancte bertelmeeus gode.
Doen gheboet des duvels bode
Dat men hem afsloeghe thoeft.
Doen af was, des gheloeft,
Quamen die kerstine die daer waren,
Eñ namen den lichame, sonder sparen,
Eñ groevene met werdecheden.
Astrages entie papen mede
Besat die duvel daer ter stede,
Ende al astrages volc mede
Ghingen in den tempel daer in lach
Dapostel gods. Daert menich sach,
Storvense met groter pine daer.
Doen dandre dit saghen vor waer
Daden si hem kersten maken.
Pollemius in waren saken
Was bisscop van den lande daer,
Eñ dede mieraclen over waer.

Ic swighe van s^{t} bertelmeuse met desen,
Eñ sal u van s^{t} philipse lesen[1].

[St PHILIPS.]

Philips, dapostele ons heren,
Predecte tgeloeve met eren
Den heilegen in menich lant;
Ene warf quam hi, dats becant,
In ene stat daerne saghen gaen
Die heidene papen eñ deden[2] vaen,
Eñ daden[2] te marchis temple liden
Haers gods, eñ hieten sonder biden[3]
Dat hi haren god met werden
Aenbeden soude. Doen quam uter erden
.J. drake, die heeft, sonder sparen,
Van onder hem, daer si waren,
Doet[4] des bisscops sone,
Die te dienen was ghewone,
Daer men den afgoden offrande dede.
Oec dode hi al daer ter stede,
.IJ. baenroetsen alsict hebbe vernomen,
Die ter offerande waren daer comen,
Die .ij. grote heren waren.
Haer knapen vinghen, sonder sparen,
Den heilegen apostele philippus.
Die drake, daer ic af scrive dus,
Venijnde alt volc, dat daer was,
Met sinen ademe, alsict las.
Doen was tvolc in groten vare.
Doen sprac philippus openbare:
»Wildi werken bi minen rade
Ic sal u beteren al u scade
Entie sieke ghenesen saen,
Entie dode salic op doen staen."
»Segt ons dan, wat saelt wesen?"
Doen antwerde dapostele met desen:
Worpt af desen marchis,

1 Verhalen. 2 Deden of daden hem. 3 Beiden. 4 Gedood.

Eñ set op die stat, daer hi op is,
Tcruce van den aelmachtegen god,
Eñ anebeedet sonder spod;
God sal u ghenesen wale."
Doen behaechden[1] dese tale,
Eñ daden[2] dat dapostele hiet.
Doe en woude hijt laten niet,
Hi en woude hem haer gelof doen mede.
Doen dedi op staen daer ter stede
Die .ij. riddren eñ sbisscops sone.
Doen verresen waren die ghone[3],
Genas hi dandre, die daer waren.
Doen gheboet hi, sonder sparen,
Den drake, dat hi ghinge te hant
In die woestine, int wilde lant,
Daerne[4] gheen mensche en sach,
Eñ bleve daer tote an den doemsdach.
Die drake sciet aldus van daer.
Doen dede hem[5] dapostel openbaer[6]
Ons heren gebod van hemelrike,
Eñ sine passie sekerlike,
Eñ sine opvaert mede.
Doen dede hi hem[5] maken binder stede
Menege capelle eñ menege kerke.
Oec maecti daer bisscoppe eñ clerke,
En menegen pape sonder waen.
Doen tvolc kersten was gedaen,
Doen ghinc hi van daer ter vaert
Weder ten lande van asien waert,
Tote eptapolim in die stat,
Daer hi vant, ic segge u dat,
Een volc, hiet yboniten,
Die waren van ere quader viten[7].
Die apostele, alsict versta,
Hadse bekeert, doen quamen daerna
Valsche liede, alsic hore lien,
Eñ leerden hem ketterien,

1 Behaagde hun. 2 Zij deden. 3 Deze. 4 Hem 5 Hun. 6 Openbaar doen = openbaar of bekend maken. 7 Leven, wandel.

Diere was vele te dien tiden,
Die ieghen tgeloeve holpen striden.
Doen vant s^{t} philippus
Sine iongren in dole al dus,
Doen bekeerde hise weder saen.
In die stat woenden, sonder waen,
.IJ. heileghe ioncfren twaren,
Die beide sine dochtren waren,
Die menege maegt hadden bekeert,
Alsoe ons die ystorie leert.
Want si vele plaghen, alsict las,
Te predeken wat die wit[1] was,
Als haer vader plach met eren.
.XX. iaer na dopvaert ons heren
Was gheroepen philippus
Te hemele, wi lesent dus.
.VIJ. daghe vor sine doet
Ontboet hi met bliscapen groet
Bisscoppe eñ papen, dats bekent,
Van den lande daer omtrent,
Eñ sprac hem ane in deser maniere:
»Ic sal u ontvaren sciere;
God heeft mi dese .vij. dage gegeven,
Dat ic moghe sijn in dit leven.
Ic beghere u te siene vor mine doet.
Eñ ic bidde u met begherten groet,
Dat ghi coenlec, sonder waen,
Wilt altoes int geloeve volstaen.
Want god, onse here, ic hebt vernomen,
Sal saen tsire kerken comen,
Eñ sal meerren sekerlike
Theilege geloeve in erdrike."
Doen hi dit eñ des gelike
Hadde gheseit, te hemelrike
Voer hi, daer sijt alle saghen,
Doen hi out was van daghen
.Lxxxvij. iaer omtrent.
Doen groeven[2] sine alst es bekent.

1 Wet. 2 Begroeven.

Tcarnacioen, alsict seggen mach,
Van meye, op ten derden dach,
Ghesciede dit dapolijn[1]
Sinen .ij. dochtren, dats waerheid sijn.
Tusschen hem beiden lach hi daer,
Van hem seegt men vorwaer
Dat hi ghecruust soude wesen,
Maer dat laten wi met desen.
Van s^{t} philipse laten wi dwort,
Eñ segge van s^{t} thomase vort.

[St THOMAS]

Doen dapostele thomas
Was in asien, alsict las,
Openbaerde hem cristus,
Eñ sprac tote hem aldus:
»Goudoforis, van india
Die coninc, heeft in cyria
Ghesent om .j. timmerman, dats waer.
Comt ic sal u senden daer."
Doen sprac thomas: »lieve here,
Ic bidde u om u selves ere
Sent mi waer ghi ghebiet,
Sonder[2] in india en gaic niet,
Opdat bi uwen wille mach wesen."
Doen antwoerde cristus met desen:
»Du salt daer gaen, dats waerheit sijn,
Ic sal in dinen gheleede[3] sijn.
Alse ghi gewonnen hebt india,
Suldi cortelike daer na
Te mi metter passien comen."
Als thomas dit hadde vernomen,
Sprac hi: Du best die here mijn,
Eñ ic ben die knecht dijn,
Na dinen wille moet mi gescien."

1 Hier is de tekst ten eenenmale corrupt. Waarschijnlijk heeft de afschrijver een' of meer regels overgeslagen, en daarenboven vs. 2751 bedorven. Wellicht komen wij op deze plaats nader terug. 2 Maar, behalven, uitgezonderd. 3 Geleide.

Doen quam daer ant lant mettien
Sconinx drosate abbanes
Van indien, des sijt gewes.
Doen abbanes uten scepe was,
Ghinc hi neven dsee, alsic las,
Op die merct daer men tgoet
Vercoept; doe quam in sijn gemoet
Jhesus Cristus, als een man,
Eñ sprac dus abbanesse an:
»Wat wildi coepen tesen male
Dat ghijt hier besiet so wale?"
Doen antwoerde abbanes:
»Ic ben bode, sijts ghewes,
Des coninx van india.
Om eenen man comic hier na,
Die meester waer te timmerne wale,
Na die maniere van rome der zale".
Doen antwoerde onse here echt[1]:
»Ic hebbe .j. goeden getrouwen knecht,
Eñ enen goeden timmerman.
Woudine mi weder senden dan
Met eren[2], ic souden met u, sonder sparen,
In indien laten varen."
Toen was abbanes herde blide,
Eñ seide hem tien tide
Dat hi hem soude ghelden wale
Sonder eneghe weder tale.
Doen riep onse here thomas
Eñ gavene hem, alsict las.
Mettien es hi hem ontvaren.
Doen ghingense beide, sonder sparen,
Te scepe, des sijt ghewes,
Thomas ende abbanes.
Doen begonste abbanes saen
Thomas te vraghen, sonder waen,
Welkerhande werc hi conste maken?
Thomas sprac: »In waren saken
Al dat men van merberstene

1 Daarna, daarop. 2 Zoo het behoort, voegt of met de eer bestaanbaar is.

Mach maken, groet eñ clene,
Dat canic maken wel ter core[1],
Eñ dat ic make heeft orbore[2]
Eñ dat salic maken wale."
Dus voeren si met deser tale
Eñ quamen tselves dages daer naer
Te antropolijn[3], ic segge u waer.
Doen si quamen binnen der stat,
Hadde die coninc, ic segge u dat,
.J. brulocht daer hi toe dede gebieden
Van den lande al den lieden,
Beide arme ende rike,
Eñ peelgrime al die gelike,
So wie niene quame, sonder waen,
Dat hi sere hadde mesdaen.
Daer omme thomas eñ abbanes
Moesten daer letten, sijts ghewes,
Eñ moesten ter taflen gaen eten;
Doen was daer, dat seldi weten,
.J. speelwijf die met ere pipe blies ende sanc,
Eñ prijsde elken in haer gheclanc;
Doen si vor thomase quam
Stontse langhe, alsic vernam,
Eñ mercte, dat hi en dranc no en at,
Oec merkese op die stat,
Dat hi .j. ebreeusch man ware,
Want si hem doghen openbare
Hebben sach te hemele waert.
Doen begonste si ter selver vaert,
Ebreeuschen sanc, alsict las,
Want si selve ebreeusch was.
»J. ghewarech god, sijts ghewes,
Maecte hemelrike eñ al dat es."
.III. warf haer st thomas bat
Dat si ander warf songe dat.
Doen dede die bottelgier sine lide[4]
Daer, eñ sach ten selven tide

1 Naar begeeren, zoo het behoort. 2 Nut. 3 Zou dit Antropoli kunnen zijn, cene stad en haven op het eiland Candia? 4 Gang, omgang, ronde.

Dat thomas en at no en dranc,
Maar dat hi hoerde na swijfs sanc.
Doen hief hi sine hant daert menich sach,
Eñ gaf den apostele .j. slach.
Doen sprac die ebreeusche thomas saen:
»Ic en sal van deser stede niet gaen,
Mi en sal wreken eer onse here[1].
Eñ du en salt met groten sere
Worden verscoert van den honden.«
Dit en verstont tien stonden
Niemen, die was binder zale,
Dan dat speelwijf, weet ic wale.
Doen soude die ghene, die dit[2] was,
Water halen, alsict las,
Daer wert hi verscoert van den honden.
Doen quam .j. leeu tien selven stonden,
Eñ droech wech, daer 't menich sach,
Sine hant, daer hi den slach
Den apostel met hadde gegeven.
Doen dat saghen, alst es bescreven,
Die liede, warense in vare groet,
Dattie bottelgier was doet.
Doen keerde dat speelwijf weder,
Eñ viel vor thomas voete neder
Eñ riep in der heidene tale:
»Dits .I. prophete, weet ic wale,
Ofte van gods apostelen een;
Want ic hoerden seggen over een,
Doene sloech die bottelgier,
Dat hi niet en soude gaen van hier
Eer ne[3] god hadde gewroken.
Doen dat wijf dat hadde gesproken,
Mercte die coninc, dat hi ware
.J. heilech man, eñ bat hem dare
Dat hi den brudegoem entie bruut mede
Soude gebenedien daer ter stede.
Doen deedt[4] thomas, sonder sparen.

1 Voordat mij de Heere gewroken heeft. 2 Namelijk dit voorwerp van wraak en vervloeking. 3 Hem. 4 Deed het.

Snachts, alsi slapen waren,
Beide brudegoem eñ bruut,
Quam daer in, sonder gheluut,
.J. scone portere, sonder waen,
Eñ helsese[1] beide saen.
Metten selven, alsict las,
Quam beslotenre dore thomas,
Daer si in slape laghen beide.
Doen ontwecte hise eñ seide:
»Minen here, minen coninc,
Saghedi nu, dats seker dinc,
In uwen slape, sonder waen,
Eñ hi hiet mi tot u gaen,
Dat ic u soude condech maken
Sijn geloeve, in waren saken,
Eñ doepsel ontfaen nu;
So soude mine benedixie, dat seggic u,
In u wortelen eñ bloyen mede,
Eñ[2] ghi houden wout suverhede
So soudi te groten loene comen."
Si dadent, alsict hebbe vernomen,
Doen leerde hi tgeloeve hem beiden.
Mettien es hi van hem ghesceiden.
Beide hi ende abbanes
Ghingen te scepe, des sijt ghewes,
Eñ quamen cortelike daer na
Int coninerike van india.
Doen was die coninc harde blide
Van s^{t} thomase ten selven tide,
Eñ vraechden of hi wel meester ware
Zalen[3] te timmerne[4] openbare?
Thomas sprac: »Ja ic, here! wale."
Doen nam hi .j. roede ten selven male,
Eñ ghinc met hem overal,
Hoe lanc, hoe breet, hoe wijt, hoe smal
Dat salen eñ cameren souden wesen,
Cokene eñ ander dinc te desen.

1 Omhelsde ze. 2 En indien. 3 Zalen beteekent zoowel huizen als groote kamers. 4 Timmeren is metselen, bouwen, en timmerman is bouwmeester.

Alse s^{t} thomas hadde ghevisiert,
Alsoe ons dystorie leert,
Sprac hem die coninc aldus an:
»Warlike ghi sijt .j. timmerman,
Die altoes sout[1] met coninghen sijn.
Ghi visiert soe wale in schijn.
Ic moet weeh varen nu,
Eñ laten u hier bi u
Scat eñ goeds .j. groet deel.
Temmert dit al geheel
Dat ghi hebt gheviseert."
Thomas, die was wel geleert,
Seide dat hijt soude doen wale.
Die coninc voer weeh, ten selven male
Ghinc s^{t} thomas, als ict las,
Die ons heren apostele was,
Predeken tgeloeve daer int lant
Eñ keeres vele te siere hant,
Eñ stichte capellen ende kerken,
Eñ maecte papen ende clerken,
Eñ bisscoppe te meneger stede,
Eñ gaf van den scatte, dats waerhede,
Den armen die binden lande waren.
Die coninc merde daer na twaren
.IJ. iaer eer hi te lande quam.
Doen hi was comen eñ vernam
Hoet met sinen scatte was vergaen
Dede hi thomase eñ abbanesse vaen,
Eñ leidse in enen kerker beide
Eñ woudse doden alse hi seide.
Maer daer lach doen cranc op die stat
Een des coninx broeder, hiet gat.
Om den rouwe, dat weet ic wale,
Liet hise leven te dien male.
Maer hi woudse sonder bliven
Na sijns broeder doet ontliven.
Sijn broeder starf, dans gene sage,
Eñ quam weder ten vierden daghe

1 Moest.

Te priemtide[1] van der doet,
Eñ tvolck was in vare groet
Van den wondre dat daer was,
Eñ sprac ten coninc, alsict las:
»Lieve broeder! ga wi nu
Ten heilegen apostel, des biddic u,
Vallen wi hem te voeten saen,
Want hi heeft mi op doen staen,
Dalmachteghe god, om sine bede;
Oec toende hi mi, dats waerhede,
In hemelrike .j. scone zale,
In[2] const niet geseggen wale,
Want diere[3] zalen sekerlike
Ne ghelijct ghene in erdrike,
Die u dapostele heeft ghereit.
Maer wildi gout eñ aerbeit
Hebben, ic saelt u geven wale,
Wildi mi laten hebben die zale.
Doen die coninc hadde gehoert
Van sinen broeder dese woert,
Ghinghen si ten selven stonden
Daer si den apostele vonden.
Eñ hebben uten kerker gedaen,
Eñ vielen hem te voeten saen,
Eñ baden hem, dat hise kersten dade.
Thomas wards[4] sciere te rade.
Doen si beide kersten waren
Vercochtense haer goet sonder sparen,
Eñ gavent den armen, dat was waer,
Eñ volchden s^{t} thomase naer.
Doen was thomas daer becant,
Alse ghi hoert in dat lant.
Want hi ghenas openbaer
Alle die sieke die waren daer,
Entie dode dede hi op staen,
Enten duvel vraechdi[5] saen,

1 Bij het krieken van den dag. 2 Ik en 3 Dergelijke. 4 Wards te rade d. i. ward des of zulks te rade, of nam in dien zien een besluit. 5 Meer dan waarschijnlijk heeft er in het oorspronkelijke gestaan: *v'iaechdi*, d. i.: *verjaechdi* of *verjaagde hij*. Wellicht was de stip boven de *i* weinig zichtbaar en de apostrophe wat groot, waardoor de afschrijver *vraechdi* las.

Eñ oec ghenas hi migdona
Die blint was worden, alsic versta,
Eñ carisius sijn[1] wijf was,
Eñ makese kersten, alsict las.
Doense kersten was ghedaen
Ne woudse niet sonder waen
Te carisius bedde comen.
Doen hi dat hadde vernomen,
Ghinc hi toten coninc migdonius,
Die was sijn neve, wie lesent dus,
Eñ oec haddi siere suster mede,
Eñ bat hem daer ter stede,
Dat hi sijn wijf soude laten varen
Tote migdona sonder sparen,
Te proeven[2] met talen op eñ neder,
Of sise met haren man iet weder
Mochte bringen, alsict vernam.
Doen si tote migdona quam
Begonste si haer saen
Tgeloeve te leerne, sonder waen,
Eñ bekeerse, alsic las;
Doen dedese kersten s^{t} thomas.
Doen die coninc hoerde die mare,
Dat sijn wijf kersten ware
Eñ carisius sijn neve mede,
Ghebodense daer ter stede
Quadien, dat si ten selven stonden
Den apostele haelden ghebonden.
Si dadent alsict hebbe vernomen.
Doen s^{t} thomas daer was comen
Dedene die coninc saen
Op gloeyende kolen gaen,
Daer saghen si dat van onder quam
Ene fonteine, die benam
Den colen beide hitte eñ brant.
Doen sprac die coninc te hem te hant:
»Thomas! du moets gaen met mi
In onsen tempel, dat seggic di,

1 In het H. S. is *sijn* doorgeschrapt. 2 Om te beproeven.

Eñ aenbeden onsen god."
Doen sprac s^{t} thomas sonder spod :
»Ic wille in den name van onsen here
Om te meerne sine ere,
Beide tempel eñ afgod mede
Doen neder vallen hier ter stede."
Alse thomas dit hadde ghesproken
Es die tempel te sticken ghebroken
Entie afgode ten selven male
Datter niemen, in waerre tale,
Van den volke en bleef doet.
Des hadde die bisscop rouwe[1] groet,
Eñ woude wreken sijns gods scande
Eñ hief .j. swert in sine hande,
Eñ sprac: »ic sal mi wreken,"
Eñ heeft den apostel dorsteken.
Dus wrac hi sinen god, sonder waen.
Doen dat die coninc hadde verstaen,
Eñ sijn neve carisius,
Vloen si wech, wi lesent dus.
Doen wert daer ter selver tijt
Onder tvolc .j. groet strijt,
Maer dmeeste deel dats waer
Stont vor den apostel daer,
Doen verbernden si sciere
Haer bisscoppen in den viere,
Daer na groeven si met eren
Den lichame des heilechs heren,
Eñ stichten hem ene kerke
Daer god met sinen hemelschen werke
Mieraclen dede sonder ghetal,
Want die boeke seggent al.
Doen die keyser alexander,
Niet die grote, maer die ander
(Alexander die grote was
Lange te voren, ic seggu das,
Eer god in erdrike quam,
Alsoc alsict vernam,

1 Smart, leed.

Eer god te hemele was gevaren,
Entie apostelen ghepassijt waren)
Alexander, daer ic af vermane,
Quam ghereden alsic wane
Van persen, dat hi gewonnen
Hadde, om dat si hem niene onnen[1]
En wouden sijns rechts, dat gewan[2]
Horen coninc. Doen baden si saen
Die van ciria, als wi lesen twaren,
Die sine hulperen waren,
Dat hi soude senden, waert hem lief,
Ane den coninc van india .j. brief,
Eñ doen hem bidden, alsic las,
Den coninc, die in india was,
Dat si hem den lichame s^{t} thomas
Sendden. Doen was hi sciere beraden das,
Eñ sendder omme te india waert.
Si sendden hem ter selver vaert.
Doen deden die keyser, sijts gewesse,
In die stat te edesse,
Daer heidene no ioden en mogen comen,
No wonen, alsict hebbe vernomen,
No leven boven .vij. daghe.
Abbagarus, dans gene saghe,
Die coninc was van der stede,
Hadde sint, om s^{t} thomas bede,
Ene lettre vriendelike,
Van[3] god van hemelrike.
Es [l. En] als die stat es besceten
Van den heidenen, dat seldi weten,
So doet men dese epystele lesen,
So bliven si doet sonder ghenesen[4],
Op dat[5] een kint si sonder sonde,
Die den brief leest daer ter stonde.
Hier af bevelic gode dware.
Ic sal u seggen .j. ander niemare[6]
Van alexander, daer ic af scrive,

1 Gunnen. 2 Verkreeg. 3. Waarschijnlijk over. 4 Herstel. 5 Indien. 6 Nieuws, tijding, mededeeling.

Roefde[1] menegen van den live.
Nochtan seggic dat some de heren minnen
Selke xante, selke xantinnen,
Dus mocht wel openbare
Van s^{t} thomase wesen ware.
Hier laet ic van s^{t} thomase bliven
Eñ sal u van s^{t} matheeuse scriven.

1 Hier is een werkwoord zonder onderwerp, want het *alexander* van den vorigen regel wordt reeds beheerscht door zijn voorzetsel. Er had moeten staan: *Hi roefde*, enz. Doch het weglaten van het persoonlijk voornaamwoord in den nominativus, nadat het zelfstandig naamwoord, waarop het terugziet, in een gebogen naamval is voorafgegaan, wordt bij de beste Schrijvers van vroegere eeuwen aangetroffen. Zie Dr De Vries, Brief aan Dr Jonckbloet 1845, bl. 17 en 18.

EEN BLIK OP DE UITVOERING

VAN DEN

GREGORIAANSCHEN KOORZANG

IN ONS LAND.

Bestia, non cantor, qui non canit arte,
sed usu. P. ALFIERI.

Ieder, die met een belangstellend oor naar de stemmen dergenen luistert, welke met rustloozen ijver hun schoon doel, de herstelling der christelijke kunst, nastreven, moet, bij ons te lande, met smartelijke bevreemding in die menigte van stemmen, die van heinde en verre gehoord worden, die ééne missen, die zich bezig houdt met den middeneeuwschen Kerkzang. Van waar komt dit? — Wij mogen ons toch ook in het bezit van verdienstelijke musici verheugen; achten *zij* dan den Gregoriaanschen zang niet? Ze zijn toch wel waardig, dat men haar eenige oplettendheid schenkt, die gevoelvolle uitingen van den vurigen godsdienstzin onzer vaderen; die plechtige hymnen, bij welker klank Karel — de Groote bij uitnemendheid — gekroond werd, en de Kruisvaarders het Graf van onzen Heere Jezus Christus begroetten in het verwonnen Jeruzalem! — Men meent misschien, dat die oude lofgezangen niet zoo vol uitdrukking zijn als onze hedendaagsche kerkmuziek? Voorwaar, als ons gehoor niet zoo zeer gewoon was aan de ledige klanken van tallooze het hart koud latende melodiën, waarin de reinste en edelste der kunsten (die »Duftblüthe aller Kunsten", zegt een Duitsch schrijver) tot het laagste sensualisme wordt neêrgesleurd, we zouden in die gezangen den adem hooren waaijen van de innige godsvrucht,

die de eeuwen hunner wording bezielde, en de meesterstukken voortbracht, waarop nog heden het oog des nakomelings met bewondering rust.

Maar — onze musici houden zich stil, en schoon we ons in geenen deele berekend achten voor het groote werk, dat eenmaal zekerlijk zal moeten volbracht worden, namelijk de herstelling van den Koorzang op zijne oude grondslagen, oordeelen wij het in 't belang der christelijke kunst, een woord te zeggen over de uitvoering van den Gregoriaanschen Kerkzang in ons land.

Op eene dragelijke wijze kan men het Gregoriaansch in onze groote steden niet hooren uitvoeren [1]). Dáár beschouwt men den Cantus planus met minachting, of liever men kent hem in 't geheel niet. De aandacht der kunstbeoefenaren is zóó uitsluitend op het gefigureerde gezang gevestigd, dat men (al moge er 's Zondagsochtends hier of daar een introïtus tamelijk gezongen worden) de belangrijkste gedeelten van den zang, de offertoriums, sequentia's, hymnen en antiphonen nimmer dan zeer slecht en zeer zelden een echt Gregoriaansch *Kyrie*, *Gloria* of *Credo* hoort; die dan nog overgelaten is aan menschen, die niet zingen kunnen, en die den heerlijk schoonen, in waarheid diepgevoeligen zang op de ergerlijkste wijze mishandelen. O! 't ware toch te wenschen, dat de wegwijzers in de kunst zich die geurige bloemen der middeneeuwen aantrokken. Wij zijn overtuigd, dat als zij eenmaal zich dien hof ontsloten hadden, ook hen de schoonheid er van zou verrukken. Daar heeft men b. v. den *Credo* (slechts één zuiver Gregoriaansche is er in gebruik); is er geene mogelijkheid, dien door een fiksch bezet en geoefend koor, door een zijne taak begrijpenden organist begeleid, te doen uitvoeren zonder naar willekeur toegevoegde kruisen, en eenvoudig zoo als hij daar staat? 't Zou ons verwonderen, zoo de uitkomst niet boven verwachting ware. 't Is van dezen zelfden *Credo*, dat een vriend, die eene Hoofdkerk in het buitenland bezocht

1) Eene loffelijke uitzondering maakt hierop het koor der St Theresiakerk te 's Hage.

had, ons onlangs schreef: — »eene zware basstem hief aan: *Patrem omnipotentem* en een sterk koor van gemengde stemmen vervolgde *visibilium*, daarna de eerste weder *Et in unum Dominum*, en zoo beurtelings tot aan het *Et incarnatus est* [1]). Door weeke kinderstemmen gezongen, die even als fluisterend door de hooge gewelven der gothieke kerk zweefden, gaf dit eene gewaarwording die de ziel wegsmelten deed in de goddelijke geheimenissen; rein en met zilveren toon klonken de plechtige woorden, de zuiverheid der maagd verheffende, waaruit onze Heer Jezus Christus is mensch geworden. — O! mijne oogen vulden zich met tranen!"

Zoo als wij gezegd hebben, kan men in onze hoofdsteden den Koorzang niet dragelijk hooren uitvoeren. Maar waar dan? — Ten plattenlande. Menigeen zal wellicht met medelijden de schouders ophalen bij deze woorden, en toch bevatten zij waarheid. Wij bedoelen geenszins die kleine geheel en al, als 't ware, van de wereld afgezonderde gehuchten, waar men naauwelijks den naam van muziek kent; dit kan ieder lichtelijk beseffen — maar de grootere plaatsen ten platten lande. Daar wendt men nog alle vlijt aan om den inderdaad beminden Koorzang met de hem eigene statigheid ter eere Gods, en ook alléén ter eere Gods, uit te voeren. 't Spreekt van zelf dat dit aan 't eene koor beter — aan 't andere minder goed gelukt. Doch ook daar nog heerschen aanmerkelijke gebreken, waarvan de voornaamste wel zijn mogen deze: het gebruik van veelvuldige (op sommige koren zelfs van zeer onregelmatige) willekeurige kruisen en mollen, die niet in de zangboeken staan aangeteekend [2]) en er ook niet in behooren,

---

1) Zie hier de noten van het »Et incarnatus est". Wij kunnen onzen lezers het genoegen niet ontzeggen, zich die te herinneren; ons, die nog eens af te schrijven:
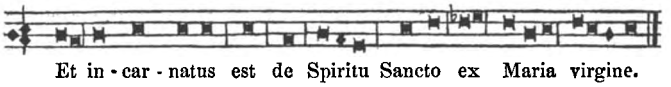
Et in - car - natus est de Spiritu Sancto ex Maria virgine.

2) Wij weten wel, dat in eenige boeken, voornamelijk in sommige oktavo's van latere uitgave, kruisen staan aangegeven, maar verreweg de meeste en daaronder bijna alle kwarto's wijzen geen enkele kruis aan.

en het zingen van, onder den naam van Gregoriaansch doorgaande, gezangen, die waarlijk door hun karakter maar al te zeer dien naam verwerpen.

Reeds een tiental jaren zijn er verstreken sedert de uitgave van het belangrijke door den Eerw. Janssen geschrevene werk: »De ware Grondbeginselen van den Gregoriaanschen Zang", hetgeen klaar aantoont, dat de kruisen eene verbastering van den zang zijn, en nog altijd zingt men *non arte*, *sed usu* naar den sleur voort [1]). Wij gelooven, dat het boek in ons land te weinig is verspreid geworden, om eene groote en afdoende werking te kunnen te weeg brengen en aarzelen daarom niet elken beminnaar van gewijde muziek, elk lid van onze katholieke koren toe te roepen, schaf u dit grondige en volledige handboek aan: 't zal u in alle in den zang voorkomende moeijelijkheden eene zekere vraagbaak zijn! — 't Zij ons geoorloofd, hier een afdoend bewijs bij te brengen voor de rechtmatigheid der in dat werk besprokene verbanning van de ingeslopene, willekeurige kruisen.

Wie kent den *Te Deum* niet, dien verheven lofzang, die, in het zalige gevoel der met riddereer bevochtene overwinning, op het slagveld aan de vlammende harten ontstroomde? Wie kent dien schoonen hymne niet, wiens juichende toonen de pelgrim, van de verre gevaarvolle reis teruggekeerd, ten hemel stierde? [2]) En toch, zijne statige klanken zijn verbasterd tot ons gekomen; want naar de hedendaagsche wijze van zingen

1) Al weder maakt de St Theresiakerk te 's Hage eene verblijdende uitzondering, ook, zoo als wij hooren, eenige koren in Nd.-Holland. Mocht men ons een Graduaal, zoo als daar gebruikt wordt, ter inzage zenden!

2) Chateaubriand zegt er van: »C'est l'enthousiasme même qui inspira le *Te Deum*. Lorsque, arrêtée sur les plaines de Lens ou de Fontenoy, au milieu des foudres et du sang fumant encore aux fanfares des clairons et des trompettes, une armée française sillonnée des feux de la guerre, fléchissait le genou et entonnait l'hymne au Dieu des batailles; ou bien, lorsqu'au milieu des lampes, des masses d'or, des flambeaux, des parfums, aux soupirs de l'orgue, au balancement des cloches, au frémissement des serpents et des basses, cette hymne faisait résonner les vitraux, les souterrains et les dômes d'une basilique, alors il n'y avait point d'homme qui ne se sentit transporté, point d'homme qui n'éprouvât quelque mouvement de ce délire que faisait éclater Pindare aux bois d'Olympie, ou David au torrent de Cédron. (Génie du Christianisme, »du chant Grégorien".)

ontaardt hij in eene weekelijk klagende opvolging van toonen. Dit kan niet anders, daar hij zich dan aanhoudend in de mineurtoonen beweegt, wier verminderde kwarten noodzakelijk die uitwerking hebben. Zonder kruisen daarentegen gezongen (e. g. a — niet e. g-kruis. a) treedt dadelijk zijne plechtige verhevenheid voor, en zijne strenge melodiën nemen het karakter aan, dat in een lofzang van het schepsel aan den Schepper voegt. Laat ieder beoefenaar van den Koorzang dit wel overwegen, en hij zal, wij twijfelen des niet, hierin een onwederlegbaar bewijs vinden.

Men vindt er, die zeggen, dat de Gregoriaansche zang niet schooner wordt door de verbanning der kruisen. Zij bedoelen dan waarschijnlijk streelender, zoetluidender, of hoe men dit noemen mag. Dat de eenvoudig diatonische zang hun niet zoo aangenaam klinkt, dit is niet te verwonderen. Al degenen toch, die het diatonische beginsel in den Cantus planus bestrijden, zijn niet gewoon, de gezangen op die wijze te hooren uitvoeren. Elke noot aldus, die daarvan den invloed ondervindt, klinkt hun als niet zuiver, als eene fout in de ooren, doch als hun gehoor eenmaal aan de in hare waarde hersteldе noten is gewend zullen zij er gewis de hoogere schoonheid van erkennen, — of zij moesten in die sublieme toonstukken de lichte bevalligheid (ook het sensualisme?) der Italiaansche muziek willen terugvinden. Over 't algemeen voert men dan den tweeden der kerktoonen aan, en wil het doen voorkomen, alsof deze in het diatonische systeem eene ongerijmde sluiting heeft. 't Is waar, onze ooren zijn wel niet gewoon aan een dergelijk slot, maar dit is nog geene reden, waarom het niet schoon zou zijn. En welk eene verhevene werking kan somtijds eene ongewone noot, een minder gebruikt akkoord of eene niet verwacht wordende sluiting uitoefenen! Ons komt op het oogenblik in de gedachte het slot van het Elevatiegezang des Heeren J. J. Viotta — Jesu dulcis memoria [1]):

1) Het derde van de 6 *Cantica sub Elevatione, auctore J. J. Viotta, apud Theune et socios.*
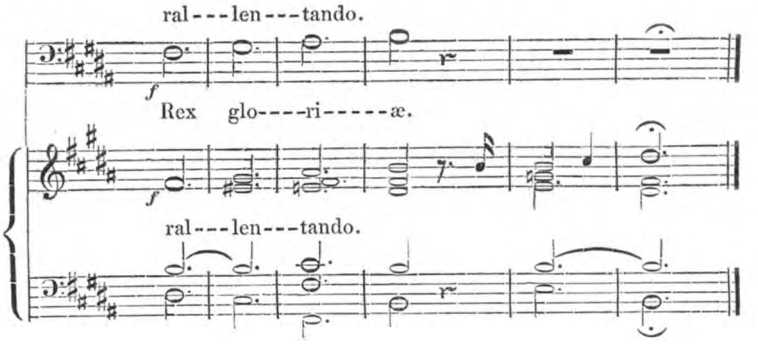
Dit is ook een in de gefigureerde muziek niet dagelijks voorkomend slot en toch, wat is het van eene treffende uitwerking. 't Is of de ziel zich verliest in het smachten naar de Eeuwige schoonheid! — Wij aarzelen niet, deze gedachte van den bekwamen komponist de schoonste van het stuk te noemen.

De tweede toon, zegt men, is de toon des ootmoedigen gebeds, en zijne klanken zijn smeekender als de *ut* onder de finaal, en die gewoonlijk de eindnoot voorafgaat, *ut-kruis* gezongen wordt. Wij herinneren hun, dat de tweede toon ook die is der droefheid, der brandende, hartverscheurende droefheid. Of zijn dan zijne klanken, diatonisch gezongen, niet schoon, en drukken zij niet volmaakt den afgebroken kreet der smart uit? Wij schrijven hier, uit het officie voor de overledenen, een fragment af, dat den tweeden Psalmentoon vereischt en laten dan de bestrijders er zelf van oordeelen:

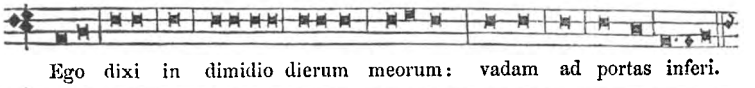
Ego dixi in dimidio dierum meorum: vadam ad portas inferi.

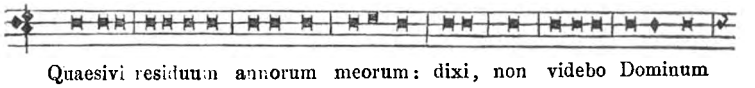
Quaesivi residuum annorum meorum: dixi, non videbo Dominum
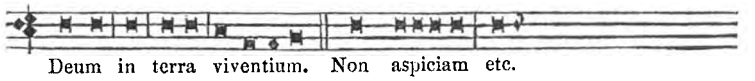
Deum in terra viventium. Non aspiciam etc.

Wij erkennen dat het uitvoeren van sommige stukken (waaronder wel de meeste tot den 7^{en} en 8sten toon behooren) eenige meerdere moeijelijkheid medebrengt door de vermeerderde kwarten, die zich aan het slot voordoen, hetwelk

geweten moet worden aan de onnaauwkeurigheid of veranderingszucht van een of anderen afschrijver. Zie hiervan een voorbeeld in de *Sequentia in festo Corporis Christi*: *Lauda Sion* [1]), ook in de derde der *Antiphonae ad Vesperas in festo omnium Sanctorum*. In alle dergelijke phrasen, sluitende op *si*, *la*, *sol*, *fa*, *sol* komt het ons echter beter voor die noten te veranderen hetzij door de *si-si* b te zingen of de *si* of *fa* waar zulks gevoegelijk geschieden kan weg te laten, dan onder den naam van gregoriaansch eene toonsopvolging te zingen, die regelrecht aandruischt tegen de gregoriaansche tonaliteit.

Maar 't zijn niet alleen de subfinaal- en subdominantnoten, die men verkiest te veranderen, men vindt er nog eene menigte andere, die zelfs door de *soi-disant*-regelen der kruisen-voorstanders onmogelijk kunnen verschoond worden, en die toch bij vele onzer koren verbasterd gezongen worden. We zullen, uit de groote menigte van die noten, slechts eene greep doen en wijzen op de 31ste noot van den *Hymnus in festo Pentecostes ad Vesp.*: *Veni Creator*, op de 25ste noot van den *Hymnus in festis Beatae Mariae Virginis*: *Ave maris stella*, op de 13de van den *Hymnus in Festo Sanct. Ap. Petri & Pauli*: *Exultet*, op de 44ste van de *Antiphona de Beata Maria Virgine*: *Regina coeli*, op de 6de en 9de van den *Introitus in festo S. Andreae Ap.*: *Mihi autem*. Naar welken regel, vragen wij, met welk recht verandert men *die* noten? Wij weten het niet, en wij gelooven, dat niemand het weet.

Met een woord is hier nog melding te maken van het veranderen der Euouae's [2]) in de Vesperpsalmen. Velen, die dit doen, weten niet, dat de verschillende uitgangen van iederen Psalmentoon geregeld zijn naar de aanheffingsnoten van de daarbij behoorende Antiphoon. Ongetwijfeld zal hun, bij 't vernemen dat de verschillende uitgangen naar regelmaat behooren gebruikt te worden, het verkeerde hunner handelwijze van zelf in 't oog vallen.

1) Vergelijk hierbij de notatie van den *Lauda Sion* bij Janssen, *de ware Grondbeginselen van den Greg. Zang*, bladz. 69.

2) Euouae — uitgangen der Psalmentoonen, zamengetrokken uit de vokalen der laatste woorden van het, de Psalmen eindigende vaers: *saeculorum*, *Amen*.

Nu blijft ons nog over, te spreken van de gezangen, die onder den naam van Gregoriaansch zich in de zangboeken en de koren van ons land hebben ingedrongen, en zich toch ten duidelijkste van de echt Gregoriaansche stukken onderscheiden door de weinige verheffing, 't volslagen gebrek aan ware schoonheid, en de soms zeer wanstaltige muzikale phrasen, die er het kenteeken van uitmaken. Dikwijls hebben zij een oogenblik een bepaalden rythmus, even als de gefigureerde muziek, en vallen dan in ééns weêr in de onbepaalde vormen van den Cantus planus, zoodat men in waarheid zeggen kan, dat ze middendingen zijn tusschen gefigureerden zang en ongefigureerden, tusschen »muziek en gregoriaansch" en daarom door de voorstanders van geen van beiden kunnen goedgekeurd worden. 't Is onbegrijpelijk, hoe zulke van alle schoonheid ontbloote zamenlijmingen zich nog eene zekere populariteit hebben kunnen verwerven. Wij willen, om ons beweren met redenen te staven, een paar plaatsen aanhalen en eenige gezangen noemen, om te kennen te geven, welke soort wij bedoelen.

In de eerste plaats rekenen wij hieronder verreweg het grootste gedeelte der zich achter onze Nederlandsche Gradualen [1]) bevindende Missen, waarvan eene (de zesde), de volgende vreemde rythmisering bevat:

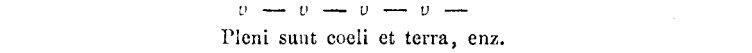

Pleni sunt coeli et terra, enz.

in eene andere (de veertiende) vindt men onderstaande phrase:
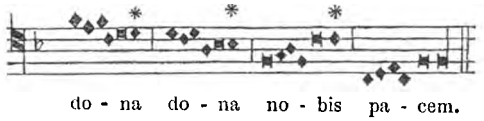
do - na do - na no - bis pa - cem.

Wij kennen organisten, overigens verdienstelijk het gregoriaansch akkompaniërende, die, bij het begeleiden van bovenstaande noten, de door ons met een * geteekende *staccato* en daarna eene zestiende of twee en dertigste rust spelen! Maar

1) In sommige uitgaven een en twintig, in andere drie en twintig, in eenige zelfs acht en twinti .

al deden ze zulks ook niet, de aangevoerde passage blijft toch altijd zonder de minste kunstwaarde of schoonheid.

In de zestiende dier Missen vindt men den volgenden zin:

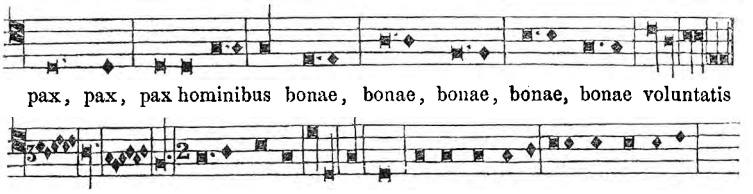

Dit zijn toch waarlijk geene melodiën, die den toets, wij zeggen niet van den smaak, maar van het gezond verstand kunnen doorstaan. Waarom niet liever een keer meer de wonderschoone Mis *in Dominicis et ff. semiduplicibus* of die *de Beata Virgine* gezongen? Verder moeten onder de af te keurene gezangen gerangschikt worden de *Salve Regina*, aldus beginnende:
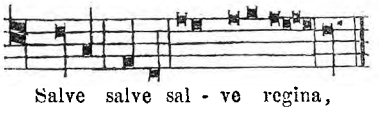
waarin een ongerijmd lange passage op de laatste lettergreep van het woord *virgo* gevonden wordt, en de meeste der stukken, vervat in de boekjes getiteld: *Cantationes novae sub Elevatione*, *Cantiones novae de B. Virgine* en dergelijke.

Maar wij kunnen waarlijk niet alle gezangen opnoemen, die het te wenschen was, dat van onze koren geweerd werden, en wij verwachten van den smaak der koordirekteuren, dat zij zelve zullen inzien, hoe verre het echte Gregoriaansch verheven is boven deze geestlooze produkten der achttiende eeuw. Er zijn nog een aantal schoone melodiën, die geschikt als Elevatiegezangen konden voorgedragen worden en onzes inziens te weinig als zoodanig in gebruik zijn, zoo als het *Ave*, *verum corpus*, gedeelten van het *Lauda Sion*, de Antiphonen *o Sacrum Convivium* en *o Quam suavis*, het meer gebruikt wordende *Adoro te* en andere.

Misschien is het hier ook eene geschikte plaats, om eene storende drukfout aan te wijzen, die men in vele onzer uit-

gaven van het Graduaal aantreft, namelijk de aanheffingsnoot van het op Paaschzaturdag na het Epistel te zingen *Alleluja.* Het Missaal geeft voor deze noot *mi* aan, vele Gradualen daarentegen *re.* Door deze noot te veranderen (wij gelooven, dat ze *re* moet zijn volgens de regels des achtsten toons), zal men eene, telken jare wederkeerende, gelegenheid tot stoornis wegnemen.

En hiermede eindigen wij onze vluchtige beschouwing. We hopen iets te hebben bijgedragen, om hen, die zich met de beoefening der Toonkunst bezig houden, en iets meer daarin zien dan bloot een middel tot zinnelijk genot, op te wekken tot de zoo lang verwaarloosde bestudering van de verhevene lofzangen, die onze vaderen aan den Schepper opdroegen, om hun het geheim hunner »gave en hunner glorie" af te zien. Een nieuw leven begint zich in de kunstwereld te openbaren [1]): getuigen de heerlijke scheppingen van Overbeck en de zijnen, getuigen de konscientieuze herstellingen der oude Domkerken, getuigen de schitterende juweelen van vroegere letterkunde, die uit het stof der eeuwen, waarin zij bedolven raakten, worden opgerakeld, en met helderen glans der wereld hare jarenlange minachting verwijten: o, dat dan de aanminnige dochter des Hemels, de muziek, in dat schoonklinkende akkoord van menschelijke krachtsinspanning niet voorbij gegaan worde, opdat wij, hare statige toonen onvervalscht door de ruime tempelbogen hoorende zweven, mogen instemmen met hetgeen Chateaubriand zegt, van den Gregoriaanschen zang sprekende:

»Rien n'est beau comme les soupirs que nos maux arrachent à la religion."

Hilversum, J. A. DE RIJK.

op den vooravond van het feest des H. Willebrords, 1855.

1) We vernemen met blijdschap, dat er te Amsterdam eene school voor het kerkgezang opgericht is, waarvan de leiding werd opgedragen aan den Heer W. Smits. Met recht is het van zijne bekwaamheid te verwachten, dat zij er veel toe zal bijdragen om het Gregoriaansch in zijne waarde en naar zijne oude regelen te herstellen.

EEN GESCHILDERD GLAS VAN 1305.

ARNOULD GAELMAN, Schilder, 1311—1324.

DOOR

EDWARD VAN EVEN.

De oorsprong der glasschildering, het schoonste sieraed der kerken van ogivaelschen stijl, schijnt tot de XIIe eeuw op te klimmen; vroegere sporen heeft men er tot heden nog niet van teruggevonden. Doch deze kunst maekte maer tragen voortgang. Het is slechts in de XIIIe eeuw dat de glasschildering, te gelijk met de ogivaelsche bouwkunst, eene hoogere vlugt nam, en allen slag van meesterstukken voortbragt. De bouwkunst had, om zoo te zeggen, den steen verontstoffelijkt; zij had hem op duizenderlei wijzen vervormd en doorhouwen; zij zoû hem weldra, tot in zijne luchtige kantwerken, de zinrijke beeldspraek van het Christendom doen voeren. De schilderkunst, op hare beurt, maekte zich meester van het licht en benuttigde het met evenveel behendigheid als de bouwkunst den steen bearbeid had. Zij omsluijerde het, zij hield het terug of zij schonk het de levendigste kleuren, en, wanneer zij groote effekten zocht te wege te brengen, stortte zij het bij beken uit. De krachtigste, de treffendste kleuren moesten rond het heiligdom een schitterenden stralenkrans vormen. Zij moesten er, om ons van de tael dier eeuwen te bedienen, de stralen van den topaes, van den smaragd en van den safier weerkaetsen [1]).

1) Onze vriend de heer Didron aîné, te Parijs, heeft, in de laetste dagen, de glasschildering, welke lang verwaerloosd was geweest, heerlijk doen voortuitstreven. Ook de heeren Capronnier, te Brussel, en Pluis te Mechelen, hebben zeer veel toegebragt om de oude kunst in Belgie te doen herleven.

De tijd heeft jammerlijk de meeste glasschilderingen der XIIIe eeuw te niet geholpen. In de kerken van Vrankrijk en Duitschland ontmoet men hier en daer nog een dier gewrochten; doch in degene van ons vaderland zijn ze haest allen verdwenen.

Dezer dagen hadden wij het genoegen eene glasschildering te ontdekken, welke tot het begin der XIVe eeuw behoort. Wij gaen ze hier onzen lezeren doen kennen.

De kerk van het groot Beggijnhof van Leuven, eene der schoonste Beggijnenkerken van Belgie, werd gebouwd in 1305. Zulks blijkt uit een opschrift 't welk, vroeger, op den voorgevel des tempels voorkwam:

Anno: dni: M: ccc: v: hoc:
Ecclesia: inrepit.

De groote puntboog der voornaemste venster van het koor dezer kerk besloot eene schildering op glas welke tot de XIVe eeuw scheen te behooren. Daer het gedeelte der venster, in welke het gewrocht voorkwam, aen den binnenkant, op het einde der XVIIe eeuw, toegemaekt was geworden, toen men het huidige welfsel der kerk bouwde, zoo kon men het niet meer bezigtigen. Nieuwsgierig als wij waren om het belang dier schildering te bestadigen, wendden wij ons, bij middel van eenen brief, tot het Bestuer der Leuvensche Godshuizen, aen welke de Beggijnenkerk thands behoort, en verzochten het, ons de middelen te willen verschaffen om het te kunnen bezigtigen. Dit Bestuer beantwoordde, met de meeste heuschheid, aen ons verzoek. Het deed de schildering dadelijk losmaken en ten gronde brengen, en verschafte ons derwijze den middel het stuk met aendacht te beschouwen. Wij hadden het genoegen er een gewrocht van 't begin der XIVe eeuw, en bij gevolg een zeer belangrijk gedenkstuk voor de geschiedenis der fraeije kunsten, in te ontmoeten.

De schildering is 5½ voet hoog en 1½ voet breed. Zij vertoond het regtstaende beeld der Heilige Maegd, die den jongen

Zaligmaker op den arm houdt. Op haer hoofd prijkt eene koninklijke kroon, en zij draegt een groen kleed op 't welk zich een roode mantel, in breede plooijen, ontrold. Het goddelijk kindjen, dat een wit kleedjen draegt, houdt een vogeltjen op den vinger. Het geheele beeld is omboord van een nimbe, in ovaelschen vorm, samengesteld uit vierkanten in rood glas, afgewisseld met geele en zwarte bloemen, welke vrij aenvallig geteekend zijn. Het komt voor op eenen grond in hemelschblauw met sieraden doorwerkt. De bijzonderste lineamenten der schildering bestaen uit looden boorden welke al de stukken samenhouden. Wat de teekening betreft, deze getuigt dat het gewrocht tot de kindsheid der schilderkunst in de Nederlanden behoort. De kleuren, ofschoon zeer krachtig, zijn niet zeer wel ineengesmolten, en de schaduwen zijn slechts bij middel van eenige harseelsels van donkerbruin weêrgegeven. Ondanks deze gebreken, is onze schildering, onder alle opzigten veel verdienstelijker dan degene welke de kerk van Sichem, een stadjen in de nabijheid van Diest gelegen, versiert, en welke nogthands veel later vervaerdigd is geweest. Trouwens, dit gewrocht, 't welk vroeger voor de oudste glasschildering des lands gehouden werd, bevindt zich in een gebouw van 1587.

Wie vervaerdigde onze schildering? Deze vraeg kan tot heden niet beantwoord worden. De stad Leuven telde toen ten tijde, onder hare inwooners, eene reeks van kunstenaers. De aenmoedigingen door Hendrik III, den vorstelijken zanger, aen de kunsten verleend, hadden in onze stad ettelijke meesters van verdienste doen ontstaen. De tijd heeft jammerlijk de gedachtenis te gelijk met de werken dier mannen vernield. Onder de namen welke onlangs, door mijnen vriend Alex. Pinchart en door mij, uit het stof der vergetelheid werden opgedolven, telt men Jan de Beeldhouwer, *imaginator* of *ymaginifex*, die tusschen de jaren 1250 en 1294 den beitel voerde; Renier de Schrijver, die in 1292 de penne hield; Willem van Aerschot, Boekverlichter of *illuminator librorum*, die, in 1305, een huis bezat gestaen tegen het Kerkhof van

St Pieter, in de nabijheid der toenmalige Stadsscholen; Arnould van Aerschot, welligt zijn bloedverwant, die mede *illuminator librorum* was, en tusschen de jaren 1308 en 1314, een huis bewoonde gestaen in de Nieuwstraet; Jan van Wezemale, die in 1346, het bedrijf van Misboekschrijver of *scriptor librorum missalium* uitoefende, en in een huis verbleef gestaen in de *Burgt-Straet*, thands de Mechelsche Straet, by den *Werf*. Jan Horen, Geerard Stevens en Godfried Raes waren voorname Bouwmeesters en leverden, in 1317, de plans der leuvensche Laken-Halle, thands het paleis der Hoogeschool.

Onder de kunstenaers die destijds in onze stad verbleven, bevond zich een maler die zeer goed de vervaerdiger onzer glasschildering zou kunnen wezen. Hij droeg den naam van ARNOULD GAELMAN, en is vermeld in eenen schepenakt van 1311 als figuerschilder of *Pictor ymaginum*. De kunstenaer bewoonde destijds een huis gestaen in de *Hoelstraet*, thands de Thiensche-straet, bij St Michiels-binnen Poorte en tegen de oude vesting der stad. Hij verkocht dit huis, in het even gemelde jaer, aen Katherina van den Steenwegen en Elisabeth van Bornheem, Beggijnen, [1]) en vestigde zich in eenen woon, gestaen in de Burgtstraet. Arnould Gaelman moet te Leuven

---

1) Ziehier dezen akt:

"*Notum sit universis quod* ARNOLDUS *dictus* GAELMAN, *Pictor* ymaginum, *supportavit, cum debita effestucatione, in manus domini fundi*, domum *et* curtem, *cum universis attinentus, sitam in* Hoelstrata, *in proximo* Porte beati Mychaelis, *supra fistam ibidem, in dextero latere dum itur per portam antedictam, quemadmodum idem* Arnoldus *dicta bona tenens erat ibidem, et preterea omne jus quod idem Arnoldus habebat aut proclamare poterat quoquo modo in bonis antedictis, ipsoque Arnoldo per juris ordinem inde exposito et penitus abjudicato imposite sunt jure hereditario Katerina dicta van den Steenweghe et Elizabeth dicta de Borneem, Beghine, per licenciam et monitionem domini fundi et sententiam scabinorum. Et si quid amplius ad hoc esset faciendum, hoc semper ad monitionem ipsarum Katerine et Elizabeth, vel alterius earum lateris presentium, prefatus Arnoldus perficere promisit, prout eisdem Katherine et Elizabeth modo debito possit valere ad debitam stabilitatem consequendam. Testes: Walterus dictus Criecsteen et Everardus dictus de Oppendorp, scabini Lovanienses. Datum anno Domini M° CCC° undecimo, dominica ante Divisionem Apostolorum.*"

De oorspronkelijke akt bevindt zich in de archieven van het klooster van Ste-Katherina te Mielen, thands op 's lands archief te Brussel. Zie Mr. A. Pinchart, *Archives des arts, des sciences et des lettres*, gedrukt in den *Messager des sciences historique de Belgique*, 1855, bl. 116.

overleden zijn vóór 't jaer 1324. Trouwens, in den akt van verkooping eener rente van 9 ponden, bepand op zijn huis, komt het woord *quondum* voor [1]). Deze kunstenaer kan vrij wel onze schildering uitgevoerd hebben. Hij bewoonde Leuven en werkte er in hetzelfde tijdstip. Zulks veroorlooft aen hem te denken. Welligt neemt de ontdekking van eene eventijdige oorkonde, vroeg of laet, hieromtrent allen twijfel weg.

Onderscheidene brokken gekleurd glas, van dezelfde samen stelling, door ons ontdekt in eene venster van de Sacristij, welke zich aen de regtezijde der koor bevindt, en welke in de ogieven gemetst waren geweest, tijdens de bouwing der Beggijnenkerk zelve, bewijzen dat ons gewrocht tot het jaer 1305 moet behooren.

De schildering is nu met de meeste zorg verlood geworden en gesteld in de tweede venster van de zijbeuk aen den regten kant der kerk, eene venster welke eene reeks van geschilderde medaillons bevat, welke zeer keurig uitgevoerd zijn, en tot de leuvensche glasschilderschool, van 't begin der 16e eeuw, behooren.

De kerk van het Beggijnhof van Leuven, welke, dank den ijver van den Eerw. Hr Pielinckx, Pastor dier gemeente, met smaek komt hersteld te worden, is derhalve in bezit van een der oudste gedenkstukken van de nederlandsche schilderschool, van een gedenkstuk 't welk een ongemeen belang oplevert voor

---

1) Ziehier dezen akt:

«Notum sit universis quod dominus Radulphus dictus de Erpse, Plebanus ecclesie Sancti Petri Loveniensis, et Willelmus dictus de Bontsvorst, ejus Sororius, supportaverunt cum debita effestucatione nonem libras annui census monete quolibet termino solutionis in bursa currentis, mediatim ad festum beati Johannis Baptiste et mediatim ad Natale Domini persolvendi, quem habebant ad domum et curtem, cum universis suis pertinentiis, quondam ARNOLDI, dicti GAELMAN, *sitam in* Castri Strata, *etc. Datum anno Domini M° CCC° vicesimo tertio, ultima die mensis Februarii"* (1324 *n. st.*)

De oorspronkelijke akt bevindt zich in de archieven der voormalige adelabtdij van Ste Geertruide, te Leuven, thands mede op 's rijks archief bewaerd. Aengehaelde plaets bl. 116—117.

De stukken, welke wij komen over te schrijven, zijn van het hoogste belang voor de geschiedenis der kunsten in de Nederlanden. Trouwens, het is buitengewoon zeldzaem melding van eenen Schilder in oorkonden van 't begin der 14e eeuw te vinden.

de geschiedenis der beeldende kunsten. De heer Edmond Lévy, te Brussel, geeft op dit oogenblik eene *Histoire de la peinture sur verre dans les diverses contrées et particulièrement en Belgique* aen 't licht [1]). Wij koesteren de hoop dat hij de glasschildering, met welke wij de lezers der «Dietsche Warande» komen te onderhouden, niet zal verwaerloozen.

LEUVEN,
op den feestdag van St Merten, 1855.

1) Verg. «D. Warande", I, bl. 380. Voegen wij hier den wensch bij, dat deze arbeid niet alleen, maar ook de belangrijke kunstgeschiedwerken des Heeren van Even meer en meer de belangstelling van ons, in het Noorden, mogen opwekken. De Heer van Even heeft reeds veel gedaan om het schitterend naamregister van begaafde beoefenaars der Nederlandsche Beeldende Kunst en Letterkunst te verrijken en allengs der volledigheid nader te brengen. In zonderheid voor onze bouw- en beeldwerken van de XIIIe en XIVe Eeuw is het van belang, dat wij de namen opsporen hunner makers. Het buitenland is ons, ook in dát opzicht, veel vooruit. Van slechts enkele onzer gothische kerken zijn de auteursnamen bekend. Vele verdienen, zoowel als menig stadhuis van de XVe en XVIe Eeuw, de eer eens arbeids als de Heer van Even aan de beroemde middenhalle der leuvensche burgerij besteed heeft: «Les artistes de l'hôtel de ville de Louvain".

NEDERLANDSCHE BOUW- EN BEELDLEGENDEN.

I.

Onder dezen titel zullen wij, van tijd tot tijd, de nederlandsche legenden, zagen, enz. mededeelen, die betrekking hebben op het kunstvak des Beeldenaars of beeldenden kunstenaars.

Wij zullen daartoe de mondelijke overlevering, de chronijken en de plastische monumenten-zelven ondervragen. Wij bevelen ons zeer aan voor het ontvangen van al is het ook maar de geringste aanwijzing, opgave of vertelling, die tot ons onderwerp behoort. De voorwaarde, waaraan wij het verhaal, ter opname, zullen toetsen, beſtaat hierin, dat het, óf inwendige blijken van volksoorſprong aanbiede, of werkelijk nóg als overlevering voortleve. 't Spreekt van zelf, dat de minder of meerdere waarſchijnlijkheid der gebeurtenis en hare gevolgen hier geheel onbeoordeeld blijſt.

De meêdeeling der legenden, gemerkt met H—s zijn wij aan de verplichtende hand en de kunstſmaak van den Heer J. C. A. Hezenmans verſchuldigd.

1.

Toen de St-Janskerk van den Bosch gebouwd werd, stroomden de arbeidsgezellen van alle zijden toe, om het heerlijk plan te helpen uitvoeren.

Een der beste werklieden, des middags te huis komende, vond, in plaats van keurige spijs, een ketel met vette erwtensoep bereid.

Hierover te-onvrede, schopte hij den ketel met soep en erwten door het huis, en riep: »Is dat kost voor een man, die een braspenning daags verdient!" —

Nog heden, aan de noordzij der kerk, vindt men, tusschen de bogen in den muur, de afbeelding van dien man met zijn erwtenketel. H—s.

2.

Een andermaal bood zich een vreemdeling aan, op het werk; doch de bouwmeesters verwaardigden zich naauwelijks hem te woord te staan,

Als hij echter eene proef van zijne kunst kon medebrengen, zou men hem aannemen.

De vreemde voltooide, in afzondering, den gothischen baldakijn voor een beeld — torensgewijs opgetrokken, van het allerprachtigste werk. — 't Was een doorluchtig paleis, bevolkt met een geheel geslacht; alles hangt scheef en draait ineen als eene zeehoorn: en echter tart het waterpas en schietlood. — De gezellen stonden verbaasd. Men bood hem toen werk aan, doch de fiere vreemdeling weigerde; hij verliet de stad, maar schonk zijn werk aan St Jan.

Nog heden hangt dat stuk, aan de noordzij boven het oxaal. H—s.

3.

De St-Janskerk is gebouwd op een moerassigen grond. De fondamenten werden gelegd, maar altoos verzakten zij. Men loofde een grooten prijs uit voor hem die een middel aan kon wijzen om dit ongeval te verhelpen. — Een schoenmaker woonde digt bij de plaats waar men bouwde; 's middags, onder het eten, vertelde hij zijne vrouw, hoe hij dat middel ontdekt had en hoe men de fondamenten moest leggen op gezouten ossenhuiden — ongemerkt hoorde zijn kind dit aan, 't liep op straat en verspreidde het gehoorde onder zijne speelmakkers. — Men kwam den schoenmaker voor — een ander won den prijs en de kerk werd op gezouten ossenhuiden gesticht.

In toorn greep hij de bierkan en sloeg zijn kind den schedel in. Nog wijst men een gebeeldhouwden steen in den muur der kerk aan, als het graf van dit kind [1]). H—s.

4.

Aan de noordwestzijde der St-Janskerk te 's Hertogenbosch, stond vroeger eene oude kast, met een spel » van het Oordeel Gods". Wanneer de klok op den toren sloeg, openden zich de deuren, 4 engelen bliezen de bazuinen, de zielen verrezen aan alle zijden in een schoon landschap en de Regter daalde van boven neêr. De zielen der goeden togen met hem hemelwaarts, doch die der kwaden stortten in den afgrond.

Dat spel was gemaakt door Meester Pieter Woutersen. Hij had er nog 2 gemaakt — één in Lyon en één in Moscou — maar dat in den Bosch was het voortreffelijkst. Die man snoefde, van in vreemde steden er nog veel schoonere te zullen maken — hierop stak men hem uit nijd de oogen uit. Nu vroeg de blinde verlof om nog eens bij het werk

1) De steen echter behoort, historiesch, bij het graf eener Abdis.

te mogen komen, hij zou er eene laatste volmaking aan geven. Men bragt er hem bij en hij knipte een der draden door — het werk stond stil en niemand heeft het ooit meer kunnen herstellen [1]).

5.

In eene kapel der St-Janskerk van 's Hertogenbosch hangt eene koperen lichtkroon van prachtig Gothisch werk (»Dietsche Warande", D^l I, bl. 196). De Antwerpenaars hadden het oog op dat prachtig kunststuk laten vallen en wilden het tot iederen prijs bezitten. Met 2000 man kwamen zij onbekend en stillekens in den Bosch. Eenige hunner roofden de koperen kroon uit de hooge kapel en vlugtten daarmeê de poort uit. Hunne medebroeders vereenigden zich met hen, buiten de stad, om hen te beschutten en aldus trokken zij met hunnen buit weg.

Eenige uren later werd men den roof gewaar; — nu begreep men wat die groote schaar vreemdelingen voor de stad te doen hadden — een geroep ging op: »die van Antwerpen hadden de kroon gestolen".

Ieder liep naar de wapens, met hoopen trok men de stad uit en volgde de heiligschenders — men haalde hen in op de heide, en hier viel tusschen beide partijen een zoo fel gevecht voor, om die schoone kroon, dat er wel 200 Bosschenaars het leven lieten — de overigen hernamen den luchter en hingen hem op zijne oude plaats.

Van de Antwerpenaars keerden er weinigen naar huis. H—s.

6.

Te Erp stond weleer een Lieve-Vrouwen-beeldtjen in het vlakke veld. Eene vrouw, wier kind lam geboren was, bad dagelijks, voor dat beeldtjen, van God de genezing van haar kind af. Toen het kind hierop herstelde, begonnen al de klokken in het dorp van zelf te luiden; het volk vlugtte in schroom rond, tot de moeder haar kind vertoonde en de oorzaak dier wonderen deed kennen.

Om dat beeldtjen bouwde men de kapel.

7.

Te Velp (bij Grave) vindt men een zwarten waterpoel — daarin is weleer een geheel klooster verzonken, bij eene schrikkelijke aardbeving. Werpt men een steen in dien poel, dan hoort men een hollen klank weêrgalmen: want die steen valt op de klok.

---

1) Dat zeldzaam overblijfsel van de mechaniek der middeleeuwen heeft men in het jaar 1854 afgebroken, en in de oudijzerkramen op de markt is het raderwerk verkocht.

Bij alle groote kerkelijke feesten hoort men 's nachts de getijden in het klooster zingen. H—s.

8.

Het Preekheeren-klooster in 's Hertogenbosch werd gebouwd, en was bestemd om aan St Petrus toegewijd te worden. Dat werk was rijk begonnen, zoodat de penningen vertimmerd waren eer men halfweg gekomen was.

Het schoone klooster zou dus onvoltrokken zijn gebleven; maar toen 's avonds een der paters langs de steigers liep en het begonnen werk droevig aanzag, kwam er een oud man uit het gebouw, gaf den pater eene beurs over en verdween. De beurs bevatte een onnoembaren schat, waarmede men het gebouw voltrokken heeft.

St Petrus wilde niet dat zulk een schoon klooster, aan hem gewijd, onvoltooid en onbewoond zou blijven liggen: hij zelf was de grijzaard. H—s.

9.

Op de binnenplaats eener branderij binnen 's Hertogenbosch, staat een groot, wit steenen Lieve-Vrouwen-beeld.

Het heeft eeuwen daar gestaan en niemand weet waar het van daan gekomen is of hoe men het op zulk eene plaats is komen te stellen. In verledene tijden wilde de pastoor van St Pieter dat beeld in zijne kerk, niet ver van daar gelegen, overbrengen. Men laadde het op eene slede en met geweld van volk werd het in de kerk verplaatst. Maar 's morgens was het beeld weêr van daar verdwenen en stond op zijne oude plaats in de branderij. Dit gebeurde meer dan eens, zoodat niemand het beeld meer vervoeren durfde.

Voor nog geen vollen menschenleeftijd stortte die oude branderij op een nacht geheel tot puin. Een smalle strook muurs bleef achter het beeld staan en in de kruin van het muurwerk hing slechts een stuk van het dak. Zoo bleef aan het beeld eene kapelle gestrekt.

10.

Vermaard was weleer de jaarlijksche omgang van O. L. Vr. van den Bosch. Zeker jaar, op den dag dat de processie weêr plaats zou hebben, regende het zoo vreesselijk, dat de choordeken besloot die staatsie uit te stellen.

Het beeld der Moeder-Gods bleef in haar pleeggewaad ter kapelle rusten. Den volgenden morgen echter vond men het tot aan den gor-

del beslijkt en beregend: des nachts had Maria alleen den gewonen omgang gehouden.

Sedert kon weêr noch wind de processie beletten; ook de stormen aan den politieken hemel niet na 1629. Één voor één dwalen de geloovigen door de straten, die hunne voorvaders weleer, op dien dag, met zoo veel luister en godsvrucht doortrokken.

11.

Te Oirschot hoedden twee herders hunne kudde aan de rivier, toen zij iets tegen den stroom zagen opdrijven. Bij de nadering werden zij gewaar dat het een Lieve-Vrouwen-beeldtjen was. Zij haalden het uit de rivier en plaatsten het in de takken van een eik — dien men nog heden »de heilige eik" noemt. Veel wonderen zijn er, van toen af, gebeurd aan hen die bij dat beeldtjen baden, en men bouwde op die plaats eene kapel, waarheen nog dagelijks pelgrims trekken.

Het water, van dien boom beschaduwd, heeft kracht ter genezing van oogziekten.

12.

Wanneer men de Hinthamerpoort van 's Hertogenbosch binnenkomt en de kanaalbrug achter zich heeft gelaten, ziet men links een oud gebouw den grijzen en bemosten gevel verheffen. Op den toren van die kapel, aan St Antonius gewijd, prijkt geen *haan*, maar eene *hen*.

Dit dagteekent van Keizer Karels tijd. Toen Keizer Karel onze stad binnentoog, was het koud en de straten waren dik besneeuwd.

De Keizer en de Keizerin, verwelkomd door de Schepenen, Raadsluiden, Dekenen van den ambachten, gildenbroeders en schutters, met vliegende vaandels en blinkende wapens, door edel- en burgervrouwen, trokken de Hinthamerpoort binnen, gezeten in eene slede. De Keizer zelf bestuurde de paarden, maar rondom de pomp willende heenrijden, die op het kruispunt der straten staat, kreeg zijne slede zulk een geweldigen schok, dat de Keizerin uit de slede gevallen zoû zijn, zoo ze niet door de vrouwen der Hinthamerwijk ondervangen was.

De Keizerin verkreeg hierop van haren echtgenoot, dat voortaan op St Antonius' kapel eene hen mogt pralen, om aan te toonen dat hier de poorteressen meer bij de hand waren geweest dan de poorters.

H—s.

WANDALISME.

VII.

Een Duitsch letterkundige is voor omftreeks dertig jaar naar Nederland gekomen, om de nederlandsche heldendichten en andere aloude poëzie, zoo van lyrischen als epischen aard, in het vergeetboek van Neêrlands fchoone geesten of in de donkerste gaten hunner bibliotheeken op te zoeken, en gereed te maken ter uitgaaf — in Duitschland. Dat was Dr Heinrich Hoffmann.

Een Duitsch oudheidkundige, Dr J. W. Wolf, is voor een groote twintig jaar naar Nederland gekomen, om de nederlandsche Volksoverlevering, die onze meeste archæologen niet kenden, waarvan ze nooit hadden hooren fpreken, of die ze zeer belachelijk en zeer verachtelijk gevonden hadden, op te fporen en te verzamelen.

Een Duitsch lettergefchiedfchrijver, Dr Mone, is naar Nederland gekomen, om de lijst op te maken van de gewrochten der nederlandsche letterkunst van voor 1500. De nederlandsche geleerden hadden en kenden zulke lijst niet.

Een Duitsch fpraakbeoefenaar, Dr Grimm, heeft lange dagen rondgewandeld in de paden van den oud-nederlandschen taalhof, om onze taal te leeren, en die, des noods, naderhand aan onze eerste taalmeesters te komen onderwijzen.

Maar zitten dan de Nederlanders als idioten achter de tafel neêrgehurkt, waarop, in ons eigen huis, de Duitschers zich van het beste en edelste komen opfcheppen? — en zullen wij ons nog langer laten welgevallen te leven van de kruimkens, die bezijden hunne borden vallen? of — eigenlijk — NIET TE LEVEN?

Ik heb geen andwoord op die vraag.

Ik kan haar wel eenigszins afwenden, door de opmerking, dat men ons jongere Holland niet verwijten mag arm te zijn aan dietsche filologen, noch zelfs enkele æsthetiesch denkende letterkundigen te ontberen. Maar, hoe ſtaat het met de kennis der Beeldende Kunst, in zonderheid met die der architektuur, allereerst met die der archæologiesch merkwaardige gebouwen en beeldmonumenten?

Voor eenige dagen ontving ik ſchrijven uit Duitschland. Een duitsch architekt heeft ons land bezocht [1]). Waarom? — Om onze kerken te leeren kennen. Één eenig persoon onder ons, de deswege niet genoeg te prijzen Heer Eyck van Zuilichem, heeft het zelfde willen doen; hij heeft die kerken eenigszins opgenomen, afgeſtapt, en vluchtig beſchreven. De Duitscher deed meer. Hij teekende, zoo goed de hulpmiddelen het hem toelieten, de plans van sommige onzer voorname kerken, en is thands bezig die uit te geven in het »Organ für christliche Kunst". En wat moest dien wakkeren bouwmeester overkomen?

In de »Broederkerk" te Zwolle is men bezig geweest, voor zijne oogen, eene muurſchildering te OVERWITTEN.

Een andere Duitscher ſchrijft aan den Beſtuurder der »Dietsche Warande", doe toch onderzoek naar dit feit, »und geisseln Sie die Uebelthäter tüchtig."

Inderdaad — men heeft met eene ſchildering aan het gewelf der dusgenaamde Broederkerk te Zwol niets beters weten te doen dan haar te KALKEN, met kalk op wier witheid niets valt af te dingen.

Als men er naar vraagt, krijgt men ten andwoord: »de ſchildering was zeer ruw en voor de kunst van geene waarde".

Morgen zal men naar het bosch gaan en al de boomen en ſtruiken, die niet aan een bepaalden maatſtaf voldoen, omhakken en vernielen, om dat zij »zeer ruw" en voor de natuur zonder waarde zijn.

Schier alles, aan een oud gebouw, is voor de kunst van

1) De Heer Essenwein, ſchrijver van een verdienstlijk werk over bakſteenbouw.

waarde. Welke waarde heeft een witpot, dat gij, in zijn tegenwoordigheid, de wegwisfching eener muurfchilderij durft op u nemen?

Eene vriendelijke pen bericht ons, dat de welffchildering een venerabel voorstelde. — Zijn wij al zóo ver in de theorie der ikonografische en anderszins polychromische bouwverciering onzer middeleeuwen, dat wij een befchilderd gewelf mogen wechftukadoren of het de zoldering van een koffihuis ware?

Wij ontvangen in d° 2 Nov. ll., door bemiddeling van HH. Burgemeester en Wethouders der stad Amsterdam [1]), de zeer heusche mededeeling van het gewestelijk Beftuur van Gelderland, dat in die Provincie de kommisfiën ter bewaring der Gedenkteekenen benoemd zijn en hunne werkzaamheden aangewezen bij Reglement [2]).

Waarom stelt men in de andere provinciën óok geene kommisfiën aan, die een wakend oog konden houden, en op zijn tijd een »woordtjen van pas" konden uitbrengen. Een goed woord pleegt fteeds een goede plaats te vinden. Menig goed woord in de voorbaat, zoû óns de verdrietige taak fparen dikwerf harde woorden te zeggen.

A.

1) N° 14107.
2) Zie het »Prov. Blad van Gelderland", N° 127.

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN, EN MUZIEK.)

„**KIRCHEN-ARCHITEKTUR (Ueberblick des Entwickelungsganges der)**, von Carl Schiller." Brunswijk, Ed. Leibrock, 1855. Prijs *f* 1.40.— Dit, met «besonderer Beziehung auf die Erhaltung der kirchlichen Alterthümer im Herzogthume Braunschweig» bearbeid kort begrip moge maar 62 paginaas bevatten en ons het rabatftelsel doen betreuren dat de duitsche boeken 25 pCt te duur maakt en een goudgulden vergt voor deze vier bladen — het is verrijkt met drie ſteengravuren van bouwdeelen en munt uit door eene, op zijn ſtandpunt, even logische als praktische behandeling van het onderwerp:

1e	Tijdv.	Jaren d. H.	1— 313,	Konstantijns edikt tot beſcherming des Christendoms.
2e	»	»	313— 768,	Aanvang der Regering van Karel den Groote.
3e	»	»	761— 919,	Hendrik den Vogelaar.
4e	»	»	919—1195	(Ottonen), tot de dood van Hendrik den Leeuw.
5e	»	»	1200—1300	(Overgangsſtijl).
6e	»	»	1300—1370	(Bloei der Gothiek). Wij zouden ſchrijven 1250 —
7e	»	»	1370—1480	(«üppig-romantische Baustijl»).
8e	»	»	1480—1530	(geheel verval der «romantische» architektuur).
9e	»	»	1530—1690	—lees 1660?— («Renaisſance»).
10e	»	»	1660—1800	(«Rokoko»).

De ſchrijver gaat o. a. na den invloed van den geest der verſchillende kloosterorden op den kerkbouw en het doel en de beteekenis van ſommige deelen, die tot dus verre meest alleen uit een æstheticsch oogpunt beſchouwd waren. Ook geeft hij een zeer nuttig vragenformulier, voor degenen, die, een kerk bezoekende, daarvan eene naauwkeurige definitie willen mededragen. A. Th.

DIE MALERSCHULE HUBERTS VAN EYCK nebst Deutschen Vorgängern und Zeitgenossen. Oeffentliche Vorlesung gehalten von **H. G. Hotho.** Erster Theil: Geſchichte der Deutschen Malerei bis 1450. Berlin, Veit & C°.» Prijs *f* 4.— Hotho is geen eigenlijk christen kunstfilozoof; niet-te-min weet hij de kunst der middeleeuwen veel meer recht te doen dan wij dit van sommige duitsche kunstgeſchiedſchrijvers gewoon zijn: zoo ver als men (toch nog altoos op het gebied der hooge waardeering van de *ante-Renaissance*-kunst) van elkander verwijderd kán zijn, ſtaat Hotho van A. F. Rio, de laatste aan de idealistische, de eerste aan de naturalistische zijde: 't neemt echter niet weeh, dat het aangekondigd werk een goed boek is, vol feiten en meeningen. Wij verlangen naar het Tweede Deel, en hopen, dat de feil «Willibert», voor «Willibrord» (S. 416) geen proeve zal blijken van de naauwkeurigheid der aangevoerde zaken. A. Th.

DEKORATIVE ENTWüRFE, erfunden und gezeichnet von **Paul Boeheim.** Frankf. a/m. Carl Jügel. 1855. — Een dozein stijlloze krabbelingen in folio, op steen, *would-be*-«italiänisch». 't Is te betreuren dat zulk week «Machwerk» bestemd wordt tot «Beitrag zur gegenwärtigen Geschmacksrichtung in der Ornamentik, für Architekten, Maler, Bildhauer u. Decorateure». 't Ware gedaan met de toekomst der ornamentiek, indien zulke onopgevoede voorgangers, als de Heer Boeheim, met eenigen invloed een jaar of wat aan het roer bleven. De Heer Boeheim is geen fantaziast! ach, dat hij het waar! Hij is een gebrekkig en verwaand door-elkaâr-haspelaar van enkele grieksche, rafaëllistische en rokalje elementen: 't is de anarchie in de kunst; 't is het absolute individueel-rationalisme zelve: maar het is zeer goed! Zoo moet het gaan. Ontbinding maar, mannen, hoe eer hoe liever! Daar moet men doorheen! Rept u! wij hebben haast, en als uw laatste ontbindingsproces met zijn eigenaardige gasdampen in de lucht zal vervlogen zijn — dan zullen van zelve de vaste beginselen zich weêr vestigen. «Une fois que les architectes et les industriels empanachés auront dit leur dernier mot et posé leur couverture de zinc sur leurs édifices de fonte» [1]), dan hopen wij of onze kinderen adem genoeg behouden te hebben, om de banier der onsterflijke christen kunst te planten op de puinhoopen der menschelijke bouwgrillen. M.

«HESSISCHE SAGEN, von **J. W. Wolf.**" Gött. Diet. Buchh.

1) Didron «Annales", 1855, p. 261.

Leipzig, Fr. Chr. Wilh. Vogel, 1853. Blz. 224. Prijs *f* 2.— Eene heerlijke verzameling van de geurigste en fchoonste bloemen des ger maanschen volksgenies, opgeteekend door ONZEN Wolf. Helaas, dat wij zoo weinig recht hebben, hem, die al gedaan heeft wat hij vermocht om de nederlandsche nationaliteit tot zijne erkentelijke fchuldenares te maken, ONZEN Wolf te noemen! »Nederlanders," zeide Wolf, »waar zijn uwe volksoverleveringen?" — »Volksoverleveringen", was het and woord: »die hebben wij niet." — »Die hebt gij niet? — die móet gij hebben, gij hebt ze; geen volk zonder overleveringen." En Wolf ging Hollandsch leeren, en ging met de brabantsche en overijselsche en noord-hollandsche boeren praten — ieder in zijn dialekt; en hij verzamelde eene massa van de heerlijkste dichtvruchten in den vollen boomgaard van het krachtig leven des landvolks. »Nederlandsche boekverkooper, zie hier eene verzameling *Sagen*, op uwen grond gekweekt en gegaârd; die wil ik u ter uitgave afftaan!" — »Wat blieft u? Zagen — papieren zagen — dat is voor het eerst van me leven...." — »Ja, *zagen* — dingen, die *gezegd* zijn, *verhaald* zijn door uwen grootsten dichter — het VOLK." — »Wat-volk! Tollens is onze grootste dichter; en dan Helmers, en dan Bilderdijk. Maar de boeken van Bilderdijk zijn onverkoopbaar.... Hebt gij geen vertaling van een franschen of duitschen roman?" Wolf bedankte den boekverkooper voor zijne inlichting, nam zuchtend eene plaats bij van Gend & Loos, en trok weêr naar Duitschland; zoo als Hoffmann weêr naar Duitschland had moeten trekken, zoo als alle Duitschers weêr naar Duitschland trekken, die een goed boek over Nederland in Nederland wilden uit geven. Wolf leîde zijne nederl. zagen in Duitschland ter perse. Iemant in Nederland had daarvan gehoord, en — vertaalde Wolfs neêrlandsch boek in 't Neêrlandsch. De vertaling kwam bij afleveringen uit — dat betaalde ongevoeliger. Verder dan drie (of vier?) afleveringen heeft echter de uitgever het niet kunnen brengen. Het *volledig* boek te bezitten, dat kon er bij den Nederlander niet af. Wie geeft in Nederland *f* 6.— voor het volksgenie der Nederlanders!! Dank-je wel; liever twintig keer vijf-en-feventig Cents voor het flijk uit de parijzer riolen, onder het genot van een cigaar en een glas ponsch, in de amsterdamsche vaudevillefchouwburgen! Daar heeft men nog wat aan. Die goede Wolf heeft dan ook, ten aanzien van het zeer fier en oorfpronklijk nederlandsch geflacht van de XIXe Eeuw, maar niet beter kunnen doen, dan hij onlangs te »Jügenheim an der Bergftrasse" gedaan heeft — namelijk te fterven.

„**DIE TONWERKE DES XVI. u. XVII. JAHRHUNDERTS,** oder systematisch-chronologische Zusammenstellung der in diesen zwei Jahrhunderten gedruckten Musikalien: von **C. F. Becker.**" Leipzig, Ernst Fleischer, 1855. Prijs *f* 4. — Een met aanhangsel vermeerderde heruitgave van de in 1847 verschenen uitgebreide bibliografie der genoemde muziekwerken. De schrijver blijkt alleszins op de hoogte te staan, en door eene uitgebreide verzameling van toonkunstwerken in de gelegenheid te zijn om deze bibliografie te leveren. Het werk is eerst verdeeld in de rubrieken, welke de verscheidene gedrukte muziekwerken, met en zonder text, schenen aan te geven. Vervolgens is iedere rubriek chronologiesch; en de beide kolommen der bladzijden vertoonen in kantteekening, bij opvolgende reeks, de jaartallen der uitgave van de naauwkeurig vermelde stukken. Natuurlijk is aan de kennis der verschillende uitgaven van de werken onzer beroemde nederlandsche muziekschool van de XVIe Eeuw in dit geschrift groote dienst gedaan, en verdient het in ons vaderland gewaardeerd en verspreid te worden. De «Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst» heeft trouwens den Auteur reeds voor lang haar korrespondeerend lidmaatschap opgedragen. Voor onze liederbundels (met muziek) van de XVIIe Eeuw is echter, met uitzondering des bekenden palmbundels [1] van Willem vander Haecht, in dit werk bijna niets gedaan. K.

1) Antw. 1583, maar ook Amst. 1618, 1634, 1641, 1654 en 1671.

MENGELINGEN.

BERICHTEN, WENKEN, VRAGEN, BRIEFWISSELING:

ERNST EN SCHERTS.

TOELICHTING van poëzie. — In het onlangs verſchenen derde deel van Prof. Jonckbloets «Geſchiedenis der Middennederlandſche Dichtkunst» wordt op bl. 426 geſproken van een gedicht van Willem van Hildegaersberch, getyteld *van Ses articulen der werlt*. Uit dat ſtuk worden onder anderen aangehaald de volgende verzen:

die dopen ſouden ende wyen,
ende 't ghemene volck ten hemel wiſen,
die rapen vaſt met groten piſen (?)
der Kercken goet in horen ſack.

Het vraagteeken achter het woord *piſen* moet wel te kennen geven, dat de beteekenis en de afleiding van dit woord den Hoogleeraar niet duidelijk is. Zonder nu te willen beweeren, dat onze verklaring de juiste is, meenen wy echter de volgende uitlegging te kunnen geven: *piſen* is een bastaardwoord, afgeleid van 't Franſche *pièces*, z. v. a. *ſtukken, deelen*. Alhoewel het ons niet mogelijk is deze verklaring, die met den zin geheel en al ſtrookt, door andere plaatſen uit onze middennederlandſche litteratuur te ſtaven, zoo kan zy toch eenigermate bevestigd worden door een in Holland, en namelijk in Rotterdam, nog heden in zwang zijnde uitdrukking: *ergends een* PIESJEN *van nemen*, waar het woord *piesjen* niet, zoo als by den eerſten oogſlag ſchijnen kan, den zin weergeeft van 't Franſche *pièce*, maar veeleer een verkleinwoordtjen is van het daarvan afgeleide, thands niet meer gebruikt wordende bastaardwoord *pieſe* of *piſe*, daar ſteller dezes het nimmer anders hoorde bezigen dan om een *klein*, een *zeer klein* deeltjen aan te toonen. J. D.

Kan, ter toelichting van het «D. Warande», I, bl. 1 voorkomend «tieren» ook dienen, dat men in het groningsch dialekt zegt: b. v. «ik weet niet hoe ik mij *tieren* zal — voor «ik weet niet wat houding ik moet aannemen»; ook «hij *tiert* zich maar zoo — voor «hij houdt zich maar zoo»; b. v. «hij tiert zich ziek»? P. J. K.

«D. Warande, bl. 66, reg. 5 v. o. moet zijn «ſnobberij», zoo als mijn druk (van 1628) heeft.» — «Bl. 20, reg. 6 v. o. *Die brave maecken* is *zich dapper houden*, faire le brave.» — «Mij viel in 't oog dat de regel (bl. 67):

«Die malcanderen ſmyten ſtucken, korf of kan"

moet zijn:

«Die malcanderen ſmyten [in] ſtucken korf of kan".

Malcanderen is de dativus.» Dr DE J.

KOLLEKTIOMANIE. — In het »*Avant-propos*" tot den Katalogus der ordeloze verzameling Scheltus van Kämpferbeke [1]) worden eenige goede en behartigenswaardige regelen gewijd aan de dwaasheid en misdadigheid der verzamelaars, die zonder maat noch ſmaak aan hunne hebzucht den teugel vieren. Nadat de ſchrijver (een man die wel wat weet, al zijn er enkele ikonografiſche feilen in den Kataloog) met verdiende ingenomenheid geſproken heeft van de tijd toen de oude en ſtijlrijke meubelen, vaatwerken en gereedſchappen, die men in de hollandsche gezinnen aantrof, werkelijk deelden in het *leven* der huisgenoten, en, ſchoon met zorg onderhouden, en gebonden aan eene ſtrenge ſchikking, toch hare eigenaardige praktiſche plaats en meesttijds ook haren werkkring hadden in het leven der familie — komt hij op de manie der verzamelingen, dier ſtapelplaatsen, dier ſmakeloze magazijnen, dier knekelhuizen, waar het *ensembla* u geen ander denkbeeld aanbiedt dan ontleding, verdeeling, verſcheuring, werkeloosheid, DOOD, en waar het wandalisme met de meest minutiëuze verzorging in principe gepaard gaat.

»Het kasteel van den millionair, het groote huis van den man van finantiën, vergden hun deel van de ſchatten, verborgen onder het nederige dak van den burger man. Spekulatie en gelddorst trachtten aan dit verlangen te gemoet te komen. Gelijk aan die zwarte flooperbenden, die voorheen het land afliepen om de eeuwenoude burchten der adelijke familiën op te koopen, om ze, gefloopt, te verveilen, verdeeld in ſtroken gronds, brokken ſteen, en oude boomen, deden heirlegers van ſpekulateurs plundertochten tot in de kleinſte huisjens, in de donkerſte achterbuurten der groote ſteden, vervolgends ſtreken zij nader over de mindere ſteden en eindigden met de nederigſte veldhutten te exploiteeren, ja lazen zelf de laatſte overblijfſels na, die de ellendigſte ſtulpen hadden aan te bieden. Overal [werd] het lokaas der

1) Verkooping 15 Okt. ll. en volg dagen.

winst den goeden lieden aangeboden, die nooit aan geldswaarde gedacht hadden, bij het zien der voorwerpen, in ruiling waarvan de handelsbegeerlijkheid des kunstkoopers en schacheraars hun handen vol guldens bood. De blinkende fchijn van het geld eindigde bijna altoos met een bres te maken in hunne oude genegenheden, zij bezweken voor de verzoeking, en leverden uit wat vaak, door vele geflachten heen, een voorwerp van eerbied of tedere zorg in het huis had uitgemaakt. Eenmaal in de handen der kunstkoopers en fchacheraars, werden deze boêltjens, die men voornamelijk in Nederland ontmoette, op een prijs gebracht, die inderdaad meer over-een-ftemde met hunne werkelijke waarde (?), maar ze werden verftukkeld en hunne beftanddeelen verspreidden zich over den geheelen waereldbol, ter plaatse waar befchaving en welvaart [1]) den wensch hadden doen geboren worden om ze te bezitten." M.

KUNSTKENNIS. — De »Konst- en Letterbode" zegt dat de engelsche dichter Rogers aan den Staat gelegateerd heeft, onder anderen, »eene voorstelling van Titiaan, BEKEND ONDER DEN TITEL: *Noli me tangere*, eene der weinige kleine fchilderijen van dien meester". *Noli.... me.... tangere....* wat, drommel, mag dat wezen!" heeft de »Bode" gezegd. Hij wrijft zich het hoofd, hij haalt het bericht, in het vreemde blad, nog eens uit zijn karpoetsmuts; kijkt met bewolkte oogen om zich rond, zonder te zien; haalt fchouders en wenkbraauwen op; en zegt *ter zijde* — »dat mag de drommel weten — of de drommel dan.... natuurlijk,.... niet: want wie gelooft nog aan een drommel!.... daar gelooft mijn vriend Prof. Brasfeur van de Gentsche Hoogefchool ook niet aan; en die weet het toch wel; die weet, zoo goed als ik, en.... beter dan ik,.... dat de Middeleeuwen een tijdperk geweest zijn van de walglijkste en affchuwelijkste »theokratische dwingelandij"; waarin »alle subjectiviteit" VERNIETIGD werd [2]); VERNIETIGD, zeg ik u. Ze hebben, de heele middeleeuwen door, niets anders gedaan dan met *usurpatorisch*, *papistisch*, *despotisch*, *theokratisch tyrannisme* het heele subjective element van den mensch naar den drom...., naar de maan,.... *enfin*, te niet geholpen: en dat is jammer: want ziet eens, wat interessant subjekt ik, »Letterbode", bij voorbeeld, ben; dat is een subjekt, dat meê mag praten; dat is een subjekt, geboren....

1) Of meer nog de tyrannie der grofste hebzucht-zelve.
Aant. v. d. Red.

2) Zie »Konst- en Letterbode" v. 12 Jan. kol. 1.

natuurlijk.... na die algemeene, welverwenschte middeleeuwsche vernietiging...." Goed, subjekt, excellent, mijn lieve mijnheer het subjekt, maar duld, dat men u eens even bij de ooren trekke: »WAT IS TITIAANS *Noli me tangere*?" — »Wat dat dat is, wel, ik zoû wel een bitter beetjen Latijn moeten kennen, om niet te weten dat...." Zeer goed, waarde vriend: maar wat ftelt dat fchilderij, wat ftellen de TIEN-DUIZEND fchilderijen voor, die dat zelfde onderwerp behandelen? — Gij verbleekt! — Lieve man, waag er uw subjektiviteitjen eens aan, en doe eens een ftapjen of wat te midden van den theokratischen modder in de theokratische nevelen dier welverwenschte middeleeuwen, »cet abominable moyen âge, la honte de la civilisation et le déshonneur de l'esprit humain", gelijk de elegante fransche *feuilletonniste* Jules Janin zich krachtig uitdrukt: misfchien vindt gij hier of daar in het ftijk wel een brokjen pergament, met de oplosfing van het raadsel. 't Is lastig, niet waar, subjekt! zoo over kunst te moeten schrijven — en zoo perfekt goed in alle zaken thuis te moeten zijn. M.

»**L'ABOMINABLE MOYEN AGE.**" — De bekende Heer «Jiji», of «Jacques Julin», zoo als een van Hildebrands helden hem gedoopt heeft, heeft onlangs de volgende zoete charakteristiek van de eeuwen gegeven, als wier uiterste en middelste vaandragers wij Keizer Konstantijn, Paus Gregorius den Eerste, Karel den Groote, Koning Alfred, Sint Bernardus, Hildebrand, Rudolf van Habsburg, Kolumbus en Karel den Vijfde begroeten:

«CET ABOMINABLE MOYEN ÂGE, LA HONTE DE LA CIVILISATION ET LE DÉSHONNEUR DE L'ESPRIT HUMAIN.» [1])

De man, die zoo fpreekt, is auteur van het zeer befchaafde, zeer roemrijke, zeer lieflijke boek «L'âne mort et la femme guillotinée». Zouden die «abominabele» middeleeuwen ooit wel eenig werk hebben voortgebracht, dat meer strekte ter beschaming der moderne verlichting en tot oneere van onzen eeuwgeest dan deze dolle fchepping van den — *feuilletonniste*, die het waagt den ftaf te breken over het tijdvak der epopeën en kathedralen? K. T. T.

SLECHT PAPIER. — Men heeft onze Eeuw niet ten onrechte, tegenover de oude gouden, zilveren, en ijzeren Eeuwen, waarbij men het blinkend blik der XVIIIe zoû mogen voegen — de «papieren Eeuw» genoemd. Ieder-een heeft haast om elke gedachte op papier te breng-

1) JULES JANIN. — Zie «Revue Mensuelle", N. S., T. XII, Année 1854. Déc.

en : alle improvizaties, alle over-een-komsten, alle poëzie, alle betoog, alle verband ſchijnt dán eerst waarde te krijgen wanneer er een papiertjen tot ſteviging tegen aan is geplakt. We hebben daar niet tegen. Vermeerdering van geſchriften is vermeerdering van vergelijkingspunten voor ons oordeel en dus van kennis voor onzen geest, vaak ook van genot voor de geheele ziel. Maar zie nu onze heerlijke Eeuw: zij heeft papier, duurzaam papier, papier beſtand tegen de bearbeiding (waarvoor boeken en platen enz. beſtemd zijn), beſtand tegen den ſloopenden invloed der gewone natuurkrachten, - broodnoodig. Zij heeft het zoo noodig, dat men haar niet ten onrechte de «papieren Eeuw» noemt; en daarbij is die Eeuw zeer trotsch op haren «vooruitgang»; zij laat zich zeggen, dat zij in zedelijke kracht, zelfs in æsthetische bij vroegere tijdperken achterſtaat — maar technische, maar ſtoffelijke meerderheid zal men haar niet durven betwisten. En hoe zwak is die verwaande Eeuw ondertusschen in de techniek; in de materie! Zij kan (of wil — en dat is hier het zelfde) niet eens goed papier maken; zij kan den gewonen mensch niet in de gelegenheid ſtellen dat gene na te houden, wat hij, bij de tegenwoordige maatſchappelijke inrichtingen, zoo noodig heeft als brood — GOED papier. Ziet onze ellendige Eeuw! — zij drukt de PROEFEXEMPLAREN van Arie Scheffers meeſterſtuk «Francesca da Rimini», gegraveerd door Calamatta (hoeden af, kinderen dier eeuw!) zij drukt ze op bladen, die binnen 12 jaar zich in een droog, luchtig vertrek, met gele ſtippen en vlekken beſmetten; die ſtippen en vlekken vermenigvuldigen zich, en eindigen met gaten te worden: het papier vergaat binnen een halve eeuw en Scheffers en Calamattaas gegraveerd meesterwerk verdwijnt. In al de groote landen om ons heen worden heerlijke boekwerken uitgegeven op blank papier; maar dat blanke papier valt in vezels uit elkander, en de boeken, met de waarde die zij vertegenwoordigen, verzinken in een grondeloze kolk. Zoû het noodlot zijn? Zoû onze Eeuw niet beſtemd wezen zich-zelve door monumenten de onſterflijkheid te verzekeren. Arme, geur- en kleureloze Eeuw; papieren Eeuw, die geen papier kunt maken; die al uwe krachten inſpant en — gedroogde pap voortbrengt, zonder kracht, vellen die wechtanen van ſchrik, bij het liggen tegenover het papier der XVe Eeuw en het pergament der IXe. Arme, lamzalige Eeuw: ijzervreetster (*quasi*), die geen papier kunt maken! A.

OUD-FRANSCH. — Voor het oud-Nederlandsch is de kennis van het

oud-Fransch een noodzakelijk hulpmiddel, niet zoo zeer om den juisten zin van bijzondere woorden en spreekwijzen te bestemen, als om de herkomst der oud-Nederlandsche Ridderpoëzij op te sporen, die zich door vertalingen uit het oud-Fransch gevormd heeft. Voor het oud-Fransch bestaat tot heden geen ander woordenboek dan het «Glossaire de la Langue Romane, par J. B. B. Roquefort», *Paris*, 1808, II *Tom.*, een werk, dat in alle opzichten gebrekkig is. Ik heb over deze behoefte brieven gewisseld met Parijsche geleerden, die mij verzekeren dat er ook onder hen maar één stem over het gebrekkige van Roquefort's werk was; doch dat tot op dit oogenblik geen uitzicht op iets beters bestond. Alleen melden zij mij dat er in de *Bibliothèque de l'Arsenal* een dictionaire voor het Middeneeuwsch-Fransch berustende was, hetwelk tot schrijver had La Curne de Ste Palaye, die ook over de Ridderschap geschreven heeft. Dit werk was volgens hun aller oordeel veel beter; doch er bestond geen uitzicht op de uitgave van dit handschrift, en het eenigste, dat mijne vrienden mij konden aanbieden, was copie van zo vele uittreksels als ik zou verlangen, tot copie van het geheele werk toe. Voor de taal der *Troubadours* zijn wij daartegen uitmuntend toegerust met het Woordenboek van Raynouard in VI deelen, en somtijds neemt men, bij gebrek van iets beters, daartoe wel zijn toevlucht voor het Middeneeuwsche Fransch. J. H. Halbertsma.

MIDDELEEUWSCHE HARMONIE. Prof. Marx van Trier, die zich federt jaren bezighoudt met eene gefchiedenis der Godshuizen van dat Bisdom, verzoekt ons te vragen: of den Nederlandschen archæologen en bibliografen ook vóor is gekomen het werk «Harmonica Institutio eique subjectum lectionarium totius anni, cum superscriptis notis musicis», door Regino, een beroemde Abt van Prüm, † 915.

Men vindt melding gemaakt van drie, thands, helaas, verloren handfchriften: een te Bremen, een te Minden, en een, dat als autograaf voorkomt op den katalogus der veiling van zekere «Bibliotheca Krysiana. Hagæ-Comitum, 1727».

Weet iemant ook eenig spoor van dit merkwaardig geschrift aan te wijzen? A. Th.

D. As VALCOOCH. — Dr De Jager heeft mij herinnerd, dat de Heer «Buddingh'", in zijne «Gefch. v. Opv. en Ond. enz. in de Ned." Dl I², bl. 104—120, het eerst de aandacht op onzen fchoolmeester gevestigd heeft. Er beftaan 3 drukken: Amst. 1597, Rott. 1607 en 1628. A. Th.

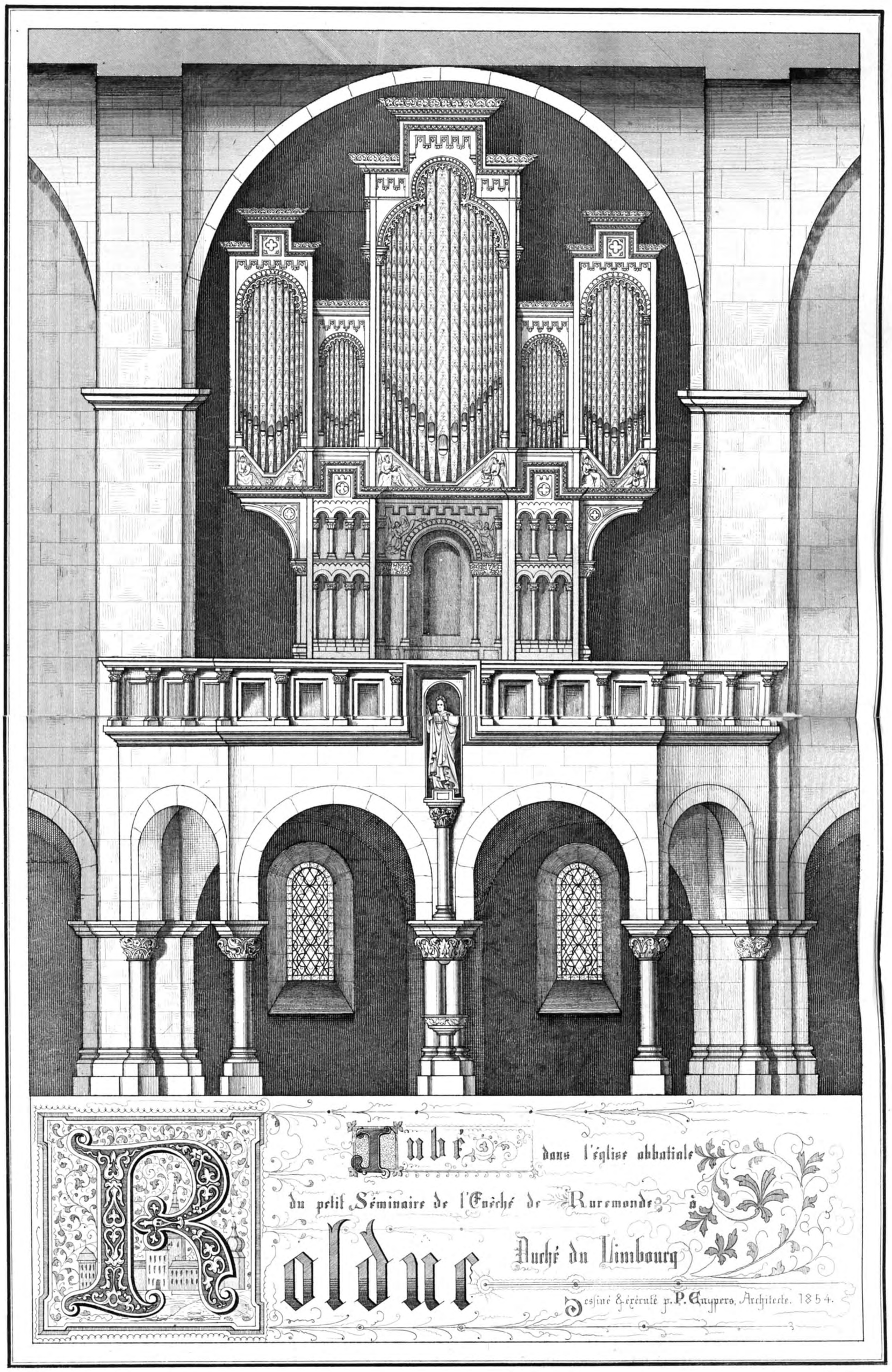

Jubé dans l'église abbatiale

du petit Séminaire de l'Evêché de Ruremonde à

Roldue

Duché du Limbourg

Dessiné & érecuté p. P. Cuypers, Architecte. 1854.

Imp. lith. de Ed. Wedler, Aix-la-Chapelle.

"DIETSCHE WARANDE".

1856. N° 2: Mars et Avril.

UN VILLAGE HOLLANDAIS,

au XIVe siècle.

La seconde livraison de la partie néerlandaise de notre revue contient le 4me article des «Études» de M. l'avocat Henri van Berkel, de Delft, «sur le village hollandais au XIVe siècle». M. van Berkel a voulu faire connaître à ses compatriotes un détail, en apparence peu considérable, de ce monde à-peu-près inconnu qu'on pourrait appeler le moyen âge «dépanaché». M. van Berkel, après des investigations patientes et judicieuses, nous soulève un coin du rideau, qui dérobait à nos yeux cet organisme aussi curieux qu'imposant, aussi sage que pittoresque, aussi vivace que durable, qu'on appelle société néerlandaise de l'époque des comtes. L'auteur a gratifié le 1^r^ volume de la «Warande» de trois articles, nourris des faits les plus intéressants, appuyés sur des documents authentiques, par lesquels il jette un jour tout nouveau sur son sujet. En Hollande, comme partout ailleurs on, s'est contenté longtemps du moyen âge aux «troubadours fiers de leur doux servage»; il n'y avait que les plus hardis qui osèrent encore quelquefois se le figurer d'une manière un peu moins doucereuse: ceux-ci, dans chaque classe, avaient leur livre favori: pour le bas-peuple, et même un peu pour le beau monde, c'était «les Croisés» de Kotzebue; pour la classe moyenne, «Ivan Hoe» de Sir Walter; «Faust», de Goethe, pour les raffinés, pour «l'aristocratie de l'intelligence». De petit en petit on commence néanmoins à ne pas interroger les seuls poëtes du XVIIIe siècle, ni les chansonniers de l'«Empire» — mais les monuments bâtis, bosselés, peints, gravés, brodés, écrits et imprimés en cire; on consulte les chartes et les capitulaires, les poésies et les correspondances, les chroniques et les traditions orales. Cette méthode, en effet la seule tolérable aujourd'hui, trouve un zélé promoteur dans l'honorable jurisconsulte de Delft; et, s'il y a déjà un mérite à se frayer une route nouvelle, — M. van Berkel veut bien encore couler sa science solide dans une forme agréable et attrayante. Jamais jusqu'ici on n'avait traité des institutions judiciaires du passé (qui sont comme le squelette vigoureux de la société entière), sur un ton dégagé et populaire.

M. van Berkel a fait ressortir avec la dernière évidence, qu'à une époque flétrie par notre «aristocratie de l'intelligence» de la qualification de «despotique», il y avait bien plus de liberté, bien plus d'«équilibre des pouvoirs» qu'on n'en rencontre dans la plupart des administrations communales relevant de nos constitutions modernes. L'auteur fait sa part

à l'élément frison et à l'élément franc dans le gouvernement et la distribution de la justice chez nos « vilains » du XIVe siècle. Il traite, successivement, du curé, des institutions de charité, du bailli et du scouteth, des « asigs » avec les « voisins » convoqués, des *jurati* et échevins. Après avoir examiné et expliqué suffisamment les devoirs et les droits réciproques des habitants du village et de leur magistrat, M. van Berkel est en droit de s'écrier : « De sorte que nous trouvons, dans notre petit village du XIVe siècle, ce que les sages de l'antiquité considérèrent comme le meilleur gouvernement pour la ville et pour les champs (Cicéron, « de Republ. » L. I, c. 29, 35, 45 etc. — conf. Tacit., « de Mor. germ. » c. 11, 7): une main énergique qui tient les rênes, — l'avis des plus intègres et des plus capables, — la décision des questions importantes émanant de tous, et confirmé et promulgué par un chef que tous respectent : l'Autorité souveraine, — la Puissance des Grands, — et la libre action du bourgeois, — trois parties essentielles du gouvernement et de la marche de la justice, qui semblent s'exclure mutuellement, et qu'ici l'on trouve harmonieusement réunies pour le plus grand bien de la commune. » Dans le cahier que nous publions aujourd'hui M. van Berkel nous trace, avec les couleurs de la palette de l'histoire même, le tableau d'une séance de la justice de notre village. Il traite son sujet, pour ainsi dire, *dramatiquement*, et il vient emprunter son *dialogue* à la science même, ayant soin d'appuyer tous les éléments de sa composition de preuves authentiques, en forme de notes au-bas des pages. Encore un ou deux articles, et M. van Berkel aura fini la tâche qu'il s'était proposée. Nous croyons que la lecture de ce travail est indispensable à tout écrivain qui voudra écrire une histoire de la civilisation de l'Europe occidentale du moyen âge.

FLEUR DE L'HISTOIRE,

Légendes des Apôtres.

M. Oudemans continue, dans notre livraison de mars-avril, la publication de quelques légendes rimées, qui semblent écrites dans la première moitié du XVe siècle. Après avoir mis au jour les légendes de S Pierre et de S. Paul, de S. Jean et de S. Jacques, de S. André et de S. Barthélémy, M. Oudemans nous communique celles des apôtres S. Philippe et S. Thomas. L'ouvrage entier, dont la seule copie existante repose à la bibliothèque de la Société Littéraire de Leyde, est intitulé « Fleurs de l'histoire » ; il était destiné à contenir : les vies des apôtres, celles des martyrs, celles des confesseurs, et celles des vierges et « femmes » ; mais il parait que l'auteur n'en a traité que la première partie, la vie des SS. Apôtres, de ces « XII gemmes précieux », de ces « XII piliers de Chrétienté », qui, « après l'ascension de N. Seigneur ont honorablement fondé la foi ». Quoique cette poésie sente un peu le style des chroniqueurs, elle abonde en traits charmants, et l'on y rencontre des particularités peu connues, d'un caractère traditionnel incontestable. Voici le portrait de S. Barthélémy, tel que notre poëte du XVe siècle l'extorque à un démon qui se plaint de ce que l'apôtre,

par sa présence dans les Indes, «opt ende van ertrike» (*vers les confins de la terre*), ôte toute force aux mauvais esprits. «Comment, lui demandent les prêtres payens, pourrons-nous connaître et emprisonner S. Barthélémy? Il se promène tant de monde par le pays: dites-nous quelle marque distinctive porte l'apôtre de Dieu»; et le démon de répondre:

„Op ſijn hoeft heeft hi bruun haer	„Sur sa tête il a une chevelure brune
En kerſp, ic ſegge u dit,	Et crépue, je vous l'atteste,
Eñ ſine huut es al wit;	Et sa peau est toute blanche;
Grote oeghen (dats waer),	De grands yeux,
.J. rechten noſe eñ daenſchijn claer.	Un nez droit et le visage serein.
Hem ſijn ghedect ſine oren	Les oreilles lui sont couvertes
Met ſinen hare, als wijt horen;	De ses cheveux,
Oec heefti den baert lanc,	Il a la barbe longue
Eñ ſomech grau haer daer in ghemanc;	Et quelques poils gris s'y mêlent.
Hi es een vierſcoet man,	Il est un homme robuste
En hevet .j. wit (wijt?) purper an,	Et porte une large robe de pourpre[1]),
En .j. witten (widen?) mantel, mede	Et un ample manteau,
Van purpre, over waerhede.	De pourpre aussi.
Dat heeft hi gedregen .XXVI. iaer	C'est ce qu'il a porté vingt-six ans
Onbeſmet.	Sans tache.
. . . . .	. . . . .
Sine ſtemme luudt als .i. boſine.	Sa voix sonne comme une trompette.
. . . . .	. . . . .
Hi es altoes blide, eñ hi can wale	Il est toujours joyeux et il sait bien
Van allen landen alle tale."	De tous les pays toute langue."

DU PLAIN-CHANT DANS LES ÉGLISES CATHOLIQUES DE LA HOLLANDE.

M. De Rijk soumet aux lecteurs de la «Warande» une série d'observations sur le plain chant et la manière défectueuse dont on l'exécute généralement en Hollande. Il parait qu'il n'y a qu'une seule exception à cette règle. De celle-ci nous sommes redevables à M. l'abbé Janssens qui a formé, à la Haye, une école de chant grégorien, d'après les anciens principes. M. de Rijk s'occupe, depuis quelque temps dans le lieu qu'il habite (Hilversum, beau village de 7.000 habitants), à propager les saines doctrines de l'art chrétien. C'est à la campagne que, sous bien des rapports, les anciennes coutumes sont encore vivaces, et c'est là que plus facilement que dans les grandes villes on renouera les fils traditionnels, rompus violemment depuis la Renaissance.

1) A moins que le mot „wit" dans le texte néerlandais ne soit une faute de copiste, nous devons avouer que nous ne comprenons pas la phrase. Nous comprenons pourquoi le poëte a „revêtu" son apôtre „du pourpre", mais nous ne nous expliquons pas que le pourpre soit „blanc" (*wit*). „Wijd" au contraire (*large*) est caractéristique dans les draperies iconographiques des Saints du Nouveau Testament; à tel point que dans les gravures du XVIe siècle on voit fréquemment que les disciples qui s'enfuient du jardin des oliviers, au moment de la trahison de Judas, laissent leurs vêtements entre les mains des soldats qui les poursuivent, et se jettent tout nuds hors de l'enceinte. Voir la „Grande Passion" d'Albert Dürer, xylographies de 1510, et le n° 3 de la „Passion" gravée par Goltzius „dans le style de Lucas van Leyden".

PEINTURE SUR VERRE

au commencement du XIVe siècle.

L'Archiviste de Louvain, M. Edward van Even, qui s'est fait un nom par ses travaux d'histoire littéraire et artistique, et auquel nous devons la connaissance des artistes du célèbre hôtel de ville de l'ancienne capitale du Brabant, publie, dans le présent numéro de la «Warande», une notice historique sur un vitrail, découvert par lui *à travers* la maçonnerie dont on avait *doublé* la fenêtre au XVIIe siècle, dans la principale ogive apsidiale de l'église du grand béguinage à Louvain, et sur les artistes — sculpteurs (*imaginatores*, ou *ymaginifices*[1]), illustrateurs de livres (*illuminatores librorum*[2]), calligraphes (*scriptores librorum missalium*[3]), architectes[4]) et peintres (*pictores ymaginum*) — qui, de 1250 à 1324, ont travaillé dans cette ville. M. van Even mentionne Arnoult Gaelman, comme peintre de figures, et il admet la possibilité que la verrière en question lui soit due. Ce vitrail, représentant la Ste Vierge, couronne royale en tête, habillée en vert, amplement drapée d'un manteau rouge, et portant le divin enfant qui est vêtu en blanc et tient un petit oiseau sur la main, remonte effectivement au commencement du XIVe siècle; et nous ne sachions pas qu'il existe dans les Pays-bas une peinture sur verre de plus ancienne date. M. van Even exprime le souhait que M. Edmond Lévy, qui publie en ce moment à Bruxelles une «Histoire de la peinture sur verre», particulièrement en Belgique, tienne compte dans son ouvrage (annoncé par nous dans la «Warande» pour 1855, p. 380) de cette remarquable relique de l'art ancien.

HISTOIRE LÉGENDAIRE

des bâtiments et des images.

Nous avons commencé la publication des traditions néerlandaises, qui se rattachent à la fondation ou à la construction d'œuvres d'architecture, notamment d'églises, ainsi qu'à l'histoire des images et d'autres produits de l'art plastique. M. l'abbé Funnekotter, M. le docteur Nuyens, M. Hezenmans de Bois-le-duc, M. de Rijk de Hilversum ont déjà souvent prêté une oreille attentive aux naïfs discours des gros campagnards et des petits bourgeois, pour attraper quelques-uns de ces récits poétiques et pleins de sens dans lesquels se manifeste et se complait le génie populaire. Cette poésie se dérobe à toute perquisition académique, parce qu'il n'y a pas d'antipodes d'humeur moins compatible que la SCIENCE collet-monté et la VIE saine, franche, forte et multiforme du génie natinal. Nous nous proposons d'insérer, de temps en temps,

1) Jean le sculpteur, dans la période de 1250 à 1294. 2) Guillaume (1305) et Arnoult (1307—1317) d'Aerschot. 3) Jean de Wesemale: 1346. 4) Jean Horen, Gérard Stevens, et Godefroi Raes, qui, en 1317, tracèrent les plans de la Halle aux draps de Louvain, actuellement palais de l'université.

dans la «partie française» de notre «Warande», un choix des légendes artistiques, dont, cette fois, nous publions une douzaine en néerlandais.

VANDALISME.

ON se récrie en Allemagne contre le badigeonnage très-récent de la «Broederkerk» à Zwolle. Nous nous sommes informés de ce qui en était, dans le chef-lieu même de la province d'Over-ijsel, et, à notre grand regret, nous avons à constater qu'on vient d'enduire d'une couche de chaux bien blanche une voûte historiée de l'ancienne église des dominicains, actuellement occupée par les protestants. Aux yeux des administrations d'églises de toutes les nuances, le badigeon est chose très-désirable, et très-excellente, du moment qu'il est d'une blancheur irréprochable.

BIBLIOGRAPHIE[1].

NOus continuons notre compte-rendu des notices bibliographiques de la 1re livraison de la «Warande» pour 1856, et nous y ajoutons celles de la 2me.

3° Nous avons eu la hardiesse de mettre notre veto à la propagation des doctrines contenues dans les «Études sur les Beaux-arts etc. par F. B. de Mercey. Paris, 1855.» — Le mot «beaux-arts» sent le musc de Mme de Pompadour, ou tout au moins les petits soupers «grecs» de l'aristocratie démocratique de 1800. Il va sans dire que M. de Mercey ne sympathise pas avec les théories viables et profondes de M. Hipp. Fortoul et de M. Alfr. Michiels; il hausse les épaules sur les écoles de peinture allemande de nos jours; c. à. d. que M. de Mercey promène ses «beaux-arts» le long du «chemin battu».

4° Hommage au digne Fr. Henr. von der Hagen, pour l'activité infatigable d'une longue et bonne vie. M. v. d. Hagen vient de publier les poésies épiques du cycle de Thierry de Bern et des «Niebelungen». Regrettons que le public néerlandais n'accorde aucune attention à cette manifestation grandiose de la vie nationale néerlandaise qui s'appelle l'ÉPOPÉE, à plus juste titre qu'on ne qualifie comme telle le «Paradis perdu» et la «Henriade».

5° Annonce des «Chants populaires des flamands de France» de M. de Coussemaker, l'auteur de l'«Hist. de l'Harmonie au moyen âge,» une œuvre où le talent et l'érudition se donnent la main. L'«Académie des Inscriptions ET Belles-lettres» n'a fait qu'un acte de justice en admettant M. de Coussemaker au nombre limité de ses membres correspondants [2].

1) Voir pag. 18.

2) M. de C. fait beaucoup d'honneur à MM. les "Inscripteurs" ainsi qu'à MM. les "Bellettristes" en acceptant leur diplome. Est-ce que, peut-être, à la fin des fins, les Académies vont se faire chrétiennes? En ce cas la première chose dont celle des "Inscriptions" et des "Belles-lettres" aurait à s'occuper, ce serait de se faire baptiser d'un nom chrétien... *chrétien* considéré comme synonyme de *logique*.

Dans cette 1re livraison de son travail intéressant M. de Coussemaker a sauvé de l'oubli une foule de chansons (textes et mélodies), qui ne subsistaient qu'à l'état de tradition orale ; une traduction en français est jointe aux textes néerlandais. La plupart des mélodies ne sont pas, à proprement parler, des mélodies *nationales*, c'est à dire qui émanent du peuple entier, comme le rosier sauvage «émane» de la terre au milieu du bois, comme le «style ogival» émane de la génération du XIIIe siècle. Nous croyons que les phénomènes littéraires et musicales ne sont explicables que par la distinction de l'art naturel ou national et de l'art «artificiel» ou individuel : or, il n'y a que les Nos XXVIII, XXX—XXXV, XLII, XLIII qui appartiennent à la première catégorie.

6° Annonce et appréciation d'une nouvelle composition dramatique de M. Schimmel, intitulée «Struensee». Nous avons parlé de M. Schimmel dans la «Littérature néerlandaise à ses différentes époques» [1]); voir p. 240 et suiv.

7° Annonce et recommandation d'une nouvelle traduction néerlandaise de «Don Quijote» par M. C.-L. Schüller, prosaïste spirituel, qui nous fait mieux connaître Cervantes que ce n'était possible par le personnage «endimanché» que Florian avait fait de l'auteur espagnol. Il ne faut «enjoliver» ni Shakespere ni Cervantes.

8° Recommandation du «sommaire de la mythologie germanique» extrait du grand ouvrage de Grimm par Jos. Verein (Göttingen, Dietrichsche Buchhandlung) — prix fl. 1. —

9° M. Carl Schiller vient de publier un excellent »Coup-d'œil sur la marche de l'architecture des églises», principalement en vue de contribuer à la conservation des monuments ecclésiologiques dans le duché de Brunswick. La division des époques de M. Schiller ne serait cependant pas entièrement la nôtre. (Brunsw. Leibrock 1855. Prix fl. 1.40.)

10° M. G. Hotho publie à Berlin «L'école de peinture de Hubert van Eyck, entourée de ses prédécesseurs et contemporains allemands». Si M. Rio occupe l'extrême droite du parlement de l'art chrétien, M. Hotho se trouve à l'extrême gauche ; mais du moins aucun allemand raisonnable n'y songe plus à contester l'excellence de l'art du moyen âge.

11° Projets de décoration et d'ornements, par Paul Boeheim. L'auteur destine cet ouvrage à faire valoir son influence »sur la tendance du goût des architectes, des peintres, des sculpteurs et des décorateurs». Que Dieu et les Quatre Couronnés nous en préservent! Quelle *ollapodrida* de Grécisme, Raffaëllisme, Pompadourerie et tout ce qui en relève ! Le travail de M. Boeheim mériterait à peine de figurer comme illustration dans les «Beaux-arts» de M. de Mercey (voir p. 23, n° 3).

12° «Sagas hessoises», l'un des recueils de poésie nationale de feu le savant J. W. Wolf, littérateur auquel le peuple neérlandais a les plus grandes obligations.

13° «Les œuvres musicales des XVIe et XVIIe siècles» ; une nomenclature systématique et chronologique, par M. C.-F. Becker : travail de bibliographie fort estimable.

---

1) En dépôt aux librairies de M. V. Didron à Paris et de M. T.-O. Weigel à Leipsick.

LA "WARANDE"

en 1855. [1]

L'On nous permettra de continuer notre rapide inspection des articles contenus dans la premier volume de la »Warande».

Sous la rubrique dont nous avons relevé les traits principaux [2]) vient se placer naturellement notre «Carthago delenda» relativement à l'architecture domestique des maîtres-maçons, des charpentiers et des apprenti-ingénieurs d'aujourd'hui. Tout cela se mêle de faire des maisons. Tout cela a sucé, avec le lait de l'École ou d'une pratique stupide (nourrices impures, maîtresses dévergondées des cinq ordres et de l'art de travailler en zinc, en asphalte ou en papier mâché), le triste amour des corniches, la prétention de ne pouvoir plus rien apprendre des monuments néerlandais qu'ils abattent, et le sang-froid de l'idiotisme incurable. Puisque cet «amour», cette «prétention» et ce «sang-froid» ont résolu de niveler entièrement les silhouettes de nos villes, qui, par une soirée d'automne, se détachaient élégamment et fortement sur un azur verdâtre et transparent; puisque ces ouvriers et ces mathématiciens, en vrais Normans, se plaisent à raser nos bâtiments, en laissant crouler les tours, en abattant les plus délicieux pignons, en écorchant et badigeonnant nos façades, privées de leurs tableaux en bas-reliefs, de leurs élégants corbeaux et de leurs fenêtres voûtées, en masquant nos toits et en posant leurs abominables corniches, avec et sans attique, comme les rails d'un chemin de fer, sur les façades des maisons de nos rues, ou en sciant ces mêmes corniches en mille morceaux, pour distribuer, avec la dernière justice, sa part à chaque maison haute et petite — nous n'avons pas discontinué de nous récrier contre cette inconcevable aberration du génie architectonique et nous avons regretté que la «Société» qui patronise les «progrès» de l'architecture, ait donné dans ces mêmes erreurs, en admettant des projets de bâtisse qui pêchent grossièrement contre les vrais principes [3]). Pour faire juger de la question ceux d'entre nos amis, qui n'auraient pas sous la main les «Annales archéologiques», nous prendrons la liberté d'y emprunter un passage qui se rapporte directement aux grands intérêts de notre architecture domestique:

»Il faut savoir que l'amour de la liberté, qui est un trait du caractère national, a toujours fait éviter à nos pères de vivre avec plus d'une famille dans la même maison. Tout bourgeois établi a sa maison à lui, soit qu'il la loue ou qu'elle lui appartienne en propriété. La conséquence de cet instinct, qui à sa noblesse, se fait remarquer dans les terrains excessivement étroits, assignés à chaque maison moyenne. Les maisons, surtout à Amsterdam, ayant deux ou trois fois plus de profondeur que de largeur, présentent leurs toits aux passants sous forme de chevron. L'ancienne manière de garnir le haut de la façade s'alliait

1) Voir pag. 5—8. 2) Pag 5 et suiv. 3) «Bouwkundige Bijdragen», T. IX, N°. 1.

parfaitement à cette disposition ; mais, de nos jours, nos misérables charpentiers et maçons veulent absolument appliquer à nos étroites façades le système adopté pour les grands hôtels, et, afin de ne pas manquer une seule occasion de faire admirer leurs magnifiques entablements à moulures doriques, ils clouent leurs architraves avec frise et corniche contre la partie supérieure du sommet en chevron de la façade ; cela les oblige à simuler dans la maison une hauteur factice, et les pousse à toutes sortes d'incongruités architectoniques. Nos façades étroites, de différentes hauteurs, surmontées de leurs corniches ridicules, donnent réellement à nos rues l'air de deux rangées de couvercles en coulisse, comme on s'en sert pour fermer les boîtes de jeu de dominos. »

DE L'ART EN GÉNÉRAL.

Dans cette rubrique nous avons donné, dans la « Warande » de 1855, des articles de polémique et différentes notices. Nous nous sommes amusé du subside de fl. 1000. — porté au budget de l'État «POUR L'ENTRETIEN DES MONUMENTS HISTORIQUES», tandis qu'on accordait fl. 43.000 à la cause de l'HISTOIRE NATURELLE : de sorte que nous sommes arrivé à l'équation suivante :

LA BÊTE : LA CATHÉDRALE = $42\frac{1}{20}$: 1.

Nous avons travaillé dans la mesure de nos forces à la propagation du principe d'unité nationale entre la Belgique flamingante et le royaume des Pays-bas. Nos frères d'outre-Escaut nous ont généreusement soutenu dans une lutte, qui pour n'en être qu'à ses premières phases ne laisse pas de porter la preuve écrite sur son front que ses champions n'y pensent pas le moins du monde à la rabaisser au niveau des questions de politique provisoire de nos constitutions... quelque peu mesquines. Nous laissons la part des administrations, de la milice, des ports de lettres, des impôts, des loteries, des pensions, etc, etc. a ceux qui s'y entendent mieux que nous : nous bornons nos mouvements à la sphère des FORMES, SYMBOLES DES IDÉES émanées de Dieu : LANGUE et ARCHITECTURE : musique, littérature ; sculpture, peinture — tectonique dans toutes ses branches. Dans tout cela les Flamands de Belgique et de France, les Brabançons, Limbourgeois et Hollandais ne connaissent qu'une patrie — LA NÉERLANDE, qui accepte des deux mains les trésors de science chrétienne et d'art germanique dont ils sont dotés par la munificence des nationalités limitrophes.

Sous cette même rubrique nous avons rassemblé quelques traits d'une vie d'artiste et de chrétien, courte, intense, pure et belle. En contemplant cette carrière d'un peu plus de trente ans, ce caractère bon, franc, ferme et indépendant, qui unissait la douceur à la fierté, le culte de Jésus-Christ et de ses saints à l'étude des arts, du théâtre, des belles manières même ; en rêvant à ce que cette spécialité musicologue, ce jeune compositeur avec son profond sentiment des styles et son goût exercé, qui penchait vers l'idéal des Fanart et des Greatheed, avec ses études sur les praticiens et les philosophes de l'art, aurait pu

devenir pour la musique du moyen âge, et en parcourant le trésor, dont il avait doté sa patrie, quand il lui a révélé l'existence d'une infinité de belles mélodies des XIVe, XVe, XVIe et XVIIe siècles [1]), — il nous a pris une profonde affliction et nous avons prié Dieu de nous venir en aide pour que la force et le courage ne vint à nous manquer entièrement: nous venions d'écrire la biographie d'un frère, le compagnon de nos travaux et des jours heureux comme des tribulations légères que la vie nous avait offerts.

Notre collaborateur Forcestier [2]) s'est occupé de l'Académie royale des Sciences; corps savant qui était venu remplacer l'Institut qu'on venait de supprimer. Il ne peut comprendre, notre bon provincial, comment une corporation de 40 ou 50 membres (c'est environ là le nombre des votes à la classe de toute science «qui ne repose pas sur l'OBSERVATION PHYSIQUE», la classe des sciences non-naturelles), comment une pareille corporation peut raisonnablement faire ce qu'elle est appelée à accomplir. Cette corporation se compose de différentes spécialités: il y a des membres pour la philologie grecque et atine, il y a des membres pour la philosophie, des membres pour la littérature néerlandaise, pour l'histoire de la patrie, pour l'histoire universelle, pour les antiquités orientales, pour la jurisprudence, pour l'«art poétique», il y a un membre pour le chinois (M. Hoffman); maintenant notre ami Forcestier refuse d'apporter un peu de bonne volonté à sa besogne d'appréciateur — il refuse de croire que les membres pour l'histoire de la patrie soient naturellement en état de décider des questions de chinois, de philologie latine et de littérature méso-gothique; notre ami prétend que, tout en pouvant juger d'une question d'art poétique de 1690, on n'a pas prouvé pour cela être à même de trancher une difficulté d'interprétation d'une loi confiée dans le temps à quelque respectable palimpseste ou à quelque dalle mystérieuse par un vieux Romain ou par un Ninivite de plus ancienne date encore. Il va sans dire que notre ami de Buiksloot a tort et que l'Académie a parfaitement raison, en continuant sa tâche. Notre ami Forcestier a tort d'avoir si souvent tort; c'est très-omineux pour sa réputation et pour le crédit de notre «revue» qui prend un triste plaisir à publier ses lettres.

VIE NATIONALE.

NOus avons écrit les mots: VIE NATIONALE en tête d'une rubrique, qui a été illustrée par des travaux de M. le Dr Halbertsma sur la toilette des femmes de Hindeloopen (en Frise), de M.

1) Dans son n° de janv.-fev. l'"Ecclesiologist", revue anglaise de l'archéologie, parle de ce recueil avec une sympathie que nous mettons à haut prix. L'auteur s'exprime, au sujet de quelques-uns des noëls, en ces termes: "The melodies composed by the late L. J. Alberdingk Thijm show a decided reaction toward the older style, together with considerable talent, but his taste seems to have been in a transitional state." A l'article, qui est de la main d'un auteur connaissant notre langue, se trouve joint une traduction excellente, en vers anglais, du n° CXXXVII de nos chansons, avec reproduction de la musique, accompagnée de parties d'alto et de ténor.

2) Voir pag. 7.

Hofdijk [1]) sur nos anciens châteaux et spécialement sur la distribution du manoir des sires d'Arckel. M. Stallaert, de Bruxelles, nous a fourni, en vieux français et en vieux néerlandais, des instructions pour le service de la table. Enfin, M. van Berkel a traité à trois reprises «du village néerlandais au XIVe siècle», dont nous avons parlé plus haut [2]).

PARTIE LITTÉRAIRE.

Dans la «partie littéraire» de la «Warande» M. Oudemans a publié les légendes en vers, dont il a déjà été question dans l'analyse de notre nouvelle livraison [3]).

M. Le docteur Van Vloten a publié dans la «Warande» un drame curieux du XVIe siècle, d'un poëte-rhétoricien appelé Corn. Everaert. Le judicieux éditeur l'a intitulé «'s Werelds Bestaan», qu'on pourrait traduire «Le faict du monde». M. Nieuwenhuyzen a doté notre recueil d'un autre drame du XVIe siècle «Le fils prodigue». Le même littérateur, ainsi que MM. Blommaert et Angillis, des amis belges, nous ont encore fourni quelques petites poésies thioises du moyen âge.

En général nous passons sous silence les «Mélanges et Nouvelles» de notre revue. Il nous entrainerait trop loin d'entrer en détails à ce sujet.

Pour la «Bibliographie» des notices nous ont été transmises par MM. Van Even, Nieuwenhuyzen, Donker, et nombre d'autres.

Les ouvrages suivants ont été analysés ou annoncés :

Une «Esthétique» de l'art allemand du moyen âge, du Dr Dursch : livre orthodoxe, complet, bon marché (2 Thlr.).

Une nomenclature historique des artistes de tous les temps de M. Fr. Müller; pour les «connaisseurs» et «amateurs».

Un «mot d'introduction à l'hist. de l'archit. sacrée du moyen âge» de M. W. Lübke. Ce nom d'auteur est une recommandation suffisante. (Frcs. 2.— Dortmund, Krüger).

«Opuscules et études sur l'histoire de l'art» de M. Kugler (2400 pag.). C'est tout un procès-verbal de la vie de l'art des derniers vingt ans. Les amis de l'art chrétien verront avec une vive satisfaction comment Overbeck, dont les tableaux n'avaient, pour M. Kugler, à la page 177 du Tome IIIme, que les «agréments d'un joli conte de fée» a grandi (pendant dix ans — à la page 560), jusqu'aux proportions d'un chef d'école majestueux, et du premier représentant «de cette tendance artistique qui est d'une signification si frappante dans l'appréciation du développement des intelligences de nos jours».

«Monuments de l'architecture, de la sculpture et de la peinture», publiés par M. E. Förster (Leipzig, Weigel). Le Gailhabaud allemand. Plaidoyer inattaquable en faveur de l'art chrétien.

«Fingerzeige» de M. Aug. Reichensperger (Leipzig, Weigel — Deux éditions, Frcs 15. — et Frcs. 4; le prix réglé d'après le nombre des planches). M. Reichensperger «met le doigt» (et c'est un doigt de maître) sur les plaies de l'art religieux; et il indique les seuls vrais remè-

1) Voir notre «Littérature néerlandaise», à la page 253.
2) Page 19, 20. 3) 20, 21.

des. Ses théories sont viables; elles entraînent la pratique et emportent les récalcitrants.

«Traité populaire des styles architectoniques», par M. Tarbuck (London, Hagger, fl. d' H. 1.)— M. Tarbuck est bien intentionné, mais il ne semble pas comprendre le mouvement chrétien.

«L'art du moyen âge en Westphalie», par M. Lübke (Leipzig, Weigel— Thlr. 10.—): Topographie archéologique excellente; nombre de plans, coupes, détails, etc.; avec une carte systématique, qui vous montre en un clin-d'œil tous les courants d'air (soit roman, soit de transition, soit ogival etc.), qui ont fécondé les différentes localités de la Westphalie.

«L'art du moyen âge en Souabe», par M. Heideloff. L'auteur est un homme de bien et un homme de talent, mais il semble ne pas avoir assez de foi dans l'art de nos aieux. De grâce, messieurs, si votre père a de beaux cheveux blancs, ne les lui teignez pas en «châtain».

«Monuments de Nuremberg», de M. von Rettberg (Stuttgart, Ebner et Seubert — Thlr. 2.—). Un livre de science et un guide de touriste; 100 dessins d'après les ouvrages des artistes nurembergeois.

Le «Cicerone», une histoire de l'art en Italië, par M. Jac. Burckhardt (Basle, Rthr. 4.—) «Gothique» et *barbare* ne sont plus synonymes pour l'auteur; mais il n'a pas trouvé l'ogive à Rome. La réhabilitation de la capitale de la chrétienté «comme ville chrétienne» était réservée à M. Didron.

«Histoire de l'architecture», de M. Kugler (Stuttgart, Ebner & Seubert). Il n'y avait de paru que l'histoire ancienne.

«Manuel de l'industrie artistique», de M. le professeur J.-H. Wolff. Réconcilier l'art et le métier, l'artiste et l'artisan — voilà bien, n'est ce-pas, archéologues de France, d'Angleterre, d'Allemagne, ce que vous désirez vivement? — Malheureusement M. Wolff ne vous lit pas; il admire trop le classicisme moderne de Schinkel, et — il propose, comme modèles, aux ébénistes et aux charpentiers, des vases, des trépieds, des exèdres d'Athènes et de Pompeji.

«L'architecture civile et domestique au moyen âge et à la renaissance», par MM. Verdier et Cattois — encore une belle majuscule dans l'alphabet archéologique. Si le monde va du train de MM. Verdier et Cattois, nul doute que le Z ne se fera pas attendre, et alors à nous, à nos enfants, la nouvelle LANGUE ARCHITECTONIQUE!

«Histoire de la peinture sur verre en Europe», par MM. Edm. Lévy et J.-B. Capronnier (Brux. et Leipz., Tircher et Kiessling, Schnée et C°. Le saint enthousiasme et le talent solide! L'exemple de peintres comme M. Overbeck, d'architectes comme M. Pugin, de musiciens comme M. Fanart, devait sans doute éveiller bien des sympathies, former bien des adeptes aux théories, aux allures, à la pratique de ces maîtres et philosophes tout à la fois.

«Traité de la peinture sur verre et des vitraux coloriés», par MM. Ballantine et Gauss (Edinburgh — Weimar; fl. 2.—). Un petit manuel qui n'est pas sans intérêt.

Portrait de Mgr. l'évêque de Harlem, gravure de M. Sluyter, d'après le tableau de Mgr. Broere. — On a nommé Mgr. Broere *l'aquila scolæ* de la philosophie néerlandaise de nos jours, et pas à tort. Mgr. Broere sent profondément et explique en paroles pleines d'ardeur et de lumière les beautés chrétiennes de l'art. M. Sluyter a fait une gravure très méritoire du portrait de Mgr. van Vree, évêque de Harlem.

«Rêverie», gravure de M. Taurel fils, d'après un tableau de M. Israëls. Une gravure au burin, où le sentiment profond dirigeant la main de l'artiste, dans les différentes parties de ce beau tableau de M. Israëls, ne s'est pas démenti une seule fois.

«L'école flamande», revue illustrée qui se publie à Anvers; un allié désirable pour tous les organes de l'art chrétien. C'est surtout à M. Génard que cette publication est redevable de son plus puissant attrait.

«Annales archéologiques» de M. Didron. Aux rives de la Méditerranée on ne s'avise pas d'en décrire les ondes azurées. On contemple plutôt, et l'on rend un hommage tacite. Dans la «partie néerlandaise» néanmoins nous n'avons pu nous interdire de parler plus d'une fois des nobles travaux du «généralissime» des archéologues français.

«Wartburg-Bibliothek», de M. Bechstein: histoire, littérature, architecture.

«Joie chrétienne»: des chansons spirituelles avec de charmantes gravures sur bois, d'après des dessins pleins de sentiment de MM. Andreae, L. Richter et Schnorr de Carolsfeld (Leipzig, Wigand).

»Tristan et Isolde», traduction, en vers allemands modernes, de l'ancien poëme du ménestrel «Gottfried» de «Straszburg» par M. le prof. Simrock. La poésie germanique, la poésie nationale et populaire tout à la fois, a des obligations immenses à M. Charles Simrock, son fidèle interprétateur.

«Hélène, poëme épique, par M. Hofdijk». L'action qui date du temps de l'empereur Charles-le-Gros, se passe au «Kennemerland», une partie de la Nord-Hollande, lieu de naissance et de prédilection de l'auteur. Celui-ci a su unir à un puissant intérêt dramatique le coloris d'un pinceau qui n'a point son égal dans notre littérature, pour la représentation idéale du paysage néerlandais.

«Zehra», poëme dramatique, par le même auteur. On peut consulter sur lui notre «Littérature néerlandaise», pag. 253.

«Musée néerlandais», œuvre périodique, publiée par M. le prof. Serrure de Gand et consacrée à des intérêts analogues à ceux que la «Dietsche Warande» a en vue. Dans la publication de M. Serrure la part qui est faite à la linguistique, à la numismatique etc. est plus grande, et celle qui est faite à l'art moins étendue que dans notre recueil.

Publications du Comité flamand de France. Elles sont appropriées aux différentes classes de lecteurs, auprès desquelles l'honorable comité veut nourrir le respect et l'amour des traditions et de la langue nationales. La Flandre française est un territoire néerlandais que de grand cœur nous faisons rentrer dans les frontières «de vermillon», par lesquelles nous disposons (sur nos cartes ethnographiques) de toute terre où le néerlandais se parle; peu s'en faut que nous ne nous incorporions, matériellement et spirituellement (sur nos cartes, et dans nos sympathies) tout cet immense terrain où règne la nationalité basse-allemande (*neder-duitsch*). A. Th.

La suite au prochain numéro.

Errata.

Pag. 6, ligne 19, lisez: topographique.
" 12, " 41, " un manche de balai.

INHOUD.

Nederlandsch Gedeelte.

EEN HOLLANDSCH DORP IN DE XIVe EEUW, door Mr H. A. A. van Berkel. (IV) . . . . . Bl. 97

DER YSTORIEN BLOEME, uitg. door A. C. Oudemans (IV):

Slot der Legende van St Bertelmeus . . . . . » 123

De legende van St Philips. . . . . » 125

» » » St Thomas . . . . . » 128

GREGORIAANSCHEN KOORZANG IN ONS LAND (Een blik op de uitvoering van den), door J. A. de Rijk . » 139

EEN GESCHILDERD GLAS VAN 1305, Arnould Gaelman, schilder, 1311—1324, door Edw. van Even . » 149

NEDERLANDSCHE BOUW- EN BEELDLEGENDEN (I) . » 155

WANDALISME (VII) . . . . . » 160

BIBLIOGRAFIE . . . . . » 162

MENGELINGEN . . . . . » 167

Partie Française.

UN VILLAGE HOLLANDAIS AU XIVe SIÈCLE . . . Pag. 19

FLEUR DE L'HISTOIRE, légendes des Apôtres . . . » 20

DU PLAIN-CHANT dans les églises catholiques de la Hollande . . . . . » 21

PEINTURE SUR VERRE au commencement du XIVe Siècle » 22

HISTOIRE LÉGENDAIRE des bâtiments et des images . » 22

VANDALISME . . . . . » 23

BIBLIOGRAPHIE . . . . . » 23

LA WARANDE EN 1855:

De l'art en général . . . . . » 26

Vie nationale . . . . . » 27

Partie littéraire. . . . . » 28

DE DIETSCHE WARANDE

wordt alle twee maanden uitgegeven, in afleveringen van 100 à 112 bladzijden druks, opgeluisterd met faksimilees, muziekbladen, teekeningen, enz. Jaarlijks verschijnen dus ongeveer 40 vellen of nagenoeg 670 bladz.; de prijs is *f* 6.— betaalbaar in twee termijnen, 1° Juni en 1° December.

C. L. VAN LANGENHUYSEN.

De Dietsche Warande

Tijdschrift voor
NEDERLANDSCHE OUDHEDEN, EN
NIEUWERE
KUNST & LETTEREN.

EERSTE JAARGANG,
BESTUURD DOOR
J. A. Alberdingk Thijm.
1856.
N° 3. — Maart en April.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN,

BERICHT.

De Ondergeteekende, uitgever der «D. Warande», heeft de eer bekend te maken, dat, door het toenemen der inteekening op het genoemde tijdſchrift, de tweemaandelijkſche verſchijning geregeld zal voortgezet worden.

Hij acht zich tevens verſchuldigd mede te deelen, dat de meerdere abonnementen op eene voor het Bestuur der «Warande» zeer aanmoedigende wijze zijn ingekomen en onder de nieuwe deelnemers zich personen bevinden, wier kunstarbeid voorwerp van kritiek in de «Warande» geweest is, maar die, des niet-te-min, uit ſympathie voor de zaak der christelijke kunstleer, gelijk zij in de «Warande» vertegenwoordigd is, verklaren het tijdſchrift te willen onderſteunen.

C. L. VAN LANGENHUYSEN.

Amsterdam, 30 April 1856.

ERRATA:

Blz. 174, r. 11 v. o. staat „galerij", lees „gang".
204, in de noot, staat „Cassandra", lees „Calandra.

DE ABDIJ VAN ROLDUC.

II.

DE KERK.

De Abdijkerk van Rolduc, thands kapel van het klein-Seminarie des Roermondschen Bisdoms en van de daar gevestigde Normaalfchool, is eene romaansche ftichting en wordt opgegeven volbouwd te zijn dertig jaren na de inwijding der krochtkapelle, welke, zoo als wij gezegd hebben, de jaarteekening draagt van 1108 [1]). Zij is eene kruiskerk, wier as eene lengte heeft van bijna 32 ned. ellen, bij eene hoogte van bijna 14, gemeten onder de welven van het schip, dat door zijbeuken geflankeerd wordt.

Schip en zijbeuken.

Het middenfchip heeft (het paradijs of de voorkerk ongerekend) vier kerkvakken (*travées*, *abtheilungen*); in het eerste en derde vak begint de kromming der arkade, rechts en links, op twee derde van de hoogte der vierkante pijlers, boven een draagfteen van lichte geledingen; zoo dat het hoogste punt van den rondboog in eene gelijke lijn komt met de zeer eenvoudige kapiteelen of lijsten der pijlers. In het tweede en derde vak daarentegen, heeft men, in plaats van deze groote arkaden, die den fchildboog (*arc formeret*) van het kruiswelf in de zijbeuk vormen, twee kleine rondboogen, verbonden door romaansche zuilen met verfchillend vercierde kapiteelen, welke boogen ten kant ftrekken aan kleine tongewelven, die dus, in de zijbeuken, met de genoemde kruiswelven afwisselen. Op de hoogte der pijlerkapiteelen zijn in de middenfchipsmuren boven de kleine boogen, enkelvoudige romaansche venstertjens aangebracht. Eene fraaye uitwerking doet het in het fchip der kerk, dat, als men den blik flaat naar de zijbeuken, zich eene onafgebroken rij van kleine boogen op

1) «D. Warande", I, 582.

cierlijke zuiltjens vertoonen: want tegen den wand, onder de kruiswelven, zijn de zelfde boogjens en zuiltjens aangebracht, die wij in de tweede en vierde arkade geïzoleerd hebben opgemerkt. In de zijbeuken fpreken ook met het eerste, derde en vijfde dezer muraalzuiltjens, hunne wedergaden, verbonden aan den achterkant der pijlers. Boven de blinde boogjens in de kruiswelven, is de plaats voor een rondlicht met vier glopen, dat, aldus, lager en dieper staande dan de hooge venstertjens in den middenfchipsmuur, boven de tweede en derde arkade, op een schoon effekt in het middenschip berekend is.

Kruispand, dwarsbeuk (transsept).

Vier vierkante pijlers, wier kern, gelijk van omvang met de andere, zich voordoet als aan de vier zijden verdikt door pilasters, die eene breedte hebben ftrookende met de vlakke welfboogen, die er op komen te rusten, dragen het middenwelf van het transsept; zij komen over-een met het paar pijlers, dat zich tusfchen het paradijs en de kerk bevindt. Het plan van het kruispand bestond, oorfpronkelijk, uit drie gelijke quadraten; maar in later tijd hebben de voormalige Abdijheeren, helaas, in de beide kruisarmen een muur opgetrokken, op de diepte der zijbeuken van het fchip, ten einde gelegenheid te vinden aan de noordzijde, buiten de kerk, door den kruisarm heen, eene gaanderij te winnen, ten gebruike voor hunne ftichting. Deze galerij heeft dus thands met de kerk, waarvan zij een deel heeft afgenomen, geene gemeenfchap. Het kruispand wordt verlicht door rondboogvenstertjens van grootte en ter hoogte der genen in het fchip. Het kruispand ligt, met den vloer van het choor of presbyterium, een zevental treden hooger dan het fchip; want, zoo als we bij de behandeling der krocht [1]) gezegd hebben — deze onderaardsche kapel ftrekt zich niet verder dan choor en kruispand uit. Hierbij valt op te merken, dat het transsept der krocht niet ftrookt met dat der kerk. De kruisarmen der laatste zijn gebouwd boven de drie eerste boogen van fchip en zijbeuken der krocht.

1) T. a. p.

Het Choor.

Het choor met zijne apsis of autaarwelf is het wezenlijkste gedeelte eener kerk — de offerplaats: van daar, dat men daarmede fteeds den bouw begon. Moest een kerk vernieuwd worden, dan bevond men het choor dus het meest vervallen, of, uit anderen hoofde, het waardigst om der nieuwe bouwheerenhand werk te geven. Van daar dat bij kerken, die in de hoogste christelijke oudheid volbouwd zijn, het choor vaak bewijzen van latere vernieuwing vertoont; terwijl in oude kerken, wier volbouwing zich over meerder eeuwen heeft uitgeftrekt, aan het oude choor foms gaande-weg in nieuwer stijl het schip is toegevoegd. Het laatste verfchijnsel is, naar ons gevoelen, aangenamer dan het eerste. Met zekere orde ontwikkelt zich, uit het hoofddeel der kerk, de latere vorm in fchip en torens; offchoon men niet kan ontkennen dat, bij romaansche kerken, er ook iets ten voordeele van het eerste verschijnsel te zeggen is: daarbij klimt men dan, namelijk, de kerk door het hoofdportaal binnentredende, van de lagere tot de hoogere orde op; van het gebied der waereld tot dat des geestes; van den romaanschen dageraad tot den vollen middag der Gothiek. Maar niet altijd ftraalt de Gothiek daar met vollen middagglans. De romaansche kerken waren hecht en sterk. Het veelvuldig voorkomen dezer vormen op onze fchilderijen der XVe Eeuw, bewijst er nog eene groote gemeenzaamheid meê bij de Van Eycks en Hemmelincken [1]); zoo dan hebben menig maal pas de XVe en XVIe Eeuw de romaansche choren door gothische doen vervangen. Zoo is het met de Abdijkerk van Rolduc. Het choor heeft flechts, aan noord- en zuidzijde, twee (blinde) arkaden, en is gefloten met den halven tienhoek. De choorarkaden rusten op tien enkele ranke zuilen. Een van de groote voordeelen der Gothiek is in hare meerdere hoogte gelegen: dit voordeel mist echter de kerk van Rolduc; hare choorwelven bereiken niet meer dan de hoogte van het rondbogig fchip.

1) De laatste onderzoekingen hebben geleerd, dat de naam is HEMMELINCK.

Nieuw Oxaal en Orgelschrijn.

Men ziet, in elk geval, uit het voorgaande, dat, in meer dan één opzicht, de kerk-zelve van Rolduc merkwaardig te noemen is. Ook om die reden verdiende zij dus wel met eene »hoogzale" en orgel in den oorfpronklijken ftijl des gebouws begiftigd te worden. Onze limburgsche bouwmeester, de Hr Cuypers, wiens verdiensten, dezer dagen, ook door de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten met de opdracht van haar lidmaatfchap gehuldigd zijn, heeft zich met de volvoering van dit werk mogen belast zien, en kweet zich van zijne taak op eene wijze als blijken kan uit de steengravure, waarmeê de kunstenaar onze »Warande" wel heeft willen vercieren. Naar onze meening is het een gelukkig beginsel geweest, dat de Heer Cuypers, voor den bouw van zijn oxaal, of, gelijk wij gewoon zijn te zeggen »zangerskoor", zich niet flaafsch gebonden heeft aan de verdeelingen der kerkpijlers en aan het zuilenftelsel der zijbeuken. De verhoogde boogen van het oxaal moeten, op de dwergzuilen, in kontrast met de halve cirkels der zijbeuken, een fchoon effekt doen, en vertegenwoordigen eigenaardig de verheffende kracht, die het oxaal behoort te fchragen. Onze fteendruk is in zoo verre onvolkomen, dat men er den voorfprong der oxaaltribune niet uit zien kan, en die voorfprong — in plan, een half quadraat met afgesneden hoeken — is iets wezenlijks, dat goed doet, om het orgel te doen wijken.

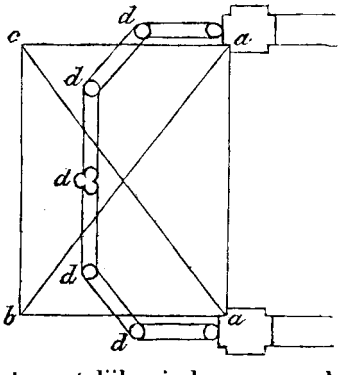

Die voorfprong is van dezen aard *a d d d d d a*; *a a* zijn namelijk de hoofdpijlers aan den ingang der kerk; *a c b a* is het plan des gewelfs tusfchen het eerste en tweede paar pijlers van het middenfchip.

Vroeger was het oxaal doorgaands in de nabijheid van het presbyterium, en fcheidde dit laatste van het fchip der kerk af. In eenige kerken verwijderd naar het westelijk einde — vooral

ſedert de grooter orgels in gebruik kwamen, die een onzer vrienden, niet geheel ten onrechte, brandmerkt met den naam van *ces grandes machines beuglantes et ronflantes* — bleef het oxaal of de zangers-choorgaanderij meestal een bouw- en timmerwerk, dat meer als *renaisſance*-MEUBEL in de gothische ſtichting ten gebruike ſcheen gegeven, dan wel als bouwdeel gewasſen uit de grondvormen der kerk. Veeltijds was er bovendien, in de nabijheid van het altaar, dan een klein orgel, om den priester te begeleiden. Met den gang, dien de kerkmuziek genomen heeft, en de tegenwoordige inrichting der diensten, ſchijnt echter de plaatsing van zanggaanderij en orgel aan het west-einde, of de ingang der kerk, goed over-een te komen, en wij wenschen die van Rolduc geluk, dat zij met een zoo ſchoonen binnenbouw verrijkt is. De organist, die, gezeten met het aangezicht naar het altaar, de nis van het orgel, met hare zijgaanderijtjens tot achtergrond heeft, moet zich aldaar in eene recht harmonische waereld geplaatst voelen en genieten bij wijlen de verwantſchap met den »romaanschen" en roemrijken Hukbald.

't Is waarlijk een groot geluk voor het, ook om archæologische redenen zoo belangrijk, limburgsche gewest, dat men er een bouwmeester heeft, die, tevens beeldhouwer [1]) en

1) De Heer Cuypers heeft hiervan nieuwe proeven gegeven in zijne onlangs ter kunstzaal van Arti ten-toon-geſtelde beelden: een groep van St Maarten te paard met den bedelaar, eene gekroonde Maria met het Kind, en een St Vincentius. In het eerste ſtuk, waar men een ruiter en een liggenden naakte bij-een moest brengen, zijn de zwarigheden aan deze kompozitie, voor een bijna rond-verheven werkſtuk, verbonden, gelukkig overwonnen, en de *détails* in zonderheid uitmuntend bewerkt; de Madonna is een allerliefst beeld; men zoû echter wel een weinig meer duitsche verhevenheid in het gelaat gewenscht hebben: *conf.* Deger. Den »Vincentius" aarzel ik niet, naar uitdrukking van gelaat, houding, drapeering — in elk opzicht — een bij uitſtek goed geſlaagd beeld te noemen. Het is te verwachten, dat de rusteloze werkzaamheid van den Heer Cuypers, die zich altijd ten doel ſtelt aan de verbreiding der echte beginselen van christelijke kunst bevorderlijk te zijn, voort zal gaan de aandacht op te wekken van al wie bouw- en beeldwerken in ons vaderland behoeven. Moge ook de Heer Stoltzenberg, 's Heeren Cuypers handelsgenoot, voor zijne persoonlijke industrie (een fabriek van kerkgewaden), zich meer en meer toeleggen om daar ter plaatse even zeer de *goede* kunstbeginselen te doen triomfeeren, als zij werkelijk de bouw- en beeldwerken, door Cuypers ontworpen en onder zijne leiding uitgevoerd, be-

archæograaf, zijne diensten ten voordeele der monumenten, met volkomene eerbiediging van haar krachtig levensbeginsel, verleenen kan. Moge men zijne talenten ook hier in de noordelijker provinciën meer en meer gaan waardeeren, en, vooral, waar groote kerken te bouwen zijn, hiervoor niet berekend achten jonge lieden, leerlingen zonder ondervinding, noch ook oude praktici zonder wetenfchappelijke opleiding. Ontbiede men ook geen plannen van vreemdelingen, die aan den bouw-zelven vreemd *blijven*: maar kieze men een nederlandsch kunstenaar, die de monumenten beoefend heeft; die de stijlen kent; die een æsthetiesch gevormd tektoniker is op alle gebied, en wiens winsteischen door genoegzame liefde voor de christelijke kunst doorgaands zoo zeer zijn getemperd, als het van een werkman, met minder kennis en minder kunstvuur, of van een ongeoefend leerling, naauwelijks te wachten is.

Het oxaal van Rolduc is ingewijd op den feestdag der H. Cæcilia des jaars 1853; het orgel, met zijn kunstig gebeitelden fchrijn, op het feest Onzer-Lieve-Vrouwe van den Karmel, 16 Juli, 1855, in tegenwoordigheid van den Hoogwaardigen befchermheer der kunst in Limburg, Mgr Paredis en van Z. Hw. den Apostolischen Vikaris van Java.

Wij vernemen met genoegen, dat aan de nieuwe fchepping van den Heer Cuypers — DE ROMAANSCHE ORGELSCHRIJN — de goedkeuring ten deel is gevallen van den tegenwoordigen hoofdarchitekt aan den Keulschen Dom, den met roem bekenden Zwirner: op het gebied der kunst vooral werkzaam in de zuivere Gothiek der XIIIe Eeuw — op dat der Godsdienst de katholieke belijdenis niet toegedaan — kan de Hofraad Zwirner moeilijk verdacht worden van vooringenomenheid, als hij lof geeft aan een romaansch werkftuk, dat aan moderne behoeften in een katholieke kerk voldoen moet. A. Th.

---

zielen. De Heer Stoltzenberg heeft kunnen opmerken aan welke vormen, ter parijzer ten-toon-stelling, de goedkeuring van bevoegde rechters is ten deel gevallen: of aan de *renaisfance-friperie* van ons uit de koeranten overbekende fmakeloze kazuifelfnijders, of aan die enkele ftukken van zijn fabrikaat, waarin de goede echt-christelijke modellen gevolgd waren.

DER YSTORIEN BLOEME.

V.

(Zie «D. Warande» I, bl. 550.)

[St MATTHEUS.]

In ethyopen, dat ic wane
Dat in dietsche heet moriane,
Daer waren .ij. gokelaren int lant,
Alsoe alsict ghescreven vant.
Die hieten iaron cn̄ arfaxat.
Dese .ij. waren, ic segge u dat,
Te nadaber in die grote stede,
En̄ daden verstaen over[1] warhede,
Dat si beide gode waren.
Die coninc egippus, sonder sparen,
Gheloefde an hem[2] en̄ al sijn lant.
Daer quam menich, dats becant,
Ute andren lande, sonder waen,
Om hem te aenbedene vant verstaen,[3]
Want si maecten met gokelien,
Alsoe die scrifturen lien,
Theidene volc stom en̄ blint,
Doef, cropel, dats bekent,
En̄ scenen hebben sochte[4] en̄ rede[5]
En̄ alrehande ongemake mede.
Si daden oec die liede twaren
Staen ofte si gebonden waren,
Oec daden si, alsi wouden, sciere
Comen serpente en̄ ander diere,

1 Voor. 2 Hen. 3 *Verstaen* is het-zelfde als ons *verstellen*, dus *vant verstaen* beteekent uit versteldheid, uit bewondering, uit verbazing, enz. 4 En zij schenen te hebben zucht d. i. ziekte, meer bepaald vallende ziekte. 5 Koorts.

Al ghescit in corter tale.
Si waren van toverien meester wale;
Dese hadden tvolc sere ontweegt[1];
Maer god, alse die scrifture seegt,
Die draegt die sorghe van den mensche
Bat[2] dan si souden wenschen,
Heeft desen orbore versien,
Eñ sendde daer matheeuse mettien,
Die apostele eñ ewangeliste was,
Jeghen te predeken, alsic las.
Doen hi te nadaber binnen quam,
Ghinc hi predeken, alsict vernam,
Ons heren geboerte eñ sine doet,
Eñ oec ontdecti hem al bloet[3]
Der gokelaren quade leven.
Wien si siechede hadden gegeven
Met ingromancien[4], als wi verstaen,
Die ghenas st. matheus saen.
Doen woende te nadaber in die stat
.J. hiet candacis, ic seggu dat,
Die st. philips lange te voren
Hadde ghedoept, als wijt horen.
Doen hi vernam die niemare[5],
Dat .j. apostel daer binnen ware,
Liep hi met haesten te hant
Daer hi st. matheeuse vant.
Eñ viel hem te voeten op die stede,
Eñ sprac blidelike mede:
»Nu sie ic wale openbare,
Dat u god heeft gesent hare[6],
Dat[7] ghi dese stat soudt vrien[8]
Van deser quader gokelien;
Dat dit sotte volc waent, sonder spod,
Dat dese gokeleren sijn god,
Eñ geloeven an hem[9] al te samen".

1 Ontsteld, ontroerd. 2 Meer, beter. 3 Ontdekte hun ten klaarste, ten volle. 4 Verbastering van gyromancie, d. i. waarzeggerij door het rondloopen in een' kring, of nekromantie, dat niet slechts op geestenzienerij, maar op alle tooverij werd toegepast, en meestal opgevat als *nigro*mantie en met *zwarte* kunst vertaald. 5 Nieuws, tijding. 6 Hier. 7 Opdat, ten einde. 8 Bevrijden. 9 Hen.

Doen dit candacis maghe vernamen
Eñ sine vriende, quamen si saen
Vor den heilegen apostel staen,
Eñ baden hem sonder beide
Dat hi hem[1] gave haer[2] kerstenheide[3],
Want candacius hadse bekeert,
Eñ hadde hem tgeloeve geleert.
Doen matheus dit hadde gedaen
Ghinc hi ganssen[4], sonder waen,
Alle die liede, die siec waren
Niet alleene, dat seggic twaren,
Die de gokelaren hadden gepijnt,
Also als die warheit schijnt,
Maer wie si waren eñ wanen[5] si quamen,
Die ghenas hi al te samen.
Doen ghinc hi predeken harentare[6]
Int lant tgeloeve openbare.
Hi conste openbare wale
Van allen lande alle tale;
Dit wonderde den lieden sere.
Doen leerde hem die heilege here
Tgeloeve Gods[7] met vaster tale,
Hoe hi quam mensche in den dale[8],
Eñ hi starf die doet van minnen,
Eñ hi verrees, dat seldi kinnen,
Eñ hoe hi te hemele es gevaren,
Eñ hoe hi noch, sonder sparen[9],
Sal neder comen doemen[10] hier,
Eñ erdrike verbernen in .j. vier.
Doen hi dit hadde verstaen
Quam daer geloepen .j. saen
Eñ seide, dattie gokelaren quamen,
Eñ brachten met hem[11] te samen
.IJ. draken, die waren gebonden
Met starken ketenen te dien stonden.
Ute harre kele vloech sulfer eñ vier,

1 Hun. 2 Hun. 3 Doop. 4 Genezen. 5 Van waar. 6 Hier en daar. 7 Jezus. 8 Hoe hij als mensch in de wereld kwam. 9 Ongetwijfeld. 10 Oordeelen, oordeel houden, op den dag des oordeels recht spreken. 11 Zich.

Alsoe alst bescreven es hier.
Die stanc die van hem[1] quam was so groet
Dat daer liede vele bleven doet.
Doense dapostel hadde vernomen,
Dat si te hem waert waren comen,
Doen sechende[2] hi hem ter selver vaert,
Ende ghinc ute ten draken waert.
Doen sprac candacius met desen:
»Here latet bi uwen wille wesen
Dat ghi blijft binnen der doren,
Eñ ic sal luken hier op voren
Dese venstren, daer ghi wale
Jeghens die quadien[3] selt hebben tale,
Die hier vore die dore staen."
Doen antwoerde matheus saen:
»Eest dat ghi wilt ter selver vaert,
Soe trect sciere achter waert
Eñ laet mi ontdoen[4] die dore nu,
Ic ben sonder anxst, dat seggic u."
Doen ghinc dapostele ute met desen,
Entie quadien, daer wi af lesen,
Stonden daer met horen draken.
Doen Matheus begonste naken
Doen vielen die draken met groter moete[5]
In slape vor st. matheus voete.
Doen sprac dapostele daer ter stont:
»Nu proeft[6] of ghise gewecken[7] cont."
Si proefdens, en[8] bescoet[9] hem niet.
Doen sprac matheus: »wats u gesciet?
Segt mi, waer es nu
U meesterie, des biddic u.
Nu lijt[10] dat ghi sijt verwonnen,
Want u en sal niet gehelpen connen
Alle die quaetheit[11], die ghi cont.
Nochtan willic teser stont

1 Hen. 2 Hem of sich sechenen = Een kruis maken. 3 Boosdoener, boswicht, moordenaar. 4 Openen. 5 Lust, zin; Hoogd: Musze. 6 Beproeft. 7 Uit den slaap doen ontwaken. 8 Woord van ontkenning. 9 Baatte. Van daar nog ons *beschot* (van koren sprekende) voor baat, voordeel. 10 Erkent, belijdt. 11 Duivelskunst.

Dese draken op doen staen,
Eñ met ghemake wech doen gaen
Datsi niemen en selen deren;
U en sal helpen niet u weren."
Toen gheboet hi den draken dat,
Dat[1] si ghingen uter stat
Sonder iemene te doene scande[2] daer.
Si dadent. Doen sprac daer naer
Matheus ten volke, dat daer stont:
»Siet nu mach u wesen cont
Der quadien scande groet,
Die u leiden in die doet;
Maer wildi werken bi minen rade
Ic sal u bringhen uter scade[3],
Want god[4] heeft mi, dats bekent,
Om u salicheit hier ghesent,
Om dat ghi dafgode soudt laten[5]
Eñ volghen siere gerechter straten;
Ic rade u dat ghijs niene[6] besaect[7],
Want hi ons allen heeft gemaect,
Eñ weder verlost van den valle,
Dien wi vielen alle bedalle[8]
Over mids[9] die verboden spise,
Die ver[10] yeve[11] [at] van den rise[12]
Eñ adaem om haren raet,
Daer ons af quam dat meeste quaet,
Dat wi ter helle moesten varen
Eer hi hier neder quam sonder sparen.
Die[13] gods sone in erdrike,
Eñ ontfinc vleesch van onsen slike
Eñ menschelijc lijf
An[14] marien, dat reine wijf;
Eñ was hier .xxxiij. iaer,
Niet vele min, dats waer.

1 De herhaling van het slot van het vorige vers aan het begin van het volgende was bij de ouden zeer gewoon. Zie Dr. De Vries, Brief aan Dr. Jonckbloet, bl. 12. 2 Leed. 3 Jammer, leed, droefenis. 4 Jezus. 5 Laten varen, afvallen. 6 Niet en. 7 Verzaakt, nalaat. 8 Allen met allen, al te samen. 9 Ter oorzake van. 10 Vrouw, een eertitel. 11 Eva. 12 Tak, rijsje. 13 Het lidwoord de. 14 Van. Zie ook Ferguut vs. 979. Hooft, Ned. Hist. f°. 241.

Daer na starf hi bitterlike
Om dat hi ons in hemelrike
Woude erven met siere doet,
Daer die bliscap es so groet.
Dat ghene tonge, sonder waen,
In ghene tale en mochte bevaen.
Eñ daer en es gheens wenschens noet.
Want daer en comt siecheit no doet."
Doen hi stont in dit sermoen
Hoerdi grote claghe doen.
Om sconinx sone, die doet was,
Was daer die rouwe, alsict las.
Doen geboet die coninc, sonder sparen,
Dat men dade comen die gokelaren,
Die tkint souden doen op staen.
Sie quamen daer beide, sonder waen,
Eñ pijndens[1] hem, alse wi horen,
Maer die pine was al verloren,
Sine conster toe ghedoen niet.
Alse candacius dit siet
Ghinc hi ter coincginne, alsict las,
Eñ seide datter een man was,
Die de dode conste op doen staen,
Entie zieke ghenesen saen.
Eugemia, die coincginne,
Sprac met .j. bliden sinne,
Tote eersamen lieden, die daer waren,
Gaet met candacis, sonder sparen,
Eñ bringt den heilegen man te mi nu,
Met werdecheden hier met u.
Doen die liede te hem quamen,
Ghinc hi met hem al te samen.
Doen hi daer quam dede hi saen
Tkint in ons heren name op staen.
Doen was die coincginne blide,
Eñ ontboet[2] ten selven tide
Alt volc, alsic hebbe vernomen,
Dat si daer met haesten comen,

1 Deden daartoe al hun best, stelden alles daartoe in het werk. 2 Deed weten.

Om te siene enen god,
In menschen gelike[1], sonder spod.
Want hi doet teekene openbare,
Die niemen dan die god en ware
En mochte doen in erdrike.
Si quamen daer alle haestelike
Daer omtrent van allen landen.
Si brachten met hem offerande,
Die si souden offeren daer,
Dat wieroc eñ goud claer.
Tierst dat[2] matheus sach
Sprac hi »dat ic u seggen mach
In[3] ben niet gewarech god licht[4]
No god, maer sijn arme knecht,
Die mi hier tote u heeft gesent.
Om dat hi wille, dat ghi kent,
Dat hi god es, sonder waen,
Dede hi desen doden op staen,
Eñ hi wille, dat ghi kent sijn were,
Dat hi es boven, eñ hi es sterc
En machtech in sine dade.
Wildi werken bi minen rade,
Soe ontfaet u doepsel saen.
Alse ghi dit hebt ghedaen
Soe neemt dit zilver eñ dit gout,
Eñ dese rijcheit menich fout,
Eñ timmerter mede kerken ons heren,
Daer ghi hem in moegt dienen met eren;
Hier ane leghet vele bat[5]
Dan ane mi, ic segge u dat."
Doen si kersten waren ghedaen,
Ghingen si alle sonder waen
Die kerke met haesten maken.
Oec seggic u in waren saken,
Dattie kerke ghetimmert was
In .xxv. daghen, alsict las.
Doen noemese matheus

1 Gedaante, vorm. 2 Zoodra als het. 3 Voor: ic en. 4 Godlicht (aaneen geschreven) beteekent waarschijnlijk *goddelijk* d. i. meer dan mensch. 5 Veel meer.

Op-verstannesse[1], wi lesent dus,
Want tien tide daer gescieden
.IJ. op-verstannessen, als ons bedieden
Die vraye[2] ystorie, sijts gewes.
Dierste van desen .ij. een es
Op-verstannesse van den kinde
Dien god sijn leven weder sinde
Om st. matheus bede,
Eñ om die liede noch oec mede.
Dander op-verstannesse was groet,
Daer tvolc op-stont van der doet
Der sonden, daersi in hadden geleghen,
Eñ dienden gode sonder ontweghen[3];
Daer na hiet die kerke aldus.
Doen bleef daer wonende matheus
Int lant .xxxiij. iaer,
Eñ ordineerde bisscoppe daer,
Eñ papen eñ clerke mede.
Egippus, die coninc van der stede,
Eñ eufemia, die coincginne,
Eñ eufromon, sijn sone, dien god minne,
Eñ sijn dochter euphemia,
Wrachten alle, alsict versta,
Na st. matheus raet.
Eufemia, dat verstaet,
Sconincx dochter, hilt suverhede
Al haer leven, dats waerhede.
Mi ware te telne alte suaer[4]
Hoe menegen sieken hi ganste daer,
Eñ hoe menegen doden hi genas daer iegen.
Hier bi[5] laet ict ombescreven
Eñ segge u davonture voert.
Egippus die coninc van der poert[6],
Doen hi was van iaren out,
Moesti ghelden[7] sine scout[8],
Die hem die nature geboet,

1 Toen noemden zij de kerk »Matthæus' opstanding" (verg. v. 3377). 2 Ware. 3 Zonder van den rechten weg af te wijken. 4 Het zou mij te zwaar zijn te verhalen. 5 Hierom. 6 Stad. 7 Betalen. 8 Den tol der Natuur.

Eñ sterf in heilicheden groet.
Doen dus was doet die heilege man,
Quam yrtacus, .j. quaet tyran,
Eñ ontfinc tconincrike met desen.
Eñ doen hi sach dat scone wesen
Sijns vorsaten dochter, eufemia,
Dede hise te wive soeken na.
Doen en wouds die maegt niet doen.
Mettien essi te matheuse gevloen
Eñ bat hem, dat hi haer helpe dade[1].
Matheus sprac: »ghi seles sonder scade
Eñ sonder sonde af comen wale."
Doen gheent[2] was die tale,
Entie maegt soude wech gaen,
Quam yrtacus tote hem saen
Eñ sprac hem ane al dus:
»Helpt mi, lieve matheus!
Dat ic van haer hebbe mijn gevoech[3];
Ic sal u gheven goeds genoech."
Doen antwerde matheus saen:
»Ghi selt mi saterdaghe gaen
Ter kerken, daer selen comen
Vrouwen eñ maechde, hebbic vernomen,
Daer moghedi horen hoe ic sal
Den huwelec prisen al."
Tsaterdaghes, alsict hebbe vernomen,
Es euphemia comen,
Met .ij. c. maechden wale,
Om te hoerne sine tale.
Oec quamen daer maechde eñ vrouwen.
Matheus begonste te doene met trouwen
Sijn sermoen eñ prijsde den huwelec sere,
Maer hi prijsde vele mere
Suverhede sekerlike
Want si es gods gelike,
Eñ men comter gode naest mede.
»Nochtan recht huwelec, dats waerhede,
Eñ (l. es) oec te prisene in die wet[4],

1. Hulp verleende. 2 Geëindigd. 3 Wil, genoegen, genot. 4 Schriftuur.

Want hi es van gode geset,
Entie heilegen hier te voren
Waren in huwelike, als wijt horen:
Abraham, ysaac eñ jacop,
Eñ moyses mede, sonder scop,
Entie heilege david twaren;
Wie was heileger dan dese waren?
Niemen daer ic noit af las,
In doude wit[1], sijt seker das.
Oec was peter ghehuwet met,
Die bloeme was van onser wet,
Maer suverheit es bloeme, alsic lie[2],
Want ihesus hiltse en marie,
Sijn moeder, die coninginne vrie[3],
Eñ menech, dien gode gebenedie."
Doen yrtacus hoerde dese tale
En behaghese hem niet wale,
Dat hi suverheit prijsde boven.
Doen begonste sere doven[4]
Die quade coninc yrtacus,
Eñ wachte matheus, wi lesent dus;
Doen hi sijn sermoen hadde gedaen,
Eñ en-wech soude gaen,
Quam van achter die quade tyran,
Eñ dor-stac den heilegen man,
Met .j. swerde dor den lichame.
Aldus starf, sonder blame,
Matheus, die ewangeliste.
Doen tvolc die niemare wiste,
Dat dapostele was doet,
Liept met haesten groet,
Tsinen palayse, sonder waen,
Eñ woudene verbeenen[5], saen.
Doen dit die papen vernamen
Entie heilege liede te samen,
Liepen si met haesten naer

1 Oude Wet, d. i. oude Testament. 2 Zeg, betuig. 3 Edel, hoogverheven. 4 Razend, woedend worden. Ook verblind, verdwaasd, bedwelmd zijn. Zie Van Heelu vs. 1637, 5663 en Melis Stoke B. IV, vs. 627 en B. V, vs. 1216. 5 Beleedigen, uitschelden, honen. Zie Anna Bijns, Refereynen, 14de R., Horae Belg. VI, 122.

Eñ verbodent den volke daer,
Om dat si niene wouden dat men sprake,
Dat sijt daden om enege wrake,
Want god wilt endelike al
Na sinen wille groet eñ smal.
Doen ghinc wech tvolc met sere[1]
Daer doet lach die heilege here,
Eñ groevene met werdecheden.
Doen stichtense over sinc lede
Ene scone kerke cortelike
Wel ghemaect diere en rike[2].
Doen ghinc euphemia met groter spoet,
Eñ gaf den armen al haer goet,
Want si wiste wel ten selven tiden
Dat si vor tgeloeve moeste striden,
Want yrtacus sendde dare
Vele vrouwen tote hare,
Dat si haer raden souden sere,
Dat si name haren here,
Maer al die raet was ieghen spoet[3].
Nu hoert wattie tyran doet.
Doen senddi den gokelare daer;
Dat en bescoet hem niet .j. haer;
Doen dat die quade tyran sach,
Dede hi dat ic u seggen mach
Eñ dede der maegt huus ontsteken.
Maer god, die dit woude wreken,
Dede .j. engel van boven comen,
Die dat vier heeft ghenomen
Eñ droegt op sconincs zale[4]
En verbernese al te male,
Soe dattie coninc cume[5] ontvloe,
Eñ sijn sone mede alsoe.
Nochtan hadde hem beter ghesijn,
Warense verbornt[6] in schijn,
Want sconinx sone, dat seldi weten,

1 Droefheid, smart. 2 Uit het bouwen van kerken boven de graven van heiligen is voortgesproten het begraven in de kerken. 3 Te vergeefs. 4 Huis, paleis, zoowel als zaal. 5 Naauwelijks. 6 Verbrand.

Was metten duvelen beseten,
Dat men[1] moeste sonder beiden
Ghebonden toten grave leiden,
Daer st. mathæus lichame lach,
Daer starf hi daert menich sach.
Yrtacus selve, die quade tyran,
Die dor-stac den heilegen man,
Wart ghequelt met laserien,
Alsoe als ons die boeke lien[2],
Dat hi hem in onverduldecheden
Dor-stac al daer ter steden,
Alse hi den apostel hadde gedaen.
Doen coes tvolc behorde[3] saen,
Dat was egippus ioncste sone
Eñ euphemien broeder die ghone.
Doen hi out was .xxij. iaer
Maecte sine coninc daer.
.Xliiij. iaer daer na
Regneerdi alsoe iet versta
Eñ leefde alse .j. heilech mañ,
Eñ stichte menege kerke dan.
Eñ hilt tgeloeve met eren groet,
Eñ goedde[4], vor sine doet
Sine kindre met eren hoghe,
Den enen coninc, den andren hertoghe.
Alse hi hadde beset soe wale
Sine dinc[5], voer hi ten selven male
In hemelrike, dats waerheit fijn,
Hi, entie heilege suster sijn.
Hier af willic laten bliven,
Eñ wille u van den mindren jacoppe scriven.

[St JACOP de mindere.]

Die heileghe jacop, die broeder was,
Beide der apostele symon eñ judas,
Eñ suster sone was marien[6],

1 Samentrekking van menne, d. i. men hem. 2 Verhalen, vermelden. 3 Bohort, eigennaam in den accusatief. 4 Verrijken, begiftigen. 5 Zaken. 6 Marien, Maria in den gen. en dativus.

Jhesus moeder, alaic hore lien,
Oec hiet maria dese vrouwe,
Alsoe alsict hier bescouwe.
Deser marien vader was
Jhosefus broeder cleophas.
Dese ioseph, horic lien,
Hadde ghetrout der maegt marien,
St. anne was sijn ouder moeder,
Dese jacop hiet ons heren broeder,
Bi .iij. redenen, die daertoe sijn,
Die wi vinden int latijn.
Dierste es dattie ioden plaghen
Broeder te heetene in dien daghen
Die twier suster kindre waren
Of twier ghebroedre, twaren;
Dander was, als wi verstaen,
Dat hi was alsoe gelijc gedaen[1],
Dat, die niet met hem omme en ghingen,
Ne consten geweten sonderlinghe
Welc deene ofte dandre was,
Daer omme dadense, alsict las,
Den ioden iudase cussen saen,
Om dat si duchten dat si vaen
Mochten jacoppe aldus,
En hem soude ontvlien ihesus.
Die derde redene die was groet,
Doen god smaken[2] woude die doet,
Sprac jacop dat hi nemmermere
En ate, god en soude verrisen ere[3].
Doen god op was ghestaen,
Quam hi tote jacoppe saen,
En sprac hem ane, dats waerheit fijn:
»Sijt blide, lieve broeder mijn!
Ic ben verresen wildijt weten,
Als ghi wilt moghedi gaen eten."
Oec hiet hi die gerechte jacop mede
Om sine grote heilichede,

1 Dat hij zoo veel geleek of de zelfde gedaante had. 2 Ondergaan. 3 Voordat Jezus uit den dood zou opstaan, verrijzen.

Want hi was heilech, alsict vernam,
Eer God in ertrike quam.
Hine dranc noit citer no wijn,
Eñ noit en ontbeet[1] die mont sijn
Vleesch, no sijn hoeft
En wart noit gedwegen[2], des geloeft,
No oec ghebaedt sine lede,
Oec waren sine cledre mede
Niet van wollen, dats ware,
Maer van herden kemels hare.
Hi hiet die minder iacop, alsict las,
Om dat dandre ouder was.
Oec was dandre jacop ere
Jongre gemaect van onsen here.
Daer omme was hi meerre geheten.
Dese mindre, dat suldi weten,
Was jongre van iaren,
Eñ oec in dambacht na quam, twaren.
Dese was erenst in sijn ghebede
Dat wi lesen in selker[3] stede,
Dat hi cloven hadde in sine knien
Van vele venien[4] bi dien.
Dor[5] tvolc van ertrike dedi dat.
Doen was ierst bisscop in die stat
Van jherusalem, dats waer,
Doen sanc hi dierste misse daer,
Die noit na jhesus gesongen was.
Daer bekeerdi, alsict las,
Menegen mensche, sonder waen,
Alsdat die phariseus verstaen
Hadden, entie scriben mede,
Ghinghen si ter selver stede
Daer si st. jacoppe vonden,
Eñ spraken hem ane ten selven stonden,
In diere maniere als ghi moghet horen.
»Heilege jacop ute-vercoren
Wi bidden u, om ons heren wille,
Dat ghi openbare eñ niet stille

1 Nuttigde. 2 Gewasschen. 3 Vele. 4 Gebeden. 5 Om.

Segt van ihesuse die ware tale,
Want hier sal comen tesen male
Vele volcs, dat verdoeft es sere,
Wi selen u doen grote ere."
Jacop sprac: »ic saelt doen gerne,
Dies en staet mi niet tontberne[1]."
Jacop verstont haer gevenijnde tale,
Eñ den gront hare quaetheit wale,
Dat sine proefden, eñ sochten
Oft sine iet verkeren[2] mochten:
Doen daden si iacoppe gaen
Boven in den tempel staen,
Om dat hi ihesus lachtren soude,
Doen begonste jacop boude
Sine tale aldus, dat weet ic wel:
»Hoert ghi, heren van israël!
Daeromme ben ic gestaen hier boven,
Dat ic ihesum, dien wi loven,
Van hem die waerheit wille maken cont:
Ic saelt oec doen in corter stont,
Na miere bester moghentheden,
Want mi ees harde sere gebeden,
Ic segt u eñ make in inne[3],
Dat god, dor onser alre minne,
Die vader van hemelrike es,
Sende den sone, des sijt gewes,
Hier neder in onse arme stat,
In der reinre maghet vat;
Daer hi noyt dach en hadde vrede
Jeghen der ioden felhede.
Int leste droeghen si over een[4],
Beide scriben eñ phariseen,
Eñ daden[5] pylatusse vaen,
Eñ ane .j. cruce slaen,
Eñ seiden dat al openbare,
Dat hi ware .j. gokelare,

1 Nalaten. 2 Veranderen. 3 Iemant van iets *in inne* doen worden is er hem van overtuigen, ook, het hem *herinneren*. 4 Kwamen zij overeen. 5 Deden Pilatus' hem.

Eñ niet ghewarech god.
Nogtan seggic, sonder spod,
Dat hi god was meer no min,
Sonder ende eñ beghin,
Eñ gelijc in siere godhede
Den vader, dats waerhede.
Sine godheit seggic, sonder waen,
Maer die menscheit was onderdaen
Den vader, want si minder was.
Na sijn doet, sijt seker das,
Stont hi op ten derden daghe;
Ic saegt, dan[1] es ghene saghe,
Die hier neder met hem waren
.XI. daghe was hi twaren
Hier neder bi ons in erterike,
Eñ at ende dranc waerlike;
Daer na, doen .xxx. daghe en tiene
Volcomen waren bi sinen aensiene,
Voer hi te hemele daer wijt saghen.
Wi bleven in sere eñ in claghen,
Maer hi geloefde[2] ons, hi soude ons saen
Sinen heilegen geest doen ontfaen,
Alse hi oec doen dede;
Hi quam tote ons optie stede,
Die heilege geest leerde ons te hande
Alle tale van allen lande.
Hi sal noch comen doemen hier
Ertrike, eñ verbernent in .j. vier."
Doen jacop dit hadde doen verstaen,
Begonste tvolc te roepen saen
»Osanna!" in ebreusche tale:
»Wi geloeven an ihesum wale,
Dat hi ghewarech god es."

1 Dat en. 2 Beloofde.

WANDALISME.

VIII.

De laatst overgebleven toren van het kasteel van Egmond, die reeds door Jonkh. Egidius van Egmond van den Nyenburg was hersteld en met een kap en uurwerk voorzien, eenige jaren geleden bouwvallig geworden zijnde, werd het raadzaam geacht, hem geheel af te breken. Een vriendelijke mond verbad toenmaals nog den volkomen ondergang, en een kleine steenen boog bleef ten minste den bezoeker steeds toonen waar het kasteel van het »rijkste" onder de roemruchtige geslachten des Graafschaps eenmaal zijne torens en transen verhief. De dezer dagen gewoed hebbende stormwind wierp het middelste gedeelte van dien boog neder, zoodat slechts de beide zij-muurtjens bleven staan. Wel! dat is het werk des tijds, daar kan de mensch niet tegen; maar de Egmonder menschen begrepen dat zy nu wel verder konden gaan, en — considereerende dat die lage (maar toch nog altoos zichtbare!) muurbrokjens wel eens een steen zouden kunnen laten vallen op de huid van een hunner schapen, niet zwaar genoeg in 't vleesch om dien schok te weerstaan — er werd besloten om ook het laatste steentjen wech te breken, dat nog van den schoonen burch spreken kon. 't Is grootsch! 't is een waardig besluit. In België vereeuwigt Gallait den naam van Lamoraal van Egmond door zijn onsterfelijk penceel. In Holland wroet men vlijtig den laatsten steen wech van zijn kasteel, alsof men zich zijner herinnering schaamde!!

W. J. H.

EENE ONUITGEGEVEN KOMŒDIE

van HOOFT.

Wij merken, aan het einde van het tweede tiental jaren der XVIIe Eeuw, eene letterkundige te-rug-werking op en een maatſchappelijk verzet, tegen het toenmaals bovendrijvend kerkgezach. Die te-rug-werking en dat verzet, door ons bedoeld, zoeken we thands niet in de ſtellingen, het ſtreven, en preêken der Arminianen, noch ook in de woorden en daden van Oldenbarneveldt en de zijnen: de beweging, waarop wij hier het oog hebben, ſluit, als men wil, zich aan bij deze verſchijnsels op het gebied der godsdienst en der ſtaatkunde, zij gaat er meê ſamen; maar zij is er niet-te-min van onderſcheiden. Wij bedoelen bepaaldelijk den opgewekten afkeer en de min of meer rechtſtreeksche aanvallen, met welke de bedienaars der ſtaatskerk, die erkenden het niet voor de vrijheid aller godsdiensten, maar wel voor een omſchreven leerſtelsel te hebben opgenomen, begroet werden, door — de dichters. Het rederijkerswezen, voor zoo ver het zich niet, »In liefd' bloeyende", tot een akademietjen *della crusca* had opgeworpen, en taaldiktator geworden was, gelijk te Amsterdam, onder Coornhert, Spieghel en Hooft, — het eigenlijke aloude rederijkerswezen, met zijne eenmaal godsdienstig-epische, ſoms vernuftig-historische, later politiesch-ſarkastische, eindelijk vervelend-zedekundige allegoriën en platte kluchten, met zijne hakkelende refereinen, met zijne franschachtige brabbeltaal, was afgeleefd en zoo goed als te niet; de kostumen waren vuil en verſleten, de omgang-ſakkels opgebrand, de blazoenen uitgewischt en ſints lang beteeknisloos voor de kamerbroeders-zelven. De liederenpoëzie, die in het tijdvak des Beſtands vrijen adem gevonden had en wat verpoozing ſchonk van het didaktismus van Spieghel en de »quicken" van Roemer, kwijnde; of hield zij Breêroô en

Starters luchtige giteernen nog gaande, dan was het niet zonder van tijd tot tijd te zuchten:

't Ghefelfchap is dus wonder ftil!
't Sou hier goet haver faeyen zijn!"

of:

„Jeughdige Nimphen, die 't boerten bemind,
Vrolijcke herten, hoe mach het doch komen,
Dat men, in plaetfe van t' fingen begind
Stil, en hoe langer hoe meerder te droomen?" [1]

Maar eene andere dichterlijke kracht had zich ontwikkeld, en volbracht hare eerste pogingen tot inwerking op de maatfchappij, onder de leiding van den liederdichter Hooft en den vrolijken geneesheer Samuël Coster: HET TOONEEL. Men weet, dat in den muyder kring voorzat, wat bij geen der leden van Costers »Academy" ontbrak: een tamelijk voelbaar *liberalismus*. Hooft en zijne vrienden ftonden voor niets minder dan »kerksch" te boek: men zie zijn belangrijken derden brief aan Helionora Hellemans [2]). Aan Hugo de Groot bewijst Hooft eerbiedige genegenheid en ftelt eene petitie, om hem in het land te-rug te doen komen [3]); Vondel, de remonstreerende Mennist, benevens de roomsche doktor Plemp en, naar het fchijnt, ook Joan Vechters, werden te Muyden ontvangen; Vondel en Coster brachten er in 1631 het heuchlijk verhaal van het »ontkoomen der gevange leeraaren op Loevestein" [4]): de Roemer-Visfchertjens waren er middelpunten van gloed en licht. Hooft wisfelt brieven met een pater kapucijn [5]), en zoo hij soms een paar fchroomvallige buitenpredikanten van orthodoxe richting bij zich onthaald heeft [6]), met Hallius en Plancius [7]) kan hij 't niet vinden. Blijkt het ons dus al niet, dat de Muyder Drossaart, bij het beleggen der Dordtsche Synode en bij de vonnisvelling over

1) In Starters „Friefche Luft-hof."
2) In de uitgave van Prof. van Vloten, I (n°. 178), bl. 316.
3) Zie „Brieven", Huydecopers uitgave, n°. 320.
4) „Brieven", uitg. v. Huydecoper, n°. 289.
5) Zie Huydecopers uitg. n°. 757 en 765.
6) Zie „Brieven", Huydecopers uitg. n°. 739 en 747 en ook Hoofts „Leeven" door Brandt, bl. 25.
7) „Brieven", uitg. v. Prof. van Vloten, I, bl. 105.

Barneveldt, De Groot en Hoogerbeets, eene openbare daad heeft gefteld, die hem als een vergrijp tegen de ftaatskerk kon worden toegerekend, en die ons een bijdrage tot hooger waardeering van de openheid en moed zijner inborst zoû wezen — het zal door hem niet onbegrepen noch heimelijk ongeprezen zijn gebleven, dat Coster met grieksche grijnzen ging mommen bij de kerkelijken, als hij, in zijne »Iphigenia", tracht af te fchilderen »hoe den Schijnheilich, onder den deckmantel van Godtsdienft, zyn perfonagie speelt; hoe Staat en Baat-fucht in het kleet der oprechticheyt, al foudet alles 't onderfte boven raken, haar fchelmeryen opproncken, ende tot haar voordeel int vverck ftellen." In de eerste uitgave van het stuk, aan welks »Inhoudt" deze woorden ontleend zijn, bedient Coster zich zelfs bij herhaling van het woord »Geeft'lijckheyt", in plaats van priesters, en eerst later heeft hij dergelijke uitdrukkingen, die in een al te zichtbaar verband met de feiten van den dag ftonden, door andere doen vervangen [1]). Men weet, hoe de »Iphigenia" van Coster als het voorfpel te befchouwen is van den ftrijd, dien Vondel tegen de orthodoxe predikanten, met fchouwburgwapenen, voeren zoû. Men herinnert zich, hoe zij in den »Palamedes" worden gefchetst, en wij mogen veilig aannemen, dat Hooft niet zonder een opzet, aan Costers en Vondels bedoelingen verwant, het ftuk heeft gefchreven, dat Prof. van Vloten, in de volgende bladen, den lezers onzer »Warande" ter beoordeeling geeft. Ook uit een zuiver letterkundig oogpunt is dit tot heden onbekend en onuitgegeven tooneelwerk van den beroemden Drost hoogst belangrijk: het maakt een foort van wedergade uit van den »Warenar" — offchoon men niet kan ontkennen, dat de *sapore comico* in den »Warenar" fchier even voordeelig boven het burleske van den »Schijnheiligh" affteekt, als Plautus bij Pietro Aretino, den fchrijver van het italiaansch origineel, -zelven. Hooft heeft zich anders hier geene mindere vrijheid veroorloofd van bewerking dan in zijn genoemd blij-

1) In ons exemplaar van 1617 is de bedoelde wijziging met de pen gefchied, misfchien van Costers hand-zelve. In den druk van 1626 komt zij reeds voor.

spel, en ook den »Schijnheiligh" »nae 's lants gelegentheyt verduitfcht". Is de »Warenar" een amsterdamsch tooneelftuk — de handeling van den »Schijnheiligh" is, niet zonder opzet, in Den Haag, den zetel der Regeering, geplaatst. De gierigaart wordt gefchilderd in de ftad der handelwinste, de fchijnheilige nabij het bewind, waarop men het meest den invloed der predikanten vréesde. Het is om hunnent wille, dat Hooft zijn »Tartufe" aan zijn »Avare" toevoegt. Neemt hij, in het 4e Tooneel, ter verbloeming van zijn doel, eene uitdrukking op, die kwalijk past in den famenhang der nederlandsche toeftanden, waarop hij werken wil — en zegt hij »de geeftelijkheidt heeft verftandt van huwelijcken te maecken, fonderling onder de Catholijcken" — hij was de man niet, om den »Ipocrito" te bearbeiden gelijk hij gedaan heeft, indien hij zich geene rechtftreeksche toepasfing beloofde van het ftuk. Hooft wist dat de orthodoxe kerkpartij dit ook zoo begrijpen zoû. Het handfchrift fchijnt hier en daar bekend geraakt te zijn, en Hooft verandwoordt zich voor Adriaen van Blyenburgh [1], een letterkundigen vriend, hoofd van het eerzame dordtsche geflacht [2], over de reden van zijne geringe ingenomenheid met de kerkelijken; hij klaagt over de miskenning en tegenwerking, die hem van dien kant was te beurt gevallen. »Die luiden," zegt hij: »fijn gewoon 't feggen alleen te hebben, en hun oordeel over andere te vellen. St. Pieter heeft fich niet alleen laeten voorby feilen oft hy ftil ftondt, maer men vint'er die hun meefter over 't hooft leeren, en bequamer reghel van Geeftelijk Recht bedacht hebben dan defe: *Oordeelt niet, op dat ghy niet geoordeelt en wordt.*

»— dedit hæc contagio labem, Et dabit in plures.

»Des gaet men 'er meê door:" vervolgt hij, »eerft hoonen, nae oft niet hooren." Dat »hoonen" fchijnt vrij hoog geloopen te zijn, dat de gematigde Hooft er zich dus in den breede over beklaagt. Ik was »noit in hun vaerwater", zegt hij, en toch »hebbenfe [my] mede hun aert moeten toonen, ende hoopen waeters vuil gemaekt, om my te verfteken van 't

1) »Brieven", uitg. van Prof. van Vloten, I, 214. 2) Geb. 1589, † 1630.

recht van den ſchout tot Weeſp te ſtellen". Zij hebben zich zelfs niet ontzien daaromtrent te werken bij de Regeering van Amsterdam, bij allen die mij de hand boven 't hoofd hielden [1]). En, zegt hij tot Blyenburgh, gij weet dat de godsdienst bij »'t geſelſchap" waar zij »in den mondt beſtorven is", »ſelden in 't hart [ſal] leven." En hierop trekt hij nog ſterker los: »Ik verſtae 't met den geenen, die geen behaeghen hadt in de krijters, die men hun aelmoesſen aen 't trompetten, bidden op de ſtraethoecken, vaſten, aen 't voorhooft ſiet. Soo U E. van die geſintheidt is, ik heb'er niet tegen datſe my in den ban doe, ſonder ſorgen." Trouwens het allerergste verwacht ik niet, zegt Hooft, want »al laet men de ſchijnheilighen met my en mijns gelijck omſpringen als de kat met de muis, men ſal hun, hoop ick, daer om de kaes ([namelijk] het klem der Regeringe) niet bevelen. Ik houde den Huisheer te wijs, ende dat daervoor gebeden is. Soo niet, ick bid daer *seriò* voor," enz. Dit ligt ook volkomen in Hoofts charakter, dat hij liever in ſtilte zeggen wilde: Heer, verlos ons van die luiden, dan, zoo als Coster gedaan had, er, eerst in de »Iphigenia", later in de »Polixena", openlijk tegen te velde te trekken. Hooft wilde dan ook geen ruchtbaarheid gegeven hebben aan zijne bewerking van den »Schijnheiligh". De »Schijnheiligh" was wel beſtemd voor het tooneel, maar vooraf zoû een ander poëet hem »doen rijmen"; deze zoû namelijk aan den pittigen ſtijl van Hoofts opſtel de noodige rijmwoorden tusſchenhangen. En wij weten dat het ſpel is uitgegaan op Breêroôs naam. Aan den dooden Breêroô was niets meer te bederven! — Hooft is in vrij groote angst, dat er iets van zijn auteurſchap zal doorlekken. Althands hij maakt allerlei zwarigheden, om het ſtuk aan Blyenburgh, die met recht van zich-zelven getuigd heeft »myne nature is vrymoedich ende openhertich" [2]), over te zenden. Blyenburgh, had veel pleizier in dramatiesch-politische allegoriën: »Palamedes vrymoedicheit", zegt hij, »is van d'andere werelt", »de Neder-

1) »En zijn tot hun vermeten gecomen over Amſterdam, over al dat my handt boven 't hooft hield." 2) In Hoofts »Brieven", bij v. Vl. I, 452.

lantſche Poëſie floreert meer als voor deſen." [1]) Hooft verontſchuldigde zich van de overzending, door Blyenburghe te melden, dat hij zijne aanvrage ontvangen had »in 't gaen naer de veerſchuit van Amsterdam" op Muyden, en dat het handſchrift, buitendien, nog bij den berijmer lag. Ja, opdat er zoo min mogelijk ſpraaks van zoude komen, voegt Hooft *in het Latijn* een postſchriptum aan zijn brief toe, waarin hij zegt, dat men, zijns inziens, de zaak der ſchijnheiligen toch maar niet te veel roeren moet, en waarin hij de vrees ſchijnt uit te ſpreken, dat Blyenburgh daar anders over denken en aan dezen of genen kant iets in de waagſchaal ſtellen mocht. Het ſchijnt dat een aanverwant van dezen dordtschen vriend, een begaafd jongeling, aan wien Hooft gelegen is, iets met het tooneelſtuk voorhad, en Hooft weigert dan ook niet bepaald, het te ſturen. Maar als het postſchriptum volſchreven en met de dagteekening »x Kalend. Majas, cIↃIↃcxxii" afgeſloten is, dan verzoekt hij, dezen (gevaarlijken) brief, als ketter, »more majorum" zonder genade te verbranden. Hij is dan ook alleen bewaard gebleven in Hoofts kladſchrift. Het is onbekend of Hooft heeft meêgewerkt om den »Schijnheiligh" geheel op rekening van Breêroô te doen ſchrijven. Dit is zeker, dat Breêroô er niet dan in zeer geringe mate voor aanſprakelijk kan zijn. 't Is mogelijk, dat hij de eerste tooneelen berijmd hebbe: maar toen Hooft ſchreef, dat »die hem *voorts* ſoude doen rijmen" hem nog onder zich had, was Breeroô ſints vier jaar overleden. En niet-te-min heeft Jac. Scheltema, op gezach eener ſlechte uitgave van Breêroôs werken, het ſtuk van Hooft aan Breêroô toegeſchreven [2])!

Niet dezen ijverigen letterkundige, maar allen, die ooit een blik ſloegen op de geſchiedenis der beſchaving van het overig Europa, had het trouwens wel moeten bevreemden, dat Hooft zich verwaardigd had Pietro Aretinoos »Ipocrito" voor het vaderlandsch tooneel te bewerken. Wel moeten de kerkelijken óf het zeer bont gemaakt hebben, of, in de ſchatting van Hooft, met hem »omgeſprongen" hebben »als de kat met de

1) T. a. p. 2) »Anna en Maria Tesſelſchade enz." bl. 214.

muis", dat de urbane burgemeesters-zoon, de rechtſchapen Drosſaart van Muyden, de achtbare Baljuw van het Gooy, de aanſtaande Ridder van St Michiel, tot in het letterſlijk van den eerlozen Aretino te wedde gaat, om er eene tooneelſtoffe, die tegen hen gericht ware, uit op te duiken. 't Is waar, dat de »Schijnheiligh" tot Aretinoos beste ſtukken behoort, maar over den auteur is, ſedert Mazzuchelli [1]), maar éene stem. Sismonde de Sismondi vindt dat hij met zijn tijdgenoot Macchiavelli niet op éenen dag genoemd mag worden, en toch zijn de blijſpelen van den befaamden auteur des Princenboeks »d'une licence si déhontée" dat Sismondi, behoudends de betamelijkheid, bekent er geene ontleding van te kunnen geven [2]). »L'Arétin est un homme infâme," zegt hij, en ſtemt Landi, in dezes bewerking van Tiraboschi, bij, waar hij verhaalt, »il a composé, dans une vie assez longue, de 1492 à 1557, un très grand nombre d'ouvrages qui sont à peine lus aujourd'hui. Quelques uns ont dû leur réputation à leur extrême licence; d'autres à l'amertume satirique avec laquelle il attaque de puissans ennemis; plusieurs dont la composition fut achetée à grands prix par les souverains, sont remplis des plus lâches et des plus basses flatteries; d'autres, en assez grand nombre, sont des ouvrages de dévotion, que l'auteur, ennemi de toute foi et de toute morale, préférait seulement lorsqu'ils lui rapportaient plus d'argent." [3]) »Il étoit si bouffi d'orgueil," zegt de vertaler van Tiraboschi [4]), »que lui-même se fit frapper des médailles et les envoya aux princes généreux et savants. Il disoit que ses écrits valoient mieux que tous les sermons des prédicateurs, et il se donnoit les titres de révélateur des vertus et des vices, d'écrivain universel, et d'homme divin".... »Au reste je ne sais pas, si on trouvera un autre écrivain qui, dans ses ouvrages, fasse plus d'étalage que celui-ci de débauches, de sales voluptés, et du manque de tout principe de probité, en même temps

1) Verg. Giudici, »Storia delle belle lettere in Italia", 1844, p. 854.

2) »De la littérature du Midi de l'Europe, par J. C. L. Simonde de Sismondi, de l'Académie et de la Société des Arts de Genève, etc." II, 226.

3) Sommige ſchrijvers nemen echter eene bekeering bij hem aan.

4) »Histoire de la littérature d'Italie, etc.", T. IV, p. 368.

qu'il fait voir un contraste surprenant d'orgueil et d'ignorance." Zoo veel fléchts valt er van onzen Gerbrand Adriaens Breêroô niet te zeggen: maar in vele opzichten pasfen anders, de geest en ftudierichting van den Aretijn, bij die van den »Amsterdammer". »L'Arétin," zegt Sismondi [1]), »devait peut-être en grande partie son mérite à l'absence de toute imitation. Il n'a point les modèles grecs et latins devant les yeux, il n'a que la nature humaine, qu'il voit avec tous ses vices, toute sa difformité, dans un siècle corrompu; et justement parce qu'il ne songe qu'à son temps, comme Aristophane ne songeait qu'au sien, il ressemble plus au comique athénien que ceux qui l'ont pris pour modèle. Dans ses comédies, l'Arétin fait sans cesse allusion aux circonstances locales; il peint sans ménagement les vices des grands comme ceux du peuple; et en même temps qu'il entremêle souvent ses satires des plus basses flatteries, pour se procurer la protection des hommes puissans, ou pour leur rendre la valeur de l'argent qu'il a reçu d'eux, le tableau général présente toujours le débordement universel des mœurs, la subversion de tous les principes, avec une vivacité de coloris qu'on sent animée par la vérité."

Men zoû tegen dit tafereel van Sismondi zeker mogen inbrengen, dat fchilderingen en veroordeelingen, ondernomen door een man van zoo laag charakter als Aretino, al zeer weinig waarborg van getrouwheid opleveren: maar het is van elders genoeg bekend, wat bedroevend fchouwfpel het tijdperk der zoogenaamde »Renaissance", »ce siècle resplendissant de tant de gloire littéraire", zoo als Sismondi zich uitdrukt, op het gebied der openbare zedelijkheid aanbiedt.

Aan de bezoedelde hand van verbijsterde bellettristen wordt de veder van het pauselijk fekretariaat toevertrouwd; binnen de gewijde muren van het Vatikaan, waaruit nog naauwelijks de drukkende dampkring verdwenen is, die de persoonlijkheid van Rodrigo Lenzuoli [2]) omgaf — bij de herinnering van het fchokkend treurfpel, gefpeeld door dezen

1) T. a. p. p. 231.
2) Als Paus: Alexander VI.

diep gevallene en den verheven Dominikaan van Florence, die zich niet-te-min, als een vroegere Pascal, aan 's Pausen rechten had vergrepen op een wijze die de vrome harten en richtige geesten met droefheid vervult — bij de onweêrs wolken die zich boven de Kerk famenpakten en eene fpoedige losbarsting aankondigden — vertoonde men het blijfpel »Calandra" van Bibbiena [1]! Schouwburgïlluziën waren het, vertoonsels van grieksch-romeinsche kunstmatig herbouwde fchoonheid, die de meest begaafde geesten van het fpoor brachten; en bij het kwijnen van de frisfche en tedere leliën der zuiverheid, bij de huldiging der sensualistische beginselen, zoû men weldra beleven, dat een der talrijke trouwbreukige religiëuzen Europa in rep en roer zoû zetten; de bigamie der Vorsten, zijne befchermers, goedkeuren, en almede zijn eigen bizonder leven, naar de uitdrukking van Erasmus, als eene komœdie bekroonen met een ftuitend huwelijk.

Mannen als Macchiavelli en Aretino voeren het hooge woord en worden door de Vorsten als leidslieden en patronen ingeroepen, om op het ftaatsgebied de grofste ongerechtigheid en leugen tot regel en beginsel te verheffen, of om alle regeeringsdaden met de bloemen eener huichelende poëzij te omkransen. »La littérature", zoo als Sismondi klaagt, »était toute érudite [et] le goût n'exercait sur elle aucune influence, [tandis qu'] il n'existait point de société qui pût réprimer les passions haineuses, point de respect pour les femmes qui pût inspirer l'honnêteté." De helden der letterkunde waren fints lang gewoon, tot wettiging der fmaadredenen, waarmeê zij elkander aanvielen, zich af te vragen »si on pouvait [les] trouver dans les auteurs de la bonne latinité", en in hunne laste-

1) »E noto che la Calandra e la Mandragola (del Macchiavelli) furono rappresentate nelle stanze di Leone X in Vaticano," zegt Paolo E.-Giudici; en niet om het af te keuren! — Het feit-zelf laat geen twijfel over: men zie Tiraboschi en Landi, IV, 364. De fchilder en architekt Balthazar Peruzzi vervaardigde de *fchermen*: »Quando si recitò al detto Papa Leone la Cassandra, commedia del Cardinale di Bibbiena, fece Baldassarre l'apparato, e la prospettiva, ec." G. Vasari, »Vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architetti", T. III, p. 328. Men ziet waar de »Renaissance" zelfs een veelszins voortreflijk man als Leo X, den »grootdaadighe", zoo als Hooft hem noemt, toe brengen kon.

ringen bekreunden zij zich om geene waarschijnlijkheid, maar vroegen alleen naar »l'apparence classique qu'on pouvait leur donner" [1]). En in tegenwoordigheid van dergelijke verſchijnsels: zal men, in de plaats eener vaste en eerbiedige goedkeuring, een week beklag overhebben voor het beginsel, dat reeds Paus Paulus den Tweede die giftige plant der »Renaissance" in het hart deed aantasten en den ban over de akademies deed uitſpreken, terwijl hij Pomponio Leto, een bastaart uit het huis van San-Severino en hoofd der romeinsche akademisten, de wijk deed nemen naar Venetië! »Dans leurs assemblées", zegt Sismondi, »ils osèrent, à ce qu'on assure, annoncer leur prédilection pour les mœurs, la législation, la philosophie, la religion même de l'antiquité, par opposition à celles de leur siècle [2])": maar dit dunkt ons geneefsche Akademielid eene geringe zaak, en Paulus II moet wel »achterdochtig, afgunstig en wreed" zijn geweest, dat hij die geleerden, welke 't »à ce qu'on assure" op niets ergers toeleîden dan op het voortplanten der heidensche ſtellingen en zeden, met uitroeying der nationale en christelijke, dat hij die filozofen, wier arbeid van 1465 meê de zaden geworpen heeft van welker vruchten Sismondi zich meermalen met verontwaardiging afwendt, liet gevangen nemen, en tegen hen liet procedeeren op de door gantsch Europa heerschende wijze van ſtrafvordering. En nochtans zien geleerden van den ſtempel van Sismondi zoo diep in het verband van oorzaken en gevolgen, — zij hebben zoo veel ruimte van gemoed, zoo veel kracht van geest, — zij oefenen met hunne rede en hare beginselen, met hunnen voor de oneindige waarheid, ſchoonheid en gerechtigheid geopenden zin, zoo veel heerſchappij over hunne kleine *appétits*, over hunne liefhebberijſtudies, dat ze den ſtaf breken boven het hoofd van Savonarola, als de vurige Venetiaan Boccaccioos en Catullus' werken ten vure doemt [3]) — dat ze de diepe beteekenis

1) Sismondi, p. 34.

2) T. a. p. p. 182.

3) Men zie het schoon en onpartijdig verhaal van Savonarolaas daden en lotgevallen bij Audin, in zijne »Histoire de Léon X", T. I, p. 137—187.

van het woord des utrechtschen Paus Adriaans schouderophalend aanhooren, als hij, het Rome der »Renaissance" binnenkomend, bij het zien der kunstwerken van de grieksch-romeinsche beschaving, uitroept: »Proh! idola barbarorum!" Filozofen van dien stempel vallen laag op de zeden van de geheele Eeuw der Medicisen, zij vonnisen haar onvoorwaardelijk; en zij ontzien zich niet de bewerkers van dien toestand tot de wolken te verheffen. Ze zouden inderdaad, zoo ze niet onuitstáanbaar waren voor ieder logiesch hoofd, in oogenblikken van verveling zeer vermákelijk zijn — want zij leveren het bewijs tot welke ellendige inkonsequentiën de menschelijke geest vervalt, als hij eenmaal afstand doet van een vast beginsel, dat als een veilig kompas ons op alle wateren het eenig en eeuwig Noorden toont. Men prijst en laakt Leo X in éénen adem, en zonder maat, maar men vergeet meestal het beste woord, dat die Paus, in zulk een moeilijk tijdvak ten troon geklommen, gesproken heeft, en dat een licht werpt op de christelijke bestemming door hem aan de plastische voortbrengsels der »Renaissance" gegeven; wij bedoelen zijn hoogernstig woord tot den vromen dichter Vida: »Daar ligt een verheven heldendicht besloten, in — de kribbe van Bethlehem: de »*Christiade*"; dat is — de waereld, ontkomend aan den Duivel; de schuldige menschheid in genade door God aangenomen en hersteld door het bloed van Jezus; het Kruis, zinnebeeld en werktuig van beschaving. Wech met de heidensche boeken! Er is maar één boek dat de Christen moet openslaan om er onderwerpen te vinden, een kind van God waardig." [1])

Inderdaad — het werd tijd dat het Christendom, in de kunst, zijne rechten hernam, en hij die niet te gelijk wil: God en den Mammon, den romeinsch-wijsgeerigen zelfmoord en de opoffering onzes lijdens aan Christus in vereeniging met zijne smarten, de antieke geringschatting der vrouwen en haren weldoenden invloed op de christelijke maatschappij, den hoog-

1) Fabroni, aangehaald bij Audin, »Hist. de Léon X", II, p. 218.

moed naast het fensualisme en de nederige heldhaftigheid der christelijke liefde naast de beheersching der zinnen, die niet te gelijk wil de menschvergoding en de heiligmaking, moet, mag niet willen de veroordeeling der beginselen van Paulus den Tweede, den Vierde, van Pius den Vierde en van zijn heiligen naamgenoot en opvolger, en tevens de veroordeeling der zeden, die de XVIe Eeuw beheerschten. Het is ook onbetamelijk, dat Sismondi, in zijn boek, de klasfieke geleerden pedant fcheldt: »*vous l'avez voulu, vous l'avez voulu, George Dandin!*" Gij noemt ze immers wreed en afgunstig, die het voortwoekeren der heidensche wetenfchap tegengaan! » Ce qui a le plus nui, à la gloire des grands hommes du seizième siècle", zegt ge, »c'est le respect outré qu'ils professaient pour l'antiquité, l'érudition pédantesque qui étouffait en eux le génie; la manie d'écrire toujours d'après DES MODÈLES QUI N'ÉTAIENT PAS EN RAPPORT AVEC LEURS MOEURS, LEUR CARACTÈRE, LEURS OPINIONS POLITIQUES ET RELIGIEUSES; ENFIN LEURS EFFORTS POUR SORTIR DE LEUR LANGUE, ET POUR FAIRE REVIVRE CELLES DANS LESQUELLES ÉTAIENT ÉCRITS LES SEULS CHEFS-D'OEUVRE QU'ILS ADMIRASSENT." [1])

Van daar ook de fteeds wijder wordende breuk tusfchen de hoogere en lagere ftanden, tusfchen de geletterden en de burgerij; van daar dat het eigenaardig en krachtig volksleven verdween uit de kunstwerken der geleerden, en dat het volk overgelaten bleef aan dichters als Aretino en bijv. Breêroô, die tot de laagste neigingen des volks afdaalden, in plaats van het door de kunst in edeler kringen op te heffen, en het volksleven te zuiveren en te verrijken, zonder het van natuur te doen veranderen. Van daar ook, dat men tot voor weinige jaren in de deftige geleerde waereld ten onzent geen enkelen blik voor onze komici van de XVIIe Eeuw over kon hebben; offchoon zij, zonder te vervallen in de grove uitersten van Aretino, met dezen gemeen hadden, dat hunne fpelen »vaak veel vernuft verraden, dat er beweging in de aktie is, en eene fchaars geëvenaarde vrolijkheid [2])", terwijl Brederodes fchilde-

1) T. a. p. p. 188. 2) Sismondi, p. 231.

ringen, bovendien, niet alleen de zeden van zijn tijd met duidelijkheid doen uitkomen, maar er zich ook een rijk zoowel pittoresk als lyriesch element in zijne natuurbeoefening uitſpreekt.

Over het geheel zoû de vergelijking van Brederoô met Aretino gelukkiglijk in het voordeel des eersten uitvallen; zoowel wat het charakter des mans als de gave des dichters betreft, en men kan wel zeker zijn, dat, zoo gelijke oorzaken een gelijken aard van burleske dramaas, vreemd aan allen klassieken invloed, bij Breêroô en Aretino hebben te weeg-gebracht, de bewerking door den eerste van een ſtuk des laatsten, al hadde dit, in den volsten zin, plaats gehad, niet aan eenige zich des bewuste verwantſchap van Breêroô met den Italiaan zoû moeten geweten worden. Wij hebben het boven gezegd: de »Schijnheilige" is van Hooft; Breêroô heeft er weinig deel aan, en door het rijm is den »Ipocrito" in 't geheel ſlechts een onbeteekenend pasſement op den vrij gemeenen rok gezet. Hooftsreize naar Italië heeft wellicht meer invloed op onze letterkunde gehad dan men tot heden erkend heeft. Die invloed is niet alleen in zijne zangen te proeven, wier zoetvloeyendheid wel eens bovenmatig geprezen wordt, niet alleen in de keuze der ſtoffe van zijn mediccesche »Rampſaligheden"; dien invloed is niet alleen de verfijnde beſchaving, door de italiaansche ſtudiën medegebracht, te danken, waaraan Tesſelſchade deelachtig werd, en waardoor zij ſmaak kreeg om Tasſoos heldendicht Neêrlandsch te doen ſpreken; die invloed moet verder worden nageſpeurd dan in het bewerken van ſtukken, zoo uit-eenloopend als Marinies »Adone" en Aretinoos »Schijnheiligh": het geheele TOONEEL van de eerste helft der XVIIe Eeuw heeft, onzes inziens, eene goede impulsie aan Hoofts ingenomenheid met Italië ontleend. Het denkbeeld, dat bij de inrichting van Costers ſchouwburg in 1617 heeft voorgezeten, ſprak zich uit in een italiaanschen term: »Academie" (accademia)". De akademies, die geſticht waren in een dampkring van filozofische en mythologische geleerdheid, werden in de woeling der tijden en, onder den ſpot van den florentijnschen Lasca en de zijnen, er allengs toe gebracht onder het volk af te dalen

en hare hoofdbezigheid te zoeken in het vertoonen van ſchouwſpelen: men wilde aanvankelijk het tooneel der ouden akademiesch doen herleven, men eindigde met het volk te willen vermaken en, zoo mogelijk, tevens te verlichten. In Italië, zegt Sismondi, trokken de genoegens en de voordeelen van het tooneelſpel zoo veel harten, dat er welhaast in iedere kleine ſtad eene akademie tot ſtand kwam, wier eenige taak was winstgevende ſchouwſpelen uit te voeren, die welhaast de rondreizende Arlekijns en Pantalons in zich opnamen [1]). Men weet niet, of de Akademies, die zich tot heden niet van Arlekijns en Pantalons voorzien hebben, de meest of de minst vermakelijke zijn. Ongetwijfeld is de titel van Costers inſtelling aan Hoofts Italianismus te danken en bleef de Drost meer invloed op haar hebben dan onze aristokratische lettergeſchiedſchrijvers gisſen.

Wat de wijze betreft, waarop Hooft zich van zijne vertaling en omwerking gekweten heeft — we hebben het tooneel, waarin *Lisco* (Rieuwert Rompflomp) met den *Ipocrito* over zijn te kiezen ſchoonzonen ſpreekt, met den italiaanschen text vergeleken, en bevonden, dat Hooft met veel losheid en bondigheid het oorſpronklijke verneêrlandscht; dikwerf brengt hij zelfs in een puntig gezegde of in eenig ſpreekwoord over, wat bij Aretino eene bloot didaktische zinſnede is. Bij voorbeeld *Lisco* zegt: »Bisogna aprir gli occhi;" hiervoor heeft Hooft: »Men moet wt ſijn ooghen ſien." Aretino heeft: »Il plebeo.... non può alzare il ciglio, che non senta improverarsi la viltà sua;" Hooft zegt: »Een gemeen man.... magh 't hooft niet eens op ſteken oft 't is ſtrax: ziet van waer ghy gecomen zijt!" De italiaansche volksgezegden en ſpreuken zijn ook zeer aardig overgebracht. Aret.: »Tamen [2]) lo inciampare in un filo di paglia lo fa morire sopra un fascio di fieno." Hooft: »Draegt de heeren te Roomen en ſetse eens onſacht neder, al uw danck is verlooren." Aret.: »Mi mancan pazzi in casa." Hooft: »Al gecken genoegh." Aret.: »Cotesta professione va nuda, e cruda." Hooft: »Met dat volck is 't: den ellebooghdoor de mouwen, het hayr al door den

1) Sismondi, p. 238.
2) Latinisme; voor *nondimeno*.

hoedt [1])." Aret.: »Il mercante rade volte iscampa di riserrarsi in casa morto, o dal seppelirsi in chiesa vivo." Hooft: »De koopman is gemeenlijck Cuilenburgh oft een papieren harnas ſijn voorlant." Aret.: »Starem freschi." Hooft: »Wy ſouden wel opgeſchotelt wesen."

Het verdient opmerking, dat Hooft zich bewust is voor een publiek te ſchrijven, dat lager in kennis en verſtandsontwikkeling ſtaat dan bij Aretino het geval is. Bij voorbeeld: Aretino laat den *Ipocrito* zeggen: »Il poeta che lambicca il verbo in ultimo delle clausole, usando gnaffe, perchè anche Vergilio usò gaza, saria per torvi il capo col provarvi, che due negative fanno un' affermativa; e per dirvelo in carità, se volete che le vostre figlie vestano, e mangino lauri e mirti, datele loro." Daarvan durft Hooft alleen dit maken: »De poëet ſoud u leggen breecken 't hooft met de maet en de franſche ſneê en leeren al 't geſin kallen, oft uw huys een toren van Babilonien waer; en om u de waerheijdt te ſeggen, indien uw dochters verleckert zijn, om niet te eeten als mirtentacken, en ſin hebben in tabbaerden en rocken van laureblaren, ſoo geeft ſe aen dat volck." Aretino laat den filozoof zeggen: »Che Aristotele non concede a Platone, che il caos sia senza forma ma che pregno delle idee partorisce l'universo, il quale al suo tempo per esser fatto, e composto di forma, e di materia, si risolve." Daarvoor zet Hooft, die hier zijn auteur niet ſchijnt te begrijpen: »Dat Aristotiles ſoo veel mans is als Plato, dat het chaos is ſonder form maer ſwanger van jdeën." Ook de ſterrekijker heeft bij Aretino meer zins: »Lo astrologo verrebbe a noja alla importunità col suo affermare, che Aries, Leo, e Sagittario siano di natura ignea: Tauro, Virgo e Capricorno di terra: Gemini, Libra, ed Acquario di aerea: Cancer, Scorpio, e Pisces di acquatica." Daarvoor zet Hooft, grover: »De ſtarrekijcker lejdse en leurt aen 't

1) Men herinnert zich de parodie van het ſchoone Wilhelmuslied:

»Wilhellemuſſie van Naſſouwen
Ben-jy van Duiſche, Duiſche bloedt:
Je ellebogen ſteken deur je mouwen,
Je hayren die ſteken deur je hoedt."

hooft met ſijn Ariës, Leo, Sagittarius, en hondert naemen, die men de kinderen soud geven om ſpeldens te leeren in ſteê van Oostersche brieven." Men ziet, Aretino, voor de Italianen van de XVIe Eeuw ſchrijvende, dacht zich een publiek, dat in graad van ontwikkeling nagenoeg gelijk ſtond met de masſa ter algemeene vergadering onzer provinciale genootſchappen; Hooft, voor de Hollanders van de XVIIe optredende, ſtelde zich een publiek voor, als dat van ons Leidschepleins »veertientjen". Ziehier (altijd uit het zelfde 3e tooneel) nóg een bewijs voor deze ſtelling. Aretino laat *Lisco* zeggen: »Io mi rido, ch'ebbi già volontà d'un parente, che sapesse imbrattar carte, parendomi una cosa degna il veder il nome di costui, e di colui nelle tavolette attaccate, e leggendosi opera nuova di messer tale, e di messer quale, con il suo grazia, e privilegio appresso." Van dat genoegen, en van die *pointe* zoû Hoofts publiek geen begrip gehad hebben, en daarom vertaalt hij zonder geest: »Ick moet er om lachen; ick had eens lust om een ſwaegher te hebben, die papier beſchrabbelen kon, als ick in de boeckwinkels ſagh leggen: tractaet van ſulcken oft ſulcken auteur met hare gracy en privilegie ſomtijts daerop." Het andwoord hiertoe ontbreekt zelfs bij Hooft. Er zijn trouwens bij hem (wij bepalen ons voortdurend bij één tooneel) meerdere uitlatingen, die den zin verminken. Bij voorbeeld: Aretino laat den *Schijnheilighe* zeggen: »Ho ben qualche notizia latina, e qualche conoscenza vulgare nel fatto delle turbe, *che lo guastano con gli opprobrj dei peccati*, però dirovvi il mio parere con la solita caritade." Hooft laat den *Schijnheilighe* zeggen wát hij in 't Latijn gelezen heeft: »Markus Aurelius en in de Oudtvaeders," »en jck heb wel eer mede by de menschen geweest," gaat hij voort, maar laat er uit *dat hij eenige kennis bekomen heeft van het doen en laten der massaas, die dit bederven met de ſchandelijkheden der zonden*, en beſluit dan, tamelijk onlogiesch: »*ſoodat* jck u nae den plicht der liefden en mijn beste vermoghen gaerne berichten sal." Zoo zijn er meer plaatsen in. Aretino ſluit zijn tooneel met deze woorden:

»Lisco: Verrebbevi mai voglia di fare un poco di colazioncina?

»Ipocrito: Che sò io?

»L. Voglio che la facciate in ogni modo.

»Ip. Chi ubbidisce santifica."

Hooft laat zijn personen zeggen:

»Rieuwert: Hebt ghy niet wat appetijts om een lutken t'ontbijten?

»Schijnheiligh: Wat weet jck het? —

»R. Ghy moet wat in de mondt ſteken in aller manieren. Komt, gaen wy naer achteren. Slockſpeck, ſet wat ontbijtens!"

Waar de *Schijnheilighe* in den beginne zegt: »*Deus providebit*," daar laat Hooft, misſchien niet zonder voorbedachte dubbelzinnigheid, hem uitroepen »*Dominus providebit. Schijnheiligh* en de *Doctoor* worden, beide, »Domine" genoemd. — In 't kort -- het ſchijnt ons toe, dat Aretino dieper in de persoonlijke charakters is doorgedrongen en meer vrijheid gevonden heeft om ze met hare eigene kleuren te ſchilderen; Hooft is eenigszins meer in algemeenheden gebleven, en heeft zich meer bepaald met tot de nationale denkwijze te ſpreken; duchtende, dat men de bizonderheden niet recht vatten zoû. Van achteloosheid is de Drost, bij de vertaling, ook niet vrij te pleiten. Den »Ipocrito" van Aretino ligt het misbruik der christelijke »liefde" meer op de lippen. Was dit in Hoofts tijd nog niet *volksmäsſig* — er zijn er die beweeren, dat, in ónze dagen, het ſchoone woord »liefde" nog al eens, in 't oog vallend, misbruik wordt, door hen, die meenen dat men het met de waarheid en het recht maar zoo naauw niet nemen moet, mids men, altoos en altoos, eene, zij het dan ook nog zoo ſlecht definiëerde, *liefde* in den mond hebbe. Alle tijden hebben hare eigenaardigheden, maar ſommige van deze zullen periodiek te-rugkeeren, zoo lang de menschen menschen blijven, en hun charakter in 't algemeen zoo weinig verandering ondergaat als in de laatste zes-duizend jaren. Alb. Th.

A. 30 Apr. 1856.

SCHIJNHEILIGH,

SPEL,

GEVOLGHT NA 'T ITALIAENSCH

VAN

P. ARETIJN,

DOOR

P. Cz. HOOFT.

PERSONAEDJEN:

Rieuwert Rompslomp, man van vijftigh jaren ontrent.
Slockspeck, } sijn dienaeren.
Quisttijd, }
Daghdief, }
Simon Rompslomp, sijn broeder tweeling.
Wouter, Simons knecht.
Schijnhailigh, panlicker.
Steven de Stille, vrijer van Alijt, bruidegoom met Dujf.
Dirck van Trouwenoort, verlooft aen Catrijn.
Wybrandt van Wydermeer, vrijer van Catrijn, bruidegoom van Machtelt.
Eelhart van Westen, vrijer en naebruidegoom van Jaquemijn.
Snoep, Eelharts jongen.
Lubbert Langhajr, man van Alijt.
Alijt, Catrijn, Dujf, Machtelt, Jaquemijn, dochters van Rieuwert Rompslomp.
Bely Beschix, hujsvrouw van Rieuwert.
Lamfert Loscop, doctoor in medicijnen.

Hoofts Handfchrift zijner bewerking van Aretijns *Ipocrito* is nog in het Kladboek zijner Poëzy (ter Amsterdamsche boekerij) bewaard gebleven, waar het echter, in spijt zijner rijmeloosheid, door Scheltema en anderen steeds voor een afschrift van het berijmde stuk van Bredero is uitgemaakt. Daar eene nadere kennisneming er van zoowel voor de Nederl. taalkennis, als ter vergelijking ook met de bekende berijming, veelsins belangrijk geacht mag worden, maken wij van de gelegenheid ons in dit Tijdschrift gegeven gebruik, het door den druk meer algemeen bekend te maken. V.

D. 15 Oct. 1855.

VOORREDEN.

GESPROKEN BY TWEE.

EERSTE.

Omdat ghy wilt, dat jck eerst wtbrabbel wat jck wel willen soude, soo weet ten eersten, dat jck wel wilde dat de rijckeluy, die 't er niet afnemen durven, soo beroyt wierden datse met de billen door de boxen[1] liepen. Ick wilde, dat al de schryvers en de schrabbelaers, die 't beter weten als haer hooghe overheden, over 't banckjen souden leggen met de billen blootshooft, en dat al de jongens van 't grootschool haer elck een streck met de roe souden geven. Ick wilde, dat jck een hal worde, daer men voor en achter bouten vercoght van vrienden in 't oogh en vyanden achter de rug. Jck wilde, dat al de onbeschaemden geschrobt wierden als verckens in de troch. Jck wilde de leugenaers cloppen gelijck de bontwerckers de vellen doen. Jck wilde, dat die doctoren, die van alle ding weten willen en geen ding verstaen, altijts met een keten van urinaelen om haer hals moesten loopen. Jck wilde hutspot en fricadel gemaeckt hebben van die kaeckelaers, die 't altijdt op andere gelaeden hebben en selve vol gebreecken zijn. Jck wilde aen de paley setten de geesten van sommighe lujden, die schrijven datmen 't niet verstaen kan, om haer wt te pijnighen wat sy seggen willen. Jck wilde beuling stoppen van de darmen dergeene, die 't hart niet op haer voorhooft draeghen. — Segt ghy nu, wat ghy wel willen soudt.

TWEEDE.

Jck ben een soet saft hart en soud soó veel wreedthejds niet willen, maer jck soud wel willen, dat men raedt schafte om de bedillery wt de wereld te helpen, gelijck u en uws gelijck, die niet veelen meught, dat de wereldt haer gang gaet; want kleedt men hem[2] net en juist, 't is terstondt: dat's een kermispop. Past men op de voeghlijckheid van sijn persoon niet, 't is: siet, dat's een slodderhoos[3], dats een sulfus. Gaet men stil en schickelijck, 't is: dats de bruidt. Gaet men

1 Broek. 2 Zich. 3 Slodderbroek.

vaerdigh: hy loopt te post. Spreekt men weinigh: hy weet niet een woord aen de wereldt te brengen; spreeckt men veel: 't is een raffelaer. Gaet men ter kercken: 't is een pylaerbijter; blijf m'er van daen: hy comt in kerck nocht in klujs. Houdtmen ruim hujs: hy willer deur wesen; houdtmen sujnigh hujs: hy soudt sijn ejghen dreck wel eeten. Moeyt men hem met anderluj saken: 't is een beschickal, bemoeyal, onderwindtveel. Moejt men sich met niemandts swaerighejdt: 't is geen man van de vrienden. Sydy rijck en edel, yder benijdt u en lejdt u laeghen. Zijt ghy arm en oneêl, yder veracht en versmaedt u. Wat sal jck meer seggen? al wort het bedilt en berispt, jae, de middelwegh selfs; by exempel: gaet eens midden door 't slijck, midden door 't waeter, midden door de reghen, midden door 't vier, en midden door de popelency; en soo men niet en sejdt, dat ghy een grooten esel zijt, jck sal 't quijt wesen. Sulx, dat, mocht jck beleven, dat de wereldt eens gesujvert waer van sulcke bedillallen, neuswysen, en betweters, jck souder meer meê vermaeckt wesen, als met officiën, ampten, hooghheden, en sulck maxel van prullen, die de gemeene man meent, dat het altemael zijn. Nu gaet heenen daer 't gesejdt is, ende als jck een woordt vyf oft ses met dit volck gesproken heb, coom jck u daetlyck by.

(*Tot de toeschouwers*)

Mijn Heeren! dien man, die daer aen comt, heet Rienwert Rompslomp, want hy is gewoon al sijn dingen by den hoop te doen sonder lichten oft swaeren. Naer veel tegenspoeds, die hy u sal vertellen, wordt hy van een seker Schijn-hailigh soo wijs oft soo mal gebroedt, dat hy sijn vertwijfelthejt verkeert in cloeckmoedighejdt. In veughen, hy niet alleen en lacht om 't ongeluck, dat sijn vijf dochters overcomt; van de welcke d'eene, met naeme Catrijn, in plaets van venijn in te nemen, drinckt sekeren slaepdranck (een lammery, die doch in vyftigh spullen comt); maer scheert oock de geck met het groot geluck, dat hem daer nae toecomt. Soo dat, wilt ghy nae sijn exempel 't geluck te vriendt maecken en nae uw handt setten, ghy mooght nae hem luisteren.

EERSTE BEDRIJF; 1e Toonneel.

Rieuwert R. Isser wel een by der handt, denck jck, van al dit gesnor van knechts? — *somma sommarum*, die belust is, om quaelijck gedient te zyn, die houde veel booden. Want dewijl zy 't d'een op d'ander laeten staen, soo comt de sorgh op het heerschap aen. — Slockspeck?

Sl. Wat gelieft mijn Heer?

R. Dat ghy gaet bursensnyden, ghy groote sulfes.

Sl. Daer sijn sooveel ambachtsluj van dit gilt, dat het quaelijck droogh brood opwerpen magh.

R. Nu, nu!

Sl. Gelieft u yet anders?

R. Gaet, seghtme Schijnhayligh, dat jck hem gaeren een woordtjen sprack.

Sl. Jck ken hem niet.

R. Die man, die soo lancksaem en bedacht is in sijn spreken.

Sl. Jck kan hem niet bedencken.

R. Hy draeght een kael kasjack, dus lang; daer de helft van de knoopen wel af sijn.

Sl. Jck beginner op te comen.

R. Met een lange mantel met een opstaende bef en een hoedt met dussche[1] breê randen.

Sl. Een maegher lang vent?

R. Jae.

Sl. Hy is soo groot met de klopsusters[2]?

R. Daer hadje 't.

Sl. Waer vind jck hem best?

R. Op het hof, oft op de sael aen de boeckkassen.

Sl. Ick gae 'r nae toe.

R. Jck sal in hujs wachten.

2e Toonneel.

SCHIJNHAJLIGH.

Die den hujch niet nae den windt hangen kan, die en weet van de wereld niet; onder dus een deckmantel van devocy en schijn van nedrichejdt doet men met het goedt, met de eer, en met de harten der

1 Zulke. 2 Klopjens.

menschen al wat men wil. Gemeene panlickers en kakeeten moghen tegen ons niet op in de rijckeluijhuijsen, zy leggen te laegh met haer kaeckelen, de luj steeckter de walgh af, en met haer slempen en slocken, sujpen en spuwen, maecken sy infaem degeen die haer aenhouwen. Men soud zijn deur slujten, seg jck, voor sulck gespujs, en haelen mijns gelijck aen, die onder schijn van hajlighejdt my met alle gujtery behelpen kan. Weet de duivel abeler kujr te wercken, als dat hy voor den dagh komt als een engel des lichts? Jck leg niet en roep met een verwondring over de wijsheit oft geestighejdt, die de rijckeluj wt de mondt comt, maer jck prijs haer vroomicheidt, haer devocy, haer aelmoessen, ende, om haer te styven is 't slampampen, in 't woeckeren en in de overdaedt, soo treck jck mijn schouderen op met een manier van ginneken, of jck morghen lachen soude en seg: de brooshejdt van 't vleisch! 't moet over die boegh sejlen; die geen vriendt van de sonden wesen wil, wordt een vyandt van de menschen! — Maer wie heb jck daer? — *neque in jra tua corripias me!*

3e Toonneel.

Slockspeck. Jck ging rechts uw eerwaerdichejdt soecken.

Sch. Wel?

Sl. 't Aersgat, jck soud seggen 't heerschap, wilde wat met u spreken.

Sch. Gaeren.

Sl. Hy sal terstondt voor comen.

Sch. *In nomine Domini!*

Sl. Daer staet hy in de deur.

Rienwert R. Goeden dagh. Welckoom moet ghy wesen.

Sch. Goên dagh, een goedt jaer!

R. Uw Eerwaerdighejt moet het my ten besten houden, soo ick hem steur in sijn devocy.

Sch. Den evennaesten gaet voor 't bidden en de liefde is beter als 't vasten.

R. Ick steeck in een groote swaericheidt en soud gaeren wat met u raedspleghen.

Sch. Al wat in mijner macht is.

R. Mij comt veel over.

Sch. *Dominus providebit.*

R. Dat hoop jck.

Sch. Vertrouwt er u op.

R. Jck, dat ghy 't weet, ben een tweeling gebooren met noch een knechtjen; de krijgh quam in 't landt en een soldaet nam mijn

moeder 't kindt van den hals, terwijl dat jck in de wiegh — soud jck seggen: aen de borst, lagh en mamde. Mijn broêrtjen heette Simon, en jck heb sint niet vernomen waer hy gestoven oft gevloghen is; maer als jck denck dat hy noch int leven magh wesen, soo wil jck my bepissen van anxt; want dat hy nog eens opdonderde en quam met my 't goedt deelen! wat sal jck u meer seggen — jck waer een bedorven man.

Sch. Ghy sorght wie den laesten man ter kercken[1] brengen sal.

R. Daerenboven heb jck vijf dochters: Alijt, Catrijn, o s'is soo resolujt! Dujf, Machtelt, en Jaquemijne. D'oudste is getrouwt met een jongman, die wildt hajr in de neus had, en woud met gewelt, wt broodronckenschap, meê deur strate Magellanes vaeren, en heeft nu seven jaer wtgeweest, dat wy er geen tijding af gehoort hebben. En naerdien van daegh haer tijdt om is, die se gehouden is te wachten, soo sal men t'avont het huwlijck met een ander slujten.

Sch. Wel gedaen.

R. De tweede heb jck verlooft aen een geestigh quant van haer sin; maer om ontslaeghen te wesen van een seker ander, die op haer verlieft was, heeft se hem belooft te trouwen, indien dat hy binnen sekeren tijdt haer wist, jck weet niet wat voor voghelsveeren te haelen. En soo sy hier in haer woordt niet en houdt, dunckt haer, dat het haer haer leven niet wel gaen sal; soodat sy niet by de bruidgoom te bed en wil. Maer 't is van daegh de laeste dagh, en comt hy nu niet, soo gaet het ander huwlijck oock voort.

Sch. Oft den hemel viel, soo had de kerck een hujck! Waer mooght ghy voor sorghen?

R. Maer, jck heb nu in de morghenstondt soo leggen droomen, dat jck beducht ben voor 't arghste. Wel is waer, dat jck het in de recht[2] sou connen brengen, met d'andere dochters in de plaats te geven.

Sch. Seker, de droomen gaen voor mom met een backes, dat nae de waerhejt geconterfejt is, maer in der daedt sijn't valsche logenen.

R. En opdat er immers aen mijn quelling niet ontbreecken soud, soo isser hoopwerck, die my 't hooft breecken om de jonger dochters.

Sch. Een teken van uw qualitejt.

R. Nu soud jck u bidden, dat ghy, die kennis hebt met allerlej

1 In 't graf. 2 In orden.

menschen, my raeden woudt aen wat slagh dat jckse best sal besteden.

Sch. Och, jck heb de wereldt so lang gestorven geweest, dat jck er geen kennis meer in en heb; maer jck heb wel wat gelesen in Markus Aurelius en in de oudtvaeders[1], en jck heb wel eer mede by de menschen geweest, soodat jck u nae den plicht der liefden en mijn beste vermoghen gaerne berichten sal.

R. Dat bid jck u.

Sch. In consciëncy vermaen jck u, dat ghy se niet en hijlijckt aen soldaeten, want in plaets van één die wat te boven lejdt, isser wel tien, die beroyt worden en van capitejnen herbergiers. Ay lieve! laet dat volck tuisschen en vloecken en vechten totdat se moê sijn.

R. Dat dient me vooral niet.

Sch. De hofjoncker, soo lang als hy wel met sijn Prins staet, is seker een wereldt; maer, wat is 't? draegt de heeren te Roomen en setse eens onsacht neder, al uw danck is verlooren.

R. Men moet wt sijn ooghen sien.

Sch. De schilder en de beeldhouwer sijn anders niet als lichtmissery en grillery.

R. Al gecken genoegh.

Sch. Met den Alchimist waer 't goed ding, indien de loshcit van sijn hooft den Mercurius con vastmaecken.

R. Met dat volck is't: den elleboogh door de mouwen, het hayr al door den hoedt.

Sch De koopman, die windt op de beurs maeckt, met het wispelen van sijn handtschoenen en met sijn vingers met brieven gelardeert, is gemeenljck Cuilenburgh oft een papieren harnas sijn voorlandt. Daerbeneven is 't een dol dingh, sijn capitael te vertrouwen op discrecy van de winden en beloften van de menschen.

R. Dat wist jck niet.

Sch. Een edelman met weinigh incomens lejdt gemeenljck en solliciteert soo lang om eenigh offici, dat, eer hy er an comt, is hy kael van middelen en midden in de kinderen.

R. Hoe soud men 't te pas[2] vinden?

Sch. Een gemeen man, al is hy welhebbende en van genoeghlijcker aerdt, hy magh 't hooft niet eens op steken, oft 't is strax: ziet van waer ghy gecomen zijt!

R. Dat gaet vast.

1 Kerkvaders. 2 Juist van pas.

Sch. De rechtsgeleerde leeft offer geen recht en waer, en geeft gemeenlijck de sentenciën nae de gevoelijckste[1] redenen en die best van alloy sijn.

R. 't Gaet soo wat heen.

Sch. De doctoor in de medicinen, alhoewel hy een eerlijcke beul is, en dat hy, in spijt van de justicie, geldt met woorden windt, soo ie hy evenwel een pisbesiender en een kackbekijcker.

R. Fy, fy! —

Sch. De musiciën en de krekel, dat's al eenerley hutspot; windt sijnse, sy leven by de windt, en windt sullen se werden.

R. Dat's niet de pijnewaert op te dencken.

Sch. De poëet soud u leggen breecken 't hooft met de maet en de fransse sneê, en leeren al 't gesin kallen, oft uw hujs een tooren van Babiloniën waer: en, om u de waerhejdt te seggen, indien uw dochters verleckert zijn, om niet te eeten als mirtentacken, en sin hebben in tabbaerden en rocken van laureblaên, soo geeft er aen dat volck.

R. Wy souden wel opgeschotelt wesen.

Sch. De philosooph, die 't niet beuren magh zijn baert te kemmen, nocht sijn backes te wasschen, soud 't wijf leeren willen, dat Aristotiles soo veel mans is als Plato, dat het chaos is sonder form maer swanger van jdeën. Sy worden quaedt, als jck haer vraegh, wanneer 't op sijn rekening is om te baeren, en dat jck wel compeer[2] soud willen wesen.

R. Ach, ach, ach! —

Sch. De starrekijcker lejdse en leurt aen 't hooft met sijn Ariës, Leo, Sagittarius, en hondert naemen, die men de kinderen soud geven om speldens te leeren in steê van Oostersche brieven.

R. 't Hooft is haer opter loop.

Sch. Jck seg't niet om yemandt te verachten, maer naeder liefden aerdt, om u te waerschouwen, dat doctoren, musijckers, poëten, starrekijckers, philosophen, en alchimisten, behalven dat haer de kay leutert, soo sijn 't sekere fatsoenen van menschen: maegher, hollooght, met boekebaerden en lang hajr; en sien er wt, men souwer jonge Nickers meê vangen.

R. Ah, ah, ah! Jck moet er om lachen; ick had eens lust om een swaegher te hebben, die papier beschrabbelen con, als jck in de boeckwinckels sagh leggen: tractaet van sulcken oft sulcken autheur, met haer gracy en privilegie somtijts daerop.

1 Tastbaarste. 2 Gevader.

Sch. Jck seg u niet, dat de raedt het oogh is in toekomende dingen, omdat ghy die spreuck aentekenen soudt; maer jck vind niet goedt, dat ghy se besteedt aen een jonghen melckmuil, nocht aen een jongeling die op 't heftighst van sijn leven is, nocht aen een oudtman, daer eenigh schandael wt rysen mocht, overmits de brooshejt van 't vleesch.

R. Ghy moeter wat naerder opletten.

Sch. Die rekening maeck jck oock.

R. Hebt ghy niet wat appetijts om een lutken[1] t'ontbijten.

Sch. Wat weet jck het? —

R. Ghy moet wat in de mondt steken in aller manieren. Komt, gaen wy naer achteren. Slockspeck, set wat ontbijtens.

4e Toonneel.

Eelhart van Westen. Naerdien jck versekert ben, dat Jaquemijne, leven, licht, ende siel van mijn siel, van mijn licht, en van mijn leven, my aenschouwt met goedertieren ooghen, soo pas jck niet op de onwetenhejt van vaeder oft moeder, die niet lijden en moghen dat jck er by coome en weten selve niet waerom; maer jck wil haer gaen schrijven een minnebrief, waerin jck haer mijn amoureuse passie te kennen geve. Ghy sult passen de camenier ergens om een hoeck van een straet waer te nemen, en stekense haer in de handt nevens een stuck gouds, dat zyse getrouwelijck bestelle.

Snoep. Wat camenier, me Joncker! — wil je wat wtrechten, ghy moest ander lujden aen uw snoer maecken te krijghen, die niet alleen de Joffrouw maer d'ouwders wisten te belesen.

Eel. Wat raedt daertoe? wat lujden souden dat sijn?

Sn. De geestelijkheidt heeft verstandt van huwlijcken te maecken, sonderling onder de Catolijcken. Daer es een seker Heer Schijnhajligh, die dus met het hooft op d'eene schouder gaet; dat waer een man die ons diende.

Eel. Dien ken jck wel.

Sn. Hy is bekent als de bonten hond met de blaeuwe staert; op lijckmaeltijen, op slujten van huwlijcken, op bruiloften, op weerrejsen is hy overal Govert-in-'tvoorste; daer kan hy soo beschejelijck sijn bujck vol stuwen, dat hy sijn kasjack elcke quartier wrs een rifjen wtbinden moet; en van drincken, jck sagh mijn leefdaeghen geen mensch die sooveel laeden kan, sonder droncken te worden; 't is een groote konst.

1 Weinig.

EEL. Jae, die hem een koe wel nae soud doen.

SN. Duwt hem een half dousijn albertijnen in de vuijst en laet hem met de saeck geworden. Jck verseker u, alle ding sal van een leyen dack afloopen.

EEL. De man magh[1] zijn werck van sulcke saecken niet maecken, hy heeft al te veel met zijn devocy te doen, hy is veel te hayligh.

SN. Wat soudt hy? sijn geloof steeckt niet hoogher als de vlieringh van 't huys. Besoeckt[2] het, ghy sult het in kort wijs worden wat hy doen kan.

EEL. Wy sullen 't onderleggen. Ick gae daetlijck een brief dichten; gaet naer den perfumeur, dat hy u voor een pondt vlaems ambre doe, met civet gemengt naer den ejsch en muscus er onder om den brief te perfumeren.

5e TOONNEEL.

SIMON. Men magh van de Italiaenen seggen wat men wil; maer Rodalosso Milanees, alhoewel hy my mijn ouderen ontroofde, soo heeft hy my nochtans veel goeds gedaen. Hy heeft my eerlijck doen opvoeden ende by Nederlanders doen verkeeren om mijn moeders tael te leeren, ende nae dat, zijn bannissement wt zijnde, hy sijn gratie ende goederen weder van den Coning becomen had, my eenigh erfgenaem gemaeckt van al 't sijne. Van mijn afkomst wist hy my nojt anders te seggen, als dat jck wt den Haegh gebooren was, ende dat hem, doen hy my greep, een majt[3] quam naeroepen: och, daer loopt de soldaet met Simon door! och daer loopt hy met Simon door! Dat het bloedt nu trecken kon, gelijck men somtijts sejdt, soo mocht ick, yemand van mijn vrienden gemoetende, kennende werden, en eenigh van de naeste mijn goederen laeten erven; want daerom koom jck wt Italiën, mitsgaeders, om hier de reste van mijn leven te eindighen. Want daer men gebooren is, wil men toch altijt wesen, al waer 't oock in een quaedt landt.

WOUTER. 't Is soo mijn Heer sejdt, maer dit is van de quaedste niet. Een schoon landouw, een vrye regering, een plaets vol heerlijcke gebouwen, bewoont met lieden van vermoghen; maer is 't een dorp oft een stadt?

SIM. D'een maeckter een stadt af, d'ander het treflijxte dorp van Europe, omdat het geen mujren nocht graften en heeft.

1 Kan. 2 Beproeft. 3 Meid.

QUISTTIJDT (*Die Simon voor zijn tweelingbroer Rieuwert houdt*). Daer hoor jck het heerschap spreken.

DAGHDIEF. Hy is 't.

Q. De beste vellen zijn aen, byget! men sal op 't huwlijck sitten.

W. Wat wil dit volck hebben?

S. Houd stil wat.

D. De wijn is bestelt.

Q. De ceelen[1] heb ick gehaelt.

S. Tegens wien praet ghy lie?

D. Tegens mijn Heer ende meester.

W. Ghy raest, Gord beter 't.

S. Gaet uwes weeghs.

D. 't Is seker een excellente deelwijn; mijn Heer heeft er coop aen.

W. Soo sy niet droncken zijn, ten minsten zijn sy geck.

Q. 't Heerschap wil met ons boerten.

D. Steurt de lieden in haer reden niet, daer komt ons Joffrouw aen.

6e TOONEEL.

BELY (*Evenzeer Simon voor haar man houdende*). Man, hoe wel komt ghy hier te pas! jck koom van Mr. Andries de goudtsmit; daer sijn de perlen en daer is de keten van onse Alijt, neemt se eens meê t'huys. Ghy en ghy, gaet meê herwaerts over de vismarckt.

SIM. Geeft my.

Q. Gelieft mijn Heer, dat wy Joffrouw volghen?

S. Gaet in den naem des Heeren.

D. Wat een kluchtighen baes! (*Zij gaan heen*).

S. Men siet my voor een onrecht aen. Dit is een van de meeste[2] cluchten, daer men ojt af hooren oft lesen moght, de droomen selve en soudense niet geloven. Maer om de Haeghenaers niet voor pujr nesk te houden, jck magh dencken, dat het vermaerde Delfs bier die virtujten heeft, dat het de lieden verandert van gedaente; oft soudet volck hier soo geestigh wesen, dat se sulcke sotteclujten wt haer hooft konnen spreken? tsy wat het wil, jck heb den aep hier onder den arm. Wat soud jck doen? 't is een ongeluckigh mensch, die 't geluck niet aennemen wil.

W. Weet mijn Heer, wat jck denck?

S. Wat?

1 Lijsten. 2 Grootste.

W. Maer, om den Haegh.
S. Hoe dat?
W. Maer, 't volck isser alle gujtery meester.
S. Wat is 't dan?
W. Wie Droes! weet op wat moeder[1] dit spel lejdt? Quaelijck deedt ghy aen de juwelen te nemen. De lieden zijn hier verfranst, verengelst. Weet jck er of?
S. De Dujvel heeft my geblinddoeckt.
W. Jck sorgh bygort, datse al nae de Baljuw toe zijn, om ons te vangen met het goedt in der handt, en dattet altemael een gemaeckte mouw is, om aen het Turx ende Spaensch paerdt te geraecken by accoort voor dese diefte.
S. Ganslyden, 't sal soo wesen.
W. Slaet er geen twijfel aen.
S. Loopen we terstondt nae 't logijs.
W. Wat is daer?
S. Daer komt volck. (*deur*).

7e Toonneel.

Snoep. Me joncker, daer is 't perfuim. Mr. Boudan sejdt, dat het van deselve speciën zijn, daer de Palsgraef af gehadt heeft tot een kolder.
Eelhardt. 't Is goedt; en jck heb de brief al vaerdigh, gedicht met het verstandt dat de min my heeft bygeset, ende met hetgeene dat jck heb van natujren.
Sn. Kan men door 't minnen soo goedt-koop aen verstandt geraecken, jck wil t'avont oft morgen uchtens goedstijds oock aen d'eene quijlbal oft d'andere gaen mijn sinnen te cost leggen, en wordem'er[2] soo amoureus op, dat jck barst.
E. Luister.
Sn. Jck heb altijdt hooren seggen, dat m'er af vergeckte.
E. Luister toe, soo ghy wildt.
Sn. Laet hooren.
E. Jck dacht op een ander manier te beginnen, en jck begon op deze; want daer is overvloedt van stof, alsmen in die amoureuse materiën treedt.
Sn. Ay, leest eens een regeltjen, soo 't u belieft.
E. Jck ben te vreden:

„Sedert dat mijn ooghen uw beeltenis in mijn harte trecken,

1 Schroef. 2 Voor: worden er mij.

en heb jck noyt opgehouden van de min te bidden, dat hy my vergeven wil de goeddunckenthejdt, die my soo hoogh deed sien."

SN. 't Is wat meer als gemeen.

E. „Want men sondight niet alleen aen u te begeeren, maer oock aen u t'aenschouwen; aldermeest met de geneghenhejdt, waervan jck beweeght worde, die u aenbid niet naer uw waardye, maer naer het toelangen van mijn vermoghen."

SN. Welcke woortjes!

E. „Al hoewel 't geen gebreeckt aen u eere te bieden naer behooren, te rechte gebracht wordt met u te willen dienen naer vermoghen; ende 't selve alsoo te rechte gebracht wordende, seg jck, dat, alhoewel niet volghen soude konnen, dat ghy u danckbaer soudt toonen tegens my, nochtans mijn getrouwhejt niet en staet af te slaen; dewelcke, om dat jck weet dat liefde is een begeerte tot het schoone, ende een wille van het goede, u beminne, die niet alleen van schoonheit ende goedtheit t'saemenhangt, maer met vlijt van de natujre geschapen sijt, opdat de menschen haere wonderlijckheden in uw aenschijn sien souden, ende om my stof te doen hebben, waerdoor jck de onwaerdichejdt van mijn slavernye moghte roemen."

SN. Een fraey ding, wat te weten.

E. „Daerom verquickt my, eer dat jck sterve, oft dat in u mindere de glans van de jegenwoordighe behaeghlijckhejdt: gemerckt de groene tijdt vliedt, als een loopende stroom; ende alhoewel de tweede daeraen volght, soo isse nochtans niet te gelijcken by de eerste, nochte by 't comen van den stilswijghenden ouderdoom, dewelcke, hebbende altijts 't ooghe op de duisternissen des doods, niet anders weet te doen, als haer te beclaeghen over den tijdt, die verlooren deurgegaen is."

SN. Sy magh dan sien, dat se wijs is.

E. „Jck stel u voor ooghen deese gelijckenisse, veeleer om u te eeren, als om my te vorderen, aengesien, sonder eenigh loon van mededoghen, jck uw slaef ben in sulcker veughen, dat, al gaeft ghy my selve wederom aen my selven, jck soude my wederom in uwen dienste geven, als degeene, die liever heb te leven uwe als mijne."

SN. Onderteeckentse by uw handt met een diamantjen, indien ghy wilt, datse de kejselsteenen vermorwe.

TWEEDE BEDRIJF; 1e Toonneel.

Steven. Swaegher.

Dirck. Heet my noch geen swaegher; 't is wat te vroegh.

St. Niet met allen; 't sal nu niet of gaen; ghy hoeft niet meer te vreesen, dat u tegenpartij t'hujs coomen sal, als jck, dat de man van Alijt wederkeere.

D. Daer is wel eer soo nieuwen ding gebeurt.

St. 't Is doch wel geschiedt, dat een koe een haes ving, maer 't beurt evenwel selden. Maer siet, daer staet Jr Catrijn in de deur.

2e Toonneel.

Catrijn. Mijn moeder komt niet te voortschijn met de perlen en de keten, en Alijt krijt van korselheit, omdat sy soo lang wegh blijft.

St. Godt verleen u goeden dagh, toekomende suster.

C. Dat jck niet dubbel seker en ging in 't goedt hart, dat ghy my toedraeght, jck soude meenen, dat ghy 't hujs vyandt waert, Joncker Dirck; soo verandert uw spraeck, en soo bleek besterft ghy.

D. Het beven is sulcken eigenschap van de vrees, dat m'er sich niet over behoort te verwonderen.

C. Laet andere vresen, ghy zijt genoechsaem wt alle sorghen.

D. Waer 't saeck, dat de fortujn in uw wil haer woonplaets had, het soud soo wesen, maer dewijl sy elders woont, soo vrees jck voor wat anders.

C. Als 't geluck tegens mijn liefde, die jck u draeghe, sich dwars versetten ging, soo soud jck noch bestaen wat wt te rechten, daer 't heele landt af waeghen soude.

D. Ghy spreeckt eenstemmigh met de groothejt van uw gemoedt, daerom verquick jck my met den aedem der woorden, die u wt den mondt komen.

C. Zijt gerust, mijn hart, indien Joncker Wybrandt t'avont ten sessen niet thujs en komt van zijn vreemde rejs, soo beloof jck u daetlijck te troosten. Maer lieve, en schrejt doch niet.

St. Hy die te gering houdt u soo grooten aenbieding met woorden te vergelden, bewijst met het vergieten van sijn traenen, dat hy u antwoort met de tong der sielen.

D. Ghy ligt my in 't hart.

C. Daer word jck geroepen.

St. Goeden dagh.

D. Soo ras als de deur toeging, verscheen my mijn hoop weder in de gedachten, in schijn van een kaers die in de pijp brandt.

St. Daer hebben wy 't weêr van de voorspoocken!

D. Wel, adieu; jck gae mijn dingen voorts doen.

St. Jck van gelijcken; adieu. (*beiden af.*)

3e Toonneel.

Rieuwert R. Als wy mannen beginnen, de vrouwen wat meer gebiedts als recht toe te laeten in de huissaecken, zoo worden wy terstondt, in steê van meesters, knechts; jck moet er een schut voor schieten, oft jck geraeckte wel voort heel onder de pels.

Slockspeck. Prinsselyck staen u dese nieuwe kleêren.

R. Jck ben heden morghen ten neghen wren wtgegaen en heb noch zedert niet t'hujs geweest.

Sl. Ghy bent t'ongnaertigh eguirt, ghy lijckt wel tien jaer jonger.

R. De vrienden tegens t'avont te nooden, dat moest zy self mondeling beschicken, en tot de goudtsmit te gaen, dat kon oock niemandt anders van haer sin doen.

Sl. Jae wel, had jck nu een nieuwe dujt, ghy moest se hebben. O, de heeren sullen u niet kennen, jck laet staen ghy u selven.

R. Wat hebje al quaedt snaps? wat staeje en kaeckelt?

Sl. Ick seg van Quistijdt en Daghdief, datse verstandt hebben van wtblyven.

R. Ick wil, dat ghy alle drie beter leven lejdt, oft, oft....

Sl. Alsoo waer?

R. Alsoo waer.

Sl. Aj, maeckt my dan marcktganckster.

R Hoe dat?

Sl. Maer, wilje dat we beter leven leyden, soo moeten wy voor ons achter in de keucken al te met wat toestellen: een middelrifjen frujtieren, een mergschinkeltjen stoven, een hutspotjen overhangen, en een sChravesants kaesjen hebben, om de maegh te versegelen.

R. Ick wil seggen, dat ghy u beter aen sult moeten stellen en uw oude quae manieren verwerpen, esels als ghy zyt!

Sl. Laet ons in hujs gaen. De pocken maghse haelen, de knechts soo wel als de Joffrouw!

4e Toonneel.

Wybrandt (in reiskleeren).

'T is loflijck en aensienlijck, dat men sich magh beroemen veel landen, steden, ende verschejden volcken versocht[1] te hebben; maer, wederkeerende tot de Minne, degeen die geen courage ende gedult en heeft, onderwinde sich niet hem te dienen; want hy wordt niet min gevoedt van cloeckmoedighejdt ende lijdsaemhejdt als van lachen en schrejen. Daer kan jck getuigenis af geven, dewelcke, om te volbrengen 't begeeren van Joffrouw Catrijn, wyder ben gereist dan de son selve doet; niet passende op de grimmicheden des zees, de schricklijckheden der bosschen, nocht de steilheidt der berghen. Ende onder soo veel becommeringen en heeft het gedacht noyt verlooren de gedaente van mijn beminde, maer gestaedigh geweest vol aller eerbiedichejdts t'haerwaerts. Daerentusschen de Min my lejdende van 't Woest Arabiën nae 't Steenigh, ende van 't Steenigh nae 't Geluckighe, soo heb jck niet alleen becomen sommighe vederen van goudt ende van purper van den voghel Fenix, maer oock van 't welrieckend ende costelijck hout, waeraf sy het vyer stoockt, daer se haer in verbrandt op haer ouderdoom. Alle welcke reliquiën jck hier in desen slujer heb gewonden. Maer waerom en bevalse my oock niet starren van den Hemel ende coolen wt der Hel te haelen, opdat jck boven ende beneden rejsende aldaer mede mocht gelaeten hebben de faem van haeren naeme ende van mijn getrouwichejdt, dewelcke jck heb wtgestrojt onder dien van Saba ende de Indiaenen. Nu wil jck gaen vercleeden my ende maecken wat moedts, ende daernae gaen vinden degeene in wien jck leve. (*af.*)

5e Toonneel.

Elhart. Jongen, blijft ghy achter; jck sie daer Schijnhailigh comen, dat jck hem alleen spreeck; hy mocht hem anders dezen handel schaemen. Hy begint kennis van ver te rekenen, met een gemaeckte lach, die hy my toont. O, den stucke schelms! Maer dewijl hy my schijnt te kennen ende soo groot ten hujse van Rompslomp is, wie weet oft hy my niet eenighe goede hoop comt geven? Jck denck dit, om dat Joffrouw Jaquemyne t'hans[2] aen de venster my toonde sekeren brief, soo 't scheen, en jck en wist doen niet, wat zy daermede seggen wilde.

Sch. Liefde zy met u.

1 Bezocht. 2 Daar aanstonds.

E. My is hartelijck lief dat jck u gesond sie.

Sch. Dat's nae der Liefden aerdt.

E. Jck mocht geen liever persoon gemoeten.

Sch. Daer de Liefde is, is de vervulling der wet.

E. Jck wilde dat jck het soo wel con bewysen.

Sch. Jck geloof alles goeds van u nae der Liefden aerdt.

E. Jck heb altijdt verlangt om kennjs met u te maken.

Sch. Ende jck, beweeght, door geneghenhejdt van u te troosten, stel mijn siel in perikel; want soo veel als 't lichaem belangt, dat gaeter noch meê heen.

E. Mijn Heere!

Sch. Jck ben een arm aerdwormpjen van qualitejt, maer een grootmeester in de liefde.

E. Op u rust jck.

Sch. Een yghelijck weet schier, wat Joncker Rompslomp van my vertelt, en ghy mede denck jck wel.

E. Jae.

Sch. Sijn dochters sijn oock mijn kinderen nae der liefde; waerdoor Joffrouw Jaquemijn —

E. Oïme!

Sch. — beweeght is van die liefde die de leeuwen beweeght, ick laet staen de maeghdekens. In goeder consciëncy, jck heb medelijden met haer.

E. O, vaeder!

Sch. Ende om niet te gedooghen, dat sy verdwijne als de sneeuw op het veldt, soo com jck u desen brenghen van haerentweghen.

E. O, geluckighe Eelhart!

Sch. Het hartseer, dat jck aen haer sagh, heeft my hiertoe gebracht om desen brief te draeghen.

E. Leeft er geluckigher man als jck!

Sch. In consciëncy, soo is 't om de saeck.[1]

E. Desen ring schenck jck u tot een teken van hoeveel jck u gehouden[2] ben.

Sch. 'T geen wt liefden comt moet men met liefden aennemen.

E. T'is nu goedt, dat jck mijn brief noch niet bestelt heb.

Sch. Jck laet u in de liefde des Heeren; als mijnen evennaesten my te doen heeft, en kan jck niet laeten de werken der liefde te bewysen.

E. Maer 't antwoordt?

Sch. Wy spreken elckander wel naeder.

1 Zoo staat het met de zaak. 2 Verplicht.

6e Toonneel.

Eelhart.

Jck set aen een syde waer een vrouw toe komt, die verlieft is, ende overgeslaeghen in welcker manier soo een Schijnhailigh sich weet bekent te maecken, tot met de vrouwtjens toe, dien hy van haer nauwsten raedt is, wil jck gaen lesen desen brief. Maer sal jck wel soo vermetel wesen, dat, eer jckse opbreke, jck niet eerst en beken, dat jck onwaerdigh ben van u te lesen? d'amoureusse affectie, die my vermurwet tot in 't ingewant, doet my t'eenemael beven. Maer wat sejdt het opschrift? — „Sy gegeven in den Hemel in handen van mijn Engel." Nu van binnen. O, overgeven goedtheidt! wat schooner handt van schrijven! u lettren schijnen geprent te wesen. Maer laetse ons lesen: „Hart van mijn hart en siel van mijn siel! alle geluck, dat ghy wenschen condt, sy met u E." Wat soete woorden sijn dese! „Omdat jck wel heb hooren seggen, dat beter medicijnmeester is degeen die de siekte verhoedt, als die se geneest, soo heb ick willen voorkomen de cranckhejdt, die my misschien onder d'aerdt soude hebben geholpen, met U. E. desen te sejnden." Jck kan my niet houden van schrejen! »Maer gemerckt de heushejdt in u te boven gaet al uwe andere godlijcke begaeftheden, soo en hoop jck niet alleen, maer ben versekert, dat ghy niet sult laeten sterven my die u aenbidt." Dees is meer een Godin als een vrouw! „Alhoewel de doodt my 't leven sijn soude, als jck uwe moght sterven." Wat hart souden sulcke woorden niet ontroeren! Jck wil niet voortlesen, want jck behoor soo veel gelucx op één stont niet te genieten. Seker, ick, die tot noch toe soo veel van my selve gehouden heb als de matjchejdt een jongman toelaet, ben gedwongen voortaen soo veel van my te houden, als degeene doen, dien het geluck gunstigh is. (*af.*)

7e Toonneel.

Daghdief. Den baes is een nuwelijck[1] mensch, maer met de baesin is langer geen hujs te houden.

Quisttijdt. De popelency[2], die haer haelen magh!

D. Daer is niet een hoeckjen in hujs oft sy snoffelt het duer, in kaemers, in keucken, in kelder, in bottellery; men magh niet een hoensbouwt of een pyntje wijns steken aen een sy, oft s'isser terstondt achter. Op straet, niemand magh haer gemoeten oft zy

1 *Vreemdsoortig.* 2 Verbasterd uit *apoplexy,*

houter stil tegens. Js 't een soldaet, zy vraeght hem wat nieuws van de crijgh; ist een jonxjen, sy roept: wat heb jckje wel dujten wt je billen 'eklopt! Jst een meisjen: jck en uw moeder sijn sulcke cornujten! Heeft er yemandt een doeck om 't hooft: dit en dat seljer op leggen. Al de luj geeftse wat raedt, en diese niet doet, soo siet se se haer leven met geen goeden ooghen meer aen; sy wijst den landman, hoe hy sijn cool planten sal, de snijer, hoe hy 't op profijtelijxt overleggen sal met het laecken; den apteker leert se zijn crujden stooten en de weduw hoe sy voor haer man bidden sal, en de pocken hoe sy se opeeten sullen tot het been van den geest toe.

Q. Al dese goeddunckenhejdt komt door den ouwden, die haer den toom soo rujm geeft.

D. Wie sejt daer teghens?

Q. De malloot is soo neuswijs en soo brooddroncken, datse self niet en weet hoe se wil.

D. Den baes is oock geck.

Q. Quaed is hy, dat erger is.

D. Dat schut jck, beter quaed als mal.

Q. Hy is 't waerachtigh allebey.

D. Maer wat raed om excujs, waer wy soo lang geweest hebben!

Q. Wisten wy soo goê raedt om geldt.

D. Wat docht u van dat paer cappoenen, dat daer vercoft wierd?

Q. Sy waeren schrickelijck swaer.

D. Was 't goêcoop?

Q. Half te geef.

D. Hoe souden se best smaecken, gesoden[1] oft gebraeden?

Q. Jck soudse laeten stoven, had jckse, met limoenen, sujcker, en kaneel, o, dat's een sop voor een graef!

D. En jck soudse laeten bordujren met crujdnaeghelen; ende dan aen 't spit gesteken ende wel goed gedroopt[2], sy smelten in uw mondt; ghy souter een jeuchd aen eeten.

Q. Vermaledijt moet hy wesen, die goedt heeft en durft niet aentasten.

D. In hujs maer een houten backes voor en d'ooren dicht.

Q. Daer is de scheuck[3].

D. Wegh, naer binnen. (*af.*)

1 Gekookt. 2. Met vet bedropen. 3. Varken.

8e Tooneel.

Bely. Die hujshouden wil moet overal selve by wesen. Jck en ben van dat gemackelijcke volck niet, die de handen tot den ellebooch af zijn, die haer handen niet eens in koud water souden steken, die een helen tijdt sitten voor de traly oft op 't planchier de straet te bewaeren, en daer van daen roepen en gebieden met lujder stem over de booden; maer jck steeck self handt wt de mouw, jck slae self handt aen werck. Soo de vrouw er niet nae en siet, wanneer raeckt het vleisch over? Wanneer de sael geveeght, de bedden gemaeckt, de pottebanck opgeschickt? Daer heb jck self de vrienden wesen nooden tegens t'avondt; jck doese allegaêr even vol, om geen leep oogh te maecken. Wat wasser lestent een redjement[1] dat moejtjen Aechtjen door de knecht genoot was! het scheen in geen vaeten te koelen. Siet, het was nufje nichts schuldt, sy mochter[2] selfs gegaen hebben. De luy weten 't niet over te leggen; 't schicken is 't al, seg ick tegens onse volck. Jck heb daer sulcken hujs vol dochters te vrijen, elck quixer[3] als ander; hoe soud jck het gemaeckt hebben, had jck niet geweten te schicken? — Slockspeck, waer zydy?

Sl. Och! 't is goedt, joffrouw, dat je thujs comt; het heerschap is daer achter wtgegaen en berst schier van booshejt, omdat Quisttijdt ende Daghdief soo lang wtgebleven zijn. Sy comen daer effen eerst in.

Bely. Wat rabauwen zijn dat! 't is ses uren geleden, dat jck haer mee op de vismarckt nam, ende siende niet[4] dat mijn gading was, sondse terstont naer hujs.

Sl. Joffrouw Alijt wordt desperaet, dat haer juweelen niet en comen.

B. En 't is sulcken tijdt geleden, dat jck se mijn man gegeven heb.

Sl. Sy sijn noch niet te voorschijn gecomen.

B. Daer speelt den Jcker[5] meê.

Sl. Jck denckt 't Heerschap saller om gegaen zijn.

B. Doet de deur toe. (*af.*)

9e Toonneel.

Lubbert. In somma, die weet wat blijscap is, dat ben jck. Doen jck de roock van de schoorsteenen van Den Haegh sagh opgaen, jck meende te schrejen van beweghenis. In somma: Oost, West, thujs

1 Beweging. 2 Kon er. 3 Levendiger. 4 Niets. 5 Nikker, booze geest.

best. Treck jck mijn leven weer op vreemde vaerten, jck ben te vreden dat men my de kaeck geef[1] tot mijn welcoom als jck keer. Is dat door straete Magelanes vaeren! 't sel my heughen al leefd jck dujsend jaer. Gans lijden! niemandt weet, wat het is ander liën hooft waer te nemen, als die 't besocht[2] heeft. Nu, dat 's over. Als jck nu maer in genae genomen ben van mijn schoonvaêr en schoonmoeder ende van Alijt, mijn huisvrouw, soo weet jck van geen Heer als van de Kaisar.

10e Toonneel.

Wybrant. Noch heb jck best gevonden by mijn meestresse te gaen dus in de rejskleederen, opdat se my niet kenne ende jck haer harte beproeven moghe. Is sy 't niet, die daer aen de deure staet? Och jae, sy is't; jck worde het wel gewaer aen 't straelen van de ooghen, die my ontfonckt hebben. Och! jck, die van sooveel wilde monsters niet en ben verandert geworden van verwe, wat verschiet jck se nu om de tegenwoordichejt van mijn grootste goedt op aerden! Goeden dagh, me Joffrouw!

C. Goeden dagh, vrient; begeerdy yets?

W. Jae jck brengh u een boodschap wt verre landen.

C. Van waer is de coomst dan?

W. Wt Oostindiën; maer jck hebbe om sekere negociën op te doen, aldaer aen 't vaste landt te doen gehadt, ende gevonden eenen genaemt Wybrandt van Wijdermeer, die aldaer gestorven is ende op sijn wterste my gebeden heeft, dat jck aen u dit paxken bestellen wilde, soe jck emmermeer in Hollandt keerde.

C. Is hy doodt dan? Van wat sieckt' is hy overleden?

W. Maer, comende in Arabiën, ter plaetse daer de voghel Fenix besigh was met vier te stoken, om sich te verbranden, soo quam hy 't selve soo nae, dat, gelijck hy meestendeel oock niet dan hitte was, hy aen dat vujr ontstack ende verbrande tot asch toe, dewelcke jck hier in dit paxken overgebracht heb, in een doosjen, met sommige vederen van den voghel. Ende gelijck wt haer assche de verbrande Fenix wederom verrijst, soo staet hy oock wt sijn assche op ende hier voor uwe ooghen.

C. Sijt ghy 't?

W. Ick ben 't.

C. En dit de vederen?

1 Op de kaak, te pronk zet. 2 Beproefd

W. Dit sijn se. Maer waerom wordt ghy flaeuw? is't u leedt dat jck leve?

C. Neen 't.

W. Wat dan?

C. Maer, dat jck niet doodt en ben.

W. O, verlooren rejse, o vergeefs swerven!

C. Zijt niet bedacht, jck heb liever lijveloos te werden als trouweloos. Och, daer hoor jck vader ende moeder schreeuwen, daer is een groot getier. Gaet ghy naer hujs, jck sal t'hans[1] bij u comen. (*af.*)

W. Ick duchte, dat den uitgang van mijn hoop ende 't loon van mijn verdienste wel uitcomen moght op een droevigh treurspel. Ende jck heb geen reden om anders te gelooven, dewijl zy haer niet ontsette in 't hooren van mijn doodt, maer in 't verstaen van mijn leven. (*af.*)

11e Toonneel.

Rieuwert. Weetje waerom jck soo lang stond of jck stom geweest had? maer, omdat mijn krop soo vol was, dat het daer al t'effens wt wilde en soo den wegh stopte, gelijck het met de nauhalsde kannen gaet. Maer jck behoor dus te vaeren, omdat jck soo geck geweest ben, dat jck u de broeck liet draeghen[2].

Bely. Schoon beschejdt.

R. Waer hebt ghy my de perlen ende keten gegeven?

B. Op straet, ten bywesen van bejd dese knechts.

D. 't Is alsoo, mijn Heer.

R. Ghy rabauwt, ghy lieght het door al de halse van de wereldt[3].

Q. Mijn heer staet vry te seggen wat hem belieft.

B. Denckt dat ghy een ander knecht bij u had, daer ghy meê stond en praete.

Q. De plaegh op uw hals!

D. Gewisselijck, 't is als zy seit.

R. o Gauwe[4] dieven!

Q. Gedenckt mijn Heer niet, dat Joffrouw, doen zy se u gaf, tegens ons sejde, dat wy met haer gaen souden?

R. o, schelmen!

B. Uw hooft is opter loop.

Q. O, o, o, o, o!

B. Al saghjes seg jckje.

1 Aanstonds. 2 Den baas liet spelen. 3 Versterking der uitdrukking: door uw hals. 4 Looze; later met dief tot één woord saamgetrokken.

R. Zijt ghy mijn wijf! ghy mooght mijn quaên engel wesen. Mijn goedt, mijn goedt!
Q. Wie heeft het u ontnomen?
R. 't Wijf, om ('t moeter doch wt) het met haer laerysers en kaketen[1] te verslampampen.
B. Wat blieft ghy al?
R. Ghy verken, ghy sack[2], ghy flaers.[3]
B. Ghy, onwetende raeskop!
R. Selmen my dat spelen!
B. Ghy, droncken fun!
R. Bijtje by Gorts ackermenten?
Q. Al hoogh genoegh.
D. Niet, doet het quaedste niet.
R. Och, jck ben doodt.
Q. Laet hem op.
B. Jck ben een vrouw met eeren.
D. Al de bujren comen loopen.
R. Dat salje gewaer worden!
R. Slockspeck, helpt me. (*Slockspeck comt er by.*)
Sl. Wat schand, wat mallichejdt is dit? Staet op, staet op.
R. Help, seg jck.
B. Jck een slampampster?
R. Dat booze pandt heeft my bestolen en mijn armen ende beenen wt het lidt geslaeghen.
Sl. Ay, Joffrouw!
B. Wat baerje al?
Sl. Niet.
R. Mijn fijne hujsvrouw steeltme mijn goedt en daernae bewijst se met u, rabauwen, dat zy 't my gegeven heeft.
D. o my, o my!
R. O, ghy eerloose stucke diefs!
Q. Och, ick ben om den hals.
R. Verscheuren wil jck u.
Sl. Wegh in hujs.
R. Ter spijt van dese sogh[4]
Sl. Joffrouw, gaet doch binnen.
R. Verslinden sal jck u.

1 Klappeyen en snapsters. 2 Vuilik. 3 Slet. 4 Zeug, varken (gelijk boven, bl. 232: scheuck.)

DERDE BEDRIJF, 1e Toonneel.

CATRIJN, *in dienstmaeghds kleéren.*

De doolwegh, op den welcken mijn geest gebracht is, door het schielijck ende onverwacht wederkeren van Wijdermeer, is van sulcker nature, dat jck niet dencken en magh op de twist, die tusschen mijn vaeder ende moeder is; ende de resolucy die jck genomen heb, doet my wenigh achten wat mijn ouders seggen, doen, oft dencken sellen, soo zy verstaen dat jck in dusdaenighe clederen op straet gesien magh zijn. Ick was vol hoops, doen jck den vryer gewaer wierd, dat jck daetlijck soude gestorven hebben, maer die goede hoop verquickte my 't harte soo zeer, dat jck niet geraecken conde den geest te geven. Sulx dat jck in der daedt wel ellendigh ben, naerdien de doodt my niet hebben en wil, nu jck het leven niet houden en wil. Maer, ter spijt van doodt en leven, sal jck gaen haelen soo veel fenijns, dat het my in cort sal leven ende doodt doen vergeten; ende opdat niemand quaedt vermoeden hebben soude, soo heb jck my dus vercleedt, beducht zijnde, dat men my 't venijn anders niet vertrouwen soude. Daer comt de man, die my dient.

2e Toonneel.

D. LAMFERT LOSCOP. Al seg jck het self, maer *ab occasu ad ortum*, al seg jck het self, wijster my noch een. Wijst me, al seg jck het self, noch een sulcken man als jck ben. *Ego sum*, al seg jck het self, *Gallenistus et Paracelsistus* allebej, al seg jck het self; *et teneo*, al seg jck het self, *totam medicinam in pugno* in mijn vuijst, al seg jck het self. Laet se comen, al seg jck het self, wie dat willen; al de Doctoren van Leuven met haer grepen en met haer grillen, *ego*, al seg jck het self, *illos tarto omnes ad unum*, al seg jck het self. Jck ben *philosophus*, *physiologus*, *physionomus*, *astrologus*, *astronomus*, *oculistus*, al seg jck het self. Jck soud soo wel yemandt van de steen snyden als de best, al soud't noch vijftigh boeren costen, al seg jck het selver. Jck verstae my op de Alchymy, soud jck seggen, de Anatomy, al seg jck het self, trots al de doctoren van 't landt, en als 't met praeten te doen is, al seg jck het self, *tantum est meus facundia*, dat, al seg jck het self, als jck op mijn revelstoel[1] coom, jck verdwael schier *in copiam verborum et rerum*.

1 Praatstoel.

Jck selje daer, op een stel oft een sprong, met krijt of met kool gaen beschrijven een boom van den oorsprong van de koortsen, al seg jck het self, en berekenen haer afkoomst van lidt tot lit, van aver[1] tot aver; die is haer vaer, die haer bestevaer, die haer overbestevaer, die haer broer, die haer susterling, al seg jck het self. Jae, dat men de koortse, al seg jck het self, verdaghvaerde door de pedel, al seg jck het self, om getuighenis der waerhejdt te geven, al seg jck het self, ter requisitie van den *rector magnificus facultatis medici* van Leuven, doctor Gratianus Grimbeck, al seg jck het self, zij zouden moeten bekennen ende belijden niet anders, al seg jck het self, al gaefjer oock stroppelecorde, al seg jck het self, als dat docter Lamfertus Loscopius *Amersfordensis Stichtius Ultrajectinus* sulcken kennis heeft van haer afkomst, staet. qualitejt, gelegenhejdt ende stirredomdantiën[2], datter, al seg jck self, geen houwen aen is, al seg jck het self.

C. Jck dien hem niet te steuren in sijn propoost; de man maeckt sijn sinnen bijster veel te doen. Siet, dese Paracelsisten sijn doctoren ende aptekers van bejds.

L. Jck laetse kakelen die willen, al seg jck het self. Hoe sullese staen al deze professoren, al seg jck het self, als jck me doe drucken, voor den dagh ende in't licht coomen; de schoone tractaten, al seg jck het self, *de venae sectione*, *de lotione*, *de gestione*, en *de pulsu*. Jck argueer, al seg jck het self, en debateer en kloof, al seg jck het self, al die materiaelen, al seg jck het self, tot een hayr toe, al seg jck het self.

C. Goeden dagh, domine doctor.

L. *Et te salvere jubeo; quis es?*

C. Jck verstae niet, heer. Jck ken geen Latijn.

L. En jck geen duitsch. *Ego sum solitum*, al seg jck het self, *cum uxore cum pueris; cum ancilla, cum rusticis in villa*, al seg jck het self, anders niet als Latijn te spreecken, al seg jck het self. En konnen sy 't niet verstaen, sy moghen 't laeten, al seg jck het self.

C. Sijnse niet wel beraeden, die 't leven by dit volck soecken ende gesontheyt? Soecken magh men se, maer 't geen, daer 't my om te doen is, namelijck de doodt, die mochtenser vinden.

L. *Quis es tu? Hoc est:* waer komje van daen? waer woonje? ende

1 Ouder. 2 voor: *circumstanciën*.

wie heeft je gesonden, al seg jck het self? ende wat is uw begeeren, al seg jck het self.

C. Jck ben de dienstmaecht van Joffrouw.... dats alleens, en had gaeren een weinichjen venijns.

L. *Quid faceres cum? Hoc est*, al seg jck het self, wat souwjer meê doen?

C. Maer, wy hebben sooveel ratten t'onsent, datter geen eindt aen is; dat schelmsche goedt heeft my een gat in mijn beste hujck gebeten, en een paar fluweelen mujlen van onse joffrouw heel aen stucken gecapt. Wat we doen, wy kunnen se niet vangen; soo datwe ander raedt moeten soecken.

L. Wat gebrabbel heb jck hier? al seg jck het self, die elementse meer[1], al seg jck het self, siet me voor een rottecruydsman aen, al seg jck het self; 't is by gort! de croon-*pileum* soud' jck seggen — van de facultejt te nae, al seg jck het self, maer *qui nescit simulare nescit regnare*. Jck sal me houwen, al oft jck het my niet aen en trock, al seg jck het self, en in plaets van rattecruyt haer tarwenmeel geven, met slaepcruidt gemengt, dat de rotten wel groeyen en toenemen moghen, al seg jck het self, en kappen, by Gort! al haer beste kleeren aen stucken, al seg jck het self. Sy moghen, al seg jck het self, leeren *respectum* draeghen, al seg jck het self.

C. Ay lieve domine, geeft me doch wat, daer ze lang aen moghen gaen quijnen eer se sterven, dat se wat lijden de dieren voor al de schae en tweedracht, diese ons gedaen hebben. Gy moght anders dencken dat het voor my waer.

L. *A morte repentina libera nos*!

C. Wats dat gesejdt, domine? sulje't gaen haelen?

L. *Ita.*

C. Slujten sijn Latijnsche redenen niet beter als zijn duitsche, zy waeren genoegh om katten en honden te vergeven, jck laet rotten en muysen staen.

L. Siet hier, meisjen.

C. Hoe sal men 't moeten gebrujcken?

L. Ghy sult het mengen, al seg jck het self, met schoon claer regewater, al seg jck het self, en setten't dan in een schotel, al seg jck het self, *in loco*, *hoc est*: ter plaetsen *ubi*, al seg jck het self, de rotten haer daeghelijxschen burgerlijcken ommegange, *con-*

1 Merry.

versationem civilam, handel en wandel hebben, al seg jck het self.

C. Hoeveel moetje hebben, domine?

L. Een schelling voor de consultacy, al seg jck het self, en vijf stuivers voor 't venijn: *facit*, laet sien, vijf en ses is twaelf, al seg jck het self, jck schelje met een paer schelling quijt.

C. Ist heel fijn dan?

L. Van 't alderfijnste, datter gemaect wordt, al seg jck het self.

C. Daer is u geldt, goeden dagh.

L. Gaet heen. *Tu venies matrem tuam bene domum. Hoc est*, al seg jck het self: ghy sult uw moer wel thuys coomen. *Nunc tempus est*, al seg jck het self, dat jck gae visiteren mijn patienten, *hoc est*, den advocaet Grillestein, al seg jck het self, Kaeyendijck en Nescenhuysen. *Ego habeo tantam practicam*, al seg jck het self, dat jck wel een muilesel van doen had, al seg jck het self, als de liberalitas van de luyden, al seg jck het self, het afwerpen moght, al seg jck het self.

3e Toonneel.

Schijnh. (*die Simon voor zijn tweelingbroeder Rieuwert houdt*). De Heer starck' u in liefde, me joncker! ontmoet jck u hier?

Simon. Goeden dagh, vrient, gelieft u yet?

Sch. Jck heb u te spreken van een saeck van groot belang, ende bid den Heer nae der liefde, dat hy uw verstandt verlichten wil.

S. Wat magh dat zijn? —

Sch. Maer, dewijl ghy me doch bruyloft van twee dochters, te weten Alijt en Catrijn, sult houwen, soo soud jck u raeden met eenen t'accordeeren het huwlijck van Jacquemyne; 't soude nu met een moejte doorgaen.

S. Wat Alijt? wat Catrijn? wat Jaquemijn? 't is van de geck met u; al meê droncken! al meê droncken!

Sch. De liefde dringt mijn gemoet om u ten besten te raeden; voorwaer, Joncker Eelhart is een edelman van goedt getuighenis; al heeft hy weleer wat wildt geloopen, hij is nu heel bedaert ende gelijck het spreeckwoordt zejdt: *niet gekoot best, beter eerst als lest.*

S. Hij is wel gequelt die met gecken gequelt is.

Sch. Hoe dus vreemdt, me Joncker?

S. Jck seg, dat je deur gaet, of jck maeckje voeten.

Sch. De man maeckt hem selven soo veel becommerinx, datter hem

't hooft af ommeloopt. Jck sorgh van sijnentweghen seker, dat hy nog eens in een doodkist raecken sal; sijn peetooms dolhujs hangt hem noch aen 't oor. Wat sijnder oock al geslachten, daer de kaey[1] in 't bloedt is! 't is evenwel periculeus werck met dat volck; zy comt altemet eens opdonderen, principaelijck alsse met brandewijn oft spaensche wijn begoten wordt, soo wortse in weinigh uren wel soo groen, datje een heelen somer voor geen verdorren sorghen durft[2]. Maer dees js juist op sijn quaedste, niet wijs genoegh om alleen te gaen en niet mall' enoegh om te slujten. Maer wil hy sijn dochter niet aen Eelhart geven met sijn danck, jck sal wel maecken, dat hy blijdt toe is, dat hy se neem tegen sijn danck; jck sal haer gaen oprockenen[3], dat se met de vrijer deurgae. Hy heeft me byloo, mooye hondert daelers belooft, soo 't hylijck voort gaet; 't is geen brock om te vermujlen[4]. (*af.*)

4e Toonneel.

Duif. Hoe naeby oock, dat de dagh om is, noch ken jck my niet gerust stellen; 't hart tujght, datter noch een swarte kat sal comen in 't hylick van my en van joffrouw Catrijn.

Wybrandt Hoor jck daer joffer Catrijn niet noemen?

D. Niettemin, jck laet alle ding gereedt maecken als brujdegoom.

W. Wat praet hy van brujdegoom!

D. En jck toon een vroolijck gesicht.

W. Jck mach hier wat staen Iujsteren.

D. Jck denck vast om 't geen dat sy sejde in de tegenwoordighejdt van de Stille.

W. Jck ducht.

D. Als de fortujn haer dwars ging versetten tegens mijn liefde t'uwaerts, soo soud' jck yet aen rechten, daer 't heele landt af waghen soude.

W. Jck weet niet, waer 't vast is.

D. Als jck sejde dat het quaelijck overgelejdt was, dat zy den anderen sich had doen op rejse geven om sulcken vreemden boodschap!

W. Hy heeftet van my voor[5].

D. Soo swoerse me, dat sy 't gedaen had wt medoghenhejdt ende niet wt liefde.

1 Gekheid. 2 Behoeft (naar de oorspronkelijke beteekenis). 3 Opstooken. 4 Versmaden. 5 Hij is over mij doende.

W. Wat sal jck beginnen?

D. Achtende dat den tijdt, de lanchejdt van de rejse, ende d'onmoghelijckhejdt van 't volbrengen hem sijn hete lieſde vercoelen souden.

W. O wee!

D. Ende dat niemant haer genieten soude als jck.

W. Jck ben verlooren.

D. Daerom, soo ras als de bestemde uur verlopen sal sijn, sullen wy 't huwlijck slujten.

W. Moght jck het niet wel dencken thans[1], doense soo verschoot mits zij hoorde van mijn leven, datse my uitgesonden had om my ontslaghen te wesen! Daerom sonder veel beschejds te geven, vaerdighdse my af, seggende: daer is groot gerucht in hujs; gaet heenen, jck sal by u comen, want jck ben liever lijveloos als trouweloos. Nu, jck magh thujs gaen vertoeven. (*af.*)

5e Toonneel.

Lubbert Wat lejder maer[2] verstae jck daer wt mijn vrienden? mijn hujsvrouw de brujdt met eenen de Stille!

Steven. Wat heeft hy my daer te noemen?

L. Maer alsser geen recht in Den Haegh en waer, soo soud jck noch willen sien, wie my mijn wettighe hujsvrouw onthouden soude.

St. Het hart klopt my.

L. Neen, alsoo niet.

St. Jck sweet het main[3].

L' En oft een jongman een fantasy crijght om wat te besoecken, soude men hem daerom van sijn vrouw setten?

St. Jck wil hem aenspreken. Goeden dagh, monsr.; my dunckt jck u wel meer gesien heb.

L. Dat moght wel.

St. Zijt ghy hier van daen?

L. Jae jck, in trouwen, en hebbe goedt, vrunden en een hujsvrouw, met dewelcke jck hoor dat eenen de Stille rekening maeckt te trouwen; en jck hebse wel over dertien jaer getrouwt.

St. Wat avontuur!

L. Dat mooghdy wel seggen.

St. Wat komt my over.

L. Degeen, diese meent te trouwen, jck sweer hem dat hyse laeten sal, oft een van ons bejden saller 't leven inschieten.

1 Straks. 2 Droeve tijding. 3 Voor: mijn.

ST. Ellendigh man!

L. Jck seg, 't waer tegens alle eerbaerheidt en billijckheidt.

ST. Jck heb veel gehoort, dat seker Rieuwert Rompslomp....

L. Segt me niet meer, dats de man.

ST. Indien de tijdt om is, ten ejnde van dewelcke de vrouwen vry-staet, soo sy geen tijding van haer man gecregheu hebben, een ander te trouwen, soo mooght ghy er uw muts nae werpen. Want in sulcken geval en soude hof provinciael nocht hooghen raedt met al haer mandementen, interdicten, nocht relieven niet konnen helpen.

L. 't Hof magh doen soo 't de saeck verstaet, en jck zal doen soo jck verstae; ghebreeckt het my aen 't recht, jck sal't met gewelt uit-voeren, al soudt mijn craegh[1] costen.

ST. Jck hebber meer geweten die de vlag voerden, maar als sy voor de justitie quamen, och! sy leerden soo cleen singen.

L. Jck weet waer ghy heen wilt; ghy wilt staen op de seven jaer en drie daeghen; maer al waeren se dubbeld om, jck passer niet op. En indien dese nieuwe vryer van mijn hujsvrouw uw vriendt is, segt hem van mijnentweghen, dat hy quaelijck ende oneerlijck gehandelt heeft.

ST. Degeen die 't is, is evenveel oft jck het self waer, daerom jck gae 't hem terstondt alles te kennen geven.

L. Jck wil dese saeck niet anders nedergelejdt hebben, als met rap-pier en pognard; alhoewel jck bewijzen kan, dat jck verschejden brieven geschreven heb wt Japan en anders. Wel, hy comt wederom.

ST. Hoort.

L. Wat isser.

ST. Niet met allen, niet met allen.

L. Ghy sult my altijt gereedt vinden, om te staen dat jck gesejdt heb.

ST. De tijdt sal leeren.

6e TOONNEEL.

SLOCKSPECK. (singende):

't Moest een langhe waeghen zijn,
't Moest een langhe waeghen zijn,
Daer men s'al op souden voeren:
Knechjens, die den ellebogh roeren,
Majsjes, die geen maeghden zijn.

Wat seghjer toe, Quistijdt?

1 Hals.

Q. Fala, fala, falale, lale, lale, lale la.

LUBBERT. Hij sal sonder sijn waerdt gerekent hebben.

SL. Wel, en wanneer sult ghy tot Mr. Pieters gaen?

L. Sulcken Rompslomp heeft mijn schoonvaer al zijn leven geweest, soo weet hy de saken over te leggen.

SL. Wat snoeshaen komt daer aen? Wel, hy heeft het hier gemunt.

L. Laet me deur, jck moet in sijn hujs wesen.

SL. Monsr., ghy sijt in een onrecht hujs.

L. Eh! laet my deur.

Q. Ghy sijt verdoolt, ghy sult hier niet wesen.

L. Ghyliê soeckt het en ghy sult het vinden.

SL. Al soetjes, vriendt; wie past op uw quae kop?

L. Jck ben van den hujs.

SL. Waert ghy een gouden keten, jck soud u geloven, maer nu ghy een mensch sijt, soo geloof jck u niet.

L. Jck seg u, dat jck Langhaer ben, de man van Juffer Alijt, swaegher van Joncker Rompslomp.

SL. Quistijdt, treck van leêr, byget! sal hy hier tegens onze dank in hujs comen!

L. Sal men my dit spelen?

SL. Staet af, seg jck, of dat gaeter door.

Q. Toeft soo lang, totdat den ouwen thujs komt en segt dan wat ghy te seggen hebt.

L. Roept me d'ouwde Joffrouw.

SL. Sy heeft het te drock, sy magh[1] niet voorcomen, al waerder Sijn Excell. selve.

L. Joffrouw Alijt dan?

Q. 't Comt haer ongeleghen.

L. Een van de maisjens.

SL. Lapt de deur toe.

Q. Staet er bujten, soo waejt u geen roock in de ooghen.

7e TOONNEEL.

LUBBERT. Ganslijden, wat dartele overgeevende gespujs van knechts! Dit komt altemael door dat men haer soo veel toegeeft. Kort moet men dat geselschap houden, by den duim, oft men doeter geen deegh mee. Nu, jck magh gaen sien oft jck mijn schoonvaeder op 't hof oft in't bos kan vinden, dat jck genaede van hem vercrijghe ende in sijn hujs ontfangen worde. (*af.*)

1 Kan.

8e Toonneel.

Schijnh. Daer staet Joffrouw Jaquemijne aen de poort.

Jaq. Welcoom, mijn heer.

Sch. Den Heer der Heeren sterck' u in liefde.

J. Is de brief bestelt?

Sch. Al bestelt. Och, wat hebt ghy daer een serviteur! de liefde, die ghy hem toedraeght, wordt cent per cent by hem vergolden.

J. Och, is 't waer dat ghy segt!

Sch. 't Is soo, en 't kan niet anders wesen; want 't is een perl van een knecht; dat de natujr noch sulcken man scheppen wilde, zy zoude genoegh te doen hebben.

J. 't Is wel te geloven.

Sch. De zedighejdt, de gevoeglijckhejdt schijnt[1], dat hem alleen toecomen.

J. Ach, lieve!

Sch. Sijn trouw, sijn oprechtighejdt winnen't hart van al de wereldt....

J. Mijn bloedt!

Sch. Soo weet hy heen te vlieghen naer tijdt en gelegenhejdt; hy can over een klooft[2] rietjen gaen, soo men sejdt; hy kan lichten en swaeren.

J. Wat een beschejdenhejdt!

Sch. Hy is deftigh met de deftigen, vroolijck met de vroolijcken, lieflijck met de sachten, vermaeckelijck met de boertighen, openhartigh met de vryen, en eerlijck met de treflijcken.

J. Haelt vry al sijn godlijcke begaeftheden op.

Sch. In 't korte, hy denckt, hy wenscht, hy begeert, hy spreeckt, hij doet niet als dat met sijn geschickthejdt overeen comt.

J. Och, hoe geluckigh ben jck!

Sch. Hout hier, kindt! oudeliên sijn oudeliên, en jongeliên, jongeliên; dat ghy lie te wacker zijt, zijn zy te traegh; de ouderdom, die haer afgemat heeft, is niet te gelijcken by ulieden, die van quicksilver sijt. Daerom, soudt ghy soo lang wachten, totdat uw vader u wttrouwen soud, ghy mocht licht eer komen te sterven.

J. Wat raedt ghy my dan best?

Sch. Maer, dat ghy hem uw hart in der daedt bewijst, gelijck ghy 't hem in papier hebt bewesen.

J. Kond jck slechts.

Sch. O, ghy kondt soo veel.

1 Schijnt het. 2 Gespleten.

J. In wat manieren?

Sch. Maer kom, gaet met my; jck sal u in sijn caemer leveren, ende dan voort; *somma sommarum*, ghy sult het wel t'saemen maecken, dat uw vader blijd is, dat het huwelijck voortgaet hoe eer, hoe liever.

J. Och, jck ben niet getojt.

Sch. Wat lejdt daeraen?

J. Jck soud wel een geckin gelijcken.

Sch. Niet met allen, men moet de gelegenhejt waernemen.

J. Laet ick mijn hajr een weinigh optoyen!

Sch. Komt dan ras weder.

J. In een ommesien.

Sch. Soo my desen aenslagh welgeluckt, jck sal den hondt slachten, die aen enckele lapjens leer eten leert, en claeren er soo veel als my voorcomt; en wordt yemandt de rancken gewaer, jck sal hem betaelen met de spreuck van den propheet: *septies cadit justus in die.*

J. De knechts sijn in de kelder, de maisjens in de keucken, mijn moeder is in de kamer, ende mijn susters by haer; hier is niemandt van kennis ontrent, gaen we; niemant sal weten waer jck gestoven oft gevloghen ben.

Sch. Volghdme wat van veere, dat het niemandt en mercke.

J. Daer comt volck.

Sch. Komt, slaenwe dit om.

9e Toonneel.

Rieuwert. Is dat justicy? 't magh zijn, dat jck niet seggen en wil. Jck heb 't den Procureur-Generael van stuckjen tot beetjen vertelt, hoe jck met het wijf gevaeren ben. Doe hy my altemael had laeten wtkallen, sejdt hy: eele man, houdt uw rust; 't is uw hujsvrouw; snydy uw neus af, ghy schent uw aensicht; denckt datje kinderen te vryen hebt; vergeten en vergeven is 't alderbest; men doet over dusdaenighe misverstanden tusschen man en vrouw geen recht; daer blijven saecken genoegh ongedecideert hangen, al moejt hem 't hof met sulcke beuselmarten niet. Nu, laet sien; patiëncy! Maer by Gort! doe jck mijn mondt eens op! doe jckse eens op, jck sal, by Gorts elementen! hiele monden vol t'effens kallen. Daer komt Slockspeck. Wel, hoe dus wildwaejigh? waerheen?

Sl. Gans duisendt duickers! heerschop; jck koom hier met duisendt quae tijdingen t'effens.

R. Hoe nae, is 't wijf in de put gesprongen?

Sl. Neen, mijn heer, waer 't anders geen noodt!

R. Oft isser noch meer goeds verlooren?

Sl. Al ergher.

R. Slaet me de kop af.

Sl. Ten eerste, soo is Catrijn desperaet geworden en krijt en slaet de handen in 't hajr, dat het een steenen hart beweghen soud.

R. Wydermeer sal wedergekeert wesen.

Sl. Daer nae is Jaquemijn op de been getegen, men weet niet met wien.

R. Sy mocht de donder doen!

Sl. 't Ander is, dat we daer aan de deur gehadt hebben een vreemd snoeshaen, seggende dat hy Langhajr heet ende de man is van Alijt, en hy woud met gewelt in hujs wesen.

R. Wat komt my al t'effens over!

Sl. Met gewaepender handt heb jck hem moeten keeren.

R. 't En waer, dat jck het te vooren te gemoet had gesien, 't waer om sijn sinnen te missen.

S. Jck meende van den avont over maeltijdt beschickal te wesen, en daer komt de booze Satan en stremt ons al de vreught.

R. Jck weet niet te seggen.

Sl. Waer wildy heen met my?

R. Daer my niemandt vinden kan.

10e Toonneel.

Snoep. Och, 't heerschop is soo in u gehouden, soo in u gehouden; hij wil u niet alleen de hondert dalers geven, maer hondert pondt vlaemsch.

Sch. Danck heb sijn goedhejdt!

Sn. En uw behendichejdt, raedt en belejdt.

Sch. Jck en kan niet laeten de wercken der liefde te oeffenen.

Sn. Dan seggen de Geusen noch datter niet meer mirakel schiedt!

Sch. De liefde gaet het al te boven.

Sn. Ghy hebt mijn heer van den doodt verweckt.

Sch. En haer het leven gegeven.

Sn. Dat zijn twee.

Sch. Nu wil jck gaen sien de baen klaer te maken met de vaeder, en hoop het wel afloopen sal, want de brooshejdt des vleesch, de

joneckheidt van jacren, ende sachtichejdt van natujr hebben altijdt de reden op haer syde.

Sn. Wat schooner parablen!

Sch. Daer benevens ist een eer voor de vaeder een dochter te hebben die eel van hart is, gemerckt de Schrift nergens anders van en spreeckt als van liefde, ende die geen liefde en heeft, gaet in *ignem eternum.*

Sn. Goeden dagh, *domine.*

Sch. *Tabula est in lupus.*

11e Toonneel.

Rieuwert. Sy mocht het haer wel schaemen.

Slocksp. Wie?

R. De fortuin.

Sl. Waerom?

R. Maer, datse haer komt versetten tegens een man van vijftigh jaren.

Schijnh. Mijn heer Rompslomp, zijt gegroet.

R. Onse lieve heer sejndt u tot my: want jck weet niet wat aengaen, soo heeft my het ongeluck wtgestreken.

Schijnh. Hebt goeden moedt.

Sl. Met goê moedt en purgatiën geneest men de Spaensche pokken.

R. De man wt Arabiën is thujs gecomen en die van door Strate Magelanes oock.

Sch. Wat meer?

R. De dochters opter loop en alleding in 't wildt.

Sch. Daer veel ramps is, is veel raedts.

R. O, o, o, o!

Sch. Met een recepjen, dat jck u geven sal tegens 't ongeluck, sullen wy alles terecht helpen.

R. Jck hael mijn adem wat.

Sch. Jck heb weleer oock fantastijck geweest en quelde my selven met de slangen, de ketens, de gloeyende ovens, en de peck en 't sulfer van 't helsche vier, en elcke rejs, als de tentatiën des vleesch my overquaemen, soo schrickte jck van Lucifer en voor Heintjen Pick, maer soo haest als jck een moedt greep, soo had jck er Lejdsen dril af, jck verclaer't in der liefden.

R. Laet ons tot de recepten koomen.

Sch. 'tGeen dat ghy te doen hebt, is: nergens op te passen[1].

1 Om te geven.

R. Of men kan of niet?

Sch. 't Is al te mael daerin geleghen datm' er sich na set.

Sl. Daer houdt jck het oock voor.

R. Houdt ghy uw mondt, ghy bock.

Sch. Dat ghy 't verstaet, de fortuin is van één aerdt als de hoeren, dewelcke alsse sien, datse een goên sul van een pol hebben, die op haer verslingert is, daer springense meede om, als de kat met mujs; maar alsse een lidsert voor hebben, die voor één gat niet te vangen is, en die'r altemet met een ejndt houts achter her sit, jck versekerje dat se klein singen.

Sl. En was my't spreken niet verboden, jck soud' den lof van uw geperfumeerde gelijkenis ten hemel toe verheffen.

R. Zij gaet my oock ter harten.

Sch. De diefsche fortuin is min nocht meer als een wijnverlaeter, die gewaer wordt, dat sulcken voeder, oft sulcken pijp, oft die aem, oft dat oxhooft leckt, soo steeckt hy se terstond op een ander vat, dat dicht is, en de verloren droppelen gaen hem van 's hartsen bloed af. Alsoo wil jck seggen, dat de fortuin niets anders en doet als opvullen met ramp, met ongeluck, en met tegenspoedt; maer als sy een man raeckt, die een van die lecken vaeten slacht, daer't niet in en blijft, soo wort haer de kop kroes en sy giet haer schelmery op een ander.

Sl. Of je een propheet hoorde. Waer magh 't de man van daen haelen!

R. Jck word een ander mensch.

Sl. Als een man, gaeter meê voort.

R. Wat sal jck meer seggen, jck crijgh een nieuw hart in mijn lijf.

Sch. Indien ghy u houden wilt aen mijn vermaeningen, jck set de verdienste van twintigh vasteldaeghen tegen één sprengsel wijwater, dat al uw hartzeer ten lachen en te singen vergaen sal.

R. Jck ben deselve man niet.

Sl. 't Is u wel aen te sien.

R. Jck ben hondert pond gelicht.

Sch. Gaet t' hujs, tot jck coom sien, hoe de medicijn gewrocht sal hebben; *miserere mei secundum* —

R. Jck sal u verwachten.

Sch. Jck sal komen, soo ras als jck wat van mijn getijën gelesen heb; - *magnam misericordiam tuam.*

IVe BEDRIJF, 1e TOONNEEL.

STEVEN. Doet ghy 't woordt.

DIRCK. Hebdy wel gehoort van Langhair?

RIEUWERT. Jae'ck.

D. En van Joncheer Wybrandt?

R. Oockal.

D. Wat sult ghy'r in doen?

R. Niet.

D. Houdy't voor geckspel?

R. Jck verstae's my niet.

D. Wat wilt ghy, dat sy de dochters trouwen, die ons belooft sijn?

R. Die 't lust breeker sijn hooft meê.

D. Wat een spreken!

R. Wat een swijghen!

D. Wy begeeren de vrouwen.

R. Siet dat je se krijght.

D. Wy sullen u gehoorsaem sijn, als ghy uw woordt houdt.

R. Mijn woordt was het niet.

D. Wiens dan?

R. Mijn tongs.

D. Een schoon antwoort.

R. Ic hoor gaeren, dat se u behaeght.

D. 't Is een schand.

R. Dat magh het wesen.

D. Ons toecomende schoonvaeder!

R. Mijn toecomende swaeghers[1].

D. De droefheidt oft de blijschap van haer t'hujskomst heeft hem 't hooft ontstelt.

R. Nocht 't een, nocht 't ander.

D. Waertoe dit spotten?

R. Die 't weet, seg 't u.

D. Waerheen, Jonker Steven?

ST. Jck gae door om geen straetgerucht te maken.

D. Wy sullen elckander spreken; sy moghen wacht houden, hoe 't haer becomen sal.

2e TOONNEEL.

SLOCSPEC. 't Volck sal niet weten, hoe sy 't met u hebben.

1 Schoonzoons.

RIEUWERT. Ah, ah, ah!

SL. Past op den haspel.

R. Die doorgegaen is, sijn schae; en die weêrgecomen is, ter goeder uren.

SL. Sietdaer Daghdief aen komen grijnsen.

D. Catrijn!...

R. Wat heeft se?

D. Sy is....

R. Wat?

D. Wegh geloopen.

R. Waer?

D. Och, 't moejt me soo!

R. Waerheen?

D. Men weet niet.

R. Jck wil een stuck aenrechten om in de Cronijck te setten.

SL. Waermeê?

R. Met de fortuin 't hooft te bieden.

SL. Ghy sult haer den beck breecken.

R. Jck wilse levendigh raebraecken.

SL. Sy sal haer rechte loon hebben.

R. Vat ghyse?

SL. Ah, ah, ah.

R. Meen je niet, dat het in de druck gaen sal.

SL. Wat weet jck het?

R. Waerom niet?

SL. Omdat haer sentency niet eerst gelesen is?

R. Loop kacken, Wlespieghel.

D. Wel, wat spel is dit?

SL. Siet ghy niet, hoe't heerschap, omdat hy een man van verstandt is, den brits heeft van de fielteryen, die hem de fortuin speelt.

D. Moy, heel mooy, seker.

R. Gaet in hujs en komt degeen, die'r thans[1] met geweld in wilde wesen, wederom, laet hem loopen; komt Steven, doet oock soo; komt Dirck, aleveleens; komender andre, min nocht meer.

SL. Een resolucy van een Coning.

3e TOONNEEL.

RIEUWERT. Wie soudt[2] gelooven, dat dien hejlighen man my soo in een

1 Aanstonds, straks. 2 Voor: zoude 't.

oghenblik had connen opschicken al de pottebanck van becommeringen in mijn hart? O fortuin, jck acht u niet meer als een appelteef, een vlasteef, een asschevijster[1], een sletvinck, en een senghat.

WOUTER (*die* R. *voor* SIMON *houdt.*) Daer is 't heerschap. Mijnheer, den ring daer biedt my een goudtsmit vijf en tnegentigh pond vlaemsch voor, 't sal op de hondert aencomen, soo ghy se vercopen wilt. Daer isse en daer sijn de hondert pistoletten mede; jck kanse niet gewisselt crijghen als met tien ten hondert schaede; jck gae nu naer een lijnwactwinkel sien, oft jck craeghen gemaekt kan vinden, die u dienen.

R. Gaet, waer't u lust en gelieft, 't hejlig cruys achter u. Wat seg dy daer af? Vrouw fortuin begint alreê van angst in haer pack te pissen. Daer seintse[2] alreê een van haar boden om my te paeyen en te vreê te stellen. Maer dit sulje weten zy-varcken, dat jck u geenen danck weet voor ketens nocht voor pistoletten; jck acht se niet meer als slijck en dreck. Nu magh jck in hujs gaen.

4e TOONNEEL.

DIRCK. Jck en de Stille sijnder evel aen, wy en weten niet oft wy voor oft achter gaen. Hy is vervoert door de liefde, dien hy tot Alijt draeght ende door gramschap op Langhajr; ende jck van gelijcken door de liefde tot Catrijne. Wat sal er nu werden van my, die denck hetgeen jck wel niet dencken wilde, ende gedacht heb op 'tgeen men minst denckt. Jck denck vertwijfelt te werden, 'twelck een ongeoorlooft dencken is, ende jck heb gedaght op sterven, 'twelck men ongewoon is te dencken. Daernae heb jck altijdts seer gewenscht om de heughnis te behouden, omdatter de naem in bewaert wort van degeene die my nu doet wenschen, dat jckse quijt waere, want had jck geen heughenis jck had geen smarte.

CATRIJN. Jck ben gesint een eeuwighen naem nae te laeten van de liefde, die jck Joncker Dirck, en van de trouw die jck Joncker Wybrandt bewijzen sal.

D. En ter meerder deerlijckheidt soo sal mijn lijden eeuwigh sijn, want daer geen leven is, kan geen doodt komen.

C. O, me Joncker!

1 Asschepoester, blaaster. 2 Zendt ze.

D. O, me Joffrouw, voortgebraght van de natujr, om van de werelt verwondert[1] te werden!

C. Ojme!

D. Heeft het my niet op mijn leden geleghen?

C. Jck heb besloten, dat een behoorlijcke wreedheidt wraecke doe over de onbehoorlijcke medogenheit, dewelcke my gebracht heeft tot het einde des oorsaex van mijn doodt.

D. O, Godt!

C. Jck soude wel willen, dat jck coste niet willen een saecke, die ghy wenscht, dat jck niet en wilde.

D. Ajme!

C. Al is't dat jck niet achterhaelen en kan de glorie van sooveel befaemde vrouwen, die door minne ter doodt gebracht sijn gelijck jck, soo ben jck nochtans van wil en cloecmoedighejdt niet minder als sy, sulx jck hem, mijnen vryer, niet behoor te leur te stellen, ende u, mijn brujdegom, te vreden.

D. Waent ghy dat jck beholpen ben met uw doodt?

C. Jck seg het om dieswille, dat het ejndt, 'twelck u wtden ooghen nemen sal uw geschonde brujdt, u voor ooghen stellen sal een eeuwighen lof.

D. Dat soudt ghy moghen seggen, indien, daer geen toestemming van wil is, sonde wesen conde.

C. Het schijnen is een half wesen.

D. Beter is de kujshejdt des harten als de mijdenthejt[2] des lichaems.

C. Dat is wel waer.

D. Is 't zoo, men gaeder dan nae te werk.

C. Men kan niet, want de alleropperste schelmery begaense, die overtreden de belofte aen een man gedaen, voor God ten getuigenisse van 't selve geroepen zijnde.

D. Laet straflijden degeene, om wiens wille ghy waent te sondighen, ende laet het vonnis, dat ghy over u selven geeft, gaen over my die die man ben.

C. 'tGeen dat men met woorden seydt, moet men naecomen met wercken, ende 'tgeen daer men sich toe verbindt by rede, daer behoort men sich af te quijten metterdaedt oft met de doodt.

D. Och, welcken vreughde ist my weleer geweest, tot mijn brujdt verworven te hebben soo wtnemenden Joffrouw!

C. Mijn lesen en betrachten van de schriften der voortreffelijcke ver-

1 Thans: bewonderd. 2 Onthouding.

nuften dient my wijder niet, als om beter te sterven, dan jck heb geweeten te leven. Ende omdat my bekent is, dat de onwetenhejdt het leven acht ende de omsichtichejt de doodt veracht, soo sal jck met onverandert gelaat, onversaeght gemoedt, ende gewillighe handt innemen dit venijn.

D. Ghy sult niet.

C. Men moet des Hemels wil gehoorsaemen.

D. Indien ghy dat glas drincken wilt, soo suldy mijn deel doods daerin laeten, oft niet drinckende gedoghen dat jck nevens u des levens deelaghtig zy.

C. Nu, mijn rampsaligh lot hebbe sijnen wil!

D. Onthouwt u van woorden terwijl jck 't inslicke.

C. Ojme!

D. Gemerckt jck, minnende u die doodt waere, soude haeten my selven die levend bleeve, soo heb jck de quellingen willen beroven van 't kortswijl dat se aen mijn hartseer hebben souden.

C. Waer 't dat ghy niet en leedt, jck soude niet lijden.

D. Immers sal jck u nu geselschap houden in de eeuwighe duisternissen, ende u toelichtende met mijnen brandt sal jck u lantaerenvoerder wesen op de schrickelijcke rejse, ende u versekeren in de vreesselijcke plecken des middelpunts. Maer indien 'er eenigh God is, dewelcke de getrouwicheden der minnaeren ter harten neemt, diens medoghenhejt bid jck dat hy onse geesten bestel ter plaetse, daer se elckander gestaedelijck mogen hanteren.

C. De tijdt is gecomen, mijn lief, die geen tijdt en heeft om tijdt te verbeyden. Ende daerom wil jck, onbekende vrouw, onder de exempelen der doorlughtighe namen stellen 't werck van de trouwe, die jck in soo korten stondt van leven moet bewijsen aen Jr Wybrandt.

. . . . . .

Naerdien wy onse uitvaert met geen schreyen hebben gehouden, nocht onse doden vereert met traenen, laet ons voorts d' wterste deughd des kloeckmoedigheids gebrujcken, opdat jck door middel van dezelve mijn wterste oorlof van u verwerve, ende ghy van my de heushejt van 't laeste schejden.

---

1) Hier laten wij een paar regels uit, welke in Hoofts opstel te lezen staan, en waarvan de zin des noods kan worden nageslagen in de meermalen gedrukte berijming. Wij meenden, dat ook zelfs in een wetenschappelijk tijdschrift de vrijheid der reproduktie van het zede- en smakeloze hare grenzen heeft. RED.

D. Soo veel als my belangt, jck geefse u, op voorwaerde, dat uw geest, op sijn verscheiden, de mijne aenspreekt, want jck saller op wachten.

C. Dat sal niet anders gaen, want mijn siel verbejdt in uw borst, om t'saemen met d'uwe te vertrecken ten tijde toe dat jck volbraght hebbe mijn doodlijcken arbejdt.

D. Gaet heenen.

5e Toonneel.

Quisttijdt. Waer hebt ghy geweest?

Daghdief. By Lijsjen Leuterpels.

Q. Magh 't u beuren in bordeelen te loopen, nu 't hier soo drock te doen is?

D. Waarom niet?

Q. Hoe soo?

D. Wel, 't heerschap sejde, dat hem alleding alleens was. Jck vraeghd hem, oft[1] jck een deel slockers in de kelder broght, wat hy doen soude? Hy seide: niet. En oft ick in 't hoerhujs liep en liet u hier staen? niet. Wel, wat soud' jck nu doen als beproeven, oft de man standvastigh was, en sijn wercken overeen quaemen met sijn woorden?

Q. Wel gedaen. Maer Langhayr is achter in gekomen.

D. Wel, hoe is hy ontfangen?

Q. 't Heerschap keert hem aen geene saecken.

D. De basin?

Q. Die is soo blyde, oftse haer selve gevonden had.

D. En Alijt?

Q. Sy weet niet, wat vriendschap dat se hem doen wil.

D. Wel, hy was immers een mallen bloedt, een field, een lichthooft, een cranckop en een wispeltujr.

Q. Nu is 't de liefste swaegher.

D. Gort schen d'oude meer!

Q. Alijt wild hem niet weer onder haer ooghen lijden.

D. Die de wyven lest spreeckt, heeft se eerst.

Q. Korts was 't Joncker de Stille altemael; zy lonckte, zy wenckte, sy kuste de handtschoenen die hy haer gegeven had.

D. Nu vlooghse Langhayr terstondt om den hals, en d'ander is een dronckert geworden, een tujscher, een bordeelbroeck.

1 Zoo.

Q. Al één ding: een wijf en een weêrhaen.
D. Ghy spreeckt Evangely.
Q. En den anderen, die in Abbenaers geweest is om pisdieren te hael, wil Catrijn voor 't recht roepen.
D. Dat hoor jck.
Q. Jaquemijn is haes op[1].
D. Aen een zy, daer komt Joffrouw.
Q. Wat droes, oft zy 't oock geluistert heeft?
D. We sullen 't thans gewaer worden.

6e Toonneel.

Bely. (*tot Lubbert.*) Gaet heenen, gaet en siet oft ghy Rieuwert kondt vinden; ende hem vertoghende, hoe dat onse dochter uw getroude vrouw is voor God en voor de wereldt, siet oft ghy hem kondt beweghen om te gedooghen, dat ghy weder tsaemen in huijshouding treedt. Ben jck oock geck? — niet; gaet niet by hem, my komt het toe in de saeck te doen, als jck het verstae en goedt te vinden dat jck goedt vind, en te willen dat jck wil.

7e Toonneel.

Alijt. (*tot Lubbert*). Waer wilt ghy gaen?
L. Hier dichte by, troosjen.
A. Jck sal krijten, krijten sal jck.
L. Jck koom op staende voet weder.
A. Uh, u!
Bely. Maeckt haer niet aen 't schrejen.
L. In een ommesien sal jck weêr hier wesen.
A. Jck wil niet.
L. Jck ook dan niet.
B. In huijs dan.

8e Toonneel.

Wouter. Jck heb mijn heerschap seven jaer lang gedient, soo getrouw als moghelijck is; en nu komt hy en scheldt my voor een dief en loochent dat hy den ring en de pistoletten weder van my ont-

1 Op de loop.

fangen heeft. Seker, jck soud dencken, dat jckse aen een ander in sijn plaets gegeven had, gelijck aen hem de perlen en de keten gegeven zijn in plaets van een ander; en jck soud het recht wthelijen, en had jck hem soo claerlijck niet gekent aen troony, hajr, baert, spraeck, en klederen. Maer evenwel, hy heeft me mijn sack gegeven ende de perlen met de keten vergeten af te eischen; jck wilse hem wederbrengen tot een bewijs van mijn getrouwichejdt. Oock weet jck wel, dat hy berouw hebben sal, hy magh my niet ontbeeren. Daght jck het niet, daer komt hy my naetreên.

9e Toonneel.

Slockspeck. (*tot Rieuwert.*) Wilt ghy dat jck naer hujs gae, he?

Rieuwert. Jae, maer jck beding, oft er de brandt in quaem, dat ghy 't sult staen aenkijcken en komen my een oratioen doen, hoe 't er meê gegaen is.

Sl. Alreê man; daer gae jck heen.

R. Wat heb jck er meê te doen, oft my yemandt in hujs wacht, oft er bujten, oft nerghens, en ofter meer ten achteren als te vooren is?

W. (*Tot Rieuwert, dien hij voor Simon houdt.*) Omdat jck u niet begeer t'onthouden 't geen 't geluck u verleent heeft, houdt, daer is 't al.

R. Jck seg, fortujn, dat je een doorslepen arghe trijp[1] sijt.

W. Belieft het u niet, my mijn afschejdt met vriendschap te geven? soo moet jck patiency hebben.

R. Ick gae door.

W. Daer gaet hy heen, en wil men[2] niet eens adieu seggen; o bloedt, is dat dienen? — heeft men sulck loon te verwachten voor 't behartighen van sijn meesters saecken? —

10e Toonneel.

Simon. Wouter.

W. Js't moghelijck dat de lieden schaemt noch eer in haer lijf hebben,

S. Hoort hier.

W. Neen, jck wil mistroostigh werden.

1 Bedriegster. 2 Voor: mijn, mij.

S. Ghy hebt het spreeckwoordt wel gehoort: die steelt doet een sond, en die hem laet besteelen doet er duysendt.

W. Nu heb jck u altijdt den ketten ende perlen wedergegeven.

S. Wanneer?

W. Hier terstondt.

S. Jck word schier aêrs.

W. Kond men my mijn sack niet geven sonder mijn eer te nemen?

S. Jck denck vast en herdenck, en al denckende en herdenckende sal u een goê tijding brengen.

W. Doch, de lieden te cruyssen en dan haer wonden te kussen.

S. Mijn verstandt, schietende met den pijl des overlegs wt den boogh des gedachts, heeft het wit getroffen.

W. Hebt ghy eenighe andere pottery bedacht, die ghy seggen wilt dat jck u gespeelt heb?

S. Neen.

W. Wat dan?

S. Dat jck mijn broeder gevonden heb.

W. Dat waer wel een saeck om mijn gramschap te doen overgaen.

S. Jck ben thans een man gemoet, die my soo wel geleeck van aensight, hayr, baert, lengte, dickte, spraeck, gelaet, en dat oock te verwonderen is, van klederen, dat jck dacht: waeren de lieden spieghels hier in Hollandt, jck soud meenen, dat jck my selven in een ander sagh. Dees sal voorseker mijn broeder wesen en d'oorsaeck van dese brabbelingh[1]; 'k en weet niet wat bottigtighejdt gedaen heeft, dat jck 't niet eer bevroedt heb.

W. 't Moght[2] wel.

S. 't Gaet vast; let eens op dat wandelen van die perlen met de keten, en op dat weergeven van den ring en de pistoletten.

W. 't Sal soo wesen.

S. In somma, ghy sijt een knecht met eeren.

W. My dunckt schier dat jck het waert ben, dat ghy 't bekent.

S. Nu moeten wy vernemen naer de man, naer sijn naem, sijns vaeders naem, en sijn geslacht, en oft hy oyt een broeder gehadt heeft.

W. Soo't mijn heer gelieft.

S. Komt, gaen wy naer de herbergh.

1 Verwarring. 2 't Kon.

Ve BEDRIJF, 1e TOONNEEL.

WYBRANDT. Verlangen magh wel verlangen heeten, want het doet den tijdt seven mael langer schijnen dan se inderdaedt is.

CATRIJN. Jck sweet en ben soo coud als ijs.

W. My docht, dat de wr noyt omkomen soude, en nochthans slaetse daer.

C. Goedt voor Joncker Dirck ende voor my mede, gebrack my sooveel trouws als my overvloejt.

W. Jck hoor haer.

C. Jck vreesser voor.

W. De nuchterhejdt van mijn begeerte hongert soo zeer nae u, me Joffrouw, datse my doet in uw woorden vallen.

C. Eer my de straffe overcome, die jck selve heb weten op mijn hals te haelen, soo doet uw believen met my, want jck beken d'uwe te wesen, volghens mijn gegeven woordt ende beloften van u te believen.

W. Een groote strijdt is tegenwoordigh in mijn gemoedt, want de gulsigheidt van mijn begeerte wil, dat jck u ontfange, ende de heuschhejd van mijn gemoedt, dat jck u wejgere. Sulx jck bekenne dat het groote vermetelhejdt is u te houden ende overgroote beleefthejdt u te laeten. In veughen, dat jck wel wilde 't geen jck niet en wil, ende wil 't geen jck niet en wilde.

C. Spoejt u met uw beslujt.

W. Dewijl ghy de mijne sijt, soo laet u niet mishaeghen, dat jck u geniete door 't aenschouwen.

C. Gebrujckt het recht, dat ghy op my hebt, aengesien het venijn, ingenomen van my ende Joncker Dirck, het u haest sal t'onbrujck maecken.

W. Wat hoor jck!

C. Hoort: Catrijne, uwen arbejdt niet connende beloonen met het leven, datse quijt was, soo comt haer dwaeshejdt u beloonen met haer doodt.

W. De saeck sulx zijnde, soo houdt ghy my niet, dat ghy my schuldigh zijt.

C. Ben jck in uw gewout[1] niet?

W. Jae ghy.

C. Wat hebdy dan te claeghen?

1 Macht.

W. Maer, dat ghy u niet en quijt.

C. Jck heb my gequeten.

W. Dat moght ghy seggen, waerdy levendigh ende niet doodt tot my gecomen.

C. Ojme!

W. Soodat de trouw veeleer door u verkloeckt is als verheerlijckt.

C. My, ellendighe!

W. Sedert de doodslagh in menschenhart quam, en was noyt looshejt te gelijcken by dese, daer ghy my mede komt moorden.

C. Minnende een ander, cond jck u niet minnen.

W. Ghy hebt my, dewijl er geen ander wegh was om my den geest te doen wtaedemen, wel connen vergeven met het venijn dat ghy in hebt genomen.

C. Waerom wacht jck met dees ooghen te slujten?

W. Om de lust die ghy hebt aen my te sien sieltoghen, en omdat jck my niet wreken en soude over de wreetheden tegens my gepleeght, met de waepenen der heushejdt. Hoe? was het u niet genoegh, dat ghy my gesloten hadt den wegh om u te besitten, sonder mijn grootmoedighejt te nae te doen, alleenlijck met u te goedt te kennen, om te schenck van haer te eischen, 'tgeen ghy in my gehouden waerdt? maer jck wil u straffen over u wantrouwen en ondanckbaerhejdt met de goedighejdt ende met de heusheit; ende over sulx herstel jck u in den staet, daer ghy waert voor 't doen van soo loosen beloftenisse; ende dees kus, denwelcken de kujsheit van mijn begeerte u op den wang plant, bevestighe d'ontslaeckinghe, die u gaen laet, daer ghy van daen gecomen zijt.

C. Nu jae, dat my de dood smart, niet omdat jckse vreese, maer omdat jck stervende u geen geduirighe menichte van danckseggingе sal konnen doen. Maer de siel sal op den dienst passen, die de tong behoorde te doen; dese, verstendighende den onderaerschen den aerdt van uw heushejdt, sal uwen lof soo by haer wtbrejden, als by de levenden soo eedelen daedt eeren waerdigh is.

W. Overmits my soeter sal zijn dién lof wt uwen mondt te hooren, als wt des werelds, soo wil jck deselve rejse naer beneden mede aennemen, ende met dit beslujt schejd jck van u.

2e TOONNEEL.

CATRIJN. (*tot Dirck.*) Met groote verwondering sal den afgrondt onder

haer vujren sien verschijnen de brandende schimmen van drie minnaers.

D. Binnen blijven verveelt my ende bujten comen verdriet my —

C. Daer is hy.

D. — alhoewel de quellijckhejdt van den tijdt ende de traeghejdt van de quelling haest met my ejnden sal.

C. O me Joncker, het coninckljck gemoet van Joncker Wybrandt levert my u weder ongerept ende vry.

D. Wist jck woorden te bedencken, die bestaen mochten by sijn ongemeten goedertierenhejdt, jck soudt hem roemen in sûlcker veughen, dat de naecomelingen gedwongen souden sijn hem nae te volghen ende te benyden.

C. De genaedighejdt syner minne heeft haer gepaejt met een kus alleen.

D. Godt geve, dat hetgeen onsen daeghen afgaen sal, aenwasse aen de zyne, sulx dat hy, levende sijn eighen natuirlycke jaeren ende degeene die wy noch hadden moghen leven, aen alle minnaeren getuighenisse geven moghe, hoe hy ende wy gemint hebben.

C. 't Gesicht beswalckt my.

D. Gaen we in hujs.

3e Toonneel.

Wouter. Dat's er altijdt een van den hoop, die mijnheer aengesien hebben voor een onrecht. Dit is de man, die hem aen 't hooft quam leumen van een hylick.

Schijnheiligh. Jck moet eens gaen sien, oft Rompslomp mijn les onthouden heeft.

W. Domine, heught u wel, dat ghy mijn heerschap thans quaemt aenspreken van een hylick, meenende dat hy een ander man was?

Sch. Wat vraeght ghy daer nae?

W. Om sekere goede redenen.

Sch. Wel?

W. Maer, 't zijn broeders.

Sch. In der liefden, dat sal waer wesen

W. Hy is de minnemoeder van den arm genomen door een soldaet.

Sch. Jck heb genoegh, zy zijn gewisselijck broeders ende tweelingen, gebooren in 't begin van den oorlogh.

W. Een crijchsman heeft hem opgevoedt als sijn eyghen soon —

Sch. Dit's seker wat nieuws.

W. — en erfgenaem gemaeckt van al sijn goedt.

Sch. Daer leggen de mosselen.

W. Hy magh teeren tegens een graef.

Sch. Dat gaet wel; want de liefde sonder 't goedt is gelijck een dove kool.

W. O, de schoone landtgoederen, die hy heeft in Lombardiën, en etlijcke duisenden aen baer geldt.

Sch. Gebenedijt moet hy wesen!

W. Simon is zijn naem; —

Sch. Al littekens[1] genoegh, daer de baere penninghen spreken.

W. — die naem heeft hy op het front gecreghen.

Sch. Gaet al uw best en haelt hem. Ick begeer degeen te wesen, die haer onder des anders ooghen brenge.

W. Daer gae jck heen.

Sch. Rieuwert had geen sorghe voor sijn t'huyscomen, maer voor de beestighejdt van deelen van 't goedt; want de helft van sijn middelen te missen, is om heel desperaet te worden. Gelijk het, ter contrariën, een heerlijcken troost is, twee treffelijcke boedelen in één te moghen smelten. Jck wil nae Rieuwert gaen, en sien oft hem dese boodschap benuchteren kan van de philosophie, die jck hem heb doen in 't hooft loopen.

4e Toonneel.

D. Lamfert.

Daer heb jck voor 't bed van meester Claes van Kaeyendijck, al seg jck het self, sitten arguëren van de *prima materia* van de koortsen, al seg jck het self. En jck heb al die elementse fleersen, meeren, scheucken, en prijen van onderkoortsen, bovenkoortsen, opperkoortsen, bujtenkoortsen, binnenkoortsen, en slujpkoortsen over de hekel gehaelt, dat het een lust was, al seg jck het self. En jck soudse 'm allemael van d'eerst tot de lest opgetelt hebben; maer dat jck er in bleef steecken, quam daerby, dat jck vingers te kort quam om te rekenen. Sonder dat, al seg jck het self; *et interim* (*interea Aeneas* sejdt Virgilius) *dum divido*, *subdivido*, *distribuo et distinguo* (*quia qui bene dividit bene docet*, *per parenthesin*) *omnes febres et febriculas et febricitationes et febricitatiunculas*, al seg jck het self, *ego accipio* een inval, *veluti* alleveleens, al seg jck het self, oft daer een gecomen had en gesejdt had: *clarissime Domine Doctor Lamferte Loscoppie*

1 Kenteekenen.

Amersfordiënse Medice, *Phisice*, *et Naturalisti*, al seg jck het self, dat wijf, dat het venijn van u coopen wilde, al seg jck het self, wil daermee haer man oft haer moêr oft haer suster oft haer broêr vergeven, al seg jck het self. Ende alhoewel, *hoc est*: *quamvis*, dat ghy haer gegeven hebt *som niferum*, slaepcruijdt, *tamen* nochtans, de persoon die 't inneemt, coomende in slaep te vallen, mocht het gebeuren, al seg jck het self, dat haer wijf, die swanger is, oft haer mayd, die met kinde is, oft haer suster die groot gaet, al seg jck het self, daerin soo seer mocht verschieten, datse, al seg jck het self, een storting[1] oft een misdraght, kreghen, al seg jck het self; *quod*, hetwelcke, u moght geweten worden, al seg jck het self, *et commaculare claritatem nominis famae et reputationis tuae*, al seg jck het self; *quod*, hetwelcke, een punt is om op te letten, *quia omnia si praedas famam praedare memento. Jta ut ego sum resolutus* te bevraeghen, waer dat wijf gegaen, gestaen, gegeten, oft gedroncken heeft, al seg jck het self. *Et miror*, al seg jck het self, *admirandam*, *stupendam*, *et incredibilem meam prudentiam singularem*, al seg jck het self.

5e Toonneel.

L. Daer staet er een in de deur. Fijnman, hebt ghy niet een vrouwpersoon, al seg jck het self, hier sien voorby gaen, die fenijn gecoft had, al seg jck het self, van *mea claritate* al seg jck het self?

Wybrandt. Ach, Domine Doctor, vertrouwt ghy soo aen een onbekent persoon venijn toe? Jae, jck hebse wel vernomen t'mijnen grooten leedtwesen.

L. Ghy mooght van geluck spreken, al seg jck het self, *quia ego dedi*, want jck heb dat wijf slaepkruijdt gegeven, om vast te slaepen, al seg jck het self, ende geen venijn, al seg jck het self, *quamvis pharmacum accipitur in bonum et malum partem apud Graecos*, al seg jck het self.

W. O, wonderlijcke voorsichtighejdt!

L. *Hoc est quod dico.* Denckt broer, dat Eva quaelijck een paer uren in de wereldt geweest had, of zy bedroogh haer man; wat wonder is 't dan, dat de wyven schelms loos zijn, die soo veel jaeren lang op de wereldt geweest hebben? al seg jck het self.

W. In de wanhoop is noch hoop.

L. Laet de hoeren loopen, laetse loopen, seg jck, want, al seg jck

1 Miskraam.

het self, sy sijn niet anders als boevery, pottery, schelmery, popelsy, pestilency, oorlogh, ende dujren tijdt, en al den eenen preutel metten anderen, al seg jck het self; *et bonus dies, hoc est*: goên dagh! (*af.*)

W. Een goedt jaer voor soo goeden boodtschap.

6e Toonneel.

W. Daer is de brujdegoom van degeene die meendt ellendigh te zijn, ende is geluckigh.

Dirck. Daer lejdt de schoone nu, en mijn eenigh genot is geweest, dat jck haer de ooghen heb geloocken.

W. O, eenigh man ter wereldt, die u beroemen mooght van trouw bemint te wesen.

D. Dit is Joncker Wybrandt. O, bloem van alle heushejdt ende beleefthejdt.

W. Verdrijft de quellijckheden ende laet uw swaermoedighejdt vaeren.

D. Dat is geschiedt mits dat jck u gewaer wierd.

W. 't Geen jck gedaen heb, is niet te gelijcken by 't geene jck nu koom doen.

D. O wtnemend edel gemoedt!

W. Alle jalouzye ter zijden, ende laet ons te saemen gaen nae Joffrouw Catrijn, dien jck altijdt kuisschelijck bemint heb. Daerentusschen ontslaet u de banden van de vreese des doods, want de dranck sal u doen slaepen ende niet sterven.

D. Ach, comt binnen, oorsprong van mijne vreughden. (*Beiden af.*)

7e Toonneel.

Rieuwert. Jck lach om mijn lachen.

Slocspeck. Gaet ghy soo voort met uw leven, ghy sult mettertijdt weêr aersling[1] gaen en allejaers een jaer jonger werden, soo dat ten ejnde van veertigh jaer nae desen dagh, en sult ghe'r maer tien oudt wesen.

R. Ah, ah, ah!

Sl. My dunckt dat ghy bequaem soudt wesen om school te houden voor degeen, die wilden leeren jeughden.

R. Meenigh beest soudt vertwijfelt worden.

1 Achterwaarts, terug.

SL. Waerom?

R. Om de dochters die weghgeloopen sijn.

SL. Dencter niet om.

R. Die er meê opter loop zijn moghen er om dencken.

SL. Die biddense aen.

R. Sijn 't dan santinnen geworden?

SL. Jae, voor soeveel als haer aen gaet.

R. En t'hujs blijvende blevense dujvelinnen.

SL. Voor my, jck houdt de eerbaerhejdt voor een nufje neuswijs.

R. Wat is eerbaerhejdt voor een dier, wat maxel heeftet? en wat officy te hoof?

SL. Geen met allen.

R. Soo isse dan niet met allen; want, waer sy wat, sy soud duysent officiën hebben, sy soudt hofmeesteres, staetjoffer, secretarisin, schildknaepin, boel en mignonne wesen.

SL. Jae s' trouwen, heerschap.

R. 't Proffijt is van één soort als zy.

SL. Dat's mijn seggen en mijn wijfs seggen meê.

R. Dese twee esellinnen meenen de wereldt te brillen met haer eerbiedicheden, mijdentheden, sorchvuldicheden, en becommertheden.

SL. Ghy hebt my soo gepromoveert met uw discoursen, dat in 't stuck van philosophiën my dunckt, jck soudt al de mutsen[1] van Lejden wel te raên geven, hoe scharpkantich datse ooek sijn.

R. Daer komt Schijnheiligh.

SL. Dat's een patriarch.

8e TOONNEEL.

SCHIJNH. Hoe springt het gemoedt al met u om?

R. Gelijck als jck met hem.

SL. *Nota.*

SCH. In der liefden, het is my lief.

R. Het bejegent my gelijck jck het bejegen.

SL. De saecken gaen d'een als d'ander.

SCH. Nu seg jck u, dat de gunst des fortuins stiefmoeder is van onze saecken, ende de genaede Godsmoeder, *et sic de singulis.*

R. Ah, ah, ah!

SCH. De gewoont van dit lachen sal uw tweede natujr werden.

1 Doctorale nam. en professorale.

R. Sy is 't al.

Sch. 't Is my lief, als ghy der maer middelmaet in kunt gebruycken.

R. Mijn ooren hebben geswooren nemmermeer yets het hart te boodschappen daer 't behaegen oft mishaegen in heeft.

Sch. Wilt ghy niet, dat sy overdraeghen, dat Joncker Eelhart van Westen uw dochter Jaquemijne getrouwt heeft?

R. Ghy mooght dencken, dat 't geen, daer ghy my van spreeckt, een roos is, ende jck een verkoude neus.

Sch. Daernae, de Stille, in plaets van moejte te maeken om Alijt, is te vreden, dat hy Dujf trouwe.

R. Dit gaet my ter harten, gelijck een die sit en slujmert, wtgewaeckt zijnde, de rede van een ander doen, daer hy in plaets van jae, neen, ende in plaets van neen, jae op antwoordt.

Sch. Joncker Rieuwert, weet ghy niet, dat hoewel de lujden meest geneghen sijn tot het wterste, nochtans de middelwegh meest te prijsen is, als daer de deught op bestaet?

R. Domine Schijnhejligh, weet ghy niet, dat die de steen wt der hand geworpen heeft, canse niet terug doen keeren, als zy in de lucht vliedt[1]?

Sl. Dat's een man.

R. Wil hy Dujf hebben, hy maghse nemen; wil hy niet, hy maghse laeten.

Sl. Wel geantwoordt.

Sch. Maer hoort, de vaeder moet sorghe draeghen in der redelijckhejdt voor sijn kinderen, gelijck een prins voor sijn ondersaeten.

Sl. Toont u standvastigh.

R. 't Is onmoghelijck, dat ghy my anders maeckt dan gelijck ghy my gemaeckt hebt.

Sl. Soo moet het gaen.

Sch. En sal u, naer[2] de kinderlijcke liefde, de broederlijcke niet ter harten gaen?

R. Wat hoor jck van broeder? —

Sch. Hy is in 't leven, rijck, sonder kinderen, ende hier in Den Haegh; sulx dat ghy eenigh erfgenaem van sijn goedt sult wesen.

R. Jck ben, die jck was; en die jck was, die ben jck.

Sl. Dat het my niet quaelijck en paste, mijn heer, u te willen raeden, jck soud seggen, nu hy rijck en sonder kinderen is, dat ghy hem daetelijck gingt in den arm nemen met een afgrijsselijcke fury van stujpen[3] en kniebujghen.

1 Het oorspr. *vlien* gaf zoowel *vlieden als vliegen.* 2 Na. 3 Buigen.

Sch. Hy sal niet in gebreecke zijn van de wercken der liefden te bewijsen.

Sl. Rijck en sonder kinderen, he!

R. »Een ruiter en een maisjen jong"

Sl. Ah, ah, ah!

R. »Op een riviertjen, dat zy saeten."

Sch. Waer soud men beter heerschap vinden?

R. »Hoe stille maer dat dat water stondt."

Sch. *Exultant justi in Domino.*

R. Wat raffelje?

Sch. *Canticum Canticorum.*

R. Is hy rijck en sonder kindt, soo is hy 't; en is hy 't niet, soo is hy 't niet.

Sch. 't Is die man, dien wy voor u aengesien hebben.

Sl. Weet ghy niet? heught het u niet?

R. Het heught my en 't heught my niet.

Sch. Hebt ghy my desen morgen niet gesejdt, dat uw verloren broêrtjen Simon geheeten was?

R. Oft jck jae seg oft neen, dats evenveel; want het zy niet oft het zy, jck raeck niet wt mijn fantazy.

Sch. Gaen we in hujs. Jck ben versekert, dat het geluck u soo bedroopen sal, dat Schenckenschans niet soude konnen wederstaen tegens de scheuten der soetighejdt van kinderen, broeders, swaeghers, en 't goedt.

Sl. 't Lest was 't best; 't goedt is de brujdt, daer 't al om danst. (*Allen af.*)

9e Toonneel.

Simon. Wel, wat sejdt die persoon, die my van 't huwlijck quam te praeten? dat hy mijn broeder is?

Wouter. Dat seg jck niet.

S. Wat dan?

W. Maer, dat den anderen, die u soo wel gelijckt, uw broeder is.

S. Soo meen jck het.

W. Soo ist oock, mijn heer.

S. Ach, welcken vreughdt!

10e Toonneel.

W. Siet daer den man!

Schijnh. *Domine, labia mea aperies!*

W. Och, hy is soo devoot.

Sch. Al wetende dat u. L. Joncker Simon is, ken[1] jck niet laeten te gelooven, dat ghy Joncker Rieuwert zijt.

S. Die schijn heeft my heden veel moejtens gecost.

Sch. 't Geluck heeft u door ommeweghen aen den andren[2] willen helpen.

S. Ach, een wr duurt my een jaer, soolang jck hem niet en sie.

Sc. Het bloedt, dat treckt.

S. 't Hart is by hem.

Sch. Gierighejdt is een schandelijcke sonde.

S. Hij spreeckt in sich selven.

Sch. Die geeft daer 't besteedt is, eer heeft hy er af.

W. My dunckt, jck verstae u.

S. Hy verblijdt hem in sijn eighen geest.

Sch. En 't geen men geeft aen degeene die 't waert is, dat is overwinst.

W. Die ooren heeft om te hooren, hoore.

S. Laet ons t'saemen vroolijck wesen.

Sch. De milthejdt is een deught der grootmoedighen.

W. Hebt geen sorgh, dat het heerschap sal ondanckbaer zijn.

Sch. Hy dujde doch de wercken der liefde ten besten.

W. Dat doet hy oock.

S. Jck ben my selve niet.

W. Betaelt hem sijn maeckelgeldt en gaen we met hem.

S. Houdt daer, tot een nieuwen mantel.

Sch. Liefde is liefde.

S. Ghy sult by my te cost gaen.

Sch. Sijns naestens moejten te vergelden is van den geslachte des goeds; d'ellendighe te helpen, de tongh te bedwingen, 't ongelijck te vergeven, ende de waerdighe te eeren, is van den afcoomst des goedertierenhejds.

W. Ghy sijt een geleerder man.

Sch. Och, jck ben een jdioot, een jdioot ben jck.

S. Heeft hy kinderen?

Sch. Een hujs vol.

S. Soonen oft dochters?

Sch. In den eersten een hujsvrouw, Noach souder meê bewaert geweest hebben, sulcken hujshoudster is 't, soo wetende en soo deughdelijck; vijf dochters, elck fraeyer als andere, van dewelcke desen avondt, *favente Deo*, de huwelijcken sullen gesloten werden.

1 Gewestelijk voor: kan. 2 Elkander.

S. Hoe jujst coom jck te pas!

Sch. Maer hoort. Jck wil u gewaerschouwt hebben, dat, om redenen van sekere tegenspoedt, jck uw broeder heb geraeden ende in 't hooft gehangen, de fortuin t'eenemael te verachten, sulk dat hy niet en doet als lachen om geluck en ongeluck.

S. Seer wijsselijck.

W. Dat sal jck hem niet naedoen.

S. Draeght respect, alsser een man spreeckt gelijck dit is.

Sch. Daer lejdt niet aen; maer jck soude niet gaeren hebben, dat ghy 't u belghde, indien uw broeder u wat oubolligh[1] bejegende en met luttel vriendschaps bewellecoomden. Kom, gaet met my.

W. Ghy zijt heel bestorven.

Sch. Een teecken der broederlijcke liefde.

W. Beswijmt niet.

Sch. Siet daer het nest, daer ghy wtgenomen zijt, eer uw leven vlug was.

S. O vaedershujs, welgevonden! welgevonden, o vaedershujs!

Sch. Laet ons ingaen en verbaesen 't hujsgesin met de schielijcke vreughdt. (*Af.*)

11e Toonneel.

Slockspec (*tot Wouter*). Hoort hier, laet haer lachen en ginnegabben, en hujlen als hofhonden, soo 't haer best aenstaet. Jck sie u voor een eelen baes aen.

W. Jck u meê.

Sl. Sullen wy broêrs wesen?

W. Jck ben te vreên.

Sl. Dit's één van die hujsen —

W. Het staet my wel aen.

Sl. — eten en drincken is van 'tswaerste werck dat m'er doet.

W. Hy kan immer zijn broêr niet ontkennen.

Sl. Alhoewel dat hem een sekere gril overgecomen is, dat hy nergens nae geeft oft het wel oft quaelijck gaet.

W. Dat hoor jck.

Sl. Ghylie hebt ons van daegh op een lutjen nae geck gemaeckt.

W. En ghy ons.

Sl. Speelje?

W. Alte met, jae.

1 Dwaaslijk.

Sl., Dat troeven is een geneught van duysendt galghen!
W. Jae, wierdm' er niet kael af.
Sl. Dat roemsteken!
W. En landsknechten!
Sl. Dat het aen u stondt, wat tij soudt ghe slaepen gaen?
W. Te sevenen.
Sl. En wanneer opstaen?
W. Ten elven.
Sl. Wy sijn een paer.
W. Dat warmen van 't bed 's winters confijt u de leên.
Sl. Wat houdt ghy van de croegh?
W. Niet wejnigh.
Sl. Drinckt ghy liever een licht wijntjen oft starcke?
W. Geeft me vry mannewijn.
Sl. Ghy hebt verstandt.
W. Die andere sijn voor maeghjens van Camerix doeck.
Sl. Keunje wel van 't grootjen scheyen?
W. Jck seller geen landt om koopen.
Sl. Leght ghy wel een vechtwerckje meê alte met, oft houdt ghy 't met de pais en vreê?
W. Jck heb al te met al schrap gestaen.
Sl. Die my soeckt, vint my ook.
W. Jck plagh een Droes te wesen.
Sl. Twee alleens klapmuts.
W. Daer is 't al gekalt.
Sl. Daer word jck geroepen.
W. Gaen we binnen. (*af.*)

12e Toonneel.

Schijnh. (*tot Bely.*) Onse lieven Heer sejndt u dus een swaegher tot vergelding van de liefde.
Bely. Jck ben soo vol blyschaps, soo vol, dat jck niet en weet wat jck doe.
Sch. Wel magh men seggen: meer gelijck als eighen.
B. Rieuwert met sijn lachen gelijckt beter crancksinnen als by sijn verstandt.
Sch. Hy doet wel ende hy doet quaelijck; hy doet wel, dat hy hem niet laet verwinnen van 't geluck, en hy doet quaelijck, dat hy

't niet aenneemt. Niettemin sijn neus wijst wel wt, dat hy verheught is.

B. Dat's goedt te sien.

Sch. Uw dochters, die haer oom gelijcken, oft zy wt sijn aensicht gesneên waeren, doen hem al de vriendschap, die sy bedencken konnen, en hy sit en schrejt van blijschap.

B. Gaet doch en siet eens, oft ghy Joncker Wybrandt vinden kunt; Catrijn sejdt, dat hy onse Machtelt wel in haer plaets ten huwelijck begeeren soude, segt hem dat jck te vreden ben, laet hem comen om 't huwlijck te slujten ende te teeckenen. Ende brengt doch Jaquemijn met haer vryer mede om 't selve te doen. 't Is mijn mans schuldt, dat hy 't met vrundschap niet toelacten wilde. 't Is een deughd van de jongman, nu hyse in sijn macht heeft, dat hy se noch trouwen wil, hy hadse moghen beswangeren en ons weêr t'hujs senden; en wy hadden noch al gedult moeten nemen, meê.

Sch. Een kleene saeck; sy soud al evenwel een vryer gecreghen hebheb; de liefde tot den evennaesten is nu soo groot, dat men hem langher niet en stoot aen sulcke beuselingen; welverstaende, alsser geldt is. De wereld is verlicht.

B. Wy sullen u wachten, domine.

Sch. Noch een woordtjen.

B. Gaerne.

Sch. Was 't niet gesejdt, dat Steven Joffrouw Dujf trouwen soude, ende niet alleen in de pekel blijven steecken.

B. Jae 't, trouwen, jck hebber in geconsenteert.

Sch. Jck sal sien oft jck hem met een kan vinden.

B. Domine, noch wat. Laet Jaquemijne achter in comen om d'opsicht van de gebujren.

Sch. Dat wijst hem selven.

B. De poort sal open wesen. (*af.*)

13e Toonneel.

Snoep. Och, domine, hoe heb jck u loopen soecken!

Sch. Wat isser dan te doen?

Sn. Mijn Joncker heeft my om een siecketrooster gesonden, want hy is van meening te nacht den geest te geven, tenzy dat ghy hem sijn pais weet te verwerven van d'ouders van Joffrouw Jaequemijne; soo hardt valt hem, dat se in schande soude komen.

Sch. Alle ding is van een leyen dackjen afgeloopen; gaet, segt hem, dat hy brujgom is; laet hem achter inkomen, tot haer vaeders, en hy my wachten in de kerck, jck sal daer datelijck koomen.

Sn. Jck vliegh; by get, wat sal hier een slempery op loopen!

14e Toonneel.

Sch. Daer is hy; jae, hy is 't.

Wybrandt. Het spreeckwoordt zejdt: men moest Kay oft Coningh gebooren wesen, maer die Kay nocht Coningh is, werd een geveinsde heyligh, en hy sal daer verder mee komen, dan oft hy Kay oft Coningh waer.

Sch. Di daer achter hem komt, dat's Joncker Steven; sepertjens mijner liefden is, oft jck de scilsteen van de menschen waer, soo sneeuwen sy my op het lijf.

Steven. Als 't soo lucken wil.

Sch. Joncker Wybrandt, Joncker Steven.

St. Domine.

W. Hoe gaen de saecken?

Sch. Al voor windt. Ghy sult Joffrouw Machtelt, en ghy Joffrouw Dujf trouwen, met vrienden wil, ende Joncker Eelhart Joffrouw Jaquemijn. Hy sal in de kerck by ons koomen. Komt, gaen wy derwaerts, om t'saemen nae 't hujs van de brujden te gaen.

W. Gaen we.

St. Jck volgh. Zedert dat jck vernomen heb, hoe Alijt met de man gevaeren is, is 't alleens gelijck oft zy my met een nijptang wt mijn hart getrocken was; en jck heb al mijn sinnen aen Joffrouw Dujf gehangen, om aen 't selve hujs te huwelijcken (*Af.*)

15e Toonneel.

Simon. (*tot Rieuwert.*) Jck sal voortaen min nocht meer zijn, dan u believe dat jck zy.

R. Soo sult ghy dan nocht luttel nocht veel zijn.

S. Hoe dat?

R. Omdat my niet belieft, dat ghy luttel zijt oft veel.

S. O, broeder!

R. Wat mach hier al dit gedrocht van hoeren en jongens voor door[1] doen? Isser dus veel aen een brujdegoom vier of vijf te sien? 't sijn immers menschen.

1 Deur.

S. O, mijn broeder!

R. De deun[1], die wy van daegh in huys gehadt hebben is al[2] Den Haegh over, dunckt my.

S. Jck ben opgetooghen.

R. Jck leg de Amsterdamsche Comedianten hier een spel af te speelen, maer jck passer niet op.

S. Och, wat een ding is 't vrienden te hebben!

R. En oft jck er al op paste, soo moght jck er my meê troosten, dat het niemand verstaen soud, als de man die 't gemaeckt had, trouwen.

S. Wat schooner nichten heb jck daer! Een huys vol schoone kinderen hebt ghy, broeder.

R. *Todos es nada*, sejdt de Spagnardt.

S. Siet, daer komt Schijnhayligh. O, wat schooner jongmans sijn daer by hem!

R. *Vanitas vanitatis et omnia vanitas*!

16e Toonneel.

Sch. (*tot de* 3 *vrijers*). Volght ghylieden my al, voetjen voor voetjen.

S. Welcoom, domine.

Sch. De liefde zy met u.

St. Maer lieve, siet eens hoe zy den anderen gelijcken.

Wyb. Die 't niet en saeghe, soude 't niet gelooven.

Eelh. 't Is seker soo.

Sch. De swaeghers, die ghy crijght, sijn vijf leliën, gewossen in den hof der beleefthejdt. O bloeyende jeughdt! o, groene jaeren! o vermaeckelijcken ouderdom! o edel bloedt! Hoe helder blinckt ghy in dese persoonen! Den Heere sy lof en danck! *Soli Deo gloria*!

R. *Nada es todos*, *todos es nada*. *Vanitas vanitatis*, sejdt de wijseman.

Sch. Joncker Simon onthaelt haer persoonen gelijck zy waerdigh zijn.

S. Och, mijn Heeren! een vriendt en bloedoom sal jck ulieden verstrecken.

R. *Et omnia vanitas*.

Sch. Daer komen de brujden aen. Och, het schijnt een legioen Engelen!

17e Toonneel.

Bely. Och, mijn hart is soo vol van vreughden, dat het bynae beswijckt! o gezegendt lichaem, dat sulcke dochters gedraeghen

1 Pret. 2 Geheel.

heeft! gesegende borsten, die haer gesooght hebben! Want het sogh, dat zy trecken wt de borsten der minnemoederen, ontsteelt ons de quintessentie van de kinderliefd in sulcker maniere, dat zy haer nauwlijcks en voelt trecken van haer eighen bloedt.

Sch. Die Sibilla Erythrea, Delfica, ende Cumana, t' samen in den anderen gesmolten, en conden niet meer wijsheit te voorschijn brengen.

R. Ah, ah, ah!

Bely. Kinderen, nu geef jck u mijn benedicey met de mondt ende metter harten, ende consenteere Alijt, Catrijn, Duive, Machtelt en Jaquemijne ten huwelijck aen Joncker Lubbert, Dirck, Steven, Wybrandt, en Eelhart.

R. *Todos es nada.*

S. Jck heb soo veel vreughdt, dat mijn hart se niet en weet te berghen.

Sch. Gaet en begroet de broeder van uw toecomende schoonvaeder, die God hem op heden weder heeft doen vinden.

S. Mijn is leedt, vrienden, dat jck my selven niet en kan verdeelen in soo veel persoonen als ghylieden zijt, opdat jck, in 't huys van elcke nichte, één in persoon moght tegenwoordigh wesen.

B. O, waerde swaegher!

R. Ah, ah, ah!

S. Maer d'een van ulieden sal mijn gedachten hebben, de tweede mijn gemoedt, de derde mijn sin, de vierde mijn hart, en de vijfde mijn geest.

Sch. O, philosophie der liefden!

S. Sulx dat jck by u wesen sal, al ben jck er niet, ende er niet wesen, al ben jck er.

R. Ah, ah, ah!

S. Ende alsoo sult ghy wesen d'wtspanning van de sorghen mijns ouderdooms, de verquicking van de swaermoedichejdt der jaeren, ende de soetichejdt van mijn rust; ende door u L. sal de pijnlijckhejdt des tijds my verkeeren in spelen gaen.

B. Ach, komt alt saemen binnen; gaet voor, dochters ende ghy brujdegooms. Domine Schijnhailigh, comt binnen.

Sch. Jck sagh nae Wouter, die comt daer met de bagagie.

W. De paerden worden achter in de stal gebracht. Comt in, maets; laet u eens schencken, jck sal u aen geldt helpen.

Slocspec. Komt binnen, maets.

Daghdief. Komt, jck sal u de kamer wijsen, daer 't goedt moet wesen.

Quistijdt. Kom, Lijsbet, waer zyje? de sleutel van de kelder. (*af.*)

18e Toonneel.

D. Lamfert. Wel, dat loopt wel af, al seg jck het self, nae 't quaelijck geschooren was, al seg jck het self.

Rieuwert. Wel oft quaelijck, *todos es nada.*

L. Sal m'er soo vijf hylijcken teffens slujten, hoe wil m'er t'avent bancken, al seg jck het self.

R. *Nada es todos.*

L. *Ego praeservavi filiam et socerum tuum contra venenum.*

R. Hebje soo hebje; hebje niet, soo hebje niet.

L. *Ego volo dicere, quod ratio honestatis*, al seg jck het self, dat de eerbaerhejdt wil, vereischt, flagiteert, ende medebrengt, al seg jck het self, dat mijn *claritas* t'uwent mede op het bancket behoort te wesen, oft te bruiloft, oft, al seg jck het self, ten eersten om een voetjen genoodt, al seg jck het self.

R. Ah, ah, ah!

L. *Non propter Slemp sluris, sed ego sum adhuc galiardus* weeuwenaer al seg jck het self; een gladdert, een gladdert.

R. Wilje komen, ghy meught; wilje niet, ghy mooght het laeten.

L. *Satis habeo*, al seg jck het self, *ago gratias* als jck het heb, al seg jck het self. —

Rieuwert (*tot de toeschouwers*). Mijn heeren toekijckers, de poeet die 't spel gemaeckt heeft, heeft al alleens grillen in de kop als jck; daerom weet jck wel, dat jck een sonderlinge dienst doe aen u te seggen, dat soo 't u wel behaeght heeft, 't is hem lief, en soo 't u niet behaeght heeft alderliefst; want hy houdt al sooveel op lof als op laster, op laster als op lof. Want *al is't niet*, en daerom die sterft magh sterven, die gebooren word, werde gebooren; ende, sonder meer werck te maecken van sonneschijn oft van reghen, die afbreken wil, breeckt af, en die timmeren wil, timmere. Want *todo es nada*, *al is niet*, behalven Godt die al in al is. En wilje klappen, klapt, wilje het laeten, laet het.

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN, EN MUZIEK.)

KOMPLEETE DICHTWERKEN VAN BILDERDIJK. — I^e en 2^e aflevering. Haarlem, A. C. Kruseman, 1856. Prijs 90 C^s »Ongelukkig 't volk, waar spijt en wrevel, of een mislukt levensdoel, waar eerzuchtige plannen zich verschuilen onder 't kleed van wetenschappelijke uitkomsten!" Dit zijn woorden van Dr Nasfau, die, gelijk een verdienstelijk grammatikus te-recht zeide, »zoo aardig over de taal weet te keuvelen" [1]; en die woorden gebruikt Dr Nasfau [2], als hij Neêrland waarfchuwt voor de lesfen van een man, wiens naam nimmer dan met ontdekten hoofde behoorde te worden uitgefproken (*n'en déplaise à M. le professeur Gi Gi V* [3]): wij bedoelen BILDERDIJK. Ondanks Dr N. en Prof. Vreede zal het nederlandsche volk toch wel met belangftelling en vreugde vernomen hebben, dat de ijverige en fmaakvolle boekverkooper Kruseman te Haarlem zich ernstig bezighoudt met de verwezenlijking van een plan ter uitgave van de volledige dichtwerken des genoemden grooten mans — het machtigste letter- en ook gefchiedkundig *genie*, dat onze eeuw in Nederland heeft aan te wijzen. Waar heeft ergends in Nederland, tusfchen 1790 en 1825, op poëetiesch en wijsgeerig-historiesch gebied het vermogen gehuisd om het treffendst gelijke tusfchen het fchijnbaar ongelijkste te ontdekken, en de edelste en meest frissche ideën met een rijkdom en kwistigheid om zich rond te strooyen, als waren het de dichte vonken van een, nacht en dag behamerd, gloeyend oorlogslemmer — waar anders dan bij den nog niet genoeg gekenden Bilderdijk! Wat figuur! wat eenheid van een STELSEL, dat teffens gloeit en ftraalt! Wat oorfpronklijkheid, wat zelfstandigheid, wat reuzenkracht, die alleen oproeide tegen de dorre fchool der »Restauratie"! Alleen! wij miskennen het natuurlijk dichtgevoel, de talenten van Loots en Tollens niet; wij achten Van der Palm hoog. Van dit laatste een klein bewijs. Prof. Visfering recenseert [4] Mr Van Rees, in dezes verhandeling over Hogendorp. Visfering begint

---

1) T. H. Buser. »N. N. Taalm." II, 2, 133. 2) Aang. »Magazijn", bl. 116.
3) Niet te verwarren met den Franschen Heer *Ji Ji V*[*ive le moyen-âge* (zie »Warande", II, 170). Zie overigens »Handelingen" van het Vierde Ned. Lett. Kongres, bl. 251 en volg.
4) De Gids, 1855, D^l II, bl. 257.

zijn opſtel met eene vrij lange aanhaling over den Staatsman, dien Van Rees behandelt. Wat natuurlijker dan dat die aanhaling uit het boek van den gerecenseerde geput zoû zijn! Maar wij hadden pas tien regels gelezen, of wij voelden aan de koû der bewondering, die over ons gelaat trok, dat Mr van Rees, al leefde hij duizend jaar, zulk harmoniesch Hollandsch nooit zoû leeren ſchrijven: daar was de meesterhand. Wat GOEDE denkbeelden in ſchoonen ſtijl! 't Was VAN DER PALM. Maar zet den wijzen, den matigen, kalm harmonischen Van der Palm naast Bilderdijk...! 't Is de lieflijke vijver op Sonsbeek naast den Rijnval te Schaffhausen.

De Heer Kruseman zal dan trachten een lang voortgezet verzuim goed te maken. Hoe! wij hebben een Bilderdijk — en niemant heeft zijn werken! Niemant heeft den man in zijn geheel — gelijk hij onze geheele literatuur dooradert!

Jong geslacht — jonge geleerden, kunstenaars, meesters en ſtudenten! betalen wij een te lang verſchoven ſchuld! Gunnen wij ons een te lang gederfd genot! Victor Hugo en Lamartine hebben bij hun leven meer dan eens de uitgave hunner *Oeuvres complètes* bijgewoond — en inderdaad voor hen was het wenschelijk, dat ze die werken later niet óverkompleet hadden gemaakt, met hunne »*Confidences*" en *Châtiments*" — maar zullen wij langer toelaten, dat Bilderdijk ongekend blijft in ons eigen midden!

Steunen wij den uitgever, opdat hij zijn goed voornemen zoo volledig mogelijk verwezenlijke! M.

GOETHE (Het Leven van), door **Joh. Wilh. Schaefer**, uit het Hoogd. vertaald door Mr C. M. van Hees. Met een Voorrede van **Mr. C. W. Opzoomer**. Dl I. Utr. 1856. — Door eene reeks van ſprekende antitheezen, tracht de Hoogleeraar Opzoomer de ſmaak voor Goethes »leben u. dichten", die hier in ons recht en ſlecht en nuchteren Holland nooit diep wortel heeft kunnen ſchieten, wat op- en aan te wakkeren: die antitheezen vindt onze æsthetikus door de tegenſtelling van het onſterflijk heirleger der eeuwigdurende »verzenmakers" of, zoo als de Hoogleeraar zich nog krachtiger uitdrukt, »verzenfabrikanten", met niets meer of niet minder dan Goethe en Shakeſpere. De Heer Opzoomer windt zich te recht zeer ſterk tegen die verzenmakers op; hij ſchudt over hunne hoofden al den voorraad uit zijner ſcherpſte ſmaadwoorden. De wijsgeer, zoo ſpreekt de Hoogleeraar, met een rechtmatig zelfbewustzijn, kan niet met onderworpenheid luisteren naar de vaerzen der bedoelde poëeten: »de knaap aan de voeten des leeraars,

zoo behoort het" zegt de Heer Opzoomer; »wij hebben wat beter te doen, dan naar uw liergetokkel te hooren, arme verzenfabrikanten! wier hoofd ledig en wier hart koud is!" Van die wan- en waanpoëeten, wordt de dichter van de »Ziekte der Geleerden" niet nadruklijk uitgefloten. De Hoogleeraar valt zeer laag op het leerdicht, en vindt een zijner antitheezen ook bepaaldelijk in een welgefteld verzet tegen de genen, die nog al veel didaktieks in Goethe hebben meenen op te merken. Onze nederlandsche poëzij beteekent dan ook bizonder weinig. Trouwens, zij is nog altoos in handen der Christenen; in zonderheid dier »arme dogmenflaven", die voor den »rijkdom van het menschelijk hart ftekeblind zijn" en het ongeloof en de zelfverheffing niet normaal willen noemen. Zoo lang Vondel, Bilderdijk, Da Costa, Beets, Ten Kate, Hofdijk flechts aan het woord zijn — kan er van ons, arme Hollandsche menschjens, niets worden. Wij moeten »den blik keeren naar Duitschland en Engeland," zegt de Heer Opzoomer, »om ons neêr te zetten aan de voeten van Shakespeare en Goethe, en van hen te leeren wat poëzie is." Inmiddels krijgen wij verlof het boek van de Heeren Schaefer en Van Hees vlijtig door te lezen. Eene bijdrage ter herinnering van Goethes beeld, het beeld des menschen, wiens VOLLEDIGE humaniteit ons fteeds tot model gefteld wordt, levert de »Konst- en Letterbode" van 10 Mei, ter gelegenheid eener befpreking van brieven o. a. door de vrouwen van Schiller en Goethe gefchreven. »Grooter onderfcheid dan tusschen de vrouwen der beide dichters is wel niet denkbaar; die van Schiller van goede geboorte, wel opgevoed en ten volle in ftaat om haren man te waarderen niet alleen, maar ook om eenen weldadigen invloed op zijne ontwikkeling te kunnen uitoefenen. Die van Goethe daarentegen in alles het tegenovergeftelde: zonder opvoeding, uit de lagere klasfe der maatfchappij voortgekomen, niet dan na langdurige zamenwoning met hem wettelijk getrouwd! en zoo weinig in ftaat om den dichter te begrijpen of zijne verbeeldingskracht op te wekken, dat hij fteeds de gemeenfchappelijke woning verliet, wanneer hij zich tot het fchrijven van een grooter gedicht wilde voorbereiden." Ieder-een gevoelt nu, dat het nahouden eener gemeene vrouw, zonder opvoeding noch geestesgaven, met wie men »langdurig zamenwoont" en eindelijk trouwt, almede tot die rijke levensfchakeeringen behoort, waarvoor de arme »dogmenflaven" des gewonen Christendoms »ftekeblind" mogen zijn, maar die op het gebied des Christendoms onzer hedendaagsche wijsgeeren in haar eigenaardig licht gewaardeerd en (waarom niet?) ten bemoedigend voorbeeld worden gefteld. Zetten wij ons, »aan de voeten

van die leeraars", en, getroffen door de hooge harmonie, die er tusſchen hunne woorden en daden, kortom in hunne GEHEELE MENSCHELIJKHEID valt op te merken, leeren wij van hen wat poëzie is en wat »waarlijk mensch" te zijn. Het MENSCHELIJKE in 's MENSCHEN MENSCHELIJKHEID door MENSCHELIJKE middelen tot der MENSCHHEID hoogste VERMENSCHELIJKING gebracht — ziedaar wat wij moeten trachten te bereiken; ziedaar wat wij bij den voortreffelijken mensch Goethe in vollen glans zien ſchitteren.

K. T. D.

GRAVURE VAN DE »SCHUTTERSMAALTIJD", door **J. W. Kaiser.** Amsterdam, Frans Buffa en Zonen. Proefdrukken *f*120, *f*150, *f*200, gew. dr. *f*60, *f*75. In vele opzichten heeft men gemeend zich te moeten beklagen over de uitſpraken van den raad van beoordeeling der Parijzer Ten-toon-stelling, en wat die raad misdaan had is dikwijls niet verbeterd door latere beſchikkingen van hooger hand. Men denke aan den hoffchilder Winterhalter, om wiens éene ſchilderij het cijfer der meesterſtukken van den eersten rang heeft moeten gedekreteerd worden 50 % méer te bedragen dan aanvankelijk gevonnist was. 't Is zeker wel gemakkelijk als men het Maximiliaan en Karel V aldus verbeteren kan, en MAKEN niet alleen Graven 's Heiligen Rijks en Grandes van Spanje, maar ook groote ſchildermeesters. Hoe 't zij — we hadden gemeend, dat het oog van den grooten cykloop Europa, *dont la France est la tête*, dat Parijs (met andere woorden, en om de gracieuze beeldspraak van den gewezen aanvoerder der franſche romantisten te laten varen), dat het oog, hetwelk men Parijs noemt, beter GEKEKEN zoû hebben, toen Bartholomæus van der Helst onder het bereik van zijn *lorgnon* kwam, dan uit het onthaal kan blijken, dat men graveur en uitgevers heeft toegewezen. Het was inderdaad eene zeer goede figuur, die Holland met het bedoelde werk gemaakt heeft. Een onverbeterlijk antiquaar, met wien ik de ten-toon-stelling bezocht, en die zeer ingenomen was met Kaisers werk, zeide: »Zie, heraldiesch zoû men deze »expozitie" (zoo als men met een kunstterm de *voorwerpen* ter expozitie is gaan aanduiden), zoû men deze »Schuttersmaaltijd" aldus kunnen omſchrijven: »d'or, au XVIIe siècle hollandais, de carnation, timbré d'une couronne princière, surmontée d'un burin triomphant; tenants: maison Buffa & fils". Wij wenschen den voortreffelijken kunstenaar en den ſmaakvollen en moedigen uitgevers geluk met het welſlagen van hunne grootsche onderneming. Men heeft trouwens gezien, dat als er te Parijs een verzuim, ook ten deze, heeft plaats gehad — onze Koning zich bereid heeft getoond het te vergoeden. Wij meenden, dat

de ſchilderij van Van der Helst in de laatste twintig jaren buitenslands genoegzaam bekend was geraakt, om de hoogste belangſtelling voor de gravure te winnen. Dit blijkt niet aldus te zijn. Des te ſchooner taak voor den maker en de uitgevers der plaat. Aan hen zal nu de eer te beurt vallen een van de grootste meesterſtukken der nederlandsche kunstſchool van de XVIIe Eeuw in Europa populair te maken. Zoo Europa eenig kunstgevoel heeft, kan het succes niet uitblijven. De meest verbijsterde middeleeuwer zoû er eene glorie in ſtellen deze gravure in »ſijner cameren" op te hangen. Niet alleen toch is de ſchilderij, met hare 25 figuren, wat teekening, koloriet, ſchikking, charakteruitdrukking, wat even meesterlijke als delikate toets betreft, zoowel als wat haar omvang aangaat, eene der belangrijkste, die Nederland heeft aan te wijzen — niet alleen is de plaat zeer zeker het gewichtigste graveerwerk, dat in de laatste halve eeuw in ons land is ondernomen en ten uitvoer gebracht: het ſtuk heeft in onze ſchatting, eene hooge en nog te weinig opgemerkte MONUMENTALE WAARDE. 1648: Munstersche Vrede: indrukwekkend cijfer, zinrijke woorden. Niets is voor ieder-een gemakkelijker te zeggen, dan dat een »onwaardig Soevereïn", de deſtiger uitdrukking voor spaansche Domitiaan, bloeddorstige tyran, enz. enz., ter goeder uur door een zich zijns-zelfs en zijner rechten bewust volk, ter verkrijging hunner gewetens- en ſtaatsvrijheid, werd wechgejaagd. Die een weinig dieper in den aard der dingen treedt, zal, ook bij gebreke van de volledige politieke wetenſchap en van een genoegzaam gerugſteund gezach als historikus — welke eene en andere toch wel ſchijnen vereischt te worden, om kortweeh Keizer Karels erfzoon een »onwaardig Soevereïn" te mogen noemen — zal, zeggen we, in de reeks burgerberoerten en krijgsepizoden, die men gewoon is tachtigjarige oorlog te noemen, vooral twee beginselen zich zien bekampen, die, zoo ze niet gelijkelijk rechtvaardig zijn, toch, beide, op het gebied der feiten, aandacht en waardeering verdienen. De ſchoone tragœdie is nog te ſchrijven, die Philips II, gedreven door zijn plichtgevoel en door een beginsel, dat men eeuwen lang de grondſlag van de orde der ſtaten geloofd had te zijn, voorſtelt tegenover de Landvoogdes, die voor de konsequentiën van het beginsel te-rug-deinst, tegenover Willem van Oranje, in wiens boezem zich zoo vele en velerlei neigingen opdoen, beſtrijden en eindelijk vereenigen, om zich in daden uit te ſpreken, wier voortzetting eene nieuwe en glorierijke geſchiedenis aan het Nederland der XVIIe Eeuw bezorgd heeft. Het is hier niet, doodeenvoudig, een luimige tyran, een onwaardig Soevereïn, een ſpeelbal van bloed-

dorst en andere romeinsche bandietendriften — het is hier een der impozantste beginselen, die ooit de menschengeschiedenis beheerscht hebben, dat een strijd aanvangt met een jeugdig en krachtig volksleven, vol moed en generoziteit en zich zoo min als de arend op de Alpen bekreunend om de staatsoverheid, die deze rots tot zijn gebied rekent. »Eerst leven", zegt de arend. Men zal misschien vinden, dat die redeneering voor een vogel beter doorgaat dan voor een volk: maar men moet niet vergeten, dat het *geweten* eens volks veel zwakker spreekt dan dat eens persoons. Naar de wetten der waarheid, te-recht of te-onrecht, is het een eigenaardig en veelszins voortreffelijk volksleven geweest, dat zich in het Nederland der XVIIe Eeuw heeft uitgesproken. In dat leven is het jaar 1648 een rustpunt. Eene stille majesteit ligt er over dat oogenblik uitgespreid. Heldenmoed, burgerzin, koene, zij 't ook vaak ongerechte daden, triomfen over de weêrpartij, bruisende tweespalt, overwinningen op de waereldkaart, met hare vruchten, Oranje, Oldenbarneveldt, van Noort, achter zich; de Eeuw van De Ruyter en de De Witten met de weelde en fransche beschaving der XVIIIe Eeuw, vóor zich: belangrijk frontispies van het tweede deel onzer nieuwere historie. Bevestiging van het behaalde, rust om het, zoo mogelijk zonder misbruik, te gaan genieten! Dichters en schilders hebben om het zeerst dien feestdag voor ons Holland gevierd. Twee kapitale schilderijen ten Trippenhuize en een, meenen wij, te Haarlem, geven er getuige van: te Amsterdam, die van Van der Helst en van Govert Flink. Het eerste en verrewech het heerlijkste vertoont het bewijs der broederschap van de kunsten bij de viering van het volksfeest. Jan Vos, de burgerzoon, moest het zijn, die het onderwerp van den gesloten vrede op het stuk-zelf beschreef:

»Belloone walgt van bloed en Mars vervloekt het daavren
Van 't zwangere metaal, het zwaardt bemint de scheê:
Dies biedt de dappre Wits aan d' edele Van Waavren
Op 't eeuwige verbondt de hooren van de vreê."

De »Schuttersmaaltijd" is waarlijk een *résumé* van ons hollandsch leven der XVIIe Eeuw. Wij brengen daarom onze hulde aan den kunstenaar onzer dagen, die zoo vele jaren arbeids aan de waardige volvoering van Couwenbergs ondernomen taak besteed heeft. Naast de *kleur*, die wij wisten dat het *burin* van den H^r^ Kaiser onderscheidde, vinden wij hier ook eene buitengewoon goede teekening, en als wij 't er bij durven voegen, eene dispozitie van de graveerlijnen, die meêwerkt tot de volkomenheid der vormen en de uitdrukking der stoffen. Onze gelukwensch aan de uitgevers, met dit uitnemend cierraad van hun fonds. ALB. TH.

MENGELINGEN.

BERICHTEN, WENKEN, VRAGEN, BRIEFWISSELING:

ERNST EN SCHERTS.

GOTHISCHE WEDSTRIJD TE RIJSEL. — Ook in Noord-Nederland heeft de grootsche prijskamp die op kerkbouwgebied te Rijsel geſtreden zoû worden, niet nagelaten de aandacht te trekken. Het wel doordacht voorſtel des aangevraagden ontwerps, de vrij groote ſom, die ter beschikking zoû komen voor den bouw, de even eervolle als ſtoffelijk aanzienlijke belooning, die den overwinnaar werd toegezegd, de persoonlijkheid zoo van het kerkkomitee als van de jury der beoordeeling, waren wel geſchikt om belangrijkheid aan de zaak te geven, en verhieven haar tot eene van de blijdste gebeurtenisſen, die op het gebied der christelijke kunst in de laatste jaren hebben plaats gehad. Gelijk men uit de dagbladen gezien heeft, zijn er 41 plannen ingezonden geweest; en er is bij dat aanzienlijk getal ſlechts een vierde gedeelte, dat der aandacht des christelijken kunstvriends als geheel onwaardig behoort beſchouwd te worden. Onder de dertig andere ſtellen teekeningen, zijn er wel, die aan de zeer duidelijke eischen der prijsuitſchrijving niet voldoen, maar in die allen valt toch een of ander goeds op te merken. Men weet, dat er allervoortreffelijkste ontwerpen bij gevonden worden, en dat de bekrooning dan ook geene zwarigheid heeft opgeleverd.

De leden van de jury waren de Heeren De Contencin, algemeen beſtuurder der eeredienſten, De Caumont, de nestor der fransche ekkleziologen, Didron Aîné, Beſtuurder der »Annales archéologiques" en Sekretaris van de voormalige historische komitees, Pater Martin, de bekende uitgever van de »Mélanges archéologiques", van het »Album de broderies religieuses" enz., Aug. Reichensperger, schrijver der onlangs verſchenen »Vermischte Schriften über christliche Kunst", en hoofdverweerder harer belangen in het berlijnsche parlement, Lemaistre d'Anstaing, herſteller, beſchrijver, patroon, zoû men ſchier zeggen, der romaansche kathedraal van Doornik, benevens den architekt Danjoy. Offchoon de bevoegdheid tot oordeelen van de eerst en laatst

genoemde dezer juryleden aan eenigen twijfel onderhevig zoû kunnen zijn, mag men verwachten, dat de Heer de Contenein zich door de meerderheid van het komitee zal hebben laten voorlichten, en den Gouvernements-architekt, den Heer Danjoy, zal hebben doen ſtemmen in zijnen geest. Overigens zoû men moeilijk een jury hebben kunnen aanwijzen uit beter elementen ſamengeſteld: de Heeren De Caumont en Didron, de natuurlijke vertegenwoordigers en handhavers van de majeſtueuze franſche XIIIe Eeuw; Pr Martin, geneigd om eenigszins toe te geven aan hetgeen men in onze dagen ſchilderachtiger of eleganter dan de ſtrenge eerſte helft dier Eeuw rekenen zoû; Lemaistre d'Anſtaing, door en door geoefend, maar, als romaanſchgezinde, zonder bepaalde vooringenomenheid ter gunſte van den geëiſchten ſtijl; Reichensperger, die zich de zorg mocht toevertrouwd rekenen om het gallicismus de beoordeeling niet te zeer te laten overheerſchen.

Dat de jury met groote onpartijdigheid te werk is gegaan, blijkt wel uit de toewijzing der twee hoogſte prijzen (frcs 10.000 en frcs 4.000) aan ENGELSCHE kunſtenaars. 't Is tevens een verblijdend teeken van de aanmerkelijke hoogte, waarop, in waarheid, de bouwkunde onzer overzeeſche ſtamverwanten geklommen is. De derde ſtrijder toch, de man wien Henry Clutton, William Burges en Georges Edmund Street de hoogſte onderſcheidingen in Frankrijk hebben afgewonnen, draagt den beroemden naam van A. Laſſus, dat is van een der voortreffelijkſte gothiſche kunſtenaars, die onze nieuwe kunſtbloei heeft aan te wijzen. Dat is inderdaad een ſchoone triomf voor het engelſche kunſtenaarsgilde. Hoe diep de makers van het best gekeurde plan, geteekend *Fœderis Arca* in den geeſt der kerk, die zij te maken hadden, zijn ingedrongen, en hoe kloek zij alle anglicistiesch ſubjektivisme hebben ter-zijde-geſteld, blijkt wel hieruit, dat de geleerde ſchrijvers van den »Ecclesiologist", die een overzicht gaven van de ſtellen teekeningen, alvorens de bekrooning had plaats gehad, er van zeiden, dat de type gekozen door dezen toch vermoedelijk engelſchen »competitor" was dat van »a French church, rather auſterely conceived, ſtrictly within the period to which the competition is limited by the programme"; en dat die begaafde kritici wel door en door weten wat zij daarmeê bedoelen, blijkt uit de al te ſterke navolging van Chartres, die zij in de teekeningen van Statz [1])

1) De dagbladen, zelfs de »Konſt- en Letterbode", obſtineeren zich dezen bekwamen keulſchen architekt voor en na StRatz te noemen. Den Heeren redakteuren wordt met dergelijke namen eenige naauwlettendheid heuſchelijk aanbevolen, op boete van zich in den vreemde beroemd te maken onder de namen van Brakhuizen, Crampbell, Trideman en Wreſtrheene.

misprijzen, hoewel ze meenden, dat deze teekeningen van eene engelsche hand waren. Ook in de N° 2, *Quam dilecta tabernacula tua Domine virtutum*, herkennen de *Ecclesiologists* de echte fransche kerk en geven er de voorkeur aan boven de N° 1. De Heer G. E. Street, de thands bekend geworden winnaar van den tweeden prijs heeft, in de schatting zijner begaafde landslieden, een werk geleverd, dat niet zoo zeer een treffend vizioen van het verledene schijnt, maar veel meer eene schepping vol jeugd, vol leven, vol toekomst, offchoon ze trouwelijk begrensd blijft door den stijl bij het programma bepaald. Wij behoeven niet te zeggen dat ook aan de ontwerpen van Lasfus, *L'éclecticisme est la plaie de l'art*, recht gedaan wordt door de engelsche ekkleziologen; zij geven er een plaats aan »*among those few from which the jury must select the first prize*". Het is waarlijk geene geringe voldoening voor den raad van beoordeeling, dat de zeer strenge en doorkundige engelsche archæologen, zonder van de beraadslagingen kennis te hebben gedragen, noch in het minst de einduitspraak te hebben kunnen voorzien, hunne keuze gebillijkt hebben; terwijl zelfs de eenigszins verschillende rangschikking der drie eerste prijzen alleen te wijten is aan de licht verklaarbare voorkeur, die de engelsche ekkleziologen aan het begin der XIVe Eeuw boven de eerste helft der XIIIe geven.

Veel genoegen heeft ons in zonderheid gedaan de zegepraal behaald door de plannen van Georges Edmund Street, volgends de meening van de jury N° 2, volgends die van den »Ecclesiologist" N° 1. De Heer Street heeft met groote bekwaamheid een onzer lievelingsdenkbeelden verwezenlijkt: den bouw met bakfteen, afgewisfeld met stroken bergsteen; zelfs van binnen: de gewelfsvakken zijn roode bakfteen, de ribben blanke bergsteen, en aldus »constructionally and imperishably coloured": daar kunnen onze helden van de druipende witkwast een lesjen gaan nemen! Met zoo iets, goede Heeren, is 4000 frcs te verdienen. Lacht u dat niet aan? Maar vooral — er is jeugd, er is toekomst, er is belofte van ontwikkeling in; en dat is de hoofdvoorwaarde en het hoofdattribuut der herstelling in eere van de christelijke kunstbeginsels.

Met veel genoegen merkten wij op, dat de 5^e^ prijs, de tweede gouden medalje, door een Nederlander, den Heer Lodewijk De Curte, van Gent, behaald is. Onder het motto *Zelus domus tuæ comedit me* ingediend, wordt van dit ontwerp door den »Ecclesiologist" gezegd: „*This is a French design which nearly claims a place in our* FIRST *class*". 't Is geen *fransch* werk, en de reden, waarom de Engelschman het niet

in zijne eerste klasse geplaatst heeft, ligt niet aan zwakheid, maar in tegendeel aan »a certain extravagance", vaak het gevolg van weelderige levenskracht, in het ontwerp.

Eerstdaags hopen wij de processen-verbaal der zittingen van de jury te ontvangen, en komen op het verhandelde daar te Rijsel te-rug, hetwelk zeer zeker onder de meest verblijdende kunstverschijnsels onzer dagen behoort te worden opgeteekend. A. Th.

ZEDELIJKHEIDS-POLITIE OVER KUNSTWERKEN. — Menig vriend van goede kunst en goede zeden heeft zich verheugd, wanneer de amsterdamsche politie zorgde dat boek- en prentverkoopers geene met eene goede maatschappelijke tucht strijdende voorstellingen in hunne vensters hingen; maar wat men in Amsterdam moeilijk zal kunnen gelooven, is dat in de Raadzaal ten Stadhuize van het erentfeste Haarlem, de bakermat van den deftigen Lourens Coster, eene levensgroote schilderij van twee personen ten halven lijve te pronk hangt, die niets minder dan verdedigbaar is voor de wetten der eerbaarheid en zelfs der oppervlakkigste betamelijkheid. Die schilderij, hangende in het volle licht, stelt voor: een ontuchtigen monnik, die zich de grootste grofheid veroorlooft ten aanzien eener vrouw, wien de liederlijke schilder de bestemming gegeven heeft van schoon te zijn. Deze schilderij was hangende en scheen haar permanent verblijf te hebben, boven eene der goede schilderijen van Frans Hals, in de raadzaal der noordhollandsche St-Bavostad, op Saturdag, den 5n April, 1856.

—L.—

BRUGVERDELGING. — In Amsterdam worden van tijd tot tijd oude en nieuwe bruggen afgebroken en daardoor kommunikatiën voor korter en langer tijd op de doelmatigste wijze gestremd. De nieuwe bruggen, bijv. de »Langebrug", breekt men er af, om dat zij niet solide blijken. Veel is er gelukkeld met de vernieuwing van den overloop tusschen de beide Heistegen. Eindelijk heeft men tusschen die *stegen* eene briljante, kolossale, deels houten, deels steenen (deels asfalten?) brug aangelegd, met allercierlijkste *gegoten* ijzeren leuninkjens, verbonden door extra zware pedestal-vormige houten kasten. Om aan onze op palen rustende houten bruggen het voorkomen te geven van steenen, heeft men al dikwijls eene zeer cierlijke beschieting met planken ter weêrszijden van de palen, boven het water, aangebracht; hetgeen bij laag water vooral zeer lief staat, daar alsdan de palen onder

de ſchotten uitſteken, en de geheele kostelijke illuzie wordt wechgenomen.

Men herinnert zich, hoe voor weinig tijds de hamer der vernieling is opgehangen geweest boven onzen Montalbaanstoren, het monument van Reinout van Montalbaan, het »Heemskind." Men herinnert zich, hoe onze Stedelijke Raad toenmaals getuige geweest is van den alleronnoozelsten redeſtrijd, over die heldhaftige amotie gehouden. De Heer Koenen, aan wien wij anders voor een goed deel het behoud van de St-Antonispoort verschuldigd zijn, verviel in eene niet zeer grootsche argumentatie over den Montalbaan. Deze toren van den Hertog van Alba (!!!!), gelijk hij door eenige leden genoemd werd (waaronder een vertegenwoordiger der bouwkunst onderſcheiding verdient), was minder noodig; want ieder had tegenwoordig een horlogie op zak, en niemant had zich beklaagd, bij voorbeeld, over het wechbreken van den Haringpakkerstoren! De torens zijn toch maar uurwerkdragers (!!!), en de wijzen weten hun tijd.

Den 7n Mei laatstleden heeft er in den Gemeenteraad der Hoofdſtad weêr eene allerinteresſantste diskusſie plaats gehad, die getuigenis aflegt van de breede wijze waarop ten onzent publieke zaken behandeld worden. Wij geven ons het genoegen het hoofdzakelijke van dat minzaam debat hier, uit de dagbladen, mede te deelen:

»De voordragt van Burgemeester en Wethouders tot amotie van de Papenbrug, komt in discussie. De Papenbrug eischte noodzakelijk herstel; maar de kosten waren te hoog voorgekomen, voor eene brug enkel voor voetgangers, welke kon gemist worden; weshalve de voordragt TOT AMOTIE was geschied. De Heer Momma.... kon zich NIET vereenigen met het voorstel tot wegneming van eene COMMUNICATIE MIDDEN IN DE STAD. De Heer Koenen.... kan zich met de amotie ZEER GOED vereenigen. Hij wenschte echter eene inlichting betreffende de verkregen regten van eigenaars van steigers aan beide zijden der brug. De Heer Feith verklaart zich tegen de amotie. De Heer Heshuizen wenscht EENIGE INLICHTINGEN. De Heer Boelen.... ondersteunt den Heer Momma. De Heer Warnsinck verdedigt de voordragt.... De Heer Koenen ondersteunt de voordragt, op grond van bezuiniging daardoor te verkrijgen. De vele bruggen acht hij EENE WEELDE, alleen strekkende om te gemoet te komen aan de TRAAGHEID der VOETGANGERS. De Heer Boelen bestrijdt de voordragt op onderscheiden gronden, inzonderheid ook omdat de Papenbrug is EEN HOOFDPASSAGE. De Heer Backer is tegen de amotie, uithoofde van de DRUKKE PASSAGE OVER DIE BRUG EN HET ONGERIJF door de amotie aan velen te veroorzaken. De Heer Broms bestrijdt ook de

voordragt, op grond der FREQUENTIE VAN PASSAGE OVER DIE BRUG. De Heer v. Bosse ondersteunt de voordragt. De Heer Herckenrath bestrijdt de voordragt, op grond der nadeelen aan eigenaars van percelen in de nabijheid der brug door de amotie te veroorzaken. De Heer Wiardi Beckman ondersteunt de voordragt; hij gelooft niet, dat daardoor GROOTE SCHADE zal worden toegebragt en daarentegen voor de financien der stad bezuiniging zal worden verkregen. De voordragt tot amotie is daarna aangenomen met 22 tegen 10 stemmen."

Niemant heeft het openbare feit durven loochenen, dat de Papenbrug is »eene communicatie midden in de stad", dat zij is eene »hoofdpassage", dat er een »drukke passage over die brug" is en de amotie veel »ongerijf" zal veroorzaken, dat de »frequentie van passage over die brug" levendig is: over dat punt is maar éene ftem. En niet-te-min befluit men in de hoofdftad der Nederlanden, tellende eene bevolking van derd'half-honderdduizend zielen, met 22 tegen 10 ftemmen, dat kommunikatie-middel af te fnijden. Een fchrijver over handel en nijverheid waagt het, in præzentie van dusdanig feit, over de »weelde" van »trage voetgangers" te klagen. 't Verraadt in den mond van een man, die wellicht nog iets beters tot zijne beschikking heeft dan de toefleê van Jan de Witt, bovendien, weinig humaniteit. De twee bouwkundigen in den Raad, de Heeren Warnsinck en Heshuizen, BESTRIJDEN (natuurlijk!) DE AFBRAAK NIET. Niemant komt op het denkbeeld om, de brug te herftellende, zoo daartoe (ten fpijt der zware belasting, waarin Amsterdam beflagen is) het geld ontbreekt, gedurende eenige jaren een tol te heffen. Niemant komt op het denkbeeld, om in het openbaar te vragen, of wellicht eenig ondernemend man geneigd is die kans te wagen. Als men de brug anders toch afbreekt, kan er niets hards in zijn, in 't vervolg een pasfaadjepenning aan den »tragen voetganger" te vragen, die er over heen wil. Kan men zich kleingeestiger behandeling der publieke zaak denken?

Men heeft geen geld, om een (blijkends de drukke pasfaadje) onontbeerlijke brug te herftellen [1]) en men geeft duizenden guldens voor een monument, dat »tijdgenoot en nageflacht" in Noord Nederland tot »opwekking" tegen Vlaanderen en Brabant ftrekken moet, dat de kinderen van Hertog Jan I tegen elkander in het harnas moet jagen, dat de Vlamingen, Zeeuwen en Hollanders duurzaam moet verdeelen; men

1) Uit een onlangs genomen proef, blijkt dat dagelijks, van 8en tot 5en, 5000 en eenige honderden voetgangers (wier »traagheid" nog niet volkomen bewezen fchijnt) over de »Papenbrug" gaan.

geeft gaarne jaarlijks duizenden bij duizenden, om op den Stadsſchouwburg duitsche operazangers en fransche balletdansers te exploiteeren!

Men bouwt een nieuwe zwemschool op den Amstel. Zoû het wechbreken der Papenbrug hiermeê ook in verband kunnen ſtaan, daar men door het omſcheppen der »TRAGE voetgangers" en voetgangsters tot rappe zwemmers en zwemsters toch aan het ongerief der amotie van de Papenbrug denkt te gemoet te komen?

E. S.

FRANSCHE AKADEMISTEN EN HOLLANDSCHE BERICHTGEVERS. — De »Konst- en Letterbode" van 19 April zegt, dat den 10n April voor de *Académie Française* twee nieuwe medeleden verkozen zijn: »Aan den heer de Lacretelle is de heer Biot opgevolgd, die bij de eerste stemming twintig van de vier-en-dertig stemmen verkregen heeft. In de plaats van den graaf Molé komt de heer Falloux, die eerst bij de derde stemming," zoo gaat de »Bode" voort," »negentien stemmen op zich heeft kunnen vereenigen." En wat zegt nu op dit onwaardig onthaal, door de *Académie Française* aan een der uitmuntendste redenaars van Frankrijk, den eerlijken, liberalen, en godsdienstigen staatsman, den rijkbegaafden biograaf van Pius den Ve gewijd? — Wat zegt daarop de »Konst- en Letterbode"? »Zijn mededinger," zoo ſpreekt onze »Bode", de »mededinger van den heer Falloux, de heer Augier, had zeker meer aanspraak door zijne tooneelstukken; doch het stelsel om een aanzienlijk of ten minste rijk man te kiezen, heeft weder gezegevierd en de heer Falloux" (lees: Cte A. de Falloux) »is gekozen, hoewel beweerd wordt," zoo ſchertst geestig onze »Bode", »hoewel beweerd wordt, dat zijne verdiensten als schrijver niet tegen den roem kunnen opwegen, dien hij als vetweider verkregen heeft." Ziedaar de taal van ons letterkundig weekblad ter dezer gelegenheid; zoo iets durft de »Letterbode" opdisschen, die, als vertegenwoordiger ook der natuurkundige wetenſchappen en vriend van landbouw en œkonomie, zich bovendien wachten moest te ridikulizeeren, dat een ſchoone geest, een ernstig ſtaatsman, vurig redenaar en begaafd auteur tevens man van middelen is en de welvaart der landſtreek bevordert, waar hij verblijf houdt.

K. T. D.

"DIETSCHE WARANDE".

1856. N° 3: Mai et Juin.

JUBÉ ET BUFFET D'ORGUE

de l'Église de Rolduc.

A La première livraison de notre bulletin français nous avons ajouté des dessins de la belle crypte de l'église du séminaire Rolduc, œuvre romane des plus remarquables, et de la restauration de laquelle un architecte intelligent, M. Cuypers de Ruremonde, s'est sérieusement occupé avec intention d'y revenir dès que les fonds le permettront. [1])

Avant de parler du nouveau »jubé» dans l'église de Rolduc, une création récente du même artiste — nous voulons communiquer à nos lecteurs par quels moyens éminemment chrétiens nos amis du Limbourg ont résolu d'assurer l'achèvement prochain de la restauration de leur souterrain sacré et de leur église, dont la belle nef et les bas-cotés disposés d'une manière fort curieuse ont seuls échappé à une rénovation gothique du XVIe siècle et à une mutilation du XVIIIe. Voici, puisqu'il est dit *exempla trahunt*, et pour qu'en d'autres localités on trouve le courage d'avoir recours à des moyens également bons, les statuts de l'

ASSOCIATION

pour la restauration de l'Église et de la Crypte de Rolduc.

Art. I. Il est établi sous le patronage de Mgr Paredis, évêque de Ruremonde, une association ayant pour but la restauration de l'église et de la crypte du petit séminaire, établi à l'ancienne abbaye de Rolduc. Cette association est placée sous la protection de la Bienheureuse Vierge Marie et prend pour devise: *Ora et labora.* Prie et agis. (St. Bén.)

Art. II. Tous les membres de l'association forment trois catégories: les membres de la première catégorie contribuent annuellement, pendant trois ans consécutifs, pour la somme de dix francs; les membres de la deuxième catégorie, pour cinq francs, et les membres de la troisième catégorie, pour deux francs.

Art. III. On pourra se faire inscrire comme membre de l'association chez tous les professeurs et tous les élèves de Rolduc; item, chez tous les membres administratifs ou correspondants. L'inscription date du jour même de l'inscription. — Il suffira de notifier simplement sa retraite au bureau central, dans le cas qu'on voudrait sortir de l'association avant le terme écoulé de trois ans.—

1) Livraison de Janv.-Fév. p. 7.

Il sera présenté une quittance de versement aux membres qui n'ont pas payé leur contribution annuelle six mois après l'échéance.

Art. IV. Tous les membres de l'association seront rangés au nombre des bienfaiteurs du séminaire de Rolduc. Comme tels ils auront part à toutes les prières de l'établissement. — Il sera dit pour les membres une messe au premier samedi de chaque mois, ainsi qu'aux principales fêtes de la Ste-Vierge; il sera célébré annuellement une messe solennelle pour tous les membres vivants de l'association, le jour de l'Annonciation, et un service funèbre pour les membres défunts, la veille de l'Assomption. Les membres de l'association auront part en outre, eux et les leurs, aux deux services funèbres qui sont fondés à perpétuité pour les bienfaiteurs défunts de Rolduc.

Art. V. Les membres de l'association, habitant Rolduc, réciteront tous les jours l'Angelus pour tous les membres de l'association. Les membres du dehors sont invités à s'unir, d'esprit et de cœur, à la communauté de Rolduc, ainsi qu'à réciter la même prière en l'honneur de l'annonciation de Marie.

Art. VI. Les fonds de l'association sont exclusivement employés à la restauration de l'église et de la crypte de Rolduc.

Art. VII. Les restaurations seront dirigées par un conseil de dix membres, qui tous sont nommés par Mgr l'évêque. — Cinq de ces membres sont choisis parmi MM. les supérieurs de Rolduc et forment le bureau central; les cinq autres membres sont choisis parmi les associés du dehors.

En outre M. le directeur du petit séminaire a le droit d'assister à toutes les séances tant du conseil que du bureau, de prendre part aux délibérations et d'émettre son vote.

Art. VIII. Le conseil nommera au scrutin son président, son vice-président et son secrétaire; ils seront renouvelés tous les trois ans.

Le bureau nommera également au scrutin son président et son trésorier. Le secrétaire du conseil est en même temps secrétaire du bureau.

Art. IX. Le conseil se renouvellera partiellement tous les trois ans par la sortie de la moitié des membres, qui seront désignés, pour la première fois, par le sort, et des cinq autres membres les plus anciens après six ans. Au premier renouvellement du conseil trois des membres sortants doivent être pris dans le bureau central, et ensuite alternativement deux et trois.

Les remplaçants des membres sortants seront nommés par Mgr l'évêque. Les membres sortants peuvent être renommés.

Art. X. Le bureau central choisira lui-même un certain nombre de membres correspondants, pris en grande partie parmi les anciens élèves de Rolduc.

Art. XI. Le conseil se réunira une fois l'an au séminaire de Rolduc, le lendemain de la St Henri ou le lendemain de la Distribution des prix.

Il sera soumis à la délibération du conseil:

1°. Le plan et le devis approximatif des restaurations totales de l'église et de la crypte.

2°. Annuellement un devis approximatif des restaurations partielles projetées pour l'année suivante.

3°. Le compte des recettes et des dépenses annuelles.

4° Toutes les dépenses extraordinaires au-delà de cent frs.

Art. XII. Le plan et le devis des restaurations tant totales qu'annuelles seront soumis à l'approbation de Mgr l'évêque.

Art. XIII. Le bureau central se réunira au moins une fois le mois.

Il est chargé: 1° de préparer les affaires qui devront être portées au conseil;

2° d'exécuter les délibérations du conseil;

3° de surveiller les travaux;

4° d'administrer les fonds de l'association.

Art. XIV. Les membres du conseil ne pourront délibérer, s'ils ne sont au moins au nombre de six; les membres du bureau ne pourront délibérer, s'ils ne sont au moins au nombre de trois.

Dans notre «partie néerlandaise» nous donnons une description de l'église, dont la nef romane, avec ses bas-cotés, est encore à-peu-près intacte. Le transsept a beaucoup souffert; le plan du croisillon septentrional est traversé par une muraille, faisant partie d'une allée ou ga-

lerie, accollée extérieurement à l'aile droite [1]) de l'édifice. De la moitié de l'autre croisillon on a disposé également en faveur d'une construction, qui détruit les proportions du transsept. Ce dernier, ainsi que le chœur, se trouve élevé de sept ou huit *marches* au dessus du dallage de la nef; nous l'avons fait remarquer en décrivant la crypte. Une coupe longitudinale nous fait voir qu'il n'y a point de correspondance entre la disposition du transsept de la crypte et celui de l'église. Les croisillons de cette dernière s'étendent de la 1re à la 3me travée de la nef souterraine. Le chœur a été rebati en gothique de 1500. A droite et à gauche il est divisé en deux arcades et la clôture est faite au moyen de la moitié du décagone. Ce chœur ogival n'excède pas en hauteur la nef romane; ce qui est un *drawback* de plus pour cette construction relativement moderne, et ce qui nous fait espérer avec plus d'ardeur encore qu'un jour on pourra refaire le sanctuaire dans le style primitif.

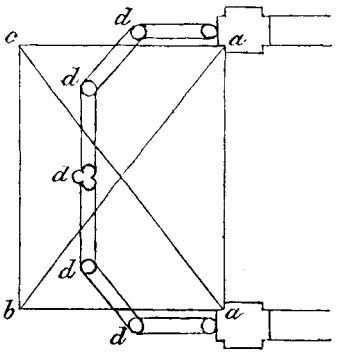

Voici maintenant le plan du jubé construit par M. Cuypers au fond de l'église, vis-à-vis de l'autel. *Acba* est le plan de la voûte supérieure, à la première travée. *Aa* sont les grands piliers qui flanquent l'entrée de l'église. *Ddddd* sont les courtes colonnes qui soutiennent les cintres surhaussés sur lesquels repose la galerie de l'orgue. L'organiste a la face tournée vers l'autel, et la niche du milieu avec les petites galeries qui l'accompagnent lui sert, pour ainsi dire, de fond de stalle. Nous ne doutons pas qu'en considérant que M. Cuypers avait à trouver l'occasion de placer une de nos «machines beuglantes et ronflantes [2])» dans une église romane, on s'accorde avec M. Zwirner «de la cathédrale de Cologne [3])», qui a approuvé la création de notre compatriote; création rendue bien faiblement par le crayon inexact du lithographe. Le jubé de Rolduc a été inauguré le jour de Ste Cécile de l'an 1853; les orgues ont reçues leur consécration à la fête de N.-Dame du Mont Carmel, le 16 Juillet de l'an dernier, en présence de Mgr Paredis, l'illustre protecteur de l'art chrétien dans son diocèse.

FLEUR DE L'HISTOIRE.

Légendes des Apôtres.

DAns la 3me livraison de notre recueil pour 1856 M. A.-C. Oudemans de Leide continue la publication des légendes dont nous avons dit un mot en rendant compte du contenu de notre second numéro de cette année. «La fleur de l'histoire» n'a subsisté

1) Archéologiquement parlant.
2) Nom technique des orgues modernes.
3) Meilleur titre que «de toutes les académies du monde payen".

jusqu'ici qu'à l'état de manuscrit du XVe siècle. Ce manuscrit est un *unicum*, et l'histoire littéraire des petits poëmes légendaires dont il se compose reste à faire. Jusqu'ici on n'a par rapport à elle aucun indice sûr. L'auteur néerlandais s'est servi de sources latines; s'il ne le disait pas lui-même on le verrait au premier coup d'œil. Cependant, les miracles qu'il raconte sont, pour la plupart, autant tradition orale de tout le moyen âge, que légendes transmises par écrit d'une génération de clercs à l'autre, *legendæ*, *choses bonnes à lire*. Cette fois-ci M. Oudemans publie la légende de S. Matthieu et de S. Jacques mineur. Nous ne pouvons nous refuser le plaisir d'en traduire quelques vers.

S. Matthieu prêchait l'évangile dans le pays d' «Ethyope», «appelé en thiois *Moriane*». Le fils du roi Egippus et de la reine Eufemia ou Eugemia était mort. Deux sorciers, Iaron et Arfaxat, faisaient toute espèce de prodiges dans la ville de Nadaber, de sorte que le roi et le peuple leur vouèrent un culte religieux. Mais ils ne réussirent pas à ressusciter le jeune prince. Alors, pas l'entremise de Candacius, habitant de Nadaber converti au christianisme par S. Philippe, la reine eut connaissance des miracles opérés par l'intercession de S. Matthieu, et l'apôtre

„Doen hi daer quam dedi hi faen
Tkint in ons heren name op-ſtaen.
Doen was die conincginne blide."

„Quand il y était venu il fit sur le champ
Ressusciter l'enfant, au nom de notre
(Seigneur.
Alors la reine était heureuse,"

elle y rassembla tout le peuple pour voir «un dieu en figure humaine»; mais S. Matthieu leur ouvrit les yeux et leur dit qu'il n'était que l'envoyé, que le très-pauvre serviteur du Dieu de l'univers, et il engagea ceux qui étaient venus de lointains pays pour lui apporter des offrandes, à se faire baptiser et à consacrer leurs trésors à la fondation d'une église.

„„Hier ane leghet vele bat
Dan ane mi, ic ſegge u dat."

„„C'est de bien plus d'importance
Que mon honneur, je vous le dis en
(vérité!„

Doen ſi kersten waren ghedaen
Ghingen ſi ALLE ſonder waen
Die kerke met haeſten maken.
Oec ſeggic u in waren ſaken
Dattie kerke ghetimmert was
In .XXV. daghen, alsict las."

Quand ils avaient été fait chrétiens
Ils allèrent TOUS en grande hâte
Travailler à la construction de l'église.
Aussi je vous dis sérieusement
Que l'église se trouva bâtie
En XXV jours, comme le livre en
(témoigne.„

N'est-ce pas là un symbole touchant du dévouement universel qui concourut à la création de ces immenses monuments de la foi de nos pères?

„Doe noemeſe [de kerk] matheus
Op-verſtanneſſe, wi leſent dus,
Want tien tide daer geſcieden
.IJ. op-verſtanneſſen, als ons bedieden
Die vraye historie, ſijts gewes.
Dierſte van deſen .ij. een es
Op-verſtanneſſe vanden Kinde
Dien god ſijn leven weder finde
Om st. matheus bede,
En om die liede noch oec mede.
Dander op-verſtanneſſe was groet
Daer t-volc op-ſtont van der doet
Der ſonden, daerſi in hadden geleghen,

„Alors on nomma cette église
Résurrection de S. Matthieu,
Parce que, en ce temps,
Deux résurrections y avaient eu lieu,
(comme
La véritable histoire nous en instruit.
La première de ces deux est
Une résurrection de l'enfant
Auquel Dieu rendit la vie,
A la prière de S. Matthieu
Et pour l'amour du peuple.
L'autre résurrection était grande,
Car le peuple ressuscita de la mort
Du péché, dans laquelle il avait été
(plongé

Ẽn dienden Gode sonder ontweghen, Daer na hiet die kerke aldus."

Et servit Dieu dorénavant sans dévier C'est d'après cela que l'église reçut ce (nom."

Voici un beau passage de la légende de S. Jacques mineur.

«Ce Jacques s'appela frère de N. S. par iij raisons. La première c'est que les Juifs, dans ces temps avaient l'habitude d'appeler »frères" ceux qui étaient enfants de deux sœurs ou de deux frères. L'autre était qu'il ressemblait tant [à N. S.] que ceux qui ne *conversaient* pas avec eux ne pouvaient savoir au juste quel était l'un ou l'autre. C'est pour cela, à ce que m'apprend le *latin*, qu'ils firent embrasser Jésus par Judas, parce qu'ils craignaient que Jacques ne fût emprisonné et que Jésus ne leur échappât. La troisième raison était bien grande! Quand Dieu voulut subir la mort, Jacques déclara qu'il ne mangerait pas avant que le Seigneur ne fût ressuscité. Or quand Jésus était ressuscité il alla droit à Jacques et lui dit: »Sois heureux, mon cher frère! Je suis ressuscité; si tu veux, tu peux aller manger." On l'appelle aussi Jacques le juste, à cause de sa grande sainteté; car il était saint avant que Dieu ne vînt sur terre. Il ne but jamais ni du cidre ni du vin. Il s'appela *mineur*, parce que l'autre était plus âgé; l'autre Jacques fut aussi plus tôt fait disciple du Seigneur. Il était si ardent à la prière qu'il avait des crevasses dans les genoux.... C'est lui qui, après Jésus, chanta la première messe à Jérusalem.»

UNE COMÉDIE INÉDITE

de Pierre (di Cornelio) Hooft.

Parmi les œuvres dramatiques de Gerbrand Adriaens Brederoô on a toujours compté une comédie intitulée «Brederoods Schijnheiligh»: un «Tartufe» néerlandais de la première moitié du XVIIe siècle. Brederoô doit être rangé parmi les poëtes qui cultivaient «l'art pour l'art»: un art démocratique, un art traîné souvent par la fange des marchés publics et des mauvais lieux, et auquel les protecteurs de Breêroô imputaient une tendance morale pour excuser les extrêmes libertés de langage, auxquelles le poëte s'adonnait dans presque toutes ses pièces: «Comment voulez vous qu'il combatte le vice, sans le peindre!» s'écrièrent ses amis. Mais pour nous, qui sommes placés à une distance suffisante pour ne pas avoir besoin d'attribuer ou de reprocher à Breêroô des vues et des intentions qu'avec son caractère indépendant, son humeur égrillarde et ses goûts dissolus, il ne pouvait avoir, nous ne voyons dans son travail aucune passion philosophique ou religieuse; et si l'élément démocratique y prédomine, c'est par pur plaisir des couleurs locales, par habitude, par une pétulance qui compte parmi ses qualités dominantes. Il n'était donc pas probable que Breêroô composerait un drame où un hypocrite était destiné à jouer un rôle important, et qu'il omettrait de peindre ce personnage avec cette vigueur de coloris, et ces touches piquantes auquel il nous a accoutumés. C'est cependant ce que l'on observe dans le «Schijnheiligh». C'est une pièce, qui a la tendance générale de compromettre les gens d'église, mais on ne voit pas percer d'invidualité hollandaise sous la robe du héros. Comment s'est-il fait que Brederoô, qui fréquentait beaucoup *la foule*, pour y étudier ses types, n'ait pas

mieux caractérisé son personnage principal? — Je crois que la réponse à cette question peut être courte. C'est que — le «Schijnheiligh» n'est pas de Breêroô. Il se livrait sur le terrain social de la première moitié du XVIIe siècle en Hollande une guerre sanglante entre le théâtre et les ministres de l'église orthodoxe. Comme chefs de file de la première de ces puissances, nous devons nommer en premier lieu Samuel Coster, médecin, poëte et *impresario* tout à la fois, et notre grand auteur tragique et lyrique Joost van den Vondel. L'opposition de la scène contre la chaire doit souvent s'être organisée au château de Muyde, où le maître du logis, le poëte Pierre (di Cornelio) Hooft, 1^r^ officier du Gooiland, aimait à s'entourer des beaux-esprits de l'époque. Hooft, inscrit dans les registres d'aucune des communions religieuses qui se trouvaient alors dans nos provinces, était ce qu' aujourd'hui nous nommons libéral; il tenait aux «grands principes»; du reste homme de foi et d'honneur — mais, en même temps, un peu homme du monde. Il aimait beaucoup à s'amuser tranquillement. Il donnait des fêtes charmantes dans la saison où les p unes de son verger mûrissaient, et lui ainsi que sa dame et ses filles faisaient les honneurs du château avec une grâce comme s'il en avait été le seigneur, au lieu d'en être le châtelain, au service des États. Avec ses opinions politiques et religieuses, il ne pouvait pas s'empêcher de s'associer quelque peu aux opinions et aux travaux des poëtes dramatiques, qui livraient bataille à l'église orthodoxe. Mais il avait garde d'en rien faire paraître au dehors. Il ne voulait pas risquer de se brouiller avec un parti influent qui déjà avait voulu lui disputer quelques-uns de ses droits dans la ville de Weesp. Maintenant M. le prof. Van Vloten a découvert dans les manuscrits de la poésie de Hooft une traduction ou plutôt une imitation de la pièce «Lo Ipocrito» de l'Arétin, et d'une comparaison de cette œuvre en prose avec la pièce attribuée à Brederoô résulte évidemment que la dernière n'est qu'une copie du travail de Hooft parsemée de rimes souvent assez mal sonnantes et entravant la marche regulière des phrases. Et ce qui est assez curieux c'est que Brederoô ne peut en avoir versifié que les premières scènes, puisque quatre ans après sa mort Hooft écrit à un ami que l'«Hypocrite» est encore entre les mains de celui qui «continuerait à le faire parler en vers». Maintenant il nous semble hors de doute que si l'on a sans fondement suffisant chargé la mémoire de Breêroô de la responsabilité du «Schijnheiligh», il est également improbable que Hooft ait traduit «Lo Ipocrito» de l'Italien pour rendre un service littéraire à Brederoô; et l'imitation de Hooft doit, selon nous, être compté au rang de ces manifestations caractéristiques du libéralisme des années 1615—1640 contre le parti des ministres calvinistes. La publication de la comédie est donc propre à jeter une nouvelle lumière sur la figure remarquable du châtelain de Muyde, et les obligations que notre littérature a contractées vis à-vis de M. le prof. Van Vloten se trouvent augmentées encore par ce complétement inattendu des œuvres d'un de nos premiers écrivains.

Nous avons fait précéder la comédie d'une introduction, où nous avons dit quelques mots sur le temps qui vit naître «Lo Ipocrito», comme sur les jours où il fit son entrée sur la scène hollandaise. L'Arétin nous rappelle le souvenir des mauvais jours de Macchiavel et des cardinaux beaux-esprits, qui, avec leurs «Asolani» et leurs «Calandra», amusaient tour à-tour les cours de Ferrare, d'Urbin et de Rome.

Nous y avons déploré l'action de cette «Renaissance», qui avait réussi à charmer même un pape comme Léon X (le grand homme dont M. Audin nous a tracé un si beau portrait), au point qu'on a pu représenter devant le chef de l'Eglise la «Calandra» du cardinal Bibbiena et la «Mandragola» de Macchiavel. Vasari nous fait même connaître l'artiste qui a été chargé d'en faire «l'apparato e la prospettiva»; c'est Baldassare Peruzzi [1]). C'est un fait à enregistrer par notre savant et révérend ami Mgr Gaume, S. George des jours modernes qui finira par terrasser le dragon du paganisme civilisé, et par extirper les «vers rongeurs» de la société d'aujourd'hui.

VANDALISME.

UN des points les plus intéressants de notre topographie historique est certainement le village d'Egmont avec ses environs. C'est là que S. Adalbert prêcha l'évangile dans notre province et en confirma la vérité par l'effusion de son sang. C'est Egmont, qui est le centre du comté de Thierry Ier, c'est l'église d'Egmont, à la défense de laquelle fut appelé ce prince, fondateur d'une des plus illustres familles de l'Europe, la maison des comtes de Hollande et Zélande, seigneurs de Frise. C'est l'abbaye d'Egmont qui, pendant plusieurs siècles, a servi d'asile à l'élite de nos savants; objet des munificences de nos comtes; bibliothèque sans égale; galerie d'œuvres d'art religieux; digne monument funèbre de nos premiers seigneurs; rival d'Utrecht, pour l'autorité religieuse et la charité chrétienne. C'est d'Egmont qu'est issue une des quatre familles les plus nobles, les plus anciennes, les plus braves, les plus riches des Pays-Bas. Son château a été le manoir de Lamoral d'Egmont, dont la tête est tombée sous le glaive du bourreau en expiation de la grande révolte néerlandaise du XVIe siècle; chaos dont est née la puissante république des sept Provinces unies. Il y a quelques années on a honteusement détruit les derniers restes de l'abbaye; on a violé les saints tombeaux des princes et des savants. Ces dernières semaines ont été témoins du nivellement du sol du château; de l'anéantissement de la dernière pierre qui en marquait l'emplacement.

BIBLIOGRAPHIE.

M. Kruseman, libraire-éditeur à Harlem, qui serait un des *electi* en cas que la bibliopolie néerlandaise donnât droit d'aspirer à la noblesse et que notre Etat eût ses barons Cotta et ses députés Cans, — M. Kruseman a réalisé en partie un des *pia vota* les plus chers des amis de la littérature néerlandaise. Il vient de commencer la publication des œuvres poétiques de notre grand Bilderdijk. L'éditeur

1) Vasari, "Vite", III, 328.

a fait des sacrifices notables pour parvenir à l'exécution de son dessein. La propriété des nombreux ouvrages du prince de nos poëtes reposait en différentes mains, les unes moins libérales que les autres. M. Kruseman a pourtant réussi a recueiller au complet les «droits» nécessaires, pour publier son poëte en entier. C'est M. Da Costa, le disciple du grand maître, l'Elisée de cet Elie, qui a bien voulu se charger de la direction de l'importante entreprise. Il classe les poëmes d'après leur genre et, en second lieu, chronologiquement. C'est dommage que les œuvres en prose de Bilderdijk n'aideront pas à compléter ce monument érigé à sa mémoire. Bilderdijk, c'est une unité; on ne peut le rendre en partie sans le dénaturer quelque peu. Cependant nous devons être reconnaissants pour ce qui nous sera donné, et nous souhaitons de grand cœur que la nation en s'associant à l'entreprise prouvera mériter l'honneur d'avoir donné le jour à un génie qui n'a rien à envier soit à Gœthe, soit à Byron, soit à Lamartine, pour avoir ouvert une nouvelle voie à la poésie, et aux théories philosophiques qui lui servent de base. [1])

«La vie de Goethe», traduite de l'allemand par M. C.-M. van Hees, enrichi d'une préface par le professeur Opzoomer. C'est la préface qui est curieuse. Quand M. Opzoomer était étudiant, il excellait dans presque toutes les sciences académiques, et à peine majeur il fut nommé professeur de philosophie à l'université d'Utrecht. A Utrecht on entendait jusque-là par le mot *professeur* un homme soit grand et sec, soit passablement ventru, portant lunettes et — perruque ou poudre. Dans la personne de M. Opzoomer c'était, au contraire, un élément de la jeune Hollande qui faisait son entrée dans le vieux sanctuaire. Il paraît que cette distinction a tant soit peu ébloui ou gâté le jeune savant, et aujourd'hui il vient nous annoncer d'un ton un peu maussade que *pour apprendre ce que c'est que la poésie* nous devons nous placer aux pieds de Shakespere et de Goethe. Nous n'en croyons rien, malgré l'assertion de M. Opzoomer. Comme lui nous avons lu l'auteur de Faust et celui d'Othello. Nous admirons cordialement tout le parti que leur génie a tiré de la poésie populaire et de l'histoire tant privée que politique; mais nous avons lu Vondel et Bilderdijk, et nous croyons que Vondel et Bilderdijk sont poëtes aussi et de grands poëtes même. S'il s'agissait d'avoir la conscience de nos facultés nationales, nous déclarerions avec moins d'hésitation qu'Amsterdam a eu ses deux grands poëtes que bien que la bonne ville d'Utrecht ait son théoricien compétent d'esthétique et d'histoire littéraire.

MM. Buffa & Fils d'Amsterdam viennent de publier la belle gravure du «Schuttersmaaltijd» de Van der Helst. Préparée et commencée par Couwenberg dans sa trop courte carrière, cette gravure a pris dix ans environ du travail incessant de M. J.-W. Kaiser, artiste de haut mérite et qui a réussi à réaliser dans ce travail l'alliance de la couleur et du dessin. Nous avions cru qu'il aurait valu à son auteur une distinction à la grande exposition de Paris; mais il n'en a rien été. Du reste il n'y a qu'un très petit nombre d'années que le chef-d'œuvre de l'école naturaliste, le «Schuttersmaaltijd» sus-dit, soit connu à l'étranger. M. Kaiser peut se consoler, si son talent prouve, par là,

1) Voir notre «Littérature Néerlandaise", p. 221.

avoir de l'analogie avec celui de Van der Helst. Ajoutons que le roi Guillaume III s'est empressé d'indemniser le digne artiste, en lui accordant la décoration du lion néerlandais.

MÉLANGES.

Dans nos «Mélanges» nous avons rendu compte du concours de Lille. Nous nous félicitons de la bonne réussite, et nous voyons avec plaisir que la seconde médaille d'or est échue en partage à un néerlandais, M. Lodewijk de Curte. M. de Curte, dès son début, a remporté le grand prix de l'académie de Gand; en 1842 il remporta une médaille pour l'architecture à Paris. C'est à lui encore que fut décerné le prix dans le concours pour la construction de l'église de la reine Louise-Marie à Laken. L' «Ecclesiologist» qui a donné une appréciation judicieuse et sévère des plans de Lille avant que l'adjudication des prix n'eût eu lieu, a assigné à M. de Curte une place honorable. Il l'aurait placé dans sa 1re classe, n'eût été «a certain extravagance», l'expression d'une richesse par trop luxuriante.

Les autres petites notices dans nos mélanges sont d'un intérêt purement local; nous nous dispensons d'en rendre compte.

Nous insérons, au contraire bien volontiers dans notre revue un hommage rendu par M. Edw. van Even à la mémoire d'un homme de mérite, numismate célèbre, qui est décédé à Louvain.

J.-P. MEYNAERTS.

La Science de la numismatique a fait une perte regrettable, au mois de Janvier de cette année, en la personne de M. Jean Pierre Meynaerts de Louvain. [1]) Ce numismate distingué, était né dans l'ancienne capitale de Brabant, le 22 Octobre 1786, de *Jean-Baptiste*, exerçant la profession de distillateur, et de *Barbe Goffyn*. Il commença ses études humanitaires à l'école dirigée par Mr Joseph Ansiau et les acheva au Collége Communal, érigé en 1804. Le jeune Meynaerts travailla d'abord dans l'étude du notaire Huygens, puis dans celle du notaire Dupon. Il entra ensuite au Greffe du tribunal civil de Louvain et y obtint, au boût d'une année, le poste de chef de Bureau. Le 3 Mai 1811, il épousa Mlle *Marie-Hélène Jacquin*, la fille du portraitiste distingué de ce nom, et s'établit comme négociant en vins. S'étant acquis, par son activité, une fortune honorable, il se retira, en 1828, du commerce, pour se vouer entièrement à la science de la numismatique, qu'il n'avait cessé de cultiver depuis sa tendre enfance. Il se forma une collection de médailles qui était, sans contredit, la plus riche, la plus choisie et la plus curieuse du Pays. Cette collection renfermait des suites considérables de monnaies grecques, romaines, byzantines et visigothes. Le tout était en or. Meynaerts ne recueillait pas des médailles pour le seul plaisir de les posséder. Il y recherchait un intérêt historique et savait le mettre en relief. Il publia plusieurs articles dans la *Revue de la numismatique française*, publiée par ses amis MM. Cartier et

1) Il était frère de Henri Meynaerts, conseiller à la Haute Cour de justice de Bruxelles, chevalier du Lion néerlandais, mort à la Haye en 1831.

de la Saussaye, et prit une part active à la rédaction de la *Revue de la numismatique belge*, dont il était membre-fondateur. Notre numismate a publié, en outre, le catalogue de son médalier sous le titre de: *Description de la collection de médailles antiques recueillies par J.-P. Meynaerts, de Louvain*, Gand 1852, de 147 pages in-8°, avec gravures.

M. Meynaerts qui était, depuis plusieurs années déjà, sujet aux vertiges s'était encore promené, aux Boulevards de Louvain, le 23 Janvier vers le soir. Le lendemain matin on le trouva mort dans son lit.

Son enterrement eut lieu le Samedi, 26 du même mois, au cimetière de l'abbaye de Parc près de Louvain, où il avait lui même indiqué sa sépulture. Après les prières de l'église, dites par les moines de l'ordre de St Norbert, j'ai adressé à la mémoire de celui qui fut mon maître et mon ami, les paroles suivantes:

«Messieurs,

«Vous connaissiez tous le citoyen estimable dont nous venons confier les restes mortels au Champ du repos. Si je prends ici la parole pour vous en entretenir un instant, ce n'est pas parce que je l'ai plus intimement connu que la plupart d'entre vous, mais parce que j'ai à m'acquitter envers lui d'un saint devoir, du devoir de la reconnaissance.

«Ma jeunesse s'est passée auprès de Mr Meynaerts. J'ai joui pendant 25 ans, et cet espace compte dans la vie de l'homme, de son amitié, de sa parfaite bonté. Il m'était plus qu'un ami; il m'était un père et un guide. L'excellent homme se dévoua en toute circonstance pour moi, avec une sollicitude vraiment paternelle. C'est lui qui dirigea mes premières études, qui m'initia à la science de l'Histoire, et si je puis rendre, dans la suite, quelques services à mon pays, ce sera grâce à ses soins désintéressés. Qu'il me soit donc permis, Messieurs, de rendre un dernier hommage à sa mémoire.

»M. Meynaerts était le type de l'homme respectable. Il y avait en lui quelque chose d'antique, de véritablement exemplaire. Il unissait à une science étendue une modestie édifiante. Lui seul, dans le Pays, possédait à fond la numismatique ancienne, lui seul savait fixer l'opinion des savants au sujet de l'authenticité des médailles antiques. Non seulement de tous les coins de la Belgique, mais de tous les coins de l'Europe, on avait recours à sa longue expérience. Mais ces témoignages flatteurs, loin de lui reveler sa supériorité scientifique, le rendaient plus modeste encore. Un besoin d'obscurité, une humilité opiniâtre formaient les traits principaux de son caractère. Mais cela n'ôtait rien à sa parfaite sociabilité. Il était d'une aménité sincère et attachante, d'une bienveillance à toute épreuve. Son commerce était toujours sûr, toujours agréable, et empruntait quelque chose de piquant à la rondeur de ses manières et à sa noble franchise. Son dévouement ne connaissait pas de bornes. La splendide collection numismatique qu'il avait formée et qui lui avait coûté trente années de labour et de sacrifices, était toujours ouverte aux études des savants. Il s'estimait heureux lorsqu'il pouvait être utile aux progrès d'une Science dont on comprend, maintenant plus que jamais, la haute utilité, pour l'éclaircissement de l'histoire. [1])

1) MM. Lelewel, Falbe, de Reiffenberg, Bresseau, et plusieurs autres illustrations de la Science de la numismatique, ont puisé dans le médalier de M. Meynaerts des matériaux pour leurs ouvrages.

M. Meynaerts était non moins recommandable comme citoyen que comme savant. Ami sincère de son pays, il applaudissait de grand cœur à tous les progrès réalisés par la nation. Il portait à ses concitoyens tout l'estime possible et s'intéressait généreusement au bien-être de sa ville natale. Chrétien sincère, fermément attaché aux préceptes de l'Évangile, il n'oubliait jamais les devoirs qu'il avait à remplir envers les pauvres. Chez lui les mérites du savant étaient rehaussés par les qualités de l'homme; c'était une belle intelligence et un noble cœur!

»Je m'arrête, Messieurs; je voudrais pouvoir vous entretenir un instant encore des travaux scientifiques de mon pauvre maître; mais l'énergie me manque à cet effet. Sa mort soudaine m'a trop profondément affligé. Devant cette fosse, qui va l'engloutir à jamais, je n'ai plus que des regrets et des larmes!!

»Adieu donc, mon cher et digne maître! Reposez en paix au sein de cette antique abbaye peuplée de prières et de grands souvenirs. Veuillez accueillir, là-haut, avec la même bonté dont vous n'avez cessé de me combler sur la terre, l'expression de ma vive reconnaissance et de mes regrets éternels! Adieu!!»

EDWARD VAN EVEN.

Louvain, 1856.

A PROPOS DE POURPRE BLANC OU BLANCHE [1].

Nous n'avions pas tort en ne pas admettant qu'il y eût «du pourpre blanc», c'est comme qui parlerait d'un «cercle carré». Mais il s'est glissé une faute de grammaire dans notre plume, quand nous avons dit que le poëte de la «Fleur de l'Histoire» eut revêtu son «apôtre» «du pourpre»; c'est évidemment de LA pourpre dont nous avons voulu parler; c'est-à-dire de «l'étoffe teinte en pourpre». Mais voilà qu'un collaborateur obligeant du «Konst- en Letterbode» nous rappelle fort à-propos (et nous lui en exprimons ici toute notre gratitude), que le nom de la *teinture* est passé à l'*étoffe*, avec un tel reniement de son origine, qu'on a appelé *pourpre* du drap fin de couleur *grise*, *blanche* *verte* etc. Voici le passage, cité par notre savant collègue, de l'ouvrage de Le Grand d'Aussy «Fabliaux etc."» T. II, p, 109:

»On verra plus bas de la pourpre grise. Dans Ducange, au mot *purpura*, on en trouve de la *rousse*: ce qu'on pourrait à toute force expliquer par ce qui a été dit ci-dessus de celle de Tyr. Mais ce qui dérange les explications, c'est que l'on trouve aussi et de la *pourpre* et de l'*écarlate* blanche. Je soupçonne que ces couleurs ne s'employant, à cause de leur cherté, que pour les draps les plus fins, on a donné dans la suite le nom d'écarlate ou de pourpre, non à la couleur, mais à l'étoffe même.

de pourpre
Et s'affuble... d'un vert mantel pouprine.
«Fabliau de Gautier d'Aupais».

De sorte que notre poëte n'a pas voulu parler de l'ampleur des vêtements de S. Barthélémy, mais de leur tissu.

---

1) Voir pag. 21.

M. De Baecker de S.-Winoxbergen (Flandre française) à la bonté de nous communiquer, sous la date du 8 Avril ce qui suit :

«Mon cher ami,

Je viens de découvrir dans une petite ville de l'Artois, ancienne province néerlandaise, un manuscrit du XVe siècle. C'est un magnifique volume in-f^{o}. de 252 feuillets avec dessins et lettrines coloriées; il renferme les poésies de Guillaume de Machault et une traduction du livre des Consolations de Boëce. J'en extrais les vers que le poëte a composés sur la musique; c'est un éloge de cet art. J'ai le plaisir de vous les envoyer comme étant d'un poëte qui a eu une certaine réputation. Vous verrez si la «Dietsche Warande» peut en faire son profit. [1])

ELOGE DE LA MUSIQUE AU MOYEN-AGE.

Et musique est une science
Qui veult qu'on rie chante et dance
Cure na de merencolie
Ne dõme qui merencolie
A chose qui ne peut valoir
Ains met tieulx gens en non challoir
Partout ou elle est joie y porte
Les desconfortes reconforte
Et nes seulement de louyr
Fait elle les gens resjouir
Ninstrument na en tout le monde
Qui sur musique ne se fonde
Ne qui ait souffle ou touche ou corde
Qui par musique ne sacorde
Tous ses fais plus a point mesure
Que ne fait mille autre mesure
Elle fait toutes les carolles
Par bours par cités par escolles
On l'en fait l'office divin
Qui est fais de pain et de vin
Peut on penser chose plus digne
Ne faire plus que gracieux signe
Comme d'essaucier Dieu et sa glore
Loer servir amer et croire
Et sa douce mère en chantant
Qui de grâce et de bien a tant
Que le ciel et toute la terre
Et quanque ly mondes enserre
Grand petit, moyen et menu
En sont gardé et soustenu.
J'ay ouy dire quely angres
Ly saint. les saintes. ly archangres
De vois délé saine et clere
Loent en chantant Dieu le père
Pour ce quen glore les a mis
Com justes et parfais amis
Et pour ce auxi que de sa grâce
Le voient ades face à face
Or ne peuent ly saint chanter
. . . . . .
Donc est musique en paradis

1) Pour cette pièce et pour celle qui suit, nous suivons serupuleusement la copie de M. De Baecker.

David ly prophete jadis
Quand il voulloit appaisier l'ire
A Dieu il accordoit sa lire
Donc il harpoit psaultiers et oroisons
Ainsi come nous le lisons
Que sa harpe a Dieu tant plaisoit
Et son chant qu'il se rapaisoit.

Orpheus mist hors Erudice
Denfer. la conīte la faitice
Par sa harpe et par son doulz chant
Cilz poetes donc je vous chant
Harpoit si tres joliement
Et si chantoit si doulcement
Que les grans arbres s'abaissoient
Et les rivierer retournoient
Pour ly ouir et escouter
Si quon doibt crerre sans doubter
Que ce sont miracles appertes
Que musique fait voire certes.

LE FLAMAND DE LA FRANCE.

« A propos de Nordpeene (nous écrit encore M. de Baecker), je viens de me procurer un manuscrit qui est le cartulaire d'un ancien couvent de ce village. Presque tous les actes qu'il contient sont en flamand. Je vous en transcris un relatif à un seigneur de Halewyn : »Ic Wouter »van Halewyn rudder heere van Borre kennē ende doen te wetene allen »den ghenen die dese myne lettren zullen zien ofte hoorē lesen dat ic »up den dach van hedent gheconsenteert hebbe ende consentere biden »īhouden van desen mynē hardē weerden heere ende neve haer Joos »van Halewyn ruddere heere vā Pyenne dat hy sal moghen gheven »zekeren religieusen die nu corte sullen cōmen wooneñ ende heuren »risideñ houden te Pyenne eene tiende toebehoorende den selven heere »van Pyenne streckende bīnd der prochie van godenaertmelde (Godewaers- »velde, village de l'arrondissement d'Hazebrouck) inde Casselrie van Cassel- »ambacht ghehoude in leene vā mynē hove ende heerscepe te Borre (village »du canton et de l'arrondissement d'Hazebrouck) sond' daerof ghehoudē »tsine my te betalē by minen voerss. heere noch den selve religieusen »te deser waerf ōme de veranderinghe van dien eeneghe tiendē pēnīc »noch verlief ōme de selve tiendē voert te doene amortierē by consētc »van minē gheduchte heere den selvē religieusen al zo daer toe be- »hoorē sal behoudē ende mids aldies dat de voerss religieusen ghehoudē »werden de selve tiende van my te houdene in leene ter causen van »mynē voerss hove ende heerscepe van Borre by eene stervelikē mānc »ōme te cōmene te hove ende den ghedinghe tallen tidē als van noede »wert ende mids betalende verlief ter dood. In kēnesse vā [dien myn] »zeghelē hier an gheanghē ende myn handteekene hier onder ghestelt »den XIX dach van marte int jaer duust .cccc. seven-sestich."

Voilà, mon cher ami, un échantillon de notre flamand au XVe siècle.

LA "WARANDE"

en 1855. [2]

PARTIE LITTÉRAIRE.

Nous terminons notre rapide inspection du contenu de la «Warande» pour 1855 par l'énumération des derniers ouvrages critiqués ou annoncés sous la rubrique «Bibliographie».

«Almanack des Volks» (almanac du peuple — pour 1855), publié par la société flamande à Anvers. La société flamande *d'Anvers* fait exception à la règle; la plupart des corporations qui, dans les Flandres et dans les autres provinces flamingantes de la Belgique, se dévouent au maintien et à la défense des droits sacrés de la nationalité thioise, unissent à un zèle admirable et fécond une sympathie évidente pour les principes fondamentaux de toute société bien organisée: la religion, la famille, la propriété. Sans prétendre que la société flamande d'Anvers prêche avec une conséquence irréprochable des théories subversives, nous regrettons que dans son Almanac il se trahisse un esprit quelque peu démagogue et, il faut en venir à cette confession, très peu religieux. Nous ne doutons pas, néanmoins, qu' auprès des membres les plus influents de la société de meilleures convictions ne finissent par s'établir.

«Das Wesen und die Formen der Poesie» (L'essence et les formes de la poésie), traité philosophique de M. Moriz Carrière. L'auteur entreprend dans ce livre la «réconciliation» du Deïsme et du Pantheïsme; tentative touchante d'un esprit supérieur qui n'a pas trouvé dans ses prédilections panthéistes la solution des problèmes de l'esthétique.

Un traité du Dr Hanslick »Du beau musical», Leipsick, 1854. M. Ed. Hanslick proteste par ce travail contre l'esthétique comme science du sentiment seul. Il réduirait toutes les impressions artistiques (au besoin) à des formules de géométrie et il tâche de prouver que les *formes* considérées en elles-mêmes et sans qu'elles expriment palpablement un sentiment déterminé ou une pensée litteraire, jouissent d'une vitalité, qui n'a rien à envier soit au tableau de genre, soit au drame proprement dit. Il y a *du vrai* dans ce qu'avance M. Hanslick.

Nous avons annoncé le dernier tome de »L'Histoire de la poésie Néerlandaise du Moyen-âge» par M. le doct. Jonckbloet. L'auteur occupe une place des plus honorables dans les premiers rangs des promoteurs de la nouvelle science littéraire de notre patrie. De main de maître il a tracé ce tableau de la marche de notre poésie thioise. Cependant il y a dans son travail trois choses que nous regrettons. Pourquoi s'arrêter aux confins de la poésie et de la prose; pourquoi faire d'une forme

2) Vois pag. 5—8, 25—30.

souvent accidentelle la condition qui donne droit à quelque phénomène littéraire d'être inscrit dans le beau livre de M. Jonckbloet? Nécessairement le complet du tableau de la poésie souffre de l'exclusion de la prose. M. Jonckbloet devra, du reste, reconnaître lui-même que, dans la »Vie de J.-C.» en prose thioise du XIIIe siècle, se trouve plus de poésie que dans certaines chroniques en vers. Notre seconde remarque se rapporte à la révolution qui s'est opérée dans les idées de M. Jonckbloet touchant la valeur de notre poésie épique et didactique. Autrefois M. Jonckbloet ne pouvait souffrer celle-ci tant il était épris de l'autre; mais ayant vu que notre grand traducteur d'ouvrages didactiques, Maerlant, pouvait convenablement être considéré comme un des premiers apôtres d'un système de philosophie sociale qui allait bien à M. Jonckbloet, il n'a plus donné au genre épique le pas sur le genre didactique. Si (troisièmement) M. Jonckbloet avait davantage considéré la poésie littéraire dans son unité avec la poésie traditionnelle du peuple, il aurait trouvé le moyen de maintenir le renom de nos épopées du moyen âge à la hauteur que, dans le temps, il s'est plû, lui-même, à leur assigner. Du reste M. Jonckbloet est un savant pour qui nous professons la plus haute estime et nous souhaitons beaucoup que ses publications *françaises* «Guillaume d'Orange» et «li Romans de la charrette» aient en France tout le succès que les excellents travaux de notre compatriote méritent. [1])

M. Serrure fils a publié, presque simultanément, avec les premières livraisons de l'œuvre périodique, intitulée. «Musée national, pour la littérature, les antiquités et l'histoire des Pays-Bas», dont nous avons parlé à la pag. 30 une «Histoire de la littérature néerlandaise et française dans le comté de Flandre, depuis les temps les plus reculés jusqu' à la fin du règne de la maison de Bourgogne.» Ce travail remarquable d'un jeune homme de dix-huit ans a remporté la palme bien méritée, mise au concours par la «Société royale des beaux-arts et de la littérature» de Gand. Non seulement M. Serrure donne l'histoire, presqu' inconnue jusqu'ici, des poëtes français de la Flandre, mais il éclaircit encore plus d'un point douteux dans l'histoire de la littérature néerlandaise.

«Bibliographie des Deutschen Kirchenliedes», par M. Phil. Wackernagel. Il n'y a que nos frères allemands qui savent faire de ces bibliographies dont la 1re livraison renferme 544 grandes pages. Nous regrettons que la partie qui concerne notre patrie ne soit pas un peu mieux nourrie.

Deux instituteurs, MM. van Loghem et Elberts se sont mêlés d'écrire un «Tableau de la littérature française» en français. Pour l'honneur de leur patrie, nous espérons que cet opuscule ne franchisse pas ses limites.

Le mouvement littéraire et artistique, qui est très vivace dans notre province du Limbourg, se manifeste entr'autres par les faicts et gestes de la Société historique et archéologique à Maestricht. Nous avons annoncé les trois premiers «fascicules» des notes et mémoires publiés par la société. Il est à espérer que la langue dans laquelle ces «Annales» se publient (le français) contribue à leur procurer à l'étranger tout le succès qu'elles méritent.

Nous avons annoncé avec une vive satisfaction la nouvelle édition de

1) En dépôt à la librairie archéologique de V. Didron, à Paris.

l'«Histoire de Ste Elisabeth». M. le Cte de Montalembert, par la vie d'une sainte comtesse, et M. Victor Hugo, par la vie d'une histrionne, ont contribué tous les deux puissamment à l'éveil du sentiment de l'art chrétien. Quelques soient nos opinions politiques, quelques soient nos regrets religieux, n'oublions jamais, non-seulement ce que nous devons à M. le Cte de Montalembert, mais encore ce que nous devons au génie divinatoire de l'auteur de «N.-Dame de Paris», pour la réhabilitation de l'art gothique.

«Marie de Brabant, par Edw. van Even» (Louvain, et Paris, V. Didron). L'archiviste de Louvain, qui joint à une science solide un talent et un caractère des plus aimables, a consacré à la charmante princesse, dont le nom est inscrit au frontal de ce petit ouvrage, une couronne de roses et d'immortelles, digne de son sujet. L'auteur a mêlé avec un goût exquis les fleurs de la peinture au feuillage historique dont il a tressé son œuvre. Écrit en français ce petit livre mérite de trouver des lecteurs et des lectrices en France.

«Deutsche Mythologie von Jacob Grimm.» Nous avons regretté que le savant auteur ait consenti à donner une troisième édition de sa Mythologie sans avoir eu soin d'y apporter les corrections que le progrès de la science, au dire de M. Grimm lui-même, lui prescrivait. Le «Wachtsthum der Quellen und Forschungen» («la *croissance* des sources et des investigations», comme M. Grimm s'exprime élégamment) aurait dû l'engager à un remaniement.

GRAVURES.

Sous cette rubrique nous n'avons pas grand'chose à mentionner. Nos moyens matériels ne nous ont pas permis de donner le *nombre* de *bons* dessins que nous aurions désiré. Cependant nous avons publié dans le volume de 1855:

La crypte de Rolduc, plan et vue perspective.
Les fonts baptismaux de Herpen, Deurzen et Ravestein.
Une gravure à l'eau-forte, du XVIIe siècle, d'un château-fort du XVe.
Facsimile d'un manuscrit du XIVe siècle.
» d'un autographe de Vondel.
» d'une feuille de musique et de vers, traité dans le style de 1500.

INHOUD.

Nederlandsch Gedeelte.

DE ABDIJ VAN ROLDUC (II), door J. A. A. Th., met afbeeldingen, van P. J. H. Cuypers (*Een fteendruk verzonden met* N° 2 *der* »Warande" *voor dit jaar*) . Bl. 173

DER YSTORIEN BLOEME, uitg. door A. C. Oudemans (V):

De Legende van St Mattheus . . . . . » 179

» » » St Jacop den Mindere . . . . . » 190

WANDALISME (VIII) . . . . . » 190

EENE ONUITGEGEVEN KOMOEDIE VAN HOOFT, Inleiding door J. A. A. Th. . . . . » 196

HOOFTS »SCHIJNHEILIGH", uitg. door Prof. J. van Vloten . . . . . » 213

BIBLIOGRAFIE . . . . . » 276

MENGELINGEN . . . . . » 282

Partie Française.

JUBÉ ET BUFFET D'ORGUE DE L'ÉGLISE DE ROLDUC, (*avec illustration*) . . . . . Pag. 31

FLEUR DE L'HISTOIRE, légendes des Apôtres (II) . . » 33

UNE COMÉDIE INÉDITE DE PIERRE (DI CORNELIO) HOOFT . . . . . » 35

WANDALISME . . . . . » 37

BIBLIOGRAPHIE . . . . . » 37

MÉLANGES . . . . . » 39

LA »WARANDE" EN 1855 :

Partie littéraire (*suite et fin*) . . . . . » 44

DE DIETSCHE WARANDE

wordt alle twee maanden uitgegeven, in afleveringen van 100 à 112 bladzijden druks, opgeluisterd met faksimilees, muziekbladen, teekeningen, enz. Jaarlijks verschijnen dus ongeveer 40 vellen of nagenoeg 670 bladz.; de prijs is *f* 6.-- betaalbaar in twee termijnen, U° Juni en U° December.

Aan elk nommer der „Dietsche Warande" wordt, bovendien, een eng gedrukt FRANSCH BIJBLAD toegevoegd. Zonder verhooging van prijs zal dus nu de jaargang 1856 eenige vellen druks meer bevatten dan de jaargang 1855.

Dat fransche gedeelte der „Warande" is ook afzonderlijk te ontbieden; het wordt, in dat geval, verrijkt met al de prenten, die in de „Warande" verschijnen, en zal, gesetzt op ruim 100 bladz. druks, dan berekend worden tegen *f* 2.— p. jaargang.

C. L. VAN LANGENHUYSEN.

NIEUWE BOUWWERKEN EN BOUWHERSTELLINGEN IN NEDERLAND.

I.

ONTWERPEN EN GEBOUWEN VAN H. J. VAN DEN BRINK.

Wij hebben vóor ons liggen drie teekeningen, inhoudende eenige der hoofdlijnen van het nieuw te bouwen Aartsbisfchoppelijk Seminarie, door den architekt H. J. van den Brink; voords teekeningen van de plans en den voorgevel eener nieuwe K. Kerk en Pastorij te Veenendaal (Renswoude); en eindelijk den voorgevel van een »Gefticht van Weldadigheid te Nijkerk", door den zelfde.

Wij veroorloven ons een en ander ten toets te brengen bij de eenige voortaan verdedigbare bouwbeginselen. Wij ftellen op den voorgrond, dat we daarbij niet verder zullen gaan dan de grenzen onzer gegevens reiken. In onze beoordeeling, hoe onvolledig dan ook, zal derhalve in dien zin evenredigheid zijn, dat wij alleen zullen fpreken van hetgeen wij zien en weten, en ons zorgvuldig zullen onthouden van op onvolkomene præmisfen een ftelsel van kritische gevolgtrekkingen te bouwen.

Een priesterfeminarie heeft aan vele eischen te voldoen. Het moet eene gefchikte woning ftrekken aan talrijke ftudenten, met hunne profesforen. Het moet opene en overdekte ruimten aanbieden tot oefening van den geest en het lichaam, en tot bewaring van ftudievoorwerpen. Er moet eene kapel met hare gerwekamer aan verbonden zijn, en het moet gelegenheid tot verkeer met personen uit de buitenwaereld aanbieden. Het is, van alle burgerlijke gebouwen, misfchien die

ſtichting welke het naast komt aan de gewijde architektuur; zijn charakter moet dus weinig achterſtaan bij dat van een klooster.

Aan vele dezer eischen ſchijnt het ontwerp van den Heer van den Brink te voldoen. Men vindt binnen zijne muren een groot getal ſtudenten-, profesforen-, knechtskamers, en logeervertrekken. Men mist er de keuken noch de bibliotheek, de ſpeelplaats, de ſtudie- noch eetzaal; men heeft er kamers om gasten te ontvangen. De drie rechthoekige parallelogrammen, waaruit het plan van 'et ſeminarie beſtaat, omſluiten drie zijden van een grooten hof of binnenplein; aan het einde van dezen hof, tegenover het middengebouw, verheft zich de kapel, die door twee overdekte gaanderijen, het beloop van een boog van 90° volgend, aan de vleugels verbonden is. Lange gangen geven, op de boven- en onderverdieping, toegang tot de verſchillende vertrekken.

Van de opſtanden is alleen het voorfront ter onzer kennis gekomen. Wij wenschen den Heer van den Brink geluk, dat hij zich tegen de verleidingen van het ſtelsel der vijf orden heeft weten te wapenen. Het gebouw heeft een zoo veel vooruitſpringenden rechter en linker vleugel, dat, in de voorſprongen, nog gelegenheid gevonden is voor het aanbrengen van zijramen; de voorlijn der stoep van het middendeel des gantschen gevels komt met de voorlijn der vleugelgevels nog niet gelijk. Dat middendeel, gekantonneerd door twee ſchijnbaar achtzijdige pijlers, wier lengte gebroken wordt door de om hen rondloopende banden en kordons, die de drie verdiepingen affcheiden, is voorloopig met een geveltopjen bekroond, maar, naar wij vernemen, beſtemd om een toren te dragen. Boven deur en gangraam, ter bepaling van wier vreemde postlijnen, op den voorgrond ſchijnt getreden te zijn niet eenig konstruktief argument, maar alleen het verlangen om buiten den gewonen uitgerekten rechthoek te blijven, vindt men, op de zoogenaamde eerste verdieping, een rechthoekig tweelingsvenster, daarboven een dubbel rondboogvenster, en, eindelijk, in den geveltop, drie rondboogvenstertjens, waarvan het middelste grooter is dan

de anderen. Overigens zijn in den muur die het middendeel aan de vleugels verbindt, weêrzijds, drie rijen hoog, vier vensters aangebracht; in de gevels der vleugels, drie. De vensters in de verdieping gelijkftraats zijn bijna rechthoekig, maar hun bovenkozijn is licht gewelfd; de vensters in de eerste en tweede verdieping zijn rondboogvormig. Voor de binnenposten of roeden is iets gedaan om de verdeeling niet op die der vensters van een burger woonhuis, noch van de onuitftaanbare hollandsche zoogenaamde kerkramen der XVIIe en XVIIIe Eeuw, of boogramen der *Renaissance*, te doen gelijken. De wijze, waarop de vleugelgevels bekroond zijn door het aannemen der trappen als type, het wijzigen van dezen vorm met tusfchengebrachte cirkeldeelen en flankeeren met de bekende over hoeks geftelde en ingelaten parallelepipeda (in dit geval fchijnbaar achthoekig), die de oude toren-arkels herinneren, zoû ons volkomen bevallen, ware 't niet, dat wij de daaronder doorloopende kroonlijst minder in over-een-ftemming vinden met foortgelijken geveltop. Eene kroonlijst toch onderftelt een formidable balklaag; hiermeê zijn in over-een-ftemming de fpantlagen onderfteld door het antieke frontispies; maar niet, dunkt ons, de geveleindiging, die kenmerkend is in onze kepergevels. Een vliering is en blijft een leelijk voorwerp, dat niet verdient in *den gevel* van een net en eerlijk hollandsch gebouw met prætensie te worden uitgedrukt. Men gevoelt, dat deze aanmerking niet kan flaan op onze aloude in de dakhelling aangebrachte venstertjens. Zij flaat alleen maar op het afteekenen van een *per se* leelijken vliering, in een fchoonen geveltop. In onze oude aanzienlijke gebouwen was het dak met zijn fpanten en karbeelen zichtbaar, voor ieder die de bovenverdieping binnentrad; en deze betimmering was fraai, en mocht tegen onze fchoonste *plafonds* ruimfchoots op. De overhoeks geftelde parallelepipeda, waar we boven van fpraken, waren dan ook doorgaands de uitwendige erkenning van de karbeels der binnenbetimmering.

't Is jammer, dat het middendeel zich over het geheel wat nietig voordoet, vooral tegenover de vleugels. De vensters zijn

daar wel cierlijker van vorm dan de andere, maar daardoor juist fijner en toch te blijkbaar van de zelfde hoogte om als iets geheel op zich-zelfs den aanftaanden *toren* te doen voorgevoelen. De zijvleugels zijn gekantonneerd met de zelfde pijlers, die het middendeel influiten; ook dit leidt tot de vergelijking van de vleugels met het middendeel, en zet onzer aanmerking van hierboven eenige kracht bij.

Dit ftaat intusfchen vast — dat de ontelbare zwarigheden, waarmede de maker van een feminariegebouw te kampen heeft ons, over het algemeen, door den Heer van den Brink gelukkig overwonnen fchijnen. Hopen wij dat de bouwmeester, voor de uit- en inwendige toereeding der kapel, zich op onze oud-vaderlandsche monumentjens, al s het ook maar van de XVIe Eeuw, gelukkig inspireeren moge.

Wij hebben verder kennis genomen van een drietal teekeningen, voorftellende de nieuw in aanbouw zijnde Kath. Kerk van Veenendaal (Roermonde). Een eerste blik, aan den »opftand" gewijd, zoû u doen denken, dat gij hier, van de noord- of zuidzijde, het middengedeelte in oogenschouw neemt van eene dier zeldzame kerken met twee transsepten, gelijk de fteden Ments, Munster, en Paderborn er aanbieden; maar de »platte grond" wekt u al fpoedig uit den droom en gij wordt gewaar, dat het buitenportaal (*porche*), aangebracht onder het middelste der vijf fpitsboogvensters, die gij tusfchen de twee gewaande dwarspanden telt, voor hoofdingang gegeven wordt, terwijl die dwarspanden of transfepten-zelven niets anders zijn dan, aan uwe linker hand, het pastoorshuis, aan uwe rechter een »kerkekamer", voords, wat wij, Gothieken, noemen een »paradijs", en daarachter een baptisterium; terwijl de zangers- en orgelgalerij daar over-heen-loopt. Nu is de gevel van het pastoorshuis niet zeer breed, maar uit het plan der zoogenaamde eerste verdieping blijkt, dat eene kast in het huis van den Pastoor het eerste fchijnbare kerkraam aan uwe linker hand voorbijfchiet, terwijl ook achter de kerk het huis zich weder verbreedt en dus eigenlijk het

choor en de sakristij geënklaveerd zit in het middengedeelte der pastorie. Dit is, in ons oog, een kapitaal gebrek. Dat men, in de tijden der geloofsvervolging en van het kerkdienstverbod, zich behielp met woonhuizen, waarvan enkele vertrekken zoo goed mogelijk ter viering der H. geheimen waren ingericht — dat men te dier tijd genoegen nam met de huiselijke tint welke de Godsdienstoefening verkreeg — wij vinden het volkomen verklaarbaar, gewettigd, en prijselijk, maar dat men in onze tijd voort zoû gaan met te maken, als het ware, eetkamer en kerkchoor *en suite* — dat men, gelijk hier werkelijk beraamd wordt, het fanktuarium flechts door een dun fchot zal affcheiden van de huishoudelijke kasten des aan de kerk verbondenen Herders — dit komt ons niet flechts bedenkelijk, maar wijl het met een diep ingrijpend beginsel van christelijk architektonische betamelijkheid famenhangt, ten hoogste wraakbaar voor.

Een onzer achtbaarste vrienden, de Heer P. v. C., een man wiens voorgeflacht in de hoofdstad in al de lotwisfelingen der noord-nederlandsche katholieke Kerk gedeeld heeft — die hare gefchiedenis niet flechts kent uit de boeken, maar, wat bij foortgelijke ftoffe dikwerf nog meer licht fpreidt, uit de zorglijk bewaarde en voortgeplante traditie van vader op zoon — een man, die vruchtbare ftudies gemaakt heeft op de oudere en jongere inrichting der nederl. kerken, en hare stijlovergangen beter begrijpt dan menig-een onzer officiëele architekten, heeft voor een paar jaar in het tijdfchrift »de Kath. Nederl. Stemmen" eenige artikelen geplaatst over de eischen van den tegenwoordigen kerkbouw, en daarbij in zonderheid de wenschlijkheid doen uitkomen, dat pastorij en kerk *afgefcheiden* zij; en wij zijn volkomen overtuigd, dat hij het *uithouwen* (als het ware) van de autaarapside IN het huis van den Pastoor eene groote fchennis van de edele regelen der gewijde kunst zoû rekenen. Wij behoeven nu niet meer op te merken, dat die autaarapside natuurlijk geene lichtramen heeft. Die ramen zouden uitkomen in de kasten van het huis, op de trap, in de pastoorskamer en voorkamer. Hoe kan men

het heerlijkste en onkostbaarste cieraad, en tevens het wezenlijkste beſtanddeel eener kerk toch zoo roekeloos prijs geven! De apsis, het sanktuarium, het choor — het is de hoofdzaak. Daarmeê BEGONNEN onze vrome voorouders. Menige kerk was nog houten loods, menig pastoorshuis was nog ver te zoeken, als reeds het choor der kerk met zijn halven veelhoek zich rustig ten Hemel verhief, en als uit zijne ranke vensters het weldoende oosterlicht [1]) over het heilig outer heen de voorhoofden der gemeenteleden troostend en heiligend beſtroomde! En daaraan DENKT de architektuur in onze dagen niet eens. Als de fraai gekalkte altaarnis maar zoo wat van ter zijde met een valsch en vaal ſchemerlicht vervuld wordt — dan is het genoeg; als de letters der heilige boeken maar (zonder gaspit [2]) léesbaar zijn!

Men let wel, het is er ver van daan, dat wij hier de ſchuld geven aan den Heer van den Brink: de ſchuld is aan het architektendom in 't algemeen, dat de goede tradities verloren heeft en tevens de goede kunstregels.

Wij drukken ook op ons onbetwistbaar recht, om al het bovenſtaande te zeggen, en des niet-te-min lof te geven

---

1) Het niet behoorlijk oriënteeren van de meeste onzer nieuwe kerken is ook een kapitaal gebrek. De vroeghymnen aanheffen als werkelijk de eerste morgenſtralen door de choorvensters dringen — er moeten weinigen daden van Godsdienst zijn, die in verheuging des harten vergeleken kunnen worden bij deze heerlijke handeling *ad rem*. Nu, in tegendeel, dringt het vriendelijk morgenlicht niet zelden achter het orgel van daan, beſchijnt de geloovigen op den rug, en het is ter naauwer nood dat het 'et presbyterium, van waar het uitſtralen moest, bereikt. Naar onze meening moest het goed oriënteeren de eerste voorwaarde zijn, waaraan een kerkbouw te voldoen had. En hoe menig werf toch ziet men, dat, op het land, om de kerk met het „front" naar den weg te zetten, er van Oosten of Westen geen nota genomen wordt, al heeft men gronds genoeg. Even als of de weg zich niet naar de kerk, de kerk zich in tegendeel naar den ſoms gants toevalligen, altijd afhankelijken weg te ſchikken had. Binnen weinige dagen hopen wij op dit dringend belang, met al de uitvoerigheid en, zoo mogelijk, grondigheid, te-rug te komen, die het verdient.

2) Onze vriend Reichensperger heeft in zijne „Fingerzeige" te-recht opgemerkt, dat de al zeer onbeſcheiden ſtank van het gas ſlecht past bij de geuren van het Hemelsch Jerusalem; hooglijk keurt hij af het aanbrengen van gaspitten al te dicht bij het presbyterium, de voorstelling der geestelijke waereld.

aan den architekt voor het prijselijke, dat in zijn opftand te vinden is. Hij heeft met het fpitsboogvenster fommige der elementen van den burgerbouw der XVIe Eeuw verbonden; hij ftaat boven vele der makers onzer nieuwste dorpskerken. Hij heeft, behoudends het aangemerkte, gevoel voor harmonie, hij heeft wat gelezen en wat gezien; hij weet, dat de Gothiek niet duurder is dan eenige andere stijl; hij kent veel beter hare *ressources* en hare veelzijdigheid van opvatting dan de meeste onzer kerkmakers. Hij is niet bedorven, noch door Vignola, noch door Heideloff. Maar de »ouderwetsche fymmetrie" zit er nog wel een weinig in, en offchoon wij niet bepaald de navolging der engelsche Gothiek zouden wenschen — kan toch het »Dachreiter"tjen op het renswouder kerkjen, al ftaat het precies in het midden van de nok, tusschen de twee vleugels, ons niet behagen. Het ontwikkelt zich niet organiesch uit het gebouw, en men is geneigd te vragen of het *ad libitum* links en recht »rijden" kan.

Wij hebben een allerliefsten gevel van den Heer van den Brink gezien, opgetrokken voor een weldadigheidsgesticht te Nijkerk. Dat is inderdaad harmoniëus en cierlijk, en herinnert u, met uitzondering van de meer moderne onderpui, eenige fraaye exemplaren van gildenhuizen enz. in België. Éene vraag flechts: Is de geveltop werkelijk de uitdrukking van een zich daarachter bevindend dak, of fteekt hij, het topkruis ongerekend, werkelijk drie en een halve el boven het dak uit? In het laatste geval zoû er hier er eene niet te rechtvaardigen tegenfpraak wezen tusfchen den cierlijken en toch nog masfalen geveltop en het wezenlijke gebouw. Men moet, in dat geval, dezen geveltop niet verfchoonen met de talrijke voorbeelden der heerlijk uitgewerkte frontalen boven de *lucarnes* van den derden goth. stijl. Dat is geheel iets anders: voor-eerst, die frontaaltrommels fteken niet boven het dak uit, worden schier nooit *en profil* gezien, en hebben meestal een donkeren grond achter zich; ten tweede, ze zijn meer fantastiesch kantwerk, dan folide muur, gelijk hier. Maar, behalven dat, men moet het

minder logische niet nabootsen, ook niet al bewondert men de soms lieflijke buitenfporigheden van den *ftyle flamboyant.* Maar we vermoeden, dat er hier *dak* is achter den geveltop; dat er dus geene ijzeren trekkers befteld zullen moeten worden, om te verhoeden dat de geveltop van het gebouw afwaaye, en dat, ook in dit geval, de Heer van den Brink, van wien we recht en reden hebben nog veel goeds voor onze nederlandsche bouwkunst te verwachten, bewezen zal hebben éene lijn met ons te trekken, die vooral de platte-lijst-fchavers zoo vervolgen, wijl die lijst in het huis vormen LIEGT, die het huis niet heeft, en niet hebben moet.

Bij dit vertrouwen op de toekomst wagen wij nog een wensch uit te fpreken voor het oogenblik-zelf. Wij wenschen, namelijk, dat de opftanden, die we van den Heer van den Brink gezien hebben, gebouwen voorftellen, bearbeid in gebakken of deels in gehouwen fteen: gebakken fteen, met zorg gemetseld en gevoegd; niet volgeworpen met pleister, en later wit of vaalbruin gefaust uit den onbefchaamden ftukadoorspot, die bij onze nabuurvolken zulk een groote rol fpeelt, en aan wiens verleiding wij, den Hemel zij dank, tot dus verre, althands voor het uitwendige onzer gebouwen, hebben weten weêrftand te bieden. A. TH.

DRIJ VLAEMSCHE ALBUMS,[1]

DOOR

A ANGZ. ANGILLIS.

I.

DE JONKVROUWEN VAN CROMBRUGGHE.

Philips van Crombrugghe, heer van Loorynge, won bij zijne gade, Helena Mesdach, vrouw van Walsbergen en Rijnsacker, drij dochters, Helena, Maria-Anna en Geertruî. Deze meisjes waren alle zoet op poezij, en eenige gedichten onder haren naam komen voor in haer album, een langwerpig boek kl. in-4°. Het beslaet 48 bladen (de twee wapenschilden waermede het aenvangt er in begrepen) of 96 bladzijden, zeer net beschreven. Bij het verzen-album is een wapen-album gevoegd, fraei in waterverf geschilderd en groot 47 bladen of 94 bladzijden. De bladen van het wapen-album zijn genummerd. Daerop volgen vier onbeschreven bladen en daerna een alphabetisch bladwijzer der wapenschilden van 4½ bladen, op twee kolonnen geschreven. Het laetste blad draegt het jaertal 1639 en het handteeken van Ph. van Crombrugghe Loovelde, die verscheidene stukken in het album geschreven heeft [2]) en voor kenspreuk had *Nil admirari*. Het album bevat sommige stukken, zoo ik meen ter eere der jonkvrouwen gedicht, met

---

1) Te regt heeft de Ridder van Rappard, in een belangrijke bijdrage tot de werken der „Maatschappij van Nederl. Letterkunde", opgemerkt van hoe veel waarde voor de lettergeschiedenis de bestudeering der albums van vroeger dagen is. Wij verheugen ons, met onze huidige nederige poging in die rigting, ons bij den arbeid van dien kunstlievenden verzamelaar te mogen aansluiten. „N. Reeks v. Werken v. d. M. der Ned. L. te L." VII, 1—138.

2) Dit wil niet zeggen dat hij er de maker van is.

aenvangletters onderteekend en tusschen de jaren 1631 en 1636 geschreven.

Over Helena, naer 't schijnt Philips oudste dochter, weet ik geene bijzonderheden; zij heeft vijf stukken in het album onderteekend, daerbij voegende hare kenspreuk *Mercy à Dieu*, *Godt danck*, of *Godt zy ghedanckt.*

Maria-Anna verliet al vroeg de wereld. Het is uit twee aenteekeningen, bij haer afscheidslied geschreven, op te maken dat zij den 28 januarii 1629 het kloosterkleed aentrok in de karthuizerorde te Brugge, en dat zij reeds den 5 Maert des volgenden jaers (1630) in de eeuwigheid insluimerde [1]). Hare spreuk was *Mieulx j'espère* of *Hope is troost.*

De kenspreuk van Geertruî was: *Raison pour guide* of *Reden voor reghel.* Het meisje ontsliep in het annonciaden-klooster te Brugge, ten jare 1638, en werd, gelijk vroeger hare zuster Maria-Anna, in de O. L. V. kerk ter aarde besteld.

De stukken, in het album voorhanden, zijn stellig niet alle door de jonkvrouwen gedicht; sommige derzelve heb ik reeds op andere plaetsen ontmoet, doch ik heb bemerkt dat deze stukken, die van elders op het album zijn overgeschreven, door geene der jonkvrouwen onderteekend zijn; gelijk b. v. het achtregelig versje zich aldaer f°. 24 bevindende dat reeds in den jare 1584 op de straten van Antwerpen uitgestrooid werd volgens de getuigenis van G. Boonen, in zijne onuitgegeven »Antiquitates Lovanienses" [2])! waer wij lezen:

1584. *Septembris X^a^ wert alhier te Leuven geſchreven dat de naervolgende Paſquillen oft Refereinen binnen Antwerpen achter de ſtraten geſtroeyt waren....*

D'oirloghe heeft ons een kint geſweet,
»quaede raet" hiet ſijnen vaedere;
»Hoe langer hoe erger" dat kindeken heet,
»Gebreck van wijsheyt" is die ghevadere;

1) F°. 28 verso (van het album) 28 *Januir* 1629 *monacalem vestem recepit Looringa.* — Ib. f°. 29. *Mortua Brugis Carthusiana ad vitam cœlestem migravit 5 Martij* 1630.

2) 2 dn in f°. Zij berusten op het archief te Leuven.

»tweedrachtigheyt" die voefter, noyt quadere.
Sy heeft fuchten te wille, dat kent wort groot,
Den almogenden Godt fy ons beraedere,
Want wort dat kint etende, adieu ons broot.

Piot heeft dit stuk uitgegeven in het VIe deel van het »Belgisch Museum", blz. 219 en het komt, met eenige varianten, in het album voor:

Den oorlogh heeft ons een kindt ghefweet,
»quaden raet" is hier af den vader;
»Lanck-zo-ergher" het kindeken eet,
»Ghebreck van wijfheyt" is de gheuader.
De voefter vrauwe (noint gheen quader!)
heeft fochs ghenoech. tKindt werdt groot.
Almoghende Godt, weeft ons berader,
Want wort dit kindt etende adieu ons broot!

In bello calamitates certissimæ sunt,
incertus eventus raro felix [1]).

Wat er van de andere stukken ook wezen moge, het komt mij wel waerschijnlijk voor, dat het gevoelvolle lied, waerin Maria-Anna haer afscheid van de wereld bezingt, als een werk van haer te beschouwen is en hier, als eene proeve van hare dichterlijke natuer, mag worden medegedeeld.

NIEU LIET, OP DE WIJSE:

Het viel eens Hemels dauwe [2]).

28 Januir 1629.

1.

[3]) Als een foet hemels dauwe
valt up dit aertfche plein
hoe menich fchoon kerfauwe,
hoe menich blommeken clein

1) F°. 24 van het album.

2) Zie de melodij in Snellaerts »Oude en nieuwe Liedjes"; n°. 39, blz. 20 en XXII, en vergelijk de mededeelingen deswege in de »O. en N. Kerstliederen, enz." van J. A. en L. J. Alberdingk Thijm, bl. 22 en 299.

3) Om den geur van deze dichtruikertjes te beter te doen waarderen, hebben wij er eenige dorre bladerkens uitgeworpen. De liefhebber van deze

ſiet ghy daer niet up groeyen
in alle ſoeticheyt!
die plantkens ziet ghy bloeyen
in alle liefelicheit.

2.

Eens hemels dau blymoedich
is nu op my ghedaelt,
een goetheyt overvloedich
die myne ziel deurſtraelt.
Tis Jeſus ſoete minne
die mijn ionck herte clein
geheel verweckt van binnen,
door zyne liefde reyn.

3.

Te nauwe »ſatroſinnen [1])
daer neme ick nu den ganck;
daer wil ick gaen beginnen
in eenicheyt ſeer ſtranck
van meinſchen afgeſcheiden,
te ſoeken hemels vreucht.
Jesu, wilt my gheleiden
en maecket mi verheucht.

4.

Een paradijs van luſten
wordt my mijn eenicheyt;
daer ſal mijn herte ruſten
wel verre van ydelheyt.
Het werdt Gods claer aenſchine
dat my verſoeten zal,
hy is mijn medicine
in dit allendich dal.

---

zal ze echter getrouwelijk aan den voet der bladzijden opgegeven vinden. 1^4 menich blommeken clein. 2^2 nu op my is ghedaelt. 2^4 die mijn ziele deurſtraelt. 2^6 herte reyn. 2^7 heele. 2^7 door zijn liefde certein. 3^1 te Satroſinnen nauwe. 3^5 aldaer, ſonder verflauwen. 3^6 zal ick daer ſoeken vreucht. 3^8 en maeckt. 4^4 verre van ydelheyt.

1) *Satrosinnen*, de vrouwelijke Karthuizers.

5.

Moet ick ſomtijts verdraghen
aermoede oft hongher groot,
'k en ſal toch noyt beclaghen
al ſoude ick lijden noot.
Moet ick den ſlaep oec deerven
en doen een disciplijn,
als ick toch eens ſal ſteerven,
dan zal ick blyde zijn.

6.

Moet ick noch lyden kauwe,
en ſweerelts ſel verwijt,
op Godt wil ick betrauwen
nu en tot allen tijdt.
Ziet nu dan, mijn ionck leven
wille ick, met blyden moet,
vry tot den ſtrijdt begheven,
om Jeſu minne zoet.

7.

U Weerelt, wille ick laeten
met al u ydelheyt,
wat zal my toch eens baten
al u hooveerdicheyt?
u, rijcdom, pracht en eere,
u ook, mijn vrienden ſoet,
wil ick abandonneren
en ſoecken ſhemels goedt.

8.

Mijn ketens, peerels, baguen,
tabbaerts rijck toegheruſt,
gaudt, zilver, goedt en haven
en alle ſweerelts luſt,

5[5] noyt en ſal ick beclaghen. 6[2] hooren menich verwijt. 7[1] Weerelt, u wille ick laeten. 7[5] Adieu, rijckdom en eere. 7[6] ghy oock. 8[1] en al sweerelts wellust.

met die titels van eeren,
die laete ick blydelick.
het zal eens al verkeeren
en dat wordt eeuwelick.

9.

Adieu, pompeuſe ſteden,
adieu, ghy weerelt ſnoodt
ziet hoe compt anghetreden
ons haeſt die bleeke doot.
Wat, weerelt, ſal dan weſen
van al u ydelheyt?
Jeſu, lief uutghelefen,
doet mi bermertichеyt [1]).

Ik moet nogtans opmerken dat Maria-Anna dit liedeken niet onderteekend heeft.

Onder de vijf stukken die Helena's naem dragen, zijn er twee Nederduitsche die ik hier afschrijf:

I.

De leerynghe Christi wilt altijts achtervolghen
ende uwe onderſaten altijts van als beſorghen.
Daer twiſt is zult ghy ook altijts vrede maecken;
den aermen wilt byſtaan ende niet verlaeten;
den quaeden wilt ſtraffen ende den ſlechten [1]) leeren,
ende den goeden zult ghy altijts houden in eeren [2]).

Godt zy ghedanckt.

Heleine van Crombrugghe.

II.

Eens hadde ick ghelt ende oock een vriendt
ende bewaerdeſe beide gheſtadelick;
ick leende mijn ghelt an mynen vriendt,
in zynen noodt, ghenadelick.
Ick ſpaerde mijn ghelt en mynen vriendt
zoo langhe als ick wel conde:

9[2] ſnoo. 9[3] Weerelt, wat.

1) Zie het album f°. 28v°-29. 2) Eenvoudigen. 3) Album, f°. 4.

ick vraechde mijn ghelt an mynen vriendt,
maer ghelt noch vriendt ick vonde [1]).

a lemprunter, Couſin germain; *Godt danck.*
mais au rendre, fils de p..... HELEINE VAN CROMBRUGGHE.
fidar est bono, no fidar est melio.

Slechts twee stukjes, waeronder een Nederduitsch, dragen den naem van Marie-Anne.

Edel meinſche, gheſchaepen naer Godts figure,
als die tijdt commet ende hure
dat ghy van hier ſcheeden moet,
hebt ghy dan gheen ander goedt
dan hooghe huuſen, landt ofte ghelt,
zo eiſt dan aermelic met u gheſtelt [2]).

zulck leven, zulcke doot. *Hope is troost.*
MARIE-ANNE VAN CROMBRUGGHE.
Looryngbe. 1628, 4 Junij.
Celuy neſt pas ſaige, qui ayant pluſieurs ennemis paſſe ſa vie ſans ſoucy.

Geertruyt heeft er even zooveel onderteekend, waeronder ook een Nederduitsch.

Overvloedighen rijcdom noch armoede groot
en wilt my, Heere, op deſer eerden niet gheven;
ick mochte (u) verſaecken duer grooten noot
ſegghende: waer is die Heere ghebleven?
overvloedicheit doet den menſche ſueven,
want de rijcke komt ſwaerlick ten hemel binnen.
Maer, o Heere, want ick opter eerden moet leven,
ſoo laet my matelick mijn nootdruft winnen.
Ghy kent die brooſcheyt van mynen ſinnen;
rijckdom verheeft, aermoede maect droeve,
dus gheeft my, Heere, ſlechts dat ick behoeve [3]).

Vivitur parvo bene. 1629. *Reden voor reghel.*
GEERTRUYT VAN CROMBRUGGHE.

Behalve de reeds aengehaelde en ondergeteekende, bevat het album nog de volgende namelooze Nederduitsche stukken en spreuken.

1) Ibid. f°. 31. 2) ibid. f°. 20. 3) Ib. f°. 23.

I.

Dheiffchere was doof ende de verweerere mede,
ende den juge noch doover ter zelver ftede.
Dheeffchere hiesch den »pacht van zynen grondt";
Den verweerere ontkende »hem thebben ghewondt".
Den juge, die defe twee qualick verftont,
gaf, voor een vonneffe diffinitijf,
»dat elck zoude thuus gaen ende payen zijn wijf" [1]).

II.

Ene goede hope wederftaet allcene
perykel, teghenfpoet ende ongheluck;
want al waren wy ghewondt totten beene,
hopende een beter, zoo mindert den druck [2]).

Lentescunt tempore curæ.
Quod ratio nequit sæpe sanavit mora.
Il ny at meilleure medicine gen lhuile du temps.

III.

O menfche, dunckt op den leften tijdt
van welcken ghy onzeker zijdt.
Hope van langhe te leven is verloren,
want ghy, meinfche, van een vrauwe gheboren [3]),
levende hier al te cort een tijdt,
van onrufte ende tribulatie ghy vol zijt.
Ghy gaet open ghelijck een bloeyende blomme
ende ghy valt haest of, wederomme.
ghy waert eerde ende eerde zuldy werden [4]),
ghy verfinckt ghelijck dwaeter inder eerden,
ghy verdwijnt lijck een schay ofte ombre
hebbende uwen gefetten tijdt ofte nombre;
tghetal van uwe maenden is ghetelt
ende uwe mate is van Godt gheftelt [5]).

IV.

De naeckte waerheyt en behouft gheen chiraige;
maer de lueghen wordt becleet om proffict en gaige [6]).

1) Ib. f°. 2, verso. 2) Album, f°. 29, verso. 3) Job. cap. XIV, v. 1. 4) Gen. cap. II, v. 7. 5) Album, f°. 32. 6) Ib. f°. 33.

V.

Zulck becken, zulck gheclanck;
zulcken voghel, zulcken zanck [1]).
als het zwijn droomt, tis vanden back.

VI.

Met zulcke als ghy verkeert,
Met zulcke wordt ghy gheeert [2]).

VII.

Tis beter benijdt dan beclaecht,
alſt God behaecht [3]). 16 mart. 1631.

VIII.

Oude kenneſſe dient onderhauwen
zoo reden verheeſcht om vele ſaeken;
den gheeſt verheucht al ware hy in benauwen,
alſmen met liefde by elcanderen compt te gheraeken.
Nieuwe gheeſten en kon(n)en my niet vermaecken,
want haeren aert is vol fenijn;
dus gheeft my een wyle by u te gheraeken,
voor tſcheyden zoo wille ick blyde zijn [4]).
Sperandum est vivis. N. 20 feb. 1632.

on ne pert rien pour demander.

Ik acht het onnoodig proeven der fransche stukken mede te deelen; geen een kan de vergelijking met Maria's lied uitstaen.

En thans zeg ik hier oprechten dank toe aen den WelEd. heer Baron J. De St. Genois, die mij het zoo kostelijk album der Jonkvrouwen van Crombrugghe geleend heeft.

II.

MAGDALENA VANDEN DRIESSCHE

»zag, naer allen schijn van waerheid, te Mechelen het eerste licht. Men weet niets omtrent hare lotgevallen. Zij schreef in genoemde stad ten jare 1616. Deze dichteresſe.... beoefende

1) Ib. f°. 34. 2) Ib. f°. 37. 3) Ib. f°. 39. 4) Ib. f°. 41.

te gelijk de fransche en de nederduitsche poëzij. Haer liederenboek, vroeger het eigendom van den heere Meynaerts, te Leuven, behoort thans den hoogleeraer C. P. Serrure, te Gent. In dit album komen er verschillende vlaemsche liederen voor, welke van dichterlijken aenleg getuigen. Het behelst overigens vele gedichten en liederen van andere belgische dichters uit die dagen, aen de Jonkvrouwe gerigt. Sommige dezer liederen zijn wezenlijke meesterstukken van pennekunst. [1])"

Het boek is van verscheidene handen geschreven en vele stukken zijn, ja, wezenlijke meesterstukken van schrijfkunst. Het is, gelijk het voorgaende, een 12° langwerpig formaet (hetwelk men ook album-formaet heeten mag) en beslaet thans 122 ongecijferde bladen of 244 bladzijden, want vroeger moest dit getal grooter zijn, dewijl men er onderscheidene gapingen in aentreft, namelijk tusschen de bladen 68, 69 en elders.

Het album vangt aen met een aerdig stukjen zijnde een

»*oraison pour les dames à marier.*"

van den volgenden inhoud:

o Seigneur Dieu, qui m'avez créé
et beaucoup de grâces donné,
Je vous prie, puiſque marié je dois eſtre,
que bien toſt je le puis eſtre,
car l'attente fort m'ennuict
autant du jour que de nuict.
Pour guid eſpoir.

Men ontmoet er de volgende jaertallen: 4 augusti 1615, 1617 en van eene veel latere hand het jaer 1681 en nog later 1715; gedurende welke twee eerste jaren het album vervaerdigd werd, want deze jaerteekeningen alléen gaen met twee dichtstukken gepaerd; het jaertal 1681 is waerschijnlijk uit de hand eens praktizijns gevloeid die het album met zijne domme formulen wilde besmetten; men vindt er namelijk:

»Aujourdhuy 22 Juin 1681. Comparut par devant..." maer

1) »De Eendragt", 6 jaerg. nr 17.

hij moet welhaest gezien hebben dat zijn *Comparut par devant* een aerdige figuer zou maken op een meisjesalbum en hij schrabde zijn formule door. De jaerteekening 1715 behoort tot eene hand die eenige wit gebleven bladzijden met platte zedelessen vervulde, waerschijnlijk om als tegengift voor de lieflijke minneliedjes te dienen.

De naem van Magdalena vanden Driessche doet zich slechts eenmael in het album voor en wel f° 3, ofschoon men nog (f° 2 en 4) den familienaem Van den Driessche en tweemael (f° 110, 112 verso) M. Vanden Driessche aentreft. Men vindt er nog, benevens een paer samengevlochten letters, de namen van R. Boembeke (f° 6) op den buik van een zwaerlijvig paerd dat op zijne vier beenen het democratisch *Vive la liberté* geschreven draegt; f° 30, J. Bote, f° 6, A. Poullet, en f° 72, C. Backx.

Het album is nog met eenige teekeningen versierd, waeronder deze van f° 75, verbeeldende een kruis met de instrumenten der passie en een' biddenden mensch, door gebrekkige bewerking uitmunt. Op f° 14 bevindt zich nog eene grof gekleurde teekening, voorstellende een' gewapenden krijger en eenen monik. De krijger draegt eene vierkleurige vaen (oranje, blauw, bruin en geel); op het oranje staet het woord *hoveerdicheyt*, op het blauw is een wapenschild waerbij het welgepaste woord *ydelheyt*, op het bruin, digt bij 's krijgers mond, *ira*; en op het geel *gula*. Langs den stok van 't vaendel leest men *De hoop my voeit.* De monik wijst naer den krijger en uit zijnen mond gaet een blauw lint met deze woorden

mijn gewin
is Chr(istu)s min.

op f° 13 verso en f° 75 verso staen twee beeldspraken. De eene

Pir vent venir
fous
Un vient d'un [1])

laet zich gemakkelijk door *un soupir vient souvent d'un sou-*

1) Het adv. *sous* is hier overbodig.

venir verklaren; de andere is in denzelfden zin opgesteld met dit verschil dat ze in 't Latijn dient verklaerd te worden.

O. CVR
B. BIS
mors
T.
a. a. a.
s
et
in
am. am. am.
ii.

hetwelk ik meen aldus te mogen uitleggen: *o Superbe* (o *super* b), *Cur superbis* (Cur *super* bis)? *Mors super te*; *terra es* (*ter* a, s) *et in terram* (et, in, *ter* am) *ibis* (i *bis*).

Het album bevat een groot getal lieve stukken zoo in 't Nederduitsch als in 't Fransch geschreven. Een der schoonste is het volgende

LIED [1])

op de wijze: ***Mijn oochfkens weenen.***

1.

Bedroeffde herten, wilt vruchten rapen,
aenfiet Gods fchepfel int aertfche pleyn,

1) Ten aanzien van dezen text van het, bij alle nederlandsche hymnofielen bekende en beminde lied, valt op te merken, dat 1^1 en 1^2 hier de ware lezing fchijnen aan te bieden in plaats van die, welke men bij „Theodotus" en in de „O. en N. Lofz." aantreft. Hier is uit af te leiden, dat in fommige ftreken van Vlaanderen reeds vroeg in de XVIIe Eeuw de *ij* als *ey* werd uitgefproken. Waar de tegenwoordige lezing toch het rijm *pleyn* en *zijn* aanbiedt, veranderen de hollandsche drukken den 2^n regel in „Aenfiet hoe fchoon is des Hemels fchijn"; dit gaf aanleiding om den 3^n aldus te verknoeyen: „Siet doch van niet heeft hy 'tal gefchapen."

Het lied valt vóór 1621. Tusfchen 21 en 26 is het naar Holland overgevlogen. De oudste hier bekende text ftaat in de 2^e uitg. van Gillis Haefackers „Paradijs" (Theodotus). De „O. en N. Lofz." nemen hier niet uit over: want zij keeren tot den oorfpr. aanroep „Bedroefde herten" te-rug, door Theodotus in „Devote herten" veranderd. Theodotus geeft de melodie; maar hem was niet bekend, dat zij „Mijn oochfkens weenen" heette. In de holl. boekjens wordt het 9^e koeplet niet gevonden. (Theod. 2^e dr. bl. 659; „O. en N. Lofz." II, 1722, bl. 55.) A. Th.

hoe ſchoon en conſtich dat is gheſchapen:
denckt hoe ſchoon moet dan den ſchepper zijn.

2.

Aenſiet die cruyden zeer groen uutſpruyten
die daer geneſen ſieckten en pijn;
aenſiet haer ſchoonheyt en haer virtuyten,
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn.

3.

Aenſiet de lelien, vol zoete roken,
tymus, lavender, rooſenmarijn;
aenſiet die rooskens, zeer wijt ontloken,
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn.

4.

Siet alle die blomkens met goet verſtande,
vol zoete reucken en medecijn,
ziet haer coleur menigerhande,
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn.

5.

Aenſiet die boomen met al haer vruchten
en die wijngaerden met haeren wijn;
aenſiet die voghelkens inder luchten,
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn.

6.

Siet die gheſteenten van grooter weerden
die claerder blincken dan chriſtelijn,
ſiet alle ſchoonheyt op deſer eerden,
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn.

7.

Aenſiet die menſchen, ſchoon van lichaeme,
fraey van fatſoen en leden fijn,
ſuyver van aenſicht, ooghen bequaeme;
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn.

8.

Aenſiet die ſonne en mane ſchoone,
aenſiet die ſterren van claeren ſchijn,

ſiet hoe zy blincken aen 's hemels throone,
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn:

9.

Siet ghy die weerelt hier vol couragie,
wiltze verſmaeden gelijck fenijn,
siet ghy haer ſchoonheyt en haer ciragie,
denckt hoe ſchoon moet haeren ſchepper zijn.

10.

Hoort ghy hier conſtich op orgels ſpelen,
op inſtrumenten musica divin,
hoort ghy oock ſingen met ſoete keelen,
denckt hoe ſoet ſalt inden hemel zijn.

11.

Hoort alle vreucht diemen mach bedryven,
sy can maer dueren een cort termijn;
denckt op die vreucht die eeuwich zal blyven
voor haer die inden hemel zijn.

12.

Laet ons die weerelt geheel verſaecken
met al haer ſchoonheyt, naer Godts doctrijn,
ſoo zullen wy inden hemel smaecken.
hoe ſoet en ſchoon dat daer zal zijn.

13.

Loff zy den Schepper der creaturen
die alle dinghen geſchapen heeft;
Gloria zy hem, tot alder uren,
die onderhoudt en voetſel gheeft [1]).

Tot proeven dienen nog de volgende.

CHANSON.

1.

Cupido cracht
Hoe toondy my u macht?

1) f° 77 van het album. — Vgl. het Referein uit A. Bijns *Gheestelijcken Nachtegael* medegedeeld in Willems *Verhandeling* I, blz. 235 en haar „Meilied", opgenomen in Alb. Th.-s *Gedichten uit de verf. tijdp.*, I, blz. 196.

zeer ſwaer »voorwaer» zeer ſel
valdy op my rebel.
wat heb ick u misdreven,
och lieffte van my,
och lief,
och lief,
dat ghy my dus laet ſneven
al in dees pijn?

2.

Lamachus min
die was zoet van begin;
antierich »zeer vierich» en ſterck
wrocht hy in Venus werck.
zoo wil ick oock oirboiren,
och rooden mont,
och lief,
och lief,
Ghy zijt mijn vuytvercoren
die my deurwont!

3.

Al had Jaſon
veel ſchatten en goet ronsom:
Casteelen »iuweelen» met macht,
noch heeft hy quaet gewracht.
Medea die schoone
bedrooch hy bloot [1]).
och lief,
och lief,
voor goet creech zy te loone
die bitter doot.

4.

Reyn lieffte zoet,
kieſt doch lieffde voor goet;
wat baten »ducaten» gewis
als daer gheen liefde en is?

1) Jason verliet Medea om Creüsa, dochter van Creon, Koning van Corinthen, te trouwen.

wat baten erfven
zonder eendracht?
och lief,
och lief,
veel liever die doot te fterven
dan zulcx gedacht!

5.

Al was Davidt
ter weerelt cleyn geschikt,
een cnape »van fchapen» publijck,
nochtans wert hy oock rijck,
een coninck eel
van Ysraeel.
och lief,
och lief,
die liefde vermach zoo veel,
bemerktze weel!

6.

Aenfiet Fenix,
een edelen vogel ficx,
hem zelven »deurwelven» verbrant
hy geeft zijn lijf te pant.
Zoo wil ick oock oorbooren.
och lieffte, aenfiet,
och lief,
och lief,
Al quaem my die doot voor oogen
Ick en vreesdefe niet.

7.

Diana jent,
een vrouwe zeer excellent,
zeer fchoone »ten toone» zeer ftoudt:
heur hair blinckten als goudt;
al had ick den keure
des weerelts ront,
och lief,
och lief.

tot u zoud ick my keeren,
och rooden mont!

8.

Nu Creſus ſchat,
Auguſtus rijcken pat,
expeerdich »volweerdich» ten thoone;
Gumarius droech die croone
al van Assirien machtich.
och lieffte, aenſiet,
och lief,
och lief,
al had ick zulcx, waerachtich
ick en liet u niet.

9.

Salomon wijs,
en Alexanders prijs,
memorie »victorie» zeer reen,
hadden zy onder hun tweeen.
al had ick milioenen,
een coninckx goet,
och lief,
och lief,
tot u zoud ick my ſpoedene,
och lieffte zoet!

10.

Alle myn gepeys
dic legh ick ongeveys,
want Paris »en maris» en was
noyt in zulcken liefde gepaſt.
Al quamen Venus ghefellen,
ja Sampſons macht,
och lief,
och lief,
gheen ander en zouden zy ſtellen
in mijn gedacht.

11.

Een liefde die treckt,

den minnaer zeer verweckt,
gehuldich »forchvuldich» geras,
gelijck als Troyelus was.
Op Bregida droech hy minne
int herte geprent.
och lief,
och lief,
Die doloreuſe minne
doch van my went!

12.

Reyſt mede int lant
daermen die liefde plant,
laet groeyen »en bloeyen» den wijn
tot dat wy vereenicht zijn!
Doet aff u murmureren,
mondeken root,
och lief,
och lief,
Wilt u tot my verneren
al voor mijn doot [1])

Lieflijk is het lied getijteld

LA VOLTA.

1.

Sal ick langhe uit heete tranen
getuyghen van mijns herts verdriet;
mijn jeuchdich aenſchijn moeten baenen,
ſonder dat ghy my hulpe biedt?
zal mijn jonck hert
ſmooren in ſmert,
zal mijn jonck hert in zynen brant vergaen,
eer dat mijn tonge zijn lyden doet verſtaen?

2.

Twee jaren zijn nu overſtreken
dat ick om u verteer mijn bloet;
ick heb u altijt vergeleken

1) Album f° 8.

by een wel rieckende roofken zoet,
dat met wat pijn
gepluckt moet zijn,
dat inden eerſt zijn ſcherpen dooren toont,
maer dat daer naer te lieffelijcker loont.

3.

Als ick u eerſt begonſt te minnen,
waert ghy noch maer een cnopken groen,
dat door de zonne zoude beginnen
zijn purpel blayckens op te doen:
dat naer ons loopt,
meer groen als root.
Twas my een vreucht, als ick u ſomwylen aenſach,
dat een rijp hert in u groen boeſem lach.

4.

Nu is u roofken meest ontſloten,
des weerelts pleyn tot een cieraet;
den hemel milt heeft het begoten
met duecht en ſchoonheyt volle maet.
Het is ontluyckt,
recht tijt gepluckt [1]),
maer baet my niet dat ghy in ſchoonheyt bloeyt
met u, ſchoon lieff, is u wreet hert gegroeyt.

5.

Eylaes! ick vond my heel bedrogen
als u geſicht, claer ende ſaecht,
met ſchaemroot werde overtoghen,
als ghy my zaecht heel overlaecht.
Ick dacht dat ghy
wist wat ik ly,
ick dacht dat ghy wel op mijn droeffheyt ſaecht,
hoe dat mijn hert u altijt leven [2]) draecht.

6.

Adieu, princeſſe, en ick gaen ſterven
in myne jeucht noch verſch bedauwt,

1) *Ontpluyckt*? 2) Moet *leven* niet in *liefde* veranderen? G² in mijn.

om door de doot te mogen erven
de ruſt, die ghy my hier onthout.
als ick ben doot
door lieffde groot,
ſoo denckt toch eens in uwen sin
oft ickt verdien om dat ick u bemin [1])!

Mone geeft in de *Zusätze* van zijn »Übersicht" s. 398, *eyn a. b. c.* 't welk hij door de volgende aanmerking laet voorafgaen: »In einer Hs. des Frh. W. v. Haxthausen zu Böckerhof, die Lieder des 16ten Jahrh. enthält, steht S. 1. folgender Spruch, welcher den Sprachformen nach ursprünglich niederländisch war und in die westfälische Mundart übersetzt wurde." Het album van Magdalena bevat zulk een' Nederlandschen tekst dien ik hier ter vergelijking met Mone's gedicht overschrijf.

REFEREYN.

Abel es die lieffte mijn,
Blyde int herte eñ int aenſchijn;
Claer is zy als den dagheraet,
Devoet es zy in haeren ſtaet,
Eerſaem in allen ſteden.
Friſch es zy van allen leden,
Gruetelijck in allen dinghen,
Heuſch in haer wandelinghen,
Ionnich inden dienſt des heeren,
Konſtich in allen dinck te leeren.
Lieffelijck es zy int aenſchouwen,
Minnelijck boven alle vrouwen,
Neerſtich tot alle goede wercken.
Oitmoedich is zy oock inder kercken.
Puntich is zy en ſmal;
Quactheyt ſchout sy over al,
Reyn van handen en oick van monde,
Reael es ſy en goet van gronde,
Stadich naer alle menſchen raet,
Sedich altijt waer ſy gaet,

1) Album, f° 36.

Trouwe is haer aengheboren,
Voor al de weerelt machmenſe hooren,
Wijs van raede en goet van daede.
Xpreſſelijck mint zy vroech en spaede,
Ydelheyt ſchout zy over al zeere:
Zuete zoo is al haer leere [1]).

Dit gedicht breekt met de letter V, bij Mone, af. — Het zou niet moeijelijk wezen nog menig ſraei stuk in dit album te vinden en hier mede te deelen; maer ik zal mij kortheidshalve bij één fransch gedicht bepalen: het is een weemoedig lied, eene klagt door een' hopeloozen minnaer aengeheven.

CHANSON.

1.

Toutes les herbes croiſſent,
toutes les fleurs paroiſſent,
il n'eſt que ton amour
qui descroiſt nuict et jour.

2.

Tous les champs raverdiſſent
et d'eſpoir se nourriſſent,
et j'ay de ton amour
déseſpoir nuict et jour.

3.

Tout rit ſur les campaignes,
tout rit ſur les montaignes,
et moy, pour ton amour,
je pleure nuict et jour.

4.

Les mons et les vallées,
les eaux ſont dégélées,
et moy, pour ton amour,
je gèle nuict et jour.

5.

Douces ſont les fleurettes,

1) Album, f° 39.

douces ſont les herbettes,
et tousiours ton amour
m'est amer nuict et jour [1]).
Fin.

Het is zeer bedenkelijk of Magdalena iets in haer album zou gedicht hebben; zij is waerschijnelijk niets meer dan eene bloote verzamelaerster. Doch aengezien den smaek welken zij in de keus der stukken heeft aen den dag gelegd kan men haer geen dichterlijk gevoel ontzeggen. Haer album is verre weg het belangrijkste dat ik ooit gezien heb.

III.

AGNES DE HERTOGHE (?).

Ik laet een vraegteeken op den hier boven staenden naem volgen, om dat ik niet zeker weet of het album, dat ik thans beschrijven zal, aen Agnes toebehoord hebbe. Men treft er inderdaed zoo veel namen aen dat ik diesaengaende geene volkomene zekerheid heb kunnen verkrijgen; en ik heb slechts den naem van Agnes de Hertoghe aen 't hoofd van dit artikeltje geplaetst om dat het de eenige onder al de volgende is, die op de initialen (A. D. H.) welke zich op den band bevinden, volkomen past. Het boek beslaet nog 224 bladzijden, maer het einde is afgescheurd. Dat het door verschillige handen geschreven is spreekt van zelf, en vele namen doen er zich op, o. a. Adriane de Grutere, met de spreuk *felon fortune*; P. Daman, *l'heure me duit*; Judocus de Hertoghe, *pour mieulx iendure*; Marie de Hertoghe (1593, 1594), *riens ſans vertu*; Louise de Hertoghe, *j'eſpère et crains*; Agnes de Hertoghe, *fidélité oblige*; Joanna Rijm, *j'espère en Dieu* (ook eenmael met de spreuk van Agnes); Geertruyt Rym, *Ryen*

1) Album f° 70. — Het laetste vers in het 5e klaus staet aldus in het album: *m'est amour nuict et jour.* Dit vers kan goed uitgelegd worden, nogtans heb ik gemeend dat *m'est amour* in *m'est amer* diende veranderd te worden, om dat de twee laetste versen van elke klaus in *oppositie* staen met de twee eerste: B. v. kl. 1. *croître,.... décroître*; kl. 2. *espoir,.... désespoir*; kl. 3. *rire,.... pleurer*; kl. 4. *dégeler,.... geler*; en dus ook kl. 5. *doux,.... amer.*

ſans Dieu; Margrieta Rijm, *j'esperre en Dieu*; Anna Bacdeloos, *advis en tout*; Cornelia van Burgh, *rien sans peine.*

Men vindt er verscheidene gekleurde teekeningen, waeronder zeer fraeije bloemen.

Het boek is in fijn kalverleêr gebonden en op sneê verguld; op het voorenste deel van den band staet de spreuk van Anna Bacdeloos met de initialen van Agnes de Hertoghe.

advys * en * tovt *

A * D * H *

op den achterkant

* 1593 *

en op beide een soort van wapen, verbeeldende twee vereenigde handen, met een vlammend hert er boven en een zandlooper er onder, op twee pijlen kruiselings over elkander geplaetst.

Ik heb slechts twee nederduitsche stukken in dit album gevonden, en dit moet niemand verwonderen die bemerkt dat er geene enkele nederduitsche spreuk bij de namen gevoegd is. Deze twee stukken die hier medegedeeld worden zijn een »Gheſtelijck Liedecken" en »Parafactus droom getranſlatert vant Hyngels int Vlams".

GHESTELIJCK LIEDECKEN.

Adieu, adieu, werlicke zaecken,
want zy alleen ydelheyt raecken;
adieu, adieu, lichtveerdicheyt,
die niet en geeft dan duyſterheyt.

2.

Ick zegge groote duyſterneſſen
ende oock afgriſelicke peſſen,
alsmen moet inder eeuwicheyt
van Godt maeken een droef affcheyt.

3.

Wat helpen ons dan al welluſten
die met bedroch hebben doen ruſten?
ons vindende in groot verdriet,
te ſpae men hem alsdan beſiet.

4.

Waeromme dat in wile en tyde
den menſche hem van quaet vermyde,
om van een wolf te worden lam,
zoo ſcheuwende Gods aenſchijn gram.

5.

Aenroepende bermertichede,
weſende der zielen een remede;
nemmermeer zondaer compt te laet
als dien ſchicht uuter herten gaet.

6.

Want den ſchicht met berau gheſchoeten,
met penitensi daer in gheſloeten
vli(e)cht al recht ter hemel wae(r)t
daer niemant beter es beraet.

7.

Om alle dit wel toverdincken
ende inder eeuwicheyt te blincken,
moetmen kieſen een pleyn [1])
om te leven met herten reyn.

8.

Laet ons dan de werelt verlaeten,
roupende, o Heere, ſonder maeten
wilt ons zondaers bermhertich zijn
want de weerelt en is maer ſchijn.
Amen.

De slordigheid der tael zal aen niemand ontsnappen. *Parafactus droom* is, in dat opzigt, niet beter, ofschoon, dunkt ons, des meêdeelens wel waerdig:

PARAFACTUS DROOM

getranſlatert vant Hyngels int Vlams.

1.

Daer ick onlangs was moudich int velt
ſoekende een plaetſe om wat te ruſten,

1) Het Hs. heeft „moetmen kiesen een *plaetse*
om te leven met herten *reen*."

heb ik my ſoetkens nederghеſtelt,
om mijn begeerte wat te blusgen,
onder dombraige van eenen boom,
an eennen luſteghe waeter ſtroom,
int ſlaep viel ick in droom.

2.

My docht dat ick Diane ſach
commende wt bos met al haer nymphen,
van iaghen waeren ſi vermoeyet
hebbende luſt om waeter te dreynken.
ſy quamen naer di fontaine ſchoon,
by den luſteghen waeter ſtroom,
al daer ick laeg in droom.

3.

Soo haest als ſi my hadden gheſien
litten si al haer ondekens loopen,
en hebben haer pijllen oock bereyt
om my dus cnuepſins te noopen;
meynende dat ick was een wilt,
hebben haer netten wtgheſpreyt
en weder tot jagen bereyt.

4.

Als ick die trope der nymphen ſach
ast ick my weder aen die groenheydt;
maer mijn Olimphe had my geſien,
dus ſy tot haer gheſpelen ſeydt:
»Och ick ben in ſoo grooten noot,
»mijn lief die moet ſterven die doot
»Want Dianens torenne es groot."

5.

Olymphe tot der godinnen gynck
op den berg Minalus, vol van weerden,
ſoo haest als ſi Diane ſach
knilden ſi ootmoedelick neder ter eerden:
»o Suyver godinne van ooger macht,
»anhoort docht myne droeve clacht
»die van u hulpe verwacht."

6.

Diane tout der nimphe ſprack:
»Laet u clagen en droefelick weynen;
»compt, laet ons ſamen wandelen gaen:
»ruſten aen den cant der fontainen.
»Segget my daer u drouſhait groot,
»ick ſal u helpen wt den noot,
»en vreeſt docht niet de doot."

7.

— »De droefheit die mijn herte doet
»jammerlic ſuchten en doodelick flauwen,
»is voor mijn lief Pharafactis
»die in dit bos is vol benauwen;
»dus bid ick, Godinne, ghy hem vergheeft
»dat hy is commen in dit foreeſt,
»ſoo ſtaut en onbevreeſt."

8.

DIANA.

»Hoe dus Parafactus ſoo ſtaut?
»wie heeft hem ſoo qualick beraeden
»te comen in dit gheloovert haut,
»daer ick my heertijts plege te baden
»aen dees fontaine, ſtil en alleen
»met myne nimphen, ſchoon en reyn,
»in dit beloomde plain?

9.

»Blaeſter die trompe ras, metter vliet,
»datter die veltgodinnen vergaeren,
»Saetieren en nymphen die woonen int riet,
»in die criſtalen waeter baeren.
»Dat ſy, in deſe boſchage groon,
»my commen helpen iuſtiſi doon
»van Parafactus coon."

10.

Soo haeſt die trompe gheblaeſen was
ſachmen daer commen in die valleyen,

veel boſgoddinnen al op dat pas,
veel waeter nimphen met groon livreyen,
verſiert met lis en blommekens ſchoon.
Sy gingen tot Diana troon
en vlochten haer een kroon.

11.

Diana ſprack: »Nimphen, diet jagen bemint,
»ſpanter u boogen ras met verſtrangen,
»ſcerpter u pilen, u honden ontbint
»hier is een wilt 't moet worden gevangen.
»tiſſer een dertel jonghelinck ſnoot,
»die mynen toiren moet ſmacken groot.
»gaet vry, brenght hem ter doot."

12.

PARAFACTUS.

Toen ick der Godinnen gramſchap ſach
begonſte mijn herte te beven,
ſorgende oft ick, als Hacteon,
ſoude moeten laten mijn leven:
die door het ſtraf wiert haeſt verkeert,
in eenen heert getranſformeert
en van ſijn honden verſcheurt [1]).

13.

Olimpe die badt ſoo menich werf,
ſy suchten, ſy weynde, ſy vrounck haer handen,
tot dat ſy van Diana verkrech
datmen die honden ſou leggen in banden.
Somſpanden haer boogen; haer pylen ſel
ſtacken ſy in die cockers ſnel,
door Dianas bevel.

14.

Diana ſprack: »Olimpe ſoet,
»om u is hem het leven gheſchonken.
»Weet, ick daer niet meer op deyncken en ſal,

1) Zie deze fabel in Ovidii *Metamorph.* lib. III, fab. II.

»regt oft ick van Letis vloet [1]) had ghedroncken.
»Segt Parafactus tot my compt,
»ick hem vergeve wt ſherten gront,
»dat hy niet meer en ſcrompt."

15.

Terwylen die Nymphe tot my quant
ben ick wt den ſlap ontſprongen
dus ick mijn ooghen overal ſloech
oft ick nimant en ſach commen.
Doen vont ick dat het was eenen droom
en vont my aen eenen waetter ſtroom
al onder eennen boom.

16.

Olymphe, mijn hert, mijn lief, mijn ſiel,
mijn trooſt, mijn vreucht, mijn ſoete leven,
och oft dien droom hadde waer gheweeſt!
ſoo ſaudik mogen verſekert weſen
Van te aenſien u ſchoon aenſchijn
twelck can verlicten mijn ſwaer pijn,
daer ik nu in verdwijn.

Finis anno 1620.

Fidelité oblige.
J. Rijm.

De taal dezer stukken is veel slechter dan in de twee andere albums [2]).

Professor Serrure die de goedheid had mij de albums, onder II en III vermeld, mede te deelen, ontvange hier, over zijne heusche handelwijs, mijnen opregten dank.

1) *Letis*, *Léthé* was een vloed der helle bij de ouden; wie van het water dezes strooms gedronken had vergat al het verledene.

2) Het gebruik van *y* en *ij* en *ſ* en *s* is door ons, in al deze stukken, eenigszins geregeld. A. Th.

EEN HOLLANDSCH DORP

IN DE VEERTIENDE EEUW,

DOOR

Mr H. A. A. VAN BERKEL.

V.

Wij spraken daar zoo even van de Ambachtbewaarders, en onze vrienden verheugden zich, dat — hoeveel er dan ook in den loop der tijden uit zijn verband gerukt moge zijn en verknoeid — ons »dorpregt" [1]) ten minsten nog in eere is: en dat die eerwaardige instelling, even zoo oud [2]) als het ambacht zelve, bij ons nog weinig of geen schade geleden heeft.

Wij zeggen, bij ons in Holland; immers — ook in dat opzigt zijn de zuidelijke naburen ons vóór — in Brabant en Henegouwen is de benoeming van die »Waarslieden" vrij algemeen overgelaten aan den Heer, of aan diens plaatsbekleeder, den Schout: ofschoon dit — het mag hier gezegd worden met

1) Die van Eemnes verkregen in 1339 eenig land in 't Gooiland, onder bepaling: „als si mitter wone overcomen, soe sullen si kiesen een DORPRECHT in onsen lande: ende alsulc recht sullen si hebben". Mieris II, 623.

2) „Et ipsi homines, qui PER VILLAS de denariis providentiam JURATI habebunt, ipsi de mensura, ne adulteretur, provideant". (Ed. Pist. Car. Calv. anni 864, cap. 20). Vandaar „Custos villae". (Stat. II. Rob. I. Reg. Sc. circ. 1305, cap. 19). — In Frankrijk was de Ambachtbewaarder een Dienaar, „Sergeant", van den Ambachtsheer geworden. Bottelgier, folio 131, rekent onder de regten van „foncerie", dat is lage regtsdwang, „te hebben een Sergeant, dewelcke is Messier oft BEWAERDER VAN DEN LANDE". *Messier* komt niet van „messis", oogst, maar van „mès" of „meix", huis, gezinde, genootschap. *Messier* of *messart* (hetzelfde woord misschien als *hussard*), heet dan: voorstander van het groote dorpsgezin. Verg. in Lombardije *massaro*, een groote of ploegboer, „massaria", „metairie". *Mès, mas*, is de verkorting van *mansus*.

allen eerbied voor den meerderen luister en welvaart van die frankische landen — eigenlijk verkeerd is.

Men redenere daarover zoo veel als men wil: maar vraagt men naar regt en naar herkomst, dan zijn de Ambachtbewaarders geen »Ministeriales", geen »Dienstluiden" van den Graaf, en nog veel minder van den Schout of Ambachtsheer; zij zijn, even als de Kerk- en Armmeesters — en in een anderen zin de Schepenen — zuivere Gemeentebeambten [1]), die juist daarom op onze hollandsche dorpen, naar oud gebruik, door de gezamentlijke buren, of, waar Schepenen of Gezworens zijn, door dezen namens of nevens de Gemeente, gekozen worden. In de steden, waar men ze »Poortmeesteren" of »Burgemeesters", [2]) soms ook wel »Raadsluiden" [3])

1) Waterland, 1347: „Voert dat men elcx jaers op S. Pouwelsdach die Waeren van den lande nemen sal. Die oude Waeren, die sullen 't die buren condt doen, dat si dan te kercke comen sullen. Ende die meeren hoop van den bueren, die te kercke comen, sullen van elcken cogge nuwe Waeren nemen" (Mieris, II, 737). Barsingerhorn 1415. „Voortaen sal men geen Waerschappen setten moghen in eenigen dorpe, dan bi den meeren hoop van de bueren uyt dien dorpe" (Mieris, IV. 337).

2) Toen Barsingerhorn in 1415 stederegten verkreeg, kwam de benoeming der Ambachtbewaarders aan Schepenen. Zoo was het ook te Rotterdam in 1373, en te Heusden in 1404. (Mieris, III, 280, 791). Te Medemblik geschiedde de keus der „Poortmeesters" „opten jaarsavond" door 30 kiezers, geloot uit de 120 rijkste burgers (1397, Mieris, III, 666). — „Burgemeesters OF Ambachtbewaarders te Aalsmeer", bij Lams, bl. 741. Zoo zegt Oudenh. Meijery 's Hert. bl. 58. „Van de Burgemeesters hebben wy geen gewag gemaakt, daar zij niet meer en sijn als de heurders van de gemeyne lasten."

3) Medemblik, l. c. Delft, 1391. Ook te Leyden in 1351: waar er één voor elk vierendeel (ambacht?) benoemd werd, „mitten meeren hoop van de poorters van den vierendeel" (Mieris, III, 576, II, 796). Dit lost het bezwaar op van dien Schrijver (II, 3), dat in 1299 bij de huldiging van Graaf Jan door Geertruidenberg, Delft en Leyden van geen Burgemeesters sprake was. Er staat immers: „Schepenen, RAET ende Ghemeynte!" — „Raetsluyden" werd in 't Latijn vertaald door „Consules", en juist daarom heette een ambacht in Friesland een „consulatus": b. v. bij de excommunicatie in 1310 van de Friezen van Stellingwerf en Schoterwerf, trof die censuur „singulos Stellingos" (*stoelenden*, zittenden, hooge Heeren), „Judices" (Schouten), et CONSULES (Ambachtbewaarders). (Mieris, II, 94). Zoo zeide men, „Hae constitutiones PER QUATUOR CONSULATUS erunt firmiter observandae..... CONSULES TERRAE non se intromittant de jurisdictione". (Dijkregt Hunsingo van 1318, bij Meylink, bijl. n°. 129). Dan mogt men ook te Utrecht zeggen in 1252: „Scabini, CONSULES ac universa Civitas Trajectensis" (Mieris, I, 266). De vertolking van „Burgemeester" in „Consul" heeft dus een veel dieperen grond, dan een ijdel nastreven van Romeinsche namen en instellingen. — Te Mechelen heetten zij „Communghemeysteren" (1319. Mieris, II, 223).

noemt, worden zij, bij het wegvallen der »vrije buurstem", alleen door de Schepenen benoemd.

Doch dáár zoowel als op de dorpen leidt de Schout de kiesvergadering. En als het oogenblik gekomen is, dat de benoemden hunne dienst aanvaarden, of wanneer zij die aftreden rekening moeten doen over hun gevoerd bestuur, dan verschijnen zij voor den Gestrengen Heer ter plegtige teregtzitting: waartoe bij kerkgebod en klokgelui al de buren zijn bijeengeroepen [1]). In handen van den Schout leggen zij dan den dubbelden eed af: dat zij niets gegeven of beloofd hebben om gekozen te worden, en dat zij doen zullen, wat een goed Ambachtbewaarder aan de Gemeente schuldig is. Uit hoofde van dien eed heeten zij op zeer veel plaatsen »Gezworens" [2]): welke naam, dewijl die om dezelfde reden ook wel eens aan de Schepenen gegeven wordt, dikwijls aanleiding geeft tot misverstand.

Op ons dorp en in de meeste ambachten zijn zij twee in getal [3]), de bedienende Ambachtbewaarder, en zijn medehelper, dien men »Volger" [4]) noemt, omdat hij het volgende jaar als bedienend Ambachtbewaarder optreedt, als wanneer hem een nieuwe Volger wordt toegevoegd. Zoo is ieder Waarsman twee jaren lang in ambtsbetrekking: maar na afloop van dien »zit hij twee jaren stil" [5]): een algemeene regel voor al de

1) Hazerswoude, 1384. Mieris, III, 411.

2) »Dat scot van elcken ambachte, sullen die Ghesworen van den ambachte gaderen ende ontfaen, ende onsen Boden wtreicken". Kenn. 1291, Westfriesl. 1299, (Lams, bl. 43, Mieris I, 618). — Hof van Delft, 1335: »Gesworens van Delfland, dier Ontvangers sijn".

3) Handvest van Philips van Bourgondie van 1472, inhoudende, NAAR OUDER HERKOMSTE, eene geheele organisatie van het Hoogheemraadschap van Rijnland: waarbij onder anderen bepaald wordt, dat Ingelanden van ieder ambacht twee Ambachtbewaarders kiezen moeten, ieder 140 kroonen rijk. (Meylink, Bijl. n°. 228). Zoo ook in 't Hof van Delft in 1423, en te Heemskerk. (Lams, bl. 451). Te Brugge waren twee Burgemeesters, en in 1298 bepaalde men: »ke les ANCHIENES COUSTUMES et usages de remuer et de renouveller Bourghemaistres dans un an, soient bien tenues et wardées." Gheldorf, IV. 304.

4) Zoo was het nog, niet lang geleden, wat de invordering van het gemeenelands-sluisgeld betrof, op meest alle dorpen van Delfland.

5) Hof van Delft 1414, Schoonhoven 1411. (Mieris, IV. 175) — Te Rotterdam (l. c.) *drie* jaren. — Waterland, 1347: »Voert soe sal men elcks jaers nuwe Sche-

beambten der Gemeente, en waardoor wordt voorgekomen, dat het jaarlijks doen van rekening wordt nagelaten of ontaardt in een ijdelen vorm.

Misschien is daarvoor nog een andere reden: men is bij ons te lande veelal geneigd, om den man, die aftreedt, wederom intekiezen; en zoo wierden die gemeentebedieningen langzamerhand posten voor het leven: wat voor 't ambacht alligt schadelijk, en voor het gezag van den Graaf en van zijn plaatsvervanger den Schout zeer zeker gevaarlijk zou kunnen worden.

Maar dan ook — niemand mag, op zware boeten, een hem opgedragen gemeentebediening weigeren [1]): en al weigert hij die, toch is hij verantwoordelijk voor het bestier, dat hij had behooren te voeren. Hoe onbillijk dan, van iemand te vergen, dat hij voortdurend bezwaard blijve met zooveel last en zorgen, die hem niet beloond worden noch vergolden. [2])

Want het heeft heel wat in, dat ambachtbewaarderschap, als het met eer en geweten wordt waargenomen!

De Schout, ja, die is de ziel van het dorp [3]), maar de Waarsman is er het ligchaam van; hij is de Persoon van het Ambacht, die »staat" voor al [4]) des ambachts zaken, om »regt te spreken, te nemen en te geven voor het algemeen en voor ieder in het bijzonder", [5]) de wettelijke Voorspraak [6]) van het ambacht, en de natuurlijke, ja verpligte beschermer van ieder van

---

penen nemen, ende nuwe Waeren, ende die oude wtsetten: en wie men kiest tot eenen Waeren, dat hy 't selver niet opgheven en mach binnensjaers." Mieris, II, 737.

1) Hazarswoude, l. c.

2) »Waerslude, als si in den lande plaghen te kiesen, dat die wesen sullen op haer selfs kost, ende niet op lants kost". Wieringerland, 1382. (Mieris III. 389.)

3) Verg. N°. II van deze Bijdrage, D. W. jaarg. I, bl. 317.

4) Van daar bij de Hoogduitschers de naam van »Vorsteher", en te Belle en elders in Vlaanderen die van »Voogd". (Cost. van Belle, art. 6. 11).— Het is de »Vir *honestus* Defensor", (ook wel »Magister populi" of »Magister civium" genoemd), der Gallo-Romeinsche steden, die tegenover het Openbaar Ministerie, den »Vir *magnificus* Prosecutor", overstond. (Form. Marculf. 37, 38) — »Magnificus" was de titel der Comites of hooge Heeren bij de Franken. (Marculf. App. 30).

5) »In alre manieren off sijt selve waren." Bewaarders of Gasthuismeesters van S. Agnes te Rotterdam. 1408. (Mieris IV. 111.)

6) De regtsgedingen van het ambacht werden, zoo eischende als verweerende, gevoerd ten name van den Ambachtbewaarder.

deszelfs leden [1]). 't Is — volgens de zonderlinge, maar niet onaardige uitdrukking van onzen bejaarden vriend — de »Moeder [2])" van het Gezin, waar de Schout Vader en Regeerder van is.

Waar die laatste — dikwijls een vreemdeling — niet anders kent dan het strenge regt en 's Graven bevelen, die hij stug en straf op ban en boete moet doordrijven, daar heeft hij tegenover zich den bescheiden Ambtenaar der Gemeente, den zorgvuldigen »Bewaarder" van de regten en goederen van het ambacht, die als oud ingezeten, en als houder van de registers, [3]) door zijn voorgangers opgemaakt en bijgeschreven, naauwkeurig weet, wat er — bij goeden wil — gedaan of niet kan gedaan worden, om den Heer te gerieven. Geen tegenspraak tegen het wettig gezag, geen weigering van hetgeen regtens verschuldigd is, maar minnelijke tusschenspraak tot bekoming van uitstel, of tot matiging van al te harde eischen! Geen »drijven" noch heerschen, maar »bewaren" en bestieren, maar beschermen en handhaven, ziedaar de nederige en toch zoo schoone taak van onzen Waarsman en Landhouder! [4]).

---

1) »De Burchmeester is ten dienste en voorspraecke van alle Poorters ende Poortressen, Ceurbroeders ende Ceursusters deser stede ende casselrije." Veurne, 1615, tit. I. art. 35.

2) In de oude kloosters is van het oudste duitsche volksleven veel bewaard gebleven. Zooals de Abt bij uitnemendheid de »Pater" genoemd werd, zoo noemde men den tweeden in rang der Dignitarissen, den »Oeconoom", in de wandeling de »Mater"; waarvan de spreekwijs: »'t is voor Pater en Mater, maar niet voor het heele Convent." — Onder Karel den Groote stonden de domeinen — het keizerlijk huishouden in ruimeren zin — onder het bestuur der KEIZERIN. (Capit. de Villis, cap. 16, 47, 58). En vandaar misschien, dat de verzoeken tot het verkrijgen van keizerlijke goederen meestal verleend werden op Haar welwillende bemiddeling. Voorbeelden uit de Negende en Tiende Eeuw bij Mieris, I, 22, 42, 49, enz.

3) Middelburg 1217: »Nullus testimonium dicet, qui neque terram neque dominium in Middelburch habuerit, nec in CHARTA TRIBUTI invenitur." Mieris, I, 171.

4) Zóó heetten de Ambachtbewaarders in Brabant; in Voorne noemde men ze »Landmeesters". Dat is: Administrateurs van het Land, even als men zegt »Kerkmeesters, Armmeesters": dat is, Administrateurs van Kerk of Armen. Oudtijds had men ze in het groot, zoowel als in het klein: de »hooge" of »groote" Waarsman in 't District, de »kleine" in het Ambacht. (Groote Waard, 1394, Oudenh. bl. 201). En de regering van het zoo merkwaardige Vrije van Brugge vertoonde tot in de laatste tijden den elders weggevallen grooten Waarsman, in den »Burgmeester van het Vrije". Geen vereeniging naar oud-duitsche zede zonder »Heer" of Overheid, maar ook geen vereeniging zonder Gemeensman!

Komt er iemand van de buren in nood of in druk [1]), wáár zoekt hij en vindt hij gereeder troost en steun, dan bij onzen wijzen en goeden Gemeensman, [2]) den vertegenwoordiger van die allen, die naar buurregt verpligt zijn hunnen broeder te helpen? Die geeft hem raad, en spreekt voor hem, en maakt, waar 't pas geeft, — vooral tegen de lieden van buiten — *zijn* zaak tot de zaak van allen! Schande voor ons, indien de vreemdeling een buur of burger — al is hij de minste en de geringste — straffeloos honen kon en verontregten [3])! Het hoogste goed van een vrije Gemeente is haar eer en haar regt: en wie »het ambacht naar den eisch bewaren" wil, die let daarop, met evenveel, ja met nog meer zorgvuldigheid, als op de eigendommen en renten, die hem zijn toevertrouwd [4]). Niet alleen in het muffe kantoor, bij registers en geldzakken — zooals sommige lieden meenen, dat behooren zoude — neen! maar ook in de open lucht en in de raadzalen: bij 't vriendschappelijk zamentreffen of 't gekletter der wapenen: waar twist en veete

1) Cost. Thienen., 1570 (bij Christyns, bl. 74), cap. 1, art. 13: »Die Borghemeesteren sijn schuldich, ten versoecke van eenen inghesetenen poirter, gevanghen ende criminelijck beticht sijnde, hem te adsisteren in synen goeden rechte, IN DE BANCKE BY SYNEN VOORSPRAKEN TE SITTEN, ENDE HEM TE RADEN, ende tot sijn defencien te hulpene, ende met Procureur van denselven te beleyden" (te overleggen). Belangrijk overblijfsel van 't oude regt, 't welk uitlegging geeft van de verpligte, doch in eene ijdele formaliteit ontaarde tusschenkomst van den amsterdamschen Burgemeester, waar over leven of dood van een Poorter dier stad geregt werd. Even zoo werd te Amsterdam bij »eigenpanding", des Burgemeesters tegenwoordigheid gevorderd, om te zorgen, dat geen burger zonder regt of reden van zijn goed zou worden ontzet. (Wagen. Bes. Amst. 29, 315, 317). — Zeer juist was dan die oude volksnaam van »Burgervader": thans, naar aanleiding der veranderde instellingen, zoo weinig meer op den Burgemeester toepasselijk!

2) »Gemeensman" of Gemeentesman, Vertegenwoordiger der Gemeente, des Volks, in tegenstelling met den »Ambachtsman" of Schout, den Vertegenwoordiger of Bedienaar van 't Gezag.

3) »De Burgemeesters sullen sweeren die Heerlijkheit in EERE EN VREDE te houden, en des gemeen dorps goeden te reguleeren tot des gemeens oorbaer en wetachtige rekening daer of te doen." Zuid-Holland 1433. Oudenh. bl. 488. — Kenn. 1346, bij Lams, bl. 12. »Quicunque oppidanus non juvaverit universitatem ad expellendum extraneos, ne aliquid faciant contra jus oppidi solvet" etc. Medemblik, 1288, art. 52. (Mieris, I. 482).

4) Zij besteedden de ambachtswerken (Waterschap Woerden, 1396): kochten en verkochten stadsgoederen (Delft, 1391; Dordrecht, 1293) Mieris, III, 637, 576; I, 556.

te dooven is in 't ambacht [1]): waar »gemeene werven" en landsvergaderingen [2]) te houden zijn: waar een bondgenootschap of ieder ander verdrag met de naburige dorpen moet gesloten worden — overal in één woord, waar het belang of de eer van het ambacht in het spel is, daar gaat en staat, daar strijdt en spreekt onze kloeke Waarsman: en zijn helder en ernstig woord is het woord van allen!

Doet hij dit — in enkele moeijelijke omstandigheden, waar zijn pligt dit gebiedend vordert, en alle eerbiedige vertoogen vruchteloos gebleven zijn — tot zijn groot gevaar, zelfs tegen den Heer [3]): hoeveel aangenamer is het hem, in rustiger tijden, op te treden als de vreedzame woordvoerder van het ambacht, telkens wanneer dit laatste bij den Graaf en Diens Hoogen Raad wordt opgeroepen [4]), of dat er bij dien Raad iets te doen is of te vragen, »om nutschap van het ambacht"! Of als de Dijkgraaf met de Gemeenelands-heemraden de schouw komt drijven over den hoogen of buiten-dijk, hoe ziet men dan onze

---

1) Zij »eischten vrede", en heetten daarom in Westfriesland veelal »Vrede-makers". Verg. Dordrecht, 1293, Land van Tholen, 1366, art. 18 (Mieris, I, 556: III, 201).

2) Bekend is de »gemeyne werf", welken de Kennemers van ouds het regt hadden te houden »met die zij tot hen trekken wilde, en met hem (hen) in één bondgenootschap stonden," als Kennemerland en Kennemergevolg, Beverwijk en 't Baljuwschap van dien naam, Alkmaar, Edam, Zeevang, Geestmer-Ambacht ende de vier Noordercoggen (1347—1426, bij Lams, bl. 14, 54). Westfriesland had dat regt niet. Denkelijk, dat hun dit van ouds door de Hollandsche Graven ontnomen was.

3) Zeeland, 1290, art. 133: »So wie vergaderinghe doet ghewapent jeghens den Grave, hy sal 't hem beteren in sijnre genade van synen goede; HET EN WARE OM SIJN RECHT, ENDE SOE VERBEURDE HI NIET". (Mieris, I, 522) — Alkmaar 1426. De »Waarschappen" hadden »den werf geordonneerd." Daarom werden, bij de onderwerping van Kennemerland »de Waarschappen, die bewind hebben gehad in die rebellicheit", ontzet. Mieris IV, 839, 850.

4) Barsingerhorn, 1415. »Vier Scheepene, of meer zullen een goede man te WAERSCHAP uitzenden mogen, bij ons en onzen Rade te trekken, als zij bij ons ontboden worden, of om nutschap onzer stede, daer wij te doen hebben". Mieris IV, 337. De vier »Bedesetters" te Grimbergen moesten met twee Schepenen en andere ingezetenen op boete »ter deliberatie opkomen", zoo dikwijls de Hertog van Brabant of de Heer van Grimbergen hun iets te belasten had (Cost. 1556, art. 100: bij Christyns, bl. 344). »So wes keuren die Waerscip" (al de Ambachtbewaarders) »van onsen lande mit den Bailiu ordineren, die geloven" (beloven) »wi hem te houden". Texel, 1414 (Mieris, IV, 284).

brave Ambachtbewaarders, met de spade in de hand, op het hoefslag staan, ieder van zijn dorp, [1]) om boete en schade van de Gemeente afteweeren!

Was het dát alleen maar! Doch het lastigste zijn juist die geldzaken! Want al wat het ambacht te geven heeft en te ontvangen, gaat door hunne handen. Zij vorderen het schot in en de beden, die aan den Graaf door het ambacht verschuldigd zijn, even als het hoogedijks- of sluisgeld, waarvoor dit laatste jegens het hoogheemraadschap is aangeslagen. [2]) En streng is daarbij hun aansprakelijkheid: want als het geld niet is betaald op den gestelden termijn, moeten zij tot zekerheid van de voldoening in 's Heeren herberge te gijzel liggen! [3])

Zoo »staan" zij dus — naar buiten — voor alles wat het ambacht schuldig is. Maar juist daarom staan zij — binnensbans — tegenover ieder van de buren, welke allen te zamen die »kosten en schade" lijden moeten, en over wie zij dien last, naar de mate van ieders vermogen en naar regt en vonnisse van Schepenen, gewezen ten aanhoore en op tegenspraak van heel de Gemeente, ommeslaan en »boeksingelen" [4]). Voor de in-

1) »Alle Ambachtsbewaerders, ende andere gehoufslaegden op den Maesdijck sullen hen op alle schoudagen laten vinden op haer luyder houfslag, om dat te heeren, ende den aenganck, ende afganck Hoogheemraden te wijsen op een boete", enz. (Keuren van Delfland, art. 9.) Zoo ook wat betreft de sluizen: te heeren door den Ambachtbewaarder van het hoofd-ambacht, behoudens diens regt tegen de Ambachtbewaarders der lidmaat-ambachten onder die sluis gelegen. (art. 81, ibid.)

2) Keuren Hoogh. van Delfl. art. 251. »Naar ouder gewoonte" deden zij rekening vóór 1 Feb. »bij Schout, Schepenen, Ingelanden en Rijkdom." Resol. Hoofding. van Delfl. 1591, geconf. door de Stat. van Holl. (Grootpl. D. II, coll. 2994).

3) 1424. Indien het geld der bede op den bepaalden dag niet gestort was, moesten de Ambachtbewaarders (als vertegenwoordigende het ambacht), en de Welgeboren Mannen (als onmiddelijk en voor hun hoofd jegens den Graaf verpligt), te gijzel trekken te Leyden en te 's Hage. (Mieris, IV 747). Zij moesten de 4 grooten daags, welke de huislieden van hun dorp tot afkoop der heervaart en tot onderhoud der »soudenieren" (soldaten, betaalde benden), schuldig waren, OP HUN LIJF EN GOED garen, en aan 's Graven Rentmeester verantwoorden. (1412: Mieris IV, 201.)

4) Hof van Delft, 1335 — »Voert als men scot insetten sal, dat sal men kondigen op een Sonnendach in den kercken, waer ende wanneer men dat insetten sal, ende daer mach elck buurman incomen die wil: ende die daer niet bij en compt, die en sal daer niet meer TOE TE SEGGEN hebben." Hazerswonde, 1384 (Mieris III, 411).

ning zijn zekere zitdagen bepaald, en wee hem, die niet past op zijn termijn: want die moet, als hem geen gratie gedaan wordt, naar ouder herkomst, dubbel schot geven! [1])

Om die reden heet men de Ambachtbewaarders in Brabant »Bedesetters", en in Vlaanderen »Pointers", of »Ponders", dewijl zij »de »beden" of »schotponden", welke het ambacht te dragen heeft, over de personen en landen van het ambacht »zetten" of »verponden."

Over de personen zoowel als over de landen, zeggen wij: want — zooals wij reeds zagen — het ambacht bestaat uit beiden: 't is één blok, één geheel, dat als lid van het Gemeeneland of District in de »gemeene landskosten" moet meedragen, en daarvoor, op de registers der Grafelijkheid zoowel als op die van het Hoogheemraadschap, tot eene bepaalde som staat aangeschreven. Al de landerijen, die binnen des ambachts grenzen liggen, behalve enkele hier en daar ingeslotene leenlanden of vrije hoflanden, [2]) zijn schotpligtig: maar niet alzoo al de opgezetenen, die in het ambacht verblijf houden. Met name is daarvan uitgezonderd de Welgeboren Man, die even als de Poorter of de Geestelijkheid, wat zijn persoon betreft, met het ambacht niets gemeen heeft. Zulke Welgeboornen vindt men in grooter of kleiner getal op ieder hollandsch dorp — meer nog dan in de steden [3]). 't Zijn de vrije en onafhankelijke lieden bij uitnemendheid, daar zij — als men zeker meent te weten — van aver tot aver van vrije lieden zijn afgestamd [4]), en als oudste bewoners en Heeren des Lands, wel persoonlijke diensten tot bescherming van den landsvrede, maar geen vernederende schattingen aan de Overheid verschuldigd zijn.

Maar die overigen, die schot betalen moeten, de »huislieden",

1) Westfriesland, 1299, cap. 24 (Mieris I, 618).

2) Het »hofland", daar het huis te Woerden op stond. 1387. (Mieris III. 464.) Zoo betaalde Keenenburg bij Schipluide geen sluisgeld.

3) 1426 (Mieris IV, 858.). Van daar de oorsprong van onze zoogenaamde patricische familien.

4) De Groot, Inl. I, 14; van Loon, S. van Leeuwen, enz. De Capitulariën geven hun onderscheidene namen. Opmerkelijk is die van »homines boni generis" (Capit. II anni 813, cap. 12). Zoo spreekt de Zeeuwsche keur van 1256, art. 45, van een »Scultetus nobilis et bene natus". Mieris I, 305.

zijn dezen onvrij? Och! dat is een praatje van die hoogwijze lui uit de stad, die altijd vergeten willen, hoe kort het nog geleden is, dat zij zelf of hun vaders of grootvaders achter den ploeg liepen. Zij hooren zoo wat van die vreemden, die bij hen ter markt komen, en dat vertellen zij dan na! Maar wat raakt het ons, dat men daar ginder, in het hooge Duitschland, zoo breed uitmeet van die zoogenaamde »onvrijheid" van het landvolk! [1]) Wij weten het immers te wel, dat dit hatelijke woord in onze streken niet te pas komt. Wat was er ooit te zien op ons dorp, van die oude lijfeigenen [2]), die — zoo men zeggen wil — met hun persoon aan hun Lijfheer verbonden waren? En de »hoorigheid", welke den man vastbindt aan den akker, dien hij bebouwt, zie, die moge nog in zwang wezen bij sommige naburige volken, ons Hollanders is zij weinig bekend. Zijn wij niet allen, arm of rijk, de afstammelingen van die Friezen, welke van ouds gewoon zijn op hun »vrijheid" te roemen? En waarom dat? Niet zoozeer, omdat zij minder dan anderen door de Zuidlingen zijn overheerscht: o neen! maar omdat zij, hoewel onderdanen van den grooten Keizer Karel, hebben weten te behouden en — langer dan eenig ander duitsch volk misschien — hebben weten te handhaven, waar een dapper man het meest aan hecht, den eigen vrijen haard en have, en het eigen onbelemmerd bestuur van Land en Ambacht [3]); omdat zij — zoo zeggen zij 't ten minste — de eenigen zijn, welke »hun hals hebben weten vrij te houden", zoowel van het gouden snoer van den leenpligt, als van de ijzeren keten der hoorigheid!

Maar in allen geval is er van zulk een voormalige slavernij, daar

---

1) »Servis rustici nostri substituti sunt". Leyser, Jus Georg. I, 27, 6.

2) Van »eyghen luyden, die yemants eyghen waren", wordt nog gewag gemaakt in het handvest voor Zuid-Holland van 1303. Oudenh. bl. 472. — Over keurmede en thijnsland of »huerwair", verg. N° 1 van deze Bijdrage, D. W. I, bl. 212, 213.

3) Toen de Friezen, bevrijd van de heerschappij van 't barre Noorden, onder dien vredeloozen Radbout, Christen werden, en den Zuidkoning tot huisgenooten en onderdanen (»hemzog and heerog"), bleven zij bezitten hun VRIJEN STOEL, VRIJ TE SPREKEN EN VRIJ TE ANTWOORDEN. Schot en lot betaalden zij, »en zij kochten daarmede hunnen Adel en VRIJE HALZEN". (Asegab. VII[e] en IX[e] Volkskeur).

de oude volksliederen van gewagen, bij ons niet veel meer overgebleven. Of 't moest zijn — en dat nog maar op enkele plaatsen — dat veel zachtere regt van »keurmede" of »beste hoofd", dat eigenlijk niets anders dan een versterfregt is, of, zoo men wil, een »heuschheid", aan den Heer toekomende, op een meubel of een stuk vee ter zijner keuze uit het sterfhuis. En dan nog is dat regt, waar het was in 's Graven handen, bijna overal door Hem kwijtgescholden [1]) of van Hem afgekocht. [2]) Eveneens wil men als een overblijfsel van voormalige dienstbaarheid doen gelden de thijnspligt, die in vele ambachten nog wordt aangetroffen. Doch sinds menschengeheugenis rust die bij ons nergens op den persoon [3]), maar eenig en alleen op het land. Men kan dus niet zeggen, dat hij eenige schade doet aan de vrijheid der bezitters. Zien wij het niet dagelijks, dat Welgeborenen thijnspligtig land gebruiken, zonder daarom iets te verliezen van hun regten! [4]). Maar zij moeten — en dat spreekt wel van zelve — op straf van verval, de pligten vervullen, die op het thijnsland rusten: en daarom moeten zij ook, of zij 't willen of niet, de thijnsbank helpen bekleeden.

Dus, om kort te gaan, al wie in ons ambacht woont is een vrij man, hij moge dan van ouderen of van jongeren stam wezen: en het woord *schotbaren*, daar men elders gewoonlijk de onvrijen onder verstaat, heeft bij ons geen andere beteekenis, dan die van schatpligtigen, belastingschuldigen: met andere woorden »huislieden", leden van het ambacht. Deze staan dan als zoodanig tegenover de Welgeborenen [5]) — »Gentlemen"

1) Albrecht van Beijeren gaf in 1358 Costijn Aerndzoon „vriman te wesen" en bevrijde hem „van sulcken dienstachtigheyt, als hi in verbonden was: behaudelick sulckes dienst van herevaerde, van beden, jof van anderen saeken, die een vriman sculdich is te doene". Mieris III, 81.

2) 1230, 1342. (Mieris I, 204, II, 664).

3) Van „hooftthinsen" is mij in Holland niets gebleken.

4) „Quicunque Liber" (Welgeboren Man), „sive Ministerialis Comitis" (grafelijk Ambtenaar), „mansionarius Ecclesiæ Egmondensis" (zittende op kloosterland), „fuerit citatus a Villico et vocatus in curiam" (en door des kloosters Hofmeester in het thijnshof geroepen), „si contumax fuerit, terra quam habet te huereware, in gratia Abbatis pro hoc forefacto remanebit" (diens thijnsland is jegens den Abt verbeurd). Catal. Bon. Abb. Egm. 1216. (Mieris I, 166).

5) 's Gravenhage 1407. WELGEBORENEN en HUISLIEDEN moesten, volgens die

zeggen onze Engelsche overburen — die even als de hoogere Adel — »Noblemen" [1]) — van ouds tot niets anders verpligt zijn, dan om den Heer persoonlijk ten krijge te volgen [2]), en zijn hooge Vierschaar en Hof te helpen bekleeden: wat juist de reden is, dat zij vrijblijven van al die lasten en diensten, van schot en lot, en van zooveel andere vaste jaarlijksche bijdragen, die immers — als wij de oude lieden gelooven mogen — oorspronkelijk geen andere bestemming hadden, dan om den Heer te steunen en te sterken in zijn Overheidspligt, in het

nieuwe organisatie, te zamen zitting nemen in 't geregt (Mieris IV. 88). Zoo vindt men »Welgeboren Mannen en Gemeenten" in Kennemerland. 1305. (Mieris, II, 48). In Schotland heetten eerstgenoemden »probi libere tenentes", en werden als zoodanig tegengesteld aan de »fideles homines", Leenmannen. (Stat. Alex. II, cap. 3, circ. annum 1214). Dezen zaten te zamen teregt in halszaken; even als onze hooge vierscharen óf door Welgeboren Mannen, óf door Leenmannen bekleed werden: welke laatsten eveneens welgeboren waren, slechts door leenpligt naauwer dan de overigen met den Graaf verbonden. Zoo werden ter hooger Vierschaar van Zeeland elf vaste »Leenmannen" aangesteld, maar alle andere »Edelen" van den Lande konden er zich bijvoegen (1495, art. 3.)

1) De vergunning tot den watergang en tol te Spaarndam is door Graaf (Koning) Willem in 1253 gegeven: »de communi consilio Nobilium, Ministerialium (Ambtenaren), Vasallorum, atque ALIORUM BONORUM HOMINUM" (goede luyden, dat is Welgeborenen). Dat overigens door dezen naam in Holland de hoogere zoowel als de lagere Adel begrepen werd, blijkt uit het vonnis tegen Gerrit van Heemskerk in 1417 gewezen (Mieris, IV, 458).

2) Daarom heetten zij in Holland ook wel »'s Graven Mannen". 1303, Handv. van Dordrecht, I. bl. 110. In de Cost. van Leuven van 1622, art. 17, 18, 19, vindt men melding gemaakt van S. Pietersmannen, »vrije Messoniersmannen des Hertogen van Brabant en totten vrijen huisgezinde des Hertogs behoorende", en daarom ontheven van de gewone judicatuur der stad: dan alleen — volgens den bekenden regel — voor hunne aldaar gelegen vaste goederen. Zulke Messoniersmannen, »vrij van den hoogstoel, van 't beste pand en van corveën", vindt men ook in de Cost. van Grimberghe, art. 2. 3. 4. *Meson*, maison — vlaamsch »mesnede" [1]), mesnagium, menage (Reg. Maj. II. cap. 27.) — is het vergrootingswoord van »mès," »mansus", »huis" of »gesinde", regtskring; de Graaf, in Brabant de Hertog, was de directe Overheid, de Regtsvermaner der Welgeboren Mannen. Dat zij »S. Pietersmannen" te Leuven heetten, was naar de hoofdkerk: een denkbeeldige leenman, even als de beruchte »Steenen Man" van Audenaerde, of de Zon, wier naam de feudisten misbruikten, om alodien of »vrij eigens" tot »zonneleenen" te verwringen. Zoo zullen de »S. Maartensmannen" van Utrecht ook wel niets anders dan vrije Welgeboren Mannen geweest zijn. Dezulken vond men in alle landen in minder of meerder getal: maar in Holland wisten zij zich, *ook ten platten lande*, te handhaven: en daarom geeft dat woord bij ons, meer dan elders, de oude krachtige beteekenis van het »liberi homines" der Capitularien volkomen terug.

1) *Mesnede* voor huisgezin, in de gewone beteekenis, vindt men in een handv. van Zwijndrecht, 1337, bij Oudenh. bl. 245.

handhaven van den landsvrede naar binnen en naar buiten!

En omdat die Welgeborenen met volle wapenrusting, met harnas en schild, waarop hun geslachtswapen staat afgebeeld [1]), te velde trekken, noemt men hen ook wel »schildboortigen": in tegenstelling met de »schotboortigen" of huislieden, waartoe alle diegenen gerekend worden, welke hun welborenschap niet bewijzen kunnen. Al wie in het ambacht woont, wordt gerekend schotpligtig te zijn, en ieder buur heeft het regt zoowel als dat hij belang heeft, om te eischen, dat de naam van dien medebelastingschuldige op des dorps kohier of »schotboek" wordt ingeschreven. Of die nieuwaangekomene moet zijn vrijdom bewijzen, en onze Schepenen zijn lang niet gemakkelijk om zulk een bewijs aan te nemen! Weigeren zij dat, zoo moet er »edeltuig" gedaan worden bij den Graaf of bij den Baljuw ter hooger Vierschaar, en wie dat niet kan doen [2]), of - wat zeer dikwijls gebeurt - wie dat verzuimt: vreemdelingen bij voorbeeld, die zich in het ambacht nederzetten, zonder hun welborenschap door den Graaf te hebben doen erkennen — die allen zijn schotbaar, of zij worden het, en zij brengen dien last op heel hun nageslacht over.

Want hoe zelden, dat de Graaf een schotbaar man tot een Welgeboorne verheft!

Daar is dan ook heel wat tegen: want zulk een gelukkige houdt van stonde af aan op, om mede te dragen in de som

1) De Groot, Inl. I, 14de Deel. — De vraag, of iemand welgeboren was, kon alleen door diegenen, wier gelijke hij beweerde te zijn, beslist worden.

1) Dat noemde men ook wel »op rekening gaen" (1305: Mieris, II. 49) — »Spreeckt yemandt eenen man aen om scot te gelden, die sal sijn getuygen doen van den swaertsijde: mach hij 's niet doen, hy soude dat scot gelden mitten bueren, ten ware dat dien Balliu kennelyck ware met goeden luijden, dat hij edel ware, ende also besturven, dat hy zyn getuygen niet doen en mochte." Kenn. 1291. — In 1322 deed Jacob van Buren zijn »edeltuig", zoodat hij en zijn broeders verklaard werden, »welgeboren lieden te sijn", en dat zij »ghien scot sculdich en sien noch bede van rechte" (Mieris, II. 534). Schepenen van het ambacht bepaalden, wie schotpligtig was: maar deze mogt op rekening gaan, en zijn tuig doen bij den Baljuw. Schepenen konden appelleren bij den Graaf: en wilde deze zweeren, dat de man edel geboren was, zoo bleef hij vrij van het schot (Mieris II, 33, 48). Een voorbeeld van een welborenschap, dat voor 's Graven Raad, »die wi daertoe gheset hebben," bewezen is, vindt men in 1345: gegeven te 's Hage (Mieris, II, 699).

daar het ambacht voor te boek staat bij des Graven Rentmeester. Zoo wordt door *zijn* verhefling de last voor de andere buren zooveel te grooter. Of wanneer de Graaf — als wel eens gebeurt — dien *over*last aan het Ambacht gracelijk kwijtscheldt [1]), zoo maakt Hij door die milde gave zijne inkomsten voor 't vervolg zoo veel te kleiner: hij lijdt, zooals dit in de grafelijkheids-brieven genoemd wordt, »schade aan Zijn dienst en aan Zijn heerlijkheid"!

Dan is het beter, om, zooals wijlen Graaf Floris V deed, [2]) Welgeboren Mannen hooger op te voeren; daar heeft niemand schade bij, en 's Graven Rentmeester heeft er even weinig tegen in te brengen als de beurs van onze goede buren!

't Is waar, dat sinds eenigen tijd de Graven er op bedacht zijn te zorgen, dat al de landen van 't ambacht — al komen zij in handen van Welgeborenen, of ook van Poorters of Godshuizen — evenwel schotbaar blijven [3]): en, wat men ook daartegen pruttelt, 't is oude herkomst en de Heer is in zijn regt!

Want als Hoofd van het ambacht [4]) mag hij immers, ja *moet* hij daar buiten houden allen zonder onderscheid, die er niet toe behooren; 't is een »besloten gezelschap", daar niemand bijkomen mag, dan met den wil der leden! Daarom blijft het op veel plaatsen aan Welgeborenen en Poorters als van ouds verboden, om binnensambachts land of grond te verkrij-

---

1) Albrecht van Beijeren verklaarde in 1359 zijnen „Deurwaerder Claes Walichszoon, ende al wat van sinen live coemt van witachtiger boerte" (wettige geboorte), „scotvry ende bedevry te wesen, gheliken onsen welgheboren luden. Ende ombieden onsen Rentmeester van Kenemerlant, dat ghi den bueren van Kastrichem ofcort van horen scote alle jaren also vele, als Claes voersz. te scote gheboert" (als schot behoort) „te gheven van sinen goede." (Mieris III, 107).

2) Verg. de Verh. van Meijer, „over den worstelstrijd der Franken en Vriezen, bl. 10."

3) Aalsmeer, 1325: „Dat alle erve binnen den banne gelden sal scot en scoude ende al onghelde, dat op dat meene land binnen dien banne vallen mocht, OOCK WIENS DATTET IS, acker ackersgelijke". (Mieris, II, 364).

4) De Graaf was „hooge Heer" in Rijnland en in ieder ander district, maar even onmiddelijk de „Regter" van ieder van zijne „grafelijke dorpen". Verg. N°. II dezer Bijdrage, D. W. Ie jaarg. bl. 308.

gen, 't zij dan door koop of door besterfenis. Of wie zulk land verkrijgt, die moet het binnensjaars aan schotbaren verkoopen, of binnen dienzelfden tijd zelf daarop komen wonen, met onderwerping aan al de verpligtingen daar de huislieden aan gebonden zijn. [2])

Doch bij ons en op de meeste plaatsen is men wat rekkelijker: wie de lasten dragen wil, die op het land kleven, waaraan zou men dien afwijzen? Zoo redeneren onze nieuwerwetsche luî: maar zij vergeten, dat met al die groote heeren, die hun grondeigendommen in 't ambacht al verder en verder uitbreiden, het *land* ja zijn lasten opbrengt, maar dat onze goede *buren* daarmede tot armoede geraken moeten! Wáár vinden zij op den duur het geld voor hun personelen aanslag, als stuk voor stuk de goede akkergronden uit hun handen gaan in die van anderen, die bij 't ambacht weinig of geen belang hebben [3]).

Zoo kan het niet anders, of de ambachten moeten langza-

1) Geen eigendommen te verkoopen of te verruilen, dan met die *welke schot en lot gelden* met Veurne en Veurner-ambacht. (Cost. Veurne, 1615, tit. 29). „Contenti sint oppidani de praediis quae nunc habent, nec emant alia ab extraneis. Si qua vero vel per connubia vel per successionem hereditariam ab eis qui manent extra libertatem" (die buiten de „vrijheid", dus binnen een of ander ambacht wonen) „ad eos devenerint, infra proximum annum vendant ea hominibus mihi precariam debentibus." Delft, 1246. (Mieris I, 230.) „Groete croene" (kreune, klagt) „comet voer ons, also die Cloesters ambochte, thienden ende lant coepen, ende alse sijt gecoeft hebben, soe willen sijt trecken ter geestelijcker hant, ende en willen onsen luden geen lantsrecht of doen." 1) Daarom „verbieden alle goede luden, Welgeboeren, Poirteren ende Gemeente, dat hem nyemandt geen goet en vercoepe" (1328. Mieris, II, 464). Dezelfde klagten in 1340 door de schotbaren van Haagambacht, dat „Cloesterlude, Welgeboeren hude, Papen ende Poirteren scotbair lant gecoft hebben", enz. (Mieris, II, 641).

2) Hof van Delft, 1315, 1380. — Van daar 't fransch adagium van zulke dorpen: „aër servos facit."

3) In Zevenhoven waren ten jare 1456 nog maar honderd morgen in het bezit der schotpligtige gemeente (van Loon, Al. Reg. IV, bl. 253). Niet te verwonderen is het dus, dat de Schouten en Schepenen in de dorpen het verkoopen van land, aan stedelingen vooral, zooveel mogelijk tegenwerkten en daar de overdragt ten hunnen overstaan geschieden moest, soms weigerden hun ministerie daartoe te verleenen. Tegenover die (wettige of onwettige?) weigering verkregen die van Dordrecht in 1349 het exorbitant privilegie, dat in zoodanig geval de overdragt voor Schepenen van Dordrecht (dus extra territorium!!) geschieden kon (Oudenh. bl. 110).

1) Datzelfde misbruik was reeds bekend en verboden in 864; zie cap. 30 van het Edict. Pist.

merhand verloopen ten voordeele van de steden, die de beste en krachtigste huislieden tot zich trekken. Dáár binnen die muren hebben zij een goed en gemakkelijk leven: en mogelijk wel, dat zij er nog een weg op vinden — als Schout en Ambachtbewaarders het door de vingeren zien — om tegen alle regt en rede hun landerijen mede in het poortregt optenemen en van het ambacht vrij te maken. [1])

En toch doet onze Genadige Heer, wat Hij kan.

Nog onlangs heeft Hij bepaald, dat het land, 't welk van nature onschotbaar [2]) is, zoodra het komt in handen van een schotpligtige, »schot en alle onkost" [3]) gelden moet als andere buurlanden. 't Is wel de oude regel: want het schot treft den persoon, en »als gevolg van dien" de goederen, die hij heeft of verkrijgt: maar die regel wordt maar al te dikwijls over 't hoofd gezien. Eere dus aan 's Graven goede bedoelingen! Doch wat maakt een enkel stukje »vrijen grond" hier en daar door een buur gekocht, en dus bij 't ambacht ingebragt, tegenover die tallooze hofsteden en landen, die jaarlijks vervallen aan den »Rijkdom": aan Poorters, Godshuizen en Welgeborenen!

Men zegt misschien, dat die Welgeboren Mannen óók hun lasten dragen: want wat zijn hun »schilttalen" anders? Maar laat men daarbij niet vergeten, dat die »schilden" of »subsidien", daar zooveel ophef van gemaakt wordt, niets afkorten van hetgeen onze buren betalen moeten, en dat zij ook niet anders »gegeven" worden, dan wanneer de nood van het land buitengewone offers vordert. En daar moeten Welgeboren Mannen dan met alle hoffelijkheid en voorzigtigheid door den hoogen Heer toe »gebeden" [4]) worden. Van daar die naam van »beden" en van

---

1) Westambacht van 's Gravenhage, 1328: »Dat somme van haeren bueren van scotbair luden poirteren gewerden sien, OM HOIR LAND VAN DIEN SCOTE TE VRIEN". (Mieris II, 641).

2) Als afkomstig van een Welgeboorne: »leenland" of »hofland."

3) Zwammerdam, 1391. (Mieris, III, 586). *En alle oncost*, of *ongeld*. Daarmede worden bedoeld de bottingen, voederpenningen en dergelijke kleine jaarlijksche prestatien. Ook de dijkpligt, en — waar die gebruikelijk waren — de landdiensten.

4) Daaronder liepen soms heel wat verkeerdheden. Aan de »goede luyden van Papendrecht" werd in 1387 beloofd: »dat wij se nimmermeer schatten

»geschenk", welke men geeft aan die schrale bijdragen, die, uit overmaat van voorzorg, nooit anders worden verstrekt, dan onder het noodzakelijk voorbehoud [1]) en 's Graven stellige verklaring, dat Welgeboren Mannen daar niet toe verpligt zijn [2])! Arme ambachten, die de gewone zoowel als de buitengewone lasten dragen moeten, en de laatsten nog zonder dat zij daarop gehoord worden, of daar iets tegen kunnen inbrengen! Want hoe zelfstandig in eigen kring, naar buiten zijn en blijven de ambachten onmondig. Waar de meerderjarigen [3]), de Welgeborenen, gesproken hebben, daar past het aan de Ambachten te zwijgen en te volgen!

Is het nu te verwonderen, dat zulke Notabelen onder het landvolk, onafhankelijk door geboorte en door vermogen, en daarbij

noch *bidden* en sullen MET DWANGE." (Oudenh. bl. 317). Reeds in 858 was dit het geval, getuige die merkwaardige brief van de Bisschoppen aan Karel den Kale (bij Baluz. II, 115), cap. 14, waar geklaagd wordt over de »inconvenientes precationes".

1) Omdat naar 't middeneeuwsch, en ook naar ons regt, betaling schuld doet veronderstellen, en voortgezette betaling schuld vestigt.

2) Toen Welgeboren Mannen van Delfland, »omme 's Graven beden willen", in 1334 twee penningen per morgen »overmits de noot die is in Vriesland" (Westfriesland), bewilligden, verklaarde hun de Graaf, »dat dit van geen recht en is" (Mieris II. 559).

3) »Majores natu" (Capit. Lib. VII, c. 437). Slechts hij, die »medespreken" mogt, waar het gold leven of dood van een vrij ingezeten, wat »regten van den hoogsten" heette, was naar oud-duitsche zede Staatsburger, en mogt dus »medespreken" over al de zaken van algemeen belang, en daaronder over de beden van Overheidswege aangevraagd. Van daar het regt der »Pagenses" tot het toestemmen of weigeren der subsidien, welke door ieder gemeene-land of district (»pagus") afzonderlijk verleend werden. De Ambachten hadden geen hoogen regtsdwang, en daarom konden zij op de »hooge" (bondgenootschappelijke) Landsvergadering geen persoon wezen of stem hebben: maar de steden, immers de »goede" of »hoofdsteden" wel. Waarom? omdat deze crimineel regtsgebied gekregen hadden, en als zoodanig de gelijken waren geworden van de Welgeboren Mannen, van ouds geregtigd om »van den hoogsten" te vonnissen ter Baljuws-vierschaar. Ziedaar, meen ik, de later — bij 't verloopen der oude instellingen — in het duister geraakte reden, waarom in de Staten van Holland, en in zooveel andere Staten en Stenden, de steden en niet de dorpen zitting hadden. — Welgeboren Mannen »zetteden" dus de belastingen voor het geheele district. »Zetten" is »asseoir"; en van daar »assise". Zoo kreeg de criminele Vierschaar — neen ruimer! de hooge Landsvergadering — dien naam, die in de fransche criminele Hoven, welke de oude Baluagien vervangen hebben, nog in waarde blijft. »Landraden" zegt men in Pruissen, zooals in Frankrijk »le jugement du *pays*": »dat recht van den Lande". 1414 (Mieris, IV, 292). Verg. N°. III dezer Bijdrage, D. W. 1 jaarg. bl. 569.

door geen leenband, maar alleen door onderdanenpligt met den Graaf verbonden, voor dezen niet zelden een doorn in het oog zijn? En de »gemeene buur," men mag het hem vergeven, dat hij nu en dan spijtig opziet tegen de »Rijkheid van het ambacht," en maar niet begrijpen wil, hoe het regt kan zijn en goede herkomst, dat wie het meest en het gemakkelijkst betalen kan, vrijdom hebben moet van bijna alle lasten! En als men daar, in de taveerne, vóór een goed vuurtje vriendschappelijk bij elkander zit, dan kan het wel eens hinderen, bij 't rondgaan van den drinkbeker, als onze Piet Arendsz. zoo geweldig snoeft en stoft op zijn welborenschap: hoe hij midden op het dorp woont, en toch niets meer met het ambacht te maken heeft, dan hij zelf goedvindt! [1]) Wat geeft hij om die »lage bank", die daar voor de deur van het bierhuis gespannen wordt, hij, die alle veertien dagen, als hij dit verkiest, ten »Hove" [2]) teregtzit met Baljuw en Mannen — in dat fraaije »Landhuis" in de stad, dat daar pronkt met zijn spitsen gevel, versierd met wapens en beelden, en met zijn toren, het zinnebeeld der hooge regtsmagt! [3]) Niemand kent hij boven zich dan den Graaf en Diens plaatsvervanger den Baljuw. Wat zou de Schout van een nietig dorp — die, zoo hij welgeboren is, op zijn hoogst zijn gelijke, maar nooit zijn meerdere wezen kan — wat zou die — buiten landzake en landelijke politie — aan 's Graven »Hooge Mannen" te gebieden hebben? Laat hij maar liever goed oppassen, dat hij zijn pligt doet, en aan ieder de eer geeft, die

1) Zoo als de Romeinsche Burgers, »Cives Romani", in de »municipien".

2) Het »Hof van Schieland." 1323, bij Meylink, Bijl. N°. 69.

3) In den alleroudsten tijd was de »burg", woonplaats van den hoogen Heer, het eigendom der vrije Gemeente (»Plebs"), welke bij watersnood of vijandelijken overval, regt van toevlugt binnen die muren had voor menschen en vee: maar daarentegen ook verpligt was het »kasteel" te helpen opbouwen en verdedigen. Vandaar de pligt van het landvolk, om de steden te helpen omwallen, en medetewerken tot de verdediging; want de vestiging eener stad sloot gewoonlijk het »landhuis" of burg in zich. Een burg of toren is dus teeken van hooge regtsmagt. Maar niet minder de banier, die den hoogen Heer werd voorgedragen, als hij aan 't hoofd zijner onderhoorige dorpen te velde trok, en welke in de legerplaats vóór zijn tent geplant werd. Zulk een banier nu verbeelden die kleine torens, welke men op de oudhoogheerlijke verblijven — zelfs binnen de steden: bv. te Antwerpen — aantreft. Geen haan noch ander teeken, maar een vlag versiert als windwijzer den top.

hem toekomt! Anders zullen Welgeboren Mannen wel zorgen, dat zij — is het nu niet, dan bij latere gelegenheid — dat verwaande Heertje een breidel op den neus zetten!

Dat laatste is zeker stout gesproken; en — ofschoon er van dat dreigement wel nooit iets komen zal — willen onze huisluidjes *zulk* een taal van tijd tot tijd nog wel eens hooren. Er zijn dan toch op 't dorp nog lieden, die als het er op aan komt, Mijnheer den Regter de waarheid durven zeggen! Dat kan zijn nut hebben, en daarom..... Och, ieder heeft zoo zijn zwak. Laat die Piet Arendsz. zich verbeelden, dat hij wat meer is dan een ander: wat schaadt ons dat? 't Is een door en door goed en een knap mensch, die het met de buren goed meent, en die, wel beschouwd, in verreweg de meeste zaken met ons een en hetzelfde belang heeft!

't Is immers, even als wij, een landbouwer: al is hij dan wat deftiger en wat rijker! Deur aan deur staan onze hofsteden. Waar hij kan, helpt hij ons trouw en wij hem; en waarom zou men met zijn naaste buren niet wèl wezen? Een naaste buur is beter, dan een verre vriend!

Zoo brengt, meer nog dan het staatsbeleid van den Heer [1]), onderlinge welwillendheid en gemeenschappelijk belang Welgeborenen en Huislieden van dag tot dag nader tot elkander; en terwijl de laatsten zoo verstandig zijn, om hun Ambachtbewaarders meestal uit de Welgeborenen te kiezen, beginnen dezen het zich te laten welgevallen om binnensbans teregt te staan [2]), ja, waar dit noodig is, als Schepenen, Heemraden

1) De Graven deden wat zij konden, om dat onderscheid op te heffen: en terwijl zij aan de burgerij in de steden een soort van welborenschap verleenden, zagen zij het zeer gaarne, dat de welgeboornen ten platten lande tot gewone buren afdaalden. Reeds in 1382 moesten in Wieringerland de welgeboren lieden, die met huisluiden gehuwd waren, „metten bueren scot en scoude ghelden, ende coeren houden" (*keur houden*, in de bank teregtzitten) Mieris III. 389.

2) Volgens het oude regt was het aan Schepenen ter lager bank op ban en boete verboden te vonnissen over een welgeboren man: doch in 1455 is verklaard, dat deze, wanneer hij zich niet behielp met (de declinatoire exceptie van) zijn welborenschap, door de lage vierschaar kon worden gevonnisd. (Lams, bl. 61) Maar in Heemskerk was reeds in 1390 aan de „huysluyden ende ondersaten gegeven, dat sy over vryc luyden (dat is Welgeborenen) mogten teregtzitten." (Mieris, III. 577).

of Buren, met den Schout te zitten in gespannen vierschaar. Dat moeten zij tóch voor hun landerijen in 't ambacht: wáárom dán ook niet voor hun overige belangen? 't Is ééne moeite! Zoo is dan van dat zoo veel besproken onderscheid tusschen »Edelen" en »Onedelen" op onze meeste dorpen niet heel veel meer overgebleven: 't is waarlijk meer praat dan daad!

Wat anders toch, dan het regt van de jagt, van wapen en van zegel, en de weinig benijde eer, om met den Baljuw ter vierschaar te zitten, als er gevonnist wordt over leven en dood!

Maar dan nog — dit niet te vergeten, — de vrijdom van schot, immers voor hun persoon. [1]) Wij waren daarvan afgedwaald en moeten er nu wel op terug komen, want hoe vervelig die stoffe zij,. ieder heeft er den mond vol van. Kom, wánneer gij wilt, op het dorp, en zelden zal het u gebeuren, dat gij een uur met iemand in gesprek zijt, of dat hatelijke woord van »schot" kwetst uwe ooren. 't Ligt nu eenmaal zoo in den mensch: wat hem deert, daar spreekt hij langer en liever van, dan wat hem vleit!

Daar komt bij, dat het nu juist schrikkeljaar is, als wanneer naar oud gebruik ieders aanslag moet worden herzien, om »de armen te verlagen en de rijken te verhoogen." Druk is men aan het »verponden"! Wat al praatjes en klaagliederen zonder eind, daar wij bij ons in de stad weinig of niets van vernemen!

Zie, daar komen juist de Ambachtbewaarders, en doen hun ommegang langs de huizen.

1) Toen later het schot grootendeels verviel, en bij de instelling van het Hof van Holland de appellen van de lagere banken, met voorbijgang der Baljuwsvierschaar, onmiddelijk bij dat Hof konden worden aangebragt: toen bij de aloude hooge Vierscharen voor de regtspleging, zelfs ten criminele, een vast Collegie werd ingevoerd, met terzijdestelling van het regt tot medezitting, dat van ouds aan alle Welgeborenen van het district toebehoorde, viel dit onderscheid geheel weg: zoodat Simon van Leeuwen er niet geheel zeker van is, of die allen, welke ten zijnen tijde in Rijnlands hooge Vierschaar zaten, inderdaad welgeboren waren. Zoo was— 'tgeen elders reeds vroeger plaats had — ook in Holland de kleine Adel ten platten lande in vergetelheid geraakt, om zich alleen in de steden, door het bekleeden van regeringsposten, als »verdienst-adel" te handhaven. Hoevele deftige geslachten van vroeger tijd schuilen er nog onder onzen rijken boerenstand!

EEN CHRISTELIJKE GRAFZERK.

Als er eene plaats in de waereld is, waar men zich de WAARHEID, aangaande zijn eeuwige TOEKOMST, en den tijdelijken OORSPRONG van zich-zelven en zijns geflachts, met ernst en diepte behoorde te herinneren, dan zal dit zeker het kerkhof, de doodenakker wel wezen, waar zoo vele volle, en, helaas, ook ijle halmen liggen neêrgezeisd, die geborgen in de aarde, de ftonde afwachten der verrijsenis, om door den Vader des huisgezins, ten oogstdage, te worden ingezameld, en verheven of — verworpen. Als ergends de overmoed van het herleefde Heidendom befchaamd te-rug had moeten treden — dan zoû het geweest zijn van voor die poorte, welke zich niet opent dan om de Dood en de Droefheid door te laten — eeuwige vijanden dier *Renaisfance*, welke niet ophoudt van fchateren dan om te glimlachen, en die haar glimlach niet verplooit dan om, in zelfaanbidding, een jubelzang aan te heffen bij rinkelbom en thyrsgezwaai. En toch, wie hierop rekende, hij zoû zich vergissen. De geleerde en beleefde beeldftormerij, die men *Renaisfance* noemt, laat zich zoo licht niet verdrijven. Zij is, met hare heidensche mythologie, met hare koude vormen, met hare naakte Bevalligheden, binnengedrongen in de heiligdommen van het openbare en bizondere leven: in de kerk en in het huisgezin. Zij heeft zich, met hare fonore volzinnen, geplaatst tusfchen den mensch en zijn God; de heilige texten der Schriftuur en de verhevene hymnen der Kerkvaders heeft zij op háre melodiën gefteld; de huldiging en ridderdienst der vrouwen, die, uit het Christendom geboren, eene edele en godvruchtige beteekenis en ftrekking had, heeft zij vernederd en ontadeld door hare poëzie; den traditioneelen heldenfiguren der volken, hunnen Heiligen en hunnen Vaderlanders, heeft zij personen van hare

makelij weten onder te ſchuiven en het volksgenie van het ſpoor geleid; den christen kinderen en jongelingen heeft zij de ZEDELEER der Spartanen, de ÆSTHETIKA der Atheners, de DADEN der beroemde bandieten, die men Romeinen noemt, ter beoefening voorgeſteld: hoe zoû zij, die in ſamenſtemming was met 's menschen lagere natuur, met de natuur die naar den Adamsappel hijgt en grijpt, hare rol niet konsequent hebben afgeſpeeld, en niet zijn doorgegaan tot zoo ver het tijdelijke en ſtoffelijke maar eenigszins reikt! Wie er aan twijfelen mocht, hij ſla die antieke gehoornde ſarkofagen, die tomben, hetzij in den vorm van een gedaakt, gefrontispiesd en rondom geſloten tempeltjen, hetzij in dien eener doelloze pyramide of wel eener breede »terrine", gade, die het hoofdbeſtanddeel veler grafmonumenten uitmaken; hij lette op de gebroken kolom, de urne met natten doek behangen, de omgekeerde fakkels, de bellenblazende bolbleeke genietjens, en wat al verder, ten tegenſtuk van de in het oneindige vermenigvuldigde afbeeldingen van doodshoofden en beenderen, onzen kerkhoven tot cierraad gegeven wordt. — Het zoû ons hoogst aangenaam zijn, zoo wij, in deze belangrijke ſtoffe, den weg naar iets beters mochten helpen effenen. Met dat doel bieden wij onzen lezers hier de afbeelding aan van een zerk in den ſtijl van 1300, welke onlangs, ter bedekking van een nieuw familiegraf, op het St-Nikolaaskerkhof te Amsterdam gelegd is.

Het graf heeft eene dubbele breedte; maar de evenredigheid der oppervlakte van den ſteen is herſteld, door den binnenwaardschen ſprong ter weêrszijde, welke in de doorſnede vooral gezien kan worden. Beſtemd voor eene gantsche familie, moest de zerk, bij de begrafenis en vermelding van het ſtoffelijk overblijfsel des eerst opgeroepenen, eene genoegzame ruimte openhouden, om achtervolgends verſchillende namen te kunnen bevatten. De hoofdfiguur op den zerk is, wat ze voor den Christen behoort te wezen: HET KRUIS. Getrouw aan de traditiën der eerste christen Eeuwen, heeft men zich niet beijverd dit kruis zoo ſtijf en fomber mogelijk voor te ſtellen, maar in tegendeel de uiteinden zich doen ont-

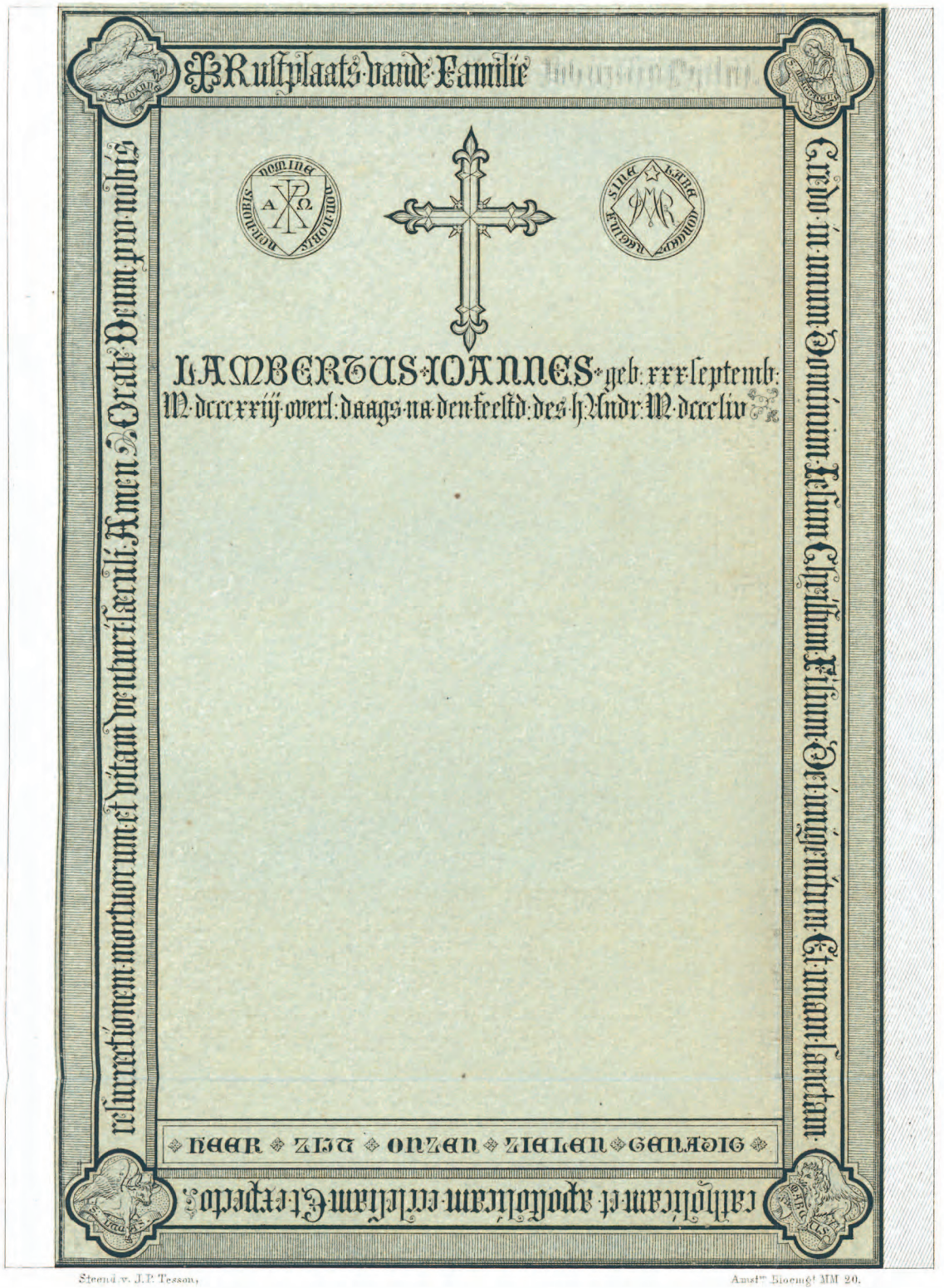

Stvend. v. J.P. Tesson,

Amst^m Bloemg^t MM 20.

plooyen in architektonische bloembladeren; het kruis toch is hier geen werktuig des lijdens meer, maar een zinnebeeld der overwinning. Aan zijne rechter en linker zijde wordt het leerſtuk der verlosſing, de grondſlag der christelijke hope, met duidelijkheid geformuleerd. Men heeft deze heraldische verciering van den zerk geheel willen bezigen om de verwantſchap uit te drukken, waarin de Christen zich tot zijnen godlijken Meester en diens Gezegende Moeder bewust is te ſtaan. Op het wapenſchild *à dextre* is de oudste, aan de Katakomben-zelven ontleende voorſtelling van Christus' Godheid en volkomen Middelaarſchap uitgedrukt door zijn monogram ☧ (CH R - christus), geplaatst tusſchen het veelbeteekenend A Ω (alfa en omega) — begin en einde. Daarbij is, met de woorden van den pſalmdichter, de belijdenis der liefde en onderworpenheid van het ſchepsel uitgedrukt: »Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam" (niet ons, o Heer, maar geef uwen name de glorie). Ter linker zijde is met nieuwer letterſchrift de laatste formule geplaatst des geloofs aan Christus' Godheid, ſprekend uit de tedere vereering zijner Moeder, de Genadevolle bij uitnemendheid, waarin God en mensch is ſamengekomen, God - mensch geworden is, en Gods rechtvaardigheid gezoend werd: het naamcijfer van de H. Maagd, met haar bekend zinnebeeld als *maris ſtella* en *ſtella matutina*, toegelicht door de jongste definitie van haar heilig voorrecht. Door al de gothische tijdvakken heen, heeft men de bekende zinnebeelden der Evangeliën als tot zegel aan de graven gegeven, en in de vier hoeken van den zerk geplaatst. Het quadraat en de cirkelbogen, die ze omlijsten (de gezamendlijke elementen van alle vlakken en alle afmetingen) zijn op geheel geestrijke en bevallige wijze door de bouwmeesters van 1300 in verband gebracht met den rand van den zerk; maar dit kan op onze kleine ſteengravure niet goed gezien worden. Het randſchrift behoeft geene uitlegging. Aan het hoofd — de naam der familie; verder, de artikelen van het zoogenaamde *ſymbolum apostolorum*, waarin de vaste hoop des eeuwigen levens en der algemeene opſtanding is uitgedrukt, met een gebed,

waartoe deze belijdenis moed en recht geeft: »*Orate Deum pro nobis*", en aan den voet, in de taal der Vaderen, de bede der geſtorvenen-zelven: »Heer zijt onzen zielen genadig". Ten aanzien van de uitdrukking der dagteekening des overlijdens valt alleen op te merken, dat men daarbij den naam des H. Andræas heeft gebezigd, om dat deze Apostel als de »eerst geroepene" bekend ſtaat.

Mocht deze zerk, die door den bekwamen jongen kunstenaar H. Smit, in de ſteenhouwerij der HH. Smit en Guillon te Amsterdam gebeiteld is, meerderen opwekken, om in dezen ſtijl, behoudends ieders eigenaardige redaktie van het opſchrift, zich een graffteen te doen vervaardigen. Hij is niet duurder dan andere in den heidenschen trant en voor eene eenvoudige christen begraafplaats meer gepast dan de meeste hedendaags gebezigde.

KONING ARTUR,

LEGENDEN, MEDEGEDEELD DOOR

J. J. NIEUWENHUYZEN.

Na die gheboert ons heren Jhesu Xp̄i CCCC ende XLIJ jair, so wort gheboren die machtighe coninc Artur' die coninc van Enghelant was. Ende was één van die negen die beste [1]). Dese coninc Artur die becrachtichde Spaengen, Aelmaengen, Vrancrijc, Zweden, Noertweghen, Scotlant ende Vrieslant. Dese landen moesten coninc Artur onderdanich wesen. Ende alsmen van hem leest, so versloech hi selve mitten zwairde CCCC ende LXX man. Op een tijt street dese coninc Artur jeghen die wilde, wrede Slaven diemen nu Hollanders hiet. Mer hi en conde dair niet op winnen, so dat hise mit vreden liet wesen. Mer si souden staen tot sinen ghebode. Ende des so souden si vri sitten, sonder scatten; dat nu verre van daen is!

---

1) De negen „beste", dat is: de negen grootste helden, waaraan het voorgeslacht hulde bewees, vormden drie drietallen. Een drietal uit de bijbelgeschiedenis, één uit de oude geschiedenis, één uit de nieuwere. Niet zelden plaatsten zij de wapenschilden dier negen „beste" aan het hoofd hunner heldenlijst. Het waren de verdichte blazoenen van de volgende groote figuren: Vorst Jozua (*drie zilveren stierenkoppen, met kelen neusringen op lazuren veld*), Koning David (*gouden harp op lazuren veld, met een in zilver en keel getinneerden schildboord*), Judas de Macchabæer (*gouden leeuw, op sabelen veld, de 4 hebr. letters* מכבי *in 't schildhoofd*), Hektor van Troje (*sabelen; met gouden riem* (barre), *beladen met 3 sabelen leeuwenklaauwen; 7 zilveren klaverbladen aan elke zijde en in de richting van den riem, in rijen van 4 en 3*), Alexander de Groote (*gouden griffioen op sabelen veld*), Julius Cæsar, (*dubbele sabelen adelaar, de koppen overkruist, geklaauwd en genebd van goud, op zilveren veld*), Keizer Karel de Groote (*gedeeld*: I, *gouden, met de helft van den dubbelen sabelen adelaar, gekroond, genebd en geklaauwd van goud*, II, 6 *gouden lischbloemen* 1.2.2.1 *op lazuren veld*), Koning Artur (*drie gouden kroonen op kelen veld*), Hertog Godevaart van Bulioen (*gedeeld*: I, *gouden latijnsch gekrukt kruis* (croix potencée), *vergezeld van 2 gouden grieksche kruisjens, ter weêrszijde van den stam, op zilveren veld;* II, *gouden leeuw op sabelen veld*). Zie Sibmachers „Wappenbuch". A. Th.

Nu een weynich te scriven van sijn regnaci. Coninc Artur wort ghecroent doemen screef V^{c} ende XVJ. Ende hi regneerde XXVJ jair. Dese coninc Artur hadde Maria der moeder Goids so seer vercoren, dat hise hadde doen malen binnen onder sinen scilt. Ende riepse altois an in sijnre noot.

Item in dien tiden alsmen leest in die engelsche historie: Also dat dese weldighe coninc Artur dair in regneerde. Ende hem waren onderdanich: Spaengen, Aelmaengen, Vrancrijc, Ruysschenlant, Denemarcken, Zweden, Noertweghen, Vrieslant, Scotlant ende Yerlant. Ende alle die landen van den Lamychen [1]) gheberchte totter souter zee toe. Item so voir dese coninc Artur wt Enghelant over in Bartaengen, dat doe Amerriken [2]) hiet. Dair sloech hi eenen ruesse doot, lijf tgheghen lijf, die seven ioncfrouwen hadde vercracht ende ghedoot. Voert so toech hi tot Parijs, ende vant dair eenen Romeyn die Fecon hiet, die dair ontfinc den roemsschen trybuyt, ende vacht teghen hem eenen groten strijt op een water, ende hiet die Yle, ende sloghen doot. Van dair toech hi in Burgongen, dair hem ghemoetede dat roemsche heer, mit Lucius horen coninestavel [3]). Ende si waren wt ghetoghen om Artur te verslaen ende om den thins van Romen, die hi den Romeynen sculdich was van Enghelant, doe Julius Cesar Enghelant becrachticht hadde ende ghevanghen hadde haren coninc Casfibiliaen, dien trybuyt wouden si van Artur hebben. Doe brochte dese Lucius van des keysers weghen Leo een alte zwiden [4]) groten heer. Hi had mit hem coninegheu, gravẹn ende heren. Dair street coninc Artur teghen hem ende versloechse allegader. Ende Lucius mit alle die grote heren die dede hi balsamen ende sendese binnen Romen, ende screef hem te spite: »Aldus so sende ic uwen trybuyt." Ende betaelde hem horen thins, die hi hem sculdich was van die engelsche Britoenen van Julius weghen. Ende seyde, ten naesten jair so woude hi comen ende betalen hem den anderen trybuyt, ende winnen hem Romen of.

1) Lombersche. *Divisie-Kronijk*, Div. II, Cap. XXVIIJ. — 2) Armorica. 3) Connétable, veldoverste. — 4) (swindigh) ontelbaar.

Item dese Artur was een strenghe heer ende zeer stridende, sodat in sinen tiden was een alte groten rues, een coninc, een tyran, die Rycon hiet, ende zeer hovairdich ende spitich, ende menighen coninc verwonnen hadde. Ende doe hi vernam van den opset van Artur, doe screef hi an Artur ende ontboet hem, dat hi hem sende sinen baert, hi wouden an sinen roc naeyen, boven alle die ander coninegen. So dat Artur dese spitighe woirden nam in groter onwairden. Ende Artur die toecher toe ende sloechen doot, mit veel gyganten. Ende so wye hem teghens was die versloech hi. Item men seit van hem dat hi mit sinen zwairde versloech CCCC ende LXX man als voirsz. is.

Item van coninc Brutus doot tot dat dese coninc Artur regneerde so hadden in Enghelant gheregeert hondert coningheu, dairne niet meer dan XVJ kersten of waren.

Item dese coninc Artur ontfinc op een tijt een dootwonde in eenen strijt, so dat hi, mit moetwille [1]) sijn princen, sijn rijc over gaf van Enghelant een sinen neve die Constantijn hiet. Van des welcke coninex Arturs doot nye mensche gheen wair of en wiste, noch en conde vinden. Mer hi is wech ghetoghen int geluckich eylant, dair hi altois in bliven sel, alsmen seghet. Ende men verloesfen doe men screef na ons Heren gheboert V^c^ ende XLIIJ jair. Ende voir hem en weet men ghenen kersten coninc die sijns gelijc was in doechden, in miltheden, noch in wisen raden ende in allen redeliken dinghen, in trouwe ende in ontfermharticheden ende in allen kersten seden. Mer der enghelscher gheloven is dat hi nye en starf, ende dat hi sal wedercomen ende sal coninc van Enghelant wesen als hi was ende regeren dat.

Uit eene *Kronijk van Holland*, Handschrift van de laatste helft der XVe Eeuw, in 8°. [2])

1) goedvinden.

2) In de verzameling van onzen verdienstelijken Warandgenoot, den Heer J. J. Nieuwenhuyzen. A. Th.

Een edel Exempel,

MEDEGEDEELD DOOR

Jhr Mr Ph. BLOMMAERT.

Ic vant geſcreven op eenen ſerc,
Met ſconen letteren in een perc,
Daer een doot man onder lach,
Die ſeide, als ic u ſegghen mach,
In deſer manieren, in deſer ſaken,
Ofte die dode jeghen den levende ſprake:
»O menſche, du gaet over mi,
Wachti van ſonden, dat radic di;
Stant op ende beſich mi wale
In hoe arm ene ſale
Ic van erden ligghen moet;
Mi en can ghehulpen al dat goet,
Dies ic wilen hadde ſoe vele;
Die worme crupen mi dore die kele,
Ende hebben mi ghebeten 't herte ontwee,
Dat wilen hadde joyen mee,
Den lichame, witter dan die snee,
Nu es hi ſwerter dan een brant:
Anſichte, buc, voete ende hant.
Ghelijc dat die ſonne den ſnee
Te water brinct min no mee,
Soe es mijn lichame worden erde,
Die ic wilen hielt ſoe werde.
Gedinct dat ic di ghelijc was;
Nu liggic hier ghelijc als was;
Dat ghefmolten leghet in 't vier;

V. 9. *Besich*, bezie. — 13. *Wilen*, weleer. — 16. *Joyen*, fr. *joie*, vreugd, blijdschap. — 16. *Mee*, meer.

Al der ghelike ſoe ligghic hier.
Dus moghedi weten in uwen ſin:
Dus ſeldi werden meer no min;
Ende ghi en weet oec niet wanneer!
Nu biddet voermi Onſen Here,
Dat begheric vele meere.
O menſche, die in den ſpieghel ſies,
Ende di te verheffene plies
Om dine vorme, om dine ghedane,
Hoert wies ic di vermane:
Al beſtu ſlecht ende ſcone dijn vel,
Het's een byſte, ende niet el;
Dattu daer ſies in den ſpieghel
Ghelijc dat caf onder den vleghel
Met crachte ſinen keest moet gheven;
Wat verhefſtu dan in dit leven
Met dijnre hoverde, met dijnre oreeſte!
Als 't caf quite es van den keeſte,
Proeft waer toe dat nutteleec es,
Anders dan men 't trect in 't mes.
Dus eeſt, menſche, met dijnre vorme;
Men treeſe in d' erde onder die worme,
Daer ſi ſaen te nieute comen.
Al eeſt dat men die menſche noemt,
Du best dulder dan ene beeſte;
Want du drives weelde ende feeſte,
Die onlanghe mach duren.
Waendi, ghi en ſelt beſuren
Ende doghen hier omme wee?
God en laet hem nemmermee
Vore di an den cruce ſlaen;
Hi hęvet eenwerven ghedaen,
Hi en comt er nemmermeer weder toe.
In allen tiden ſpade ende vroe
Soutu dit in 't herte onthouden.

V. 34. *Plies*, van *plien*, plegen. — 37. *Slecht*, glad. — 38. *Byste*, buste. — 41. *Keest*, by Kiliaen: *nucleus*, *granum*, *germen* — kern. — 43. *Oreeste*, eigenlijk *onweder*, *storm*; hier in den zin van *verwaendheid*. Zie *de Grimbergsche Oorlog*, D. II. Aent. op v. 2568, 3184, 3789.

Alſe dine lichame ſal vercouden,
Ende werden ſwerter dan een brant,
Anſichte, buc, voete ende hand,
Ghelijc dat die ſonne den ſnee
Te water brinct min no mee.
Hoe moghedi dan in dit leven
Soe node dine aelmoeſene gheven,
Daer de zielen dus op hopen.
Merct hoe die tide lopen,
Die di ſelen achter halen;
Dan moetſtu dinen ſeyns betalen;
Hier jegen en es gheen verdringhen [1]).
God moet ons in ſelc leven bringhen,
In ſelken wille, in ſelken ghepeins,
Dat wi betalen onſen ſeins,
Dat wi comen moghen daer boven,
Daer die ingelen Gode loven,
Des moet weſen mijn volleeſt,
Den vader, den ſone, den heilighen gheeſt."

V. 72 en 76. *Seyns*, cijns, van 't latijnsche *census*. — 74. *Moet*, moge. — 79. *Volleest*,

1) Verdingen? *Red.*

Uit een HS. der XIVe eeuw van wylen den Heer Van Hulthem, Nr 192; thans ter Koninklyke Bibliotheek te Brussel.

WANDALISME EN AKADEMISME.

IX.

Wanneer het oog van den bezoeker des Museums te 's Gravenhage, door het zien van Sinesche poppen en oud-Hollandsche kraamkamers, het »hemd en de borstrok van Willem III" (N° 707), de »beddekwast van Czaar Peter" (N° 655), een gedroogden nieuw-Zeelanderskop en een rinkelenden gouden bal van den Grooten Turk — wanneer het oog, waarvan zoo veel gevergd wordt, niet te verblind, of ook maar niet te vermoeid is om op kleinigheden te kunnen letten, kan het onder N° 695 ook genieten van eene groote zeldsaamheid. De eerste helft der vijftiende eeuw is eenmaal getuige geweest van de rampen, de zorgen, de kwellingen, de flagen, waarmeê het leven eene fchoone, beminnelyke, diep beklagenswaardige vrouwe vervolgd heeft: er ligt een waas van aandoenlykheid over den naam dier ongelukkige, over Jacoba van Beieren.

En N° 695 vertoont als kurioziteit een vlecht van heure blonde hairen! — »Haar uit de kist van Jacoba van Beijeren."

Is dat niet grof, tegenover iedere beschaafde vrouw? Is dat niet beleedigend voor het gevoel van ieder beschaafd man?

Maar neen, erger u niet; leid den vreemden bezoeker voor de droevige reliek, en zeg: »Hier ligt deze hairlok, als op de borst der natie!!" W. J. H.

X.

Die er in Amsterdam over gefteld zijn, zorgen zeer ijverig en trouw voor het verdelgen van de laatste fporen onzer nationale bouwkunst der XVIIe Eeuw.

De laatste gehavende twee derden van eene dier bevallige drielinghuizen, van de 1^e^ helft der XVIIe Eeuw, gelijk Am-

sterdam er vele gehad heeft, zijn onder den voet gehaald op het Rokin, in het oude »Vosje". — Een gevel van de zelfde tijd (aan 't Stadhuis-Princenhof) is afgebroken en ftaat door iets (zeer zeker) leelijks en plats vervangen te worden.

Vier van de negen fchoone fteenen geveltoppen »Willem-de-Derde op de oude Turfmarkt — de gevels van de Bank en het Grootboek — zijn AFGEBROKEN, en fchaamteloos vervangen door EENE platte lijst van hout.

XI.

»ODOORN, 8 Mei. De kerk der Herv. gemeente alhier, een der oudste gebouwen, die in deze environs bestaat, wordt thans gesloopt. Volgens overleveringen dagteekent dit gebouw nog van Heidensche tijden."

Aldus het »Handelsblad". Men ziet uit dit onpartijdig bericht, dat de Heeren Leemans en Warnsinck, met en benevens het ontbonden Instituut en de Maatfchappij van Bouwkunst groot gelijk hebben, dat er niet tegen het afbreken van onze nederlandsche Monumenten behoeft noch behoort gewaakt te worden. Men verzekert dan ook met veel fchijn van grond, dat de grijze kerk van Odoorn gants niet meer voldoet aan de moderne eischen; er is dus geen enkele reden om haar te bewaren. Men is veel dank fchuldig aan de Hooge Regeering, dat zij dit laatste axioma zoo heldhaftig onderfteunt, en, in volle vredestijd toelaat, dat de vaderlandsche grond van elken gedenkfteen beroofd worde, waarop niets anders gefchreven ftaat dan HET WOORD DER GESCHIEDENIS. Wat heeft men aan de gefchiedenis? Niets. De waarheden van gisteren zijn immers heden geen waarheden meer! Laten wij maar zien, dat we van daag volop ETEN EN DRINKEN hebben! Laten wij in onze banier fchrijven MOOI EN LEKKER; dat is het hoogste. Wat gaat het andere ons aan! Alle waarheid is toch te gelijk onwaarheid; want ook de onwaarheid is MENSCHELIJK en het MENSCHELIJKE is het WARE, zegt Prof. Opzoomer; en al onze filozoofsche belletristen met hem: leve het menschelijke; het menschelijke *avant tout!* Men doet heel wel de kerk van Odoorn, die wel

volstrekt geen heidensche tempel is, maar toch een der zeer zeldzame gedenkteekens onzer vroegste romaansche periode, om ver te halen; want verdelgen is immers menschelijk, zeer menschelijk, en wie zoû zich vermeten iets boven het *menschelijke in den mensch* te ſtellen! Wie? — De een of andere »arme dogmenſlaaf"? — Maar is dat een mensch? — Heeft die iets menschelijks? Zoo ja?..... Waarheen dan met hem en onze waardeering? Zoo neen? — Maar 't IS neen, neen, neen, neen.

A.

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN EN MUZIEK.)

MITTELALTERLICHE KUNSTDENKMALE des Oesterreichischen Kaiserstaates, herausgegeben von Dr. Gustav Heider, Prof. Rud. v. Eitelberger u. Archit. J. Hieser. Stuttgart, Ebner u. Seubert. Wien, C. W. Seidel, 1856. — Prijs p. afl. *f* 2.70. — Met dit vervolgwerk, waarvan jaarlijks zes afl. verſchijnen en éene het licht heeft gezien, ſluit zich de Oostenrijksche Monarchie op waardige wijze bij de groote beweging aan. De bovengenoemde geleerden en kunstenaars zijn redakteuren, die zich in de medewerking van verſchillende geoefende ſchrijf- en teekenpennen, in de onderſcheidene plaatsen, die archæologiesch afgebeeld zullen worden, mogen verheugen. De Heer Joseph Feil geeft al aanſtonds de historische inleiding tot eene uitvoerige monografie over het ſtift »Heiligenkreutz". Die inleiding bevat beknopte en naauwkeurige mededeelingen over de bouwinrichtingen der cisterciënser kloosters in 't algemeen. Vier ſchoone ſtaalplaten luisteren de aflevering op: een plan, een perſpektiviesch voorfront, een inzicht van het kloosterpand en zes polychromiesch behandelde glasvensters van »Heiligenkreutz". Hoogst belangrijke, geheel nieuwe gezichtspunten is dit werk bestemd den christelijken archæologen te openen; men zal daarin den invloed erkend vinden van de vervallende oostersche beſchaving en de goede ſtooten voorwaards, die zij het Westen kon toebrengen, maar ook geheel de rijke en glansende ontwikkeling zien uitſchitteren, waarmeê het romaansche en gothieke Westen gedurende zoo veel eeuwen in de waereldgeſchiedenis is opgetreden. Een keurige titel, in goud en kleuren gedrukt, geeft in zijn lettercharakter reeds te kennen, dat men hier iets anders dan de geliefde, maar overbekende vormen der Rijn- en Seine- of Sommelanden te verwachten heeft, geheel iets anders dan de engelsche Gothiek — en niet-te-min iets aan deze allen verwant. R.

„**REINHEIT DER BAUKUNST** (Über), auf Grund des Urſprungs der vier Haupt-Bauſtyle von Dr P. W. Forchhammer". Hamburg,

1856. — Prijs *f* 1.60. Méer erkenning van de *raison d'être* der Gothiek, minder uitfluitende huldiging van de grieksche ſtijlen, dan men van een »ord. Profeſſor der Philologie" aan de Kielsche Hoogeſchool verwachten zoû, komt door in deze 76, met 9 ſteengravuren vercierde, bladzijden. Bij het beſpreken van den oorſprong en van den ægyptischen, en van den griekschen, van den rondboog- en ſpitsboogſtijl, laat de ſchrijver de bovennatuurlijke invloeden, of, liever, den invloed der, zich-zelve half onbewust ſcheppende, GEDACHTE, die opſtreeft naar het ONEINDIGE, te veel buiten rekening. Hij zegt, ter inleiding met veel genoegen, dat hij het oneens is met wie den oorſprong der stijlen in een kunstidee, elders dan in de ſtoffelijke aanleidingen zoekt: dat is jammer van den heer Forchhammer: als niets beſtaat dan wat ik met mijn zintuig kan waarnemen, dan beſtaat de zon niet, indien ik ongelukkig blind ben, en de meeste ſtellingen van den ſchrijver niet, indien mij de 32 ſtuivers mangelen, waarvoor het recht der openſnijding van het boekjen te koop is. Toch is er veel goeds in. De redelijkheid vindt doorgaands een bekwaam verdediger in den ſchrijver, en de meeste nieuwe hollandsche gebouwen, derhalve, eene ſtrenge ſchoon niet uitgeſproken veroordeeling. De ſchrijver dunkt ons echter te ver te gaan, als hij alle boogvormige vensters in vertrekken met vlakke zolderingen afkeurt: de boog is daar vensterwelf — niet ſlechts kantbekleeding van het gewelf der kamer. A. TH.

„**HANDBUCH DER ÖLMALEREI**", door **Alex. Elbinger.** Halle, 1856. Blz. VIII en 43. — Prijs *f* 1,30. — Ik laat deze wenken in hunne waarde — offchoon het ſchilderboek van den Berg Athos mij meer »faecx" bij minder »ſpraecx" ſchijnt te bevatten: maar het op den titel genoemd viniët is »treurig om zien". Het hoofd van Liszt of Schiller op een gekamerjapond beeldtjen van Jan Luyken, gezeten in een gewelf met ſpitsboogvensters, verdeeld door een romaansche zuil. Achter den luykenschen teekenaar staat een antieke buuste, en de moderne ſchildersezel prijkt met een *renaiſſance* topverciersel. O eklekticisme! neen, o onkunde! P. F.

KOSTÜMKUNDE. Handbuch der **Geschichte der Tracht, des Baues und Geräthes** von den frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart, von **Hermann Weiss.** Stuttgart. Verlag von Ebner und Seubert. 1e Lief." Prijs *f* 1.60. — 't Is een goede daad van ſchrijver en uitgevers dat zij dit handboek, hetwelk belooft in 7 a 8 afleveringen

kompleet te zijn, ſlechts berekenen tegen *f* 1.60 per nummer van 128 bladzijden, vol houtſneden en met enkele kopergravuren. Wij hebben niets dan lof voor het ſtelsel des ſchrijvers (tevens teekenaar), voor zoo ver het, uit proſpektus en 1e afl., is op te maken. Wij duchten alleen, dat hij er niet in ſlagen zal de zoo ruime ſtoffe in zoo betrekkelijk geringen omvang af te handelen. De ſchrijver ſchijnt ons echter toe de kernige ſtijlform te bezigen, welke door een grooten voorraad van kennis wordt toegelaten en door de vereischte beknoptheid wordt verlangd. Bij de groote belezenheid, die uit het werk-zelf blijkt, is het ons aangenaam op te merken, dat de ſchrijver de christelijke traditiën, aangaande het eerste menschenpaar, ſchijnt aan te nemen. K. T. D.

„**MÄRCHEN UND SAGEN für Jung und Alt.**" 1e Lief. Düſſeldorf, Arnz & Co. — Prijs 10 Sgr. — Sprookjens ontleend aan de verzamelingen van Bechſtein, Hocker, Herchenbach, Albert en Ellen. Geïlustreerd door Scheuren, Schrödter en Vautier. Opmerking verdient het titelblad, waarin het architektoniesch ornementale, zoo als 't behoort, aan het kalligrafiſche onderworpen is (vlak gehouden) en de polychromie geregeld naar de eischen van het laatste. K. T. D.

„**HISTORISCHE VOLKSLIEDER (Fr. L. von Soltau's Deutsche)**, zweites Hundert." Leipzig, Verlag von Gustav Mayer. 1856. — Prijs *f* 5.35. — Dit tweede honderd geſchiedliederen, waarvan ongeveer de helft uit de nalatenſchap van von Soltau, de overige uit die van Leyser en andere onuitgegeven en gedrukte bronnen, door Dr H. R. Hildebrand oordeelkundig gekozen, geordend en toegelicht zijn, ſluit zich gevoeglijk aan bij het voor meer dan twintig jaren verſchenen eerste honderdtal van ſoortgelijke wilde, maar tevens krachtige woudgeurige planten des germaanschen volksgeestes. Soltau had in dit vak geen voorganger, en zijn bundel, die den tijd een weinig vooruit was, beleefde geen eigenlijken opgang. Het verſchijnen van dit tweede ſtuk zal er de wel verdiende aandacht op vestigen. Behoeft het gezegd te worden, dat het boek ook voor Nederlanders belangrijk is? 't Zoû het wezen, al ware 't alleen maar »voor de aardigheid", (dat is immers het tooverwoord van onzen nuchteren kunstzin, die Oosterwijk Bruyn en van Zeggelen verongelijkt, door ze..... ver boven Bilderdijk te »prefereeren"?) voor de aardigheid, dat het nieuwe boek begint met het »nederduitsche volkslied" (»»Wie Neêrlands bloed""? — neen, een ander), met het vroeger algemeen bekende nederduitsche volkslied van

Stortebeker en Simon van Utrecht, en dat een op »*Papa* CHASSÉ" tot de ſlotliederen behoort.

»**NALATENSCHAP VAN J. F. WILLEMS**", uitgegeven door Mr **Prudens van Duyse**. — Gent, de Buſcher. Blz. CXVIII en 344. — Prijs *f* 2.75. Het was een goed gedacht van den Heer van Duyse, de verſpreide »dicht- en tooneelſtukken" van den voortreffelijken Willems in een bundel te verzamelen en met die inleidingen en aanteekeningen te voorzien, welke ter toelichting van het vruchtbaar leven en ſtreven des hoofdmans van de Vlaamsche Beweging konden ſtrekken en die het wel in de eigenaardigheid des ijverigen vlaamschen archivaris ſcheen te liggen belangrijkheid te geven. Wij ontvangen hier o. a. een levensſchets van Willems en eene bibliografie van zijne ſchriften. Al heeft nu wat menig wellicht als poëzie in deze bladen hoog waardeeren zal, nimmer veel indruk op ons gemaakt — al hebben wij, van het begin der loopbaan des verdienſtelijken mans tot aan haar te vroeg beſchreid einde, in zijne vaerzen niets opgemerkt, dat hem als dichter een even hoogen rang zoû moeten verzekeren als hij, in hoedanigheid van zeer maatſchappelijk, warm nationaal mensch en even ijverig als ſmaakvol geleerde, onbetwistbaar inneemt: wij zijn blij, naast het »Belgisch Museum", den »Reinaert", de »Vlaemsche Liederen", de »Mengelingen" en de twee deelen »Verhandeling", dit nieuwe boekdeel aan onze verzameling te mogen toevoegen. Vraagt men ons echter, of de arbeid van den Heer van Duyse werkelijk eene leerrijke bijdrage levert om dieper in de geſchiedenis des gemoeds en des geeſtes van den grooten Vlaming in te dringen — dan aarzelen wij dit bevestigend te beandwoorden. Willems, het is blijkbaar, had, als jongeling, met vermijding van eene in Zuid-Nederland onder de geleerden zoowel als in de ordelijkſte en deugdzaamſte gezinnen vrij algemeen heerſchende opinie over de troebelen der XVIe Eeuw, de ſympathiën van ſommige vlaamſche volksgroepen en de geſchiedleer der hollandſche historici omhelsd. Later echter, bij het dieper naſporen van oorzaken en gevolgen, kwam hij tot eenigszins andere gevoelens; in 1841 bewerkte hij met zichtbare ingenomenheid de 50 ſchoone ſtroſen, door een ſpaansch liederdichter aan Philips II op zijn doodbed in den mond gelegd, en ſchreef hierbij, dat hij den lezer, door dit lied, een denkbeeld woû geven van »den eerbied der Spanjaarden voor de nagedachtenis van hunnen Koning Filips den Tweeden, kort na zijnen dood, toen dit ſchoone lied werd opgeſteld." Willems gewaagt van de overdrevenheid

en van het gebrek aan waarheidsliefde, waarmede Philips »door de meeste nederlandsche ſchrijvers" beoordeeld is, en geeft Bilderdijk lof voor meerder trouw en juistheid in zijne voorſtelling. Vroeger had uit eene polemiek met een geleerden Priester, den Heer Buelens, gebleken, dat Willems' oordeel nog niet tot de latere rijpheid gevorderd was, en voor wie de woorden van 's Heeren Buelens' weêrpartij met den geest vergelijkt ſprekend uit de mededeelingswijze van het genoemde spaansche lied, kan het niet twijfelachtig zijn, dat Willems later eene andere meening omhelsd had, al bleef hij te-recht beweeren, dat de naam van Philips II nooit een aangenamen klank zoû hebben voor het nederlandsche oor. Maar in plaats nu van dezen gang in Willems' meeningen ter dier gelegenheid in het licht te ſtellen — geeft de Heer van Duyse zich de moeite, op twee verſchillende plaatsen (bl. LXVII—LXXII, 319—324) de zaak der heroerten te bepleiten in den zin der »meeste nederlandsche ſchrijvers". De Heer Van Duyse eindigt en bekroont zijn betoog met twee bladzijden citaat uit de »hollandsche pen" van den Heer — J. Tideman in den »Tijdſpiegel"! De leeuw zoû niet zeer vervaarlijk zijn, als hij uit dezen nagel gekend moest worden.

Overigens, polemiek-schrijven was ook even min de zaak van Willems als van sommige anderen, en wat er van dien aard in dezen bundel gevonden wordt, ſchaadt wel niet aan 's mans waarde, maar baat haar toch ook weinig.

Tot ons leedwezen vernemen wij, uit eene recensie van Dr Snellaert, iets dat, over het geheel, de dusgetitelde »nalatenschap van Willems" veel aan bruikbaarheid doet verliezen: 't is de met vele bewijzen geſtaafde beschuldiging dat de Heer Prud. van Duyse een zeer groot getal veranderingen, die hij voor verbeteringen hield, in de vaerzen van Willems gemaakt heeft. Sommigen ſpreken Van Duyse vrij, door te zeggen, dat hier de Nemezis in het ſpel is, die Willems woû laten boeten voor de wijzigingen, uitbreidingen en beſnoeyingen, waaraan zijn ijver voor onze oude letteren niet zelden den text of melodie der volksliederen onderworpen heeft. Het literair kwaad, dat hieruit voortkwam, is grooter dan dat uit de polijsting van Mr Van Duyse volgt; maar des laatsten ſchuld is grooter: want deze vergreep zich aan de rechten eener eenmaal zich-zelfs bewusten en thands overleden individuus; Willems beſchikte over het volkseigendom, en meende waarſchijnlijk als een lid van dit volk, hiertoe eenigszins bevoegd te zijn. M.

«LIVRE CHORAL par L. S. Fanart. Paris, 1854,» kl. fo. Men

kan zeker in geen gelukkiger oogenblik een werk als dat van den voortreffelijken Reimser Kapelmeester aankondigen, of er des kunstminnaars aandacht op vestigen, dan onder den indruk der heerlijke gregoriaansche melodiën, in de week vóor Paschen in de roomsche kerken jaarlijks herhaald. Het godsdienstig gevoel dat in vele dier zangen vaak verborgen blijft voor den hoorder, wijl het door de uitvoering onkenbaar wordt gemaakt, fchijnt zich in de »goede week" bij de zegenbeden voor vuur en licht, bij de klaagzangen van Jeremias, bij de ceremoniën op den Sterfdag des Heeren, in zoo volle ftroomen uit te willen ftorten, dat het, zelfs bij de gewone onvolkomen uitvoering van het Gregoriaansch, toch nog voor ieder genietbaar blijft.

Vooral in die oogenblikken zal menig erkennen, dat de plechtigheid, de eenvoudige ftatelijkheid van het Gregoriaansch, voorgedragen zoo als het voorgedragen behoort te worden, niet kan opgewogen worden, door de liefelijke, ftreelende, melodiën, van de meeste kleine zoogeheeten »muziek"-misfen.

Wij erkennen 't, dat een groot muzikaal genie foms een hooge majesteit, en tevens het fijnste gevoel, edel en streelend ook voor 't oor des oningewijden, in de fmeek- en dankzangen leggen kan, die ons verrukken en zalig maken. Doch bij de meeste gelegenheden dat die »muziek"-misfen gemaakt worden, om het Gregoriaansch letterlijk te *mijden*, blijven die misfen (hoe verdienstelijk ook als kompozitën) in het uitdrukken van het waarachtig godsdienstig gevoel verre achter bij de meeste gregoriaansche zangwijzen.

Wij zouden dit met vele voorbeelden kunnen ftaven en treden daar in nog meer den oordeelkundigen Heer J. A. de Rijk (verg. »Dietsche Warande", N° 2, 1856) ter zijde, doch dit laat de ruimte niet toe.

Wij merken dit flechts in 't voorbijgaan op, nu wij bovengenoemd werk aan te kondigen hebben.

De Heer Fanart komt, door zijn «Livre Choral» alleen reeds, eene eereplaats bekleeden in den rei van alle die deelnemen in de waereld-beweging, mogen wij wel zeggen, ter gunste der Christelijk-germaansche Kunst.

Hij toont in de Voorreden al dadelijk aan, hoe innig hij den band gevoelt, die de plastische kunsten der Middeleeuwen aan de *plein-chant* dier dagen verbindt.

Dat ftellen wij in den Heer Fanart zoo hoog, en dat verheft hem zoo zeer boven het tal van komponisten en liefhebbers der gewijde muziek, dat hij meer in de muziek ziet dan hare vormëigenaardigheden, dat hij, vóor alles, het denkbeeld waardeert, wat de muziek

heeft te vertegenwoordigen, en uit te drukken, hare wezenlijke roeping hare diepe beteekenis, hare ontzettende overmacht op ons, hare veelzijdigheid, hare populariteit. Alle hoedanigheden, die het des te schandelijker maken haar te vernederen tot een middel van louter zinnestreelend en oppervlakkig vermaak. Vergelijk de Voorreden der choralen op meerdere plaatsen.

Alleen déze aanmerking zouden wij willen maken, op het arrangement dier choralen zelf:

Wij vreezen dat de melodiën in «*Le livre choral*,» nimmer alle, zoo als ze daar liggen, in de plaats zullen kunnen treden van de nu gebruikelijke minder godsdienst-ademende kerkgezangen; vooral niet onder de hoogmissen: daar ze, bij lange aan-een-schakeling, niet zullen kunnen nalaten eentonig te worden; en waar een enkel stuk soms grooten invloed zal te weeg brengen, zal een reeks er van, onder de hoogmis, gedeeltelijk althans het voorgestelde doel niet volkomen kunnen treffen.

Een groote stap is echter gedaan. Hier zijn de melodiën, voor 1, 2 en meer stemmen gezet, met eene harmoniëerende begeleiding. — Dat akkompaniëment evenwel van heele noten tegen heele, halve tegen halve, e. z. v. is op den duur zoo eentonig en droog, dat er de natuur der melodie eer door mat gemaakt dan gerelevеerd wordt: — Wij zouden wenschen, dat de Heer Fanart (bl. XLIV) niet geheel alleen aan de uitvoerende zangers had overgelaten, meerder kleur en afwisseling in die melodiën te brengen.

Evenwel verwachten wij veel van de toekomst: wij juichen luide de jongste heerlijke ontdekkingen en uitgaven dier zielvolle zangen toe, maar tevens zien wij met onderwerping doch met vurig verlangen uit naar den tijd, dat de rijkere en niet zelden verhevene verscheidenheid van begeleiding, voortgebracht door de muzikale geniën van later dagen, in over-een-stemming moge komen met het charakter der hier besproken gezangen, om alzoo te voldoen aan een tijd en geestes-richting, die gedeeltelijk althands aan wijsgeerte heeft gewonnen, wat zij aan kinderlijken eenvoud mag hebben verloren [1]).

Paschen, 56. P.

---

1) Door plaatsgebrek heeft dit artikel eerst heden kunnen opgenomen worden.

MENGELINGEN.

BERICHTEN, WENKEN, VRAGEN, BRIEFWISSELING:

ERNST EN SCHERTS.

GRAFZUIL VOOR ABm DES AMORIE VAN DER HOEVEN. — De begaafde remonstrantsche Hoogleeraar, wiens leven men niet ten onrechte eene reeks van triomftochten genoemd heeft, en wien men de lof niet mag weigeren, dat hij zich bij het vaderland, bij de kunst, en, naar zijne ambtgenoten verzekeren, bij de kerkgemeente hoogst verdienstelijk gemaakt heeft, de minzame hooggevierde, die in het wezenlijke d s levens de Liefde niet flechts predikte maar oefende, en in de formen uitmuntte door dat fijne gevoel van betamelijkheid en dien matigen zin voor zwier, die men gezamendlijk met een kort woord Goede Smaak noemt, - kan wel niet onwaardig gerekend worden, dat men de plaats zijner laatste ruste kenmerke door een gedenkteeken, waarin de dankbaarheid van velen zich uitfpreke. Alle welgezinden moesten daarom de tijding toejuichen, dat zich eene kommisfie gevormd had, belast met de zorg om het monument voor Van der Hoeven tot ftand te brengen. Hooglijk mocht men zich dan ook verwonderen en men kon het den loftuiters van onzen schoonheidszin niet als een zegepraal toerekenen, dat het zoo lange leed eer de infchrijvingen voor dezen plicht van dankbaarheid een cijfer hadden bereikt gelijkftaande met de geraamde geringe kosten. Intusfchen de teekening van het monumunt kwam in de wandeling en wij meenen den jongen bouwmeester H. M. Tétar van Elven geluk te mogen wenschen met dit nieuw ontwerp. Eenmaal aangenomen zijnde, dat er voor de hoofdvormen niet in den gothischen ftijl gevallen mocht worden — daar de duitsche Lutheranen en de leden der Anglikaansche Kerk meerder vrijheid vinden om een gothiesch gedenkteeken naar eisch te ftoffeeren, dan dit met de gewoonten der nederlandsche Protestanten vooralsnog over-een-gebracht kan worden — moet men inderdaad bekennen, dat de Heer Tétar van Elven geflaagd is om den ijskouden dampkring verwijderd te houden, die de monumenten in den ftijven obeliskftijl van 1770, en de nog koudere in den ftreng klasficken trant, pleegt te omgeven.

De Heer Tétar van Elven heeft de gothische geledingen (*moulures*) lief, en ze zullen niet nalaten langs hare zoete hellingen en ſtoute diepten hem tot in het hart der gothische beginselen af te ſleepen, en daar eenmaal ontſtoken van den gloed des rijksten vormenlevens, zal hij, van eklektikus als hij nog is, meer en meer algeheel voorſtander en voortzetter worden van het een-en-ondeelbare gothische ſtelsel. Zijn tegenwoordig monument richt hij op aan het hoofdeinde van den vlakken zerk. Het beſtaat uit eene drieledige bouwing, waarvan het onderſte ſtuk een ſtout geëvenredigde kubus is, met frontons en geknotte hoornen; daarin verheft zich geleidelijk wat wij geneigd zouden zijn een geſloten kapelle met vier gevels te noemen, bekroond door eene pyramidale kap, die in een diamantvorm eindigt. De heer van Elven is gelukkig geſlaagd in het vermijden der groote moeilijkheid, welke zich bij dergelijke konstrukties opdoet, en die alleen de Gothiek volkomen weet weeh te ruimen — de misſtal namelijk van het *opgeſtapelde*, dat ſchier alle niet gothieke torens en torenaardige ontwerpen onteiert. Zoowel bij zijn gedenkteeken van »Hollands volksgeest in 1830 en 31", als bij deze grafzuil heeft de Heer van Elven geen oogenblik vergeten dat de deelen van een gebouw zich organiesch uit elkander behooren te ontwikkelen. De Heer Tétar van Elven is een dier jonge vaderlandsche kunstenaars, wien men met volle recht eene ſchoone toekomst mag voorſpellen.

't Is jammer, dat de zaak van het monument voor Van der Hoeven ſtaat benadeeld te worden door de waarlijk dwaze opſchriften, waarvan men dit ernstig kunstwerk van godsdienstigen aard voornemens is te voorzien. Het zoû daar namelijk heeten, dat de overleden Hoogleeraar was: »De Johannes van de Kerk", en »de Chrysostomus van zijn tijd". Wij noemen het ten uiterſte onwelvoegelijk de nagedachtenis van een braaf, geacht, en begaafd herder en leeraar door zulke loffpraak, die in de gedichten van een afgeſloten tijdperk thuis behoort, te onteeren. Ik verneem, dat men inderdaad van den »Chrysostomus" te-rug-gekomen is; maar dat de »Johannes" blijſt. 't Zou ergerlijk wezen, en mij zeer ſmarten voor den beroemden overledene en voor zijne nagebleven verwanten. Hij gaf mij den naam van vriend en van zijne toegevende genegenheid ontving ik inderdaad menig blijk; aan zijn voortreffelijken zoon Martinus ben ik, bovendien, ondanks alle verſchil van overtuiging op belangrijke punten, innig verbonden: in naam der vriendſchap zoowel als der goede ſmaak, protesteer ik hier, met al de openbaarheid, die het gedachtenismerk eens vermaarden Nederlanders behoort te vergezellen, tegen al zoodanige wanvoeglijke parallellen. Alb. Th.

GOTHIEK IN ONZE DAGEN: het Stadhuis van Hamburg. — »Zijn wij mogelijk blind," zegt de Heer Didron, in de »Annales", XV, 247, waar hij de zulken toeſpreekt, die, om dat de Gothiek *hun* ongevallig is, vermeenen dat de tegenwoordige tijd hoog boven de Gothiek ſtaat, »zijn we mogelijk blind, dat wij in het gothiesch ontwerp voor het Hamburger Stadhuis niets vinden dat met onze nieuwere behoeften en gewoonten ſtrijdt, noch dat gezond verstand of goede smaak beleedigt?".... Men heeft inderdaad, dezer dagen, het ſchoone, bekroonde raadhuis-ontwerp van den engelschen architekt Scott bij de HH. Buffa te Amsterdam kunnen bewonderen, en het ſchijnt ons, in verband met eene hoofdvraag der tegenwoordige bouwkunst, wel oorbaar den diepzinnigen en vindingrijken engelschen kunstenaar-zelven zijn plan te laten toelichten. In zijne memorie, bij de bouwkommisſie ingezonden, komen de volgende gedachten voor [1]):

»Terwijl Gij de herſtelling van uwe stad op zulk eene grootsche wijs ten uitvoer brengt, ſpreekt Gij, zeer geachte Heeren, deze fiere gedachte uit: »De verhevene en vrije geest der gemeenebesten van vroegere eeuwen, heeft Hamburg, de grootste handelstad van Duitschland, thands tot zetel gekozen.

»Hem, die Duitschlands oude, eerbiedwekkende ſteden bezoekt, treft niets zoo zeer als de pracht van hare voormalige bouwkunst. Waar ſlechts de handel bloeide, daar bloeide ook de kunst, en elk gebouw, hetzij het tot kerkelijk of waereldlijk doel diende, getuigde van de edele neigingen, die de burgermaatschappij doordrongen. Nu treffen wij helaas, deze beroemde zetels des handels, der kunst en der vroomheid te dikwijls aan in een toeſtand van meer of minder diep verval; wij ſtaan verbaasd op het gezicht der uitſtekende kerken, der prachtige raadhuizen, der velerlei ſoort van ſtedelijke gebouwen, gemeente- en partikuliere huizen en zelfs van winkels, die alle ver de tegenwoordige behoeften der stad te boven gaan. Wie naar de oorzaak hiervan vraagt, verneemt dat de handel andere plaatsen heeft opgezocht, en deze nu den rijkdom inoogsten, welke vroeger tot de oprichting van deze heerlijke gebouwen aanleiding gaf. In het laatste geval bevindt zich, onder vele anderen, vooral Hamburg, hetwelk tegenwoordig den welſtand in zich ſamenvat, die van andere minder begunstigde oorden daarheen gevlucht is. Daarom is het natuurlijk, dat Hamburg zoo veel mogelijk ſtreeft dien adel van neiging, welke Duitschlands groote ſteden altijd zoo duidelijk heeft gekenmerkt, ook in zich op te wekken

1) Zie »Kölner Domblatt", 2 Maart, 1856. Verg. »D. Warande" I, bl. 596 en volg.

en door zijn uiterlijk voorkomen de plaats te doen herkennen, die het onder de groote handelfteden der waereld inneemt.

»Dit denkbeeld heeft dan ook bij de ontwerping van het plan, dat ik ondernomen heb uit te voeren, tot grondflag gediend. Door de openlijke uitnoodiging blijkt het duidelijk, dat U alle kleingeestigheid vreemd is, en dat Gij een voortreffelijk plan, het doel waardig, verlangt, onverfchillig van waar het kome. Echter gevoel ik zeer goed dat geen plan waardiglijk aan het door u voorgenomen doel zal beandwoorden, dat niet door en door vol uitdrukking van charakter is, dat U niet op gelijke trap met het verledene plaatst en U niet in geestelijke verbinding stelt met die oude handelsplaatsen, welke Duitschland voorheen zoo zeer verheerlijkt hebben, en waarvan uwe stad als de algemeene (vereende) vertegenwoordigster kan worden aangezien.

»Een gebouw, dat niet min of meer in den geest is der in de oude duitsche fteden heerschende bouwwijze, kan niet aan deze gedachte beandwoorden, en dus luidt mijn dringend verzoek, er niet in het minste aan te denken op wellicht het grootste monument van burgerlijke bouwkunst onzer dagen den oneigenaardigen en onpulairen ftijl der *Renaisfance* of der modern-grieksche fchool toe te passen.

Meer en meer openen zich de oogen van alle kundigen in Europa voor de bedriegelijke dwaling van deze kunstfchool, en voor het feit, dat de bouwkunst der toekomst (indien zij ten minste niet geheel levenen wezenloos zal zijn) niet de bouwkunst der oude wæreld, die met het verval der romeinsche befchaving een einde nam, tot grondslag kan hebben, maar die, waaraan de beschaving des lateren tijds haren oorfprong te danken heeft, met een woord, de bouwkunst van onze eigene volksftammen, die famengegroeid is met onze gefchiedenis, onze godsdienst, de inrichting onzer fteden, ons huiselijk leven, die overeenftemt met ons klimaat en onze bouwmaterialen, die zoo geheel en al, zoo duidelijk de onze is, dat het werkelijk verwondering baart, dat men ooit zoo dwaas heeft kunnen zijn haar te ruilen tegen eene andere uit een ander tijdvak der waereldgeschiedenis, die op geene de minste wijze eenige verbinding heeft met de nieuwere tijdperken.

»Het is waar, dat elke eeuw even als elk land bizondere kenteekenen in den bouwftijl moet hebben, ik beweer dus ook niet, dat de bouwwijze onzer voorouders *onveranderd* moet worden overgenomen, maar dat zij de grondflag moet zijn, waarop wij de bouwkunst der toekomst moeten trachten te ontwikkelen.

»Zoude echter der bouwkunst onzer voorvaderen deze eervolle plaats

niet uitſluitend worden toegekend, en zouden de gothieke en de oudklasſieke ſtijl bestemd zijn naast elkander te beſtaan, dan beweer ik nochtans, dat een gebouw, zoo als gij voornemens zijt op te richten, zonder inkonsequentie niet anders dan naar voorbeelden van gothischen ſtijl mag worden geſticht. Reeds het denkbeeld van een raadhuis of ſtadhuis is gothiek. De stedelijke regeringen, welke zij voorstellen, zijn, wat oorſprong en beſtaan betreft, waarlijk teutonisch, en kunnen onder de roemwaardigste gedenkteekenen van het duitsche volk gerekend worden. Het grootste raadhuis van Duitschland, wellicht van geheel Europa, in eenen anderen smaak op te richten dan de germaansche, zou niets anders zijn dan uwe roemvolle geſchiedenis met verachting behandelen en iets invoeren, dat, geheel van het voorvaderlijke afwijkende, het gevoel van vaderlandsliefde kwetsen en daar tot een blijvend aandenken der minachting voor de overlevering des volks staan zou.

»Evenwel pleit ik niet alleen voor de aanwending des gothischen bouwſtijls, wijl die nationaal is, maar ook en voornamelijk daarom wijl die praktiesch de *beste* en doelmatigste is. Een groot ſchrijver noemt, alles in één gezichtspunt ſamenvattende, dezen bouwſtijl niet slechts den besten maar ook den *eenig redelijken*, en die zich het gemakkelijkst op alle einden laat toepaſſen. En hij past inderdaad even goed voor kerkelijke als voor burgerlijke einden, voor de meest gewone als voor de prachtigste gebouwen. Nimmer heeft een bouwstijl beſtaan die zulk eene buigzaamheid bezit, zich zoo naar elk doel, naar elke bouwſtof weet te ſchikken, en zulke heerlijke uitwerkselen in de bouwkunst, gepaard aan zulke geringe kosten, oplevert.

»De zoo even vermelde ſchrijver zegt verder, van den gothischen ſtijl ſprekende: »Hij is geſchikt tot elke taak, tot elke dienst, zal altijd voortduren, is leerrijk voor het hart, waardig en paſend voor alle verrichtingen, ontvankelijk voor de uitdrukking der hoogste naïeviteit, en voor de verhevenste ſtatelijkheid, eenvoudig en helder, zoo, dat een kind hem kan verſtaan, en toch begaafd met zulk eene kracht dat hij de machtigste onder de geesten der menschen tot den diepsten oodmoed buigen, en de verhevenste nog hooger verheffen kan; een bouwstijl, die in de werklieden elk vermogen onderſtelt, veredelt, en bij den beſchouwer ieder gevoel weet aan te ſpreken. Laat ons", voegt hij er verder bij, »voortaan naar dezen ſtijl, kerken, paleizen en hutten bouwen; maar vóor alles, laat ons hem op onze openbare en bizondere burgerlijke gebouwen toepaſſen.

»Terwijl ik geheel in deze beſchouwingen toeſtem, dring ik echter niet op eene *ſlaafſche*, maar op eene *vrije* en *geeſtrijke* heropwekking van onze nationale bouwſtijlen aan, de eenige, die den grond van het nieuwe Europa ontſproten zijn. Ik zoû mij op zulk eene wijze van hunne bewonderenswaardige buigzaamheid bedienen, dat zij elk gemak en elke behoefte des lateren tijds, en alle nieuwste verbeteringen, uitvindingen en bouwſtoffen in zich opnamen; in één woord, ik zoû ze *wezenlijk* en *geheel en al* tot ons eigendom willen maken."

R.

MUURSCHILDERINGEN TE BAGNÈRES-DE-LUCHON.— Daar waren er vele onder de Alexandrijnen, leerlingen van Plato, wien de filozofie des meesters tot inleiding ſtrekte voor het Christendom, en die aan de hand des Grieksche Wijzen aan de voeten gebracht werden van den Meester der meesters en den Wijze bij uitnemendheid. Aldus heeft ook de jongste Fransche christen Schilderſchool hare opleiding te danken aan Ingres, den ernstigen, doorgeleerden kunstenaar, den dienaar der lijnen, den prediker der voortreflijkheid van het verſtand boven het zintuig. Hippolyte Flandrin heeft zich een naam verworven door zijne ſchilderingen in St Germain-des-Prés, waarvan, zelfs in Didrons »*Annales*", met lof gesproken wordt. De nu, helaas, reeds overledene Orsel en zijn vriend de Heer Perrin hebben zich als verdienstelijke kerkſchilders (ſchilders niet *van* kerken, maar *in* kerken) bekend gemaakt. Onlangs heeft een andere jonge kunstenaar, de Heer Romain Cazes, zich gunstig onderſcheiden door zijne muurſchilderingen in de kerk te Luchon. Onder de drie kolosſale werken, aldaar uitgevoerd, hebben wij bijzonder opgemerkt de kompozitie, getiteld *la Divine Liturgie.* In het halfrond, onder de voornaamste koepelwelf der kerk, is dit onderwerp volgender wijze voorgeſteld:

In het midden der ſchilderij, die in de manier is uitgevoerd welke men *à la cire*, in tegenstelling van de eigenlijke freskoos, genoemd heeft, ſtaat een autaar, waarvóor de Zaligmaker in de houding des Opperpriesters, die het Offer wacht. Op deze kalme en majestueuze figuur vereenigen zich alle blikken en ieders belangſtelling. Van links en rechts naderen Engelen, die ter eener zijde de werktuigen des Lijdens, van de andere de zinteekens, of, om zoo te zeggen, de »werktuigen van het mystiesch Offer", der H. Mis, aandragen.

De ſchare van het Bloedig Offer beſtaat uit tien Engelen, die twee aan twee gaan: de vier eerste, tranen ſtortend, en als verloren in de

treurige beſchouwing der foltertuigen, die zij dragen: het kruis, de doornekroon, de ſpeer, en het riet. Dan komt het Lam, liggend op een kusſen, dat door de Arke des Verbonds gedragen wordt, die rust op de ſchouderen van zes witgevleugelde Engelen in blanke gewaden. Heerlijk en lieflijk is de aanblik van vele dezer koppen.

De Engelenrei van het Mystiesch Offer wordt geopend door twee wierookzwaayers met geſtarrende tabbaarden bekleed, door een kruis- en twee ſakkeldragers. Daaraanvolgende worden het Epistel en het Evangelie, de mijter en het priestergewaad aangebracht door vier Engelen, die als van de andere zijde voorwaardstreden. Even als het Lam aan genen kant het glanspunt uitmaakte, zoo wordt hier de aandacht geboeid door een Engel, gekleed als Priester; een rijk apparaat verciert hem; zijn aanſchijn blinkt van meer dan engelengloed; hij houdt met eenen liefdevollen eerbied Kelk en Hostie. Twee figuren, waarvan eene het gewijde brood, herinnering der agapen van de eerste Kerk, de andere de ſchalen, beſtemd voor de wasſchingen, draagt, beſluiten deze christelijke *theorie*.

Van deze en van de andere bedoelde ſchilderwerken des Heeren Romain Cazes heeft de Parijsche Ten-toon-ſtelling kopiën aangeboden, die tot eene zekere hoogte eene voldoende bekendheid aan zijn werk gegeven hebben, en een welſprekend pleit zijn ten voordeele der christelijke kunst. P. F.

ORDE. — In Frankrijk verſchijnt bij Renouard een maandelijksche kataloog der nieuwe boeken. Die lijst is alfabetiesch geordend. Wij hebben onlangs aanmerking hooren maken op de alfabetische orde, als of het eene onnoozele, bewusteloze, onorganische orde, géen orde ware: ten onrechte! Ziehier welke kontrasten, ironische tegenwichten, wraakoefeningen, ook harmoniën, enz. enz. deze katalogus aanbiedt.

I. Janv. »BIbliothèque du Jardinier. Chimie et physique horticoles; par Dehéran", onmiddelijk daaronder
»BLanchefleur, [roman] par Paul Féval".

II. »CAuseries, etc. par Sainte-Beuve", onmid. daarond.
»CHarité (La) et la misère à Paris; par M. l'abbé Mullois".

III. »COrporations monastiques (Des), au sein du Protestantisme, *chez Meyrueis*", onm. daarond.
»COurte démonstration pour répc dre aux objections des protestants".

IV. »HEures de paresse, poésie, par Louis Morin Pons", onm. daarond.

»HIstoire complète des opérations militaires en Orient et dans le Nord".

V. »HIstoire de la Turquie, par Lamartine".

»HIstoire de ma vie, par George Sand."

VI. »UN dogme nouveau concernant la Vierge-Marie. Sermon prêché dans le temple *de l'Oratoire*, par Athanase Coquerel".

»UNe étude sur l'immaculée conception de la bienheureuse Vierge Marie, par un membre *de l'Oratoire*."

VII. Févr. »Epée (L') etc. poème en dix-huit chants". 6 frcs.

»Esprit (L') des bêtes, par A. Toussenel". 6 frcs.

VIII. »LOuis David, son école et son temps".

»MAladies des organes du *mouvement*, os, muscles, etc."

IX. »MErveilles évangéliques éclairées par les sciences médicales".

»MYstique (la) divine, naturelle et diabolique, par Görres".

X. »THéâtre de *poche*".

»TOnnes d'or (Les)".

XI. »OEuvres posthumes de Lamennais".

»OPulence et misère, par Misft. Stephens".

H.

"DIETSCHE WARANDE".

1856. N° 4: Juillet et Août.

NOUVELLES BÂTISSES ET RESTAURATIONS

dans le royaume des Pays-Bas.

C'Est sous ce titre que nous venons d'ouvrir une nouvelle rubrique de notre «Revue». Nous commençons par une critique de trois constructions, composées et, en partie, déjà exécutées par M. H.-J. van den Brink. Nous avons eu à l'inspection les dessins du nouveau séminaire archiépiscopal, qui sera bâti à Rijsenburg par ordre de Mgr. l'archevêque d'Utrecht. C'est une grande entreprise que la tâche dont M. van den Brink aura à s'acquitter. La disposition matérielle des différentes parties du bâtiment nous paraît être assez judicieuse. Le plan se compose de trois parallélogrammes rectangulaires disposées de cette manière: ⊔. A l'autre côté de l'enceinte, comprise entre les façades intérieures des trois corps de logis, formant une grande cour ou jardin, s'élèvera, vis-à-vis du bâtiment principal, la chapelle du séminaire, qui sera réunie aux ailes de la maison par deux galeries formant, en plan, un arc de 90°. Pour la chapelle, nous ne savons pas si le dessin en a déjà été arrêté. Il nous semble que, dans son projet de la maison, M. van den Brink n'a rien négligé pour subvenir à tous les besoins. Quant au caractère esthétique de la façade extérieure principale (la seule que nous connaissions), il y a de l'harmonie; mais, quoique l'architecte ait été sur ses gardes contre l'influence de Vignole et que les formes architectoniques de la Renaissance *neêrlandaise* aient été consultées pour les pignons de la façade, l'on ne peut pas dire que tout architecte ou archéologue suffisamment instruit pour juger du style d'un monument, s'écriera tout de suite, à la vue du dessin de M. van den Brink: «Cela doit être le séminaire de l'archidiocèse d'Utrecht!" Non, je crois même que c'est à quoi l'architecte n'a pas pensé un seul instant. Il paraît ne pas avoir compris que l'architecture c'est un alphabet, ou plutôt un dictionnaire, dans lequel le génie choisit les éléments pour écrire les livres qu'on appelle églises, maisons, magasins, théâtres, bourses, compositions parfaitement distinctes et qu'on ne confondra pas plus que le «Télémaque» et le «Faust», ou même «Esther» et «Athalie». Mais tout cela va venir, «bar le temps et bar la pradique», comme un certain professeur alsacien de langue française disait toujours, à-propos de bonne prononciation.

Déjà M. van den Brink a réalisé, dans le projet d'un hospice à Nijkerk, ce que nous exigeons de toute construction architectonique. Cette façade est de la bonne famille des maisons civiles consacrées à des intérêts de commune, de charité, de commerce, de justice dans les

Pays-Bas du XVe et XVIe siècle. Nous formons le souhait que M. van den Brink trouve dans son succès même un nouvel aiguillon et des moyens suffisants pour étudier à fond la nature de l'art chrétien, et que ses patrons, par respect pour une science qui s'exprime toujours en œuvres harmonieuses, lui laissent toute la liberté d'action sans laquelle aucun art véritable ne saurait exister. Quand il en sera ainsi, M. van den Brink *n'échancrera* plus, dans le plan de la maison même du curé, l'apside de son église, comme il l'a fait a Veenendaal dans le diocèse de Ruremonde; il comprendra qu'avant tout le semi-polygone apsidial mérite d'être exprimé distinctement dans toute église catholique, et il contribuera de son côté à la propagation des bons principes.

ALBUMS NÉERLANDAIS.

M. A. Angz. Angillis, de Roulers en Flandre, qui, en société avec notre excellent collaborateur M. van Even [1]), a fait une étude spéciale de la part que les dames parmi nous ont prise à la culture des lettres, nous fait connaître trois *alba amicorum*, comme on en a composé un grand nombre dans le courant des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles. Ces petits recueils étaient des manifestations curieuses du caractère neérlandais, des vertus, des mœurs, des goûts de la nation. La vie de famille, établie sur une échelle plus ou moins grande, le besoin d'association, le goût général de la poésie, l'indulgence pour des talents médiocres, le culte de toute espèce de souvenirs, le plaisir de se faire des collections, - de tout cela la nationalité neérlandaise a reçu de fortes empreintes et tout cela se réflète dans les «albums». Ceux que M. Angillis à bien voulu nous décrire, sont de petits manuscrits de format oblong, dans lesquels, à côté des vers, des maximes, des devises, des signatures de différentes mains, l'ancien élément héraldique, dont l'emploi semble remonter à l'origine même de ces intéressants livrets, a trouvé une place [2]). Le premier des albums que M. Angillis fait connaître aux lecteurs de la «Warande» a appartenu, vers la moitié du XVIIe siècle, aux «Damoiselles» Hélène, Marie-Anne et Gertrude de Crombrugghe, qui maniaient la plume française ainsi que la plume flamingante et se signaient quelquefois par les devises pieuses ou prudentes que voici: «Mercy à Dieu», «Mieulx j'espère» et «Raison pour guyde». Cet album fait partie de la collection de notre savant ami M. le baron Jules de Saint-Genois à Gand.

---

1) Voir pag. 22.

2) Les allemands appellent leurs albums des «Stammbücher" et il semble en effet qu'au commencement les *alba* des temps modernes n'étaient que des tablettes que les nobles portaient sur eux et qui, en renfermant un dessin de leurs armes et un extrait de leur généalogie, étaient ornés des sceaux et des signatures de leurs *pairs*, pour témoigner de la véracité du blason du propriétaire de l'album. M. le chevalier de Rappard vient de publier une notice remarquable à ce sujet dans les mémoires de la «Société littéraire de Leyde", Nouv. série, T. VI, 2me part. p. 6. Cette notice sert d'introduction à la description de XXXV albums formant la collection de M. de Rappard.

Les deux autres albums dont M. Angillis fait la description appartiennent actuellement à M. le professeur Serrure, et la composition en est attribuée, respectivement, à Madelaine van den Driessche de Malines et à Agnès de Hertoghe. Dans la revue «De Eendragt» l'opinion a été émise que la première de ces dames est, en même temps, auteur et calligraphe de plusieurs morceaux de son recueil.

Nous copions ici deux jolies pièces françaises:

ORAISON POUR LES DAMES A MARIER.

o Seigneur Dieu qui m'avez créé
et beaucoup de grâces donné,
Je vous prie, puiſque marié je dois eſtre,
que bien toſt je le puis eſtre,
car l'attente fort m'ennuict
aultant du jour que de nuict.
Pour guid eſpoir.

CHANSON.

Toutes les herbes croiſſent,
Toutes les fleurs paroiſſent,
il n'eſt que ton amour
qui deſcroiſt nuict et jour.

Tous les champs raverdiſſent
et d'eſpoir ſe nourriſſent
et j'ay de ton amour
déſeſpoir nuict et jour.

Tout rit ſur les campagnes,
tout rit ſur les montaignes,
et moy, pour ton amour,
je pleure nuict et jour.

Les mons et les vallées,
les eaux ſont dégélées,
et moy, pour ton amour,
je gèle nuict et jour.

Douces ſont les fleurettes,
douces ſont les herbettes,
et tousiours ton amour
m'eſt amer nuict et jour.

UN VILLAGE HOLLANDAIS,

au XIVe siècle.

Dans son Vme article M. van Berkel traite principalement de l'origine et de la signification de l'office de «bourgmestre», charge néerlandaise par excellence, qui a été si souvent mal définie et qui, par le temps, s'est trouvée complètement dénaturée. M. van Berkel prouve, avec la dernière évidence, qu'au XIVe siècle le bourgmes-

tre était un officier dont la nomination émanait de la commune, par opposition à la création du scouteth, lequel devait son titre et son autorité au comte ou autre seigneur de la contrée. Le bourgmestre ou «consul» était le représentant naturel de la commune; il était responsable du paiement régulier des impôts; c'est lui qui était chargé de leur perception; c'est lui qui en général était le conseiller préféré de tous les membres de la commune; c'est lui qui les instruisait de leurs devoirs publics, leur servait de guide et de protecteur et qui défendait leur cause devant le tribunal du scouteth. M. Van Berkel appelle le scouteth l'âme du village et l'autre (qui porte dans les villes le nom de bourgmestre) en serait le corps; il est la «mère» de la famille, comme le scouteth en est le père et le gérant: c'est ainsi que dans certains monastères l'abbé est nommé «père» par excellence, tandis qu'on appelle «mater» l'économe du couvent.

Nous ne connaissons guère de travail sur quelque organisation sociale des temps anciens qui jette des lumières aussi inattendues et aussi satisfaisantes sur des circonstanees presque entièrement inconnues jusqu'ici, que M. van Berkel ne le fait sur le sujet intéressant qu'il s'est choisi. Il est vrai que les matériaux existaient: mais il a pourtant fallu l'œil scrutateur d'un savant qui fût en même temps philosophe et une main d'artiste des plus habiles, pour composer avec ces matériaux diffus une œuvre harmonieuse. L'exposé que donne M. van Berkel du caractère et des charges des «magistri populi» *ambachtbewaarders*, *waarslieden* (défenseurs, protecteurs, gardiens du canton dont le village est le centre), *voogden* (*vorsteher*, defensores, consules), bourgmestres des communes, est d'autant plus curieux aux yeux d'un habitant des grandes villes de la Hollande, que dans le cours des XVIe et XVIIe siècles ces officiers se sont élevés à un degré extraordinaire de puissance et de considération. Mon grand père m'a souvent raconté, relativement à l'autorité imposante des bourgmestres d'Amsterdam, l'anecdote que voici. L'empereur Alexandre de Russie venait faire une visite à Zaardam, pour voir les lieux où Pierre-le-Grand avait vécu et travaillé. Un des bourgeois de Zaardam reçut l'empereur chez lui, et le monarque insistait pour voir jusque dans ses détails l'arrangement d'un ménage nord-hollandais. Quand on se trouva devant une porte qui donnait dans la chambre des noces, des repas funèbres et de solemnités analogues, le maître du logis, avant qu'on entrât, pria poliment l'empereur d'ôter ses bottes. Un des grands seigneurs qui étaient présents, tout confus de la liberté que s'arrogeait le Zaardamois, lui fit observer, avec une certaine agitation, «que c'était l'empereur de toutes les Russies.» «Eh bien,» dit le bon bourgeois, «fut-ce le bourgmestre d'Amsterdam, il n'en aurait pas moins à ôter ses bottes avant d'entrer dans ma belle chambre.»

UNE PIERRE TOMBALE

en style chrétien.

Nous communiquons à nos lecteurs le dessin d'une pierre tumulaire qu'on vient de poser sur un nouveau tombeau de famille au cimetière de S. Nicolas à Amsterdam. Que le paganisme s'est logé au théâtre, qu'il se soit emparé des académies de l'art, qu'il ait envahi la littérature au point de faire excéder les livres imprimés en

Europe de 1500 a 1750, écrits en langue morte [1]), de peut-être deux tiers les livres écrits dans les langues nationales, — c'est chose regrettable sans doute, mais ce n'est pas un phénomène aussi affligeant que les derniers excès de la Renaissance, l'impudeur avec laquelle elle n'a pas reculé de devant la terre sacrée où nos morts attendent le réveil du dernier jour. La Renaissance, d'une main souillée des vins de ses bacchanales, a forcé la porte du sanctuaire où une tendre piété dépose timidement les restes précieux de ceux qui n'ont pu être arrachés aux bras de leurs mieux-aimés que par la sagesse inscrutable de l'amour d'un Homme-Dieu, mort et ressuscité en exemple de nos chers défunts. La Renaissance, un flambeau renversé à la main droite, un thyrse dégarni de l'autre, s'est assise à nos côtés sur la tombe de nos pères, y déposant son urne-cafetière et la recouvrant du chiffon humide, dont les sculpteurs classiques aiment à draper leurs nudités agaçantes. La Renaissance c'est une danseuse payée que les honnêtes gens de l'Europe chrétienne ont emportée des galeries supérieures des anciens colisées, comme la débauche rassemble ses victimes de toutes les contrées du monde; c'est un article de leurs menus plaisirs, comme le vin de Champagne et les gants blancs. Et c'est à ce personnage intrus qu'on a cédé le soin de pourvoir à l'enterrement de nos morts. On n'a pas eu le courage de dire à la païenne: en arrière — c'est ici le saint lieu où la foi de l'homme est ravivée à l'aspect de la mort, où son orgueil est rabaissé à l'apparition du palpable néant, où le libertinage tremble et palit à la vue de son avenir, où Dieu met le sceau aux tombes de ses enfants avec cette parole de l'Evangile: *non est hic — surrexit enim.*

Qu'avons-nous à faire des torches fumantes et éteintes, des tronçons de colonnes athéniennes, ou de ces vases Louis XV, de ces urnes, créations de la *peur* payenne, qui veut réduire à des dimensions imperceptibles ces cadavres dont les anciens ne savaient que faire dans leurs systèmes sensualistes. Qu'avons-nous à faire de ces sarcophages cornus, dont le nom même sonne mal à nos oreilles chrétiennes. Nous abandonnons volontiers ces *mangeurs de chair* grands et petits (*sarcophage* [2]) vient de σάρξ, chair, et de φαγεῖν, manger) à vos Démétrius de Phalère [3])

1) Le latin du moyen âge, et, en général, la langue liturgique n'est pas une langue morte: à moins qu'on ne mette la langue plutôt dans le dictionnaire, c'est-à-dire dans les mots, c'est-à-dire dans le corps, - que dans la grammaire, c'est-à-dire dans le style, dans l'âme.

La soi-disant basse latinité s'est créée une grammaire correspondant au génie des peuples germaniques et germanisés; et puis elle a mis a son service tout le trésor des lexiques latins et grecs, augmenté d'un dixième, peut-être, de mots germaniques latinisés; c'est ce qu'il fallait à la civilisation croissante du moyen âge: il fallait un instrument intellectuel emprunté au génie des peuples modernes en général: il fallait une matière lexicologique qui pût sans trop de difficulté être adopteé par les Italiens comme par les Scandinaves, par les apôtres de l'Islande comme par les prêtres de l'Ibérie: il fallait un idiome aux S. Thomas d'Aquin ainsi qu'aux Thomas a Kempis.

2) Sans trop s'occuper de son étymologie les écrivains du moyen âge se sont servis du mot *sarcophage* principalement dans le sens de son dérivé, notre mot *cercueil*; mais ils emploient encore le mot *tumba*, pour désigner le *monument*, la tombe apparente.

3) Ce célèbre philosophe-archonte a fait une loi qui défendait aux Athéniens de donner plus de trois coudées de hauteur aux tronçons de colonnes placés sur leurs tombeaux. On prétend que, las de la vie, il s'est donné la mort au moyen de la morsure d'un aspic.

et à vos Néron! La mort c'est pour nous un triomphe : c'est pour cela que les premiers chrétiens faisaient fleurir des rosiers aux deux côtés de la croix gravée sur leurs tombeaux; c'est pour cela que l'architecture chrétienne aime à symboliser, plutôt qu'à représenter la scène du Calvaire sur les tombeaux des fidèles. Du reste l'architecture aime à s'occuper du beau motif d'un Dieu qui recommande l'Église, en la personne de sa Mère, à son disciple bien-aimé, et son disciple à la Mère «pleine de grâce», et elle l'introduit dans la composition qui nous rappelle cette MORT par excellence, qui ôta à la mort son aiguillon et nous la rendit familière.

Pour la pierre tombale que nous venons montrer à nos lecteurs, elle sert à une sépulture de famille, à un tombeau qui a le double de la largeur ordinaire. Il était donc nécessaire de ménager sur la pierre une place suffisante pour les noms de ceux dont elle recouvrirait un jour le dernier lit de repos. Comme l'on voit, on s'est strictement tenu au principe de faire la pierre aussi simple que possible : en tête, le nom de la famille; plus loin, sur la bordure, la ferme base de son bonheur, l'«Expecto resurrectionem mortuorum», et la confession des liens qui unissent l'Église militante aux deux autres Églises, par la prière : «Orate Deum pro nobis»; au bas, l'aspiration en langue maternelle: «Seigneur, ayez pitié de nos âmes!» La partie supérieure de la pierre est occupée au centre par le signe du salut, mais dont les bouts se déplient en fleurs architectoniques, pour figurer que la croix n'est pas ici instrument de supplice, mais symbole de triomphe et gage de bonheur; à dextre se trouve l'écu de J. C., notre divin maître, avec la devise, empruntée au roi-prophète : «Non nobis, Domine, non nobis (sed nomini tuo da gloriam)». Le monogramme du Christ, avec l'*alpha* et l'*oméga* qui l'accompagnent, est emprunté aux plus anciens monuments chrétiens; on a voulu le reproduire en caractères romains; à senestre, dans un entourage également emprunté à la science éminemment symbolique et profonde du blason, on a inscrit sur la pierre le monogramme de Marie, en caractères modernes, pour s'associer par-là au grand évènement de la définition solemnelle du dogme de l'«Immaculée Conception», que rappelle la banderolle circulaire qui entoure la losange héraldique. La *stella matutina*, la *maris stella*, l'étoile de l'espoir dans la nuit terrestre, n'a pas besoin d'explication. On a exprimé le jour du décès de l'enfant de la famille qui le premier a été inhumé sous cette tombe nouvelle, en rappelant à la mémoire le S. Apôtre André, parce qu'on s'est souvenu que ce disciple avait été nommé *protoclet*, «le premier appelé». Les animaux symboliques des évangiles mettent le sceau chrétien aux quatre coins de cette dalle tumulaire et occupent, comme au moyen âge, le centre de ces petits encadrements, qui marient l'arc du cercle au carré équilatéral, expression géométrique de l'infini, du tout. Sur la pierre même on a observé scrupuleusement les usages anciens pour la disposition et la proportion des lignes et des bandelettes qui composent la bordure: il n'y a que ceux qui ont analysé l'ornementation calligraphique et les détails de la décoration des surfaces plates dans l'art du moyen âge, qui savent apprécier les moyens simples et ingénieux par lesquels on parvenait aux grands effets dans cette branche de l'invention des formes. Nous n'en dirons que ceci : le système d'ornementation, dont nous voulons parler, n'est pas le produit d'une combinaison lente et pénible ; ce système, dans chacune de ses manifestations, naît tout d'un coup ; et comme les feuilles d'un arbre ne se développent pas une à une

dans un ordre périodique, de même les lignes de l'ornementation en question naissent simultanément, se supposent, s'entrelient et ne forment une unité que par leur ensemble; souvent, architectoniquement parlant, elles sont «intrados» et «extrados» tout à la fois. C'est un sujet qui mérite d'être étudié. On s'est assez longtemps complu dans l'admiration des «ogives» et des «flèches»; nous invitons MM. les architectes qui, dorénavant, voudront prétendre au droit d'avoir une opinion sur les divers systèmes, de se *familiariser* un peu avec les *détails* du gothique; il y a de quoi les occuper. En attendant — surtout pour des monuments funéraires — ayons de la confiance dans le moyen âge et *copions* le «servilement», jusqu'à ce que notre *savoir* nous donne le droit et le courage de nous l'assujétir. Nous vous y attendons, messieurs!

LÉGENDES DU ROI ARTHUR.

«Li rois Artuz» est un des neuf preux, que le moyen âge citait comme les modèles de vertus chevaleresques parmi les païens, parmi les israëlites et parmi les chrétiens. Le prince Josué portait *d'azur aux trois rencontres de buffles d'argent, bouclés de gueules,* tout aussi bien que le grand troyen Hector portait *de sable à la barre d'or, chargée de trois griffes de lion de sable, accompagnée de quatorze trèfles d'argent.* Nos néologues, nos historiens modernes, nos phalanstériens et nos économistes ne comprennent goutte à tout ce fatras héraldique. Tant pis pour eux! Ils n'y voient que de l'anachronisme. Ils verraient tout de même de l'anachronisme dans les deux Saints priant devant la «Madonna di S. Sisto». Sont-ils drôles ces messieurs! Malgré tout cela, le roi Arthur porte, bel et bien, ses *trois couronnos d'or dans son champ de gueules.* A la bonne heure: le «united kingdom» — Angleterre, Écosse, Irlande! Passe pour les *trois couronnes!* On s'accorde à les moins envier au grand roi «Artuz» du Vme et VIme siècle qu'au pape du XIXme. Celui-ci est moins mythologique. Enfin, je n'y puis rien. Le fait est que cette histoire du roi «Artuz» n'est pas aussi innocente qu'elle en a l'air. La légende, dont M. Nieuwenhuyzen publie de curieux détails dans la 4me livraison de la «Warande» néerlandaise pour 1856, dit que le roi Arthur était si dévoué à la Ste Vierge Marie qu'il avait fait peindre le portrait de Marie sous son bouclier; il était visiblement protégée par elle, et les Anglais prétendent qu'il n'est pas mort, mais qu'il reviendra et qu'il sera de nouveau roi d'Angleterre. Il faut lire tout cela dans le texte thiois; c'est charmant et cela en dit plus qu'il n'est gros.

«UNE BELLE SEMONCE».

M. Philippe Blommaert de Gand a gratifié la même livraison de notre revue d'un petit poëme didactique du XIVe siècle. C'est la morale que proclame un homme mort, et qui est inscrite

en «belles majuscules» sur sa dalle tumulaire. Il est superflu de dire que l'éloquent cadavre ne plaide pas la cause de la Renaissance du XVe siècle.

MÉLANGES.

LA Ste VIERGE A L'AUTEL.

AU DIRECTEUR DE LA «D. WARANDE».

Monsieur et cher collègue,

. . . . . .

Une chose qui m'occupe aussi, depuis longtemps, c'est le *maître-autel du XIIIe siècle, de la cathédrale d'Arras, publié par Lassus* dans les «Annales» de Didron.

J'ai combiné, d'après ce type, un maître-autel pour notre charmante église N.-D. de Trèves, vrai joyau de l'art ogival. — Dans l'intérêt de mon œuvre, j'ai étudié l'autel d'Arras au point de vue archéologique et *liturgique*, et j'en suis arrivé a m'émerveiller de cette création du XIIIe siècle, où Marie est appelé à assister à l'autel, comme elle était appelée à assister au Calvaire : pensée intime de l'œuvre.

. . . . . .

Dans le dictionnaire de Viollet-le-Duc, au mot «autel», on trouve plusieurs spécimens conformes à l'autel d'Arras, notre prototype. Lassus, dans les «Annales», en a parfaitement rendu la portée architectonique. »Soli-«dificz, dit-il, par la pensée, ces courtines, tendues d'une colonne à «l'autre, comme *protection* et *décoration*, figurez-vous que les courtines «sont des tentures de maçonnerie, alors les colonnes représenteront les «contreforts, et les anges debout sur les colonnes représenteront les «anges debout sur les contreforts des cathédrales. C'est le même prin-«cipe, mais autrement employé, c'est *l'unité infiniment variée*, cette «loi fondamentale du moyen âge».

Considérez-vous colonnes et courtines au point de vue liturgique, je n'ai qu'à vous transcrire ce que m'en écrivait Monseigneur Müller de Münster : «Das Zelt, welches im Mitte der umgehenden Chormauern, den Altar umspannt, ist sehr geeignet den Begriff und das Gefühl des geheimnissvollen, welches die Bestimmung des Altars hat, recht lebendig und kräftig zu wecken.» N'oubliez pas que les courtines doivent être historiées, représenter par exemple les 4 grands poètes de la Messe, les 4 liturgistes : St Jean Chrysostome, St Grégoire de Nazianze, St Basile, St Jean Damascène ou des sujets bibliques, figures de l'Eucharistie.

Le maître-autel est par excellence, dans une église, le lieu de l'immolation eucharistique, le lieu où l'agneau sans tache s'offre en holocauste et en victime, *spécialement* pour la congrégation des fidèles qui forme la paroisse ou la communauté. Dés-lors tout le symbolisme, toute l'iconographie décorative de cet autel doit se rapporter à ce grand acte. Voyez l'autel d'Arras : il se couronne par une crucifixion, où les fidèles eux-mêmes sont représentés en la personne de St Jean («Discipulus iste electus designat unumquemque fidelem.» Dyon. Carthus. in Joann); où Marie offre à la divine majesté les prières de ses serviteurs, étant notre avocate auprès du Père, comme auprès du Fils (Beat. Raymundus). Certes nous eussions conservé cette disposition, si notre autel étant des-

tiné au rond-point d'une cathédrale, il nous eut été loisible d'usurper en hauteur l'espace nécessaire.

A Arras, comme à Bourges, les anges placés sur les colonnes portent les instruments de la passion, mais aux jours d'allégresse, d'alleluia, ces emblêmes font un contraste attristant, c'est pourquoi nous substituons ici les instruments du sacrifice non sanglant (calice, évangéliaire, encensoir &c.), qui n'est autre en réalité que le sacrifice du Calvaire, ainsi n'altérons-nous en aucune manière le symbolisme du modèle d'Arras.

C'est toujours la *divine liturgie* ἡ θεία λειτουργία; conception iconographique si belle de soi, que l'on n'a pas à en justifier l'emploi. D'ailleurs l'ange consolateur du jardin des Olives, ne fait-il pas pressentir les anges adorateurs invisibles de l'Homme-Dieu mis en croix? Le texte «stetit angelus juxta aram templi habens thuribulum aureum in manu sua,» n'est-il pas une autre suggestion? Ce qui devait encourager l'art oriental dans cette voie, ce sont les allusions fréquentes, les assertions formelles des Pères de l'Église Grecque, voire des Pères du désert. «Ne doutez pas, dit St Ambroise, qu'un ange n'assiste au sacrifice, lorsque le Christ est présent et qu'il est immolé» («Ne dubites assistere angelum, quando Christus immolatur»). St Nill du désert du mont Sinaï rapporte de son maître St Jean Chrysostome qu'il voyait presque à toute heure, dans la maison du Seigneur, une multitude d'anges, surtout pendant le divin sacrifice. St Bernard professe cette croyance quand il dit: »Considérons donc comment il convient de nous comporter en la présence de la divinité et des anges» (Ergo consideremus, qualiter oporteat nos, in conspectu divinitatis et angelorum esse). A Notre-Dame de Trèves on a multiplié les anges en clef de voûte; l'art a eu en vue les anges gardiens de l'église. St Grégoire de Nazianze, prêt a quitter son troupeau, le rassemble une dernière fois dans Ste Sophie, il s'écrie: «Adieu, anges gardiens de cette église, qui protégiez ma présence et protégerez mon exil».

Mais quel rôle la pensée de l'artiste, disons la pensée liturgique prête-t-elle dans ce drame saint à la Vierge Marie? Il s'agit de symbolisme chrétien, aidons-nous de la Sainte Ecriture, commentée par les Pères.

Dieu, dans sa miséricorde infinie, a aimé la race humaine coupable au point de donner pour elle son propre fils. «Sic Deus dilexit mundum ut filium suum unigenitum daret» (Joann. III. 16) — de le livrer pour le salut de tous («pro omnibus tradidit illum»: Rom. VIII. 32.)

Or, Marie, comme mère, s'associa à ce sacrifice. Ainsi que Dieu le Père elle avait J.-C. pour fils, elle devait partager sa charité pour les hommes; la conformité entre le père céleste et la mère terrestre, devait être autant que possible, en tout et partout, entière et parfaite («nullo modo dubitandum est, quin Mariæ animus voluerit etiam filium tradere, propter salutem generis humani, ut mater per omnia conformis fueret patri et filio» — St Bonaventure). Cette offrande de son fils, Marie l'a commencée en secret lors de l'incarnation «per hunc consensum in incarnationem filii omnium salutem vigorosissime expetiit et procuravit.» St Anselm.) Elle l'a manifesté en public au jour de la purification, car le vieillard Siméon, dit St Ambroise, représentait l'humanité toute entière dans ses désordres invétérés du péché; Marie, en déposant son enfant dans ses bras, le donne au genre humain tout entier, l'offre pour le salut de tous, comme elle l'a enfanté pour le salut de tous («omnibus Maria offert, quem pro omnibus idem peperit Salvatorem» — St Ambroise.)

La présence de Marie, motivée auprès de la croix, parce qu'elle y

venait accomplir son sacrifice, son offrande, nous adopter en la personne de St Jean et devenir en même temps mère de l'Église, est dès-lors motivée aux mêmes titres auprès de l'autel.

Selon quelques Pères la présence de Marie au Calvaire était *nécessaire*. Marie, dit St Jean Chrysostome, a réparé tout ce qu'Ève avait gâté, comme J.-C. a rétabli et racheté tout ce qu'Adam avait aliéné et perdu : « Restauratur per Mariam quod per Evam perierat, per Christum redimitur quod per Adam fuerat captivatum. » St J.-Chr. de interdict. arbor.) La miséricorde divine veut associer Marie à l'expiation de J.-C., dit St Bernard, afin que les deux sexes concourent à la réparation du monde, comme tous deux ils avaient consommé sa ruine (« congruum fuit ut adesset nostræ reparationi sexus uterque quorum corruptioni neuter defuisset. » St Bern.). Ainsi, conclut le P. Ventura, au pied de l'arbre qui donne la mort, Ève demande impérieusement que Marie se trouve au pied de l'arbre qui donne la vie. Ainsi Adam et Eve, qui nous ont perdus, nous sont presentés comme deux images vivantes, comme les prophéties de deux grands personnages qui devaient nous sauver par un secret merveilleux de la sagesse et de la bonté de Dieu; notre restauration est figurée par les auteurs de notre ruine. « Qu'elle est donc grande, s'écrie l'éloquent théatin, qu'elle est sublime et merveilleuse l'économie de notre religion! comme tout se lie, se combine et se correspond! » — qu'elle est donc belle, dirons-nous à notre tour, cette création de l'art chrétien, qu'elle est parlante à l'âme l'économie liturgique de notre maître-autel! S'étonnera-t-on maintenant de son adoption dans les cathédrales de France, à Clairvaux, fille de St Bernard, maison de Cîteaux, c'est à dire de l'ordre qui le premier en occident se proclama voué à Marie!

Ce dernier fait a son importance. L'ordonnance du maître-autel de Clairvaux pouvait se retrouver à *Morimont*, à *Pontigny*, attendu que l'ordre de Cîteaux maintenait une discipline liturgique sévère et uniforme; déjà lisons-nous dans la vie de St Filiberti, bénédictin du 11e siècle : « Ab curo surgens ecclesia, crucis instar erecta, *cujus apicem obtinet virgo Maria* ». Il ne faut pas conclure de là à un autel de la Vierge placé au fond du sanctuaire, en arrière du maître-autel, mais bien à une statue selon l'ordonnance que nous retrouvons dans les églises de l'ordre de Cîteaux et prescrite par la règle primitive, comme par la règle promulguée en 1837 par le chapitre général de l'ordre cistersien de N.-D. de la Trappe. L'église doit être en forme de croix et divisée en quatre parts. 1°. « Le sanctuaire appelé *presbytère*, 2°. le chœur pour les religieux dits de *chœur*, 3°. l'arrière-chœur nommé aussi la chapelle de la Vierge, et où se trouve l'autel *de beata* pour les infirmes, et séparé du précédent par un jubé, 4°. la nef pour les *convers*. « Quant à l'unique autel du sanctuaire la règle prescrit qu'il soit éloigné du mur (formant l'enceinte de l'abside) de manière à ce qu'on puisse en faire aisément le tour. La rubrique 36 prescrit de conserver le St Sacrement dans un tabernacle orné, ou dans une *suspense*; au-dessus mais en arrière du tabernacle, une console fixée au mur du fond supporte la statue de Marie tenant le Divin Enfant. Il en est ainsi dans les églises bâties de nos jours, tel que l'abbaye du Gard (Picardie) et du Mont des Cats (Nord). La vignette placée en tête de la règle de 1837, et représentant le chœur de la grande Trappe, offre la particularité d'une tête d'ange ailée sous la console de la Vierge et de six légers pilastres cantonnant le mur d'enceinte de l'abside; l'on dirait une réminiscence de nos colonnes

Au temps de l'abbé de Rancé (1620—1700) l'autel principal de la Trappe fut décrit par Félibien des Avaux, ami du grand réformateur.

«Il n'y a qu'un contretable de pierre où est taillé d'une manière fort *antique*, Notre Seigneur en croix et les douze Apôtres, dans le milieu de la plate-bande qui règne en haut, et qui sert de frise, est représenté un autel avec du feu allumé et deux anges prosternés des deux côtés. Au-dessus est l'image de la Vierge debout, tenant son Fils sur le bras gauche, et de la droite un petit pavillon; sous lequel est suspendu le St Sacrement, selon l'ancien usage de l'Église. Au-dessous de cette image, et contre le piédestal ou elle est posée, est écrit ΘΕΟΤΟΚΩ, c'est a dire, *à la Mère de Dieu.*» En 1720 il fallut refaire l'autel, on conserva la statue de la Vierge.

Voilà donc Marie présente à l'autel en sa qualité de Mère de Dieu, honorée spécialement en cette qualité, puisque l'autel destiné à l'honorer dans le cycle de ses diverses prérogatives se trouve dans l'arrière-chœur; voilà Marie soutenant de sa main droite le corps de son divin Fils, prérogative que l'abbé de Rancé motive par le distique suivant:

Si quaeras natum cur matris dextera gestat
Sola fuit tanto munere digna parens.
Non poterat fungi majori munere mater
Nec poterat major dextera ferre Deum.

De tout ce qui précéde, il résulte:

1°. que la présence de la statue de Marie est pleinement motivée dans l'économie décorative et liturgique de notre autel; Marie est appelée a assister symboliquement au sacrifice de la Messe, comme elle était appelée à assister réellement au sacrifice du Calvaire;

2°. que son absence y causerait un vide irréparable, au point de vue de la portée liturgique de l'ensemble, vide que ne comblerait pas, la substitution d'un archange thuriféraire ou de tout autre bienheureux;

3°. qu'il est de rigueur de représenter Marie comme Mère de notre Seigneur, puisqu'à ce titre elle assiste a l'immolation, et qu'elle-même au Calvaire a offert son divin Fils, ce qui n'implique pas toutefois qu'on doive la représenter en Mère de douleur.

A l'autel d'Arras en effet la Vierge placée dans l'édicule qui occupe la place du tabernacle de nos jours et en offre même la forme, la Vierge tient dans ses bras l'enfant Jésus. C'est que jusqu'à l'heure suprême, où Marie a vu son doux fils rendre l'esprit («dulcem natum... dum emisit spiritum»), à quelque moment de sa vie maternelle que vous la preniez, Marie n'a pas cessé d'être en offrande, d'offrir son fils, parce que, dit Rupert, elle avait la prescience bien certaine de la passion de Jésus, martyr long et non interrompu («tu longum presciae futurae passionis filii tui, pertulisti martyrium.» Rupert. abb.)

Mais, dira-t-on, ne convient-il pas alors que les traits de Marie expriment cette prescience de la passion si poignante pour le cœur de la mère? Nous répondrons, Notre Seigneur, a tous les instants de sa vie humaine, savait, voyait ce qui l'attendait au Calvaire et cependant il jouissait d'une paix inaltérable, que réflétait l'inaltérable sénérité de son visage, et Marie s'appliquait par-dessus tout à étu-

1) A Arras c'est à la main d'un ange qu'est suspendu la pixide contenant le St Sacrement.

dier les dispositions intérieures de son Divin Fils, pour y conformer les siennes. Marie, avec les grâces de son état, le comprenait et y correspondait ; nous vous dirons donc : cette ineffable sérénité, que vous aimiez à voir se refléter dans les traits de l'enfant Jésus, reproduisez-la dans les traits de la Mère.

C'est au faîte de l'autel d'Arras, à cette crucifixion, où trois anges, comme pour soulager l'atroce douleur de la suspension, soutiennent les pieds et les mains du Sauveur, c'est là qu'apparait la Mère de douleur: mais dans quelle attitude? — »Marie au pied de la croix, s'écriait l'éloquent Père Maccarthy, ce Ravignan de la Restauration, peut-être que l'excès de sa »douleur lui en aura ravi le sentiment... un sombre voile se sera étendu »sur ses yeux? Elle sera tombée contre terre défaillante et sans vie?... »Il en est autrement: devant l'autel où se consomme le grand holo»causte, la Mère de Jésus est debout en attitude *de prêtre et de sa»crificateur.*» C'est ainsi que l'artiste du XIIIe siècle comprenait et représentait à Arras, la *femme forte*, devenue mère des hommes [1]). Au revers de toute cette construction, se tient un ange, le dos tourné, il embouche la trompette. «Memorare novissima.» Remarquez, qu'entre l'assistance chrétienne et ce héraut du dernier jour, s'interposent le Calvaire et l'Autel, et vos lèvres rediront: «Seigneur Jésus, interposez votre croix, votre passion, votre mort entre mon âme et ton jugement, maintenant et à l'heure de ma mort:» (Oraison de l'«Officium sanctæ crucis»). Tel est donc, en sa convenance, sa portée, sa beauté liturgique, le maître-autel des cathédrales de France.

Je pense, mon cher monsieur, que vous trouverez comme moi qu'en fait de maître-autel, l'ordonnance en question est d'une signification et d'une portée liturgique admirables; j'avoue avoir été fort longtemps sans la comprendre: c'est la lecture de «*Marie, mère des hommes*» du P. Ventura, qui m'a mis sur la voie.

Imaginez le plus splendide retable d'autel, multipliez les anges sur consoles et dans des niches: ils n'auront jamais l'individualité, l'apparence de vie, la pose aërienne de nos anges qui semblent instantanément descendus des célestes demeures et prêts à reprendre leur vol. Ajoutez les mysterieuses courtines, et Marie notre mère!

Vous trouverez mon exposition un peu longue, mais il ne faut pas oublier qu'il est des personnes que la statue de la Vierge, placée au-dessus (bien qu'en arrière) du tabernacle, offusquait un peu. Quoi-

---

1) Nous apprécions la profondeur de cette pensée; mais, tel que J.-C. était véritablement Dieu et véritablement homme, telle aussi nous voyons la Ste Vierge, à tous les moments de sa vie, mère de son fils, du "fruit de ses entrailles" et mère des hommes, image de l'Eglise de Dieu, le pélican qui nourrit ses petits de son sang*). Si pendant les souffrances de la suspension, Marie est debout près de la croix, — à la mort du Christ, quand tout est consommé, dans les sculptures du moyen âge néerlandais et jusque dans les xylographies des XVe et XVIe siècles, Marie, soutenue par S. Jean, son nouveau fils, s'évanouit. En cela, nos sculpteur et peintres néerlandais tombent d'accord avec "l'Ange" de Fiësole qui, lui aussi, représente la Ste Vierge dans cet état. Voyez son œuvre ("San Marco, in Firenze"), *tav.* V.

(*Note du Directeur.*)

*) Dans la science du blason on appelle ce pélican une *charité*.

qu'il en soit, vous me ferez plaisir, en m'écrivant quelques lignes, bref, ce que vous pensez, lecture faite. [1])

. . . . . .

Kurenz,.... 1856. Bon F. de Roisin.

L'INAUGURATION DE LA STATUE DE LAURENT COSTER.

C'est avec bonheur que nous constatons dans la «Dietsche Warande» les solemnités qui, dans ce moment même, s'accomplissent dans notre bonne et belle ville de Harlem. On y célèbre une fête en l'honneur de l'imprimerie, ou, comme on l'exprime dans la langue de ceux qui entendent le grec (quoique les Grecs n'entendissent rien à l'imprimerie), en l'honneur de la *typographie*. La légende qui se rattache à l'invention de *l'art d'accélérer la multiplication des livres* est une étincelle des plus brillantes produite par le choc du génie populaire et des événements, qui se sont suivis dans un ordre épique irréprochable. La légende de Guttemberg n'a que l'intérêt d'un «Märchen» de police (petit conte de voleurs, etc.) — la légende de Lourens Coster a toute la portée des rhapsodies héroïques. Nous n'avons ici que faire de la vérité matérielle des faits; la vérité matérielle (la voix de la conscience personnelle à part) est peut-être ce qui est le plus difficile à prouver en toute occurrence: premièrement parce que les témoins peuvent se tromper, et ne pas avoir le don de l'observation; en second lieu, parce qu'à un fait établi sur la déposition d'un grand nombre de témoins et sur l'assentiment d'un jury, on accorde toute la valeur et la signification d'un fait matériel, positif, palpable jusque dans ses moindres détails, tandis qu'on ne s'apperçoit pas qu'un élément spirituel, élément de rédaction, de composition, de poésie a réussi à se glisser entre la matière pure et libre et la main de celui qui la tâte. Nous ne nous occupons ici que de la vérité concrète, c'est-à-dire des faits tels qu'ils ont dû se passer pour pouvoir donner naissance à la tradition populaire, considérés dans leur ensemble avec cette tradition, ce nouveau fait lui-même. Sans passion contre nos adversaires et sans nous exagérer l'intérêt de la question, nous disons:

Que la Hollande du XVe siècle n'allait nullement à la remorque des

---

1) Nous n'avons su mieux répondre à l'invitation de notre honorable collègue au Comité diocésain pour l'archéologie et l'histoire de Trèves, M. le Bon de Roisin, qu'en insérant sa belle épître dans notre revue. Il est superflu de dire qu'en cette question, comme dans les doctrines archéologiques en général, nous sommes heureux de souscrire à la profession de foi de MM. Didron, Viollet-le-Duc, Lassus et de Roisin, qui ont du reste la sympathie de tous les théoriciens d'esthétique chrétienne.

Nous saisissons cette occasion pour recommander de nouveau notre «Warande" dans la collaboration bienveillante de M. le Bon de Roisin. La famille de M. de Roisin n'est pas étrangère à la Néerlande. Notre célèbre Falck était son oncle. Son père, mort en 1849, avait été Lt-Général au service des Pays-Bas; un de ses cousins, également général, y avait précédé celui-ci. En 1830, dans sa qualité de commandant de la province de Namur, le Général de Roisin ainsi que toute sa famille restèrent fidèles à la cause de notre royaume tel qu'il avait été constitué en 1815. (*Note du Directeur.*)

autres nationalités, dans tout ce qui se rattache à la vie de l'âme et à la pratique de la vie du peuple;

Que, comme aucun pays ne prétend raconter l'origine de l'imprimerie (ou de l'art d'imprimer avec des caractères mobiles), placée entre les années 1420 et 1425, aucun pays hors la Hollande — comme les anciennes chroniques allemandes, les typographes de Subiaco et les Anglais s'accordent à dire que la Hollande est le berceau de l'imprimerie, — il n'y a aucun danger à maintenir cette prétention et à exiger du respect pour une opinion établie sur les preuves historiques de ceux qui ont fait des perquisitions matérielles à ce sujet;

Que la version néerlandaise de la légende est parfaitement logique et dans l'ordre des choses.

Racontons, en style de résumé historico-philosophique, ce que la tradition raconte simplement et sans se douter de la portée de ses paroles.

L'imprimerie a été inventée —

Au point de transition de la civilisation du moyen âge aux temps modernes;

Son invention précède la découverte du nouveau monde, qu'elle symbolise; elle suit de près l'invention de la boussole qui nous mena en Amérique, de la poudre à canon qui est pour la guerre ce qu'elle est pour la polémique, du papier qui est son aliment; elle est contemporaine de la peinture à l'huile — témoin et auxiliaire d'un libéralisme inouï en fait de religion et d'art;

Elle a eu lieu en Hollande, l'un des foyers des forces nouvelles, forces de destruction et de reconstruction, centre international de la méditative et probe Allemagne, de la fière et pratique Angleterre, de la France généreuse qui tient du sens allemand et de l'activité anglaise, et cultive *les formes* de la vie et *l'honneur* des actions au point d'en sauter quelquefois le fond.

L'inventeur était un Hollandais par excellence: le type d'un père de famille.

Quoique laïque il peut avoir emprunté son nom «Coster» à la charge de marguillier, dont quelques-uns soutiennent qu'il était revêtu; il allait aider à la propagation des biens intellectuels (domaine du clergé) parmi les autres classes de la population.

Il appartenait à la haute bourgeoisie, classe opulente, qui allait fournir une toute nouvelle histoire à la Hollande.

Il était Harlemois:

Harlem est l'ancien centre de notre état, centre d'origine politique (922), de religion (697—S. Adelbert), de gouvernement (palais des comtes), d'intelligence (abbaïe d'Egmont), etc.

Il a considéré sa découverte comme une fantaisie d'amateur, et quoique lui et ses successeurs aient eu des presses, cependant le souvenir a presque pu se perdre, que la découverte avait été faite à Harlem.

Un poëte national s'exprime bien à ce sujet:

«Uit Haarlems bloemhof ging het licht op over de aarde.»
Des jardins fleuris de Harlem la lumière se répandit sur le monde.

Les fruits de l'imprimerie, fruits de la fécondité exubérante du délicieux pays des fleurs, sont venus fondre sur la terre comme d'une corne d'abondance. [1])

1) Voir la «Warande» pour 1856, partie néerl. pag. 68.

C'est notre sculpteur, M. Royer, qui a fait la statue, représentant Coster dans son costume traditionnel, tenant ses *lettres mobiles* dans la main levée et se mettant en marche d'un pas grave, pour montrer au monde entier la grande découverte. C'est mieux que Guttemberg à Mayence, qui, au lieu de montrer ses lettres, semble les cacher. «C'est qu'il les avait volées à Coster», me dit un jour notre spirituel statuaire.

L'inauguration de la statue a eu un grand et heureux retentissement par tout le pays.

«ÉGLISE MONUMENTALE A CONSTANTINOPLE. [1])»

«(MEMORIAL CHURCH AT CONSTANTINOPLE.)»

«A MM. les Architectes.»

«Le Comité auquel a été confié le devoir de mettre en exécution les décisions d'une Assemblée réunie le 28 Avril, 1856, sous la présidence de Son Altesse Royale le Duc de Cambridge, se trouve encouragé, par le succès qui a suivi leur demande de fonds, à inviter MM. les Architectes à leur envoyer des dessins pour l'Église qu'ils sont dans l'intention d'ériger à Constantinople.

«Le Comité ne croit pas agir prématurément en faisant ainsi, puisque des mois doivent s'écouler avant que le dessin puisse être finalement approuvé, et un intervalle encore plus long avant que les travaux puissent être activement entrepris. Ils pensent donc qu'ils ne font que répondre aux encouragemens qu'ils ont déjà reçus, et qu'ils offrent la meilleure garantie de leur zèle à amener à bonne fin les travaux, en prenant immédiatement les mesures nécessaires à fin de hâter la bâtisse.

«La concurrence sera sans limite et anonyme. Le style à adopter dans les dessins doit être une modification, selon le climat, de l'architecture ecclésiastique de l'Europe occidentale, connue sous le nom de «Ogivale,» ou «Gothique;» et tout oubli de la part d'aucun de MM. les Architectes de cette règle sera suivi de son exclusion de la concurrence.

«Les nombreux et magnifiques échantillons qui existent dans le midi de l'Europe de cette modification de l'Architecture Ogivale, justifient amplement cette préférence. Toute approximation aux traits distinctifs de l'Architecture Byzantine est interdite, comme étant inadmissible sous plusieurs rapports. A plus forte raison les concurrens doivent s'abstenir de toute réproduction des formes liées à l'architecture religieuse des Mahométans, laquelle à Constantinople est basée sur des modèles Byzantins.

«L'Eglise doit être d'une grandeur suffisante pour contenir sans galeries une assemblée de pas moins de sept cent personnes, tandis que la dépense ne doit pas dépasser £ 20,000, (livres sterling,) somme suffisante, entre les mains d'un Architecte habile, pour assurer le caractère monumental de la construction. La principale dépense doit être dévouée à rehausser la dignité solide de l'édifice même, l'ameublement étant aussi simple et peu dispendieux que possible, vue la convenance religieuse. La substitution ou addition des meubles plus dispendieux, est laissée à la munificence des individus, qui voudront en faire cadeau comme souvenirs

1) Le Directeur de la «Dietsche Warande" s'empresse de satisfaire à l'invitation d'un des estimables membres du Comité chargé de la surveillance des travaux de l'église anglicane projetée à Constantinople, en publiant ce prospectus, tel qu'il fait son tour d'Europe en français. Nous en avons reçu aussi une version allemande.

spéciaux. Aucune reproduction de la forme humaine ou de celles de la vie animale, ne doit être introduite en dedans ou en dehors; en même temps MM. les Architectes feront bien de profiter des beaux matériaux qui abondent à Constantinople, spécialement du marbre de Marmora.

« L'attention de MM. les concurrens est appelée aux risques de tremblemens de terre à Constantinople.

« MM. les concurrens sont invités à envoyer, d'après l'échelle de $\frac{1}{100}$, les dessins géométriques suivans : —

1. Plan.
2. Élévation, vers l'Ouest.
3. Id. Est.
4. Id. Nord.
5. Id. Sud.
6. Coupe en longueur.
7. Id. en largeur vers l'Ouest.
8. Id. vers l'Est.

« MM. les concurrens doivent aussi, en cas de besoin, contribuer des dessins détaillés, sur une plus grande échelle, des arrangemens de construction, d'ornementation, et d'ameublement, qui ont besoin d'être expliqués, avec des éclaircissemens par écrit, indiquant les bases de leur estimation de toute la dépense probable. On peut ajouter un seul dessin en perspective de l'extérieur, et un autre de l'intérieur, mais pas davantage. Une sacristie convenable doit être indiquée près de l'Église, ainsi que l'emplacement de l'orgue.

« L'inexécution d'aucune de ces règles, excluera absolument de la concurrence.

« A fin d'assurer une décision compétente et impartiale, le Comité a confié le choix des dessins aux Messieurs ci-après indiqués, qui ont bien voulu accepter les fonctions de juges : —

Le très Révérend Monseigneur l'Évêque de Ripon.
Sir Charles Anderson, Baronet.
Le très Révérend M. le Doyen d'Ely.
Le Révérend le Professeur Willis.
Monsieur A. J. B. Beresford Hope.

« Les dessins doivent être remis aux Secrétaires Honoraires de l'Église, N°. 79, Pall Mall, Londres, avec devises, et les noms et adresses des auteurs sous enveloppe cachetée, (au plus tard le 1r Janvier, 1857,) endossée « Memorial Church at Constantinople. »

Les juges accorderont un premier prix de £ 100, et un second et troisième de £ 70 et £ 50, ou en cas d'égalité deux second prix de £ 100 chacun. Le dessin qui aura obtenu le premier prix sera exécuté, à moins de raison spéciale contre, et le montant du prix sera finalement déduit des honoraires de l'Architecte. Les juges peuvent également faire mention honorable de tels autres dessins, qui selon eux mériteront cet honneur.

« Après l'adjudication il y aura une exposition publique à Londres, de tous les dessins avec les noms des Architectes.

Edmund Lyons, *Amiral*, G.C.B.
F. E. Chapman, *Colonel* C.B., R.E.
G. R. Gleig, *Aumonier-Général.*
Ernest Hawkins, B.D., *Secrétaire* S.P.G.
} *Secrétaires Honoraires.*

« 79, Pall Mall.
4 *Juin*; 1856.

« On peut se procurer des exemplaires de cette annonce au bureau de la « Society for the Propagation of the Gospel," 79, Pall Mall, Londres."

☞ Les articles « Vandalisme et Académisme », « Bibliographie » etc. à la prochaine livraison.

HET NIEUWE MONUMENT

TE AMSTERDAM.

Buiten het verband hunner ſtaatkundige en maatſchappelijke beteekenis, kan de kunstwaarde van monumenten, die aanſpraak maken op den naam van »nationaal" zelden met billijkheid, nimmer met eenige diepte worden beoordeeld. Men ſta ons derhalve, bij het beſpreken van het in dit hoofd vermeld voorwerp, een paar greepen in onze staatsgeſchiedenis toe.

De genen, die deelgenomen hebben aan den ſtrijd tegen de tot opſtand gekomen zuidelijke provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden in de jaren 1830 en 31, die daarvoor hunne haardſteden verlaten, ontberingen getrotseerd, en zelfs hun leven in de waagſchaal geſteld hebben, verwierven zich, behalven den oprechten dank hunner medeburgers en der nakomelingſchap, een gedenkſtuk, in den vorm van een borstkruis, vervaardigd van het metaal der kanonnen, die op den toenmaligen vijand veroverd waren: dat gedenkſtuk, gedragen aan een oranje-en-blaauw en, voor de vrijwilligers, aan een oranje-en-groen lint, kreeg den naam van »het Metalen Kruis". Die kruisen waren een belangrijk *souvenir* en waardeerbaar erfſtuk voor de kinderen onzer Chassés en Van Speyken. Schoon dan ook de ſtrijd ten nadeele van Holland uitviel, van »Holland, dat door zijne bondgenooten, door de Koningen zelfs, die de vereeniging met België hadden gewild en gewaarborgd, verzaakt, en aan zijne eigene krachten overgelaten [1])" was — ſchoon het noordelijk deel van het nederlandsche Koninkrijk

1) Lipman.

met een grooten fchuldenlast bezwaard was geworden — fchoon het verlies van het heerlijk België eene bloedige, fchier doodelijke wonde aan het hart onzer Koningen Willem den Eerfte en den Tweede had geflagen — fchoon, tegen verwachting, de geminachte Zuid-Nederlanders zich in weinige jaren tot eene hoogte van bloei verhieven, die het volk eene aanzienlijke plaats onder de natiën deed innemen — fchoon de veelfoortige pogingen, die van dezen kant waren aangewend om de oproerigen te kastijden en het verlorene te herwinnen, ten laatste vruchteloos bleken: mochten de trouwe zonen van Noord-Nederland, die met eene bewonderenswaardige dienstgereedheid 's Konings roepftem te wapen beandwoord hebben, met zelfvoldoening op hun betrachten plicht te-rug-zien en het onderpand van 's volks erkentelijkheid, het »Metalen Kruis", in waarde houden.

Maar zoo veel pijnlijks en vernederends, zoo veel te-leurftelling, was met den gevoerden ftrijd op het flagveld en op het ftaatsgebied gepaard gegaan — in 't geheel is er zoo weinig onvermengde roem te behalen in allen krijg waar de ftrijdleuzen der weêrpartijders in DE ZELFDE TAAL worden uitgegalmd, waar het aan deze zij »Vooruit, voor Neêrland!" aan genen kant, met gelijke rechten »Vooruit, voor Neêrland" heet, en zelfs Brabant tegen Brabant, Zeeland tegen Zeeland, Limburg tegen Limburg in de wapen ftaat: dat men, na den gefloten vrede, na den zonder moeite afgelegden wrok, nooit of nimmer het onzalig denkbeeld had moeten opvatten, die nederlandsche burgeroorlog door een openbaar gedenkteeken levend te houden in de herinnering des nageflachts.

Heeft Vlaanderen en Zuid-Brabant, hebben de waalsche provinciën misdaan met tegen den Koning in opftand te komen, wien zij trouw hadden beloofd — men kent immers het deel dat een verkeerd regeeringsftelsel gehad heeft aan het uitlokken des verzets: heeft Holland, Friesland en Gelder het Oranjehuis ter zijde geftaan — men vergete niet door wat enger banden dan het Zuiden ons Noorden aan de doorluchtige dynastie verbonden was: hebben wij al gedaan wat wij konden,

om de zaak des Koninkrijks van 1813 over de revolutie te doen zegepralen — onze krachtsinfpanning is van den aanvang af al te dikwerf verlamd geworden, door velerlei maatregelen zoo in onzen boezem als daarbuiten in den raad der Koningen genomen: daardoor mist onze ftrijd tegen Belgiën in zijn gang en in zijn afloop dat duidelijk geteekend charakter, dat evenredig zoû geweest zijn aan de trouw en den moed van ons leger, en buiten hetwelke geen triomfboog, geen eerezuil aan eenige oorlog kan worden gewijd.

De ftrijder van de jaren 30 en 31 befchouwe dan, in de afzondering zijner overdenkingen, dat kruis, hetwelk getuigenis geeft van zijn even zedig als loflijk bedrijf; hij betreure wat er in dien ftrijd en in zijn gevolgen voor elken onbevooroordeelde te betreuren valt; maar onthoude zich wel van het vieren eener openlijke herinnering van feiten, wier *veelfoortige* elementen ze ongefchikt maken in één WAAR, GROOT, POPULAIR idee te worden famengevat.

Een talrijk deel der personen, die met het »Metalen Kruis" vercierd zijn, hebben hier ánders over gedacht. Zij hebben, famenfcholend in eene vereeniging die de gebeurtenisfen van 30 en 31 bij elke voorkomende gelegenheid gedenkt en viert [1]), het befluit opgevat, ter duurzame vereeuwiging der tooneelen, waarin zij-zelven als hoofdpersonen zijn opgetreden, een openbaar gedenkteeken te ftichten in de hoofdftad des rijks — 25 jaren na dat zij de bekende blijken hunner welgezindheid hebben gegeven.

Dezer dagen heeft de inwijding van dat gedenkteeken plaats gehad.

Toen men de leden der Metalen-Kruisvereeniging oplettend maakte op het min voegzame, dat zij oprichters waren van het monument, is er geandwoord, dat dit monument geenszins ten doel had eene eerezuil voor húnne daden te zijn, maar

1) »De Amsterdamsche afdeeling van het Metalen Kruis, 1ste sectie, hield jl. Zaturdag in het locaal *de Keizerskroon* eene vergadering, ter herinnering aan het binnenrukken van het Nederlandsche leger in Belgie, nu 25 jaren geleden. De vergadering werd besloten met een collation, door kameraadschappelijken geest gekenmerkt." *Handelsblad*, 5 *Aug.* 56.

dat het eene hulde was aan den volksgeest van 1830 en 31 — in zonderheid aan de hollandsche vrouwen en meisjens, die, door het maken van pluksel voor de gewonden en door het aanmoedigen der ſtrijders, blijk van vaderlandsliefde gegeven hadden. Men moet zich echter op die verklaring de weêrvraag veroorloven, of, om die hoffelijke bedoeling ten aanzien der vrouwen, of daarom de mannen, de strijdvaardige nederlandsche mannen, tot wie het »Te wapen" en het »Voorwaarts" gericht werd, dat op het monument ſtaat uitgebeiteld, geacht moeten worden van den »volksgeest van 1830 en 31" en van de huldevoorwerpen zijner ge denkzuil te zijn uitgeſloten. Als ik met vijf broeders, vijf zusters en eene moeder een huisgezin uitmaak, en wij broeders prijzen den voortreffelijken geest, die in den ſchoot onzer familie heerscht, geldt die lof dan alleen de moeder en de dochters? Als de broeders zich dan door een ſchoonſchrijver een tafereel laten ſamenſtellen, waarvan de inhoud geheel ſlaat op het goede dat zij-zelven in het gezin verricht hebben en beſtemd is dit aan de kindskinderen te verkondigen, zal het dan eenige waarde, eenigen ſchijn van recht en oprechtheid hebben, als die broeders verklaren, dat hier aan »geene dwaze gloriezucht, aan geene ijdele zelfverheffing" behoort gedacht te worden?

De Heer van Dam van Isselt, de hoofdaanvoerder der Metalen-Kruisvereeniging, heeft uitdrukkelijk op den Dam GEZEGD, zoodanig dat het in de dagbladen kon opgenomen worden: »Onze kinderen en onze kindskinderen zullen bij het aanſchouwen van onze gedachteniszuil, aan geene dwaze gloriezucht, aan geene ijdele zelfverheffing denken." Dat ZEGT de Heer van Dam van Isselt. 't Is echter de vraag of het monument, zoo het zich bewust ware door wie het was opgericht, het zelfde zoû zeggen, en of de nakomelingſchap, die de geſchiedenis der oprichting kent, het er in lezen zal.

Indien het waar is, dat de mannen dit gedenkteeken geſticht hebben voor de vrouwen en meisjens — waarom verkondigt het monument het dan niet met luider ſtem? Waarom is de Eerste Vrouw des Lands, de beminnelijke Moeder van

ons tegenwoordig Nederland, dan niet uitgenoodigd geworden, om, in naam harer dochteren, de hulde te aanvaarden, die men zegt, dat aan de nederlandsche vrouwen en meisjens door de helden van 1830 en 31 in dit monument gebracht wordt? Waarom heeft men dan weêr, met de zelfde onbeleefdheid, het zelfde platte egoïsme, dat in vergaderingen van mannen pleegt voor te zitten, de vrouwen vreemd gehouden aan de plechtigheid? Nog eens — waar was Neêrlands begaafde en beminde Koningin, wier tegenwoordigheid misfchien menigen raadselachtigen glimlach, menigen blik van afkeuring, die de feestviering begroet heeft, zoû hebben bedwongen? Waar waren Neêrlands *quasi-* (en alleen met fchijnfchoone koerant-artikels)gehuldigde vrouwen en meisjens in den gala-fchouwburg? Stelselmatig, zoû men zeggen, zijn de vrouwen ook *hier*, ook bij de feestmaaltijden, uitgefloten geweest: ten zij iemant het publieke bal, waaraan zij hebben *kunnen* deelnemen, voor eene hulde aan die met zoo veel aandoenlijkheid door den woordvoerder des hoofdbeftuurs vermelde »moeders, echtgenooten, zusters en beminden" wille opnemen?

Zietdaar — wat de STICHTERS van het monument betreft.

Wat de STICHTING aangaat — wij hebben verbaasd geftaan van den overmoed, waarmeê men het gronddenkbeeld van het gedenkteeken, dat fpreekt uit ieder vlak, uit iedere lijn van het kunstwerk, heeft trachten te verdonkeren; we hebben deernis gehad met eene beweging, die zonder kwade bedoeling opgezet, onwillends in blijvende vormen was uitgefchoten, en nu zoo gaarne den titel zoû wechfchrappen, dien zij op het voorhoofd draagt.

Een nationaal gedenkteeken, gelijk men zegt te hebben willen ftichten, moet eene grootsche en waarlijk nationale gedachte zijn, die zich in breede en populaire vormen openbaart. Bij de inwijding van een nationaal gedenkteeken moet men niet door allerlei oratorische greepen en knepen trachten dat gedenkteeken, met het begrip dat het vertegenwoordigt, er *door te fleepen*. Dat is onwaardig, dat is fmakeloos, dat is, in Nederland, anti-nationaal. Het motto voor de meeste redevoeringen,

die ter dezer gelegenheid gehouden zijn, luidt: *qui s'excuse s'accuse.* Zij, die voor weinige dagen het »binnenrukken van het Nederlandsche leger in België" gevierd hebben, zij die de martiale woorden »Voorwaarts" en »Te Wapen" op hun gedenkteeken ſchrijven, hebben den onverklaarbaren moed te beweeren, dat dit gedenkteeken geenszins eene ſtrekking heeft, die voor België onaangenaam kon zijn. Dit monument heeft in tegendeel ten doel de goede verſtandhouding met onze zuidelijke naburen te verkondigen; ja, men is onbeſchaamd genoeg het voor te ſtellen, alsof de »Eendracht", die den top van het monument bekleedt, even zeer ſlaat op de »eensgezindheid", »welwillendheid" en »vrede", die verkondigd wordt aan onze »nageburen", als zij wordt verkondigd aan den »landgenoot". Trouwens men weet wat het woord *eensgezindheid* in ſommiger mond beteekent. De Heer Van Dam van Isselt, hoofdman bij de Metalen-Kruis-vereeniging, is Voorzitter van het genootschap *Unitas*; de Heer De Bull, hoofdredakteur van de »Amsterdamsche Courant", het officieel orgaan bij de tegenwoordige feesten, is medeonderteekenaar van de onlangs geſloten nieuwe *Utrechtsche Unie*; de *Eensgezindheid* te Amsterdam, is (om eens iets aan de rhetoriek van den Burgemeester van Amsterdam te ontleenen), de »tempel", waar de »prieſterſcharen" van een genootſchap, dat op het innigst aan 's Heeren Van Dams *Unitas* verbonden is, bij-een-komen. Zoo dan weten wij wat waarde men aan de »Eendragt" te hechten heeft, die door het »Metalen-Kruis" ter feesttribune en in de dagbladpers verkondigd wordt.

't Is vreemd, zoo het gedenkteeken van de oorlog met België bevorderlijk moet zijn aan onze goede verstandhouding met den »nagebuur, met wie", volgens den Heer Van Dam van Isselt, »zoo vele banden van gemeenſchappelijk belang ons verbinden", zoo het zelfs, volgends dien zelfden welbeſpraakten liberaal, den Zuid-Nederlanders »tot WAARBORG moge verſtrekken, dat geene vete meer beſtaat, dat alle partijſchap is vergeten", 't is vreemd dat dan twee andere woordvoerders van de beweging, in de dagen toen men de hedendaagsche verklaring van het gedenkteeken nog niet had uitgevonden, zoo te

velde getrokken zijn tegen de letterkundige kongressen met de Vlamingen, en gewaarschuwd hebben tegen die famenwerking, waarbij men »de Hollandsche nationaliteit nog wat dieper, bij de jongste gelfachten *onder de tafel wil wegmoffelen*" [1]).

De ironie loopt waarlijk, in deze verklaringen van het gedenkteeken, wat hoog. 't Is wonder, dat aan niemant de navolgende voorftelling is ingevallen: »De aloude veêrkrachtige »kleine nederlandsche Staten: de Hertogdommen, Bisdommen, »Graaffchappen, Heerlijkheden, waar het Dietsch gefproken »wordt, vermeerderd met die waar het Waalsch en Friesch »inheemsch is, de Nederlanden van Karel den Vijfde, de beide »hoofdafdeelingen, die zich zelfftandig ontwikkeld hadden onder »de impulsie van Maurits en Oldenbarneveld en onder die van »Albert en Isabella, maakten te zamen een rijk akkoord uit; »hunne fchildleeuwen vereenigden zich in 1815 onder de kroon »van Koning Willem den Eerste. Een deel van het rijk ftond op, »en fcheurde zich af. Het was het hoofd eener dynastie »waardig, wat Koning Willem de Eerste gedaan heeft om de »afgewekenen te herwinnen. Daartoe behoort de ontwikkeling »zijner krijgsmacht, het te wapen roepen van een leger, dat »met den besten geest bezield was, en dat het mogelijke deed »om de afgevallen onderdanen tot hun plicht te-rug te breng- »en. Zoo ziet men dan, dat het gedenkteeken, ter vereeuwiging »dier pogingen heden gefticht, niet anders dan vleyend voor »België kan zijn, want het getuigt van des Eersten Willems »rechtmatigen wensch om het fchoone België, zijn wettig »goed, te-rug te bekomen; er fpreekt dus uit dit gedenkteeken »een woord van leedwezen, en zelfs van gekwetst broederlijk »gevoel, dat de Zuid-Nederlanders zich van hunne ftam- en »taalgenoten hebben afgefcheiden." Maar deze beteekenis, de eenige die op de hoogte zoû ftaan eener waarlijk breede opvatting van onzen ethnografischen toeftand en van ons maatfchappelijk belang, hoezeer zij in het monument gezocht kunne worden, lag niet op den weg der ftichters.

---

1) Zie »Warande" I, bl. 489 en volg.

De Heer Van Dam van Isselt heeft het openlijk verklaard: »Onze veldtogt was kort, maar beflisfend, en DE SCHEIDING der gewesten, DIE DE BEIDE VOLKEN EVEN VURIGLIJK VERLANGDEN, kon niet anders meer zijn dan roemvol voor Nederland; want aan de grenzen wapperden onze zegevierende vanen." Zoo dat, het doel van den ftrijd inderdaad, zal men den Heer Van Dam gelooven, DE SCHEIDING DER GEWESTEN geweest is; toen die fcheiding »beflist" was, wapperden onze zegevierende vanen aan de grenzen! Men zoû ons fchier doen gelooven, dat het niet de Belgen zijn geweest, die zich van de Hollanders hebben afgefcheiden, maar dat de laatsten de eersten van den eed van getrouwheid aan de nederlandsche zaak van het jaar 15 vrijwillig ontflagen hebben!

Geen zaak behoort klaarder, eenvoudiger, oprechter te zijn, dan eene nationale demonstratie; men ziet echter uit de vergelijking der redevoeringen en gedrukte opftellen van die genen welke geacht mogen worden bevoegd te zijn het monument te verklaren, dat de grootst mogelijke verwarring in de denkbeelden heerscht ten aanzien van het geen het monument moet beteekenen. Velen beweeren, niet zonder fchijn van recht, dat het beeld der »Eendragt", ten top van het gedenkteeken gefteld, zinfpeelt op de eendracht, waarmeê men de dusgeheeten »muiters" en »verraders" van het jaar 30 te keer ging, en dat haar helm beschutting is voor de pijlen, door den »vijand" van die dagen op ons afgefchoten. Neen, zegt de gemoedelijke en achtenswaardige Burgemeester van Amsterdam, dat is een misverftand: »broederliefde moet al meer en meer den geest der natiën doordringen; vele nog bestaande SCHEIDSMUREN moeten wegvallen. Dien ALGEMEENEN broederzin te bevorderen, bij gelijktijdige aankweeking van vaderlandsche deugden, is de verhevene roeping der Vorsten, in het tijdperk, dat wij beleven; dat zelfde werd door u-allen, beftuurders en leden der [Metalen kruis-]vereeniging *uitfluitend* beoogd. GEENE ANDERE BEDOELING (dan de aankweeking van broederliefde in den geest der natiën en het wegruimen van internationale fcheidsmuren) LIGT ER IN DE OPRIGTING DEZER ZUIL, op welker fpitse te regt het beeld der *Eendragt* geplaatst werd.

»Eendragt (God geve het!) blijve heerschen tusſchen volkeren, offchoon in zeden en karakter vrij onderſcheiden; — eendragt zij er vooral tusſchen de zonen van hetzelfde vaderland; — en innig blijve de band tusſchen Nederland en Oranje!"

Volmondig *amen!* zouden we zeggen op dezen warmen volzin, ware hij niet bij déze gelegenheid juist uitgesproken — de meest ongepaste, die men zich denken kan.

Maar nu het MONUMENT IN ZICH-ZELF, afgeſcheiden van den arbeid zijner kommentatoren; afgeſcheiden zelfs, zoo mogelijk, van het oogenblik waarin het geſticht is, het monument gelijk het zich vertoonen zal, wanneer in later eeuwen de hoedanigheid der oprichters niet meer herdacht zal worden.

De vreemdeling komt van de Haarlemer poorte en bereikt het Damplein. Daar worden, op het midden der ruimte, zijne oogen getrokken door de ſchoone evenredigheden eener welgebouwde gedenkzuil, wier eskauzijnsche ſchacht en voetſtel bekroond wordt door een edel vrouwenbeeld van fijn graauwen rocheforter ſteen. De vreemdeling ondervraagt dat kunstwerk en getuigt, dat het zinrijk beeld der »Eendracht" daarboven, met den bijlbundel, waar hare ſchoone linker hand op rust, met de hoorne des overvloeds die in haren rechten arm gelegd is, vast en vreedzaam op dat hechte geſteente post heeft gekozen. Bevat dit zinnebeeld waarheid — dan ſtaat hij hier op het middenplein der hoofdstad van een wel-vereenigd, moedig en trouw volk. Hij laat zijne blikken weiden langs de ranke wanden van het gedenkteeken.

Boven een voetſtuk, dat het woord »vrome gedachtenis" ſchijnt uit te ſpreken, en dat even zeer eene lichte herinnering aanbiedt van de tomben, die men den gefneuvelden vaderlandschen helden bereid heeft, als het werkelijk pedeſtal is voor de zegepralende, jubelende zuil of ſchacht daarboven, vindt men op deze laatste, in vier paneelen de ſymbolen der krijgsdeugden en van den ſtrijd der verſchillende wapenen in bâreliëf, deels ophangen, deels gefteund door geniusſen. Op de voorzijde is de Artillerie en Genie voorgeſteld en wordt de Waakzaamheid

afgebeeld; aan hare rechter hand vindt men de attributen der Marine en de deugd der Voorzichtigheid; aan hare linker, de Kavallerie en de Kracht; van achteren is de zuil bekleed met de Infanterie, de Eendracht. In 't midden dier zinnebeelden leest men, in een rond veld, op de voorzijde: »De Eer van Nederland gehandhaafd door Vorst en Volk"; van achteren, dat is ter Oostzijde, de bede: »God befcherme Nederland en Oranje!"; aan den Zuidkant: »5 October 1830. Te Wapen!"; aan den Noordkant: »2 Augustus 1831. Voorwaarts!" Het genoemde voetftuk draagt, op zijn zijwanden, de afbeelding van het metalen-kruis, door gevleugelde geniën vastgehouden; op de voorzijde: een wakenden hond met een ftedekroon naast zich, en de fleutels der ftad tusfchen zijne pooten — Burgertrouw; van achteren: een leeuw bij het vaandel — de Oorlogsmoed met zijn voorwerp [1]). De plinten dragen de opfchriften: »Aan den Volksgeest van 1830 en 1831", en »Tot opwekking van tijdgenoot en nageflacht 1856"; en op de zijden de wapens van Nederland en van het Huis van Oranje; eindelijk, uit het midden der vier breede puntgevels en der vier overhoeksch geplaatste nisvormige fmalle zijden van de fchacht, verrijst ginds, in de lucht, een nieuwe pedestal, waarop het heerlijk gedrapeerd beeld der even tedere als krachtige EENDRACHT zich verheft, met eene liefelijke kalmte en bezielde vastheid.

Ieder-een kent het fchoone noord-nederlandsche moevement van de jaren 1830 en 31, waar dit alles de herinnering van bewaart.

Beneden, aan den voet van het monument, vloeyen fonteinen, die, tegenover de blijvende waarde der hier vereeuwigde deugd, de vergankelijkheid aller aardsche zaken fchijnen te prediken, en, aan den anderen kant, in over-een-ftemming met de hoorn van overvloed daarboven, de les fchijnen te verkon-

1) Men zegt dat de beeldhouwer, geërgerd door den allerzonderlingsten tegenftand, dien het aanbrengen der Beeltenis van Koning Willem II, den held van Hasselt en Leuven, bij de monumentkommissie ondervonden heeft, in dezen liebaart dien vorstelijken veldheer heeft willen voorstellen; en de naauwkeurige befchouwer ontdekt inderdaad den gekransten maarfchalksftaf in de klaauwen van den leeuw.

digen: »Tot dezen prijs, tot den prijs eener getrouwe bevordering en handhaving der *Eendracht*, zullen den volke de ſtroomen vloeyen van rijkdom, grootheid, en geluk."

»Is Neêrland groot, rijk en gelukkig?" zal de vreemdeling vragen; en mag hierop volmondig ja worden geantwoord — wees dan verzekerd, dat het nederlandsche volk van zijne tegenwoordige verdeeldheden, zijne onverdraagzaamheid, zijn beſtrijden van verſtands- en gemoedsovertuiging met ſtoffelijke middelen, met geld en met nooddruft, zal te-rug-gekomen zijn, en dat er harmonie zal wezen tusſchen dat zinnebeeld en de plaats waar het staat.

Met een gelukkigen greep heeft de Burgemeester van Amsterdam gewezen op de gebouwen, die het gedenkteeken omringen: de Kerk, het Paleis, de Beurs. Mogen zijne goede woorden bewaarheid worden! Mogen de Nederlanders, door oprechten godsdienstzin, door ongeveinsde en hartelijke verkleefdheid aan hunnen Koning, door onvermoeide krachtsinſpanning op het gebied van nijverheid en handel, drie zijden koorden, waarmeê het gordijn eener gelukkige toekomst kan worden opengeſchoven en waarvan de knoop ligt in het monument der Eendracht, zich de hoogachting der natiën waardig maken en de pogingen beſchamen van hen, die het op de verdeeling, dat is op den ondergang der kinderen van ons gemeenſchappelijk vaderland hebben toegelegd.

In het gedenkteeken-zelf is de verwantſchap met het rijk ſtadhuis (het tegenwoordig paleis) en met de nieuwe-kerk niet te miskennen. Den keper der gothiek herkent men boven; het klasſiek fronton vindt men beneden in herinnering gebracht.

't Is onnoodig hier onze hulde op te dragen aan den bouwmeester en den beeldhouwer, die dit kunstwerk gewrocht hebben. 't Is, voor den Heer H. M. Tétar van Elven, een belangrijke eerste ſtap op de ſchoone baan, die zich voor hem opent; 't is voor zijn achtbaren vader eene zoete voldoening, door zulk een zoon, in zijne gewichtige levenstaak, te worden ter zijde geſtaan. De Heer Royer heeft een hoog ſtandpunt in zijne kunst bereikt — hij is er gelukkig in geſlaagd om

bij de waardſchatting van deskundigen zich een populairen naam te verwerven — om deze reden zoû reeds overbodig zijn wat buitendien voor ons ongepast kon ſchijnen, naast de eenvoudige vermelding van dit bekend feit, en na onze beſchrijving van zijn werk, nog woorden van lof en ſympathie uit te ſpreken.

Zoo wij in de »Dietsche Warande" niet uitſluitend gehandeld hebben over het kunstwerk — zoo wij ons ook een oordeel hebben onderſtaan over de *ſtichting* van het monument — dan geſchiedt dit op grond eener overtuiging, die we bij alle voegzame gelegenheden hebben uitgeſproken. De kunst is niet alleen daar om de kunst, maar ook om het volk; de kunst is ſociaal en politiesch verſchijnsel. Een openbaar gedenkteeken in zonderheid kan, met volledigheid (we hebben het in den aanvang gezegd), niet anders beoordeeld worden dan in het licht der geſchiedenis, dan op het voetſtel der omſtandigheden, waarbij het geſticht wordt. Daarom laten wij ons het recht niet ontnemen, ſprekend over kunst en literatuur, die levensverſchijnsels ſteeds in verband te houden met het leven om hen heen. De waarheid, kunstwaarheid, heeft reeds te veel geleden, door het bekrompen izoleeren der kunstwerken buiten de maatſchappij: men moet den leeuw zien in zijn wildernis, den lieven vogel in de blaauwe lucht, tusſchen de dunne bladeren van den ruischenden boom.

Wij hebben opgemerkt, en wij hebben het uitgeſproken, dat hier een groote en zich-zelf beſtraffende misſlag begaan is; maar wij juichen er van gantscher harte in, dat de misſlag zoo veel goede elementen heeft overgelaten: dat er ruimte bleef voor de huldiging van een ſchoon kunstwerk, voor de gedachtenis van nationale deugden, voor den wensch naar altoos hechtere ſamenſluiting van de Noord-Nederlanders rondom den troon van hunnen grondwettigen en diep geëerbiedigden Koning.

Amsterdam,
des feestdaags van den H. Augustinus,
den 28n v. Oogstmaand,
1856.

ALBERDINGK THIJM.

ONTVANGST

VAN MARIA-ANNA VAN OOSTENRIJCK, 4e GADE VAN PHILIPS IIe, TE NIJMEGEN, DEN 14 OOGST, 1570.

EEN EVENTIJDIG OPSTEL, MEDEGEDEELD DOOR

EDWARD VAN EVEN.

(Voorwoord.)

Elisabeth van Vrankrijk, de derde gade van Philips IIen, Koning van Spanjen, was in 1568 overleden. [1]) De Vorst, die destijds ter naauwernood den ouderdom van 42 jaren bereikt had, zijnde geboren te Valladolid, den 21 Mei 1527, besloot een vierde huwelijk aen te gaen, en vestigde zijne keus op eene Princes van het Huis van Oostenrijk. Hij zond dien ten gevolge, in 1569, gezanten tot Maximiliaen den IIen, ten einde hem de hand zijner dochter Maria-Anna te doen vragen. De gezanten werden door den Keizer zeer wel onthaeld. Maer er deed zich voor het verwezenlijken diens echts eene moeijelijkheid op: de Aertshertoginne was het kind van Philips eigene zuster en zoo stond de bruidegom als volle oom over de bruid. Doch, de Paus verleende de noodige brieven van ontslag, en den 4en Mei 1570, had, in de groote kerk van Praeg, met den meesten luister, de ondertrouw plaets, in de tegenwoordigheid der gezanten des Heiligen Vaders, des Konings van Vrankrijk, en dergenen van Poolen, Venetien en Spanjen.

De Staten van de landen van *Herwaerts-over*, gelijk men

---

1) Zijne eerste gade was Maria, dochter van Jan IIIe, Koning van Portugael, overleden in 1546; zijne tweede, Maria, Koningin van Engeland, overleden in 1558, en zijne derde, Elisabeth van Vrankrijk.

destijds sprak, het huwelijk des Vorsten vernomen hebbende, besloten zijne bruid, op haren doortogt in de Nederlanden, een aenzienlijk geschenk te doen, bestaende in fijne lijwaten, vorstelijken huisraed en nederlandsche tapijten, versierd met de wapens der bijzonderste bezittingen, ter waerde van 100,000 kroonen. De Princes, die destijds haer 20ste jaer bereikt had, zijnde geboren den 19 November 1549, zou te water, langs den Rhijn, afkomen, en binnen de oude keizerstad Nijmegen eenige dagen vertoeven. Het aloude slot dier stad, in 't welk Karel-de-Groote verbleef, werd dadelijk in gereedheid gebragt, om der jeugdiger bruid de gastvrijheid aen te bieden. Anna van Oostenrijk kwam te Nijmegen aen op 14 Oogst 1570. Zij was vergezeld van hare twee jonge broedertjens, Albert en Wenceslas, die beschikt waren om aen 't Hof van Spanjen te worden opgevoed, en werd met den grootsten toestel van wege de Staten ontvangen. De Hertog van Alva, Berlaymont, Noircarmes en andere voorname personen waren bij dit onthael aenwezig.

De uitgebreidste werken over 's lands geschiedenis behelzen haest geene bijzonderheden omtrent de ontvangst binnen Nijmegen der koninklijke Bruid. Pieter Bor, gewoonlijk zoo langdradig, vertelt er bijna niets over [1]). De Pensionaris van Leuven, Mr Jan Lievens van Caudekercke [2]), die, met de gezanten der oude hoofdstad van Braband, de plegtigheid bijwoonde, heeft er ons eene allernauwkeurigste beschrijving van gelaten, in een handschrift, bevattende de besluiten van den stedelijken raed van de jaren 1568 tot 1570, thands op het archief alhier voorhanden [3]). De man treedt, in zijne beschrijving, in de geringste bijzonderheden en verwaerloost zelfs zijne reisavonturen van Leuven naer Nijmegen en *vice versa* niet.

Wij vonden zijn opstel dusdanig belangrijk, zoowel voor de

1) Pieter Bor, „Nederlandsche oorlogen", 1e deel, f° 233.

2) Meester Jan Lievens, zoon van Jan en van Maria van Dieve, de moeije des bekenden geschiedschrijvers Petrus Divæus, was eerst Secretaris, en sedert 1559, Pensionaris der stad Leuven. Hij ontsliep den 21 oogst 1578. Zie Divæus, „Res Lovanienses", bl. 34.

3) fol. 267—279.

geschiedenis van ons voormalig bestuerwezen als voor de algemeene geschiedenis des lands, dat wij het naauwkeurig hebben afgeschreven en hier laten drukken. Wij meenen door deze mededeeling, onze vrienden in Holland geen ondienst te doen. Trouwens, de plegtigheid had binnen Nederland plaets, en met de beschrijving er van, door eenen Brabander opgesteld, in de «Dietsche Warande» openbaer te maken, meenen wij ze tot hare bestemming te hebben gebragt.

Ziehier nu het stuk:

«Hoewel den voirgenoemden Buyten-Raedt, van opten 5en augusti (1570), was gehouden, en den dach precise was beteekent tegen den 8en augusti ten Bossche [1]) te moeten wesen, hebben de Borgemeester van Liedekercke, J. Lievens met mynen heere van Ste Geertruyde [2]), de reyse geprepareert augusti 6ta en 7a. Ende augusti 8a, des morgens vroech ten vijff uren, die voirsc. heere Prelaet van Ste Geertruyden, Borgemeester eñ J. Lievens van Loven, vuyter voirsc. Goidshuyse, met eenen wagen eñ vier des voersc. heeren Prelaeten ryperden, boven de wagenperden gepert zijnde, quamen, ten 11 uren, int Goidshuys van Tongerloo [3]), eñ van daer voirts des avonts te Rethy [4]) aldaer zy vernachten.

Augusti 9a des goensdaigs Ste-Laureys avont, des morgens van 4 uren gereet om reysen, perden van Rethy, passerende Arendonck eñ quamen te Hilveren-Beke [5]), omtrent den 4 ure, «*in de Zonne*», aldaer zy hunne noenmaeltijt gehouden hebben, vertrokken ten een uren, quamen bynnen der Stadt van 's Hertogenbosche, omtrint den zess uren, in der *Herberge* [6]) des voersc. heeren Prelaets van Ste-Geertruide, ende alzoo,

1) Te 's Hertogenbosch namelijk.

2) Jan van der Linden, Prelaet der adelijke abtdij van Ste Geertruide te Leuven. Hij ontving den staf in 1569 en ontsliep in 1585.

3) Vermaerde abtdij der orde van Præmonstreit, gelegen in de voormalige brabandsche Kempen.

4) In de Kempen.

5) Hilvarenbeek, in de Meijerij van 's Hertogenbosch.

6) De Herberge of Refusie van Ste Geertruide, te Leuven.

om den besten wech te vynden, men in sommige plaetssen hadden moeten al omme ryden eñ over de 20 uren hadden onder wegen geweest, tusschen Loven eñ den Bossche, liet hun voerstaen goede diligentie eñ double journeen int reysen gedaen te hebben, eñ nyet gelijck (de) commissarissen gewoonlijck zijn, daertoe hun zoude moegen dienen dese.

Des donredaigs Ste-Laureys dach, die hoochweerdige heere en Mr Laurentius Metsius, Bisschop van den Bossche, biedt die gedeputeerde van den Prelaten, Edelen en van der Steden bynnen derselver Stadt hertelijck willecomme, ende tracteerde de selve heerlijck, te dyer noene, met sunderlingen goeden wyne; aldaer present waren die voersc. heeren Prelaet van Ste-Geertruyde, al metten voirgenoemden heeren den Bisschop, gedeputeerde van den Staet van den Prelaten, die heere van Overijssche van den Edelen, die Borgemeester van Loven, Liedekerke, met J. Lievens, heere Charles van den Tymple, Riddere, als Borgemeester van Bruessele, ende Anthonis vander Hart, als Rintmeester, met Mr Janne van Maelcote, Pensionaris, heere Henrick van Berchem, Ridder, Borgemeester en Mr Jan Gilis, Pensionaris van Antwerpen, Jonkh^r^ Willem de Borchgrave, Borgemeester vanden Bossche, en Mr Roeloff Weckemans, Pensionaris aldaer, gedeputeerde, als voersc., totter salueringhe van der coningynnen van Spaignen, met Mr Cornelius Weellemans, die insgelijcx aldaer present was.

Des achternoens, ten selven dage, hadden tydinge van eenige dat de selve gedeputeerde zouden moeten volgen tot bynnen der stede van Grave, ende dat die Coningynne, des Saterdaigs daernae, augusti 12 oft 13, zoude wesen te Nyenwmeghen, mair zouden de gedeputeerde voirder bevel van zyner Excel^cie^ [1]) daerop verwachten.

. . . . . .

Ten selven vrydage, des noenens, hadde de Rintmeester van de Staten Bacx, die voirgenoemde heeren Prelaet, Bisschop van 's Hertogenbossche, Ste-Geertruyde, gedeputeerde

1) De Hertog van Alva namelijck.

van Loven, Bruessele eñ 's Hertogenbossche te maeltyde, eñ die van Antwerpen, want zy den Hertoge (van Alva) int perticuluer te spreken hadden, voergereden naede Grave, frontiere van Gelderlant.

. . . . . .

Des Saiterdaigs, augusti 12ª, sijn alle die gedeputeerde vande voirse. 3 Staten, Bisschop van 's Hertogenbosche, Prelaet van Ste-Geertruyde, Loven, Bruessel en 's Hertogenbossche, want die van Antwerpen voer waren gereden, des morgens vroech, vuyter stadt van 's Hertoghen Bossche (gegaen) en corts naedernoen gecomen bynnen der stadt van Grave, vuyterste stadt eñ bynnen Brabant, daeraene de Maze vast is reenende en vlietende.

Bynnen de selver stadt van Grave gecomen eñ noenmaeltijt aldaer gehouden, sijn die voerse. gedeputeerde over de Maze gereden (*sic*) ende onder andere geweest te Cleyn Hersselt, wesende Lant van Gelre, ende des avonts wederomme te Grave daer die voerse. prelaet van Ste-Geertruyde, metten gedeputeerde van Loven, Bruessel eñ Bossche, tsamen, tafel eñ staet hielen.

Des Sondags augusti 13, anno prædicto, sijn alle de voerse. gedeputeerde, elck met hunne wagenen, en de heeren van Yssche [1]), gevolght naeder stadt van Nyeuwmeghem, ende alzoo wy ten acht uren voer noen gescheyden waeren, vuyter voerse. stadt vanden Grave, quamen te Nyenwmeghem omtrint den 11 uren, aldaer die Hertoch van Alve, in de hooghe Kerck, by den Bisschop van Ruremunde, Lyndanum [2]), hadde doen singhen die hooghmisse eñ by zijn Ex^cie^ zanghers, die muysijcke geduert tot omtrint den 12 uren.

Ten Selven dage (des Sondaigs 13 augusti 1570,) voer noene ontfinck die Pensionaris van Bruessele Maelcote, doer handen Mr Liebrechts Nijs, Pensionaris van Antwerpen, die memorie van den pointen eñ articlen, daernae, van 's Hertogen

1) De Heer van Overyssche, geboorteplaets van Justus Lipsius, den bekenden brabandschen geleerde.

2) Wilhel. Lindanus of van der Linden, doctor der Universiteit van Leuven. Zie lager.

wegen, versocht was die Coninglijker Majesteyt, opt Casteel van Nyenwmegem, te salueren eñ de handen te kussen, met oick sunderlinge te presenteren der C^m^ gouden Croone [1]), van wegen der XI landen van Herwerts-over, als die houdende voer geconsenteert, hoewel diversche leden van sommige steden den selven schink hadden affgeslagen, mits de swaere lasten daer zy hun inne vonden, eñ nochtans den selven schink, by zyner Ex^cien^, geordineert te doene, ende dat in tapecerye, lijnwaet, eñ andere meublen; vuyt welcke voersc. memorie die voers. Pensionaris van Bruessele, Mr Jan van Maelcote, de propositie hadde int cortte, by memorie, te stellen, eñ zoo te incorporeren oft t'onthouden, by memorie, dat hy de selve salutatie promptelijck eñ nettelijck haere majesteyt hadde te doene eñ hem oick daertoe prepareerde, latende die van Bruessele hun voerstaen dat hunne Pensionaris behoort het woort te vueren in vergaderingen van de Staten Generael, zoo wanneer zy buyten 's lants zijn, dwelck hun nymant en gestonde, want elck van de landen genoech daertegen protesteerde, eñ zoo verre des Brabanden toebehoorde, waeren eenige sustinerende dat des best Loven zoude competeren, alzoo Bruessele des hunnen Pensionaris oick te laste geleeght hadde, zonder den wetene van die van Lovene, eñ alzoo in alles op protestatie, eñ by consente vanden anderen voer die reyse [2]).

Ende alzoo die voers. gedeputeerde bynnen Nyenwmegem voer noenen waeren gecomen, logeerden Ste-Geertruyden, Tymple, Hert met Maelcote, ten huyse der Weduwen Coels, woonende op de Leeghemert, achter vuytziende op de Riviere genoempt de Waele, wesende de selve Riviere zeer schoon eñ breedt; eñ dandere gedeputeerde daeromtrint, die namaels van logyse ewat veranderden, maer hielen t'saemen tafele ten huyse vande Wed^we^ Coels voersc. Dan, die heeren van Ste-Geertruyden, Liedekercke, de Borgemeester eñ Pensionaris van den

1) 100,000 goude kroonen.
2) Voor dit mael.

Bossche, met Wellemans, reden, des achternoens vanden sondage voersc., wederomme, van Nyenwmegen naer Grave, blyvende d'andere gedeputeerde tot Nyenwmegen, om die logysen te houden diemen hadde, eñ noch andere te crygen, want elck vande Heeren noch zijn bedde nyet en hadde noch crygen en conste, wat vervolghe zy aende fouriers deden, hoewel hun mede ewat vande Staten was toegeseeght te geven. Dan creech J. Lievens zijn logist, voer 2 nachten, naest der doren vande voers. Wed^wen Coels, eñ den derden nacht daeromtrint, ten huyse van eenen brouwer, in een cleyn straetken, daer de Bisschop vanden Bossche, opden hoeck, zeere ynge gelogeert was.

Ten selven achternoenen zaghen (wy) 't Schip, opder Waelen voersc., dwelck gemaict was om geheelijck te verberren [1]) ter aencomste vander Coningynnen, chiratelijck gemaict, met forme van mans, by lywate met stroot gevult, hebbende twee masten met fuseyen eñ andere ingenaris wercken, als vele stocken, insgelijcx met poeder gevult, peckvaten eñ vele mutssaerts, ten eynde om 'tgeheel schip totten gronde int water te doen berren.

Ten selven achternoene, alnoch voer 'tvertrek des heeren van Ste-Geertruyde, hebben de gedeputeerden voersc. gesien de plaetse daer de triumphe vanden Joutten zoude geschieden, aldaer de Spaignaerden vergadert waeren om voirts nae 't Casteel te gaen, aldaer Don Fredricus hun zoude instructie geven hoe zy hun, in alles, ter aencompste vander Coningynen souden hebben te reguleren, ten eynde gheene confusie oft oick twist oft quereelen tusschen de Spaigneerds eñ Dutsschen oft oick d'ingesetenen vande Stadt en zoude geschieden. Sijnde, ten selven achternoene, voer 'tvoersc. Casteel vele schoone stucken van groote geschutte gestelt, die in d'aencompste, van opten berch aldaer, over de Waele, souden affschieten.

Des maendaigs augusti 14, nae noen, tusschen 12 en een

1) Te verbranden.

uren, wardde tvoersc. scip, met noch diversche andere scepen en schuyten, der Coningynen te gemoete gesonden de Waele opwerts, aldaer haere Majesteyt zoude te watere affcomen, alzoo de selve oick aende stadt arriveerde, in eenen zeer schoone schip, haer byden Bisschop van Colen geschoncken, eñ dat tusschen 3 eñ 4 uren, zijnde op de scepen van haeren Majisteyt, eñ oick ter andere zyden vande stadt, trompetten die in wederzyden, met correspondentie, zeer triumphantelijck eñ lustichlijcken, ter blyschapen vande aencompste, lange d'een op d'ander sloegen, eñ oick zeer menichte van geschut van haecken, camers eñ groot ander geschut affgeschoten wardde, met diversche fuseën eñ dergelijcke triumphe van viere eñ artillerye.

Te welcker aencompste de heeren vander grooter kercken, in hunne rockelingen, met cruycen eñ vaenen, de voersc. Majesteyt waeren verwachtende, met oick die heeren van der ordenen, die hertoge van Alve, Aerschot [1]), Grave van Megen, Barlaymont, Noircarme, met andere edele die haere Majesteyt vuyten schepen ontfingen eñ saluecrden, opden boort vanden waetere. Van daer haere Majesteyt, met hueren 6 oft 7 jonghe dochters [2]), te peerde geseten, voirts, metten voirgenoemden cruycen eñ vaenen, geleydt wardde nae de hooghe Kercke, aldaer de Bisschop Lyndanus..... [3]) ... singende de heeren voirts *te Deum laudamus*, eñ, over d'ure inder selver Kercken geweest zijnde, quamp, met haeren heelen staet, in ordre voirts, met haere twee cleyne bruerkens voer rydende, ende haere Majesteyt, onder den hemel, die over haer, byden Heeren vande stadt, wardde gedragen nae 't Casteel oft Paleys, aldaer haer 3 vendels Spaignaerden, wel in ordre, met hunnen hagelschutte hadden verwacht, eñ, in d'aencompste, tsamen affschoten, met oick alle tgroot geschut eñ alle d'andere artillerye, die al noch eens was herladen, sittende

1) De Hertoch van Aerschot.

2) Hare staetsjonkvrouwen.

3) De plaets is open. Wil. Lindanus of vander Linden, van Dordrecht, Bisschop van Rurmonde sedert 1562, sterft Bisschop van Gent in 1586.

haere Majesteyt op... [1]) hageneye [2]), eñ opt hooft hebbende eenen grauwen zyden hoet, met eenich silveren werck, een grauw zyden mantelken, geborduert met zilveren, 2 boerden elck omtrint 5 vingeren breedt, onder insgelijcks een grauw zyde cleedt, nederwerts gestreept eñ met zilveren doerwracht eñ geborduert, als 't mantelken, de housse swert fluweel, geborduert met gouwe, wel eenen voet breedt, der welcker Majesteyt volgde le duc d'Alve (sic) rydende op de slincke zyde vander ouder madame [3]), haere staet vrouwe, dyer noch volghden zeven jonghe dochters, op hageneyen, met zilveren zadelboomen, daeraff opden iersten stont ons lieffvrouwe, den 2 Ste-Anna, eñ voirts andere figuren, eñ achter van gelijcken verzilvert. Wesende int selve aencomen, eñ nae dat haere Majesteyt int Paleys was, sulcke gerucht eñ geluydt datmen eñ hoorde noch en zach doer 'tpoeder dwelck de locht verduysterde.

Ende haere Majesteit int Paleys gecomen, wardde by le Ducq d'Alve vanden peerde genomen, der welcker de hertogynne van Aerschot, ten iersten, met madame de Hierge, de trappen aff vuyten Paleyze met drye honneure oft rentrentien te gemoete quamen, eñ haere Majesteyt salverende met eenen willecomme den mond custen, daertoe zyner Ex^cie^ die hertoch van Alva hun beyde gedeputeert eñ aengeleydt hadde, seggende tot haerder Majesteyt dat die waere sulcke personagien als voer [4]), ten eynde de selve kynisse van hun soude hebben, daermede de selve Majesteyt voirts in 't Paleys ginck.

Des Dysendaigs 's morgens, *op onser liever Vrouwen dach halff oigst*, quamen de Prelaet van Ste-Geertruyden, Borgemeesters van Loven en vanden Bossche, met Wellemans ende Pensionaris vanden Bossche, weder, vuyter Stadt van Grave, bynnen der stede van Nyenwmegen, omtrent den 8 uren voer

1) De plaets is open.
2) *Hakenei* van het fransch *haquenée*.
3) Eene staetsvrouwe.
4) Als voorzeid, als voren gezeid is.

noene. Alzoo des Sondaigs gesloten was d'incompste van der coningynnen te wesen des maendaigs, eñ de salueringe, metten handen te cussen, eñ de C^m croone, te wesen des voersc. dynsendaigs, onser liever Vrouwen dach. Dan, om deswille die van Vlaenderen alnoch nyet en waren gecomen, wardde des vuytgestelt tot des goensdaegs augusti 16, tusschen 9 en 10 uren.

Ten voirgenoemden dynsendage, voer noene, presenteerde die vander Stadt van Nyenwmegen der coninclijker Majesteyt den hemel die over haere Majesteyt wardde gedragen, doen zy inne quam van der kercken in't Paleys, met alnoch drye vergulden coppen, 3 voederen wijns, 3 ossen, en 300 malderen haveren, mair en hadden die vande stadt met huere presentatien voersc. selver gheene audientie aen den persoone van haere Majesteyt, met eenich coleur geexcuseeit, en de voersc. presenten by yemanden aenveert daeraff, naer der gelegenheyt, den heeren vande stadt bekindt is, eñ metter tijt zal moegen verstaen. (?)

Ten selven lieff Vrouwen dage, nae noene, was geconcipicert het *combat à pied*, in't Parck, buyten der stadt, te doene met aldere Truimphen geschutte, fuseen eñ dergelijcke; mair want te zeer regende wardde vuytgestelt tot des anderdaigs daernae, zoo dat die gedeputeerde, metten hoop van vele anderen, zoo mans als vrouwe persoonen, weder te Nyenwmeghem inne quamen, zonder yet gesien te hebben, dan den overlast die vier soldaten Spaignolen deden ten huize van der wed^wen Coels voersc, stootende eñ smytende de selve eñ nemende huere hoenderen vuyter rynnen eñ dwongen dat men hun moest t'eten geven gesoden, gebraden eñ wijn, zoo vele zy des begeerde, met leelijcke acten die zij nog dien avont bedreven, hoewel Mijn heere van den Temple, Borgemeester van Bruessele, zyne clachte gedaen hadde eñde een Spaignaert te peerde gecomen, hem bevolen hadde te delogeren, daernae zy niet vele en vraeghde. Eñ boven den overlast als voersc. gedaen, wilden ze haer in't vier werpen, sulcx dat de Borgemeester Liedekercke bleeff in zijn logis, enz.

Des goensdaigs 's morgens, ten acht uren, waeren alle de

XI Staten vanden lande, die 13 plagen [1]) te zyne, vergadert int Goidshuys vanden Predickaren [2]), bynnen Nyenwnegem, aldaer zy malcanderen communiceerden die memorie van der pointen en articulen van zijnde Ex^cie^ wegen, doer Mr Liebrecht Nijs, den gedeputeerde van Brabant, van des sondaigs voirleden, gesonden, daervuyt (als voere noch geseet is) de Pensionaris van Bruessele de forme van salueringe, in den name van alle den lande gemaict eñ by geschrifte gestelt hadde, gelijck hy des mondelinge voer haere Majesteyt soude verhalen eñ den willecome heeten metter presentatien van den schincke van de C^m^ gouden croone in tapeceryen, lijnwaet eñ andere meubelen. Op welcke memorie de selve andere landen niet gelijckelijck te vreden wesende, dat die van Brabant hun die nyet eer en hadden gecommuniceert, als hun oick dunckende dat dien van Brabant met seclusie perticuliere vanden anderen nyet eñ competeerde, eñ dat Vlaenderen, Henegouw eñ Artois hun meest daerinne pertye maicten, eñ protesteerden van sonder prejudicie van huerlieden eñ den anderen lande, te geschieden, met oick deur heurlieder autorizatie Ende die van Lovene oick zunderlinge tegen die van Bruessele, om deswille Loven is doutste hooftstadt van (Brabant), eñ dat dien van Bruessele gheene voerspreken en competeert buyten Bruessele, maer dien van Loven, als oick hebben het voergaen en voersitten t'allen plaetssen inden lande van Herwertsover. Alle welcke protestatien, zoo wel den eenen als den anderen, geaccordeert wordden als zonder prejudicie te geschieden, overmits Maelcote die qualijck geincorporeerdt hadde, eñ anderen te nauw tijts om eenichssints vuyter voergaende memorien, op zoo luttel tijts van een halff ure, te begrypen, zulex dat de salutatie bleef op Maelcote voerse.

Soo dat dien navolgende, Prelaten, Edelen eñ gedeputeerden van alle den lande eñ hooftsteden van Herwertsovere, vuyter voerse. Goidshuyse van den Predickaeren, by orderen van landen, te Hove werts gingen, tusschen 9 en 10 uren:

1) Plachten. 2) Predikheeren, Dominikanen.

de Bisschop vanden Bossche met den Abt van Ste-Geertruyde als onder hun twee dierste voergegaen, Merode, Yssche het 2^e^ paer, de Borgemeester van Loven met J. Lievens, als pensionaris, de derde, eñ alzoo de Steden van Brabant, Vlaenderen eñ andere, by orderen voirts, gelijck die bij d'orderen behooren.

Ende alzoo die voirsc. Staten t'yerst te Hove, in d'ierste zale, ontfangen wordden, aldaer men gereet was om misse voer der Coningynnen te doene, eñ dat daer zoo vele volcx inne was dat men nae plaetsse eñ hadde om staene, leydde le Ducq d'Alve, metten grand prior, Meghen, Barlaymont eñ andere heeren, die voersc. heeren vande Staten in een andere zale, bynnen welcken tijde haere Majesteyt mis hoorde inde ierste zale voirsc., in welcke 2ste zale gevraeght wordde wie dwoort van wegen der Staten zoude vueren, eñ oft tselve bequamelijck met goeder gereeden gedaen zoude wordden, ende dat alsdoen geseet wordde by den Pensionaris van Bruessele, mair dat hy zeer geturbeert was, doer dien eenige tot zijnder voernemen eñ incorporatie daerop gedaen, int voersc. Goidshuys vanden Predickaren hadde willen aff eñ toe doen, zoo dat, doer d'ongestelthеyt van dien, hy de Salutatie zoude moeten lezen vuyten gescrifte, by hem dairop gemaect vanden welcken de heeren van Barlaymont, Noircarme, Tyzenack, Bruxella eñ Assomville, met oick den tresorier Schetz, zeer qualijck te vreden waeren, als gheener manieren eenigen willecome by gescrifte te lesen noch oyt gesien, eñ te dyer tijt zeer qualijck verzien, datmen gheenen anderen Pensionaris oft yemanden anders daertoe en hadde genomen, die zijn lesse beter geleert oft cortter gemaect hadde, dat hy die van buyten hadde moegen opseggen, eñ hoewel aen eenigen anderen versocht wordde oft zij des hadden connen doen, en was nyemant diet dorste aventuren. Dan gaven (zy) contentement dat hy darenge of salutatie van buytens soude begynnen eñ by lesinge voleynden.

Naeden welcken zyner Ex^cie^, metten heeren van den orderen eñ anderen vanden Rade voersc., die voergenoemde staten van

den lande, vuyter voergenoemde 2^{en} zalen, wederomme vuerde (inden) ierster zalen, omtrint den 11 uren, aldaer haere Majesteyt corts daernae inne quam, aengeleydt by le ducq d'Alve, den duytschen meester, haeren hoefmeester, en andere heeren voirts, zijnde zeer costelijck (als haere Majesteyt toebehoort) geaccoutreert, aen hebbende eenen zilveren geborduerden oft verhaven tabbaert, toegesloten vanden halze totten voeten, achter lanck sleypende, dien gedragen wordde by een oude madame, opt hooft een gouden huyfve, met vele costelijcke gesteynten, met oick inden hals hangende, op de borste een zeer schoone en vuytnemenden bagge, met 2 groote robynen eñ diamanten, hangende aen een kercant, insgelijks vol steenen eñ van gelijcken gegort, de mouwen wijdt als een mindebruers mouwe, voer ynge [1]) toegesloten eñ opden arm opgesneden, gheener mutsse oft anders opt hooft dan de huyve als voers. Ende van haers persoons wegen zoo vuytnemende schoon, weselijck eñ behaeghelijck dat des nyet en is om scryven, zeer vuytnemende claer eñ wit als albaste van coleure, thaer wittekens eñ claer eñ zy, nyet vele coleurs, dan de lippekens root, wye [2]) en bloet, de ooghen zeer zachtmoedigh eñ claer, d'aensicht nyet vernepen, maer volcomen; den neuse oick bequaem eñ wel staende, van stature oick redelijck lanck eñ smal, eñ finalijck in alles zoo schoone, fraye princesse alsmen zoude mogen bedincken eñ zyner coninckIyke majesteyt in 't kerstenrijck zoude moegen vynden. Alzoo haere Majesteyt, int incomen der voerse. zalen, fraye reverentien den Staten eñ anderen gedaen hebbende, onder het d'ochelet [3]) metten hemel aldaer gespannen, in eenen stoel, met gouden laken becleedt, ginck zitten, ende haere Majesteyts twee cleyne bruerkens genoech van eender statueren by haer staen, met ongedeckten hooffde, op de slincke zyde, eñ daerby, neffens le Ducq d'Alve, met Meghem, Barlaymont, Noirkarme eñ die voergenoemde Tysenack, Tresorier, Bruxella eñ Assumville al

1) Eng. 2) Wey, wei, melk? 3) Dorselet, rug?

ter rechter zyde, aende doere, lancx den muer den staet van de jongen dochters en anderen.

Ende nae dien de voersc. Majesteyt alzoo staetsgewyse was geseten, de Pensionaris van Bruessele hem wat voer gevende, voer het staen van de Staten, eñ by 2 oft 3 reverentien blijfvende stille staen, tegen over haere Majesteyt, begonst mondelinge zijner salutatie eñ arenge met verhalinge eñ noeminge van alle den elff landen [1]) die aldaer present waeren, om den willecome te seggen, den schinck vander coninclijcker croon te doen en haere handen te cussen, dan alzoo d'ordre eñ 't verhael vanden voersc. lande, den voersc. Pensionaris de memorie benamp oft verbaest was, begonst des voirst vuyt zynen scriftelijcke memorie te lesen totten eynde toe, hoewel de greffier Wellemans achter hem was gaen staen, om hem des te surrogeren eñ voirts te hulpen, d'welck oick nyet wel en hadde connen geschieden, zonder te zeer gemeret geweest, scheydende alzoo daervan met eene reverentie oft twee, daermede d'arenge eynde.

Naeden welcken haere Majesteyt, aensiende le ducq d'Alve, quam de selve te haerwerts metten anderen heeren op de slincke zijde voersc., sluytende dat den Raidt Bruxella der Staten van alles zoude bedancken, alzoo zijner Eerweede des bequamelijck dede, met verhael van sommige substantie vander congratulatie eñ beschincke voersc.

Ende 'tselve gedaen, gingen zijner Excelentie eñ sommige heeren wederomme by haere Majesteyt, aldaer overgedragen wardde dat de heeren van alle den landen voirsc., met oick den Pensionarisen *haere majesteyt de handen zouden gaen cussen*, die heur daertoe schickte, vuyt treckende haere geperfumeerde bruyne hantschoen vander rechter hant, de selve houdende op den schoot, omtrent en ewat boven haere knyen, die ewat streckende over haere slincke hant, de hantschoen aen hebbende; dairaff d'ierste van dien waeren, die Bisschop

1) Op den boort leest men: "Die elff landen zijn als volght: *Brabant, Vlaenderen, Artois, Henegouw, Rijssel, Douay* eñ *Orchiez, Hollant, Zeelant, Namen, Dornick, Tornesiz* eñ *Namen.*"

vanden Bossche als Abt van Tongerloo, daernae d'abt van Ste-Geertruyden, die heeren van Merode eñ Yssche, als edelen, die Borgemeester Liedekercken met J. Lievens, Tymple met Maelcote, Berchem met Gielis, Borchgrave met Loekemans, gecomitteerde vande vier principalen hoofsteden, daernae volghden die van Vlaenderen en voirts anderen landen eñ steden zoo die by orderen behooren, houdende die hellebardiers die zale gesloten, sulex dat d'ierste die leste moesten verwachten, int vuytgaen, tusschen 11 en 12 uren, ten goensdage augusti 16 voersc.

Ten selven Goensdage, nae noene, scheydden die heeren van Ste-Geertruyden, metten Borgemeester Liedekercke eñ J. Lievens, op hunnen wagen, ende die Borgemeester vanden Bossche met hunnen wagen eñ respective hunne knechten en boden, omtrint den 5 oft 4 uren, om naeden Grave te reysen, daer oick mede reysde de heer van Yssche, blijfvende alleenelijck te Nyenwmeghen: Tymple, Hert Wellemans eñ Maelcote.

Ten selven nae noene was buyten en zeer nae der Stadt van Nyenwmeghen het *combat à pied*, ter presentien van haere Majesteyt, met haeren State eñ edelen, aldaer groote triumphe geschiedde, met menigerhande manieren van vieren, fuseen eñ andere die van vuyter eerde eñ stocken schoten, daer doere menige persoonen gequetst, gewondt ende eenige doot bleven, doordien de Spaignaerts 'tselve qualijck aengericht hadden.

Ende alzoo voergenoemde heeren Prelaet van Ste-Geertruyde, gedeputeerde van Loven eñ Bossche zonder 'tvoirsc. Combat gesien te hebben, des avonts van Nyenweghen quamen bynnen der stadt van den Grave, gheten hebbende ten huyse vanden Borgemeester, aldaer Mijnheere van Ste-Geertruyde gelogeert was, ginck elck slapen in zijn logijs eñ Liedekercke (en) Lievens ten huyse der Wedu^wen^ van Aken.

Des Donderdaigs Augusti 17, des morgens omtrint den 9 uren, wel ontbeten hebbende ten huyse van den Borgemeester voersc., metten heeren van Ste-Geertruyde, Merode, Yssche eñ gedeputeerde van Loven eñ Bossche, scheydde van den

Grave voersc. naeden Bossche, aldaer zy arriveerden omtrent den 5 uren nae noene, eñ al t'samen dien avont te gaste (gingen) met oick de Bisschop vanden Bossche, ten huyse vanden Rintmeester Back, behalven de heeren van Merode, die doer den Bossche was gereden, als metten heere van Yssche te perde gereden.

Ten selven nae noene, beschoncken de Borgemeester eñ Pensionaris vanden Bossche, in de name vander stadt, den Prelaet van Ste-Geertruyde met 6 stadtstoopen, eñ den Borgemeester van Loven met J. Lievens 4 stadtstoopen rinswyns, die welcke de Borgemeester voerts, by den billette, schonck den voersc. Rintmeester Back, doer begeerte des heeren vanden Tymple, Borgemeester van Bruessele, die aldaer gelogeert waren, eñ die van Loven, metten heeren van Ste-Geertruyde, in zijn herberge, daermen den voersc. wijn oick wel hadde behooren te schincken, maer verzaghen des anders, bynnen den huyse.

Ten selven achternoene was, int voirgenoemden perck, byder stadt van Nyenmeghem, het *Tournoyen* te peerde, ter presentien van haere Majesteyt eñ state, byden Spaignaerts vuytgericht.

Des Vrydaigs, snoenens Augusti 18, waeren die voirgenoemde Prelaet, gedeputeerde van Loven eñ die van Bruessele, als ierst van Grave ingecomen, te maeltyde metten Bisschop vanden Bossche.

Des achternoens maeckten Wellemans, Maelcote eñ J. Lievens de rekeninge van al des byder heeren Prelaet, Yssche, gedeputeerde van Loven, Brussele eñ Bossche, tsamen, vertheert hadde geweest, houdende den greffier Wellemans van alles cost vry, volgens de rekeninge daeraff zijnde by gescrifte.

Des avonts, nae dien Vargas thuys van Ste-Geertruyde gemeynt hadde inne te nemen, met Rodes, eñ dat zy noch elders gingen logeren, waeren die gedeputeerde van Lovene Brussele, met P. de Croy eñ Back, te maeltyde alnoch ten huyse van Ste-Geertruyde, aldaer de Prelaet en Lievens, met Wellemans gelogeert waeren, en alnoch vernachten, nyet

jegenstaende de meyninge van Vargas voersc. daertegen de voergenoemden Croy hem zeer geopponeert hadde, seggende zyner clachten aenden hertoge van Aerschot te willen doene, die aldaer gefoureert was, eñ Vargas met Rodes ziende, gingen elders logeren.

Des saterdaigs augusti 19, vertrocken die Prelaet van Ste-Geertruyde, Borgemeester eñ Pensionaris van Loven vuyter stadt vanden Bossche, ende quamen omtrint den noene bynnen der baenderye van Oirschot, ten huyse des heeren aldaer, genaempt te *Berghe*, omtrint een cleyn mijlken vande Kercken, alzoo het district over de drye mylen int doergaen wijdt is, aldaer die voersc. heeren gedeputeerde, des noenens eñ 'tsavonts heerlijck getracteert wesende, vernachten.

Ten selven saterdage voersc. was d'entree vander Coningynnen des achternoens bynnen der stadt van 's Hertogen Bossche, als ten selven dage met heuren state gecomen van Grave, groote reyse als voirden gemeynen man 6 uren rydens.

Des sondaigs, 's morgens augusti 20, de voersc. heeren van Ste-Geertruyde, Borgemeester eñ Pensionaris van Loven, tot Oirschot voirseyt zeer wel eñ costelijck ontbeten en gheten hebbende, vertrocken van daer, omtrint den elff uren, reysende tot Postel, in den goidshuyse, aldaer wy arriveerden des achternoens ten 4 uren, eñ vernachten tot des maendaigs, ten 7 uren, reysende van daer tot Westerloo, *in de Swaene*, daer innecomen ten elff uren eñ van daer gescheyden ten 2 uren, quamen 't Aerschot, ten 5 ure, aldaer die van Loven metten heere van Ste-Geertruyde logeerde, ten huyse vanden Proefst van Aerschot, heeren Peeteren van Grave, zijnde aldaer geweest te maeltyde, des avonts eñ de Borgemeester met J. Lievens geslapen buyten 's huys, *in den Ketel*.

Ende alzoo die voirscreven gedeputeerde ten voirgenoemden maendage geslapen hadden t'Aerschot, arriveerden te Loven, des dynsendaigs augusti 22, omtrint den elff uren, eñ gecomen al den hoogen weeh doer Nyeuwrode, hebbende inder voirsc. geheelder reysen, van Loven tot Nyenmeghen, metter

wederkeeren vuytgeweest t'samen vijftien dagen, eñ onder wegen veel vertheert."

Den 19 oogst kwam de Princes te Antwerpen aen, alwaer zij mede zeer feestelijk onthaeld werd, en den 25 der zelfde maend ging zij te Vlissingen onder zeil om naer Spanjen over te varen.

Leuven, *Half-vasten*, 1856.

„DE GRIMBERGSCHE OORLOG".

I.

De »Maetfchappy der vlaemsche Bibliophilen", die zich door het in druk bezorgen van zoo menig oud nederlandsch dichten prozawerk, dat historische of letterkundige waarde had, heeft verdienstelijk gemaakt, heeft dezer dagen het andere deel uitgegeven van een meer beroemd dan bekend mnl. epiesch gedicht, of »ridderdicht", gelijk men het met de uitgevers, zoo de zin niet te beperkt wordt opgevat, zoû mogen noemen, getiteld »De Grimbergsche oorlog". Wij meenen het oogmerk der geachte uitgevers, de algemeener kennis en waardeering van dit hoogst belangrijke kunstwerk, niet beter te kunnen dienen dan door er van tijd tot tijd (te beginnen met het eerste deel) eenige fragmenten uit mede te deelen in onze »Warande": daardoor zal bovendien de zucht om met het geheel kennis te maken zeér zeker bij die lezers worden opgewekt, wier middelen hen als het ware voorbeftemmen de 12.500 vaerzen, waar het ftuk uit beftaat (van hetwelk flechts honderd exemplaren in den handel zijn), in eigendom te hebben. Men zal opmerken, dat, al zijn er enkele gebreken in de form (als daar zijn de ftopfpreekwijzen, die het ontcieren), daartegenover dikwijls zoo veel levendigheid in de fchildering der feiten, zoo veel goed en edel gevoel in de gefproken woorden, zoo veel wetenswaardigs in de befchrijving ftaat — dat er even min dichterlijke als historische en taalkundige waarde aan kan ontzegd worden. Men moet echter nooit uit het oog verliezen, dat men hier met een epiesch dichtstuk, niet met een trouw dagverhaal te doen heeft. De tijd der handeling van het ftuk is de helft der XIIe Eeuw.

Het gedicht-zelf, dat Bilderdijk de »*Ilias* van het moedig geflacht der Berthouds" noemt, behoort blijkbaar tot de XIVe Eeuw; de dichter komt uit de fchool van Maerlant, en heeft als deze een grooten weêrzin tegen de romanliteratuur, en toch ftaat de dichter niet zoo ver in de XIVe Eeuw, of vele door hem ge-

bruikte woorden waren voor een affchrijver uit het laatst der XVe geheel onverftaanbaar (als blijkt uit de varianten in het zoogenaamde Brusselsche Hs.) en zijn doorgaands door veel minder juiste, minder fijne en zinrijke, minder fchilderachtige vervangen.

De text, door de »Bibliophilen" als hoofdbron gebruikt, is in der tijd bezorgd door den Heer D. Grobbe, naar eene kopie, welke Bilderdijk gemaakt had van het Hs. (gelijk men meent), dat Prof. Matthæus in bezit heeft gehad. Ongelukkigerwijze wordt Bilderdijks kopie in de Kon. Akadenie van Wetenfchappen vermist, en wij hebben haar dus niet met den druk kunnen vergelijken.

De overgangen in proza hebben wij aan het verflag der uitgevers, de Heeren Serrure en Blommaert, ontleend; van de wenken door Prof. Bormans gegeven, hebben wij vlijtig gebruik gemaakt: de meesterhand van dezen geestrijken Hoogleeraar valt in talloze onderdeelen dezer uitrusting van het dichtwerk niet te miskennen. Op de zinfcheiding hebben wij hier en daar wat meer nadruk gelegd, en van enkele vaerzen ons ook veroorloofd, door verplaatsing der fcheiteekens, eene andere opvatting dan die der uitgevers aan de hand te doen. Wij hebben ons onthouden van het fchrijven van verklarende aanteekeningen. Dat is een werk van grooten omvang, en wij wilden ons haasten, om het reeds in 1852 verfchenen eerste deel dezes werks bij onze Noord-Nederlanders, die er nog te weinig van hebben hooren fpreken, in te leiden. Bovendien, het vermenigvuldigen der beftaande glosfariën van het Mnl. komt ons ijdel voor, als in die woordenlijsten flechts de meest voorkomende oude woorden gevonden worden; het gaat in menig opzicht onze krachten te boven *zeldzame* woorden toe te lichten — hetwelk trouwens met een voor 't eerst volledig gedrukt middeleeuwsch gedicht, waarvan men geen enkel gelijktijdig handfchrift kan raadplegen, altoos eene hachelijke zaak blijft; en wij, voor ons, willen niet gaarne medewerken om onzen vriend De Vries een Tweede Deel in de pen te geven voor zijn geleerd en geestig boek »Proeve van Mnl. Taalzuivering", zoo even doorlezen. A. Th.

Met volle recht, zegt de Dichter in zijn proloog:

God.....
Moet my jonnen.....
Dat ic dit dichte volmaken moet
Dat ic beginne: want het sal goet
Te horne sijn: ene rechte volrede
Van striden eñ groter vromichede,
Van parlementen, van gedinghe,
Van sconen worde sonderlinghe,
Van goeden ridderscappe mede!

Daarop volgt een protest naar de mode der tijd tegen de romantiesch-epische kunst, offchoon hij het zelf aan een zeer goede exorde, gelijk het kunst-epopee het tot kenmerk des heldendichts gemaakt heeft, niet ontbreken liet:

My dunct, dat sy telcker stede
Sere misdoen dese consteneren,
Die hem met dichten generen,
Dat sy suffen brenghen voirt,
Die noit ghesien noch gehoirt
En waren, noch en gescieden niet.
Daer sy die lieden (dat wel wiet)
Versuft met maken achter straten;
Ende sy te dichten hebben gelaten
Vraye geste, die waerheyt was,
Van den hertoghe (sijt seker das),
Die Godevaert metten Barde hiet:
Die ierste hertoghe, ic liege u niet,
Die in Brabant oit regneerde.
Na dat my die cronike leerde,
So hieten sine vorders graven
Van Lovene: maer verhaven
Wert dese hertoghe in Brabant
Van den keyser (sy u becant),
Diene selve maecte hertoghe,
Bi den rade der Heren hoge,
Die bi den keyser waren daghelijc,
Ende diene lief hadden sekerlijc

Overmits sire doeghet wille,
Die in hem was lude ende stille.
Selve die keyser minden mede,
Dat toonde hi hem tot meniger stede,
Gelijc ghy hooren sult hier nae
In 't oirloghe (als ic verstae),
Dat tusschen den hertoghe Godevaerde
Was end'oic den heren waerde
Van Grimberghen, die sekerlike
Machtich waren ende rijcke
Van grote lande in dien tyde,
Dat omtrent hem wide ende side
Met sconen beempden was gheleghen.
Sy hadden menighen coenen deghen,
Die Grimbergen hoirden toe,
Dair sy den hertoghe doe
Met oirloghden, alse ic u sal
Segghen, om dat hy woude van al
Grimberghen overheere wesen,
Ghelijc ghy hier sult horen lesen,
Eer dit boec compt ten eynde toe.
Hoirt ende swyget, dat bid ic u;
Dat u allen ghebenedie
Gods moeder Sinte Marie!

Daarop volgt eene soort van historieke inleiding, die de hoofdfeiten des gedichts voorbereidt:

»De dichter zal den krijg bezingen, welk tusschen de heeren van Grimbergen en den grave van Leuven, Godevaert met den Baerd, ontstond, toen deze tot hertog van Lotharingen (Lothrike) door den keizer verheven werd. Godevaert met den Baerd stamde van de oude onafhankelyke hertogen van Lotharijk af, wier hertogdom zich tusschen de Schelde en den Rhijn uitstrekte, en waer onder als leenen behoorden het land van Brabant, dat van Gaesbeke, van Edingen, Hoorne, Grimbergen, enz. tot den tijde dat Karel van Lotharingen, wien de fransche kroon bij het overlijden van zijnen broeder Lotharius III, vervallen was, door Hugo Capet, *dat boose*

diet, verraderlijk te Louwen (Laon) gevangen werd en te Orleans in den kerker gedood. De keizer schonk dan het hertogdom van Lothrike aen Godevaert van Ardennen, en de zuster van den vermoorden hertog, Gerberga, behield slechts de graefschappen van Leuven en Brussel (Brabant) na de dood van haren oom Otto. Haer gemael Lambrecht met den Langen Hals sneuvelde by Florennes in een gevecht tegen den hertog Godevaert van Ardennen, t. j. 1015.

»Godevaert met den Baerd was kleinzoon van vrouw Gerberga, en werd na de dood van zynen broeder Hendrik III, t. j. 1095, grave van Leuven en van Brabant. Deze Godevaert was een sterke ridder en vroome man; hy voer overal ter feesten en ten toernoyen, en handelde als een held. Hy was met den keizer bevriend en hy volgde dezen overal ten kryge, ook huwde hy door dezes toedoen, des hertogen dochter van Beijeren, geheeten Lutgarde, vrouw van Salsenburch, en zuster der keizerinne. Te dezer gelegenheid gaf keizer Hendrik V, t. j. 1106 het hertogdom Lothrike aen Godevaert, en zoo kwam het terug aan het geslacht, wien het voormaels was ontvallen.

»Godevaert met den Baerd deed zich erkennen en huldigen door al de leenhouders van het hertogdom Lothrike. Te Leuven kwamen hem als opperleenheer houw en trouw zweren de heer van Horne, de heer van Gaesbeke en andere. Te Brussel kwam de heer van Edingen (Enghien) hem hulde biên; en hy ontving daer manschap van al zyne omzaten, uitgezonderd van den heer van Grimbergen."

Die hertoge Godevaert heeft saen
Manscap overal ontfaen
Van sine omsaten, wide en side,
Also si plagen by keysers tiden.
Nu waren lieden t'sinen rade
Ende bi hem vroech ende spade,
Die hem seiden al te hant,
Dat men van Grimbergen dat lant,
Ende dat daer toe hoirende ware,

Te houden plage openbare
Van den hertoghe van Lotherike,
Ende van Brabant dieregelike.
Als die hertoge dat verstoet,
Bepeinsdi hem in synen moet;
Ende cort na al sijn versinnen,
Ontboet hi te Grimbergen binnen
Met enen bode, die conste wale
Gheven tale ende wedertale,
Ane die heren, 'dat si quamen,
Ende ontfingen van hem te samen
Haer leen; ende hem manscap deden,
Gheliker wijs dat t' aller steden
Haer vorders den sinen hadden gedaen;
Ocht neen — hy soude saen
Met crachte comen in haer lant,
Ende stichten roof ende brant;
Ende verwoesten, sonder sparen,
Dat sy van hem houdende waren.'
Tesen tiden (wet al bloet),
Dat die hertoge dit geboet,
Te Grimbergen was daar een stout
Here, hiet mijn heer Arnout.
Machtich was hi ende rike
Van goede, van lande, sekerlike,
Van vrienden ende van maghen met;
Want hem bestont (dat wel wet)
Van Vianden die goede grave,
Die hem ter noot niet en gine ave,
Ende die here (als ic versta)
Die 't lant doen hielt van Breda,
Ende van Moy die edel here,
Die mechtich was herde seere,
Die 't lant hilt van Artois,
[Die hem volghe]de met menghen Francois,
Ende halp, ten achtersten orloghe,
Jegen den jonghen hertoghe,
Die de derde Godevaert hiet.
Sijn maech was oic (ic lieghe u niet)

Die here Bosi uit Henegouwe,
Eñ meneg ander here ghetrouwe,
Die vrome was ende stout,
Oic hadde mijn here Arnout
Menighen ridder ende knape
In sijn lant, goet van ridderscape,
Die van hem hilden goet ende leen;
Want sijn vriheyt ginc ghemeen
Tot Postele, ende sijn heerscappie;
Dan haddi, binnen in sijn baelgie,
Menich dorp dat goet was,
Ende menich huys (sijt seker das)
Dat sijn lieden hielden van heme;
Tien tijt, als ic 't verneme,
Hielt hy Mechelen die stede;
Ende te Grimbergen, daer stond mede
Een borch sterc ende groot;
Men wist haerre genoot
In menich mylen verre no by.
Twee sonen hadde dese ridder vry,
Die vrome waren ende stout;
D'eene hiet heer Wouter Berthout,
D'ander Geraert Drakenbaert,
Na sinen ouder vader waert,
Die alsoo hieten by namen.
Sy waren scone van lichamen,
Ende wel gemaect, van sterke leden,
Vrome, coene, hovesch van zeden,
Metten goeden sere gemint.
Mee so waren sy wel bekint
Goedertiere, ootmoedich, milde,
Goet ten spere ende ten scilde.
Dit was op Alder-Apostel-dach
(Also ic u sal doen gewach)
Dat mijn Heer Arnout was geseten
In sijn borch, ende soude gaen eten
Ende sijn lieden die by hem waren,
Diere vele was, te waren;
Want hy hielt scone maiseniede,

Ridderen, knapen, andre lieden.
Bi hem waren heren lofsam,
Doen die bode gereden quam,
Die hem seinde die hertoge vry;
Voere die brogge beette hy,
Ende ginc in de sale te hant,
Daer hi heer Arnout vant
Ten etene ende beyde sijn sonen,
Ende noch vijff ridders hoordic nomen,
Die vrome waren ende stout:
D' een was van Oyenbrugge Arnout,
D'ander Willem Tant (ic wane),
De derde was Godevaert Screyhane,
De vierde was (in ware tale)
Mijn heer Zegerman van den Male,
De vijfde was die borchgrave
Mijn heere Willem, daer men ave
Spreken mach veel vromicheden.
Des vijf die saten (by waerheden)
Ende beyde sijn sonen ter tafelen daer.
Doe ginc die bode staen daer naer
Vore die tafle, ende seide: »God,
Die overal hevet gebod,
Hy moet houden in syne eere
Van Grimbergen Arnout, den here,
Ende daertoe alle de gene mede,
Die met hem sijn teser stede,
Ende beide syne kynderen vrome!"
Heer Arnout sprac: »Sijt willecome,
Comt sitten eten ter deser tijt,
Dan segt wat gy begerende sijt."—
»Here, dane hebt, maer hoeret my
Waeromme ic hier comen sy,"
Sprac die bode te hant;
»My heeft hier tot u gesant
Die hertoghe Godevaert
Metten Baerde, die heere waert
Van Brabant ende van Lotrike,
Ende ontbiet u sekerlike

Dat ghi u goet comt ontfaen
Van hem, gelijc dat gedaen
Heeft die ridder uytvercoerne,
Die men heet here van Hoerne,
Ende selve die here van Adingen,
Ende beide die heren sonderlinghen
Van Gaesbeke al gemeen.
Dese hebben haer goet, haer leen
Al te saem van den hertoge coene,
Gelijc sy sculdich sijn te doene;
Ende voort seldijt doen,
Als u voorsaten hebben geploen.
Comt ontfaen u lant, u goet
Van hem ende u leen: het moet
Sijn met bedwange ofte met minnen!
Ane d'oorloghe mochti luttel winnen.
Ende doedi des nu niet, hi sal
Comen met sinen lieden al,
Ende salre u toe met crachte,
Ondancs uws ende uwen geslachte,
Dwingen, ende dat lant afberren
Dat ghi van hem hout, sonder merren.
Besiet hoe ghi beraden sijt:
Welc hebdi liever teser tijt —
Peys ofte onpeys? dat segt nu my,
Dat ic 't mag seggen den hertoge vry."
Alsoe heer Arnout verstont
Altemalen des boden gront —
'Dat die hertoge met gewoude
Manschap hebben wilt ende houde,
Op dat hi soude in sijn lant
Met crachte comen, ende brant
Ende roof daer inne stichten' —
En conste u niet wel berichten
Die onweerde die hi hadde daerin;
Want hem dochte in sinen sin,
Dat hi metten hertoge coene
Niet en hadde te doene,
Al was hy rijcke man van lande;

Ende antwoorde den bode te hande
Al onberaden: »Ic hebbe verstaen
U boetscap; maer segt saen
Den hertoge, uwen here, weder,
Dat ic niet een spoerveder
En gave om hem noch om sijn dact!
Des segt hem, dat's mijn raet,
Dat ic van hem groot noch cleen
En sal ontfaen lant noch leen.
Ic en houde van niemant mere
Dan van Gode, onsen here,
En ware of ic die strate hilde
Te lene van den keyser milde,
Tusschen Bruessel ende Grimbergen.
Segt hem dit sonder verberghen,
Des biddic u op rechte trouwe."
Die knape sprac, 'by onser vrouwe,
Hi soude wel die boetscap doen;'
Oorlof nam hi aen den baroen
Heer Arnout, ende bevalne saen
Te Gode, ende alle (sonder waen)
Die hy mit hem liet in de sale.
Te sinen peerde ginc hi ten dale,
Daer hi al te hant op screet,
Ende voer te Bruessel waert gereet.

»Als de bode te Brussel de antwoord des heeren van Grimbergen overbracht, beriep hertog Godevaert eenen landdag te Cortenberg, van alle de leenheeren van Lothrike. De heer van Diest stelt aldaer voor dat men er den keizer kennis van geve, die den overheer des hertogen is, en nu te Aken verblijft; deze voorstel wordt goedgekeurd en aengenomen. De hertog vaert zelf naer Aken by den keizer, en geeft hem kennis van de weigering des heeren van Grimbergen. De keizer belooft zijne tusschenkomst en trekt met hertog Godevaert naer Brabant. Te Afflighem aengekomen zijnde, ontbiedt hy daer den heer van Grimbergen; de ziekelijke toestand van heer Arnout hindert hem derwaert te trekken;

Nu hoort dan voort mine tale:
Van Grimbergen mijn heer Arnout,
Hy sprac als een ridder stout;
Tierst dat daer was gegheten,
Ter taflen daer hi was geseten
Stont hy op, ende riep saen
Sijn twee sonen (sonder waen)
Heer Wouter ende heer Geraerde,
Ende sprac te hant als d'onvervaerde;
Doen si vragheden wat hy ghebode,
Hy sprac: »Kynder, by Gode,
Ghy moet opsitten ongespaert,
Ende varen ten keyser waert,
Te Haffligem, ende vragen, wes hi nu
T'ons weert wille (des bid ic u)
Dat hy ons ontboden haet;
Ende vernempt al sinen raet
Heymlic al stillekijn."
Heer Wouter sprac: »Heer, het moet sijn!
Morgen willen wy, sonder beyden,
Ick ende mijn broeder derwaert reyden."
Hier na ontboden sy sekerlike
Van Oyenbrugge heere Henrike,
Ende heer Gerard Screyhane;
Synen broeder (ic wane)
Die geheten was mijn heer Jan,
Wort oic ontboden; voirt an
Twee kynderen, die waren gebroeder
Eens vaders kynt, ende ere moeder,
Mijns heren Arnout van Hombeke;
D'een hiet Jan Waerbeke,
Ridder goet, d'ander heer Arnout,
Naer synen vader, den heere stout.
Aldaer was ontboden nu
Mijn heer Simon (dat seg ic u)
Die men hiet van den Male;
Dese ses ridders, wet wale,
Als si die bootscap vernamen
Tot Grimberghen dat sy quamen.

Die heren gingen aenstonden
Daer sy mijn heer Wouter vonden,
Ende synen broeder, heer Geraerde,
Ende vraechden hem ter vaerde
Wat sy begerende waren.
Doen antwoorde, sonder sparen,
Mijn heer Arnout, ende seide: »Ghi
Heeren, het heeft ontboden mi
Van Almangien die keysere milde,
'Dat hi my spreken wilde,
Of mijn kynderen te samen,
Ende dat wy tot hem quamen,
Ende wijs en lieten niet;'
Wi saghen gerne, of dat gy 't riet,
Dat ghy daer met woude varen,
Ende vernaemt, sonder sparen,
Des keysers wille ende sinen raet."
Doen antwoorde (dat verstaet)
Van Oyenbrugge heer Henric,
Hy sprac: »Here, sekerlic,
T'uwen ghebode so sijn wy:
Waer ghy wilt, verstaet my,
Daer selen wy vaeren geerne,
Dies en staet ons niet te ontbeerne."
Heer Wouter seide: »Des hebbe danc!"
Hier met sciedense, sonder wanc,
Ende gingen te rasten na dien
Tot 's morgens dat men mocht sien
Ten venstren den sconen dach.
Elc stont op so hy yerst mach
Voor anderen, fier ende stout;
Ende doen heer Wouter Berthout
Ende sijn broedere gereet waren,
Ontboden sy, al sonder sparen,
Die gesellen al te samen,
Die ic u noemde by namen,
Die met hem souden varen.
Sy ontboden, sonder sparen,
Heer Willemme, den borchgrave,

Dair ic u mach seggen ave,
Van der Thomen den ridder vry.
Haestelic so quam hy,
Ende dic ander ridder mede.
Oec so quamen daer ter stede
Knapen, knechten, die met eren
Varen souden mitten heren;
Ende doen sy vergadert waren,
Satense op, sonder sparen,
Ende reden te Haffligem waert.
Soe lange waren si op de vaert
Dat si voere den cloester quamen,
Daer si beeten alle te samen.
Die peerden namen die garsoene.
Doen ginc heer Wouter, die coene,
Ende sijn broeder die hem was by,
Met haren geselscape vry
In den cloester, daer sy vonden
Den keysere te dien stonden
Met menighen man in de sale,
Daer sy ontfaen waren wale.
Vore den keyser boech mettien
Mijn heer Wouter op sijn knien;
Ende sijn broeder, heer Geeraert,
Ende alle d'andre heren waert,
Die met hem comen waren.
Heer Wouter sprac, sonder sparen:
»Die selve God, die een werf
Doer ons aen den cruce sterf
Om de misdaet van den sondere,
Hy moet den keyser, minen heren,
Behoeden ende al sijn gesinde
Dat ic hier nu met hem vinde!"
Die keyser sprac: »Dat lone u God,
Die over al hevet gebot,
Ende sijt ooc groot willecome,
Ghi, eñ u geselscap vrome."
Doen nam hine metter hant,
Ende deden opstaen ter hant,

Ende al dat geselscap sijn.
Hy dede by hem den ridder fijn
Sitten met snelre vaerde,
Ende sinen broeder Geraerde.
D' ander ridderen, die daer quamen,
Ginghen by een sitten te samen;
Van herde misseliken dinghen
Spraken si daer onderlinghen,
Van wapenen ende oic van minnen,
Also hem 't herte ruerde binnen,
Ende corten daer mit haren tijt.
Mer heer Wouter, des seker sijt,
Die daer sat mitten keyser milde,
Het was anders dan hi wilde;
Want hy begeerde lude ende stille
Te weten des keysers wille,
Waeromme hise ontboet aldaer.
Ten keyser sprac hi, sonder vaer:
»Here, en stont u niet t' ontbeerne,
So soudic weeten herde geerne
Waeromme ghi ontboden
Ons hebt met uwen boden,
Ende wat ghy t' onswaert begeerende sijt."
Die keyser sprac ter selver tijt:
»Bi Gode, ghi heren, ic segge u,
Op dat ghy 't wilt weten nu
Wes si, 't si u becant! —
Hertoge Godevaert van Brabant,
Die hem beclagende is algader
Van u ende van uwen vader,
Die hem ontboet bi boden toen
Dat hi hem quame manscap doen,
Also uw vorders hebben geplogen
Te doen manscap den hertogen
Van Brabant oit ende ie;
Ende wilt dat, also ic lie,
Betonen wale, eest te doene,
Met ridderen ofte met baroene.
Alse u vader die bootscap vernam,

Die u van den hertoge quam,
Antwoerde hi onweerdelike,
Ende sprac: 'metten hertoge rike
En hadde min te doene als niet;
Oic en dede, wats gesciet,
Dore hem een quade not,'
Ende hilt met hem sijn spot,
Dat hi hem des ghewaghen dorste,
Ende bad den bode, sonder vorste
Dat te seggen den hertoge boude;
Die antwoerde dat hy 't doen soude,
Ende seide den hertoge onverholen
De bootscap, die hem was bevolen,
Gheliker wijs, clein ende groet,
Dat se hem u vader ontboet.
Ende als[t] die hertoge verstcet,
Wert hi gram in synen moet;
Mer hine wouts nits daer toe doen
En ware bi rade van sine baroen,
Die hi al te hant ontboet.
Men vertelde hem, clein ende groet,
D'antwoorde van uwen vader,
Doen riedense hem alle gader
Dat hi met haeste tot mi rede,
Ende vertelde my der waerhede
Van hem na [ende] voere;
Dus quam hy te my om dese orboere
Al tot Aken in de stad,
Daer hi mi vant, ende seyde my, dat
Hy my bade om goeden raet,
Ende om hulpe, dat verstaet,
Alse sinen gerechten here,
Ende dat icken hilde in de ere.
'Ic holpe hem gherne,' seidic doe,
'Haddire enighe redene toe,
Die hi wel mochte betonen.'
Siet, ghi heren, om dit becronen
Ben ic comen te deser stat,
Ende ontboot u, om dat

Ic hoopte, dat ic soude
Dit so bewaren, om dat men woude
Dat ghi goede gevriende sout bliven,
Vortwert meer niet soudet liven,
Ende woude hooren uwen raet."
Doe antwoorde (dat verstaet)
Mijn here Wouter Berthout,
Ende seide: »Mijn here keyser stout,
Dese redene en es u
Niet te rechte geseit nu,
Noch die waerheit laten verstaen;
Doch was 't waer, sonder waen,
Dat van Brabant de hertoge rike,
Ende oic mede van Lotrike,
Sinen bode met ghenende
Tot ane minen vader sende;
Die hem seide dat hi quame saen,
Tot Bruessel sijn leen ontfaen
Van den hertoge van Lothrike,
Oft hi soude eyntelike
Met crachte comen in mijn lant,
Ende stichten roof ende brant,
Ende sout al sl[e]chten in den gront.
Als mijn vader dat verstont,
Dat hy sijn goet soude berren,
Hine worde sijn man, sonder merren,
Den ghenen, dies noit en bestoet,
Wert hi erre in sinen moet,
Ende troc groote onweerde in,
Ende hi seide: 'Hy hielde, meer no min,
Van hem leen, te ghenen kere,
Noch en soude nemmermere.'
Hier met sciet die bode doe,
Ende reet te Bruessel toe.
Oec en is niemant die leeft,
Die in hondert jaer gesien heeft,
Ochte die leefde in twee hondert jaren,
Dat hi seggen mochte te waren,
Dat hi van den heren van Grimbergen geen

Noyt sach houden lant oft leen
Van den hertoghe van Lothrike,
Ochte van Brabant gelike;
Ende dese hertoge, dat seg ic u,
En vermanet ons noyt, dan nu
Sinder dat hi (sijt's gewes)
Hertoge van Lothrike worden es,
Ende hem ghewassen es sijn goet.
Heer, sijt des seker ende vroet,
Wine willen niet om sijn heerscappie
Iet gemindert worden daer bie,
Noch doen, des wi noit en daden;
Wi souden eer genieten [der] scaden,
Die ons allen te na soude gaen."
Doen antwoorde de keyser saen,
Hi sprac: »Wouter, wat mocht deren,
Dat u vader worde des heren
Tshertogen man, te mids dat hy
Hem hilde van eygendomme vry,
Ende hi hem beterde gemeen
Sijn heerscap ende oic sijn leen?"
Heer Wouter sprac: »O keyser, here,
Ic weets wel om mijn ere,
Dat mijn vader dat niet doen en soude,
Om een tonne vol van goude;
Want so oncerdi hem al op,
Ende men sou seggen, sonder scop,
Overal by caritaten,
Het dade bedwanc, hine dorst laten.
Men mochte dan met hem wel spot
Maken, end houden over sot."
Die keyser sprac; »Dat soude niet sijn;
Want vele liede vorwaer sijn,
Die seggen, dat u vorders plaghen
Haer goet te houden, in oude daghen,
Van den hertoge van Lotrike,
Ende van Brabant dies gelike:
Oec en waer 't hem geene onere;
Want het hout menich here,

Die groet, mechtich is ende rijcke,
Van enen anderen sekerlyke.
Doet dan dit my algader,
Ende biddet oic uwen vader,
Dat hi blive te minen wille;
Ic sal so doen lude ende stille
Dat's uwer geen sal berouwen;
Dat wet wel in goeder trouwen."—
»Here," sprac her Wouter weder,
»Noch doere hoghe, noch doer neder
En doet mijn vader, ic weet te voren."
Die keyser sprac: »Doch moechdi horen
Sinen wille, ic bid u,
Eer ghijs my meer weret nu;
Laet my sijn antwoorde weten."
Doen sprac die ridder vermeten,
Heer Wouter sprac: »Sint gy 't so seere
Begheert te weten, heere,
Soe sel ic 't hem te voren leggen
Van uwen weghen ende seggen,
Ende hierop met staden
Met sinen lieden laten beraden,
Ende met sinen maghen mede,
Sonder enighe haestelichede."
Hier na namen sy orlof
Aen den here in dat hof,
Ende sijn beide opghestaen:
»Ghi heren," sprac die keyser saen,
»God moet u allen geleiden;
My es leet, dat ghi wilt sceiden
Dus haestelic en dus saen;
Ghi en wert niet bat ontfaen,
Ghi ende u geselscap te gader.
Groet my sere heer Arnout, u vader,
Dies bid ic u beide seere."
Heer Gherart sprac: »Wi selen, heere!"
Te Gode bevalen sine hier naer,
Ende scieden uten clooster daer.

»De heer Arnout van Grimbergen, voor aleer antwoord aen den keizer te geven, roept zyne leenhouders en verwanten byeen om ze daerover te raedplegen. Daer kwamen: de grave van Vianden, de here van Breda, Geeraert van Assche, Arnout van Oijenbrugge, Godevaert Screihane, Arnout van Hombeke, Willem Tant, de burchgrave Willem van der Tommen, Arnout van Cobbenbosch, Peter van Imple, Alaert van Beighem, Zegher van den Male, Walter van den Damme, Willem van den Bogaerde, Jan van Caelmont, Hendrik Hoesten, Paridaen van Eppinghem, Paridaen van Massenhove, Geeraert van Ophem, Geeraert van Herlaer en Geeraert van Lier. Wouter Berthout sprak en legde de rede voor der byeenroeping. De heer van Breda zegde dat hy liever lijf en goed zou te avonturen zetten dan Godevaert als overheer te erkennen. — De grave van Vianden dacht dat de weigerende antwoord moest behouden blyven; dat de heer van Grimbergen overigens machtig genoeg was om den hertog te wederstaen en dat de keizer te verre was gezeten om hem krachtige hulp te brengen. Maer Arnout van Oijenbrugge sloeg een voorzichtigeren vredehandel voor; hy zou den keizer de gansche zaek doen kennen, hoe Grimbergen vroeger onder Lothrike stond, maer nu sedert lange jaren als eigen wordt bestiert, hem verzoeken de zaek op den bestaenden voet te laten, en door zyne tusschenkomst vrede en rust te behouden. Na eenige verdere tale en wedertale, werd men het eens om Arnout van Oijenbrugge als gezant naer den keizer te zenden, opdat de vrede behouden blyve."

Doen sprac van Oyenbrugge heer Arnout:
»Sint ghy 't begeert, ghi heren stout,
Soe doe ic die bootscap geerne
Ende pines mi niet te weerne.
Ic salse doen, so ic best can,
Ende dat laten dor ghenen man,
Dien ic vinde te hove dair."
Hier met sciet hi van daer,
Ende ginc te sire herberghen toe,

Daer hi hem verclede doe
Met sconen clederen ende met goeden,
Diene hem wale cierlijc stoeden.
Hy was vrome, scone van leden,
Ende hadde ridderlike seden,
Diere cierden uter maten;
Oec wiste hi hem wel gelaten
Als hi den helm hadde ghebonden,
Ende die banieren sach ontwonden.
Te Grimbergen in dat lant
Was hi van den vroomsten genant;
Getrouwe was hi (wet ic wel)
Den vrient, ende den viant fel.
Doen dese ridder hoofsch ende coene
Was bereit na sinen doene,
Sat hi op een tellende peert,
Ende voer alsoe ten keysere weert,
Ende met hem een knecht alleene:
Geen ander geselscap groet noch cleene.
Alse heer Arnout met dese maren
Te Haffligem quam gevaren,
Beete hi voere den cloester op d'erde,
Ende ginc met groter werde
Ter poerte vragen den poertier:
»Es mijn heer den keyser hier?"
Die poertier sprac: »Neen hi, here,
Hy voer gisteren (sem mijn ere)
Met sinen gesinde te Lovene in de stat."
Als mijn heer Arnout hoerde dat,
Nam hi orlof ende ginc daer
Te sinen peerde (sonder vaer),
Daer hy al te hant op screet,
Ende voer te Lovene weert ghereet,
Daer hi quam, als men hadde gheten;
Ende bat den lieden (sem mijn weten)
Die hy yerst vant, 'dat sy hem dat
Seiden, ochte in de stat
Van Lovene die keyser ware.'
Doe antwoerde hem een aldare

'Dat hine in de borcht mochte
Vinden, op dat hine sochte,
Ende met hem dies gelike
Den hertoge van Lothrike;
Dair mochte hine sien ende spreken.'
Heer Arnout voer haesteleken
Met sinen knecht ter borcht toe,
Daer hi vant den keiser doe
Ende den hertoge, ende menigen man,
Dien ic ghenoemen niet en can
Ende met hem was in de sale,
Heer Arnout hi becte te dale
Haestelic van den peerde neder,
Ende ginc in de sale weder
Tot dat hi den keyser sach,
Ende seide hem: »Goeden dach
Gheve u God ende al den gesinde,
Dat ic hier ten hove vinde!"
Die keyser sprac: »Willecome
Moetti sijn, ghi ridder vrome,
Segt wanen ghy compt ende wat ghy
Hierna begeert van my?
Brenghdy my eenighe nieumare?" —
»Ja ic, heer, dat wet wel voerware:
U doet groeten die ridder stout
Van Grimbergen her Arnout,
Ende beide sijn sonen met;
Ende doen u weten ongelet,
Dat sy niet en vinden in rade
Dat sy willen vroech ofte spade
Haer goet houden van den hertoghe,
Noch dienen in enigen orloghe;
Want haer vrienden ende haer maghen
En willen 's te ghenen daghe
Ghedogen, wat gescien mach!
Si hebben liever op enen dach
Alle te bliven voer 't swaert."
Doen antwoerde die keyser weert:
»Sone weet ic er wes seggen toe,

Dan dat elc sijn beste doe,
Als 't daer toe comt, ende neme
Dat van rechte behoirt heme!
Dit dunct my dat beste sijn."

»Heer Arnout van Oijenbrugge... meldde den keizer, dat het geflacht van Grimbergen nooit leen hield van de voorouders van Godevaert van Leuven. Indien het tegengeftelde echter... bewezen werd, de heer Arnout zou den hertog gewillig als leenheer huldigen... Maer hertog Godevaert schoot in gramschap op en zwoer dat Arnout hem zoude erkennen, al moest hy hem door geweld hiertoe dwingen en het hem duizend lieden kosten. De keizer raedde den hertog aen de zaek te onderzoeken, en byaldien gevonden werd dat Grimbergen als leen onder Lothrike behoorde, dat hy dan tot de wapens zynen toevlucht name, en beloofde hem in dit geval onderstand. Welhaest toog de keizer henen en hertog Godevaert begeleidde hem tot in Maestricht, waerna hy te Brussel terugkeerde. — Toen men deze dreigende antwoord van den hertog te Grimbergen vernam, werden al de kasteelen en sterkten met manschappen bezet en met levensmiddelen voorzien, vooral de burcht Grimbergen.

»De hertog deed welhaest kooplieden van Grimbergen te Brussel vastzetten. Heer Arnout zond eenen bode opdat deze kooplieden gelost werden; maer vruchteloos. Op deze weigering trekt de heer van Grimbergen met een talrijk krijgsvolk tot by Brussel." Heer Willem, borchgrave van der Thomen riep:

»Laet ons varen te Bruessel waert,
Ende vaen al ongespaert
Wat wy vinden in ons gemoet!"
Heer Arnout sprac: »Ic wille men 't doet."
Sy saten op al ongespaert
Ende reden doe te Bruessel waert.
XL scutters voerden sy met bogen;
Woudse iemant orloghen,
Ochte weren, ochte slaen,
Dat sy hen by souden staen.

Dus sijn sy in 't lant getoghen
Godevaerts des hertoghen,
Ende gingen panden ende roven;
Dus meughdi my geloven,
Ende namen 't goet dat sy vonden,
Ende deden 't aen corte stonden
Te Grimbergen binnen driven.
Oec vinghen sy, sonder bliven,
Wat sijs alomme consten betrapen,
Ridderen, knechten, clercken, papen,
Ende voerdense te Grimbergen in,
Ende daertoe haer gewin.
Ende alse die hertoge (dat verstaet)
Seggen hoerde dese overdaet,
Die hem die Grimberchsche heren
Hadden gedaen ende die oneren,
Sant hi liede vrome ende stout,
Die wachten souden met gewout
Beide weghen ende straten,
Dat daer en lede rike noch mate [1]),
Sine vingen 't, also sy deden al,
Beide groot ende smal.
T'ierst dat si quamen in 't lant
Van Grimbergen (sy u becant)
Bereden si heiden, hage, ende velt,
Bosschen ende straten met gewelt;
So dat niemant gaen noch riden
En mochte, noch hem ontvlieden,
Sine vinghen of sloegen doot,
Ende roofden 't al, cleen ende groot,
Dat hem ter were niet en dede;
Dat hem weerde slogen sy mede.
Sy roefden 't volc, ic liege u niet,
Ende als si hem ontsagen yet,
Vloen sy achterwaert algaer
In de borch te Nettelaer,
Die tshertogen was sekerleke,

1) *Mate lieden*, gemeene lieden (Bormans).

Ende aldoen stont by Strombeke.
Daer waren sy seker voer elken gast;
Het was een huys sterc ende vast,
Daer en mochte messchien niet;
Ende als sy hier stade saghen yet
Voeren si roven ende berren,
Ende vinghen't sonder merren,
Daer sy toe consten comen.
Oec deden hem groote onvrome,
Die van Grimbergen desgelike,
Sine spaerden arm noch rike,
Waer dat sire quamen toe.
Oec geviel dicke alsoe,
Dat d'een te gemoete quam
Den anderen, alsoe ic vernam,
Van hem, die wachten achter straten,
Ende vochten sere uter maten.
Dus hadden sy vele pongise;
Maer sy en consten in geenre wise
Comen t' enighen staende stride;
Die minste hoop weec t'allen tide
Den meerren (also ic las)
Tot hi van lieden riker was.

Het komt ons niet onbelangrijk voor, hier te laten volgen de afbeelding en middelnederlandsche beschrijving der wapens van de Edelen, die in de tegenwoordige fragmenten van het dichtftuk optreden. Wij beloven ons, dit ook met fommige der later meê te deelen ftukken te doen. 't Zal eene bijdrage wezen tot de kennis der blazonneermethode van de XIVe Eeuw.

1. Brabant.
2. Arnout, Here van Grimbergen:

Sijn wapen was rikelike
Van goude, al te ridderlike
Gemaict, *met ere vaeschen blau*;
Sijn ors dat was appelgrau. (I^c^ D^l^ v. 4656.)

Dietsche Warande.

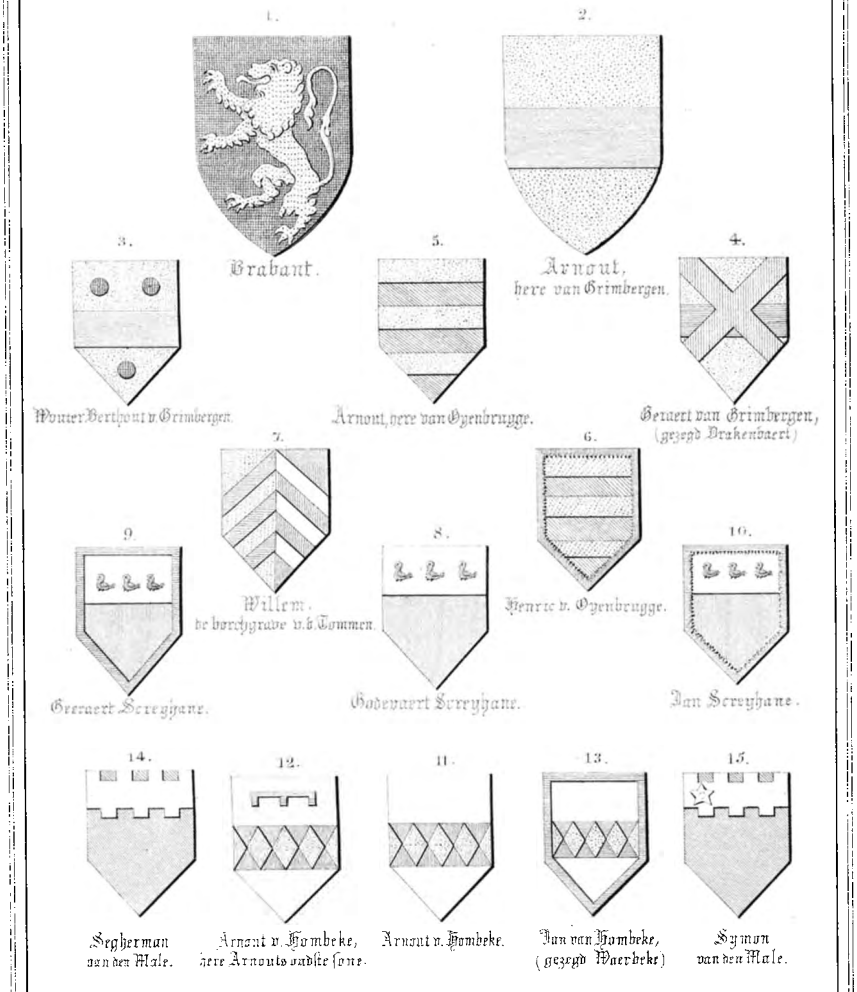

Steend. van J.P. Tesson. Amst.m Bloemgt. MM, 20.

3. Zijn oudste zoon, Wouter Berthout, voert tot breuke (onderscheidingsteeken der jongeren) drie KOEKEN (anders »bezanten" genoemd) van sabel:

Een scilt droech hi min no mere
Ghelijc dat was sijn baniere,
Die was *van gout* ende diere,
Met ere vaesche van lasuere,
Met drie coken, goet ter cuere
Van sabele: twee boven, een beneden;
Schacht in hant van behagelheden,
Een pinceel daer ane van siden. (IIe D^{l}, v. 3415)

4. Zijn jonger zoon, Geeraert Drakenbaert, voert een kelen St Andrieskruis tot breuke:

Voer alle de andre, des sijt vroet,
Quam van Grimbergen her Arnout,
En neven hem sijn sonen stout.
Voren voerde men *den staendaert*
Van Grimbergen, ...
. . . . . *van goude* . . . . .
Met vaeschen wel verclaert
Dair ingaende van lasuere;
Des her Arnout was wel ter cuere
Gewapent ende rijckelijc:
Scilt, *wapenroc al gelijc*
Sinen standaert, dat wet,
Ende des ors covertuere met,
Daer die here van Grimbergen op sat;
En sijn twee sonen, verstaet my dat,
Her Wouter ende her Geraert,
Waren *gewapent* ende wel bewaert
Metten selven wapene,
Sonder dat si droegen teykene:
Heer Wouter, d'ouste, also ic lie,
Boven *die vaesche twie*
Coeken van sable, *ende een onder*;
Her Gerart de jonxste besonder
Hi droech een sautore van kelen
In sterker wapen, sonder helen. (IIe D^{l}, v. 2710—2714, 2724—2742.)

5. 6. Van Oyenbrugge her Heynric
By her Arnoude, den vader sijn.
Syne scilt was scone, dat wel wet
Van goude ēn van cinople met
Van vj. stucken wel gesneden,
Met enen rande van rijclicheden,
Getandeert van roder kelen, (D[1] II, v. 3000, 3001, 3005, 3009).

7. Heer Willem, die Borghgrave coene,
Op een ors van goeden doene,
Met sinen wapenen overtoghen,
Die *van goude* scone, ongelogen,
Ende van kelen waren *ondersneden*,
Met die keperen vol van schierheden
Van selvere ende van lasuere. (D[1] I, v. 3443—3448.)

8. Een[en] hiet Godefried Screyhane;
Hy voerde den scilt, ic waene,
Van keelen, met eenen hoede wit,
Met dry merlen, verstaet dit,
Van keelen, in 't hooft van silvere boven.
Hy reet op een ros
Met syne wapenen wel verdeckt. (D[1] II, v. 3637—3643.)

9. Doen quam heer Geraert Screyhane,
Die vrome was ende coene,
Op een ors van Arragoene,
Dat sprongen groot springende quam.
Sijn scilt, als ic vernam,
Was al te male *van kelen root*,
Met een hoede van silvere groot,
Drie rode meerlen, meer no min,
Met enen rande [stonden] daer in,
Van lasuere al geheel.
Sijn wapenroc, sijn tornekeel,
Sijn coevertoere, wet wale
Was van den selven al te male:
Hi riep »Grimbergen" sinen cri. (D[1] I, v. 3477—3490.)

10. Nochtan reet in den strijt ter stede
Her Gerart ende sijn broeder mede
Her Jan, die men hiet Screyhane,
Al eens wapen hadden sy ane:
Van kelen met drie meerlen daerin,
Met enen rande, meer no min,
Van lasuere, die dair ommeginc.
Mijn heer Jan, waerlike dinc,
Droech sinen rant getandeert. (D[1] II, v. 4143—4151.)

Var.:

Haer schilden die *waeren van keelen,*
Met enen hoofde van silverijn,
Daer inne van kelen dry meerlen fijn,
Daer een rant omme ginck van laseure;
Maer *heer Jan droech* ter selver euren
Synen rant ghedanteert.

11. 12. 13. Twee kynderen, die waren gebroeder,
Eens vaders kynt, ende ere moeder,
Mijns heren Arnout van Hombeke;
D'een hiet Jan Waerbeke,
Ridder goet, d'ander heer Arnout,
Naer synen vader, den heere stout. (D[1] I, v. 1103 — v. 1108.

Sijn banier was gescapen
Wit, met ere vaeschen van kelen,
Gefreteleert, sonder helen,
Van goude al te rickelicke;
Sijn tornekeel was gelike.
D'outste droech, als 't wel scheen,
Van sinen sonen, *een palesteen*
Van lasoere, d'ander een rant;
Dese waren twee ridderen genant. (D[1] II, v. 4838 — v. 4846.)

14. *Sijn wapenroc*, die hy hat ane
Was van rikeliken gedane,
Al van sinopre, dat wet,
Met een hode van silvere met,
Gecasseleert harde wel.

Sijn ors was dapper ende snel,
Ghedect met enen groenen samite. (D^{1} I, v. 3552—3558.)

15. D'een was her Segherman van den Male,
D'ander her Simoen, wet wale,
Sijn sone, dien hi hadde weert.
Elkerlijc sat op een peert
Was verdect met enen samite;
Haer wapenroc, seit die vite,
Was van cynopre gemaelgeert
Met enen hode gecasseljeert;
Maer sijn sone droech sonder smette
In 't hoet van selvere een molette. (D^{1} II, v. 4753—4762.)

Wij vinden hier, voor-eerst, drieërlei soort van breuke, ter onderscheiding van de genen, die niet tot het voeren der volle wapenen (of »sterke"? bij N° 4, v. 2742) gerechtigd zijn. Voor-eerst (N° 2. 3. 4.) Heer Arnouts oudste zoon van Grimbergen voert in schildhoofd en schildvoet sabelen koeken in het wapen zijns vaders; in plaats van die koeken, voert de jonger zoon een kelen St-Andrieskruis over alles heen; dit bedekt het wapen veel meer dan de breuk des oudsten broeders. Men mag het er voor houden, dat de vorm der figuren van het oorspronkelijk schild voor een goed deel de keuze der breukvormen bepaalde.

Bij voorbeeld, bij Screyhane zouden de koeken of het lambel de meerlen bedekt hebben; Geeraert Screyhane schijnt dáarom de orle of rand verkozen te hebben; dien zelfden rand voert de jonger zoon getandeerd. Door deze breuke onderscheidt zich ook Henric Oyenbrugge van zijn vader.

De oudste zoon van Hombeke daarentegen voert den lambel of »palesteen" (baarnsteel), de jongere den rand.

Symon van den Male onderscheidt zich van Segherman eenvoudig door het plaatsen van een spoorwieltjen in het schildhoofd zijns vaders.

Onder meer, verdient ook opmerking de uitdrukking *ondersneden* (*parti*), bij N° 7, en *gesneden* (*coupé*), bij N° 5 en 6.

NEDERLANDSCHE DRAMATIEK.

HOOFTS »SCHIJNHEILIGH".

Prof. van Vloten heeft, in onze »Warande", door de uitgave van het blijſpel »de Schijnheiligh" naar Hoofts eigen handſchrift, in verband met een van Hoofts brieven, het bewijs geleverd, dat de Drost niet, gelijk men zich tot heden dwaselijk verbeeld had, eene welgemeende kopie van het bekende aan Breêroo toegeſchreven berijmde blijſpel vervaardigd had, maar dat het ſtuk door den auteur van »Ware-nar" naar den »Ipocrito" van Aretino in proza is vertaald; en ieder die onzen text met den »Schijnheiligh" vergelijkt, voorkomend onder Brederoôs werken [1]), zal de ſtellige overtuiging erlangen, dat deze berijming, naar de mate der dichtkracht van den vervaardiger, Hoofts opſtel zoo trouw mogelijk, zonder raadpleging van het oorſpronkelijke, navolgt.

We hebben, in het artikel over Aretinoos en Hoofts arbeid, ter inleiding ſtrekkende voor 's Heeren van Vlotens uitgave, aangemerkt, dat men ten onrechte den berijmden »Schijnheiligh" aan Brederoô heeft toegeſchreven. Indien Brederoô eenig aandeel aan de verneêrlandsching van den »Ipocrito" heeft, dan is dit aandeel, in ieder geval, veel geringer dan men zich tot dus-verre verbeeld heeft. Niet alleen heeft Breêroô den »Schijnheiligh" niet uit het Italiaansch vertaald; niet alleen is de neêrlandsche berijming geheel naar Hoofts vertaling *tant bien que mal* gevolgd; maar een deel van deze berijming is volſtrekt niet van Brederoôs hand. Ook de Heer van Vloten is dit thands geheel met mij eens.

Ziehier, ten bewijze dat de bekende berijming Hoofts ver-

1) De titel van mijn exemplaar, in 4°, luidt aldus: »G. A. Brederoods, Schynheilich. Op den Regel: *Onder een ſchijn van Heyligheyt, soo wort den menſch veeltijts verleyt.* (Wapen van Amsterdam) t'Amſtelredam, Voor Cornelis Lodewijckſz. vander Plaſſe, woonende op de hoeck vande Beurs, in de Italiaenſche Bybel, Anno 1637. *Met Previlegie voor ſeven Iaren.*

taling zoo goed mogelijk naftrompelt, de drie texten eener vroeger beſproken brok uit het 5° tooneel des 1ⁿ bedrijfs:

Ip. Non è dubbio che il cortigiano favorito dal suo principe non sia una signoria. *Tamen* lo inciampare in un filo di paglia lo fa morire sopra un fascio di fieno.	Sch. De hoſjoncker, ſoo lang als hy wel met ſijn Prins ſtaet, is ſeker een wereldt; maer, wat is 't? draegt de heeren te Roomen en ſetſe eens onſacht neder, al uw danck is verlooren.	Sch. . . . . Den Hof-joncker, ſoo langh Hy met zijn Prins wel ſtaet, ſo gaet hy grof ſijn (gangh. Maer wat iſt! draegt een vorſt of machtig man (te Roomen En ſet hem onſacht neer, ghy ſult danckloos (t'huys komen.
Li. Bisogna aprir gli occhi.	Ri. Men moet wt ſijn ooghen ſien.	Ri. Men moet wel voor hem ſien.
Ip. Il pittore, e lo scultore non sono altro che fantasticarie, e ghiribbizzi.	Sch. De ſchilder en de beeldhouwer ſijn anders niet als lichtmiſſery en grillery.	Sch. . . . . Schilders, beelthouwers, ſy En zijn niet anders als lichtmiſſ", en grillery.
Li. Mi mancan pazzi in casa.	Ri. Al gecken genoegh.	Ri. Al gecken genoegh.
Ip. Lo alchimista saria al proposito, se il moto del suo cervello fermasse quel del mercurio.	Sch. Met den alchimiſt waer 't goed ding, indien de loſheit van ſijn hooft den Mercurius kon vaſtmaecken.	Sch. . . . . 'T waer goet dingh met de Alchi- (miſten Indien Mercurius maer vaſt te maken wiſte De loſheyt hares hoofts. 1)
Li. Cotesta professione va nuda e cruda.	Ri. Met dat volck is 't: den elleboogen door de mouwen, het hayr al door den hoedt.	Ri. . . . . Hoe gatet met dat goet? De nelboogh door de mouw, het hayr al door (de hoet.
Ip. Il mercante, che rifà le piazze coi suoi guanti in mano tramezzati di lettere, rade volte iscampa di riserrarsi in casa morto, o dal seppelirsi in chiesa vivo: dipoi è cosa strana lo avere a commettere il credito, e capitale alla discrezione dei venti, ed alla fede degli uomini.	Sch. De koopman, die windt op de beurs maeckt, met het wiſpelen van ſijn handtſchoenen en met ſijn vingers met brieven gelardeert, is gemeenlijck Cuilenburgh oft een papieren harnas ſijn voorlandt. Daerbeneven is 't een dol dingh ſijn capitael te vertrouwen op diſcrecy van de winden en beloften van de menſchen.	Sch. De koopman die wint maeckt met ſijn (hantſchoen te ſling'ren, Die met brieven lardeert ſijn mag're dunne (ving'ren, Die is gemeenlijck, betaelt hy niet contant, Hier Kuylenburgh of een ceſſy ſijn voor-lant: Daer toe iſt een dol dingh ſijn hooft-ſom te ge- (bieden In gunſte vande wint en trouw van and're (lieden.
Li. Questo non sapevo.	Ri. Dat wiſt jck niet.	Ri. Dat wiſt ick niet.

1) Hier heeft de berijmer geen weg geweten met den merkuur; en laat het *kwikzilver* niet ſtollen, maar raaskalt van Merkurius, die hoofden vast moet maken.

We hebben niet meer af te fchrijven, om de over-een-komst en de afwijkingen in 't oog te doen vallen.

Opmerking verdient nog, dat het allerlaatste tooneel van het ftuk in de uitgave der berijming *proza* is, het proza van Hooft — behoudends enkele domme fchrijffouten. »O, dan heeft Brederoô mogelijk het geheele ftuk afgerijmd, behalven het laatste tooneel," zal men misfchien zeggen. Dit is echter zeer onwaarfchijnlijk. Bleef er van het geheele ftuk, bij Breêroôs dood niet méer in vaers te brengen dan de 25 of 30 regels van het 18e Tooneel des 5en Bedrijfs, dan zoû Hooft in zijn brief niet fpreken van den afwerker, als van iemant, die »den Schijnheiligh voortrijmen foude" of »vóort foude doen rijmen" — dat is: verder berijmen zoû; dan hadde 't geheeten, 'de gene die het laatste tooneel nog even in rijm zal overfchrijven.'

Wie dus van den berijmden text van geheel het laatste gedeelte der komœdie de nederlandsche bewerker is, weten wij niet. Dit weten we — DAT BREDEROÔ HET NIET IS. Deze letterkundige-gefchiedbizonderheid is voortaan boven allen redelijken twijfel verheven. — We hebben het vroeger met korte woorden gezegd — we herhalen het uitdrukkelijk.

Adr. Blyenburch had Hooft gevraagd zijn »Schijnheiligh" eens te mogen hebben. Hooft wil niet gaarne aan dat verzoek voldoen. Hij wil die zaak, om den politieken invloed der kerkelijken, liever zoo min mogelijk roeren. Hij heeft bovendien eene goede reden om het Hs. niet over te zenden: want de gene, *die den »Schijnheiligh" verder berijmen zoude, die de berijming zoû afwerken*, heeft het nog onder zich. Dit zegt en fchrijft Hooft den 22n Apr. van het jaar 1622; dat is 4 jaar na Brederoôs dood. Daaruit blijkt, dat een deel althands van den thands afgewerkten »Schijnheiligh" niet door Brederoô berijmd is; en men zoû er fchier uit afleiden, dat Breêroô er niet veel aan gedaan heeft — daar men anders wellicht geen vier jaar na zijn dood nog op de voleindiging had behoeven te wachten.

Men leest, namelijk, in »P. C. Hooft Brieven. Beginnende

A° 1612. Eyndigende A° 1646. Diefrente en Copyen. Door zijn Eygen Handt Gefchreven. N° 33." berustende ter Amsterdamsche Stadsbibliotheek: »[dat] my V. E. fchrijven behandight [is] in 't gaen naer de veerfchuit van Amfterdam herwaerts,... is in den weghen geweeft om V. E. den Schijnheiligh te feinden: doch alleen niet. Want die hem voort foude doen rijmen heeft hem noch." Eerst ftond er: »die hem voorts rymen foude heeft hem noch"; maar dit is doorgehaald en veranderd als boven.

Die brief, gericht aan Adr. van Blyenburch, en waarvan wel twee koncepten in Hoofts verzameling gevonden worden, is gedagteekend »x. kalend. Majas MIↃCXXII," [1]) en [2]) »x kalend. Majas CIↃIↃXXII" (aldus); de daaraan voorafgaande zijn van 1 Feb. 1622 en 13 Feb. 1622. Er is dus geen twijfel aan, dat de onderwerpelijke brief niet vroeger, niet bij Brederoôs leven, gefchreven kan zijn.

Wie het nu is, die den »Schijnheiligh" »voorts rymen foude" moge niet bekend zijn: Brederoô, die er tot heden voor gehouden werd, moet ons ontvallen, en de »Schijnheiligh" kan dus, in zijn geheel, voortaan niet onder de ftukken gerekend worden, welke van Brederoôs pen zijn.

A. Th.

1) Fol. 160. 2) Fol. 160b.

WANDALISME EN PEDANTISME.

XII.

Men leest in de Zondagavond-editie des »Alg. Handelsblads" van den 11n Aug.

AMOTIE DER WESTERHAL.

Vele vrienden onzer nationale bouwkunst van het begin der XVIIde eeuw hebben met verwondering en leedwezen gezien, dat onlangs, in den stedelijken Raad, besloten is tot het »wegruimen" van het zoogenaamde »waaggebouw" op de Westermarkt. — De hoop, dat de Ed.-Achtb. Raad te-rug moge komen van dit voornemen, gelijk hij te-rug-gekomen is van de afbraak der Papenbrug, doet ons de vrijheid nemen, u deze regelen ter plaatsing in uw geacht blad aan te bieden. Uit de openbaargemaakte mededeeling van HH. Burg. en Weth. aan den Raad blijkt, dat het onderwerpelijk gebouw eenige herstellingen behoefde. Uit dezen hoofde vroeg men machtiging, het gebouw te laten afbreken, met de verklaring, dat 1°. »het een schoon stadsgedeelte ontsiert," en 2°. »er geene historische herinnering aan verbonden is." Wij nemen de vrijheid, die beide daar losjens heengeworpen stellingen te ontkennen.

Wij weten niet hoe een *schoon gebouw* een »schoon stadsgedeelte" zou kunnen ontcieren. 't Is minder hier de plaats, om in eene uitvoerige æsthetische bewijsvoering te treden, ten einde de schoonheid van het gebouw te doen vatten. Het zal genoeg zijn op te merken, dat het een charakteristiek voortbrengsel is van dien, geheel eigenaardig nederlandschen, voortreffelijken bouwtrant met geschakeerde gehouwen en gebakken steenen, waaraan wij hier ter stede o. a. de fraaye heerenhuizen op de Heerengracht over de Driekoningstraat en

het »Huis met de Hoofden" te danken hebben. Het onderwerpelijk gebouw is een van de weinige overgebleven proefstukken van een der merkwaardigste bouwstijlen, die op onzen bodem geheerscht hebben, toegepast op een openbaar gesticht. Het huiselijk en municipaal en tevens echt Nederlandsch karakter van het gebouw komen, bovendien, in aangenaam kontrast met de meer op vreemde modellen bestudeerde kunst van Hendrik de Keyser, gelijk die zichtbaar is in de Westerkerk. Waarom dan ook dit stadsgedeelte bij de voorgenomen wechruiming in het minste zou kunnen winnen, verklaar ik volstrekt niet te begrijpen. Tegen het hooggeroemd alignementssystema onzer nieuwere steden zondigt het gebouw immers ook niet, en heeft tot dus-verre niemant in den weg gestaan dan alleen den zoodanigen, die absoluut voor beginsel nemen dat een open plek fraayer is dan een bouwwerk.

Men zegt, er zijn geen historische herinneringen aan verbonden. Maar is het oprichten van zoodanig gebouw dan zelf geen historiesch feit? Wat wil men toch meer? Het gebouw spreekt van de aloude vrijheden, keuren en privilegiën der stad; van haar gildewezen en van haar krachtig gemeenteleven. Beneden (door hal, waag, keur- of ijkkantoor) vertegenwoordigt het gebouw de nijverheid, gelijk zij in aloude vormen werkte; boven (in de wachtkamer der stedelijke schutterij) herinnert het den gewapenden arm, de regeering, onder wier vleugelen de aloude nijverheid eene hoogte mocht bereiken als waartoe zij zich in den loop der krachtige XVII^{de} Eeuw verhief [1]).

Het wechbreken van de Hal op de Botermarkt heeft ons geen leed gedaan; wij zouden zonder veel rouw de plompe Waag ter dier plaatse evenzeer zien verdwijnen; maar voor het behoud van het gebouwtjen op de Westermarkt nemen wij het op; en *moet* het verdwijnen — wij vertrouwen dat het niet verdwijnen zal, zonder een nog wat meer afdoend protest dan deze bescheiden regelen. M.

1) Waarom, als men er geen ander gebruik voor weet, zoû men in de bovenverdieping geene verzameling van oude wapens- en verder krijgstuig aanleggen?

De bekende voorstanders der wechruiming onzer oud-nederlandsche gebouwen andwoorden, in de Zondag-avond-editie van 't »Handelsbl." v. 18 Aug., hierop als volgt:

»Vele voorstanders en vrienden van min kostbare en doelmatige verfraaijing onzer hoofdstad, hebben met het grootste genoegen gezien, dat onlangs in den stedelijken raad besloten is tot het »wegruimen" van het zoogenaamde »Waaggebouw" op de Westermarkt.

»Het verlangen, om den Ed. Achtb. Raad, als het ware op deze wijze, onzen dank te betuigen voor zijne krachtdadige en loffelijke pogingen om vooral zooveel in zijn vermogen ligt, nuttige verbeteringen, zoowel als doelmatige verfraaijingen aan te brengen, doet ons de vrijheid nemen u deze weinige regelen ook bij wijze van protest *tegen* het onder denzelfden titel in de Tweede Editie van Zondag jl. te vinden artikel, in uw geëerd blad ter plaatsing aan te nemen (!). Hoe *voortreffelijk schoon* anderen de bouworde (!) moge vinden, wij integendeel hebben ons altijd *geërgerd* aan dat gebouw, dat, zonder de minste belangrijke historische herinnering zijnde, met het volste regt gezegd wordt een schoon stadsgedeelte te ontsieren, en hoorden het bovendien door iederen vreemdeling van smaak nooit anders dan met den liefelijk luidenden naam van *abominable* bestempelen.

»In welke mate echter deze amotie tot de schoonheid der Westermarkt zal bijdragen, zal dan eerst goed op den voorgrond treden, wanneer ons oog eenmaal in plaats van dat *sombere gebouw* het *sierlijke gedenkteeken* van onzen grooten Bilderdijk ontwaart. Wij herhalen het daarom nog eens, dat de ophanden zijnde afbraak van het bewuste gebouw ons allezins verheugt en zonder de minste vrees, dat de Raad van dit besluit *zal* terug komen, willen wij, als naijverig op den luister en den roem van Amsterdam, ten slotte onzen vorigen wensch ontboezemen, dat op deze wijze langzamerhand al die gebouwen mogen verdwijnen, welke onze schoone hoofdstad in zoo vele opzigten nog ontsieren." JOHANNES.

Wij hebben hier niets op te laten volgen, dan dat ons de fchijnheiligheid zeer hindert, waarmeê men de zucht tot verwoesting onzer bouwwerken wil verbergen onder een gemeend of voorgewend verlangen om »sierlijke gedenkteekenen" op te richten. De wechruiming der Wester-Hal staat in niet het geringste verband met een monument voor Bilderdijk.

Dat er vreemdelingen zijn (misfchien de eene of andere *commis-voyageur*), die de hal »*abominable*" noemen, verwondert ons niet. In alle landen heeft men *weetnieten*. Dat die vreemdelingen hunne onkunde ten-toon-gefteld hebben voor »Johannes"— verwondert ons ook niet: *dis-moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es.*

Ons zijn vreemdelingen bekend, die die zelfde hal tot de zeer fraaye bouwwerken onzer ftad rekenen: dat zijn mannen als A. J. B. Beresford Hope, voorzitter der Engelsche archæologische »Society" en verweerder van de rechten der germaansche bouwkunst in het Parlement, Didron, hoofdredakteur der »Annales archéologiques", en Aug. Reichensperger, vertegenwoordiger der echte kunstbeginselen in het berlijnsche Huis der Afgevaardigden. Zoû het oordeel van deze »vreemdelingen *van fmaak*" niet eenige waarde hebben, tegenover dat van den franschen kapper of handelsreiziger die »Johannes" mag wijs gemaakt hebben, dat het gebouwtjen »*abominable*" was?

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN EN MUZIEK.)

„**GOTHISCHES MUSTERBUCH**, herausgegeben von **V. Statz und G. Ungewitter. Mit einer Einleitung von A. Reichensperger. Leipzig, T. O. Weigel, 1856.**" 1e Afl. fol., blzz. 18, platen XII. — Prijs *f* 4.— Het verwijt van onpraktiesch te zijn kan der edele Gothiek niet langer naar het voorhoofd geworpen worden; de Hemelinge heeft zich zoo menschelijk gemaakt als de meest œkonomistische behoeften 't maar vergen kunnen. Alle dagen worden er nieuwe bijdragen geleverd, die het idee vleesch en been verleenen; en eene overtuiging die de boeken tot dus verre niet algemeen hebben kunnen vestigen zal eerlang met de onwederstaanbare kracht van bezielde steenen het gemoed bestormen van wijsgeeren en bevolkingen: de overtuiging, DAT DE GOTHIEK DE RIJKSTE, DE UNIVERSEELSTE, DE STERKSTE, DE SCHOONSTE, DE GOEDKOOPSTE, DE REDELIJKSTE, BOUWSTIJL IS.

De samenwerking van den dichterlijken Statz en den meer huishoudelijken Ungewitter, onder voorlichting van den harmoniesch ontwikkelden en diep in de behoeften des levens ingrijpenden kunstfilozoof, den Raadsheer Reichensperger, moet ons wel waarborgen, dat het »Gothisches Musterbuch" een schat van bruikbare elementen voor de bouw- en beeldkunst onzer dagen bevatten zal. Er zullen vermoedelijk 15 afl. ingericht als de onderwerpelijke verschijnen. De acht eerste zullen bevatten:

HET ALFABET,
TRACEERINGEN IN STEEN,
SMEEDWERK,
NIËLLOOS,
GLASSCHILDERWERK,
ORNEMENTWERK, naar den verschillenden eisch der bouw-materialen.

Het tweede gedeelte:

BALDAKIJNEN (pinakels, niskappen, enz.),
DE BEER EN SCHRAAGBOOG,
DOOPVONTEN,
PREÊKSTOELEN,
TABERNAKELS,

ALTAREN,
PORTALEN,
GEWELVEN van allerlei aard,
CHOORGESTOELTEN,
VLEUGELALTAREN (triptyka),
PANEELWERK, enz.

De »Konst- en Letterbode" heeft het onlangs gezegd, en het is de waarheid: Reichenspergers kunstbeginselen zijn mijne beginselen; het zijn de beginselen van ieder die nog ernstig aan eene toekomst voor de kunst IN het Christendom gelooft. Ook op ons gebied (om eene beeldſpraak van doorluchtigen oorſprong te gebruiken) zal de eeuwig echte en kostelijke diamant der waarheid in de praktijk nog menige *facette* aanwinnen en gaan ſchitteren met een gloed, die zich al verder en verder zal uitſpreiden.

De arbeid der HH. Statz en Ungewitter zal modellen te-rug-geven van 1300—1525. Wij zouden iets meer puristiesch wezen; althands wij zouden het onderſcheid der vormen van de latere tijdperken bij de vroegere, opzettelijk willen aangeduid hebben. ALB. TH.

„CHRISTLICHE ARCHÄOLOGIE UND KUNST (Zeitschrift für), herausgegeben von F. v. Quast u. H. Otte. Leipzig, T. O. Weigel, 1856." Prijs p. jaar *f* 20.— 1tes Heft. — Een der beſtuurderen van dit nieuw gevestigd tijdſchrift, de kundige archæoloog, predt Heinrich Otte, heeft ons het »prospect" zijner onderneming toegezonden en de »Buchhandlung", die onze voorliefde kent, heeft ons het eerste »Heft", inhoudend zes quartobladen text en drie staalgravuren, ter bezichtiging geſteld. Deze aflevering houdt, onder andere kleine bijdragen, eene zeer belangrijke monografie der romaansche »Stiftskirche zu Essen" in, opgeluisterd met de noodige afbeeldingen. Onder de kortere mededeelingen merken wij een artikeltjen op over het oriënteeren der kerken. Wij hebben geen woorden om, zoo haast dit hoofdbelang van den katholieken kerkbouw ter ſprake komt, uit te drukken hoe innig ons de gedachte ſmart, dat, wanneer over tien of twaalf jaren het beſef van de ernstige wetten der ekkleziologie meer algemeen zal doorgedrongen wezen — honderden leeken en geestelijken, die warmen ijver en groote geldſommen aan den bouw van ongeoriënteerde kerken in onze dagen beſteed hebben en nog dagelijks beſteden, een kwellenden ſpijt zullen gevoelen de uitſluitende gepastheid en waardigheid der kerkrichting van het Oosten naar het Westen te hebben voorbijgezien of veronacht-

zaamd. De noodzakelijkheid van die richting, met of zonder lichte deviatie, is zoo diep geworteld in het geweten zelfs der anglikaansche ekkleziologen, dat ik, voor omtrent vier weken aan den Heer Beresford Hope mijne verwondering te kennen gevende, dat er in de engelsche handboeken zoo weinig over oriënteering gesproken wordt, ten andwoord kreeg, dat niemant in Engeland onkundig is van den goeden regel in dezen, en geestelijkheid en kunstenaars niet den minsten twijfel koesteren wegends zijne onschendbaarheid.

't Is verblijdend, dat in Engeland en Duitschland geen verschil van kerkbelijdenis den eenparigen archæologischen arbeid der christelijke kunstenaars en theoristen in het minste belemmert. De leden der redaktie van het hier aangekondigd »Zeitschrift" hebben dan ook vroeger, ter verspreiding hunner denkbeelden, gebruik gemaakt van het keulsche »Organ für christliche Kunst". Zij zullen in hun »Zeitschrift" gelegenheid vinden veel vollediger afbeeldingen en uitvoeriger artikels aan de voorwerpen te wijden dan in 't »Organ" het geval kan zijn; het »Zeitschrift" treedt waardig op naast de »Annales"; maar men zal het niet-temin der redaktie eenigszins euvel duiden, dat ze in haar prospektus, sprekend van de kunstbladen Duitschlands, het bestaan des »Organs" stilzwijgend schijnt te loochenen. Dat is een schuldig verzuim en nutteloos tevens: want het »Zeitschrift" kan zeer wel naast zijn voorganger het »Organ" in het licht blijven treden.

Wij wenschen dezer onderneming het beste succes, ook om den wille van den ijverigen uitgever Weigel, die zich met zoo veel onbekrompenheid der christelijk-archæologische zaak gewijd heeft. A. Th.

„O. L. VR. OP 'T STAEKSKEN te Antwerpen (1124—1481), door P. Génard. Antwerpen, Drukkery der Gebs Peeters. 1855." — Prijs *f* 1.25. — De Heer P. Génard, onderbibliothekaris van Andwerpen en sekretaris der kommissie voor de Gedenk- en Grafschriften [1]), heeft eene proeve geleverd van scherpzinnige geschiedverklaring, ook bij geringe hulpmiddelen. De fragistiek, die, in alle landen behalven in Holland, reeds sedert verscheidene jaren als leerboek voor de geschiedenis der architektuur en der kostuumkunde gebruikt wordt, levert ook hier den Heere Génard het kostelijk gedenkstuk, waarmeê hij de merkwaardige romaansche kerk van »O.-L.-Vr. op 't staeksken", de moeder van het tegenwoordig andwerpsch kunstwonder, herbouwt. De Heer Génard herbouwt

1) Zie hierachter blz. 445.

zijn kerk niet alleen, maar hij ſtoffeert haar; hij kleedt zijn outerbedienaars, hij laat ze handelen; hij geeft eene monografie vol leven en waarheid. 't Is treurig, dat dit ſchoon uitgevoerd en goedkoop boekwerk in Holland nog bijna niet verſpreid is. Geen gebrekkiger verkeer dan de boekhandel tuſſchen Noord- en Zuid-Nederland. A. Th.

„DER HERZOGLICHE PALAST VON URBINO, gemeſſen, gezeichnet und herausgegeben von Friedrich Arnold. Leipzig, T. O. Weigel, 1856. 1e Lief." — Prijs *f* 13,35. — De werkzaamheid onzer hoogduitſche ſtamverwanten verzaakt zich geen oogenblik. Daar trekt nu weêr een teekenmeester van de Koninklijke Saxiſche Akademie naar Italië en heeldt op 50 groot-folio teekeningen zoo ſchilderachtig als bouwkundig het bouwwerk af, waarin Hertog Federigo van Urbino de kunſtliefde der Monfeltriis als in haar glanspunt geboekſtaafd heeft. De arbeid der architekten Luciano di Laurana, Baccio Pintelli en Francesco di Giorgio, welke ten jare 1468 ten leven gewekt werd, om een paleis voort te brengen, dat een kleine zoo ſterke als elegante ſtad ſchijnt, waar de levenslust der fijnſte Renaiſſance de hand reikt aan de levenskracht van den middeleeuwſchen kasteelbouw, treedt in deze ſchoone uitgave met eene waardigheid aan den dag, die eer doet aan den bouwheer, maar vooral ook aan den Heer Arnold en den uitgever, den onvermoeiden Heer Weigel. De eerſte aflevering bevat 9 van de 50 platen, waarmeê het werk binnen twee jaren gekompleteerd zal zijn. De wijze van behandeling is volkomen genoegdoend; men ontvangt eene zoo trouw mogelijke voorſtelling van hoofdzaak en *détails*. Het is alles ſteendruk, maar zijne verſchillende hulpmiddelen — de lijnſnede, de ſteenhartseering, de kleurendruk — zijn met de meeſte gepaſtheid overal aangewend. De eeuwig te-rug-keerende klacht bij het zien van dien buitenlandſchen kunſtijver is altoos: waarom heeft Nederland *niets* van dat alles? Aan geld ontbreekt het niet; we geven *f* 20.000 voor éene ſchilderij. R.

„DE KUNSTKRONIJK", XVIIIe Jaargang, onder Redaktie van T. van Westrheene, Wz., N° 11, 12, 1856. — Prijs p. jaar, met een lot in de ſchilderijverloting, *f* 10.— Wij verheugen ons dat een recht goed nummer der »Kunstkronijk" ons aanleiding en vrijheid geeft met ingenomenheid dit tijdſchrift te beſpreken — het eenige, dat tot heden ſlaagde in het opzet om gedurende verſcheiden achter-een-volgende jaren over ſchoone kunst in ons vaderland te handelen. Voortgekomen uit de dusgenoemde »Maatſchappij" die dezer belangen vertegenwoordigen wilde

en die het bewijs leverde, dat ijver in den direkteur eener inſtelling niet voldoende is om haar een duurzaam leven te verzekeren, indien zij elders geen genegenheid voor zich weet op te wekken — heeft het tijdſchrift verſchillende voogdijen beleefd. De Heeren Van Weerden, Calisch, Withuys, De Bull, Van den Bergh & Van Lennep hebben beurtelings getracht aan het lokaas der ſchilderijverloting, of dusgenoemde »associatie met premiën" een kunstkronijksinhoud toe te voegen, die wat waardigheid bijzett'e aan het altoos eenigszins lage charakter eener kunstbevordering door verloting. Minder en meer hebben de verſchillende redakteuren getracht eenig æsthetiesch ſchoon in hun orgaan te doen uitſchitteren: het zij, bij uitzondering, door de verkondiging der leer, door het verhaal der historie, of, nog al menig werf door het leveren van letterkundige opſtellen, die, op hunne wijze, de kunstſchoonheid, vaak mager genoeg, te vertegenwoordigen hadden.

Sedert den aanvang dezes jaars is nu de Heer van Westrheene medeeigenaar en redakteur der »Kunstkronijk" geworden. Dit belooft goeds; de Heer Westrheene is gewis een der best onderleide onzer tal.... *arme* nederlandsche ſchrijvers over ſchoone kunst, en hij is daarbij een vlijtig, naauwkeurig en verplichtend Redakteur. Als nu het publiek den verkeerden weg maar niet weêr bepaald op wil, en eeuwig en eeuwig een ſlecht vertaald ſlecht romannetjen, uit parijzer feuliëton-pen gedropen, verkiest boven elken arbeid van ernstiger aard — dan biedt de direktie van den Heer Westrheene, — wien voor zijn tijdſchrift het gebruik van goede lithografiën en van de geheele houtsneê-*atelier* zijns vennoots, den Heer Sijthoff, openſtaat, — blijkbare kansen van kunstvoordeel aan. Wij hopen van gantscher harte, dat deze kansen tot verwezenlijking mogen leiden. Wij vestigen de aandacht onzer lezers op de aflevering, die voor ons ligt.

Zij bevat een geestig literariesch opſtel van Mev. van Calcar, een artikel van Dr Beynen over de opening der graftombe van Rafael, een kort verhaal van de dood van Adr. Brouwer, door J. .....s, en eene reeks kunst-berichten. Twee ſteendrukken naar eene ſchilderij van laatstgenoemden ſchilder en naar eene fraaye teekening van J. Spoel, luisteren dit nommer op. Het verheugt ons dat Mev. Calcar een meer onafhankelijke kunstleer is toegedaan, dan wij, uit vroegere ſchriften van haar, zouden opgemaakt hebben. Zij beweert te-recht »die hartstogtelooze brave mannetjes en vrouwtjes met hunne getuigſchriften van »goed burgerlijk zedelijk gedrag" op de borst — die bewegingloze kapſtokken, waarop de gansche deugden-garderobe te luchten wordt gehangen, heb-

ben aan de diepere opvatting van waarachtige zedekunde even veel kwaad gedaan, als aan den kunstzin en den ſmaak des volks. Het optreden van eene onbeſchaafde vrouw, in hare wilde goedhartigheid, van eene verwoede wangunstige... of van eene doorſlepen intrigante of roekeloos ligtvaardige, als wij ſchetsten, zal dien afkeer wekken, welken wij elk nadenkend lezer wenschten in te ſtorten"; maar zij hoede zich voor overdrijving. De raadzaamheid der ſchildering van het kwaad tot beginsel te verheffen, is gevaarlijk.

Het artikel van Dr Beynen geeft een geregeld verſlag van de lotgevallen der ſtoffelijke overblijfselen van Rafaël, toegelicht door eene nette afbeelding. Men weet, dat men langen tijd in de Akademie van S. Luca te Rome een doodshoofd bewaard en vereerd heeft, dat ieder voor het hoofd van den »godlijken" Urbiner hield. Göthe, die anders niet onvoorwaardelijk ingenomen was met reliquiën, en tien keer zijne ſchouders ophaalde over de uitingen der devotie, tegen dat hij er één keer hulde aan deed, ſchreef er het volgende van: »Ein trefflicher Knochenbau, in welchem eine ſchöne Seele bequem ſpazieren konnte... Ein wahrhaft wundersamer Anblick! Eine so schön als nur denkbar zusammengefasste und abgerundete Schaale, ohne eine Spur von jenen Erhohungen, Beulen und Buckeln, welche ſpäter an andern Schädeln bemerkt, in der Gallischen Lehre zu so mannichfaltiger Bedeutung geworden sind. *Ich konnte mich von dem Anblick nicht losreissen...*" (»Ital. Reise", aangeh. door Beynen). En zie ten jare 1833 wordt daar het wezenlijk lichaam van Rafaël ontdekt, en dat lichaam heeft, zoo als 't behoorde, zijn hoofd! De andere ſchedel, de door den ongeloovigen Göthe bewonderde en bezongene, kwam toe aan den zeer aanſpraaklozen inſteller eener kunstbroederſchap onder Paus Paulus III, Desiderio d'Adjutorio. Zoo gaat het, wanneer men voor een keer ook eens als *de anderen* doen wil en men is daar niet in thuis — dan maakt het eenvoudigste bekkencel den wijsgeer beſchaamd.

De »Kunstkronijk" noemt zich thands »Orgaan der Maatſchappij *Arti et Amicitiæ*". Als dit niets meer zal beteekenen dan dat de »Kunstkronijk" de cirkulairen, programmen, enz. der Maatſchappij vroeger dan andere bladen zal kunnen herdrukken, dan hebben wij er niets tegen: maar het *orgaan* eener kunstenaarsmaatſchappij te wezen, beteekent iets hoogers, en wij wisten niet, dat »Arti" eene geloofsbelijdenis had, die voegzaam door de »Kunstkronijk" zoû kunnen worden voorgeſtaan. Hoe dit zij — wij hopen dat het tijdſchrift volharden moge op den thands ingeſlagen weg; dan zal het niet ſlechts een goedkoop kunst-

blad zijn, dat toch nog zoo wat vertooning maakt, maar eene wezenlijk kunstbevorderende onderneming, waarin den deelhebbers voor een geringen inleg veel ſchoons en wetenswaardigs wordt medegedeeld. Dit moge de Heer Westrheene er aan beleven, daartoe moge hij met vrucht werkzaam zijn! M.

„**GRAF- EN GEDENKSCHRIFTEN DER PROVINCIE ANTWERPEN.**" Afleveringen van 4 vel druks, in folio, text en houtſneden. Antwerpen, Hendrik Peeters. Prijs p. afl. frc. 1. — voor België, frc. 1.50 voor het buitenland.— „**GRAF- EN GEDENKSCHRIFTEN DER PROVINCIE OOST-VLAANDEREN.**" Afleveringen van 3 vel druks, text met houtſneden, ook vervangen door ſteendrukken. Gent, L. Hebbelynck. Prijs p, afl. frc. 1.50 voor België, frc. 2. voor het buitenland.— Dat zijn twee ſchoone ondernemingen, beſtemd om aan de ſtudie der heraldiek, der genealogie en aan de geſchiedenis der oude kunst, veel dienst te bewijzen. Het uitvoerend komiteit voor Andwerpen beſtaat uit de Heeren T. Teichmann, Gérard Le Grelle, P. Génard *Sekretaris*, P. Th. Moons van der Straelen, Leo de Burbure, Louis de Vinck, F. H. Mertens, Ch. Nelis, J. G. Smolderen, Gust. van Havre, Th. van Lerius, C. Verduyn, en P. Visschers: voor O.-Vlaanderen, uit de HH. Ph. Blommaert, B^on^ de St Genois, Victor Gaillard, Eugeen Herry, Ph. Kervyn van Volkaersbeke, Bon Henry Surmont. Men ziet uit deze naamlijst, dat de zaak in goede handen is. Al te weinig werk heeft men tot dusverre gemaakt van de geſchriften en andere bizondere kenteekens in en aan gebouwen. Honderden grafbeelden, in hunne met onvergelijkelijke trouw en volledigheid uitgedrukte kostumen, lagen voor de beſchouwing en ſtudie onzer geſchiedſchrijvers en ſchilders van de latere eeuwen bloot; en toch begint de kennis van het middeleeuwsch kostuum in onze dagen pas veld te winnen; toch vergaapt men zich nog heden aan den *moyen âge panaché* van De Marchangy, Creuzé de Lesſer en Walter Scott, ja van de duitsche romanschrijvers en dramatisten van het laatst der XVIIIe Eeuw. Duizenden geſlachtslijsten met de betrokken wapens lagen in onvergankelijk ſteen in de vloeren onzer kerken te lezen — en hoe weinig werks is er nog van de toch vaak zoo belangrijke geschiedenis der vaderlandsche familiën gemaakt! Mogen de kostelijke en toch goedkoope werken, hier aangekondigd, met hun neêrlandschen en franschen text, en zuivere afbeeldingen, niet slechts van wapenen, maar van geheele graftomben, ja van geſchilderde vensters enz. er het hunne toe

bijdragen, om in de genoemde leemte te voorzien. En mocht men eerlang ook in Noord-Nederland tot de uitgave van zoodanig werk overgaan. — Van het andwerpsche ziet reeds een deel van 500 bladz. met c^a 1500 graffchriften het licht. A. Th.

„**ENTWICKLUNGS-GESCHICHTE DER FRANZÖSISCHEN TRAGÖDIE** vornehmlich im XVI. Jahrhundert, von Adolf Ebert; Gotha, Perthes, 1856." Blz. 234, VIII. Prijs *f* 2.70. — Deze lettergefchiedftudie loopt voort tot Corneille. Belangrijk is de fchildering der twee elementen in dezen grooten dramatist en der eindelijke zegepraal van de akademische regelen. De fchrijver is in de eerste plaats historikus; flechts in de tweede-kunsttheorist; dit komt zijner onpartijdigheid ten goede: zijne ftem is eene der weinigen (van wie gezegd mogen worden de beweging der laatste veertig jaren beoefend te hebben), die recht doen aan de fransche »tragédie", die haar niet even diep verwerpen als zij eenmaal heroïesch hoog boven alle kunst-*genres* is opgevijzeld. Hij geeft ook bij anticipatie, daar Vischers »*Aesthetik der* LITERATUR" zich fints 12 jaar laat wachten, zijn richtingsverfchil met den nieuwsten æsthetiek-ontwerper, den tubingschen hoogleeraar, aan. Dit boek is onmisbaar, voor al wie gerechtigd wil zijn een oordeel te vellen over de belangrijke vraagftukken, die zich op het gebied der dramaturgie voordoen, en die op het punt zijn geweest onder eene algemeene Shakefpere- en Göthe-vergoding verftikt te worden. K.

„**MUSIK U. POESIE** (Die Gränzen der). Eine ftudie zur Æfthetik der Tonkunft von Aug. Wilh. Ambros. — Prag, Heinrich Mercy. 1856. Blzz. 187 en X. — Prijs *f* 1,60. — Een boeksken vol zins. Wien het vlijt nagenoeg 1 cent per 12mo-pagina voor kunstfilozofie te betalen, onthoude zich het genoegen niet het te hebben en te genieten. De muziek, in zonderheid in hare fterke analogiën met de eveneens op zelfvermenigvuldiging, fpiegeling en *Umbildung* berustende architektuur, en in hare verhouding tot de poëzie, wordt er met diepte en rijkdom van denkbeelden in behandeld. De Heer Ambros voert ftrijd tegen de vormvergoders; hij is theïst, en offchoon zijn godsdienstftelsel niet volledig geformuleerd wordt in dit boeksken — blijkt het genoeg van eeuwige waarheid ontgloeid te zijn, om den fchrijver te beletten in de inkonsequentiën van Göthe te vervallen: »Göthe, der erft feinen dythirambifchen Auffatz über der Strafzburger Münfter ausbraufte, um zehn Jahre fpäter »Gott zu danken, dafz er die Blumenzacken, die

Tabakpfeifenſäulchen und die auf Kragſteinlein kauzenden Heiligen auf ewig los ſei" — was doch ſo ſeine Richtigkeit nicht hatte, wie die aus dem Jahre 1814 (wo ſich das Gewimmel der griechiſchen Götter nicht mehr überall vordrängte) herrührenden »Herbſttage im Rheingau" beweiſen, in welchen ſich der Altmeiſter mit den »kauzenden Heiligen" doch wieder einläſzt (Ambros, S. 183). En toch — de Heer Ambros onderſchrijft niet Statz' devies: »Ewig treu der Gothik" en waardeert Göthe.

— L. —

„LITAUISCHEN SPRACHE (Handbuch der) von Aug. Schleicher, I, Grammatik. Prag, 1856. Calve'sche Buchhandlung." — Prijs *f* 4. — Wij hebben de taalkunde buiten de »Warande" moeten ſluiten; dit belet onzen wandelaars echter niet nu en dan een plank over de grensſloot te werpen, en ook in gene heerlijke beemden eens een uitſtap te maken. Wij vinden althands vrijheid genoeg om de vrienden van ſchoone vormen op dezen rijken ſchat te wijzen, door Dr Schleicher, in een zevenjarigen arbeid, uit den vollen en ſchier nog ongerepten ſchoot des volkslevens bij-een-gebracht. Dat is *faire de l'archéologie avec les monuments* en niet met gedrukte boeken; dat is niet boeken met boeken maken; het anker op ſleſchen tappen: maar dat is de druiven zelf persen en nieuwen wijn winnen. Een tweede deel zal niet alleen het grammatiesch æsthetische der lithauer ſpraak, gelijk dit, aan het licht brengen, maar het volksleven, de geestesrichting, de zeden ſchetsen, gelijk zij zich in hoogst ſchilderachtige taalvormen uitdrukken. Eere zoo veel onvermoeide ſtudie, waarvan onze akademische pantoffelgeleerden nog maar geen denkbeeld kunnen krijgen. Het »litauisch" »an ort und ſtelle" te leeren, gelijk Dr Schleicher het noodig had, maakt »entberungen und mühsalen" noodig, »von denen der culturmensch unserer tage in der regel kaum eine anung hat, denn das litauische ist im südlichen sprachkreisze nur noch in der hütte des armsten bauern an zu treffen. Doch die grosze freude, die herlichen formen diser sprache in lebendigem gebrauche zu vernehmen, liesz mich jene mühsale leicht ertragen." Onze goede Siegenbeken en Weilanden, op 4000 nederlandsche ſcholen nog altoos blindelings nageſchreven, zullen zich omkeeren in hunne respektieve kisten, vernemende dat de dwaasheid nu al zóo ver gaat van de ſchoonste taalvormen in de armste boerenhutten te gaan zoeken, taalvormen, God weet, van vóor de uitvinding der boekdrukkunst en de gezegende verlichting der XVe en XVIe Eeuwen! K. T. D.

MENGELINGEN.

BERICHTEN, WENKEN, VRAGEN, BRIEFWISSELING:

ERNST EN SCHERTS.

WEDSTRIJD TE RIJSEL. — De christelijke archæologische tijdſchriften zijn vol van den te Rijsel gevoerden prijskamp. De Graaf de Caulaincourt, ſekretaris der rijselsche Kommisſie »pour l'œuvre de N.-Dame-de-la-Treille" heeft de goedheid gehad ons een exemplaar van het »Compte-rendu du Concours" toe te zenden. Men weet welk een goed gevolg tot heden de gelofte gehad heeft, »que les pieux habitants de Lille ont fait", zoo als de Heer de Contencin, Direkteur-Generaal der Eeredienſten en Voorzitter van den Raad van beoordeeling, zich uitdrukt, »dans un de ces mouvements d'enthousiasme religieux où le zèle surabonde, pour ainsi dire, et s'épanche en manifestations extérieures." »Het is misſchien voor het eerst ſedert vele eeuwen," zegt de Hr de Contencin, in de gedenkwaardige vergadering van 13 April, waar al wat Rijsel aanzienlijks heeft en ook de mindere ſtand talrijk vertegenwoordigd was, »het is voor het eerst, dat eene geheele bevolking, zonder anderen ſpoorſlag dan zijne Godsvrucht, zonder andere leiding dan zijn vertrouwen en zijne opofferingszucht, over-een-gekomen is de grondſlagen eener ſtichting te leggen, wier belangrijkheid en wier luister met de ſchitterendste kunstſcheppingen der Middeleeuwen om den voorrang zal ſtrijden." Zeer opmerkelijk is in 't geheel het charakter van oprechten Godsdienstzin, dat de geheele inrichting en al de handelingen van het »OEuvre de N.-Dame" kenmerkt: trouwens de vrouwen, aan welke Frankrijk, door Gods genade, 't behoud der Godsdienst te danken heeft, zijn ook hier »patronnesses" van dit ſchoone werk.

Men weet, dat de eerste prijs is weehgedragen door de Heeren Henry Clutton en William Burges van Londen. Men prijst zeer algemeen het ikonograſiesch gedeelte hunner ontwerpen. Voor ons — offchoon de verſchillende plannen hier nog niet bekend zijn — zouden we, op de beſchrijvingen af, ons waarſchijnlijk voor Georges Edmund Streets ontwerp hebben moeten verklaren — en zelfs dat van Vincent Statz meer dan, door den Raad van beoordeeling geſchied is, op den voor-

grond geplaatst hebben: wij verklaren ons groote vrienden van den bakſteen, *en vooral wanneer hij, gelijk hier het geval was, in het programma verlangd werd.* Men is te-onvrede, dat de Raad dit te veel uit het oog heeft verloren. Daarentegen zijn de Engelschen, die geen zitting in dien Raad hebben gehad, en niet-te-min de twee eerste prijzen hebben behaald, verſtoord, dat men het ontwerp Clutton en Burges wel bekroond heeft, maar te Rijsel voornemens ſchijnt gebruik te maken van de vrijheid, die men zich heeft voorbehouden, om de uitvoering van het werk aan een fransch architekt op te dragen. Ook de Heeren Didron en Reichensperger, leden van den Raad van beoordeeling, keuren dit beſluit, of dit voornemen van de Rijselsche Kommisſie zeer af.

Wij laten hier de lijst volgen der bekroonde mededingers:

1e Prijs: Frcs. 6000: Kenſpreuk FOEDERIS ARCA: Henry Clutton & William Burges, van Londen. Indien bepaald blijft dat deze Heeren de kerk niet bouwen, ontvangen zij bovendien eene premie van frcs. 6.000.

2e Prijs: Frcs. 4.000: QUAM DILECTA TABERNACULA TUA DOMINI VIRTUTUM: Georges Edmund Street, van Oxford, ſchrijver van verſchillende werken over het gebruik van bakſteen, marmer, de glasſchildering en de *kleur* in de bouwkunst.

3e Prijs: Frcs. 3.000: L'ECLECTISME EST LA PLAIE DE L'ART: Jean-Baptiste Antoine Lassus, bouwmeester van het Goevernement, te Parijs. Aan dit ontwerp wijst de Heer Didron, voor het zuiver architektoniesch gedeelte, den palm toe.

1e Gouden medalje: DIEU EN SOIT GARDE: Henri Eugène Leblanc en Louis Auguste Reimbaut van Reims, en Emeric Venszlmann van Parijs.

2e Gouden medalje: ZELUS DOMUS TUÆ COMEDIT ME: Lodewijk de Curte van Gend, en twee medearbeiders, waarvan een thands bekend geworden is — Aymar Verdier te Parijs, en de andere vermoed wordt te zijn de Hr Letureq.

3e Gouden medalje: O CLEMENS, O PIA, O DULCIS VIRGO MARIA: Vincent Statz, van Keulen.

1e Zilveren medalje: IN VERITATE CONFIDO: Isaac Holden en Zoon, Manchester.

2e Zilveren medalje: SPES: Cuthbert Brodrick, van Hull.

3e Zilveren medalje: AD ÆTHERA TENDENS: George Evans en Richard Popplewell-Pullan, van Londen.

4e Zilveren medalje: DEUS ADJUVET: Leroy, van Rijsel.

Loffelijke vermeldingen *ex æquo:*

NISI DOMINUS: George Goldye, van Sheffield.

SI PARVA LICET COMPONERE MAGNIS: Georges Adelmard Bouet, van Caen.

Andere loffelijke vermeldingen, alfabetiesch gesteld:

CE MONUMENT SERA L'EXPRESSION D'UNE GRANDE PENSÉE D'ESTHÉTIQUE CATHOLIQUE. Charles Arendt, architekt van het Goevernement, te Grevenmacheren.

SANCTA MARIA SINE LABE CONCEPTA: August Ottmar Essenwein, van Carlsruhe (fchrijver over de kerken van Holland).

QUATRE TRÈFLES: Ferdinand Kirschener, architekt van het Goevernement, te Weenen.

DUM SPIRO SPERO: James Lyndon-Pealey, van Birmingham.

I H S: JOHANN MÜLLER, architekt van den Keulen-Mindenschen fpoorweg, van Keulen.

EXCELSIOR: John Robinson, Londen.

SOLI DEO GLORIA: Ferdinand Stadler, van Zurich.

De een-en-veertig ingezonden ontwerpen verklaart de Kommisfie afkomstig te zijn uit de volgende rijken:

Uit Frankrijk (4 bekroond).		15
» Engeland 14	Groot-Brittanje (8 bekroond).	15
» Schotland 1		
» Rhijn-Pruisen. 3	Duitschland.	7
» Baden . . . 1		
» Oostenrijk . . 1		
» Hanover . . 1		
» Silezië . . . 1		
» Noord-Nederland.		1
» Luxemburg		1
» Belgiën		1

R.

KERKBEELDEN EN KERKGEWADEN IN LIMBURG. — Volgends den »Courrier de la Meuse" hebben de Heeren Cuypers & Stoltzenberg van Roermond weder den palm wechgedragen op de onlangs te Maastricht gehouden ten-toon-ftelling van nijverheidsvoorwerpen; waar, derhalve, gelijk het behoort, de SCHOONE nijverheid niet was uitgefloten. Wij zien met het grootste genoegen, uit het openbaar gemaakte verflag, dat ook de Heer Stoltzenberg voor zijne ten-toon-geftelde paramenten den ftijl der Middeleeuwen geraadpleegd heeft: »Il s'inspire, zegt de »Courrier de la Meuse", »aux chefs-d'œuvre que la broderie a produites, avant que la Renaissance ne l'eût ternie par son souffle profane. Nous ne parlons pas du fini de la broderie proprement dite, ni du choix des cou-

leurs." Wij hebben geen woorden van lof genoeg voor den Heer Stoltzenberg, indien, waar wij niet aan twijfelen, dit oordeel juist is. Wij weten hoe diep de fmaak voor die wanvormige, onplooibare kerkgewaden der *Renaissance* heeft wortel gefchoten, en wij wenschen van gantscher harte, dat de Heer Stoltzenberg in zijn ftreven ten goede dien fteun van de Eerw. nederlandsche Priesterfchap ontvangen moge, dien elke poging tot herftelling in eere der christelijke kunst verdient. — De Heer Cuypers heeft, op genoemde ten-toon-ftelling, onder anderen een Calvarieberg in eikenhout gehad, die met dat zelfde talent gepolychromeerd moet zijn, dat door de engelsche en fransche kritici zoo zeer geprezen is.

Wij kunnen geene enkele gelegenheid ongebruikt laten om onze nederlandsche Geestelijkheid op het hooge belang te wijzen, dat er voor ons in gelegen is een man als dezen voortreflijken jongen kunstenaar, in ons midden te hebben. Als architekt is de Heer Cuypers doordrongen van de kunstbeginselen, die thands in alle befchaafde landen van het westersch Europa door de uitftekendste christen theoristen en bouwmeesters gehuldigd worden. De Heer Cuypers is niet van de genen, wier gebrekkige kennis van de Gothiek hun gemakkelijkheidshalve verklaren doet, dat men, eene kerk bouwende, voor onzen tijd iets beters dan de meesterwerken van 1300 kan fcheppen. Soliditeit, waarheid, eenvoud, grootschheid, ziedaar wat de gothische ontwerpen van den Heer Cuypers kenmerkt. En denkt men mogelijk, dat die fchoone ontwerpen kostbaar in de uitvoering zijn? — Raadpleeg, ter huidige Amsterd. Ten-toon-ftelling, het model van de kerk, die voor de parochie van Wijk-Maestricht gebouwd wordt. Dat is eene groote kruiskerk, in de heerlijke Gothiek van de tweede helft der XIIIe Eeuw; eene kerk gemaakt van de beste materialen, en die in 't geheel *f* 75.000 kosten zal [1]). Men moet van geen *dure* fchoonheid fpreken. Het leelijke is duur; de ftukadoor, zijn pleister, zijn witsel, afgieten, het aanplakken — knoeyen is duur; goede, hechte, zuivere kunst is goedkoop.

Wij zijn in ons gunstig oordeel over den Heer Cuypers eenftemmig met de beste buitenlandsche archæologen. In dit oogenblik houdt men zich in zijne werkplaatsen bezig met de vervaardiging van verfchillende voorwerpen van gewijde kunst hem aangevraagd door den Heer Didron te Parijs.

---

1) Wij wenschen den Zeer-Eerw. Heer van Laer van harte geluk, dat hij, voor zijne oude kerk, wier verdwijning wij (helaas, geleerd door treurige ondervinding) beklaagd hebben (D. Warande", I, 81, 375) — bevreesd als wij waren voor de plaatsvervanging door banketbakkers-gothiek — een veel fchooner werk in ruil zal ontvangen.

Op de limburgsche ten-toon-ſtelling zijn 18 loffelijke vermeldingen, 24 bronzen medaljes, 24 zilveren en 4 verguld zilveren toegewezen. Van die 4 hebben de Heeren Cuypers en Stoltzenberg er 2 behaald.

M.

MIDDELEEUWSCHE DRAMATIEK.— Men zegt, dat alle landen hunne revolutie moeten hebben; men vergelijkt dat ſchier bij de noodzakelijkheid voor alle mannen, die niet als kinderen zullen blijven ſpreken, dat zij een tijdperk van »den baard in de keel" moeten doorleven. Spanje ſchijnt, in onze dagen, dat weinig vrolijk ſchouwſpel te moeten aanbieden. Het liberalismus heeft er de hoofden een weinig van ſtreek gebracht. Tot dus verre hadden op de ſpaansche tooneelen de godsdienstige dramata zich gehandhaafd. Thands echter heeft de regeering die vertooningen verboden. Men weet niet recht, of hare naïeviteit het rationalisme der regeering ergert, of dat eenig vroom gevoel (naar haar voorgeven) daardoor geërgerd wordt. Hoe 't zij — Spanje, dat zoo lang zijnen riddergeest, zijner vroomheid, en zijnen ſymbolischen zin getrouw is gebleven, verkeert thands in een altoos eenigszins belachlijk overgangstijdperk — zoo'n tijdperk, waarin de opgeſchoten knaap zijn korte broekspijpen en mouwen wil doen vergeten door zijn bluffen, vloeken, bitterdrinken en tabakrooken: het zal het echter te boven komen, zoowel als Frankrijk. Voor niet lang geleden dreef men in Parijs met het heiligste den ſpot: thands, heeft men, in den laatsten winter, voor een eerbiedig publiek, drie maanden achter-een, op den ſchouwburg *de l'Ambigu-Comique* »le Paradis perdu", de Schepping, Val, en Zondvloed vertoond. In Wallizerland heeft men de ſedert eenige jaren afgeſchafte vertooning der Geboorte van den Zaligmaker hervat, onder den toevloed eener talloze uit alle oorden ſaamgekomen menigte. H.

"DIETSCHE WARANDE".

1856. N°. 5 : Septembre et Octobre.

UN NOUVEAU MONUMENT NÉERLANDAIS.

LA somme qui est portée au budget du royaume des Pays-bas pour l'entretien des «MONUMENTS HISTORIQUES» s'élévait, en 1855, au chiffre remarquable de fl. 1000.— je dis: — mille florins argent courant d'Hollande. *Ex ungue leonem* — c'est à dire, jugez d'après cette donnée de la disposition du gouvernement et des représentants de notre État, envers l'art existant et l'archéologie naissante. Cependant vous vous tromperiez étrangément si vous concluïez de ces mille florins que les gens en place, *the nobility and gentry of this country*, seraient sans entrailles pour la décoration de nos villes et pour la célébration de mystères nationales. La parure de nos cités et de nos campagnes se hérisse en pieux de lanternes et de télégraphes sveltes et gracieux, se «rebouche» en temples grecs de toute espèce, pour servir de bourses, de portes, de debarcadères, d'universités, d'églises, s'étend docilement en ligne droite, emportant les tours, les remparts, les maisons, les arbres et les prés, pour laisser passer les voitures à vapeur et les piétons. On est fort dans la confection des plaines, des places, des cours de toute espèce, des toits applatis, des corniches, de tout ce qui est uni, plat, horizontal, de tout ce qui relève du niveau, pour ne pas dire du néant. On raffole du plaisir d'abattre des édifices, afin de gagner des espaces pavés. Le conseil communal d'Amsterdam a décreté la démolition d'un joli bâtiment de 1620 [1]), un des rares spécimens de notre architecture en brique rouge et en pierre peinte que MM. Reichensperger, Didron et Beresford Hope ont tant admiré, quand ils nous ont fait le plaisir de visiter notre bonne ville d'Amsterdam. On n'aime pas les vieilleries. Un homme d'esprit vient de féliciter l'administration (dans le «Handelsblad») du courage avec lequel elle abat tous les anciens édifices, qui, à ce que assure ce monsieur, sur la foi d'un français (voyageur en nouveautés?), sont «abominables». En compensation on nous a fait don d'un monument tout neuf. Cette ville, qui tient à sa solde un directeur de théâtre, pour développer le goût national par des chanteurs allemands et italiens et par des danseuses de Madrid ou de Paris, cette ville qui n'a pas cinq cents florins pour réparer un monument éminemment caractéristique de 1620, cette ville qui vient de doubler les impôts et qui, en infligeant cette calamité à ses citoyens, court le risque de hâter sa perdition, vient de faire le simulacre d'une capitale fort-à-son-aise. Elle a contribué quelques milliers de florins pour qu'on ornât sa place prin-

1) Cependant tout espoir n'est pas perdu que le collége municipal revienne de sa résolution.

cipale d'un monument, à l'honneur.... des événements de 1830 et 1831. Après que, par la réorganisation des relations commerciales, par la mise en correspondance des chemins de fer, par les congrès de littérateurs, de libraires et de statisticiens, on a tâché de rattacher socialement les liens nationaux, qui avaient été rompus politiquement par la révolte de 1830 et par la guerre qui l'a suivie, on va ériger un monument qui répète, pour l'édification «DU CONTEMPORAIN ET DE LA POSTÉRITÉ», les cris d'il y a vingt-cinq ans «AUX ARMES!» et «EN AVANT!» Ce sont les héros de 1830 et 1831 eux-mêmes qui se sont chargés de cette besogne; et certes, si les intéressés n'avaient pas embrassé cette cause, il y aurait eu lieu à craindre qu'on n'en eût rien fait.

Le monument, comme œuvre d'art, traduit bien la pensée des fondateurs. C'est une espèce de pilier, de silhouette heureuse, bâti sur un plan octogone et surmonté d'une statue, représentant la Concorde. Le soubassement rappelle la *tombe* des victimes; les flancs du pilier qui s'amortissent en pignons, du milieu desquels se dégage le piédestal de la statue, sont couverts de bas-reliefs et d'inscriptions. Au bas du monument coule une fontaine d'eau de source, qui, si elle peut être rendue pure et fraîche, sera un grand bien pour la ville, où, pendant des siècles, on n'a eu que de l'eau de pluie. Le monument fait honneur aux talents architectoniques de M. Henri van Elven, et le jeune artiste a été dignement secondé par M. Royer, qui a bien voulu se charger de faire les modèles pour les bas-reliefs, et de composer et d'exécuter la belle statue en pierre d'escausinnes, dont le faisceau de haches, la corne d'abondance et le casque représentent évidemment l'intensité et les fruits de cette «Concorde armée» que le roi Guillaume Ier a opposée à l'insurrection de 1830.

Les orateurs qui ont pris la parole, à l'inauguration du monument, ont assuré que la Hollande a vaincu dans la lutte avec la Belgique; mais que du reste, comme il convient au vainqueur, nous n'en voulions plus du tout aux vaincus: nous leur pardonnons généreusement; et l'un des orateurs a dit qu'effectivement il en appelait aux fondateurs du monument pour déposer le témoignage que ce monument était consacré EXCLUSIVEMENT à la concorde, à l'union, à la confraternité de la Belgique et de la Hollande; l'autre a assuré que ce monument devait être une «GARANTIE» pour les Néerlandais des anciens Pays-bas autrichiens qu'il n'existait plus aucune animosité, point de rancune, plus aucune antipathie entre eux et les Hollandais.

Cette explication du monument était aussi neuve que jolie; mais ce qui est sérieux,— c'est qu'on a osé débiter ces sornettes devant le roi. La »Gazette d'Amsterdam" n'a pas manqué de siffler et de huer tous ceux qui oseraient douter de l'excellence du projet national qu'on venait de mettre en exécution. Du reste: la fête a été vraiment populaire; la populace y a pris une part très active, et, encouragée par l'administration, elle a fait si bien qu'à de rares exceptions près, les riches particuliers d'Amsterdam ont tous illuminés leurs maisons.

Ç'a été une belle fête; une de ces fêtes qui vous font oublier que les temps sont dûrs, qu'on double les impôts, qu'on abat les chefs-d'œuvre de l'art néerlandais, qu'on met hors de mode les vertus de nos ancêtres: dans l'ordre intellectuel — la logique; dans l'ordre matériel — l'économie; dans l'ordre moral — l'amour de l'art national et des saînes traditions du passé.

RÉCEPTION DE MARIE-ANNE D'AUTRICHE,

FIANCÉE DU ROI PHILIPPE II,

à Nimègue, le 14 Août, 1570.

L'ON savant archiviste de Louvain, M. Edw. van Even, nous fournit une curieuse «relation» contemporaine des honneurs rendus à Nimègue par les États Neêrlandais à la princesse Marie-Anne, fille de l'Empereur Maximilien II, lors de son passage à Nimègue, d'où elle compta se rendre à Anvers et à Flessingue, pour mettre à la voile vers l'Espagne qui avait perdu sa reine, morte en 1568.

Cette «relation» a été écrite par un témoin oculaire et zélé acteur dans la cérémonie, le pensionnaire (ministre de la régence) de Louvain, maître Jean de Caudekercke, fils de Jean Lievens et de Marie van Dieve (de la famille de Pierre Divæus, l'historien de la ville de Louvain). L'honorable pensionnaire ne néglige aucune des particularités, qui déterminent la physionomie pittoresque de la cérémonie en question. Il n'oublie pas de nommer et de caractériser jusqu'aux auberges où lui et ses collègues dans la députation dont il faisait partie, ont trouvé un logement. Le 8 du mois d'Août, le matin à 5 heures, notre pensionnaire se mit en marche, avec le bourgmestre, nommé Liedekercke et le prélat Jean van der Linden, de l'abbaye noble de Ste Gertrude de Louvain. Le jeudi, le jour de S. Laurent, ils furent accueillis à Bois-le-duc par l'évêque, maître Laurent Metsius, ainsi que par l'intendant général Baex. Ils y trouvèrent les autres députés; à savoir le seigneur d'Overyssche, de la part des nobles; pour la ville de Bruxelles, le sire van den Tymple bourgmestre, l'intendant Antoine van der Hart, maître Jean de Maelcote, pensionnaire; pour Anvers, le chevalier Henri de Berchem, bourgmestre et maître Jean Gilis, pensionnaire; pour Bois-le-duc, le bourgmestre «Jonkheer» Guillaume de Borchgrave et maître Rodolphe Weckemans, pensionnaire; auxquels s'associa maître Corneille Weellemans.

Le dimanche, 13 août, on arriva à Nimègue, où le duc d'Albe avait fait chanter une grand'messe «par les chanteurs de son Excellence». Le célèbre évêque de Ruremonde, Guillaume Lindauus, officia.

La reine arriva le 14, par un navire que l'évêque de Cologne lui avait donné pour descendre la rivière. Au son des trompettes et au bruit du canon et des «fusées», la reine débarqua. Elle fut reçue à Nimègue par le clergé qui, bannières déployées, était allé à sa rencontre, ainsi que par les ducs d'Albe et d'Aerschot, les comtes et seigneurs de Megen, Barlaymont, Noircarme et d'autres. La reine, accompagnée de ses deux petits frères et de ses filles d'honneur, fit son entrée à cheval, sous un précieux baldaquin porté par les magistrats de la ville. Elle descendit au célèbre palais le «Valkhof», bâtisse de Charlemagne dont, en ce moment, il reste encore de remarquables débris [1]). Le duc d'Albe aida la reine à descendre de cheval; mesdames d'Aerschot et de Hierge, sortant du palais, vinrent à sa rencontre, lui firent trois révérences et l'embrassèrent sur la bouche.

Mercredi, le seize, les députés eurent à s'acquitter de la cérémonie

1) La chapelle octogone et l'apside d'une autre chapelle romane.

du baisemain. La dernière partie de l'hommage fut menée à bonne fin. La reine ôta de sa main droite «le gant brun et parfumé» et, mettant la main gauche sur ses genoux, elle fit reposer la droite sur celle-ci, pour admettre les députés à la cérémonie. Malheureusement cette cérémonie avait commencé par un échec pour les États. Me Jean de Maelcote, pensionnaire de Bruxelles, s'était chargé de la composition et du débit de la harangue officielle. Les députés des autres États et principalement la ville de Louvain lui contestèrent le droit à cet honneur; on convint cependant qu'il était trop tard pour en charger un autre; mais, pour comble d'infortune, à force de critiquer et de modifier le discours que Maelcote avait dressé par écrit, on avait réussi à dérouter complètement le pauvre bruxellois dans son propre ouvrage, et un moment avant de réciter son harangue, il avoua qu'il ne s'en sentait pas capable. Ses collègues lui permirent alors d'en faire lecture à la reine, pourvu qu'il en récitât l'exorde par cœur. Du reste le greffier Wellemans se mettrait derrière lui, pour le souffler. Mais à peine le pauvre pensionnaire avait-il énuméré les onze «pays» au nom desquels il s'était arrogé de prendre la parole: *le Brabant, la Flandre, l'Artois, le Hainaut, Lille, Douay et Orchiez, la Hollande, la Zelande, Namur, Tournay, le Tornesiz* et *Namur*, que la mémoire lui manqua totalement, de sorte qu'aussitôt il dût recourir à sa petite note, et qu'au plus grand mécontentement des autres députés il fit ce qui jamais ne s'était vu avant ce jour. On regretta amèrement qu'on n'eût pas choisi un autre pensionnaire pour remplir cette fonction, ou «qui que ce fût, qui eût mieux appris sa leçon».

On comprend facilement qu'avec tous ces détails la relation de maître Lievens, rédigé en néerlandais du XVIe siècle, est riche en petits tableaux pleins de couleur, de naturel et de finesse même.

Le pensionnaire de Louvain n'a visé qu'à la fidélité, dans son récit, et, malgré les lacunes, les *lapsus calami*, et d'autres petites inexactitudes, il en a rendu la lecture très attachante pour quiconque aime à se voir dérouler, devant ses yeux, les scènes du passé, pour y étudier le cœur humain et les formes de la vie, sans avoir besoin de les dépouiller du style collet monté de l'historien ou des agréables fictions du romancier antiquaire.

LA GUERRE DE GRIMBERGUE.

Ilderdijk, le prince des poëtes néerlandais de cette époque de transition qui rallie l'académisme du XVIIIe siècle à l'art moderne, a été le premier, a été le seul parmi ses compatriotes contemporains qui soit entré assez avant dans l'esprit du moyen âge pour en comprendre la poésie épique et pour copier un poëme de plus de 12000 vers dans l'intention de le publier. Cette intention il ne l'a pourtant pas réalisée; ce n'est que de nos jours, dans les dernières années, qu'on a confié le poëme à la presse. Enrichie des notes de M. le professeur Bormans et d'un résumé des éditeurs, «La Guerre des seigneurs de Grimbergue» contre le duc de Brabant, auquel ils avaient refusé de faire hommage, a été livre à la presse par la société des

»Bibliophiles flamands". C'est un ouvrage en deux volumes d'un prix assez élevé, et dont il n'a été tiré pour le commerce que 100 exemplaires. C'est ce qui nous a donné l'idée d'en publier quelques fragments dans notre revue. Le poëme est riche en tableaux animés de siéges, de batailles de toute espèce, où se révèle à tout moment le cachet du XIVe siècle, et où ce cachet attire nécessairement l'attention de tout amateur d'archéologie et de poésie. Les fragments publiés dans notre cinquième livraison pour 1856, sont empruntés à la première partie de l'épopée. Le démêlé s'engage; on se parle, on négocie; les caractères irascibles et fougueux se produisent à coté des naturels calmes et réfléchis; on discute, on plaide, on menace: on ne fait encore que montrer les armoiries dont les combattants auront à soutenir l'honneur.

Nous avons dessiné pour cette livraison les écus des nobles qui dès le premier moment sont engagés dans la lutte; nous y avons joint les quelques vers du poëme, où ces écus se trouvent blasonnés à la manière du XIVe siècle. C'est assez curieux; car dans la science héraldique aussi, les amplifications et les distinctions du XVe siècle ne sont pas toujours préférables aux simples habitudes des XIIIe et XIVe siècles; là comme ailleurs la Renaissance a cultivé la forme sans se souvenir du fond. Nous avons remarqué, dans les armoiries que nous reproduisons ici, différents systèmes de brisure pour les enfants des nobles.

L'aîné des fils du sire de Grimbergue charge les armoiries de son père de trois »gâteaux" de sable (N° 3); le second adopte un sautoir de gueules (N° 4). Le fils du seigneur d'Oyenbrugge entoure l'écu de son père d'une bordure endentée (N° 6). Messire Gérard de Screyhane brise d'une bordure simple (N° 9); messire Jean, d'une bordure endentée (N° 10); l'aîné de la maison de Hombeke porte le lambel à trois pendants (N° 12); le puîné adopte la bordure (N° 13); Symon van den Male ne se distingue de son père que par la molette (petite roue d'éperon) qu'il a placée en canton dans son écusson. Reste à savoir s'il existe encore d'autres raisons que la convenance des champs armoriaux, qui auraient décidé l'une famille de *briser* d'une autre manière que sa voisine.

VANDALISME ET ACADÉMISME.

(De notre livraison précédente.)

LA manie des collections va loin en Hollande. Une des figures les plus intéressantes de notre histoire est, certainement, la belle et malheureuse comtesse Jacqueline de Bavière, martyre de la lacheté et de la félonie des hommes qui l'entouraient. Notre ami et collaborateur M. Hofdijk [1]) vient de jeter un jour tout nouveau sur la courte carrière de cette princesse courageuse, qui a été l'objet de la sympathie constante de nos artistes et de la critique morose ou des panégyriques pédants de nos académiciens. M. Hofdijk nous rappelle que les compatriotes de Dame Jacqueline ne lui ont pas consacré une statue,

1) Dans son beau livre »Historische Landschappen" (Harlem, A. C. Kruseman, 1856).

mais qu'ils ont inventé une manière toute spéciale et neuve de célébrer sa mémoire. Dans le «pêle-mêle» du musée national de La Haye on garde, sous le N° 693, une mèche des blonds cheveux de la célèbre comtesse. A la page 27 du catalogue on lit effectivement: «N° 693. Cheveux du cercueil de Jacoba van Beyeren" [1]). Il est probable que le N° 707, «Chemise et camisole de Guillaume III», et le N°. 653, «Houppe de lit du Czar Pierre», trouveront plus d'admirateurs que la douloureuse relique profanée de la pauvre Jacqueline.

Dans la commune d'Odoorn on s'occupe en ce moment de la démolition d'une église romane, attribuée (cela va sans dire) aux temps payens.

Dans un autre article sur le Vandalisme de nos jours nous avons dénoncé la destruction de deux groupes de maisons à Amsterdam, restes caractéristiques de notre art de la 1re et de la 2de moitié du XVIIe siècle.

BIBLIOGRAPHIE.

N° IV.

L'Autriche ne s'associe pas seulement au grand mouvement archéologique de l'Europe par ses constructions en style chrétien, mais encore par la science et la littérature. MM. Gustav Heider, Rud. von Eitelberger et J. Heiser, deux érudits et un architecte, viennent de fonder une publication périodique, qui donnera des descriptions et des monographies des «Monuments du moyen âge dans les états autrichiens». (Stuttgart, Ebner et Seubert; Vienne, C. W. Seidel, 1856.) Nous en avons à l'inspection le 1r numéro, qui nous apporte l'histoire du monastère de «Heiligenkreutz» de l'ordre de Cisteaux, par M. Joseph Feil. Cette monographie, illustrée de plans, façades, dessins perspectifs, de vitraux peints, gravés et exécutés en lithographie polychromatique, donne en même temps le tableau de l'organisation des couvents cisterciens en général. L'architecture de l'Autriche vient marier ses riches harmonies à l'accord des formes des pays du Rhin, de la Seine et de la Somme et d'au delà de la Manche.

Le Dr Forchhammer, de l'université de Kiel, vient de publier à Hambourg un traité «De la pureté architectonique, se manifestant dans les quatre styles principaux»: l'égyptien, le grec, le plein cintre et le gothique. Il y a progrès. M. Forchhammer traite le gothique avec moins de hauteur que les «philologues» n'en ont l'habitude. Jusqu'ici M. Forchhammer a le malheur de ne pas voir que le gothique trouve son principe ailleurs encore que dans une nécessité matérielle: si M. Forchhammer n'a pas dépassé les trente ans, il est en voie d'apprendre plus tard ce que jusqu'ici il ne sait pas.

«Manuel de la peinture à l'huile», par M. Alex. Elbinger. Halle, 1856. Ce manuel est un peu en retard. Pour les procédés il semble

---

1) «Haar uit de kist van Jacoba van Beijeren".

que nous n'ayons plus grand'chose à apprendre après le Titien, Van der Helst, et Gerard Dou, et pour *les idées*, le «Guide de la peinture du mont Athos» me plaisait un peu mieux («Manuel d'iconographie chrétienne, par Didron Aîné,» Paris, 1845).

«Histoire de l'habillement, des bâtiments, des meubles, des ustensiles de ménage, etc. par M. Hermann Weiss. Stuttgart, Ebner und Seubert», 1re livraison, prix fl. 1.60. Ce manuel sera complet en 7 ou 8 livraisons. Nous le recommandons fortement à nos lecteurs. S'il restera impossible de traiter une si vaste matière dans un cadre aussi borné, on doit au moins rendre ce témoignage à l'auteur qu'il ne noie pas sa science solide dans des phrases inutiles. Il épargne son papier et le temps de ses lecteurs.

«Traditions et historiettes pour la vieillesse et le bas âge (*für jung und alt*). Düsseldorf, Arnz & C°.» Paraît en livraisons de 10 *Silbergroschen*. C'est une anthologie illustrée, choisie dans les recueils de Bechstein, Hocker, Herchenbach, Albert et Ellen.

«Chants populaires historiques, publiés par le Dr Hildebrand». Leipsick, Gust. Mayer. Ce recueil forme la seconde centaine de chants historiques rassemblés par feu Fr. L. von Soltau, complétée dans des recueils de Leyser et autres savants compilateurs. Quelques-unes des chansons se rapportent à la Néerlande.

«Héritage délaissé par M. Willems, publié par M. van Duyse. Gand, De Busscher, 1856.» C'est une réimpression des opuscules détachés de M. Willems, le flamand [1]), qui ne se trouvent que rarement dans le commerce. M. van Duyse y a joint des introductions et des notes. Mais ce qu'on désapprouve, c'est que M. van Duyse s'est permis d'y faire des corrections (?) dont il ne rend pas compte.

Un de nos amis a consacré un chaleureux article au «Livre Choral» de M. L.-S. Fanart (Paris, 1854). Nous ne parlons que rarement musique dans la «Warande»; ce n'est pas que nous craignions que le système chrétien ait tort dans l'art de Ste Cécile, quand il a raison dans celui des Quatre Couronnés; ce n'est pas que la vérité archéologique y soit plus généralement reconnue que ce n'est le cas dans les arts du dessin: mais notre voix qui parlait musique est éteinte; notre oreille qui écoutait les harmonies d'ici-bas, pour en faire justice, a été attirée par les concerts des anges [2]).

Nous pouvons communiquer à M. Fanart que le goût du véritable chant grégorien commence à se répandre chez nous; seulement on craint que les mélodies du «Livre choral» ne pourront pas se chanter successivement pendant les grandes messes, dans l'ordre que le service requiert; on craint aussi que l'accompagnement ne relèvera pas assez les mélodies pour qu'on ose les exécuter telles qu'elles sont écrites; et pour abandonner à nos chanteurs l'introduction de nuances dans ces mélodies, comme M. Fanart semble le demander (pag. XLIV), nous ne le pourrions en conscience.

1) Voir notre volume «De la littérature néerlandaise», pag. 249.
2) «Warande», *partie française*, pag. 26, 27.

N° V.

«Recueil de modèles gothiques (Gothisches Musterbuch), par Vincent Statz et G. Ungewitter. Avec une introduction de A. Reichensperger. Leipzig, T. O. Weigel, 1856.» L'on ne peut reprocher au noble style gothique que les qualités pratiques lui manquent. Ç'a été faute de savoir, qu'on a prêché cette erreur. Quiconque répéterait encore cette accusation injuste ferait preuve de mauvaise volonté en ne lisant pas ce que tout le monde a sous la main, et il se couvrirait d'un ridicule bien mérité. L'association de M. Statz, l'architecte aux idées poétiques et logiques tout à la fois, avec M. Ungewitter qui a surtout étudié les formes de la vie domestique, promet de grands résultats pour la publication qu'ils ont entreprise sous l'inspiration de M. Reichensperger. Le vaillant capitaine de la garde archéologique chrétienne de la Prusse a ouvert le nouveau volume de modèles gothiques, par un brillant discours. Avec un tel portail l'édifice de nos artistes ne peut manquer d'attirer de nombreux visiteurs. Le recueil est destiné à contenir une quinzaine de livraisons.

Le libraire-éditeur T. O. Weigel vient de publier la 1re livraison d'une revue «de l'archéologie et de l'art chrétien». Cet ouvrage, splendidement édité, semble être destiné par les savants directeurs MM. von Quast et Heinrich Otte à devenir pour l'Allemagne ce que les «Annales» sont pour la France. En annonçant cette belle entreprise dans notre «partie néerlandaise», nous avons relevé entr'autres un curieux article de M. le pasteur Otte touchant l'orientation des églises. Nous avons exprimé la douleur sérieuse qui remplit notre âme, à la vue des nombreuses églises nouvelles qui se bâtissent en Hollande, sans qu'on tienne le moindre compte de la direction de l'axe de l'église. Je l'avoue naïvement — je ne puis m'accommoder des mondes à rebours. Quand, dans les hymnes du matin, les chanoines, pour saluer la nouvelle aurore, doivent tourner le dos au tabernacle, je trouve cela un spectacle très peu édifiant.

Quand les rayons du midi pénètrent par le vitrail qu'archéologiquement parlant nous appelons le vitrail du transsept du nord, c'est d'un effet qui renverse toutes nos notions astronomiques: le soleil passant à travers la porte de la nuit, éclairant la région des ténèbres! Et le portail du midi, le symbole de la gloire éternelle, privé a jamais des splendeurs célestes! Que diraient Jean Beleth et Guillaume Durand d'une pareille hérésie? Le bon Dieu, qui résidait dans le sanctuaire tourné vers l'Orient, où naîtrait la lumière du monde, vous le privez de son auréole. Le grand arc au-dessus de l'ambon n'est plus l'«arc de triomphe»; on ne sort plus de la nef comme d'un ordre inférieur, pour entrer dans l'ordre suprême, qui est figuré par le chœur et le sanctuaire, tendant vers l'Orient. Vous ne ferez plus à vos morts regarder l'Orient, quand au son de la trompette du grand jour ils lèveront la tête et demanderont où réside leur espoir. Ils ne trouveront pas la vallée de Josaphat; ils regarderont du coté de Valparaiso et de Surinam.

Ne dites pas que, sur mille églises anciennes bâties dans la direction de l'est à l'ouest, il s'en rencontre parfois une seule qui ne suit pas la règle. Je sais bien qu'on peut adorer le bon Dieu sur les monts de la Samarie comme à Jérusalem; qu'on peut dire la messe sur un autel, mais aussi sur une table formée de tambours, couverts d'une planche: mais les exceptions ne font que confirmer la règle. Songez donc à la frappante profession de foi que renferme cette direction de

l'axe vers l'Orient; songez à tout le système symbolique renversé de fond en comble par vos façades de l'ouest tournées vers le midi.

Pour nous — chrétiens néerlandais — la première condition de la vie sociale c'est qu'il y ait des églises; la seconde, que l'axe de ces églises s'élance vers l'Orient avec l'amour du compas qui aspire vers le pole, le centre de son salut.

M. Génard, secrétaire d'un comité d'archéologie qui s'occupe de la publication des inscriptions funéraires et monumentales de la province d'Anvers, a publié une monographie de l'ancienne église collégiale de N.-Dame à Anvers. C'est à un sceau remarquable du chapitre de cette église que M. Génard a emprunté les lignes principales du bâtiment qu'il nous a reconstruit, qu'il a meublé, orné et peuplé avec érudition et bon goût. La sphragistique et la numismatique paraissent être appelées à rendre de grands services encore à l'histoire de l'architecture, de l'habillement et des mœurs de nos ancêtres. Si l'explication que donne M. Génard du sceau en question est juste, du milieu des bas-cotés mêmes de l'ancienne collégiale se seraient élevées ses deux tours, et l'église n'aurait pas eu de transsept.

«Palais ducal d'Urbin, mesuré, dessiné et publié par Frédéric Arnold. Leipsick, T. O. Weigel, 1856.» M. Arnold utilise les différents procédés de la lithotypie pour nous donner, en 50 dessins, avec texte explicatif, une idée aussi complète que possible de ce beau palais de la Renaissance, pendant plusieurs années atelier favori des architectes Lucien de Laurano, Baccio Pintelli et François di Giorgio.

«Chronique de l'art, dirigée par M. van Westrheene. XVIIIme Année.» Prix par an (y compris un billet à une loterie de tableaux) *f* 10. — Leyde, 1856. — C'est dans la «Kunstkronijk» que nous avons éprouvé, pour la première fois, cette volupté exquise qu'on appelle *le plaisir de se voir imprimé*: ce n'est que la polygraphie qui compromet l'innocence de ce plaisir: comme tout abus compromet tout bonheur. Il est naturel que cette revue nous ait toujours inspiré quelque intérêt. Nous nous félicitons que sous la direction de M. van Westrheene elle promet de servir l'art un peu plus sérieusement qu'elle ne s'y est appliquée à bien d'autres époques de sa vie. La présente livraison contient, en fait d'illustrations, la bonne lithographie d'un tableau d'Adrien Brouwer et d'un dessin de M. Spoel, ainsi que le facsimile d'un dessin à la plume du tombeau de Raphaël, lors de l'exploration qui en a été faite en 1833.

«Histoire du développement de la tragédie française, surtout au XVIe siècle, par M. Adolphe Ebert.» Gotha, Perthes. M. Ebert ne jette pas la pierre à la tragédie de Corneille et de Racine, comme c'était devenu la mode depuis les apothéoses mensuelles de Shakespere et de Göthe et depuis les essais helléniques à Berlin. M. Ebert nous semble faire sa part à chacun avec justice et dignité.

«Les limites de la musique et de la poésie, par M. Aug. Wilh. Ambros.» Prague, H. Mercy. M. Ambros. est de ceux qui considèrent l'art dans l'ensemble de ses ramifications différentes. Ce qui surtout nous a interessé, ce sont les rapports qu'il fait remarquer entre la musique et l'architecture, cet autre art qui se plait dans la multiplication, le rejaillissement, le remaniement des idées déjà exprimées.

Nous avons annoncé aussi un livre de linguistique. C'est M. Aug. Schleicher qui s'est mis à écouter, dans les plus pauvres cabanes, l'idiome sublime des Lithuaniens. Il y a trouvé une richesse et une beauté de formes, qui confirment de nouveau que dans l'ordre intellectuel tout ce qu'il y a d'excellent ne date pas de la civilisation du XVe siècle.

MÉLANGES.

NOus parlons, dans nos «mélanges», de choses mieux connues à l'étranger que chez nous, peut-être. Nous ne croyons pas qu'il soit nécessaire d'en dresser l'inventaire [1]). On connait les particularités du concours de Lille; on se raconte les succès de MM. Cuypers & Stoltzenberg, qui *pratiquent* les principes de l'art chrétien; on a lu attentivement les «Annales» de M. Didron; on a vu avec étonnement que, quand les représentations de *mystères*, de drames religieux, sont abolies en Espagne, on les accueille en France — même à *l'Ambigu-comique*, avec un enthousiasme soutenu. Pour nos amis d'en deça de l'Escaut nous nous permettons d'emprunter au numéro II et III de la célèbre revue (année 1856) ce qui va suivre:

L'ART ET L'ARCHÉOLOGIE EN HOLLANDE.

I.

Au directeur des «Annales Archéologiques".

Amsterdam,
le jour de Saint-Luc, 1855.

Monsieur et ami,

. . . . . .

. . . . Vous avez vu, par la réception des numéros parus de la «D. Warande", que ma main ne s'est pas dessaisie de la lance archéologique. C'était aussi de toute nécessité. Mon article publié dans les «Annales» a donné l'éveil à tous nos académiciens; de sorte qu'il est arrivé ce que je n'osais espérer: je les croyais morts et ils n'étaient qu'endormis. Ils se sont levés en sursaut au son de ma petite trompette; ils se sont frotté les yeux et dans ce moment ils sont encore à se débattre contre la marche des idées archéologiques, qui, depuis quelque temps, se fraient un chemin à travers les bruyères du Brabant ainsi que par les eaux de la Hollande.

La cause de l'archéologie chrétienne a lieu de se féliciter de la conversion aux vrais principes d'un homme de savoir et de talent: M. l'ingénieur et architecte W.-N. Rose, de Rotterdam. Il était un temps où M. Rose, dominé par l'atmosphère de l'Institut, prétendait que

1) Nous nous abstenons aussi de répéter ce qui a été dit, dans une précédente livraison, relativement à l'auteur du „Schijnheiligh" (pag. 35). Nous avons formulé notre thèse de nouveau (dans la partie néerlandaise du présent numéro), parce qu'elle avait soulevé des contestations.

l'architecture gothique n'était qu'un produit d'une NÉCESSITÉ de construction. Maintenant M. Rose vient de donner des preuves, en public, qu'il apprécie hautement les qualités esthétiques de l'art ogival, et il a dit, dans un discours prononcé à la «Société pour l'architecture», que quiconque se trouverait devant la croisée de Saint-Jean de Bois-le-duc et n'éprouverait pas quelque chose de divin en parcourant des yeux cette imposante enceinte, devrait être privé de tout sentiment d'art; «l'art lui est un livre fermé, dont il n'apprendra rien, parce que son âme dort et dormira peut-être toujours». M. Rose a formulé des accusations sérieuses contre la négligence des administrations qui sont cause de la ruine de presque tous nos monuments du moyen âge. «Et s'il se trouvait un ennemi», a dit M. Rose, «qui allât dénoncer à l'étranger, dans une «revue» par exemple, notre manque d'enthousiasme pour les monuments des ancêtres, et si dans notre colère patriotique, nous allions nous venger de cette offense en prenant dorénavant un soin exemplaire des monuments d'un passé glorieux, — ah que nous aurions lieu d'admirer et de rendre hommage à celui qui se serait exposé volontairement à notre courroux afin d'assurer quelque peu le sort de nos monuments du moyen âge, et, par conséquent, de l'honneur et de la bonne renommée de notre patrie!»

Dans l'«Organ für christliche Kunst», qui se publie à Cologne, on a remarqué le discours judicieux et éloquent de M. Rose: ce discours, malgré l'opposition qu'il a éveillée auprés de quelques membres de la Société d'architecture, a été applaudi dans l'«Organ» comme il l'a été par la majorité de l'auditoire hollandais.

M. le docteur Leemans, directeur du musée d'antiquités «non chrétiennes» de Leyde, s'est imaginé que dans mon article (des «Annales») j'en avais voulu à la collection confiée à ses soins. C'est une erreur: rien n'avait annoncé que je voulais m'occuper d'objets égyptiens, romains ou celtiques quand j'ai pris la parole dans votre publication. Lorsque j'ai parlé du pêle-mêle de nos musées, je n'ai pas cru que le musée de M. Leemans «où l'on n'admet pas les tombes romanes», dût prendre sa part dans ma critique plutôt que le musée d'histoire naturelle ne l'aurait fait. M. Leemans, du reste, m'a fait l'honneur de s'occuper de mon article dans un travail de quelque étendue inséré dans le «Gids». Si je voulais donner un compte-rendu des observations et des réclamations de M. Leemans, je me laisserais entraîner plus loin que ne le comportent les bornes d'une simple lettre. Dans la «D. Warande», n° 2, j'ai inséré ma réponse à la critique de M. Leemans, et je remplis ici une promesse que j'ai faite à l'auteur. J'annonce donc aux lecteurs des «Annales» que, malgré les actes de vandalisme signalés dans mon article, on prend soin dans quelques endroits, entre autres dans certaines églises protestantes, que des fonts baptismaux des périodes romanes et ogivales ne soient pas détournés de leur destination primitive par nos maçons, qui à ce qu'il paraît affectionnent beaucoup ces bassins sacrés pour la préparation de leur chaux. M. Leemans tenait aussi beaucoup à ce qu'on sût que les peintures murales, découvertes dans quelques églises occupées par les protestants, n'ont pas toutes été recouvertes de chaux, de volets ou de rideaux. M. Leemans m'a également fait observer qu'en Gueldre il existe une commission pour la conservation et la réparation des monuments: mais a-t-elle jamais donné le moindre signe de vie?

Un libraire de Nimègue, remarquant que le sujet traité par nous te-

nait quelque peu l'attention publique, m'a demandé la permission de joindre une traduction de mon article à la critique de M. Leemans qu'il se proposait de publier séparément. Je n'y ai fait aucune difficulté et M. Leemans a enrichi le volume d'une réponse à mon anticritique. Je regrette seulement qu'il n'y règne plus ce ton de bienveillance auquel M. Leemans m'avait accoutumé, et qu'on ait donné lieu à de singuliers soupçons, en ne pas réimprimant cette anticritique elle-même.

Dans la dernière quinzaine, il a paru un opuscule de M. Is. Warnsinck, échevin de notre bonne ville d'Amsterdam, architecte et ancien secrétaire de la quatrième classe de l'Institut [1]). M. Warnsinck prétend que, dans la traduction de mon article «des Annales» on a reconnu pour l'architecte désigné à la page 51 du tome XIVe.... M. Warnsinck en personne. Et pour prouver que j'avais avancé un fait inexact, que M. Warnsinck qualifie d'un nom dont je ne veux pas souiller le beau papier blanc des «Annales», M. Warnsinck livre à l'impression le rapport officiel présenté par lui à la quatrième classe de l'Institut lors de la discussion sur le sort de nos monuments. Il va sans dire qu'en réponse à cette attaque de M. Warnsinck, attaque qui se caractérise entre autres par une condamnation véhémente de notre architecture domestique des XVIe et XVIIe siècles, je ne puis pas consentir à franchir le cercle de discrétion que je m'étais tracé en recélant le nom de l'architecte en question. La seule chose que je puisse faire, c'est de déclarer que dans le » Rapport officiel» de M. Warnsinck en tant que se rapport subsiste par écrit, il n'est pas dit «qu'il vaut mieux laisser crouler les anciens monuments et édifices, que de les conserver, afin de donner l'occasion aux jeunes architectes de faire du nouveau». Néanmoins je persiste dans ma déclaration que cette opinion a été exprimée dans la quatrième classe de l'Institut et j'ajoute qu'elle y a été goûtée; car les considérations qui ont conduit l'Institut à NE RIEN FAIRE POUR LES MONUMENTS en rendent hautement témoignage.

A CHAQUE SIÈCLE SES MONUMENTS PROPRES, a-t-on dit; c'est comme si l'on disait : A CHAQUE JOUR, A CHAQUE HEURE SES PROPRES IDEÉS; ROMPONS AVEC LA MÉMOIRE, ROMPONS AVEC LE GÉNIE, qui crée des rapports entre les phénomènes, les faits, les idées d'hier et d'aujourd'hui. Vivons au jour le jour, satisfaisons nos appétits du moment et soyons sans souci pour l'avenir, comme nous sommes sans amour pour le passé.

Maintenant, Monsieur et ami, comme j'ai vu, jusqu'à quel point la majorité de mes compatriotes était sensible à des observations faites «en français», et quelle était au contraire la dureté d'oreille des administrations et des particuliers de quelque influence, quand on s'est borné à défendre la cause des principes et des œuvres d'art en simple néerlandais, je me suis laissé engager à joindre à chacune des livraisons de la «D. Warande» sous la même couverture, un bulletin ou notice en langue française, contenant en premier lieu un résumé des

1) Il est plus que temps de faire connaître à nos lecteurs ce que, il y a plusieurs mois déjà, nous avons écrit dans les «Annales archéologiques" touchant notre démêlé avec M. Warnsinck. Nous regrettons sincèrement qu'on ce moment une maladie sérieuse retient M. Warnsinck loin de l'arène des faits publics. Si notre letrre n'avait pas paru dans les «Annales", nous aurions choisi un autre moment pour faire mention de cette polémique, autre moment que celui où tous les amis de l'art regrettent qu'un architecte et magistrat respecté, qui pourrait encore beaucoup en faveur de la bonne cause, est enchaîné au lit de douleur. Dieu veuille l'en relever bientôt!

articles néerlandais ; puis, quelque petit travail qui pourrait intéresser les amis de France, d'Allemagne et d'Angleterre, et, si ceux-ci ne nous refusent pas leur concours, toutes les communications qu'il leur plairait de nous faire relativement à la cause commune. En outre, la partie française de la «D. Warande» pourrait particulièrement se prêter à être l'organe de ce pays intéressant qu'on appelle la « Flandre française ».

En somme les choses archéologiques vont dans notre pays leur train naturel. Elles éveillent des amitiés et des antipathies, comme cela doit être. Il reste prouvé dorénavant que l'art chrétien est viable. Si le fleuve ne reprend pas le chemin de sa source, du moins nous voguons par la tempête comme par le beau temps, vers cette grande et belle mer du beau et du vrai, où l'on sent plus immédiatement la présence de Dieu. Je n'ai aucune crainte. Le soleil ne s'est jamais avisé de retourner sur ses pas, et si, nous autres, nous venons à manquer aux travaux de la journée, le soleil n'en continue pas moins paisiblement son cours. Comme il s'agit ici d'un soleil surnaturel, nous avons lieu d'espérer que, l'astre éclairant une fois la terre des feux du midi, les tenèbres ne reprendront plus leur empire.

Que le bon saint Luc, patron des artistes chrétiens, et dont on célèbre aujourd'hui la mémoire, nous soit en aide!

Agréez, etc. J. A. Alberdingk Thijm. [1])

II.

Depuis longtemps j'attendais qu'une circonstance, prétexte ou raison, me permît d'aller en Hollande : mon enfance avait été bercée par des contes ingénieux sur ce pays, et mon âge mûr s'était intéressé au récit des faits que me signalait mon ami M. Alberdingk Thijm, faits où l'archéologie et l'art religieux étaient en jeu. L'occasion, qui s'était offerte déjà plusieurs fois s'étant de nouveau représentée au mois d'avril dernier, je l'ai prise sous le bras et je me suis embarqué avec elle pour la Hollande. J'étais à Lille à quelques heures d'Anvers et à une bonne journée d'Amsterdam; je n'ai pu résister. Me voilà donc parti.

D'Anvers à Moerdijk, déjà en Hollande, par le chemin de fer, trois heures ; de Moerdijk à Rotterdam, en pleine Hollande, trois heures, par le bateau à vapeur; de Rotterdam à Amsterdam, par le chemin de fer qui stationne à Delft, La Haye, Leyden, Haarlem, quatre heures. On part d'Anvers après déjeuner, si l'on se sent en appétit, vers huit heures et l'on arrive à Amsterdam pour dîner avant six heures. Je ne saurais dire le charme d'une pareille course, surtout quand le soleil brille, comme je l'ai eu le jeudi 3 Avril dernier.

Je ne suis pas un paysagiste, et les lecteurs des «Annales» n'auraient rien à faire avec une description pittoresque, avec les prairies et les bestiaux, les canaux et les canards de la Hollande; et cependant il faut le dire, c'est un des principaux attraits de ce pays que l'homme a

---

1) Dans une lettre plus récente, M. Alberdingk Thijm nous disait : — Je prêche le XIIIe siècle autant qu'il est en mon pouvoir. Cela me convient sous tous les rapports : c'est le siècle de notre comte, le roi des Romains, Guillaume II : c'est le siècle de son fils Florent V, de la cathédrale d'Utrecht et de nos plus belles poésies. Ainsi, même en Hollande, cette contrée toute neuve, pour ainsi dire, le XIIIe siècle est l'âge du bon et du beau, comme dans tout le reste de l'Europe. *Note de M. Didron.*

créé, qu'il a semé d'herbe fine, planté de grands arbres, peuplé de vaches et de moutons, et conquis sur cette mer que vous entendez gronder à l'horizon, tandis qu'elle se couche calme et unie comme une glace, à vos pieds dans les canaux.

La Hollande, nous dit M. Alberdingk, fleurit surtout au XIIIe siècle. Non-seulement ce XIIIe siècle fut pour elle, comme pour l'Europe, son printemps de grâce et de beauté; mais l'Europe était déjà vieille tandis que la Hollande naissait alors au milieu des fleurs comme Adam et Ève dans le paradis terrestre. C'est principalement du XIIe et XIIIe siècle qu'elle sortit de l'écume de la mer, comme la Vénus antique. Les meilleurs monuments de ce pays qui sont à Utrecht, à Bois le-duc, à Maestricht, à la Haye, datent de cette époque.

J'ai très-héroïquement passé devant Dordrecht, Rotterdam, Delft, La Haye, Leyde, Haarlem, cette odorante ville des fleurs, sans m'y arrêter d'abord, tant j'avais hâte d'aller serrer la main à M. Alberdingk Thijm, au milieu d'Amsterdam, sur le quai des seigneurs (Heerengracht).

. . . . . .

J'ai donc vécu trois jours entiers dans Amsterdam avec M. Alberdingk Thijm, qui, pour ainsi dire, a déplié sa ville sous mes regards. Cette ville est la plus charmante, après Venise, que j'aie jamais vue. Toute pleine des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles, elle est d'un goût assez frivole peut-être, mais d'une fantaisie des plus originales. Sous ce ciel gris, sur ce sol abaissé, les maisons d'Amsterdam et de toute la Hollande, du reste, s'égaient de couleurs vives et se relèvent en nombreux accidents de construction. Le peintre le plus lumineux, Rembrandt, sort de la Hollande terne et brumeuse, au même titre et pour la même raison sans doute que les constructions les plus capricieuses poussent dans le terrain le plus plat.

C'est peut-être la loi des compensations, qui le veut ainsi. Il est déplorable seulement que les architectes actuels de la Hollande, architectes académiciens et, comme ils le sont ailleurs, aussi entêtés que maladroits, déshonorent les constructions anciennes ou les remplacent par les laideurs modernes. En Hollande, pays de neige et de pluie, les maisons se coiffent de pignons et de toits pointus; les architectes modernes se sont donc empressés d'abattre les pignons et d'aplatir les toits. Dans cette atmosphère grise et monotone l'âme éprouve l'appétit de la couleur et du relief, comme le corps sent le besoin de chasser l'humidité par les boissons chaudes et alcooliques; en conséquence, les académiciens en question badigeonnent tout à blanc, autant qu'ils le peuvent et ratissent toutes les sailles. Partout, en Hollande, comme en France, même intelligence de l'homme et du climat.

C'est au débarcadère du chemin de fer d'Amsterdam que le génie et le goût des grands architectes vivants commence à se révéler. Lourde bâtisse en style dorique, ce debarcadère s' orne d'un péristyle porté par des colonnes sans base, mais qui reposent sur une plinthe de trois centimètres de hauteur et dont les coins vifs, espèces d'épines de pierre, carressent les durillons et les cors aux pieds de ceux qui sont doués de cet agrément. Au sortir de ce débarcadère dorique, on entre dans la ville par une porte corinthienne. On pourrait donc se croire en pleine Athènes, au pied du temple corinthien de Jupiter panhellénique, et en face du temple dorique du Parthénon; mais il n'en est pas tout à fait ainsi, car on voit se dérouler devant soi une rue presque interminable, toute bordée de maisons du XVIe au XVIIIe siècle; cela ne ressemble pas

plus à la ville de Périclès que Rabelais ne rime avec Platon. Cependant, sur la grande place où s'élève le palais royal, on rencontre un édifice ionique ; ce monument c'est la célèbre Bourse d'Amsterdam, c'est-à-dire l'œuvre la plus honteuse des modernes architectes hollandais. On dit que le constructeur a étudié à Paris dans notre école des Beaux-Arts ; il n'est vraiment pas possible, à voir ce qu'il a fait, d'en douter un instant.

Par malheur, les monuments anciens ne rachètent pas suffisamment cette misère des édifices modernes. La vieille-Église (Oude-Kerk) autrefois dédiée à saint Nicolas, n'était déjà pas très-belle quand on la construisit au XIVe siècle ; mais elle s'est notablement enlaidie depuis qu'elle appartient aux calvinistes : c'est un sépulcre blanchi à la chaux, et un sépulcre vide, une cage dont l'oiseau pittoresque et harmonieux s'est envolé. Cependant les protestants ont eu le bon esprit d'y laisser quelques vitraux peints par Digman en 1555 [1]) ; on y voit l'Annonciation, la Visitation, la Naissance et la Circoncision du Sauveur, la mort de la Vierge. Les calvinistes, qui ne sont pas ou ne veulent pas être forts en iconographie, prennent la mort de Marie pour celle d'une dame hollandaise à laquelle on a mis un cierge en main et qui rend son âme à Dieu en présence de sa famille. Une autre verrière renferme les armoiries des bourgmestres d'Amsterdam de 1578 à 1757 ; rien n'est plus curieux pour l'histoire. Une autre verrière, non moins historique, peinte en 1648 et restaurée en 1767, représente Philippe IV reconnaissant la république des sept Provinces-Unies. Le roi d'Espagne remet entre les mains du représentant de la république une charte scellée d'un sceau rouge extrêmement vif. Malgre ces verrières, malgré la curieuse voûte en bois, armée de nervures et d'arcs doublaux, qui couvre la nef, malgré une série de stalles sculptées de grotesques réjouissants, il me tardait de sortir de ce temple. Je n'eus pas même le courage d'entrer dans la Neuve-Eglise (Nieuwe-Kerk) qui regarde un des côtés du Palais-Royal, qui date du XVe siècle, et ou j'entrevoyais cependant quelques vitraux. Je ne saurais dire combien ces temples, qui ressemblent à des granges plutôt qu'à des églises, et à des granges sans gerbes, m'attristent et m'oppressent. J'aimais mieux prendre l'air et la couleur sur les quais d'Amsterdam, et m'égayer à la vue de ces moulins nombreux qui remuent leurs ailes laborieuses sur les fortifications de la ville.

A Haarlem où M. Alberdingk et son vieil ami, M. Lurasco, voulurent bien me conduire, mêmes impressions ; ville d'une gaieté et d'une propreté ravissantes, mais grande et ennuyeuse église, malgré son orgue de cinq mille tuyaux, qui monte du pavé à la voûte. Cette cathédrale était autrefois sous le vocable de saint Bavon, le patron de la ville de Gand. Dans le chœur l'ancien lutrin servait en même temps de tronc ; il se compose, non pas d'un aigle de dinanderie, comme on en voit un si grand nombre en Belgique, mais d'un pélican qui s'ouvre le ventre ; et c'est par cette plaie, stigmate de la charité par excellence, que les fidèles catholiques introduisaient leur aumône. Beau motif, et que je ne connaissais pas encore.

---

1) M. Didron et moi nous avons recueilli ce nom et ce millésime sur place. Nous sommes d'accord avec Wagenaar (T. II, p. 96). Il n'en est que plus singulier que M. Christ. Kramm cite, dans son nouveau dictionnaire d'artistes (du reste un livre recommandable), Fokken, Dapper, WAGENAAR, KOK et IMMERZEEL à l'appui de la thèse que ces beaux vitraux sont de Pieter Aertsens. M. van Lennep les attribue à un "certain Disman" (Vondel, T. III. p. 210). *Note de M. Alb. Th.*

La grande nef est voûtée en bois avec arcs-doubleaux et nervures nombreuses. Nos architectes archéologues devraient aller en Hollande étudier ces grandes charpentes dont ils pourraient tirer parti, non pas dans les églises, car les églises françaises ne doivent être voûtées qu'en pierre, mais dans des hôtels de ville ou des gares de chemin de fer. Le dirai-je, je préfère à saint Bavon la boucherie de Haarlem, qui date de la fin du XVIe siècle et porte un rare cachet d'originalité. C'est d'une gaieté de forme et de couleur et d'une intelligence remarquables. On y a sculpté des bucrânes et des têtes de moutons comme à notre palais du Luxembourg, à Paris; mais le monument d'Haarlem est une boucherie et le Luxembourg n'est pas une halle à la viande. En France, nous avons toujours eu tellement de science classique et professé tant de goût pour l'art païen, que nous en sommes quelquebois hébétés.

Le lundi 7 avril, je serrais la main à M. Alberdingk-Thijm, je disais adieu aux moulins d'Amsterdam qui enveloppent la ville entière en guise de tours féodales, et je me rendais à Utrecht par le chemin de fer.

Utrecht, l'une des plus anciennes villes de la Hollande, mérite une mention spéciale et nous en parlerons une autre fois.

DIDRON *aîné.*

HET STANDBEELD VAN LOURENS COSTER.

VIe BRIEF VAN PAUWELS FOREESTIER.

Buiksloot,.. September, 1856.

Aan den »Dietschen Warandmeester", te Amsterdam.

Waarde Vriend!

Le nom ne fait rien à la chose — »De naam doet niets ter zaak"— *La recherche de la paternité est interdite*: ziedaar, met welnemen van Dr Nasfau, een fpreekwoord — en, zonder ZEd. welnemen, een wetsartikel — ziedaar de *vox populi* en de *vox Dei*, het gefproken en het gefchreven recht, het volk en de overheid — die om het zeerst, *à propos* van naamvorfching, roepen: »daar moogt ge niet aan raken, boeren en menschen!" en, niet-te-min, *dat onfcamel diet* der geleerden heeft geen rust alvorens het *to be* of *not be* van LAURENS JANSZOON COSTER is uitgemaakt. Koning, De Vries, Scheltema, Schinkel en de mindere god Loosjes — Scheltema, Koning, Schinkel, De Vries, en voords wijlen de Heer Loosjes, allen worden op- en aangeroepen om aangaande de paterniteit van Laurens Coster, den vriend mijner jeugd, getuigenis af te leggen. Men vergeet, dat Koning al twee maal dood is — eens door zich-zelf, eens door zijn Elisa (de Elisa van Jacobus Koning, niet van Lawrence Sterne) eens, zeg ik, door zijn zoon, den braven Van Enst Koning — men vergeet dat Scheltema dood is (offchoon trouwens eenigszins herrezen in den verdienstelijken Dr Pieter), men vergeet, dat die menschen dood zijn, om ze heden toch nog eens weêr van harte hulde te kunnen bieden. Zelfs de fchimmen van Meerman en West-

reenen (niet te verwarren met Westrheene) worden ſoms nog even op den ſchouder getikt, om in de nieuwe emotie, onder de kritici opgekomen aangaande Laurens Coster, een kalmen glimlach en rustigen hoofdknik aan te brengen — ter geruſtſtelling des jubelenden volks. Ik ben mij bewust ſteeds een trouwe geloovige in de Costerszaak geweest te zijn; ſteeds met afgrijzen »De Feller" en met medelijden het »Converſations-Lexikon" te hebben aangeſtaard, als ze, zonder de minste gemoedsbeweging, mijn ouden zuur-kijkenden Laurens achter de bank ſchoven: en toch, zal ik het bekennen? — het ſchepticisme onzer Eeuw was mij dermate tusſchen vel en vleesch gekropen, dat ik een lichte huivering kreeg, toen het »Handelsblad" voor het eerst met eene bewonderenswaardige argeloosheid van de haarlemsche feesten gewaagde, ter eere van onzen »beroemden landgenoot" [1] — als of er quæstie ware van Paul van Vlissingen, van Sarphati, van De Bruyn Kops, van Zomerdijk Bussink (den hollandschen Vatel), of van eenige andere ſommiteit en *pièce de resistance* in de edelste regioenen van ons »materiëel" beſtaan. Vergeving, ſchim van den braven Coster, vergeving voor de beleedigende huivering: gij zijt, gij zijt er geweest, een man van vleesch en been, ten ſpijt van mij, van elk, van den verstgaanden idealist. — Ik geloof in u; ik houd het er ſtellig voor, dat gij in het jaar 1420 of -50 geleefd en geſtreefd hebt: ik druk, met aandoening, uwe bleeke

1) Zoû in enkele gevallen de al te groote Costersgeestdrift onzer inkunabulologen ook oorzaak van reaktie bij de vreemden en daardoor van miskenning geweest zijn? Onlangs bezocht de bekende archæoloog Pr Martin (Zie »D. Warande", II, bl. 282, 283) onze gewesten. Hij had maar twee uren voor de archieven van Haarlem beſchikbaar. Derwaards trekkende om een belang, dat niets met Coster gemeen had, beloofde hij zich op zijne hoede te zijn tegen ons Costerianisme; dat wil zeggen — zich daarover niet in eene diskussie te laten wikkelen, die hem wellicht op een onherſtelbaar tijdverlies zoû te ſtaan komen. Zijn gedienstige geleider op het archief, begon hem over Coster te ſpreken. Hij had beſloten, ter-ſtond te zeggen, dat hij Haarlems rechten voor onbetwistbaar hield. Dit getuigde hij dan ook aanſtonds, bij de eerste opwerping van zijn geleider. Deze echter ging voort hem over Coster te ſpreken; hij gaf alles toe; en niet-te-min hield men hem van de 2 uren, die hij beſchikbaar had, 7 quartiers onledig, om hem dat gene te bewijzen, wat hij, van den aanvang af, verklaard had volkomen te erkennen. *Aant. eens derden.*

doch beenige en met een fijne huid overtrokken rechter hand. Ik geloof dat gij de man zijt van den »Donatus", van den »Spieghel onfer behoudeniffe", den man der verlichting, de man van den vooruitgang,.... van de Grondwetsherziening, van al wat men wil,.... de voorlooper der Hervorming, die een eind aan de middeleeuwsche nacht, aan de barbaarschheid, aan de ruwheid, aan de bloeddorst, aan de ik weet niet wat gemaakt hebt — al heeft die bloeddorst dan ook nog eens even in de XVIe Eeuw, bij monde van de fpaansche br.br.br., het woord gevoerd; offchoon die duisternis in de heksenprocesfen der XVIIe Eeuw nog eens even den fcepter gezwaaid heeft; offchoon die ruwheid van zeden zich toch in het halsrecht, in de »moordfchavotten", nog tot voor een jaar of 10 gehandhaafd heeft — offchoon een heirleger romantikers, die zich tot christelijke kunstenaars en archæologen en ekkleziologen verdoopt hebben, ons weêr naar al die narigheid van 13- en 1400, naar al dat eeuwigdurend boekenkopiceren enz. enz. enz. willen te-rug-voeren. . . . . .

Zoû ik niet in u gelooven? Dáar is de plek in Den Hout, waar gij de »edele kunst" gevonden hebt; dáar, bij dat fchoone gedenkteeken. Ginds is het huis, »Costers Woning" (wel te onderfcheiden van het »Kostershuis") op de Groote Markt, alwaar

»Uw wieg (uw rinkelftoel) weleer te... fchomlen ftond.

Ziehier, de boeken, de blaadtjens, de brokjens, die gij gedrukt hebt; de letters, die gij gebruikt hebt, zagen er zoo en zoo uit. Edele Schepen, dilettant boekdrukker, gij zijt de *dupe* geweest van dien »Guytenberger dief"; de dupe van die zelfde Mentsers, die van ouds als felle verraders te boek ftonden. En zoû men niet aan u gelooven? Is er iets duisters in uwe gefchiedenis? Hebben wij het grafboek niet, dat uwen naam heeft opgenomen onder de genen, die hunne asch met onzen dierbaren vaderlandschen grond vermengd hebben? Ziehier de letteren van uw naam, punt voor punt — 't is niet Laurens, maar Lourens; ziedaar uw familiewapen met de *honorable ordinaire* balk door den liebaart. Neen, die balk is

geen zinnebeeld van de ftreep, die door uwe geſchiedenis loopt. Er loopt geen ftreep door; maar dat verdorven geſlacht, dat adderengebroed van kritiekſchrijvers, zoû iemant zoo doende aan alles kunnen doen twijfelen.

In ernst geſproken — als de man die daar te Haarlem gevierd is, den 15ⁿ, 16ⁿ en 17ⁿ Juli, een mythe moet zijn, een ſchaduw, een idee, een poëzie, een geſchilderd kermiszeil, waar niets áchter zit: dan verklaar ik De Ruyter en Prins Willem den Eerste, en Rembrandt, wat zeg ik, Prins Frederik, Pieneman, Kruseman en alle verdere admiraals, ſchilders, princen, midsgaders uitvinders van kunsten en wetenſchappen, evenzeer mythen. Die te Haarlem geweest is, en GOED geweest is, MOET overtuigd zijn. Zóo ſtemmen geleerden en geloovigen niet ſamen, zóo komen de woorden hier en het ſtilzwijgen ginds niet over-een, zoo talrijke *corpora delicti* komen in zoo treffende orde niet bij elkander — als men met een nationaal vooroordeel, met eene liefhebberijzaak, met de identiteit van een potſcherf te doen heeft.

Trouwens, gij, *mister Editor* van de »Dietsche Warande", gij hebt voor maanden uwe opinie reeds over de zaak gezegd — en — ik ben het met u eens [1]). Maar als gij nu getuige geweest zijt van de volksſtemming daar te Haarlem — dan zult ge mij toegeven, dat zoo veel naïeve ingenomenheid eener burgerij, ten jare 1856, aan geen ontaſtbaar idee verſpild wordt, dat die eerdienst in geen tempel zonder godheid wordt bewezen, dat dit geen ledige beker is, dien men aan den mond zet, een beker ſlechts geurend van vocht dat hij *zoû kunnen* bevatten. Ik kan u verklaren, zoo'n feest doet eens goed aan het hart, rust u eens uit in de *eenheid*, bij de tegenwoordig ſoms al te drukkende VERSCHEIDENHEID. De menſchen zijn *au fond* toch goed: De meest twistzieke Goudſche Kronijkers, de meest wankelzieke en luimigſte Tijdſpiegelianen, de meest *fauvage* haarlemſche ſchoonheden: ze hebben behoefte aan gezelligheid, ze ſteken in zoo'n feest de hoofden naast onze, naast aller hoofden in den kring, en amuzeeren

1) II, bl. 68 (N° 1).

zich: dáar, ten minste, op het feest, in de aktie: later, dat 's iets anders; dan moeten de haarlemsche deerntjens het preutsche lipjen weêr voorhangen, dan moeten dag- en maandbladen wrevelige artikels maken: en dan zijn het de zelfde menschen niet meer.

Men praat veel van de belgische feesten — en ik zal onzen broeders den flag niet ontzeggen, om openbare festiviteiten aan te richten en bij te wonen; ik zal hun de meerdere geestdrift en dien zekeren publieken zin niet betwisten, die noodig is, om alle baldadigheid van groote feesten verwijderd te houden, en veel omflag en inſpanning tot een goed einde te brengen: maar ons Costersfeest had toch elementen van genoegen, die aan de zuid-nederlandsche feesten ontbreken. Zie, die netheid, die keurigheid, die zindelijkheid, die huislijkheid, die eenvoudige, eenigszins zelfs pruikachtige gemoedelijkheid, die doorkwam in het haarlemsche feest — die vindt men nergends dan bij ons. Wij gaan moeyelijk uit onze plooi; maar die plooi is dan ook keurig gelegd: ontzien onze vrouwen zich hare witte kousen te beſpatten — dan moet men toch ook zeggen, dat die kousen van eene onberispelijke helderheid zijn. Laten wij niet licht groote wagens door ons Haarlem rollen, en groote vuren op haar pleinen aanleggen — houden we niet graâg flijk- of ſtof-makende optochten door Hout- en Koningſtraten — behangen wij onze puyen niet licht met groen en lampions — ſchuiven wij onze ramen niet licht langs den geheelen voorgevel open: dan moet men toch ook bekennen, dat onze ſtraten en ſtoepen zoo zindelijk en knap zijn, dat ze de vergelijking met een brusſelsch parket kunnen doorſtaan; dat onze roode huizen zulke glimmende groene deuren en blanke vensterroeden hebben, welke laatste met zulke fraaye gordijnen van binnen behangen zijn, en welke eerste zulke keurige en *rose* kraamkloppertjens gewoon zijn te dragen, dat een en ander er op gemaakt ſchijnt om een kalm en aangenaam interiëur deels te verzekeren, deels te verſchaffen, en men niemant kwalijk moet nemen, dat hij zijn buitenkostuum en zijn galarok niet te gelijk aantrekt.

Maar wemelen dan ook eene enkele reis die nette en fraaye ſtraten van eene optocht; ſlingert zich dan ook eens het ſparregroen voorbij die ongeſchonden gevels; gapen, een enkelen keer, die vensters dan ook eens wagenwijd ſtraatwaards en pronkt de gantsche gevel met de friſsche of tedere gezichten der zedige en gulhartige haarlemsche vrouwen en meisjens, dan is dat eene fijne genieting voor den bezoeker en waarnemer, een vermaak, welks *bouquet* niet in de geroetineerde ſteden van België, bij heure feestvieringen, te vinden is.

Als een lief nichtjen met een friſschen blos en kastanjebruine krullen, u, op uwe koperen bruiloft, beſchroomdelijk eenige hollandsche vaerzen in de eene of andere melodieuze provincie-dialekt komt opzeggen, is dat u niet veel aangenamer dan dat eene geoefende deklamatrice u bij die gelegenheid eene ſterk geteekende kunstvoordracht houdt? — Daar was iets juveniels, iets maagdelijks in de haarlemsche feestvreugde, en dat trof mij ongemeen.

Al aanſtonds hadden mijn vrouw en ik-zelf ons 's morgens verlustigd in de volte aan den ſpoorweg, in het gezicht der heeren en dames van allerlei »rang, ſtand en geloof", der gearmde kornettjens met omſlagdoeken, glimmende gezichten en dito gouden karkasbellen, zoo mede der boeren en boerinnen van velerlei tonge, die alle aan de feestelijkheid kwamen deelnemen. De gevlagde ſchepen in de reine haarlemsche grachten ſtemden ſamen met de versierde huizen. Vooral de boven aangeduide naïviteit der feestvierenden gaf ons een levendigen indruk. Bij elken voetſtap las men: »Aan Lourens Janszoon Coster de eer", »Huldc aan Lourens Janszoon Coster" of, in deftiger taal: »soCIetas neerLanDICa InDVstrIæ proMoVenDæ aD CeLebranDaM MeMorIaM LoVrentII Costerl". Toen ik deze laatste interesſante proeve van latijnsche verbuigkunde op de eerepoort in de Houtſtraat las, begreep ik aanſtonds, dat het een chronogramma moest zijn. En zoo was het ook: de romeinsche cijfers uit het opſchrift bij elkaâr getrokken, dat geeft 8073: namelijk, voor de jaren der waereld. Van Coster tot den aan-

vang onzer tijdrekening is 1423; hierbij gevoegd 4004, om den eersten levensdag van Adam te vinden, geeft 5427; daarna iederen fcheppingsdag, matig gerekend, volgends onze geologen en anthropologen, op 378 jaren, geeft voor de 7 dagen juist 2646 jaren; 2646 + 5427 = 8073, het door de Maatfchappij tot Bevordering der Nijverheid verkondigd jaarmerk. Van deze geleerdheid viel men met de neus in het welfprekend papieren (trouwens provizioneele) uithangbord: »Hier bakt men pofvertjes by de Erven van der Kam". Ik zocht in die v van POFVERTJES ook éerst het kenmerk van een chronikon; maar deze welmeenende poging mislukte; er was daar even weinig opzet als in de insektvormige letters, waarmeê de koekebakker uit »De ge de olie fant" zijn »Laurens Koster banket en moppen" annonceerde.

De liefste verciering van geheel Haarlem vond ik in het eenvoudig XVe-eeuwsche zeldzame burger-huisgeveltjen, dat, in de Barteljorisftraat [1]), de aandacht aller »onderzoek-lievende reizigers" trekken moet. Zie — dat fcheen mij nu toe het huisjen van Coster te zijn: Die halve trapjensgevel, met zijn fchoonen ranken, diepen fpitsboog ter eerste verdieping, geflankeerd door een halve rondboognis — met zijn lagen doch gedrukten en gegloopten ingangsboog, zijn lage deurtjen met bovenftijl gefteund door geestig geprofileerde neutjens (de timmerluî weten anders tegenwoordig ook al van *consoles* te fpreken), met zijn éene gebuitenluikte zijraam; dat frisch gothiesch overblijfseltjen, uit rooden bakfteen en witten bergfteen gebouwd, fcheen zelfs een verouderenden invloed te oefenen op den langen en fmallen groenflinger, waarmeê het behangen was. In gedachte opende ik de deur, en in het fchemerachtig voorhuis, kwam mij uit de lage achtergang de ranke getabberde figuur van mijn goeden Laurens [2]) te gemoet. Ik

1) Gemerkt W 5, 795.

2) Ik ben bang voor dat heringevoerde Lourens. 't Is één met Louris, zoo goed als Florens met Floris, en, ik kan 't niet helpen — als Costers *bouc* in onze fpelling een *boek* wordt, wordt Louris een *loeris* — en daar teeken ik verzet tegen aan.

was op het punt hem te vragen: »Wel, goede vriend! wat zeg-je van dit feest?" — maar ik wist er zelf nog niet genoeg van, om hem behoorlijk te woord te kunnen ftaan. Ik befloot dus de onthulling af te wachten.

Ik ftond juist met mijne vrouw te kijken naar de trofee op zeker brugpleintjen in de Houtftraat, toen de Foreestiersche hare hand op eens fterk in mijn arm bewoog en zeî: »Pauw, hoorde-je daar onzen naam niet?" Inderdaad boven het harmoniesch feestgedruisch der pasfanten, boven de zanckerige tonen van een draaiorgel uit, dat den gantschen dag

„Waar is Coster?"

moest fpelen, om kunstmatig dat gene te-weeg te brengen onder het publiek, wat al van zelf gekomen was, hoorde ik mijn naam op eenige mij niet vreemde ftemmen door de lucht fchieten. Ik keek op en rond: »Forestier!" — »Forestier!" — »mijnheer Forestier!" — hoorde ik, en eindelijk orgelde eene diepe basftem er het woord »Pauwels!" een paar malen bij. Toen keek ik om, en bij den banketbakker Van der Piggen, in het hoekhuis, wuifde er uit een der bovenramen een kleine witte zakdoek. De zoon van de lieve en gastvrije familie, die met hare vrienden voor dien dag het gebruik van dat deel der woning verkregen had, kwam reeds naar buiten loopen, en had de goedheid ons uit te noodigen vandaar den trein gade te ftaan, die welhaast uit Den Hout zich naar de Markt zoû begeven. Het heusche aanbod was zoo uitlokkend, dat wij over de vrees van onbefcheiden te zijn heenftapten, en al fpoedig reikhalzend voor één der vensters geplaatst waren, door overvloedige ververschingen behoorlijk voorbereid om het fchouwfpel te genieten. Ten tien ure hadden zich de »daartoe genoodigden" vóor het *Paviljoen* in Den Hout verzameld. Offchoon geenszins daartoe genoodigd, zouden wij gaarne derwaards gegaan zijn, om de »optogt naar den Gedenkfteen in den Hout", bij te wonen, »ter dankbare herinnering aan de plaats waar de Drukkunst werd uitgevonden", had de regen ons hiervan niet te-rug-gehouden. Ik moet dan ook zeggen, dat, toen later de trein bij ons voorbijkwam,

men wel duidelijk de zoo even vermelde »dankbaarheid" nog op aller gezichten lezen kon, maar dat zich, bij velen, in die dankbaarheid toch een rouwmoedig gevoel mengde, over het totaal verwelken van hunnen, 's morgens nog zoo glansrijk zich in het jonge daglicht verheffenden, besten hoed; de meeste dier echt mannelijke hoofdtooisels lieten hunne randen zoo baloorig hangen, of zij nooit de beſtemming hadden gehad ſchoonheid en jeugd bij te zetten, aan de cierlijk gebrilde of krachtig gebokkebaarde gezichten, die bleek en beregend ſchier niet van hen beſchermd werden.

Vrij lang werd onze verwachting geſpannen eer wij de feestmuziek hoorden ruischen en de banieren ginds, tamelijk ver, in de ſtraat onderſcheidden, die ons de nadering der optocht aankondigden. Ik moet zeggen: vroeger had ik nog al op met onzen zwarten rok, lange broek, en den witten driehoek door vest *en châle* en bakkebaard of zwarten *col* omlijst, welke de trots van vele mijner geſlachtsgenoten uitmaken; maar »te veel" blijkt ook in deze ſtoffe »ongezond". *Al* die rokken, *al* die hoeden, *al* die pantalons, al die witte hemdsdriehoeken — ze bevielen mij niet. Ik verheugde mij dat er nog al militairen bij het feest genoodigd waren; ik verheugde mij ook, dat men, tegen den regel aan, de banieren der zoogenaamde »τυπογραφισκε Vereenigingen" (alias: Drukkersgilden) en van andere kollegiën van andere *kleuren* had gemaakt, dan het gildekleed of de liverei der leden. Zwarte rokken en witte overhemden of borstlapjens is eenmaal nu voor burger-galakleeding, ook bij de vrolijkste partijen, aangenomen; maar zwarte banieren met witte teekens er in — ik weet niet, het zoû zoo doodsch geſtaan hebben.

't Is iets aardigs, dat moderne gekleed-kostuum. »Mijnheer de Minister, ik ben zoo vrij aan de vereerende uitnoodiging Uwer Excellentie te voldoen," heette het onlangs ten huize van een engelschen gezant. Men weet de engelsche grooten dragen veeltijds, in burger kleeding, geene ridderteekens — »Plait-il, monsieur? un verre de madère?" was het andwoord van den knecht, die juist zóo een ander Heer bediend had

en nu voor den gastheer werd aangezien! — Een ander maal heette het in het Hotel *Zum Sternen* te Bonn: »Kellner, eine Flaſche Wein!" — De toegeſproken jonkman in 't zwart, met witte handſchoenen, bewoog zich niet. De vraag werd herhaald op forscher toon. Het eenig andwoord was: »Ich bin kein Kellner!" en een oogenblik later kwam een ware kelner, even-zeer in 't zwart met witte handſchoenen, den gewaanden kelner »Herrn Baron Sporn" aankondigen, dat zijn rijtuig vóor was. Nu zijn die duitsche kelners ook heele fatsoenlijke jonge-luî, zoons van groote hôtelhouders, die enz. enz.

Mijne Foreestiersche had geen zin den ſleep op den voet te volgen en meê naar het marktveld te dringen, om het ſtandbeeld te zien onthullen of »onthuldigen", zoo als men ſoms, met eene niet onaardige woordſpeling, zegt. Intusſchen — ik was er half voor naar Haarlem gekomen, en wist waarlijk niet, waarom ik minder zoû zijn dan mijne duizenden broeders, die daar beneden langs de ſtraat marktwaards vloeiden. Onze beminnelijke gastvrouw liet haren vrienden alle vrijheid, en de eigenaresſe van het huis, Mejuſvrouw van der Piggen, of die ik daarvoor hield, nam vriendelijk aan — mij een pakjen Costersmoppen klaar te maken, terwijl ik mijn kijkersfortuin op de ſtraat ging beproeven. Ik ſchoof instinktmatig naar het allerliefste vleeschhalletjen heen, dat onlangs de eer heeft genoten, zoo als ik uit de »Annales" gezien heb, den Heer Didron in geestdrift te zetten. Toen ik tot die doorgang ter Markt genaderd was, kwam daar echter juist eene koets aanrijden, die Prince Hendrik uittocht gaf, en mij de gelegenheid bood dien waardigen telg van ons regeerend ſtamhuis mijn eerbied te betoonen. Tot mijn ſpijt ſtrekte dit echter den dienstdoenden dragonders niet tot genoegzaam motief om mij op de Markt toe te laten, en ik deed met vele anderen de rondte der St Bavo, en veroverde mij aan hare Zuidzijde eene plaats, die ik bevond elastiek en geſchikt te zijn mij verder te brengen. Gedurende 't muziekſpelen der korpsen, de eerste redevoeringen der des beflagenen, en de onthulling, gelukte 't mij inderdaad zoo ver langs de wreed beſchoten ſtoepen voort

te ſchuiven, dat ik het beeld voor mij kreeg, gezien van zijne rechter zijde. Ik had mij juist goed tegen een boom geposteerd, toen de zon doorkwam en het voor mij verlichtte. Ik had het ſymmetriesch tusschen mij en de hal; de kleurige trapjensgevel van het ſtedelijk gebouw vormde een wel geëvenredigd kapelletjen om de beroemde haarlemsche figuur. Dat was waarlijk ſchoon: een rustig, krachtig, deftig beeld; een die zich met zedigheid bewust is iets buitengewoons gevonden te hebben, en die zich voorwaards beweegt, om het der waereld te gaan aanzeggen! Het »Handelsblad" heeft dat fraai beſchreven: die voorwaardsche beweging, dat *geſloten* boek, en wat er meer is. Ik moet echter bekennen niet in te zien, dat het boek der toekomstige wetenſchap in Erasmus' tijd zoo veel wijder was opengeſlagen dan in de dagen van Coster. Zeker alle groote maatſchappelijke krachten (en daartoe behoort gewis ook de pers) zijn zwanger van groote feiten, en de opvolging dier feiten maakt de geſchiedenis uit: maar of nu Erasmus juist *le dernier mot* der wetenſchap geſproken en den bepaalden ſtoot voorwaards aan den menschelijken geest gegeven heeft, mag ik betwijfelen. Ik ga altijd voort St Thomas van Aquinen zoo'n kwaad filozoof en dichter, Albertus Magnus zoo'n onbedreven natuurkundige, Libergier, Allan van Wolsingham en Erwijn van Steinbach zoo slechte kunstenaars, Ecko van Repkow en Jan Bottelgier zoo verwerpelijke juristen, Thomas Cantipratanus zelfs zoo'n zwak encyklopedist niet te vinden. Ik had Bernardus, Dominicus, Franciscus van Assizië de volksmasſaas wel eens willen zien ontſteken met den vuurſtroom hunner welſprekendheid. Als zinnebeeld der geheimenisſen, die de drukkunst nog in haren ſchoot verborg, komt het *geſloten* boek mij dus fraai gekozen voor: maar 't is zoo wát om te zeggen, dat met Erasmus het boek der menschelijke kennis eerst werd opengeſlagen.

Daar wordt veel getwist over de vraag, of de beſchaving werkelijk en merkbaar, in den loop der eeuwen, op de verſchillende punten is vooruitgegaan: zoo veel is zeker — dat er in Nederland, in de laatste drie-, vier-en-dertig jaar, een

verblijdende vooruitgang heeft plaats gehad wat de waardeering der geſchiedenis van den menschelijken geest betreft. Men moet de vaerzen en redevoeringen lezen, die in 1823 bij het toenmalig Costersfeest gediend hebben. Niet alleen had men geheel vergeten, dat er, bij Costers optreden, reeds twee en een halve eeuw van de edelste beſchaving, van de hoogste ontwikkeling van verſtandelijke, zedelijke en ſtoffelijke krachten verloopen waren: maar men ſpreekt van den tijd onzer grafelijke Willemen als of Europa aan kannibalen en idioten was overgeleverd, en Laurens Coster voor het eerst in die barbaarschheid eenige matiging, in die nacht een weinig licht kwam aanbrengen. Dat is nu veel verbeterd. Dichters en redenaars hebben zich de opoffering van al den rijkdom der antitheezen getroost, waar de mannen van 1823, de Lootsen, Helmersen, Tollensen, ja zelfs Van der Palm met onverzadigbaren wellust in gegrasduind hebben. De gantsche kraam van »bijgeloof", »domheid", »driestheid", »vloekbre priesterlist", »vunze holen" van »vadsige monniken", »duisternis", »barbaarschheid", »dwingelandij" en tyrannij", met bijbehoorende »verlichting", »beſchaving", »vrijheid", »menschenwaarde", »waarheid" en »klaarheid" is achter de bank geworpen. Alles was dit maal zoo gematigd, fatsoenlijk, verſtandig, dat geen gewoon mensch, die wat gelezen heeft, behoefde te blozen over ergerlijke hartstocht en onkunde.

Deze vooruitgang was ook zichtbaar in de dekoraties, in de opſchriften der vercierde huizen. Met een zedig »HULDE AAN LAURENS JZ. COSTER", »AAN LAURENS JZ. COSTER DE EER" en dergelijken, liep ſchier alles af. Een enkele Haarlemer, wonend in de ſtraat bij dat allerliefste kleine Houtpoortjen, herinnerde zich vaerzen, die in 1823 gediend hebben. Ze zijn, geloof ik, van Van Walré. Hij had eene heel aardige dekoratie met beukenloof aangebracht, en daarin geſchreven:

»Heilig, Haarlem, zij de beuk u
Die u de eerste grondſtof ſchonk,
Waarvan Coster 't licht deed branden
Dat door heel de waereld blonk."

Deze geestige vaerzen en dan de ſchoone regel van het »Huldeblijk" in den Hout:

»Uit Haarlems bloemhof ging het licht op over de aarde"

zijn wel het beste wat de Muze van 1823 heeft opgeleverd. Vooral deze alexandrijn, dien men mij zegt dat van Helmers is, ſteekt hoogst voordeelig af bij al de bulder- en balkvaerzen, die de zedige en ernstige Lourens Jansen, *à son insçu*, ten jare 1823 in het leven heeft geroepen. De greep is allergelukkigst: Haarlem, Hollands aloude middelpunt, al ſpelend, te midden zijner fijn bonte en geurige bloemen, een licht daarheen werpend, dat zijn ſtralen over de gantsche waereld verſpreidt: 't is fier, 't is bevallig, 't is diep — 't is ſchoon en allergelukkigst. Altoos daargelaten die quæstie van het licht. Den dichter geeft men, buitendien, veel toe. Een tikjen verdient mogelijk, bij de huidige gelegenheid, een koningſtraatsche deftige burger, die ſtellig geen dichter is en met gele letters in blaauwe wolken aan zijn deur had gezet: »Licht en Vrijheid"; dat riekt een weinig naar de deïstische en kommunistische republiek; er is een zekere opgewondenheid, een zekere volksroes niet in te miskennen: trouwens de gele majuskels waren zeer zinnebeeldig al op hun rug gaan liggen — misschien om zachtjens in te ſluimeren.

Wij zijn nog altoos op de Markt; wij hebben de redenaars gebaren zien maken en zich gedragen of zij voortreflijke verhandelingen houden, vol nieuwe en indrukwekkende denkbeelden; wij hebben bij afwisfeling den nagalm der instrumenten en ſtemmen van de aanwezige orchesten gehoord; wij zien de overhuifde bakken met dames en andere genoodigden (waartoe, vreemd genoeg, de leden der Costerskommisfiën *niet* behooren); de wimpels waayen, de bonte menigte ſchittert en ruischt. Zoo als ik zei, het teeken werd gegeven: Coster trad te voorſchijn. In het oogenblik dat ik hem zag, ging er juist een zonnetjen over hem heen, gaf hem vergulde randen en deed hem eenigszins verlicht afkomen van den ſchoonen rood en wit geſchakeerden, maar thands met ſchaduw getinten, gevel der aloude vleeschhal; die uiterst bevallige en rijke kepergevel ſloot voor

mijn oog juist als een kapelletjen het beeld in van den gevierde.... Dat had iets bovennatuurlijk fchoons.... en — verdient wel twee maal verteld te worden.

De plechtigheid liep ten einde; te midden van de mij voorbijdringende paren, rijen, en eenheden van burgers, boeren, boerinnen, joden, meiden, kinderen enz. hield ik mij nog met dat fchoon effekt van zoo even bezig, en voelde 't verlangen fterker opgewekt om eens daarginds, binnen de fchutting mijner bevoorrechte natuurgenoten, te mogen ftaan, en dan, op mijn gemak, het beeld van voren te mogen aanfchouwen, — toen er, tusfchen de menschen achter mij, plotselijk een ftuk van de ftoepfchutting, waartegen wij leunden, zich opende, en ik een man, in dienstbare betrekking, hoorde zeggen: »Uwe kan het wel perbeeren, maar uwe zal der nie deur komme". Ik klom langs den klank der woorden tot den fpreker op, en van hem, die het fchuttingdeurtjen openhield, even haastig af tot de toegefprokene persoon: 't was eene allerliefste haarlemsche blondine, wier uitdrukking van verlegenheid, fchemerend door haar blanken *teint*, mij voor twintig jaar geleden zeker een blos van genoegen op de bleeke wangen gedreven had. Het meisjen fcheen in de algemeene konfuzie hare familie kwijt geraakt te zijn. »Ik zie ze! daar ftáat Papa, dáar, binnen de fchutting!" zeide zij. In het zelfde oogenblik deed een langs ons heenrijdende dragonder haar den voet te-rug-trekken, dien ze reeds buiten de ftoep waagde van het huis, waar zij eene plaats had gehad. »Zie, daarginds!" zei ze. Al was ik nu geen twintig jaar jonger, of misfchien óm dat ik geen twintig jaar jonger was, zeide ik: »Zoekt u je familie, jufvrouw? Mag ik u dan door de volte heen helpen?" — »Heel graág, mijnheer!" was het andwoord; zij boog haar *paille* handfchoen om mijn zwarte mouw, met al de vertrouwelijkheid, die de vrees voor de dragonders haar ingaf, en ik baande ons, met ridderlijk gevoel, een weg door de menigte; bereikte de overzijde van de fchoongehouden ruimte, de heining opende zich, en ik bevond mij op de bevoorrechte plaats. De blonde juffer wipte fnel naar haar

vader, die niet recht begreep, wat noord-hollandsche rentenier hem daar zijn dochter te-rug-bracht, en in zijn verbazing vergat mijn groet te beandwoorden.

Inmiddels ftond ik nu tusfchen den braven, nieuw gedekoreerden, oud-letterdrukker Schinkel en den kunstlievenden Heer Büchler op het terrein, en tegenover het beeld. Men bood mij Elions medalje ter bezichtiging.... maar offchoon het werk verdienstlijk is, ik had den koperen man-zelven daar nu voor mij, daarboven — en ik vroeg van het beeld den indruk dien ik wenschte. Maar eer ik het gevraagd had, was de indruk al gegeven.

Hoor eens, 't is grootsch! Men zegt nu, dat het beeld van de »Eendracht", op den Dam, Royers *chef-d'œuvre* is; maar ik zie in den Coster nog heel wat meer. Ja, als de jongeling, dien ik mij voor een oogenblik fchier geloofd had te zijn, mij zegt dat eene fchoone hellenische maagd mooyer is dan een leelijke haarlemsche Koster, dan kan ik daar niet veel tegen inbrengen; maar als ik fpreek van diepte van opvatting en zin, van aandoenlijke grootheid der gebeurtenis, die met ondubbelzinnige vormen wordt uitgedrukt — dan moet ik zeggen, als ik daar dien seriëuzen, machtigen, haarlemschen Dante voor mij zie, dat hij mij daar een talisman in de hand fchijnt te houden, waar hij de waereld meè regeeren zal, en dat er in dat boek meer ftaat dan er in de gantsche gefchiedenis der fpartaansche Helena, de fchoone Griekin bij uitnemendheid, ligt opgefloten. Dat is hier geen werkeloze placiditeit, geen »Eendracht", die het niet verder dan tot het absolute denkbeeld der eendracht kon brengen; dat is hier de hoogste werking van het menfchelijk geflacht, dat is hier de ftorm der toekomende gedachten, die door dien MAN wordt aangekondigd. Van Duyse heeft in zijn liedtjen aardig op den Kostersnaam gezinfpeeld; maar inderdaad, die ftatige, hoogernstige Koster, die u de wang verbleeken doet, fchijnt gereed om de koord te gaan trekken ter vermelding van den orkaan der ideën en de kruisende bliksemflitsen van het menschelijk vernuft, die hij over de waereld los zal laten.

Men heeft de aanmerking gemaakt, dat het beeld, van de linker hand gezien, wat veel vooroverneigt; daartoe vond men het loopen niet genoeg in de beenen uitgedrukt: maar men vergeet, dat er ftoffelijke redenen bestonden, waarom de beeldhouwer eerder den aanvang der beweging van het gaan, dan de voltrokken wordende fchrede wilde voorftellen, en die aanvang der beweging is waarlijk zoo als hij hier afgebeeld wordt; maar men heeft dat, in 't algemeen, weinig opgelet.

Wat mij ook bizonder aangenaam aandeed, was het voetftuk, waarop het beeld gedacht is. Dat voetftuk is eene allergelukkigste kompozitie van den Heer Tétar van Elven, den vader, en is als ontleend aan de architektuur der kerk, waar Coster van fchijnt uit te gaan. En niet flechts verkondigt de ftijl den oorfprong der kennis, die Coster meer algemeen onder de menschen gaat brengen, maar ook de proportiën van het voetftuk tot het beeld, kwamen mij alleszins juist en goed voor. Daar hangt zoo veel van af. Daar hoort een fijne fmaak toe, om daar niet in mis te tasten; dat is het muzikale gedeelte van de bouwkunst: daarvoor vindt men geene modellen in de natuur; dat is geheel fchepping van den »sentiment exquis des convenances". En ach, hoe weinigen zijn daarmeê begiftigd. — Die dat heeft, houd dien in waarde, want gij hebt een onbetaalbaar man. Daarvan zijn, onder anderen, de nederlandsche monumentkommisfiën in 't algemeen zeer misdeeld: en bizonder bij de Costersfeesten zijn er, van wege de genen die invitatiën te doen en plaatsen aan te wijzen hadden, zoo vele grofheden begaan, dat het waarlijk ergerlijk is.

Men mag in een brief van de hak op den tak fpringen.... Toen ik weder bij Van der Piggen kwam, was mijn vrouw en het overig gezelfchap reeds in de elegante rijtuigen van onzen vriendelijken gastheer geftapt, en zat mij te wachten. Ik haastte mij dus mijne Costersmoppen te betalen en klom in. »Zie, daar gaat de nieuw gedekoreerde heen!" zeide men eenige oogenblikken daarna. Ik vroeg of men De Vries, Metman, of Schinkel meende (of men den maker van het beeld bedacht heeft, is mij nooit ter oore gekomen): »Neen, neen,

Noordziek," was het andwoord. Waarlijk — daar ging de man — aan wiens onbezweken ijver in de eerste plaats de natie het fchoone Costersbeeld te danken heeft. Maar hoe? — het luxemburgsche kruisjen? De Heer Metman, *ter zake van Coster* de Nederlandsche Leeuw — de Heer Noordziek, *ter zake van Coster* de Eikenkroon!! Als de Minister van Binnenlandsche Zaken, in zijne »Afdeeling Onderwijs, Kunsten en Wetenfchappen", de hand eens op het hart legt, en tevens eens luistert naar de ftem der deskundigen — dan zal hij moeten erkennen, dat, welke ook 's Heeren Metmans verdiensten als rechtsgeleerde of ftaatsman mogen zijn — in de Costerszaak (en zij is niet onbelangrijk) het ten hoogste *inconvenant* en onaangenaam voor beiden is, dat de Heer Noordziek (de man, in wien het Costersbelang werkelijk in de laatste jaren gekoncentreerd is geweest, en zonder wiens onverzettelijke wilskracht het ftandbeeld er nooit gekomen zoû wezen) als een *écuyer* den ftijgbeugel houden moet voor den Heer Metman, bij het berijden van den klepper, dien de Nederlandsche Leeuw in de »coverture" geweven is.

De Heer Simons geeft onmiskenbare blijken zich met de nederlandsche kunsttoeftanden bekend te willen maken; kunst en letteren bevorderlijk te willen wezen: het zoû een goede daad zijn, zoo hij de begane fout herftelde en den Heer Noordziek voor de Nederlandsche Orde voordroeg: niet Luxemburg alleen, Neêrland is den wakkeren fekretaris der Hoofdkommisfie en laatsten verweerder van Costers rechten dank fchuldig; en dien dank *abzuftatten* is zij geene taak onzen nieuwen Minister zeer waardig?....

Maar wat vermeet ik mij, hier uit Buikfloot, wenken te willen geven, aan..... Maar in een brief aan een goede kennis is veel geoorloofd, wat in officiëele form kwalijk pasfen zoû.... Niet echter al te *lang* te praten: daarom, vriend! leg ik de pen neêr, en teeken mij:

Uw gants genegen
PAUWELS FOREESTIER.

DER YSTORIEN BLOEME.

VI.

(Zie «D. Warande» II, bl. 194.)

[SLOT VAN »St IACOP DE MINDERE."]

Doen dit hoerde, sijts gewes,
Scriben ende phariseen,
Begonsten si te spreken over een:
»Dese gerechte dunct ons dolen;
Wi waenden, dat wi hadden bevolen,
Dat hi dat soude hebben ghedaen
Eñ dat hi den volke soude doen verstaen,
Die dolinghe van den gokelare[1].
Nu heeft hi tvolc openbare
Doen dolen vele meer
Met siere tale dant dede eer;
Hets goet dat wi daer boven gaen,
Eñ wine[2] neder worpen saen.
Want, blijft hi daer iet langer boven,
Hi sal tvolc al verdoven[3]
Ane sinen meester, den truwant[4].
Doen clommense te hem thant,
Eñ seiden hem dat oppenbare,
Dat hi ware een loghenare;
Want hi hadde doen verstaen,
Dat hi soude, sonder waen,
Van ihesum[5] die waerhede;
Des dochte hem, dat hi niet en dede,
Eñ dat hi tvolc hadde doen dolen meer
Ane hem, dant dede eer.
Jacop sprac bi den heilege geest:

1 Namelijk Jezus, dien zij voor een' goochelaar hielden. 2 Wij hem. 3 Verblinden, verdwazen (zie Doven), en bij uitbreiding hen trekken, overhalen. 4 Bedrieger, vagebond. 5 Het ww. *seggen* is hier in de pen gebleven.

»Mijn ghelof hebbic ghelcest[1];
Ic gheloefde u, dat ic soude wale
Van ihesum seggen ware tale,
Eñ dat hebbic nu ghedaen,
Soe dat ghijt wale moegt verstaen."
Doen dat die quade tyran hoerden,
So ic best can in corten woerden[2],
Dat sine tale was al te vroet,
Worpen sine metter spoet.
Doen hi afgheworpen was,
Keerdi hem, sijt seker das,
Op sine knien, die heilege here,
Nochtan was hi gequetst so sere
Van den valle, die hi viel daer,
Vor hem[3] bat hi openbaer,
Eñ sprac: »here vergeeft hem[3] dese mesdaet,
Sine weten niet dat si doen quaet."
Doen worpen sine met steenen daer.
Doen quam geloepen daer naer
.J. eñ sprac: »ghi hebt quaet gedaen,
Hi leit eñ bidt, sonder waen,
Vore die ghene, die hier sijn,
Eñ[4] hem dit doen, dats waerheit fijn."
Doen quam daer gheloepen recht
Een der phariseus knecht,
Met .j. stave, alse wijt leren,
Daer die volres haer lakene met keren[5],
En stac[6] hem, sijt seker das,
Thersenbecken af, alsict las.
Doen die heilege man was doet,
Quamen daer, met haesten groet,
Die ghemeente, eñ wouden saen
Die phariseus hebben ghevaen;
Maer si waren hem[7] ontvloen.
Doen ghingen si met eren doen[8]
Den heilegen man ter erden[8],

1 Volbracht. 2 Deze regel is een onverstaanbaar tusschenlapsel. 3 Hen. 4 Versta: En die. 5 Schoon kloppen, zoo als men nog heden doet. 6 Sloeg. 7 Hun. 8 Begraven.

Bi den tempel met groter werden.
Hier laet ic van hem die woert,
Eñ segge u van sinen broeders voert.

[Sᵗ SYMOEN EN Sᵗ JUDAS.]

Doen iarone eñ arfaxat
Hadden verdreven uter stat
Matheuse ute etiophia,
Doen ghingen si beide daerna
In persiden, te meneger stede,
Om te meerne haer quaethede,
Want sine dorsten niet weder keren
In etiophia, alse wi leren;
Maer god, als die scrifture seegt,
Die de sorghe van den mensche dreegt,
Sendde daer, sijt seker das,
Sᵗ symoen ende iudas,
Die des minders jacops broeder waren;
Om dat si souden, sonder sparen,
Tkersten geloeve predeken daer.
Doen si daer quamen over waer,
Begonsten si met groter eren
Te predeken tgeloeve ons heren.
Die gokelaren, daer ic af seide[1],
Waren metten coninc beide.
Doen dapostelen waren comen
In persiden, alsic hebbe vernomen,
Quam hem te gemoete daer na
Sconincx drossate van babilonia,
Waradach, met sconincx heere,
Want hi varen woude ter were
Iegen die van indien,
Die waren comen in persiden.
Waradach hadde met hem twaren
Beide afgode eñ gokelaren,
Eñ der afgode papen mede.
Waradach quam in ene stede,

[1] Sprak, melding maakte.

Die stont binnen sconincx lant,
Daer hi dapostelen beide vant.
Doen ghinc die drossate waradach
Den afgode offeren, daert menich sach,
Om hem te vraghene tien tiden
Weder[1] men paysen[2] soude of[1] striden
Dorloghe, daer si omme waren comen.
Eñ dafgode, alsic hebbe vernomen,
Moesten swighen tien stonden,
Want si waren so vaste ghebonden[3]
Dat sine mochten meer no min[4]
Ghespreken, sint daer in
Dapostelen ons heren waren comen.
Doen ghingen si alle, ic hebt vernomen,
In ene andre stat eñ waradach,
Daer een ander afgod in lach,
Eñ vraechde hem, bi wat saken
Sijn god werende[5] siere spraken?
Doen antwoerde die duvel dare,
Dat daer binnen comen ware
.IJ. gods apostelen, sijt seker das,
Deene hiet symon, dander iudas;
Dese hebben die macht so groet van gode,
Dat over mids hare ghebode,
U god en dar niet spreken .j. woerdekijn,
Daer si ieghen woerden[6] sijn.
Doen deedse soeken waradach',
Eñ proefde[7] of hise vinden mach.
Hi vantse saen, alsic versta,
Doen vraechdi hem daer na,
Wat si wouden eñ wanen[8] si waren?
Doen antwoerden, sonder sparen,
St symoen, alse wijt horen:
»Ute india sijn wi geboren,
Eñ sijn gods knechte, dat seggic u,
Die ons hier heeft gesent tote u,

1 Of..... of. 2 Vrede maken. 3 Onmachtig of door de kracht der apostelen overheerscht. 4 In geenen deele. 5 Afhield, onthield. 6 Tegenwoordig. 7 Beproefde. 8 Van waar.

Om u te predeken u salichede,
Eñ u te leerne die warhede,
Eñ gode te minne eñ dafgode laten[1],
Eñ te volghene der rechter straten,
Die ihesus christus voren ghinc,
Eñ volchdi hem, dats seker dinc".
Doen sprac waradach, sonder sparen:
»Ic moet tenen stride varen,
Eñ, alsic weder ben ghekeert,
Salic horen wat ghi leert;
Dunket mi seker cñ goet,
Soo sal icker ane keren minen moet[2],
Eñ ic saelt laten eest ghedwas[3]."
Doen antwoerde judas:
»U ware beter, dat ghi den here
Eer[4] kennet, die u mach doen ere,
Dat ghi u viande moghet verwinnen,
Eñ dienen hem in allen sinnen."
Doen sprac waradach mettien:
»Vor segt ons, wat ons sal gescien,
In dien dat ghi houdt gebonden
Onse gode, te desen stonden,
Dat si niene mogen seggen waer."
Doen antwoerde symoen daer:
»Wi gheven uwen goden nu die macht,
Dat si moghen van harre cracht
Seggen al gader horen wille,
Eñ wi willen openbare eñ stille
Proeven[5] hare grote valschede."
Doen sprac waradach daer ter stede:
»Alsoe willic dat ghi doet."
Doen sprac dapostele metter spoet:
»Wi gheorloven u in ons heren name,
Dat ghi segt al dat u es bequame."
Doen begonste die duvel saen
Te seggen, dat hi hadde verstaen.
Si seiden hem te deser tijt,

1 Verlaten, laten varen. 2 Hart, gemoed. 3 Dwaasheid, logen, hersenschim. 4 Verlengde uitspraak van *er*. 5 Bewijzen.

Dat si souden hebben groter strijt,
Eñ dat en soude niet mogen bliven,
Eñ men souder vele ontliven
Van den volke, in elke side.
Doen waren dapostelen harde blide
Eñ loeghen, alsict bescreven sach.
Doen sprac die leidsman waradach:
»Ic ben in groten vare mettien,
Dat ic u lachen hebbe gesien."
Doen seiden dapostelen sonder sparen:
»Here ghine dorft[1] u niet vervaren,
Want merghen vroech so selen comen
Boden, als wijt hebben vernomen,
Die ghi tuwen vianden hebt gesent,
Eñ selen u bringen, dats bekent,
U wedersaken[2] tuwen wille,
Dat ghi openbare eñ stille
Van uwen vianden hebt u gevoech[3],
Eñ selen u betren[4] genoech
Al dat si hebben mesdaen".
Als waradach dit hadde verstaen,
Dat al dus soude ghescien,
Dedie die papen vaen mettien;
Omdat si dapostelen weder seiden[5]
Dedise in vangenessen leiden.
Al gader der apostele tale
Die ghesciede al te male,
Alsoe gelijc als sise seiden.
Doen dede waradach, sonder beiden,
Die valsche papen halen voert,
Eñ woudse emmer[6] hebben vermoert.
Doen dedi .j. vier maken saen,
Daer mense in soude worpen gaen.
Doen dapostelen dat vernamen,
Met haesten si doen quamen
Eñ baden waradaghe te samen sere,
Om die minne van onsen here,

1 Behoeft. 2 Vijanden, tegenstrevers. 3 Wil. 4 Vergoeden. 5 Tegenstreefden, vijandig waren. 6 Zeer zeker.

Dat hi die papen liete leven.
Nochtan hadden hem die papen gegeven
Ghelt eñ miede[1], sonder waen,
Dat hi dapostelen soude verslaen,
Maer dat en wouden si niet wreken.
Waradach, daer wi af spreken,
Gafse den apostelen, om haer bede.
Doen keerdi weder, dats waerhede,
Toten coninc erexes,
Eñ brachte mede, des sijt gewes,
Die heilige apostelen, alsict las,
Beide symoen eñ iudas.
Doen si daer quamen in die stat,
Was iaron eñ arfaxat
Metten coninc erexes daer.
Doen sprac waradach, dats waer:
»Siet her coninc, dits waerheit fijn,
Dat dese .ij. heilege gode[2] sijn.
Onse gode loghen ons altemale,
Maer dese wisten die waerheit wale.
Si vor seiden, sijts ghewes,
Alsoe alst ons gesciet es."
Doen iaron eñ arfaxat
Hoerden, dat waradach seide dat,
Wordense van nide ontsteken.
Doen begonstense ute te spreken
Ten coninc, eñ seiden dese tale:
»Here! wi kennen haer wesen wale,
Want al haer leven dats quaetheden.
Oec en willen si niet anebeden
Onse gode, dans niet gheloghen,
Si distruwerense waer si moghen;
Here! wi willen in onser gode name,
Op dat[3] u wille es en bequame,
Al dat doen, dat wi begharen.
Nu doet halen, sonder sparen,
Al uwe riddren saen."

1 Loon, belooning. 2 Godsmannen, of mannen, die om hunne wonderen als een God vereerd werden. 3 Indien het.

Die coninc hevet sciere gedaen.
Doen die riddren waren comen,
Dadense, alsict hebbe vernomen,
Alt volc te dien stonden
Staen, oft ware gebonden[1].
Oec benamense hem die sprake,
Die quadien, daer ic af make[2],
Den lieden, die daer comen waren,
Sonder allene, seggic u twaren,
Waradaghe en scadet niet.
Doen ghinc hi daer hi dapostelen siet,
Eñ vertelde hem dese niemare.
Doen ghingen dapostelen met hem dare
Eñ sechende tvolc, ic segge u dat;
Doen waest genesen optie stat.
Doen keerden dapostelen ter vaert
Met waradaghe weder thuus waert.
Alst quam opten derden dach,
Ghinghen dapostelen eñ waradach
Vor den coninc crexes;
Oec waren daer, sijts gewes,
Jaron ende arfaxat,
Eñ hadden hem vermeten dat,
Dat si tocnen souden, sonder waen,
Dat si te voren hadden gedaen,
Tvolc in diere maniere mesmaken[3].
Dat seggic u, in waren saken,
Dat ieghen spoet[4] al gader was,
Om dat symoen eñ iudas,
Ieghen woerden[5] waren doe.
Doen ghingen die gokelaren toe
Van evelen moede, dats bekent,
Eñ daden comen menich serpent[6],

1 Machteloos, bewegingloos. 2. In dezen zin moet vs 3939 op vs 3937 volgen. Vs 3938 is eene nadere bepaling van se (zij) in den vorigen regel, en waarschijnlijk is dit vs. oorspronkelijk geweest, „daer ic tale af make" of iets dergelijks. 3 Toetakelen, in den toestand brengen als vroeger. 4 Te vergeefsch. 5 Tegenwoordig. 6 Draak, soort van denkbeeldig monster, aan hetwelk de oudheid vleugels en klaauwen toekende, zie vs. 3986.

So dat tvolc was in grooten vare
Van den serpente die waren dare.
Doen gheboden si te handen,
Dat si over die truwanden[1]
Hem wraken, sonder langher staen.
Doen ghingen die apostele saen
Ieghen die serpente. Al[2] siere sijn comen
Hebben sise met horen mantle genomen,
Eñ speeldenre mede op eñ neder,
Eñ settense ter erden weder,
Eñ hieten hem in den name ons heren,
Dat si te horen meesters keren,
Eñ tormentense alsoe sere,
Alse si gheboden hadden ere
Dat si den apostelen souden hebben gedaen;
Maer dapostelen verboden, sonder waen,
Dat si hem niene namen dleven,
Al woudense dapostelen hebben vergheven,
Dat en wouden si wreken niet.
Doen ghingen die serpente daer men toe siet
Ten gokelaren, daer si stonden;
Beide met clauwen eñ met monden
Scoerden si hem hore[3] vel,
Eñ queldense so, dat weet ic wel,
Dat hem beter ware in schine
Die doet, dan in die passie te sine.
Sie huulden van wee in derre maniere
Oft wolve waren oft ander diere.
Doen bat erexes den apostelen mee
Dat sise lieten sterven in dat wee.
Doen antwoerden dapostele met desen:
»Here coninc dat en mach niet wesen;
Al hebben wi hem sonder waen
Hare quaetheit doen verstaan,
Daer omme en wille wise niet doen sterven."
Doen gheboden si ander werven

1 Bedrieger, vagebond. 2 Als. Waarschijnlijk zijn *al siere* in het oorspronkelijke aaneengeschreven geweest, *alsiere*, en de ouden verdubbelden den medeklinker in het midden eens woords niet dan uit noodzakelijkheid. 3 Hun.

Den serpenten, die daer waren,
Dat si namen, sonder sparen,
Hare venijn met haestecheden
Eñ siere met ghingen uter steden.
Die serpente, alsict hebbe vernomen,
Sijn weder ten gokelaren comen,
Eñ hebben hem[1], met groten toghen,
Hare venijn ute gesoghen,
Eñ gansten[2] al hare lede,
Eñ ghingender mede uter stede.
Daer waren die goeclaren meer
Te scanden, dan si waren eer.
Doen dit die serpente hadden gedaen,
Gheboden hem[1] dapostelen saen,
Dat si ghingen danen[3] si quamen.
Doen ghingen si van daer te samen.
Mettien sijn die goeclaren
Thuus gegaen, sonder sparen,
Daer si .iij. daghe, dat weet ic wale,
Laghen in groter quale.
Des vierds dages, alsict hebbe vernomen,
Sijn dapostelen te hem[4] comen,
Eñ seiden dese tale:
»Wine willen niet tesen male,
Uwes ondancs, u kersten maken,
Maer wi willen, in waren saken,
U eer ghenesen eñ laten u
Doen, dat ghi wilt nu."
Mettien hebben sise genesen;
En tie goecleren, daer wi af lesen,
Sijn in hare quaetheit bleven,
Eñ sijn ghevloen, alst es bescreven,
Uter stat ten selven male,
Eñ ghingen predeken, op ende te dale[5],
Den heidenen papen, dat si vernomen
Hadden, dat si .ij. souden comen,
Die ute india waren geboren,

1 Hun. 2 Genazen, herstelden. 3 Daarhenen van waar. 4 Hen. 5 Hier en daar, overal heen.

Die de gode souden te storen[1];
Eñ dat hem die gode ontboden[2] dat,
Waert in poerte of in stat,
Dat sise ierst mochten beloepen[3],
Dadent hem metten live becoepen;
Si heeten beide, sijt seker das.
Deene symoen, dander iudas.
Dit ghingen si seggen op eñ neder[4].
Nu keric ten apostelen weder.
Die coninc erexes, alst es bescreven,
Bat hem[5], dat si met hem bleven.
Si dadent om sine bede.
Si stichten te meneger stede
Kerken, eñ ordineerden daer
Papen eñ clerke daer naer.
Daer na vielt in corten daghen,
Dat .j. ioncfrouw brachte gedraghen
.J. kint, eñ haer maghe vraechden hare,
Wie vader van den kinde ware?
Dat wijf sprac bi sduvels rade:
»Alsoe doe mi god ghenade,
Het es van derre diakenen een,
Die mi brochten in dit ween[6].“
Doen vraechde men hare,
Welc harre[7] dat ware?
Doen noemese .j. openbare,
Eñ seide, dat hi dat ware.
Doent haer maghe hadde verstaen,
Ghingen si den dyaken vaen,
Eñ wouden hem dlijf hebben genomen.
Mettien sijn dapostelen comen,
Eñ hebben gehoert die niemare,
Dat hore dyaken gevangen ware.
Si ontsculdechden dat weet ic wale.
Doen vraechden si hem te selven male:
Wanneer dat kint waer geboren?

1 Verstoren, vernielen, verwoesten. Zie Mel. Stoke, B. I. vs. 114. 2 Deden weten. 3 Ontmoeten, in handen krijgen. 4 Hier en daar, overal heen. 5 Hun. 6 Jammer, verdriet, wee. 7 Hunner.

Doen seidense, als wijt horen,
Heden te priemtide, sonder waen.
Doen gheboden dapostelen saen,
Dat men tkint daer brachte ter stede,
Eñ haren dyakenen mede.
Doen bracht mense beide dare,
Alsoe alsict vinde int ware.
Doen spraken dapostelen ten kinde aldus:
»Wi ghebieden di, in den name ihesus,
Dattu lijs[1] der waerheit des,
Oft dese dyaken dijn vader es,
Die hier ieghen woerden steet?"
Doen sprac dat kint: »god weet,
Hine dede noit sonde met wive,
Binnen al sinen live;
Hi es .j. heilech man, dats waer."
Doen baden haer maghe daer
Den apostelen, op dat si wouden,
Dat si hem seggen souden,
Wie die vader daer af ware.
Dapostelen antwoerden openbare:
»Ons stact den onsculdeghen tabsolveerne,
Niet den sculdeghen te deerne;
Wine sijn niet wroegeren[2] van den sonden,
No berechters[3] tallen stonden."
Doen si dit hadden ghedaen,
Woudense uter stat gaen.
Doen bat hem tvolc met groten tranen,
Dat si niene ghingen van danen.
Doen bleven si daer binnen der stede
Wonende, om der liede bede,
Omtrent .iij. maent eñ .j. iaer.
Oec doeptense binnen den tide daer,
Den coninc eñ sine maisniede[4] al,
Eñ oec van mannen .j. groot getal,
.XI. m. onder[5] meerre eñ[5] minder,

1 Zegget, belijdet, erkennet. 2 Aanklager, beschuldiger. 3 Rechter, beslisser. 4 Gezin, gevolg. 5 Onder....ende. Dit woord vindt men uitvoerig behandeld in Dr De Jagers Archief, I, bl. 69 en v. »*Onder* meerre *ende* minder" beteekent hier *gemiddeld*, d. i. tusschen het meerdere en het mindere.

Sonder vrouwen ende kinder.
Alsi dit hadden ghedaen,
Sijn si uter stat ghegaen,
Te predeken tgeloeve openbare,
Want die goeclaren dare
Hadden tvolc sere ontweegt[1];
Maer dapostelen, als men seegt,
Quamen te samen in die stat.
Daer binnen waren, ic segge u dat,
Der afgode bisscoppe .Ixx. wale.
Doen daer dapostelen tesen male
Quamen herberghen, leest men,
.J. heilech man herbergese, hiet sannen.
Doen dat der afgode papen vernamen,
Quamense tote sannes (sic) te samen,
Eñ gheboden hem, als men hoert,
Dat hi die ghene dade comen voert,
Die binnen sinen huse waren,
Eñ dadense offeren sonder sparen,
Ochte si soudense sciere
Verbernen in den viere.
Sannen seide, dat hijs niene dade.
Doen worden die papen also te rade,
Dat si dapostelen daden vaen,
Eñ leidense ter sonnen-temple saen.
Selke[2] heidene in haer ghebod
Houden die sonne over god,
Eñ dat si der sonne doen offrande.
Doen si daer quamen begonsten te hande
Die duvele te roepen met groten sere:
»Ontfarmt onser lieve here,
Want uwe ieghenwoerdecheit
Verbernt ons ende doet ons leit."
Mettien es van boven comen
.I. engel, alsict hebbe vernomen.
Die seide, dat hem[3] god
Ontbode[4] dat si optie stad

1 Doen dwalen, van den rechten weg verwijderd. 2 Vele. 3 Hun. 4 Deed weten.

Kiesen mochten, welc si wouden,
Of dattie liede[1] haestelec souden
Sterven eñ ter hellen varen,
Of dat si coren, sonder sparen,
Dat si ghepassijt moesten wesen.
Doen coren dapostelen met desen
Haers selves doet, om datsi dochten,
Dat hem[2] die liede noch beteren mochten.
Doen ghebodense optie stat
Den duvelen dat si ruumden tvat[3]
Van den beelden, daer si in waren.
Doen quamen daer gaende twaren
.IJ. duvele, die, na minen wane,
Suarter waren dan moriane.
Als die bisscoppe hadde verstaen
Dat dapostelen hadden ghedaen
Hem den lachter, hietense boude,
Dat men dapostelen doden soude.
Mettien hebben si ten selven stonden
Dapostelen ghevaen eñ gebonden,
Eñ gheleidt uter stat.
Symon was, ic seggu dat,
Ghecruust, ende iudas
Was onthooft, alsict las.
Doen se in harre pine waren,
Quam daer .j. donre-slach so groet gevaren,
Dat se den tempel sloech ter neder.
Doen quam daer .j. blixeme weder,
Die tenen gader verbernen dede
Die goeclaren, daar ic af sede,
Jaron ende arfaxat.
Want si waren binnen der stat
Eñ holpen daertoe, alst es bescreven,
Dat men den apostelen na[4] haer leven.
Doen erexes des wart geware,
Quam hi met groten wille dare,
Eñ wrac der apostelen doet,

1 *Die liede* heeft hier betrekking op de Goochelaars. 2 Zich. 3 Lichaam. 4 Lees: nam.

Eñ voerde haer lichamen, met eren groet,
In ene stat, daer hi was here,
Eñ groefse[1] met groten sere[2].
Doen dede die coninc crexes
Stichten, sijts ghewes,
In hore ere .j. scone kerke,
Daer god met sinen heilegen werke
Menech scone teken heeft gedaen,
Alsic gescreven vinde staen.
Hier latic van symon ende iudas;
Nu hoert wat ic van S[t]. mathise las.

[St MATHIJS.]

Tusschen dopvaert[3] eñ tsinxen dach[4]
Alsoe, alsict gescreven sach,
Waren dapostelen te gader comen,
Eñ met hem, alsict hebbe vernomen,
Vele van den jongren ons heren.
Doen sprak peter met groten eren:
»Onse meester sprac: »»alsic doemen[5] sal
Alle menschen, groet eñ smal,
Soe suldi, ghi .xii. man,
Op .xii. zetele sitten dan,
Eñ doemen, na haar leven wel,
Die .xii. geslachten van israël.""
Nu es dit ghetal te broken[6],
Dat ihesus selve heeft gesproken,
Over mids den quaden iudas,
Die gode verriet om .j. quaet aes
Van .xxx. ℔,[7] dats seker dinc,
Daer hi hem selven omme verhinc,
Eñ in midden ontwee te borsten[8].
Nu laet ons kiesen, sonder vorsten[9],
Enen, die si in sine stede,
Eñ onse ghetal vervullet mede
Van ons .xii. iongheren,

1 Begroef ze. 2 Smart, verdriet. 3 Hemelvaart. 4 Pinksteren. 5 Oordeelen. 6 Verbroken. 7 *Denier*. Penningen, hier beteekenende de bekende zilverlingen. 8 Barsten. 9 Uitstellen.

Die met ihesum omme ghingen,
Entie sine mieraclen saghen;
Dat hi ons helpe orconde[1] draghen
Van siere verrisenesse, van sier opvaert;
Want hi selve sprac dat waert,
Dat wi sine orconde[2] souden wesen,
Dat hi ware van der doet verresen,
In jndia ende in samaria,
Eñ in al erdrike daer na."
Dit dochte den apostelen wesen goet;
Doen coren sire .ij. metter spoet,
Deene hiet iosephus, dander barnabas,
Die der apostelen broeder was,
Des minders iacops eñ symoens,
Eñ judas, ihesus moyen soens,
Eñ een ander, hiet mathijs,
Eñ baden gode in derre wijs:
»Here, die alle herten kent,
Wi bidden u, dat ghi ons sent
Enen, die orborlec[3] si,
Orconde te draghene van di."
Mettien sijn cavelen[4] gegeven;
Doen viel die cavele[5], alst est bescreven,
Op mathise, dat seldi weten,
Eñ es die .xii.ste apostel geheten.
Dese mathijs, alsict versta,
Was van den geslachte van iuda,
Eñ van bellem[6] geboren.
Die bleef predeken, als wijt horen,
Tgeloeve in der ioden rike.
Mi ware ongereet sekerlike
Te seggene die miraclen, die hi dede.
Doen quam hi daer in ene stede,
Daerne die bisscop dede vaen,
Eñ deden voren bringhen saen,
Eñ vraechden .j. questie swaer.
Mathijs solverese daer.

1 Getuigenis. 2 Getuigen. 3 Nuttig en dus gewenscht. 4 Loten of welke andere dingen ook, om door het lot te beslissen. 5 Lot. Zie vs. 88. 6 Bethlehem.

Doen leidden sine uter stat,
Eñ daden steenen, ic segge u dat.
Doen menne steende, bat hi boude,
Dat men met hem graven soude
Die stene, daer hi met ghesteent was,
Omdat men soude weten, alsict las,
Alse sijn lichame ware verheven,
Dat hi doet ware bleven
Metten steenen, dits waer.
Daer na, over menich iaer,
Quam die keyserinne, st alleene[1],
(Diet cruce vant, es die ic meene)
Eñ voerde sinen lichame uter iode lant,
Te roeme, alsict ghescreven vant;
Van roeme voerde sine te triere,
In almaengen, optie riviere,
Die die mosele es geheten,
Daer hi noch leit, dat seldi weten.
Bidden wi desen .xii. heren,
Dat wi die waerheit moeten[2] leren,
Dat si ons beiaghen[3] ghenade
Vor gode van onser mesdade
Dat wi ie ieghen hem ghedaden,
Eñ moet ons dor sine ghenaden
Bringhen ten cuschen[4] rike
Vor den vader van hemelrike.
Des onne[5] ons die hemelsche vader.
Amen segget alle gader:

Amen.

1 Helena. 2 Mogen. 3 Verwerven. 4 Rein, helder, glansrijk. 5 Gunne, vergunne.

NALEZING EN VERBETERINGEN.

a) *in den tekst.*

Vs.			Vs.		
34	staat *can.*	lees *can,*	2192	staat *mijn.*	lees *mijn,*
74	„ *man.*	„ *man,*	2349	„ *doe,*	„ *doe.*
479	„ *ondeken*	„ *predeken*	2554	„ *gloeyenden*	„ *geloeyenden*
589	„ *thoeft.*	„ *thoeft,*	2673	„ *Worpt*	„ „*Worpt*
701	„ *vonden:*	„ *vonden,*	2779	„ *Du*	„ „*Du*
746	„ *Kan*	„ *Ran*	2887	„ *gewroken.*	„ *gewroken."*
849	„ *doet*	„ *doet,*	2986	„ *zale.*	„ *zale."*
1004	„ *begheven.*	„ *begheven."*	3292	„ *groet.*	„ *groet,*
1137	„ *tide*	„ *tide,*	3374	„ *Daer*	„ *Doen*
1325	„ *sij*	„ *sijn*	3388	„ *Eufemia*	„ *Euphemia.*

In vs. 2647 en 2648 staat in het HS. *liden* en *biden.* Deze vorm is een misslag van den afschrijver; het oorspronkelijke zal *leiden* en *beiden* gehad hebben. Zie Melis Stoke, door Huydec. D. II, bl. 488.

b) *in de verklaringen.*

Vs. 746 staat 2 *Kan? enz.* lees 2 *Vloeide.*
„ 1032 „ 2 *Genot* „ 2 *Dergelijke.*
„ 2161 „ 6 *Genageld.* „ 6 *Nagelen.*

Vs. 3138 staat 2 *Verstaen* is het zelfde als ons *verstellen*, dus *vant verstaen* beteekent uit versteldheid, uit bewondering, uit verbazing, enz. Men gelieve deze geheele verklaring als niet gedaan te beschouwen en daarvoor te lezen; *Wilt verstaen.* Dit *vant* komt van *vanden* dat oudtijds, in den imper., zeer dikwijls voor *wil* of *wilt* gebezigd werd. Zie o. a. verscheidene voorbeelden in Melis Stoke, D. II. bl. 557 en 558. In Ferguut, vs. 2870 en elders heet het *waent verstaen.*

Aanduiding van de overeenkomst der verzen met de bladzijden en kolommen in het HS.

Blz.			Blz.		
1,	a	van het HS. eindigt met vs. 40.	4,	c	van het HS. eindigt met vs. 618.
„	b	„ „ „ „ „ „ 81.	„	d	„ „ „ „ „ „ 659.
„	c	„ „ „ „ „ „ 122.	5	a	„ „ „ „ „ „ 700.
„	d	„ „ „ „ „ „ 163.	„	b	„ „ „ „ „ „ 741.
2	a	„ „ „ „ „ „ 204.	„	c	„ „ „ „ „ „ 782.
„	b	„ „ „ „ „ „ 245.	„	d	„ „ „ „ „ „ 823.
„	c	„ „ „ „ „ „ 287.	6	a	„ „ „ „ „ „ 864.
„	d	„ „ „ „ „ „ 329.	„	b	„ „ „ „ „ „ 905.
3	a	„ „ „ „ „ „ 371.	„	c	„ „ „ „ „ „ 946.
„	b	„ „ „ „ „ „ 413.	„	d	„ „ „ „ „ „ 987.
„	c	„ „ „ „ „ „ 454.	7	a	„ „ „ „ „ „ 1028.
„	d	„ „ „ „ „ „ 495.	„	b	„ „ „ „ „ „ 1069.
4	a	„ „ „ „ „ „ 536.	„	c	„ „ „ „ „ „ 1110.
„	b	„ „ „ „ „ „ 577.	„	d	„ „ „ „ „ „ 1151.

| Blz. | | |

hij niet ten uitvoer gebracht; althans ons Handschrift, dat, zoo als hier boven te zien is, 26 perkamenten folio bladen, aan beide zijden in twee kolommen beschreven, en 4283 verzen bevat, gaat niet verder dan met de levensgeschiedenis van eenige Apostelen, zoodat men zou kunnen twijfelen, of het overige niet elders in Handschrift voorhanden ware. De eindregels echter: *Amen segget alle gader*, en daarna nog eens *Amen*, ja, de geheele vluchtige wijze waarop hij zich van het leven des H. Matthias afmaakt, doen ons denken, dat de samensteller, om de eene of andere reden, in het HS. niet genoemd, van zijn oorspronkelijk plan heeft moeten afzien, en met de beschrijving van de daden van gezegde Apostelen zich heeft moeten te vreden stellen.

Dit is in allen gevalle zeker, dat in de Nederlandsche Letterkunde geen Handschrift, de boven vermelde onderwerpen in dichtmaat behandelende, bekend is, en dat men, het zij op schut- of omslagbladen, geen spoor daarvan tot nog toe gevonden heeft.

BILDERDIJK EN VONDEL,

uit de Feestrede [1])

VAN

Mr Is. DA COSTA.

..... Wanneer ik in die hoogere rangen der Goddelijke Dichtkunst te zamen met Bilderdijk aan Vondel gedenk, dan komt mij voor den geest de wijze, waarop onze oude hiſtorieſchrijvers *vier* voorname Edelhuizen van Holland plegen te onderſcheiden, en te karakterifeeren als het *oudſte*, het *ſtoutſte*, het *rijkſte*, het *edelſte*. Werd het mij opgelegd de vier merkwaardige benamingen tusſchen de twee Nederlandſche Hoofddichters te verdeelen, ik kende die van *oudst* en *rijkst* aan Vondel, die van *ſtoutst* en *edelst* aan Bilderdijk toe. Ik noem daar Vondel den oudſte, niet in dien wel van zelf ſprekenden zin van *oudere* in leeftijd, maar in den uw daarmede verwanten van *Voorganger* en daardoor zelven *Voorbeeld*. Oorſpronkelijkheid is uit den aard der zaak, bij overigens gelijken rang en waarde, de eigenſchap eerder van den vroegere in leef- en bloeitijd. Frisſche oorspronkelijkheid is bij Vondel

---

1) Da Costa, de naaste vriend van den Meester, wiens gedachtenis wij, voor weinige dagen geleden, gevierd hebben, heeft met de meeste heuschheid aan ons verzoek voldaan, om aan de luwte onzer „Warande" eenige der zinrijke en gloeyende akkoorden zijner prozaharp toe te vertrouwen, akkoorden, waarmede hij, in de vruchtbaarheid zijns geestes, den naam van zijn vereeuwigden voorganger bezongen heeft. In de „Mengelingen" onzer tegenwoordige aflevering komen wij op genoemde plechtigheid te-rug. Wij danken hier al aanſtonds onzen geëerbiedigden vriend en roemrijken kunstgenoot voor dit nieuw blijk zijner genegenheid voor onzen persoon, en wij verheugen ons en danken er den Vader des Lichts voor, dat er, in weêrwil der diepst ingaande en tot zeer feriëuze plichtvervulling nopende ſtrijdpunten, die ons verdeelen, toch nog zoo menige levensvraag en kostbare, heilige zinſpreuk is, in de leer der waarheid en der ſchoonheid, die ons op het warmst en eerlijkst aan elkander verbindt. 31 Okt. *Aant. v. d. Beſtuurder der „D. W.".*

dan ook hoofddeugd; met die hoofdeigenfchap vereenigt hij in hooge mate dien van *rijkdom*. *Rijk* is de geniale Keulenaar niet alleen door de veelheid en verfcheidenheid zijner voortbrengfels (daarin toch staat Bilderdijk wel in geenen deele bij hem achter), maar veel meer door die foort van gemakkelijkheid, ongedwongenheid, onbekrompenheid, die aan *overvloeienden* rijkdom eigen is. Rijk is hij in alles, waardoor poëzy, poëzy is: onuitputbaarheid in middelen van uitdrukking en bronnen voor beeldfpraak; pracht van taal en van versmaat, fchitterend en degelijk, als of ge bij de keizerlijke krooningsfeesten een dier oude Moscovifche Bojaren of Hongaarfche Magnaten zaagt, overdekt met voorouderlijk edelgefteente en parelen, op millioenen gefchat. Voorzeker heeft het overigens Vondel ook aan geen ftoutheid ontbroken; ftoutheid in de keus zijner onderwerpen, in de opvatting, in de bewerking, evenmin als men, omgekeerd, bij Bilderdijk wel immer armoede of fchraalheid ontmoet. Maar ftoutheid is toch meer bij uitnemendheid de gaaf van dezen, al ware het ook flechts in het wagen van meer en hooger met betreklijk (misfchien!) minder aangeboren dichterkrachten dan zijn voorganger uit krachtiger en forfcher gebouwde Eeuw. — *Edel* vooral is in toon en vorm, in keurigheid van fmaak en fpraak, verre boven Vondel, Bilderdijk; edel en ftout te gader door een nog fijner en geoefender tact van hetgeen zich, te gelijk met waardigheid en met *énergie*, zeggen of niet zeggen laat, door een nog ongewoner en ongemeener hanteeren van de in *resfources* onuitputlijke taal, — door eene weder geheel nieuwe en voorbeeldelooze heerfchappij over maat en rijm; ook daartoe evenwel de latere Amfterdamfche Hoofddichter door den oudere krachtdadig gevormd. Natuur en kunst, bij elk der twee op het gelukkigste gepaard, ftaan bij hen evenwel tot elkander in omgekeerde evenredigheid; bij Bilderdijk (wie zal het ontkennen?) is de kunst machtiger, bij Vondel de dichterlijke natuur nog milder, — gisten wij, — geweest; van daar bij dezen, met geringer bewustheid van zijn rang en rijkdom als poëet, meer (als 't ware) Homerifche naïveteit, meer van zelf-

heid, minder zorg (durven wij het zeggen), om onberispelijk voor den dag te komen. Bij Bilderdijk (was de bewustelooze fchoonheid der 16de en 17de Eeuw nog wel mogelijk meer in de 18de en 19de?) meer kennis en ftudie van zich zelven, maar dan ook meer bewustheid van hetgeen hem gegeven was. Het onderfcheid komt altijd wederom neder op de verhouding tusfchen natuur en kunst, elk van beiden bij de beide dichters in zeldzame maar ongelijke mate, verbazend en groot. Houdt den ietwat Oosterling fteeds van afkomst en uitdrukking, den vorm op nieuw van gelijkenis of leenspreuk ten goede, vooral wanneer hij die, gelijk te dezer plaatsen, van bij uitnemendheid Nederlandfche bron en bodem ontleent. Bataven! van ouds geroepen en gewoon u *op* de wateren, *tusfchen* de wateren, *tegen* de wateren te bewegen! laat ik u Vondel mogen voorftellen, in betrekking tot het weeke en veerkrachtige element, als de kloeke en koene zeeman, die met bodems, zwaar van den rijkdom van werelden, op vleugelen door wind — of raderen door stoom — bewogen, de zilte velden van den verren Oceaan doorfnijdt en doorfnelt; in Bilderdijk, altijd kunstenaar, altijd bouwkunstenaar, dan ook weder den waterbouwkundige die, wederom op andere wijze, de groote wateren van Neêrlands taal en poëzy beheerscht, ze langs kanalen leidend, tot opene havens vormend, binnen dammen en dijken bedwingend, door al die kunstgewrochten, in één woord, bewerkend, waardoor ook in dit vak de naam van Nederland bekend werd tot aan de einden der aarde.

DE NASSAUSCHE GLASRAEM

IN DE KAPEL VAN HET H. SAKRAMENT TER HOOFDKERK VAN ANTWERPEN,

een kunstwerk van Mr Nicolaes Rombauts, Glasschilder van den jare 1500,

TOEGELICHT DOOR

P. GÉNARD.

Sinds de wedergeboorte der letterkunde in België, schynen de historische studiën hoofdzakelyk de opzoeking van den oorsprong der nationale gedenkteekens ten doel te hebben. Oude handschriften, parkementen, akten, oorkonden, alles wat de minste betrekking met onze geschiedenis kan opleveren, wordt doorzocht: niets ontsnapt aen de navorsching onzer geleerden, die met een geduld, der middeleeuwsche moniken weerdig, hun leven overbrengen in het ontcyferen van geheimvolle archieven, met het stof van verscheidene eeuwen bedekt.

Dank aen hunne eindelooze werkzaemheid, zullen de Nederlanden welhaest door de duisternis kunnen heendringen, welke de gedenkteekens van de dapperheid, den rykdom of de godsvrucht onzer vaderen schynen te omringen.

De herinneringen welke de glasschildering ons oplevert, zyn onder anderen het voorwerp der bestendigste opzoekingen. Uit het oogpunt van kunst, als bewyzen van onzen nationalen roem te beschouwen, verrechtveerdigen zy daerenboven ook door hunne historische weerde, al de belangstelling welke

zy inboezemen. Inderdaed, welke treffende bladzyden onzer geschiedenis vindt men niet afgemaeld op die prachtige raemschilderingen, waermede de vroegere geslachten hunne tempels zoo geerne versierden! Wat krygsdaden, welke uitstekende persoonaedjes wier namen met den zuiversten glans in de jaerboeken onzes vaderlands schitteren! Men heeft enkelyk eene der ogivale kerken van België binnen te treden om gansche tydvakken van roem vóór zich te zien openrollen, en van de portretten der doorluchtigste mannen onzer natie omringd te zyn.

Onder de glasschilderingen welke de oude cathedrale van Antwerpen versieren, vindt men op den eersten rang eene raem in de zybeuken der kerk, boven de sakristy der kapel van het H. Sakrament geplaetst, en welke het Laetste Avondmael verbeeldt. Dit tafereel, dat immer een voorwerp van bewondering voor de kenners is geweest, heeft ook meer dan eens de nieuwsgierigheid der oudheidkundigen opgewekt: de begiftiger is er knielend op afgemaeld, en die personaedje welke de tyd met een geheimzinnig floers scheen te willen omsluijeren, had aen al de nasporingen, ter zyner herkenning aengewend, wederstaen.

Eventwel zyn de geleerden, die zich hiermede hebben bezig gehouden, het eens op dees punt, dat zy er het portret van een lid der familie Nassau, ridder van het Gulden-Vlies, in ontdekken. Die eensgezindheid heeft niets verwonderlyks in zich, als men weet dat de kreet: *Se sera moy Nassau* [1]) in volle letters, in het bovengedeelte der glasraem geschreven staet, en dat de personaedje, alsmede zyne wapens, het eereteeken van het Gulden-Vlies dragen. Het bleef intusschen eene zonderlinge en betreurensweerdige daedzaek, dat het eenige voorwerp, welks erkenning tevens gelegenheid gaf, eene wezentlyke moeijelykheid te overwinnen en eene belangryke historische ontdekking te doen, de voor-

1) Deze kenspreuk werd door Engelbrecht II, graef van Nassau, aengenomen en door al de leden zyner familie gedragen, tot dat deze laetste de leuze aennam: *Je maintiendrai*, thans het noord-nederlandsch wapendevies.

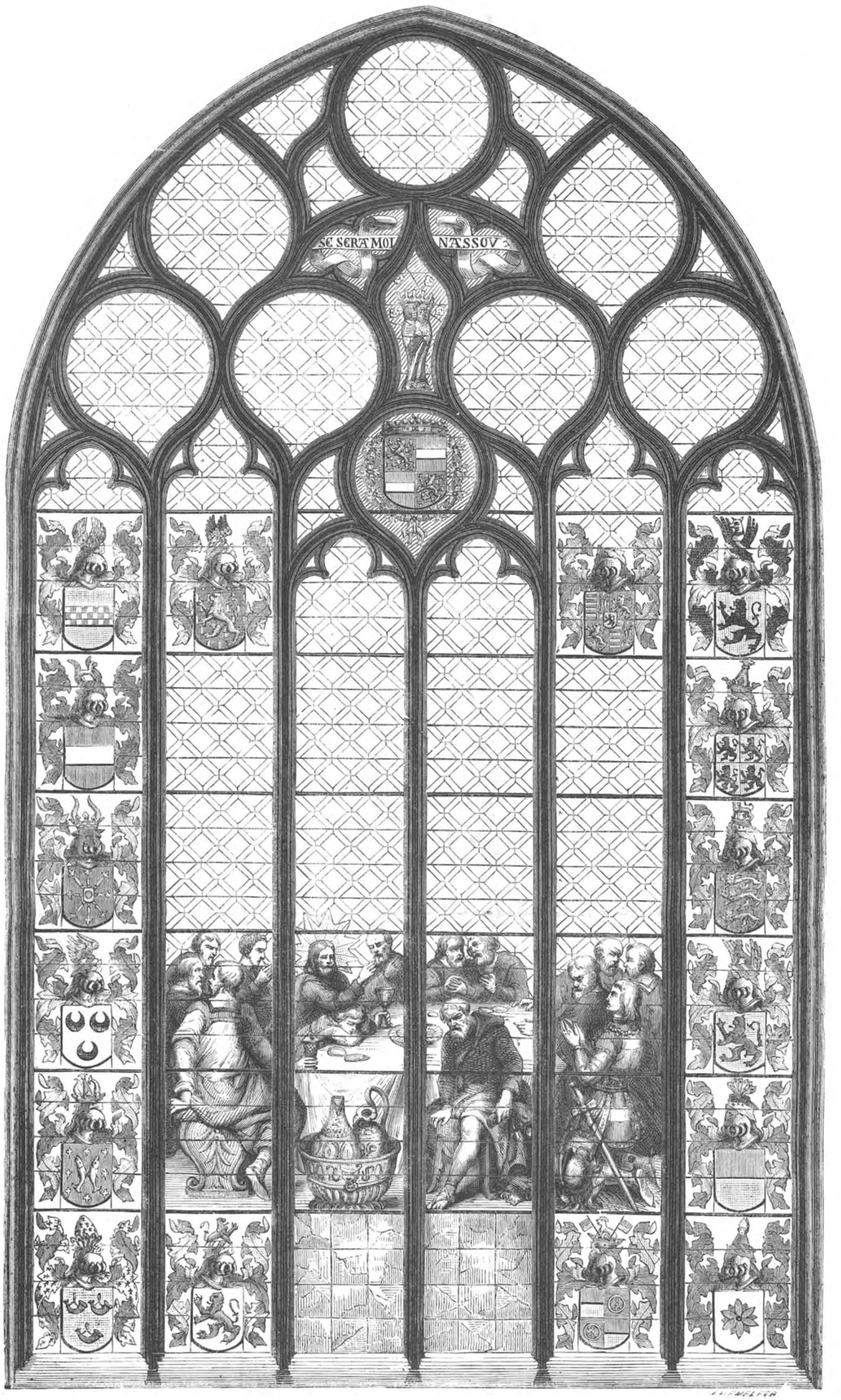
SC SCRA MOI NASSOV

naem van den schenker tot heden een raedsel gebleven was [1]).

Wylen de heer N. Cornelissen, in het VII[e] boek der *Annales belgiques*, zich met dit venster bezig houdend, denkt er het mismaekte portret in te erkennen van prins Willem van Oranje, bygenaemd *de Zwyger*; zie hier wat hy desaengaende zegt:

»Dit tafereel verbeeldt het Laetste Avondmael, op het oogenblik als de Zaligmaker het H. Sakrament des Altaers instelt; de begiftiger (?) zit neêrgeknield, met gevouwen handen, en aenbidt het mysterie dat onder zyne oogen schynt vervuld te worden. Die persoonaedje is *Willem de 1[e], prins van Oranje*. De wapens van zestien familiën [2]), waeraen dit

1) Wylen Burgemeester Ridder Florens van Ertborn, de milde begiftiger van het Museum van Antwerpen, de vriend der middeleeuwsch christelyke kunst, en hierin zyn tyd vooruit, stelde het grootste belang in deze glasraem. Zie hier een brief dien hy aen het kerkbestuer over dit kunststuk schreef:

Régence d'Anvers. Anvers, le 12 Juillet 1820.

A Messieurs les Marguilliers de l'église de Notre-Dame.

Messieurs,

Je désirerais savoir si vous avez quelques notions sur le motif pour lequel fut donné à l'église cathédrale par un prince de Nassau le beau vitrail qui se voit dans la chapelle du St. Sacrement; si vous l'ignoriez et qu'au moyen de recherches à faire dans les archives vous présumeriez pouvoir éclaircir ce point, vous m'obligeriez de les ordonner; ma demande étant faite dans l'intérêt de tout ce qui peut contribuer à relever nos anciens souvenirs et de lustre d'Anvers.

Par la même occasion il me serait également agréable de savoir s'il n'existe point d'archives de l'ancienne confrérie de la Circoncision. Le même motif me guidant pour ce second objet, je me flatte, Messieurs, que vous voudrez bien prendre quelque peine pour guider mes recherches dans les anciennes archives de votre église, ou des chapelles et confréries, si elles étaient distinctes, et regarder pour autant que de besoin, cette lettre comme étant écrite aux personnes qui ont immédiatement la garde de ces divers dépôts.

J'ai l'honneur d'être avec une parfaite considération,

Messieurs,

Votre très-humble et obéissant serviteur,

LE CHEV. FL. VAN ERTBORN.

Het kerkbestuer bevond zich in de onmogelykheid deze vraeg naer wensch te beantwoorden *).

2) De vensterraem bevat thans slechts veertien wapens; de twee andere zyn door stukken gekleurd glas vervangen. P. G.

*) Men zal echter moeten erkennen, dat de Heer van Ertborn een ANDERE nederlandsche burgemeester is dan de gene, die dezer dagen de verdelging onzer Amsterdamsche Westerhal gepatrocineerd heeft. Zie bl. 435 en de rubriek »Wandalisme" hierachter.

Aant. van het Bestuur der »D. Warande".

doorluchtig huis vermaegschapt was geweest, zyn langs weêrszyden van het venster afgebeeld; het schild van het huis zelve prykt in het midden, en in een gedeelte van het opschrift is het woord *Nassau* ten volle bewaerd gebleven; doch de dagteekening der schildering is niet meer aengeduid.

»Eventwel, aengezien de prins en het wapenschild den halsband van het Gulden-Vlies dragen, mag men uit die omstandigheid natuerlyk besluiten, dat het tafereel vóor 1555 niet is verveerdigd, en de latere gebeurtenissen laten niet toe te gelooven dat het na 1563 is kunnen gepenseeld worden; nu indien het volgens verscheidene kenteekens meer dan waerschynlyk is, dat de prins, vóor het eerste tydstip, reeds zekere leerstelsels der hervorming toegeneigd was, hoe zal men de oorzaek uitleggen die hem heeft aengespoord om onbewimpeld eene zoo plechtige openbare hulde te bewyzen aen het geloofspunt der *wezentlyke tegenwoordigheid*, door de gemeenschap van Rome aengenomen, en door die van Geneve verworpen? — Ten zy men beweeren wil dat de gedachte van het onderwerp uitsluitelyk van den schilder voortkomt of van de kerkmeesters die de verveerdiging der schildery zullen hebben bestuerd.

»Het werk behoort zonneklaer tot dat tydstip, zoo door den vorm als door de schilderwyze, den styl en de samenstelling. De heer van Brée, voor wiens denkwyze wy over het algemeen groot ontzag hebben, heeft het tafereel, dat overigens moet gesteendrukt geweest zyn [1]), zorgvuldig onderzocht, en hy schynt te gelooven dat het portret van den schenker(?) datgene is van den zoon des prinsen van Oranje, des graven van Buren, dien de hertog van Alva uit de Hoogeschool van Leuven had doen oplichten en naer Spanje overvoeren; doch waerop steunt de geleerde professor die meening? Is het omdat het portret in het geheel, niet aen diegene gelykt, welke wy van den prins bezitten? Doch men moet opmerken dat het slechts eene kopy uit de tweede of misschien derde hand is;

1) Wy bezitten een afdruksel dezer plaet die zoo onnauwkeurig als slecht geteekend is.

wat wy echter zouden willen erkennen, is dat dit hoofd tydens de beeldstormery van 1566 verbryzeld, later werd beschilderd of zelfs dat er een ander in de plaets is geschetst; doch heel de samenhang der gansche schildery duidt aen dat de oorspronkelyke type van den neêrgeknielden prins bestaet."

In zyne *Mémoire sur la peinture sur verre aux Pays-Bas*, houdt baron de Reiffenberg zich ook met de bedoelde schildering bezig [1]), en na het bovenstaende artikel des heeren Cornelissen aengehaeld te hebben, drukt hy zich op de volgende wyze uit:

»Het is den heer Cornelissen ontsnapt, dat het onderzoek der kwaertieren van den schenker allen twyfel wegens zynen persoon moet wegnemen, dewyl zy zynen *vader* en zyne *moeder* bepaeldelyk aenduiden. De zaek op dezen oogenblik niet kunnende bewaerheden, zal ik my te vreden stellen met op te merken dat de veronderstellingen niet noodzakelykerwyze zich moeten besluiten tusschen Willem den 1e en den graef van Buren, zyn zoon; kan men zyne gedachte ook niet vestigen op Hendrik van Nassau, graef van Vianden, baron van Breda en van Diest, enz., die den 14 september 1538 stierf, na in het kapitel van Middelburg, in 1505 gehouden, het halssnoer van het Gulden-Vlies ontvangen te hebben? Men ziet dus tot spyt van den beminnelyken weetniet, die de hoogere leiding had over de opvoeding van den *Marquis de la Janotière*, dat de wapenkunde tot iets kan deugen, en dat het mogelyk is *alles wat hy in de oude grafkelders gaet opzoeken* ten voordeele van gewichtige vraegpunten te doen keeren".

De enkele lezing der voorgaende artikels doet de zwakheid van de bewysredens hunner schryvers opmerken. Is de heer Cornelissen vooreerst niet verplicht de weinige gelykenis te bekennen, welke er bestaet tusschen prins Willem den Ie en den schenker der raemschildery? Bevindt hy zich niet in de volstrekte noodzakelykheid de verveerdiging des tafereels tusschen de jaren 1555 en 1563 vast te stellen, dewyl prins Willem

1) Nouveaux mémoires de l'Académie Royale de Belgique. D. VII.

de I^e^ vóor dit eerste tydstip geen ridder van het Gulden-Vlies was, en dat de staetsgebeurtenissen na het tweede gewis aen het opperhoofd der protestanten niet zouden toegelaten hebben aen de katholieke kerken giften te doen?

Voorwaer, wy begrypen niet waerom de heer Cornelissen er zoo sterk aen houdt om in het knielend wezen den Zwyger te willen erkennen; de minste aendacht op de kleedy gevestigd, zou hem bewezen hebben, dat de personaedje toehoort aen een vroeger tydstip, dan wel dat van dien vorst. Overigens, dewyl Willem van Oranje de zoon was van Willem, bygenaemd *de Oude*, en van Juliana van Stolberg, hadden de kwaertieren zyner moeder onder de wapens der schildering moeten staen, en echter is er (ondanks de verzekering des heeren Cornelissen) geen enkel blazoen van den moederkant diens prinsen op afgebeeld. Deze laetste opmerking alleen bewyst, op eene onbetwistbare wyze, de dwaling des heeren Cornelissen.

Diensvolgens valt de veronderstelling des heeren Van Brée van zelve: indien de kleedy der neêrgeknielde personaedje reeds van vóor Willem's tydstip dagteekent, zal zy nog meer van vóor dat zyns zoons wezen. Er is meer: prins Filips van Buren werd slechts onder Filips den IIIe tot den rang van ridder van het Gulden-Vlies verheven, en men zou dus verplicht zyn de verveerdiging der glasraem tot aen de regering van dien monark te verschuiven, dat wil zeggen tot den tyd als de familie Nassau in België niet de minste macht meer uitoefende.

De denkwyze van baron de Reiffenberg is beter te verdedigen: Hendrik van Breda werd burggraef van Antwerpen in 1504, en uit deze omstandigheid zou men kunnen afleiden dat het glas geschilderd is tusschen het jaer 1505, — datum van de verheffing diens prinsen tot de weerdigheid der ridderorde van het Gulden-Vlies — en het jaer 1538, — het tydstip zyner dood. Indien men echter de raedgeving van baron de Reiffenberg zelve volgt, en de wapens der schildering met de kwaertieren des prinsen vergelykt, ontdekt men klaerblykelyk de weinige gegrondheid der aenhaling: de moederlyke kwaer-

tieren van graef Hendrik waren Hessen, Saksen, Catzenellebogen, Nassau [1]); nu, geen enkel wapen van die adellyke huizen prykt op de geschilderde raem.

Was de onmogelykheid waerin twee geleerde oudheidkundigen zich bevonden, om den naem van den schenker der glasraem der Cathedrale vast te stellen, niet van aerd om ons te doen wanhopen die personaedje te erkennen? Gelukkiglyk, by de opening van het *Historicum inclyti ordinis Velleris Aurei* van Chiflet, konden wy ons overtuigen dat andere leden der familie Nassau, dan Willem den I^e^ en Hendrik van Breda, het halssnoer van het Gulden-Vlies hadden ontvangen. Deze inlichtingen gaven ons nieuwen moed en spoorden ons aen tot andere opzoekingen. Onze poogingen waren niet vruchteloos: na eenige dagen werkens waren wy in staet het geheim te doorgronden.

Onder de ridders der orde van het Gulden-Vlies, ten jare 1551 in het kapittel van Doornik tot die weerdigheid verheven, vinden wy den naem van Renatus van Nassau, bygenaemd van Châlons, en den eerste zyner familie die den titel: prins van Oranje heeft gedragen. Onze aendacht was eerst op dien vorst gevestigd, en wy maekten al spoedig zynen geslachtsboom op. Het onderzoek zyner kwaertieren bewees ons welhaest dat hy ook de schenker der meergenoemde schildery niet was, dewyl de wapens van Claudia van Châlons, moeder van Renatus, in het tafereel niet pryken.

Er bleef nu nog een enkel lid der familie Nassau, en deze vorst, dien wy ons voor het laetst hadden behouden, moest eindelyk onze opzoekingen sluiten.

Engelbrecht de IIe, een der doorluchtigste leden zyns geslachts, was de zoon van Jan graef van Nassau en Vianden, heer van Grimberghe, Breda, St.-Vijt, Bedenbach en Daelburg, stadhouder van Braband; en van Maria, gravin van Looz, vrouwe van Vucht, Gangelt, Herstal, Steenvoort, enz.

Afstammeling van de rykste huizen van Duitschland en

1) Spinerus. *De Nobil.* bl. 54.

der Nederlanden, doch begeerig om zyne verblyfplaets in dit laetste gewest te vestigen, nam Engelbrecht van Nassau, zich gedragende naer het testament zyns vaders, de heerlykheden tot zyn aendeel, welke zyne familie in onze landstreken bezat en liet aen zynen broeder de eigendommen van Duitschland. Korts nadien (in 1409), ruilde hy de landen van Gangelt, Vucht en Mullem, die hy van zyne moeder had geërfd, tegen de heerlykheden van Diest, Sichem en Daelhem en het burggraefschap van Antwerpen, waervan de graef van Gulik sinds eenigen tyd de bezitter was.

By die titels, welke hy door zyne geboorte bezat, voegde Engelbrecht er andere die hy door zyne persoonlyke hoedanigheden bekwam. In 1473, werd hy ridder van het Gulden-Vlies gekozen, en de schitterende diensten welke hy zynen souvereinen onophoudelyk bewees, deden hem opvolgenlyk tot de weerdigheden van stadhouder van Braband en Luxemburg, burggraef van Limburg, stadhouder van Artois en Holland, en algemeen landvoogd der Nederlanden [1]) verheffen. Eenige jaren vóor die eerste benoeming (in 1468), was Engelbrecht in huwelyk getreden met Limburgis, dochter van Karel markgraef van Baden, en was diensvolgens op nieuw aen een der belangrykste vorstenhuizen van Duitschland vermaegschapt geworden.

Na de dood van Maria, hertogin van Burgondië, had graef Engelbrecht de eer by volmacht in 't geheim en in name van zynen souverein, Maximiliaen van Oostenryk, de hertogin Anna van Bretagne te huwen; hy begaf zich vervolgens naer het hof van Frankryk om Margaretha van Oostenryk af te eischen, welke Karel VIII verstooten had om Anna in huwelyk te nemen, en teekende in 1493 het traktaet van Senlis, door hetwelk Maximiliaen den titel van hertog van Bretagne

1) Toen in 1485 Maximiliaen ons vaderland verliet om Koning der Romeinen gekroond te worden, noemde hy tot zynen Stadhouder en kapiteingenerael den graef Engelbrecht van Nassau; deze laetste vervulde die bediening tot in 1486; eventwel werd hy op nieuw tot deze weerdigheid in 1501 verheven, en bleef ze bekleeden tot in 1503. Het was tydens zyn beheer dat Engelbrecht de Gentenaren zoo streng om hunnen opstand behandelde.

afstond, om in het bezit van het overige der erfenis van Burgondië te worden gesteld.

De fortuin was den graef van Nassau niet altyd even gunstig: Karel-den-Stoute in zynen ongelukkigen oorlog tegen de Zwitsers gevolgd hebbende, werd hy krygsgevangen genomen in den slag van Nancy, alwaer de hertog, alsmede de bloei des burgondischen adels, sneuvelde. Het rantsoen des graven, dat tot eene aenzienlijke som beliep, werd ten grooten deele door de stad Breda betaeld. In den veldslag van Blangis, op 5 Augusty 1479 geleverd, werd Engelbrecht op nieuw krygsgevangen gemaekt en naer Parys gevoerd. Zyn losprys, 80,000 fr. beloopend, werd ditmael door Jan van Nassau, broeder des gevangenen, voldaen.

Na een roemryk leven, na in verscheidene gevechten te hebben uitgemunt en voornamelyk in dat van Guinegat, alwaer hy het bevel voerde en hetwelk hy won, te samen met den graef van Romont, stierf Engelbrecht van Nassau te Brussel, den 31 mei 1504, zonder wettelyke afstammelingen achter te laten. Zyne stoffelyke overblyfsels werden naer Breda overgevoerd, alwaer zy in het praelgraf berusten, hetwelk graef Hendrik van Nassau, neef en erfgenaem van Engelbrecht, er deed oprichten volgens de teekening van den beroemden Michel-Angelo.

Engelbrechts overlyden ontnam den kunsten eenen hunner verlichtste beschermsters. Die prins had te Brussel het paleis Nassau doen bouwen, en het was onder zyn beheer dat men den toren der groote kerk van Breda voltooide.

Na den dood van Engelbrecht, gingen de titels en eigendommen van dien vorst aen zynen neef Hendrik van Nassau over, en dezes zoon Renatus van Châlons, insgelyks zonder afstammelingen overleden zynde, werden zy de eigendom van Willem den Zwyger, en brachten niet weinig by tot de verheffing van dit huis van Oranje dat later een der belangrykste rollen der nationale geschiedenis moest vervullen.

De vergelyking der kwaertieren van graef Engelbrecht met de wapens die in de schildering der hoofdkerk zijn afgebeeld,

heeft ons over de eenzelvigheid der personaedje ten volle overtuigd. Inderdaed, Engelbrechts kwaertieren van vaderszyde waren Nassau, Vianden, van der Marcke, Kleef, Polanen, Hoorn, Salm en Valkenberg, en van moederszyde: Heinsberg, Voorne, Gulik, Engeland, Solms, Lippe, Munzenberg, Falckenstein; daer de blazoenen der glasraem de zelfde huizen verbeelden, zoo is er desaengaende niet de minste twyfel meer mogelyk. [1])

Indien wy thans de redens wilden onderzoeken, welke graef Engelbrecht aengespoord hebben om dit tafereel aen de hoofdkerk van Antwerpen ten geschenke te geven, zouden wy kunnen doen opmerken dat een vorst die in 't bezit komt van een nieuw land, zich haest eenen akt, het een of ander gedenkteeken daer te stellen, bekwaem om die gebeurtenis aen de volgende eeuwen te herinneren. Door zulk een denkbeeld geleid, bouwde Alexander-de-Groote de stad Alexandrië; Pompeïus richtte eene zuil op aen de boorden van den Nyl, en Trajanus zyne kolom te Rome. Diezelfde gedachte was oorzaek dat Rudolf van Habsburg, in andere tyden, toen andere zeden Europa bestuerden, in de stichting der cathedrale van Straetsburg deel nam; dat Christoffel Columbus het kruis plantte op de nieuwe, door hem ontdekte wereld, en dat in onze eeuw Napoléon de hoofdstad zyns ryks met eene Vendômezuil en eenen tempel des Roems verrykte. Eindelyk, dank zy dier zelfde gedachte, stichtten, in mindere rangen, eenvoudige prinsen kleinere gedenkteekens, en byna al de edelen hadden opschriften binnen hunne heerlykheden.

Is een zoo oud, zoo verspreid, om dus te zeggen zoo algemeen gebruik ook de oorzaek niet geweest van de verveerdiging der glasschildering in de toenmalige collegiale van Antwerpen?

Engelbrecht van Nassau verkreeg nieuwe landen, nieuwe

1) Deze kwaertieren zyn volgens de hollandsche wyze gerangschikt en zyn dus op de glasraem in de volgende orde geplaetst: *Nassau, van der Marcke, Vianden, Kleef, Polanen, Salm, Hoorn, Valckenberg; Daelenbroeck-Heinsberg, Gulik, Voerne, Engeland, Solms, Falckenstein-Münzenberg, Lippe, Falckenstein.* Zie hiertegenover de genealogische tafel, waerop wy ons gezegde hebben gegrond.

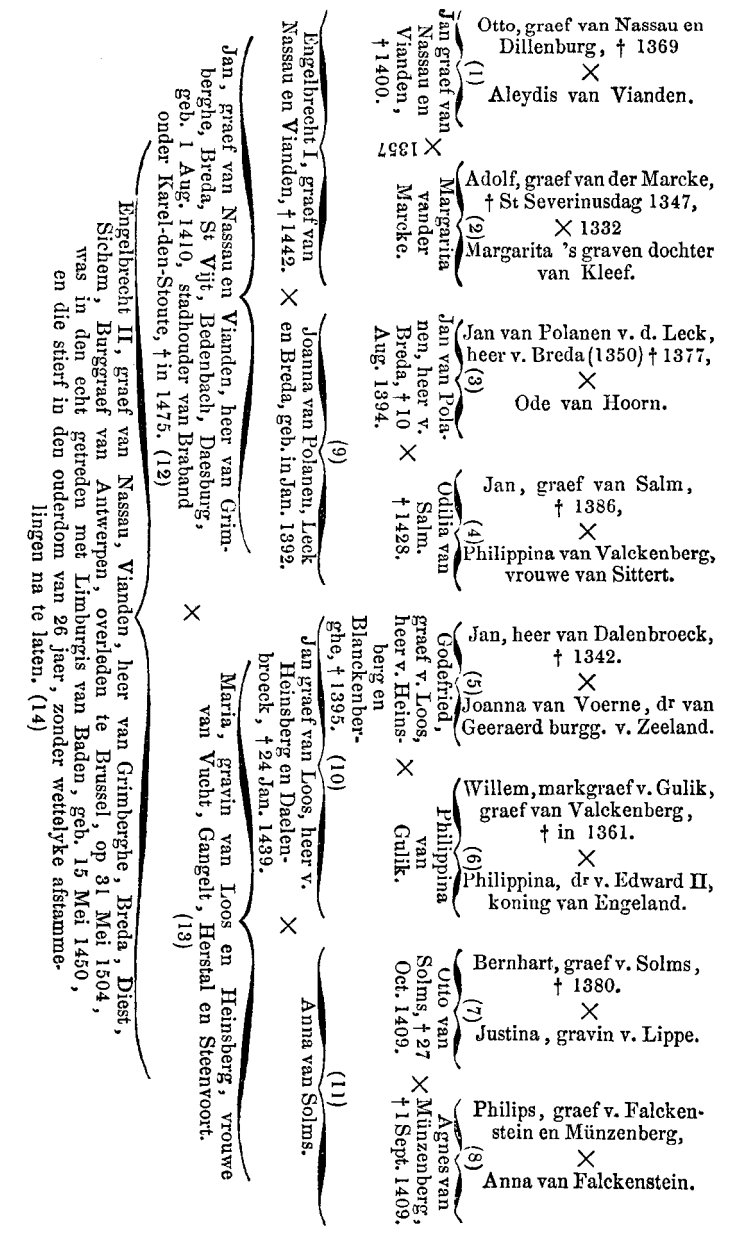

1) Butkens, D. I, b. 642, Moreri, *Dict.* art. *Nassau.* 2) Butkens, D. II, b. 166. 3) Butkens, D. II, b. 82. 4) Butkens, D. I, b. 449, D. II, b. 163. Van Goor, *Bes. v. Breda*, b. 26. Moreri, art. *Salm.* 5) Butkens, D. I, b. 622, Goethals, *Maison de Hornes.* 6) Butkens, D. I, b. 584. 7) Imhoff, *Proc. S. Imp.* b. 454. 8) Moreri, art. *Solms*, Imhoff, *Proc. S. Imp.* b. 454. Spinerus, *Ins.* b. 534. 9) Van Goor, b. 24, Spinerus, *Nob. Eur.*, b. 54. Butkens, D. II, p. 83. 10) Butkens, D. I, b. 584. 11) Butkens, D. I, b. 623, Moreri, art. *Solms.* 12) Van Goor, b. 27, Moreri, art. *Nassau-Dillenburg.* 13) Butkens, D. I, b. 623. 14) Butkens D. I, b. 643.

titels; hy was de eerste zyner familie die den eernaem voerde van burggraef van Antwerpen; hy ook had er dus belang by een gedenkteeken daer te stellen, hetwelk de herinnering aen die gebeurtenis zou bewaren en aen zyne erfgenamen de oudheid hunner rechten zou bewyzen.

En in welke plaets moest, in dien gevalle, dit gedenkteeken gesteld worden? Was het niet binnen Antwerpen, in de hoofdstad zelve van het nieuw verkregen burggraefschap? En van wat aerd moest het zyn? In die tyden van diep geloof, toen de minste daed een godsdienstig karakter aennam, was het niet in eenen tempel, in de voornaemste kerk, waer het bestendiglyk onder de oogen der geloovigen zyn zou en hun te gelyker tyd den naem van hunnen prins herinneren en hun gevoelens van eerbied en godsvrucht zou inboezemen? Overigens hebben wy niet noodig de schepping dier schildering uitsluitelyk aan eene gedachte van hoogmoed toe te schryven; de erkende vroomheid van Engelbrecht is er misschien de sterkste dryfveer toe geweest. Iets wat wy echter met zekerheid kunnen bevestigen, is dat deze glasraem door Nicolaes Rombauts [1]) uitgevoerd, ten jare 1505 in Onze Lieve-Vrouwekerk werd gesteld [2]); de opzoekingen door Leo de Burbure in de archieven onzer hoofdkerk gedaen, waerborgen de echtheid onzer woorden.

De ontdekking van den naem des schenkers verandert teenemael de weerde dezer schildering. Van een eenvoudig kunststuk, zoo als zy tot nu toe was, wordt zy een geschiedkundig monument, en als dusdanig is hare belangrykheid buiten betwisting Zy is niet alleen het eenig openbaer gedenkblad, 't welk te Antwerpen van de familie Nassau-Dillenburg bestaet, — mis-

---

1) Nicolaes Rombauts was een voornaem glasschilder der XVIe eeuw; hy verbleef te Brussel en te Leuven. Voor O.-L.-V. kerk van Antwerpen, schilderde hy, buiten de glasraem der Venerabel kapel, nog die van de spaensche natie, welke den strijd van St.-Jacob met de Sarracenen voorstelde.

2) Na de eerste uitgave dezer verhandeling, deed ridder Leo de Burbure verscheidene opzoekingen over deze glasraem in de Archieven der Cathedrale van Antwerpen: hy had het geluk eindelyk den naem des schilders te ontdekken.

schien is zy ook het laetste kunstig gedenkteeken dat ons de oude burggraven van Antwerpen herinnert [1]).

Moge het kerkbestuer van O. L.-V., wiens liefde voor de kunsten sinds langen tyd gekend is, de glasraem der kapel van het H. Sakrament spoedig doen herstellen; moge het voor de kunsten en wetenschappen een herinneringstuk bewaren, welks belang nog gedurig aangroeit, naermate wy ons van den tyd zyner verveerdiging verwyderen [2]).

---

1) By het eerste verschynen dezer verhandeling geweerdigde zich Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden, in eenen eigenhandigen brief, zyne hooge tevredenheid over onze ontdekking uit te drukken. Ten zelfden tyde vernamen wy dat Graef Geeraerd Le Grelle in den gemeenteraed van Antwerpen de herstelling der Nassausche glasraem had aenbevolen. *Aant. v. d. Schrijver.*

2) Wij verheugen ons, door de goedheid des bekwamen onderbibliothekaris van Andwerpen, den Heer P. Génard, in de gelegenheid gesteld te zijn eene wedergade te leveren voor de mededeeling van den Heer Leopold Eltester aangaande het hoofdvenster in den Dom van Keulen („Warande", II, bl. 80). Zoo doende wordt ons Holland op waardige wijze vertegenwoordigd in twee der schoonste gothische kerken bij huisgenoot en stamverwant — bij onzen broeder te Antwerpen, bij onze neven te Keulen. De REEKS ONZER GRAVEN vindt te Keulen haar woordvoerder; voor ONS TEGENWOORDIG KONINGSHUIS treedt een roemrijke voorzaat te Andwerpen op. Men zal niet zonder genoegen de schoone afbeelding van het antwerpsch glasraam hierbij gevoegd vinden. Men zal er het talent van Nicolaes Rombauts voordeelig uit leeren kennen: de schikking van het geheel, de uitdrukking van vele figuren is te prijzen. De tijd der vervaardiging verloochent zich echter niet: zij was veel bewogen, zij was dramatiesch; er bereidden zich treurige tooneelen voor. Slaagde Fra Angelico, in zijn teder lyrische schilderstukken, niet in het afbeelden der boozen — de dramatische kunstenaar van 1500 heeft de meeste uitdrukking in den gevallen Apostel weten te leggen, den Judas op den voorgrond.

Wij bidden onze lezers ook, wel in het oog te houden, dat dit glasraam gegeven wordt als historiesch monument, geenszins als navolgenswaardig model. Bij de glasschildering moet voorop staan, dat de vensters doorzichtige tapijten zijn; geen effekt van diepte of sprekend licht en bruin behoort daarbij te worden nagestreefd. *Aant. v. h. Bestuur.*

DE AMSTERDAMSCHE

TEN-TOON-STELLINGEN.

I.

VII° BRIEF VAN PAUWELS FOREESTIER.

Aan den Bestuurder der „D. Waraude", te Amsterdam.

Buikfloot, U° Oktober, 1856.

Amice!

Mag ik vragen wat de reden is, dat Ge mijne bijdrage over het »Costersfeest" nog niet hebt geplaatst? [1]) — Zeker, om dat de bekendmaking uwer lumineuze denkbeelden over het veel beſproken »Monument op den Dam" presſéerde! — Coster heeft toch de oudste brieven, en mijn opſtel ſtaat in anciënniteit even zeer boven het uwe! Buitendien — uw verzet was niet beſtemd om iets uit te werken. Gij hebt ſchoon beweeren en betoogen, dat een monument van Hollands Volksgeest in 1830 en 1831 niet met betamelijkheid ſpelen kan voor dat wat de redevoerders op den Dam er »UITSLUITEND" van hebben willen maken: voor een blijk, een onderpand, een prikkel van »internationale eendracht", van broederſchap »tuſſchen volken en volken": het kan daar, in tegendeel, perfekt goed voor ſpe-

1) NB. Zij verſchijnt in het tegenw. N°: zie bl. 453.

Aant. v. h. Beſt.

len. Bij gelegenheid onzer verbinding met Duitschland, door de aanhechting der ſpoorwegen, moge men te Keulen het gloeyende lied van Wolfgang Müller »Gefügt ist nun das neue Band" aanheffen — te Amsterdam weet men niets beters te doen dan het Monument van het Metalen Kruis te illumineeren! Trouwens men zal zeggen: die lieve attentie was gepræpareerd, door den toost te Keulen bij monde eens Nederlanders aan het »IJzeren Kruis" gebracht: daar mocht het illumineeren van het nederlandsche monument door Nederlanders wel tegenover ſtaan! Trouwens men zal opmerken, dat ook de Keulsche Dom geïllumineerd is geweest: maar men vergeet, dat dit monument altijd voor een zinnebeeld der germaansche eenheid (en met veel recht) gegolden heeft, en, als zoodanig, door de Vorsten van Germanië, (ook door onzen Willem II) gepatrocineerd is. En Gij hebt ook, ter Ten-toonſtelling, kunnen zien, dat het weinig gefcheeld had, of de lieve en zoo duizendklankig gemoduleerde *eendracht* van het Monument op den Dam, ware geen »Eendracht", maar een »Faam", eene »Maagd van Nederland" of iets dergelijks geweest. Wat een geluk, dat de hier ten-toon-geſtelde projekten niet vielen binnen het bereik der oprichters! Dat is altijd aardig, bij vele plechtigheden hier te lande: ze moeten »eenvoudig maar netjens", »verheven eenvoudig", kort en krachtig, eenvoudig, of, met andere woorden, »goedkoop" zijn. Van daar, dat die ENKELE NAAM op Bilderdijks graffteen en op Rembrandts voetstuk: BILDERDIJK — REMBRANDT — beweerd wordt zoo VEEL te zeggen: de rijksdaalders, die gij in den zak gehouden hebt, leveren er namelijk den kommentaar op....

Eigenlijk wilde ik bezwaar inbrengen tegen het reeds afzenden van een nieuwen brief, daar Ge van den vorige nog geen gebruik hadt gemaakt.... Gij vraagt mij iets over de Ten-toon-ſtellingen (dat is, hier te lande, nog bijna *per se* van ſchilderijen): ik heb ze zoo even reeds aangeroerd — ik zoû anders misſchien moeite hebben om geleidelijk op dat onderwerp te komen. De behoefte toch, de bepaalde behoefte aan ſchilderijen ſchijnt geen rechtſtreeksche oorzaak voor het

behandelen dezer ſtoffe te ſtellen. Er is wel alle jaren een zeker getal ſchilderijen noodig: wie zal het ontkennen? Maar of nu, juist op dit oogenblik, zich in Nederland de behoefte zoo dringend gevoelen deed aan acht-honderd-en-vijf-en-twintig ſchilderijen, die, door de Ten-toon-ſtelling in de Akademie en in *Arti*, met hare vriendelijkste tronies te koop werden geboden — ziedaar, wat ik waag te betwijfelen. Ik geloof wel, dat er behoefte was aan zes-honderd ſchilderijen; ik ga verder, en wil gelooven, dat er vier-honderd personen geweest zijn, die aan die behoefte hebben kunnen gehoor geven, en koopen (de meesten één, andere twee) werklijk vijf-honderd ſchilderijen wech: maar wáar blijven we dan met die andere drie-honderd-vijf-en-twintig? De geſtarde of niet meer veile nommers (men ziet, dat nommers en menschen niet over éene kam te ſcheeren zijn) waren uitzonderingen.... Ik waag te blijven beweeren, dat er te veel ſchilderijen gemaakt worden. En dan wil men nog ſtaatsbeſcherming voor de kunst; hooge, uitlokkende premiën, in geld of in eer! En nu — nu, dat men klaagt over gebrek aan kunstbevordering: nu worden er den liefhebbers tóch al, in cens, zulk een groot getal werken te koop geboden! Wat zoû het zijn, indien de produktie werd aangezet? Dat die produktie dan op eene kunstmatige wijze wierd verbruikt, en de ſchilderijen aan den man (niet ſlechts aan de markt) gebracht: maar als er nu geen bepaalde lust bij de menschen beſtaat, om ſchilderijen te bezitten — als ze nu liever een voortreflijke plaat naar werk van Dela Roche of Scheffer voor 12 of 20 gulden hebben, veel liever dan eene ſchilderij van 12 of 20 gulden: vindt ge dat zoo af te keuren? Voor een rijksdaalder heeft men eene uitmuntende fotografie naar Müllers »Transfiguratie" van Rafaël: neemt gij daar niet nog liever eene »Aanbidding der 3 Koningen" door Rubens, een »Gekruisten Christus" door Van Dijck, eene »Annontiatie" van Fra Angelico bij — om zoo wat van alles te hebben: liever dan, voor die *f* 10.—, een ik en weet niet wat in olie- of waterverf te koopen?....

Hagelt het ſteenen op den materialist? — Op mijne eer,

ik ben mij bewust dien naam niet te verdienen. Daguerres vernuftig werktuig heeft geen kariger lofprijzer dan ik ben: maar ik kan toch niet nalaten op te merken, dat de fotografiën van gebouwen, en vooral van platen fchoon zijn; en ik kan toch niet nalaten eenige redelijkheid hierin te vinden, dat men liever eene uitmuntende plaat dan een armelijk fchilderij heeft. En al had ik en de menschen hier het grootste onrecht van de waereld in — de menschen zijn nu één maal zoo, en men kan en moet die fmaak wel leiden, maar ze geheel te hervormen, dat gaat niet. Och, dat men toch verband bracht tusfchen de behoeften der maatfchappij en hare middelen! Dat men, nu er gebrek aan zeer bekwame tektonikers is — aan alle handwerkers, wier geest *begrip van vorm* en dus fchoonheidsgevoel heeft — nu er bijna geen knappe fchrijnwerkers, behangers, fmits, ftukadoors, vergulders, mandemakers, blikflagers, kartonwerkers, fchoonfchrijvers, neen, kleêrenmakers, neen, kappers zijn, — dat men nu aan de verfchillende takken van den æsthetischen ftroom eene andere richting gaf, en meer algemeen HET HANDWERK VEREDELDE, in plaats van DE KUNST TE — VERLAGEN. Dat moest me, bij het zien van die 825 nieuwe fchilderijen — waar 500 fchilders, waar misfchien 500 huishoudingen, met vrouwen en kinderen achterftaan, van het hart. Het maken van VERCIERDE HUIZEN moest iets zeer gebruikelijks zijn, om dat het iets zeer nuttigs en geregelds is; het maken van op zich-zelve ftaande fchilderftukken, die geen te-huis hebben, moest iets fporadiesch, iets zeldzaams wezen, zoo als de natuur-zelve die deze werken voortbrengt.

Niet-te-min: ik maak mij gereed op nieuw de Ten-toonftellingen in gedachte te doorwandelen. Ik voel mij verplicht hulde te brengen aan de edele geesten, die ook hier het goddelijk vuur met vrijmoedigheid op het outer gebracht hebben. Ik zal met warmte toejuichen, waar ik het vermag, ik zal met zelfmistrouwen afkeuren waar het onvermijdbaar is; met zelfmistrouwen als het bloot geldt het gebied van de fmaak: moet er ander gebied onzes ruimen maatfchappelijken levens

bij betreden worden, dan zal ik in minder betwistbare beginselen een ſteun zoeken voor wat vaster toon.

Ik zend u eerstdaags mijne eerste Ten-toon-ſtellingsoverwegingen toe. De genen voor wie ze misſchien eenige waarde hebben, herinneren zich de elementen onzer *salons* van 1856 genoeg, om, al kom ik wat laat, te verſtaan wat er bedoeld wordt; en mijne aanmerkingen zullen er te minder hinderlijk om zijn.

Vaarwel! Uw

P. F.

EEN HOLLANDSCH DORP

IN DE VEERTIENDE EEUW,

DOOR

Mr H. A. A. VAN BERKEL.

VI.

Zie, daar gaan ze, onze Ambachtbewaarders. — Zie, daar gaan ze, met de lei onder den arm, en het boerenkrijtje in de hand, huis uit huis in, om te zien, wat ieder in de wereld heeft, en om aan ieder zijn »schreven" te geven, daar hij in het dorps »schotboek" op staan moet.

Want het geld moet er wezen, dat het Ambacht geven moet, naar de mate van zijn vermogen, waar het bij den Graaf of Diens Rentmeester naar regte voor bekend is: en *hoe* dat geld gevonden wordt, gaat den Heer niet aan. 't Is een huishoudelijke zaak van de leden van het ambacht, die zelf maar weten moeten, hoe zij dat onder elkander verdeelen. »Wie het schot geldt, moet het zetten", [1]) wie een last te dragen heeft, draagt dien, zooals hij dit het best mag en kan: dat is regt en reden!

Daarom geschiedt nog, op sommige dorpen [2]), als van ouds,

1) »Raison est, que qui paie l'escot, soit à l'asseoir," zeiden de Normandiërs tegen Willem den Veroveraar (D. Bouquet, XIII, 225). — Zoo was het met alles, wat Stad of Ambacht te betalen had. Toen Leyden in 1381 veroordeeld was tot boete jegens den Graaf, moesten de Schepenen dier stad zelve de personen aanwijzen, die er in dragen moesten. (Mieris, III, 381)

2) Westzanen 1397, bij Lams bl. 856 : »Schepenen sullen kiesen ende nemen.... Ponders, die onse luyden goeden waerdeeren ende ponden sullen, ende die Ponders sullen blyven also lange, ende hebben twee ponden van hare kosten ende arbeyt, als tot hiertoe coustumelijck geweest heeft.... Item, dat die Schepenen kiesen en nemen sullen Schotvangers, ende die sullen macht hebben

de »verponding" door zekere »Zetters" of »Ponders", door de gezamentlijke buren uit hun midden gekozen, en die aftreden, zoodra zij ieders »ponden" hebben opgeschreven, en het kohier of schotboek door de verzamelde menigte is goedgekeurd. Bij ons evenwel, en op verreweg de meeste plaatsen, heeft de invoering van Schepenen of Gezworens daarin eenige verandering gebragt: en vrij algemeen is thans het gebruik, om het schot te doen zetten en vaststellen bij vonnisse van Schepenen, regt sprekende in de plaats van of nevens de Gemeente [1]). Doch welk een verscheidenheid er besta in de wijze van het »zetten", het »gaderen" of inzamelen van de aanslagen geschiedt bijna overal door Ambachtbewaarders of van hunnentwege [2]).

Die herziening, hoe lastig dan ook, is waarlijk hoog noodig, om zooveel doenlijk naar billijkheid te zorgen, dat iedereen betale, naar dat hij rijk is. 't Gaat er juist zóó mede, als met de »schotponden" [3]) van de verschillende ambachten. Hoe dikwijls gebeurt het niet, dat één of andere Ambachtbewaarder ten Hove komt klagen, dat *zijn* dorp in vergelijking met de andere ambachten van het »Land" of »Baljuwschap op veel te zware lasten zit! Watersnood, of brand, of veepest heeft den

schot te gaderen ende van de onwillige panden te nemen"...., enz. — Werden deze panden binnen dag en nacht niet gelost, zoo waardeerde ze de Schout, en behield ze tegen betaling van het verschuldigde schot, of hij liet ze daarvoor aan den Schotvanger (ibid). — Daarom konden de Ambachtbewaarders zonder eenig gevaar, naar regt en pligt, het schot of de sluis- of hoogedijksgelden op de gestelde termijnen als eigen schuld uitbetalen. En hoewel die waarborg is weggevallen, toch doen de Ambachtbewaarders die vooruitbetalingen thans nog — ter goeder trouw, en uit kracht der gewoonte.

1) »Wanneer een Scoutate gebod leit tot scote, hi sal ghebieden rekeninghe te doene op eenen dach, JEGHEN DEN LANTLIEDEN, VOER SCEPENEN ENDE BI HAREN VONNISSE: ende die rekeninghe sal bliven ghestade" (Zeeland, 1290, art. 119. Mieris I. 522). Westfr. 1319. Boete voor al wie weg blijft als het schot GEZET, of geïnd werd (Mieris II, 212). In de steden »pachtten en rekenden" de Schepenen veelal met den »Rijkdom." Barsingerhorn 1415, waar ieder van de zeven Schepenen een man van de rijksten tot zich nam, en deze veertien »pachtten bij heuren eede" (Mieris IV, 337). Maar in Vlaardingen, 1413, deden de Schepenen alleen de zetting (Handv. bl. 63).

2) Kenn. en Westfr. 1423: Rijnl. 1424 (Mieris IV, 708, 747). — Die met de inzameling namens Ambachtbewaarders belast waren, noemde men in Delfland en elders meestal »Gaarders."

3) Of »quotas", naar welke de belasting geheven wordt, die het Ambacht heeft op te brengen.

huisman achteruitgezet: wat wonder, dat er velen uit armoede en gebrek naar buiten 's lands vertrokken zijn [1]), en dat hun hoeven zijn gevallen in handen van Poorters, die wel halen, maar niet inbrengen! En laat de Genadige Heer daar nu die andere dorpen eens tegen zien: hoe rijk, hoe magtig! Wat al slechte grond is dáár ingestoken, daar zij rogge en tarw op telen: »vruchtbaar land", waar den Graaf zijn schot van toekomt, en het Heemraadschap zijn hoogedijksgeld! Dan vraagt onze klocke Waarsman vergelijking met de overige Gemeenelandsambachten, en dan geeft ieder zijn gegoedheid op met plegtigen eede. Maar als men het onderling niet eens kan worden [2]) om in der minne te »verzweeren" en te »verpachten", dan wordt er »pax" [3]) en vrede gemaakt bij vonnisse van Baljuw en Mannen, de Voorgangers en Ouderen van de gezamentlijke ambachten van hun regtsgebied.

Zóó gaat het ook binnen'sambachts. Ook dáár is nu en dan eene herziening noodig van 't geen ieder schotpligtige heeft op te brengen, opdat de één niet te veel, en de andere te

1) Om dat wegtrekken tegen te gaan, diende de belasting op den uitvoer, het »uitlander-schot", of »regt van exue". Dit was de zesde penning of 16⅔ pc. geheven over de vertrekkende personen en hun goederen. Maar wat hielp dit bij algemeene landverhuizing! (Lams, bl. 530).

2) »Want onse goede luyden van Kennemerland gedinget hebben voir onsen Bailliu ende Mannen van Kennemerlandt op" (tegen) »onse gemeene luyden van Kennemergevolgh, dat sy schuldigh sijn souden met hem te versweeren ende te verpachten pont ponts gelijcke na haren goeden. Soo hebben wy geconsenteerd enz..... Ende waer dat saecke, dat eenige van onsen goeden luyden van Kennemergevolgh soo verarmden, dat sy verpachtinge begeerden op onse goeden luyden van Kennemerlandt, soo sullen die Kennemers dan weder met die van Kennemergevolgh verpachten, ende meede doen, in alle manieren, costumen ende recht, als van de Kennemers voor geroert es" (1397. Lams, bl. 29). In 1367 is een twist tusschen de Ambachtbewaarders van Monnikendam en de gezamenlijke Ambachtbewaarders van geheel Waterland, over het aandeel, dat die stad in de schotponden van dat Land dragen moest, door den Graaf en zijnen Raad bijgelegd (Mieris III, 212, 213).

3) Dat men van »pax" »*pachten*" maakte — blijkt ook uit het »vóórofferen en vóórpacht nemen" in de kerken: waarover in N° 1 dezer Bijdrage, D. W. Deel I, bl. 225, gesproken wordt. Want *pachtnemen* is daar kennelijk »pax nemen", den vredekus ontvangen, wat (in plegtige missen) na de Communie onder het zingen van »Dona nobis pacem" geschiedt; waarbij even als bij het »offeren", tusschen de Edelen onderling een bepaalde rangorde werd in acht genomen: de Graaf besliste daarover. Schipluyde, 1323 (S. van Leeuwen, Bat. Ill. p. 985.)

weinig drage. Want niets is wisselvalliger dan de rijkdom, vooral op die dorpen, waar men koophandel drijft en op zee vaart [1]). Wie heden een vermogend man is, kan morgen doodarm wezen: 't zij dan met of zonder zijn schuld! Wat van Boven komt, dat kan niemand keeren!

Jammer, dat als de één gebrek lijdt, de andere daarom niets rijker is! Integendeel! De Graaf moet zijn geld hebben, daar het Ambacht op staat: en daarom is het ongeluk van hem die alles verloren heeft, een ware ramp voor zijn medeburen, die nu met hun allen dragen moeten, wat aan dien ongelukkigen niet meer kan worden opgelegd.

En daarom is 't geen wonder, dat onze huisluidjes met schrik opzien tegen dat »schrikkeljaar" [2]), als alles verschikt wordt en verschoven, maar altijd zóó — meenen zij — dat het den bouwman telkens iets meer kost, dan vier jaren te voren.

't Mag dan wezen, dat hier en elders, de schottalen zoowel als de diensten, die de Graaf van het Ambacht te vergen heeft, eenigzins verligt zijn [3]): 't zij — zoo het heet — dat de Heer ons heeft willen loonen voor bewezen trouw en dapperheid [4]), 't zij dat het Ambacht den Heer in moeijelijke oogenblikken met geld geholpen heeft, en — zooals van zelf spreekt — die gelegenheid heeft gebruikt, om verligting van lasten aftedwingen [5]). Want *voor het geheel* wordt het Ambacht zelden of nooit vrijgesteld [6]), en hoe weinig er ook te betalen is, 't valt den buur toch altijd nog te zwaar!

---

1) Uitgeest, Wormer en Akersloot twistten in 1390 over het Dordtsche stapelregt (Lams bl. 25).

2) Een »voorregt" was het, als het pachten en rekenen (de herziening van het ambachtskohier), om langer tijd dan vier jaren geschiedde. In de stadsregten van Barsingerhorn van 1415 werd dit op *vijf* jaren bepaald (Mieris IV. 337).

3) Cortgeen is, »om node van watere", in 1421 op »half schot" gesteld, voor al de goederen, die de inwoners, in welk eiland ook gelegen, bezitten of bezitten zullen ten eeuwigen dage: »half scot van allen bede en scote", doch in heervaarten als bevorens. De Rentmeester moest dit aanteekenen in zijn »schotboek" (Mieris IV, 608).

4) Wormer, 1280 (Mieris I, 410).

5) Kenn. 1404 (Lams, bl. 34, 37).

6) Die van Noordbeveland werden, almede om watersnood, in 1421 geheel vrijgesteld van het schot, mits blijvende dragen in heervaart en dijkagie (Mieris IV. 609). Die van Wormer waren reeds in 1280 verschoond van alle

En dan heeft men *ons* dorp waarlijk geen gracie gedaan in de berekening der schotponden, want terwijl de meeste ambachten ieder schotpond, daar zij op gezet zijn, tegen 500 pond berekenen, staan bij ons de schotponden voor de volle 400 pond!

Zoo rekent de Grafelijkheid bij »schotponden". Maar binnenslands is de verdeeling geheel anders. En dat heeft zijn reden. Juist omdat wij klaar en duidelijk toonen willen, dat niet de Graaf, maar wij zelf den omslag doen, blijft ieder dorp zich hechten aan zijn eigen oude namen en verdeelingen: hier in 12de, dáár in 16de gedeelten, en waarvan de eigenlijke zin en beteekenis — van sommigen althans — bij de oudste en de geleerdste lieden niet meer bekend is. Wie is er, die uitleg weet te geven van die leelijke woorden van »oogen", van »hikken" en »prikken", daar men op ons dorp mèe rekent? Maar niemand helaas, die 't niet weet bij ondervinding, wat en hoeveel zij kosten! Zie maar eens: wie gezet is op een »oog", die is 1200 pond rijk: die op een »hik" staat, 500 pond: en die op een »prik" — dat wel het allerminste is, daar iemand op staan kan — gesteld wordt, die heeft 150 pond in de wereld. En maak er maar gerust staat op, dat onze Ambachtbewaarders »op een prik weten" [1]), hoeveel ieder van onze buren waard is!

Bij voorbeeld, die man, die daarover, op die bank zit vóór zijn huis, is een welgesteld landbouwer. Hij staat op anderhalf oog, één hik en één prik, omdat hij 2250 pond in de wereld heeft. Toen in het laatste schrikkeljaar onze »Schotters" bij hem kwamen, zou hij zoo gaarne bij zijn vorigen aanslag gebleven zijn! Maar het was verraden, dat hij 1500 pond goed geld onder den vloer van zijn achterkamer verborgen hield, die hij den vorigen zomer te Utrecht was gaan halen uit het sterfhuis van zijn neef den kanonik. Die verborgen have [2]) moest nu te

»jaerschot" en (dus ook) van den tol »de bonis, quae deducent". Dat is: van het regt van exue of »uitlander-schot".

1) Zoo zegt men nog wel: „er zal wel een hikje of een brikje aan haperen." — Daarentegen is de spreekwijs »de prikken levendig" (levend) »te houden", aan de visscherij ontleend. *Prikken* noemt men zekere riviervisschen, die het gewoon aas zijn, waarmede men kabeljaauwen vangt. Om ze met vrucht te kunnen gebruiken, moet men ze levend houden.

2) Thans zegt men in de volkstaal »den aap": denkelijk een verbastering

berde komen: en voor iedere 100 pond aan geld, 18 schreven op de lei! Twee honderd zestien schreven op een »oog", en vier en vijftig op een »hik": dat scheelde hem dus — zooals ieder kan uitrekenen — één oog en één hik op zijn vorige verponding! Dan dorst hij daarbij nog klagen, dat zijn land — waarlijk het beste van het ambacht! — op 75 schreven de morgen gesteld werd! Dát, zeide hij, was geen verhouding: als het allerfraaiste huis maar op 108 schreven staat, en voor het rundvee 5 of 3 schreven per stuk gesteld wordt [1]). Maar men liet hem praten, en men had gelijk. Want het is van onze Ambachtbewaarders toch waarlijk niet te vergen, dat zij alle vier jaren meten en wegen, en passen en plooijen, om het ieder naar den zin te doen! Zij hebben al werks genoeg met het schatten van het huisraad: om dit zóó te maken, dat de »summa totalis" van onze dorps-schotponden goed uitkome! Maar voor land en vee en huizen is de belastbare waarde van oudsher door 't gebruik vastgesteld, en dat langdurig gebruik heeft zijn reden! Hoe kan iemand toch zoo dom wezen, om dat niet te begrijpen: hoe meer schreven op het *land*, hoe beter voor de buren! Want dát dragen de Poorters en de Geestelijken met de Welgeborenen: die immers verreweg het meeste land in bezit hebben! Die klagen er dan ook hard genoeg over, dat de dorpeling bij de Ambachtbewaarders »zoo menig schreefje vooruit heeft!" Maar wat helpen hun die klagten, als de regeling steunt op een oude herkomst, die allen schijn van eigendunkelijkheid wegneemt!

Er zijn evenwel gemoedelijke lieden, die daar anders over denken. Daarom, en om dat onophoudelijk »gekreun" van die

---

van *have*, die wederom aanleiding gegeven zal hebben tot het Fransche *le magot*; 'twelk anders niet te verstaan is.

1) 100 pond of guldens werd gesteld op 18 schreven.
2/3 morgen lands op 50, 45, of 40.
Het beste huis op 108.
Een kalfkoe op 5.
Een varekoe op 3.
Een kalfvaars op 1.
Een haringbuis op 192.
Een koopvaardijschip op 384, enz. (Lams bl. 150).

lieden van buiten het ambacht, is het maar goed, wat men op enkele dorpen sinds eenigen tijd begonnen is: namelijk, om vaste schikkingen te maken, hóeveel de gezamentlijke landerijen, en hóeveel de roerende goederen in 's Graven schot deelen moeten. [1]) Zoo komt men dan tot een afzonderlijken omslag over de morgentalen, »morgengeld", en een anderen over de tilbare have. En in zooverre heeft het schot, dat eigenlijk een hoofdelijke last is, welke drukt op den *man*, en *als gevolg van dien*, op al zijn goederen, [2]) zoo binnen als buiten het ambacht — hier en daar de gedaante aangenomen van een grondlast; zoodat onze Taallieden en andere Geleerden sinds eenigen tijd van »personeel" en van »reëel" schot beginnen te spreken [3]).

Een hoofdelijke verpligting eigenlijk! Zóó is het met het »schot", en zóó is het met de »diensten": ja zelfs, hoe vreemd het ook klinke, met de dijklasten, die immers oorspronkelijk niets anders zijn dan diensten op den dijk! [4]). — En zal het Ambacht in zijn fatsoen blijven, dan is het niet genoeg, dat

1) Het ambacht Hof van Delft stond in 1517 voor 10,000 pond op het grafelijkheidskohier bekend. Daarin kwamen de »inwoners" maar voor 1000 pond »voor hun haaffelijke goederen", en de overige 9000 pond stonden voor rekening van de landerijen. — Bij uitspraak van het Hof van Holland van 23 December 1521, tusschen de »Stad Delft, wegens sommige harer Poorteren, die Ingelanden waren van Pijnacker", en de Buren van dat dorp is bepaald, dat de gemeene lasten voor 1/6 op de roerende goederen, en voor 5/6 op de morgentalen zouden gebragt worden. Doch zouden »de Poorters niet te dragen hebben aan eenige lasten, het dorp alleen aangaande" (IIde Memoriaalboek van Sandelijn, f. 202)

2) »Al houdet een bedesculdich man sijn goed van yemandt te leen, daer sal hi scot of ghelden: sonder van ons" (dat is: niet, als hij goed van den Graaf te leen had) Kenn. 1298. Zoo blijkt uit het bovenaangehaald handvest van Cortgeen van 1421, dat de inwoners aldaar schot gaven, zelfs voor die goederen, welke zij *buiten* dat ambacht bezaten (Mieris IV, 608).

3) »Tailles personnelles et reelles". Onze Phil. de Leyden, die in 1380 overleed, spreekt ook reeds van »exactio personalis et realis" (De cura Reip. Cas. LXX.)

4) Tusschen Rubroeck en Hoeninghe mogt niemand eenig land koopen, of de Ambachtsheer en de buren moesten hem kennen zoo GEGOED en zoo gemaagd (van rijke bloedverwanten voorzien) dat, kwam er een ongeluk aan den dijk, »hi 't oprechten mochte met sinen goede ende mit sine maghen", (Kralingen 1299. Mieris I, 619). De »cassaten" (kotzaten, cottagers, hutbewoners, hobarii, hoevenaars), die geen land hebben, moesten jaarlijks drie dagen aan den dijk arbeiden. Daarvoor waren zij schuldig te hebben gemeene waterwegen en heerstraten. 1242. Keur der Vier Ambachten van Vlaanderen. (Meylink, Bijl. n° 116.)

al het land, wat van ouds schotbaar was, altijd schot betaalt — zoo als wij vroeger zeiden — maar ook dat *ieder* huisman voor zijn hoofd en aandeel, groot of klein, in het schot mededraagt. Dat is niet meer dan billijk. Want al heeft iemand geen voet lands in 't ambacht, dan heeft hij toch zijn huisgeraad: en als hij koopman is, zijn koopwaren: en als hij een gierigaard is, of een woekeraar, zijn zakken met geld! Dat soort van lieden vindt men, wel is waar, meer in de steden. Maar hier op ons dorp hebben wij — zie eens hoeveel »arbeiders" of kleinboeren,[1]) die daar wonen in hun leemen hutje, en er één of twee koetjes op nahouden, of wat schapen en varkens, en de armsten een koppel ganzen, die zij »naar buurregt" kosteloos op de »meente" laten weiden! 't Zou wel gemakkelijk wezen, als die allen van de verponding verschoond bleven, alleen daarom, omdat zij geen vruchtbaar land in eigen gebruik hebben! Kunnen zij niet *veel* dragen, *iets* dragen zij altijd mede, en dat doen zij gaarne. Want wie niet medegeldt in het schot, die heeft geen »buurregt": die is geen lid van 't ambacht. Wie de lusten hebben wil, dien volgen ook de lasten: beter op één prik te staan en een kleinigheid te betalen, dan »het ambacht te verliezen!"

Maar waarom dan dat eeuwige klagen over het »schot", meer, ja veel meer nog, dan over de »diensten"?

Wel dat is immers duidelijk! Want de meesten van die diensten loopen ten laste van iedereen, van wat rang of staat hij zijn moge[2]), terwijl het schot alleen door de huislieden gedragen wordt. 't Is een vernederend merkteeken van onze minderheid, en van onze afhankelijkheid van hoogeren! Daarbij — wee den schotbare, want die valt van zelf in allen »onraad" en »onkost", die — om welke reden dan ook — nu of bij later tijd aan het Ambacht wordt opgelegd! Maar het

---

1) Van »hut" of »cot" zijn de woorden »cottagium," »cottage" — en »keuter" voor hutbewoner. Vandaar wederom »kater-" of »keuterstede" voor een kleinboerswoning. Nog: »gehucht" voor bijeengebouwde hutten.

2) Zelfs de Geestelijken moesten wagens leveren voor de heervaart. (Ph. de Leyden, de Cura Reip. Cas. XII.)

hatelijkste is nog, dat die »schottalen" een »penningschuld" zijn, die in *klinkende munt* moet worden opgebragt.

't Mag waar wezen — wat sommigen beweeren [1]) — dat in vroeger tijd, toen het goud en 't zilver nog schaarscher waren dan thans, veldvruchten en andere natuurlijke voortbrengsels te schot gegeven zijn. Maar zeker is het, dat er thans wordt betaald in goede rijnsguldens: en dat maakt die belasting dubbel bezwarend voor den landman, die gewoonlijk weinig geld bij de hand heeft, en veel liever — zooals bij de thijnsbetalingen — rogge of tarwe geeft, of »diensten" verrigt: die hem immers, als hij ze zelf doet, anders niets kosten, dan wat leègen tijd, dien hij voor zijn *eigen* werk niet noodig heeft! [2])

Beiden — schot en diensten — is de huisman schuldig: aan den Heer vooreerst, en dan aan 't Ambacht. 't Is een gevolg van den dubbelen band, waarmede hij als onderdaan jegens de Overheid, en als buur jegens zijn gelijken in den kleinen kring der dorpsgemeente verbonden is. Die pligten jegens »den Heer" betreffen het Gemeeneland, dat is, de Baluagie en het Hoogheemraadschap: en onze Genadige Heer ontvangt zijn »Gravenschot", niet omdat Hij is Graaf van Holland, maar omdat Hij van oudsher is de Heer en de Opperregter van het bijzondere Land of District, daar ons ambacht toe behoort. Dát is — zoo men oude lieden gelooven mag — de ware grond van Zijn regt op die kleine jaarlijksche bijdragen, die men het »jaarschot" noemt, en welke, heel Holland door, overal, en meestal tweemaal 's jaars, in lente- en herfsttijd, betaald worden [3]) —

1) B. v. S. van Leeuwen. Maar ik geloof, dat hij zich vergist. »Schot", »geschot", »conjectum", komt van »schieten", »conjicere". »Geld schieten" was vóór de invoering van onze nieuwe munt, die meer tot stapelen geschikt is, de gewone uitdrukking voor »uittellen". Zóó: »uitschieten" voor »geld uitleenen": »er bij inschieten", voor »ergens geld op verliezen". Dat de uitgaven voor de Volkshuishouding of Regering reeds zeer vroeg in *geld* voldaan zijn, is hier de plaats niet aan te wijzen. Groote geldschaarschte kan, hier en daar, betaling in naturalien hebben doen *toelaten*, en zoo kan door langdurigheid van tijd een schijn van regt geboren zijn.

2) Enkhuizen, 1425 (Mieris IV, 791.)

3) Daarom »lente en herfstbeden" genaamd, of »meischot en bamisschot". S. Bavomis of Bamis is 1 October. In die jaarbeden stond Delft in 1246 voor 52,

maar dan ook, wat van meer belang is, de oorsprong van die meer uitgebreide bevoegdheid om, telkens als de nood dit vereischt, de Welgeboren Mannen te »bidden", dat zij Hem helpen zullen met goed en bloed. Te *helpen*, voorzeker! en *te doen helpen* door de onderhoorige ambachten, die op 't verleenen van die buitengewone »hulp" alles behalve gesteld zijn. En toch geeft men daaraan — of 't was om ons te bespotten! — den naam van »beden" en van »geschenk" [1]). Ja, die naam wordt — nog onjuister! — zelfs voor dat vaste jaarschot misbruikt.

't Spreekt overigens wel van zelve, dat onze Ambachtbewaarders van dat schot en van de hooge dijksgelden, en evenzeer van de dorps- en de »binnenlandsche kosten" afzonderlijk boek houden, zooals zij daarvan ook afzonderlijk rekening moeten doen. Want die er aan betalen moeten, zoowel als die de rekening opnemen, zijn ten eenemaal verschillend. Vergeten we toch niet, dat het *land* medepacht en mederekent in het schot, in de dijkslasten en de binnenlandsche kosten van 't Ambacht, maar *niet* in de dorpslasten, dan alleen voor zoover dat land door huislieden bezeten wordt! [2])

Dordrecht in 1252 voor 60, Moordrecht in 1254 voor 13 ponden (Mieris I, 231, 264, 291) — Denkelijk strekten die gelden in overoude tijden tot bekostiging van het »mallum", het »maal" de lands- (dat is districts-) vergadering, »placitum generale", waar de schotbaren niet verschenen, en hetwelk tweemaal 's jaars door den Graaf moest worden bijeengeroepen. »Ut ad mallum venire nemo tardet, primum circa aestatem, secundum circa autumnum" (Capit. I. anni 769, cap. 12). Daarom zegt de Graaf, sprekende van jaarbede en heervaart, dat dit is »sijn outste recht ende outste heerlichede" (1342. Mieris II, 671).

1) »DONA COMMUNIA SIVE EXCAUTIAE (escot, schot), tam in rebus mobilibus quam immobilibus, quae solvuntur ab hominibus terrae, vel extraneis, qui ibi adveniunt" (Verdrag tusschen den Roomsch-Koning Willem, Graaf van Holland en Margareta van Vlaanderen over Zeeland, 1250: Kluit, C. D. N°. 170). Wat onder die benamingen »schot" of »beden" gewoon of buitengewoon geheven werd, was een hoofdgeld, vereenigd met een belasting op de bezittingen. Zoo trof het al wat waarde had: dus ook vruchtgebruik en leengebruik: doch niet als het goed van den Graaf zelf in leen werd gehouden. Want dan volstond men met den leenpligt, die in Holland — slechts wat strenger dan de onderdanenpligt der (vrije) Welgeboornen — militair en judicieel was, maar niet pecunieel. Men bewees in *natura*, wat de schotpligtigen in *geld* gaven: het »servitium militiae" en het »servitium placiti". Daarom geen betaling. *Non bis in idem!*

2) De Poorters betaalden niet mede aan de eigenlijke dorpslasten: als wij

Juist zóó is het ook met de »diensten", die het zij aan den Heer, het zij aan het Ambacht — of in engeren zin aan het Dorp — verschuldigd zijn. Waar die afzonderlijk op één enkel stuk lands kleven, daar zijn zij afkomstig van de uitgifte van dat land aan dengene die het gebruikt: een thijns, die niet in geld of goed, maar in arbeid, aan den oorspronkelijken en »waren" eigenaar bewezen wordt. Maar dat is zeldzaam: en meestal is de dienstpligt, even als het schot, een hoofdelijke last: »heerendiensten" verschuldigd aan de Overheid of Hoogen Heer: of »vroondiensten", waar het Genootschap, 't zij dan het Ambacht, of het Dorp, aanspraak op maakt [1]) 't Is waarlijk zoo gemakkelijk niet, bij verloop van tijd, dat alles zoo naauwkeurig te onderscheiden. Maar *dit* was dan toch — naar ouder lieden zeggen — regel: aan den Heer is heel 't Ambacht verbonden, menschen en goederen, krachtens den pligt der onderdanigheid — aan 't Genootschap alleen diegenen, die daartoe behooren, ambachtsgenooten aan 't Ambacht, dorpelingen aan 't Dorp! [2]) Waar geen belang is en geen regt, daar moet ook geen pligt wezen!

Zoo zijn we allen verpligt tot »landweer", [3]) al de landge-

---

boven zagen, van Pijnacker: de Welgeboren Lieden, die op het dorp woonden, droegen mede in de dorpslasten, doch niet in 's Graven schot: en de geestelijke personen waren van alle geldheffingen vrij, behalve dat zij — voor hun land — in de dijkskosten betaalden.

1) Vlissingen: »Van die ten brande niet en quame" (1315, Mieris II, 159).

2) De Graaf (of 't Gemeeneland) trok zijn morgengeld, ook daar waar de eigenaar uit eigen hoofde geen belasting schuldig was: schotbaar land moest schotbaar blijven, *»wiens dattet ware"*. In dát geval dus ware grondlasten! Anders bij het Ambacht. Daar betaalden de schotbaren voor hun *persoon* en als *gevolg* van dien ook voor hun goed: 't was dus een personele omslag. Vandaar misschien de stelregel, dat de Souverein of het Rijk grondlasten heft, en de Gemeenten slechts personele belastingen mogten uitschrijven.

3) Ed. Pist. anni 864, cap. 27: »Ut illi, qui in hostem ire non possunt, juxta antiquam et aliarum gentium consuetudinem ad civitates novas et pontes ac transitus paludum operentur, et in civitate ac in marca wactas faciant: AD DEFENSIONEM VERO PATRIAE OMNES VENIANT." *Patria* is hier en elders het »Land" of District; werd *dit* aangevallen, zoo moest iedereen zich ter »landweer" uitrusten: maar alleen de krachtigste manschappen werden opgeëischt ter »heervaart", IN HOSTEM IRE, terwijl de zwakkeren alsdan volstaan konden met het doen van wachten of het opwerpen van verschansingen. Ziedaar de eerste, tweede en derde ban!

nooten te zamen: Welgeboornen en Poorters zoowel als Buren. Allen moeten wij zamenwerken, om onze haardsteden te beschermen tegen des Graven en onze vijanden: en ons Ambacht geeft, met de overige Ambachten van ons district, zijn manschap, om nevens die Edelen en Stedelingen dienst te doen op de muren van den gemeenelands-burg, [1]) of beter gezegd van onze stad, die sinds lang — 't zij bij schikking of hoe dan ook — in de plaats is gekomen van dien ouden zwaren toren: thans een van stads bolwerken. Waar de vreemdeling op onze grenzen staat, moeten wij hem met kracht afweeren; dat zijn wij aan den Heer schuldig, als goede en trouwe onderdanen, ook zonder eenig nader verdrag of bevel! Dan worden, op last van den Baljuw, van dorp tot dorp de bekkens [2]) geslagen, en de noodklok geluid; in één oogenblik is heel het land in rep en roer: ieder grijpt naar zijn wapens en loopt naar den dingstal, waar de Schout zijn mannen bijeenschaart. Want zware straf en schande over hem, die doof is voor »'s Graven gemeenen klokkeslag", [3]) en wegschuilt in huis en hof, waar de nood van 't eigen vaderland alle man die leven heeft, ter hulpe roept!

Zóó is het ook bij dreigend gevaar van water: dien boozen

---

1) Toen de Friezen in 1426 de hooge Overheid opdroegen aan den »Hovetling" (Edelman, die »hof", dat is jurisdictie, had) Imelen van Grimersum, beloofden zij: »Und willen tho ewigen tyden dat sloth tho Grimersum helpen begraven" (de grachten openhouden) »de graffte tho bebolwercken, timnaren und bevesten, also stark und also vaste, dat Imelen moge mit ons bueren, und wi mit hem sammtlichen uns beschermen lyves und goedes, voor sync und unse vianden" (Mieris IV, 871).

2) Westland, 1427. (Mieris IV, 898.)

3) 's Gravenhage 1425 (Mieris IV, 775) Het onderscheid tusschen »landweer" (verdediging van 't eigen land), en »gemeen heervaart" (offensive oorlog buiten het baljuwschap), ziet men bij Mieris III, 753, anno 1401. Die van Putten en Strijen moesten dan alleen opkomen, als de Graaf den »clockeslag van Catz", en den »gemeen heervaart van Zeeland" hebben zou — Catz was de plaats, waar van ouds voor Beoosterschelde bede en heervaart werd toegestaan (1411. Mieris IV, 188). De pachter van den exchijs van Vlaardingen, was vrij van »heervaart" maar niet van de »landweer" (Handv. Vlaard. bl. 346). In 1424 werden opgeroepen, om »'s Graven clockeslag" te volgen, »Baliuwen, Schouten, Burgemeesters, Schepenen, Rade, Vroescip ende alinge Gemeente" (Mieris IV. 728). »Si talis invasio, quam *lantweri* dicunt, acciderit, omnis populus ad eam repellendam communiter pergat" (Capit. I, anni 847, in fine).

vijand, daar wij zoo menigen winter mede te kampen hebben [1]!

En hoeveel volks er dan ook op de been komt, er is veel minder verwarring, dan men wel zou denken! Want dadelijk ijlt ieder Ambacht naar de plaats, die hem, naar ouder herkomst, op den muur van den burg of op stadswal, op den »zeeburg" [2]) of dijk is aangewezen. Ieder kent van ouds zijn »hoefslag", en heert en verweert het, zoo goed hij kan, onder het vaan van zijn Ambacht.

Maar buiten zulke gevallen van dringenden en dreigenden nood, heeft alleen onze brave jongelingschap dienst te doen. Is des »Graven heervaart" naar wet en herkomst door den Heer uitgeschreven: is daarop het Ambacht opontboden door den Baljuw: heeft de wapenheraut de kreet »te wapen" in onze steden en hoofddorpen doen weergalmen, dan komen onze Gezworens of Schepenen bijeen op den dingstal, en dan kiezen zij, op het »gebod" van den Schout, een eerzaam man, die als »Heervaart van 's burenwege" [3]) voor 't volle Geregt de sterkste en beste jongelingen oproept, om met den Schout of eenig ander »Hoofdman", door den Graaf daartoe gesteld, [3]) buiten 's lands weg te trekken en te »heerevaarden."

---

1) Cost. Hoogh. Schieland 1622, art. 77. »Ter watersnood moet IEDER komen MET LANDWEER, op order van Dijkgraaf, Hoogheemraden, Penningmeester, Secretaris, Boden, Schouten of Ambachtbewaarders."

2) Dit schilderachtige woord vindt men in 't Asegaboek (VII, § 10.) De Ydijk te Amsterdam heet nog het (of de) »Zeeburg". — Bij storm moest *iedereen* op den dijk komen (Aseg. ibid). Destijds rustte niet (zooals thans), de landsverdediging alleen op de grondeigenaren — de »ingelanden" — maar op allen. Allen hadden gevaar: allen hadden dus belang en pligt om 't gevaar af te wenden! En juist daarom was, even als het schot, de dijklast personeel; als wij boven zagen. Nog blijkt dit uit het handvest voor het dijken van den Yssel in 1328, wat bevolen wordt te doen »mergen mergensgelijcke..... Want men het metter coe en metter kernen" (lees »kerven", schreven, taxatie van 't roerend goed) »niet diken en mach" (kan), »ALS MEN HIER VOIRMAELS GEDAEN HEVET" (Mieris II, 463). — Meestal kwam al wat »binnenslands" was voor de pachters, maar het onderhoud der zeedijken en van alle nieuwe werken (kapitale uitgaven) was ten laste van den eigenaar (Voorne 1494, art. 5).

3) Groede 1431: Kenn. 1429 (Lams 843. 56). — »Voort eenich poorter, die bij eenen gemeenen consent des Gerechts worde gecoren te varen tot des Graven heervaart" (Oudewater, Handv. Vlaard. bl. 11) — In het Latijn heette dit de »expeditio Comitis" (Vlaard. 1273: Handv. ibid.). — Soms geschiedde de aanwijzing ook wel door loting: althans in de steden, waar in de XVI Eeuw de vierde man ter heervaart diende (van Loon IV, bl. 336).

1) Bij den gevreesden inval der Engelschen in 1427, werden voor ieder dorp

Daartoe zou — naar de meening van onzen bejaarden vriend — volgens het alleroudste regt, de huisman eigenlijk niet verbonden wezen..... Als onderdaan van den Heer is hij, als Deze in 't Land is, verpligt »Zijne Hoogheid" zoowel als zich zelve tegen den gemeenschappelijken vijand te beschermen. Maar even weinig als de Welgeboren Man, is de Buur 's Graven »Leenman". Dus behoeft hij niet, — zoo als het zooveel strengere leenregt [1]) van hem zou vorderen — den Heer ter zijde te staan in al zijn bijzondere veeten, of Hem te volgen buiten de grenzen van het eigen land, links en regts, waar Hij goedvindt oorlog te voeren! Wie altijd te vechten heeft tegen dat onstuimige zoute water [2]), die heeft waarlijk den tijd niet om buiten'slands 's Graven vijanden op te zoeken. En daarom is van oudsher ons regt — voor 's Graven heervaart zoo wel, als wanneer de Baljuw zijn »berijdingen" doet [3]) — dat wij niet verder heentrekken, of wij moeten dienzelfden avond weêr thuis kunnen zijn!

Maar dat is te streng geredeneerd! Want sinds lang is, door de naauwe vereeniging van belangen en van zeden, geheel Holland

---

van het Westland „Hooftlieden" benoemd, tot aanvoering der landweer (Mieris IV. 898). — In 1301 werd Simon van Leyden aangesteld tot „Hooftman" om Vlaardingen te verdedigen (Handv. bl. 386). Waar Ambachtsheeren waren, hadden dezen regtens het „gheleyt" (Zwijndrecht, 1332: Mieris II, 534).

1) »Quicumque beneficia habere videntur, omnes in hostem veniant."

2) De Friezen beweerden, dat zij niet verder behoefden te trekken, dan zóó, dat zij 's avonds weer terug konden zijn: ja met ebbe uit en met vloed weer terug, »ten einde zij hun land mogten bewaren tegen de wilde zee en de heidensche zeeroovers" (de Nooren). Die oude »kest en keur" zouden zij tegenover Keizer Karel gehandhaafd hebben (Aseg. X. Volkskest: Altf. L. R, S. 20, bij Wiardi bl. 63: Ostfr. Landr. L. I, cap. 53: Mr. de Haan Hettema O. F. W. bl. 35, 102, 205). Zeker is het, dat het friesche volksras, in vergelijking met het frankische, weinig heeft gedeeld in buitenlandsche oorlogen: en daaraan zal het waarschijnlijk mogen worden toegeschreven, dat de stand der vrije Welgeboornen zich hier veel langer dan in de frankische landen — ook ten platten lande — heeft kunnen handhaven.

3) Etab. S. Louis 1270, cap 61. „Li hons coustumiers" (schotbare lieden) „des chastelleries si doivent aus Barons leurs chevauchées. Et li prévos aus Vavassors si les doivent mener el cors du chastel au commandement du Baron" (En de Schouten van de Mansmannen of Onderleenmannen — gelijkstaande met onze Dorpsschouten — moeten hen voeren in het binnenhof — het »hart" — van het kasteel van den Baron — 's Konings Leenman, gelijkstaande met onzen hoogen Heer of Baljuw) »ET LI BERS NE LES DOIT MIE MENER EN LIEU, DONT EN NE PUISSENT VENIR JUSQUES AU SOIR (Laurière I, 152).

tot ons Vaderland geworden; en 't zou den Heer en ons tegenover Zijne en onze vijanden weinig helpen, als ieder slechts paste op zijn eigen woonstede. Zoo wordt er sinds lang overal in heel het graafschap Holland dienst gedaan, en zelfs als dit noodig is, daar buiten. Maar dan moet »'s Graven heervaart" veertien dagen te voren bij 's Graven boden of brieven in de dorpskerk zijn aangekondigd: [1]) en dan moet de Heer voor zulk een oorlog den raad hebben ingewonnen van de Edelen en de Steden van Holland: ja persoonlijk moet hij overkomen, en teregt gaan zitten aan onze hooge Vierschaar, om met onze Welgeboornen te spreken over den dienst, dien Hij van hen, en van ons vordert [2]). En wordt er dan opgetrokken, dan moet de Graaf met zijn Raadslieden, de Edelen en Steden, vooruitvaren [3]). Is er één van deze punten onvervuld, zoo blijven onze huislieden rustig te huis!

Toch is die heervaart een zware taak: want de Heer wil van ieder Ambacht zijn volle regt hebben, en de buren zijn niet alleen persoonlijk, maar veel meer alle gezamentlijk, als leden van 't Ambacht, jegens den Heer verbonden. Wat de één te kort komt aan zijn verpligting, dat moet zijn »buur" ontgelden [4])!

Gelukkig evenwel, dat die heervaart meestal wordt afgekocht: 't heet dan »heervaart" [5]) en toch blijft iedereen t'huis:

1) Kenn. 1291. Doch is „de heervaart binnenslants te doen, soo sullen sy gereet wezen, soo sy eerst mogen, soo als 't hem ontboden" (geboden) „is".

2) Kenn. 1346 (Lams bl. 10).

3) Zeel. 1290, c. 117 (Mieris I, 522). Kenn. 1426 (Lams bl. 57). „Die van Hof van Delft (of Delfland), behoefden niet „te varen off te reyzen, off te passe te liggen" (wachten te doen?) „off te heervaarden, dan daer onze stede van Delft vóórvaart" (1423). „Ende daer (die van) onze stede van Delft doortrekken sullen, daer sullen sy hem volgen ende by hem nederslaen, ende warde (garde, wacht) by nacht of dage houden, ende anders dienen met onse stede voorsz." (1393).

4) In 1425 bij 't beleg van Schoonhoven hadden eenige Kennemerdorpen niet geheel aan hun verpligting voldaan, en de Graaf had daarin ten zijnen koste voorzien. Nu was ieder buur van zulk een dorp op lijf en goed in al des Graven landen arrestabel, tot dat die geheele schuld voldaan was (Mieris IV. 788). Aan het Ambacht Bergen kostte zoodanig verzuim in 1410 een boete van 325 Nobelen. (Mieris IV, 143).

5) Zoo zeide men „hofsteden", en „erven", voor de belasting op de huizen en landerijen: anders de „huispenning" en „morgenpenning." Riemerswale, 1387 (Mieris III, 460).

maar het Ambacht geeft er zijn geld voor. Onze Heer Graaf is immers heel wat beter gediend met die afkoopspenningen, waar Hij geoefende »soudenieren" voor huurt, [1]) zoolang hij die noodig heeft, dan met dien bonten hoop van Poorters, Welgeboornen en Gemeenten uit de dorpen, meest allen gebrekkig gewapend [2]), en nog slechter onderwezen, hoewel er — zoo het heet— tweemaal in het jaar wapenschouw gehouden wordt [3]). Die goede lieden blijven immers niet langer in het veld, dan de zes of twaalf weken, die zij den Heer hebben »verwillekeurd" en toegestaan: en als die tijd om is, houd dan uw mannen maar tegen! Niets helpt er aan! 't Zij, dat andere Ambachten, nog minder geoefend dan die vertrekken, hun plaats vervangen, 't zij, dat de Graaf geheel alleen blijft met zijn getrouwe Leenmannen — verpligt om Hem in alles en tegen allen te volgen — onze buren staan stijf op hun regt! En dikwijls verloopt het leger juist op 't oogenblik, dat de Graaf zijn manschap het liefste bijeenhield, om een krachtigen slag te slaan, of om, door een welberekenden storm, onverhoeds een eind te maken aan een beleg, dat weken en maanden sleepende bleef!

En toch, niet altijd stelt de Graaf zich met geldelijke heervaarten te vrede. Waar een naburig kasteel van een oproerig vasal, bij regt en vonnisse van zijn gelijken, moet worden

---

1) Ten jare 1412 werd den Baljuw van Delfland door den Graaf aangeschreven: dat hij overal in zijn bedrijf aan de huislieden gebieden moest »eenvoudige heervaert: daer si ons of betaelen sullen voer elcken man vier grooten daegs, om soudenaren mede te winnen, die onze sloten en palen mogen helpen bewaren". Dat »daggeld" moest »op lijf en goed" door de Ambachtbewaarders worden opgebeurd, en aan 's Graven Tresorier gezonden (Mieris IV, 201): Haagambacht 1425 (Mieris IV, 775).

2) Hoe in 1342 de voetknechten in Holland gewapend waren? Gebod van den Graaf aan al zijn Baljuwen: „Gheboden alle sine lieden, Welgheboren, Poorteren ende Ghemeenten, dat soe wie ghegoet is totte C pond Hollants toe, dat hi sal hebben vol harnask, halsbergoele, wayele, coliere, hersniere, spondiere ende al harnask, dat tot sinen live behoert. Ende die tote L pond Hollants toe ghegoet es, die sal hebben spondier, laken colier, hersniere, wapen hanscoen, staf, knijf ende dat daartoe behoert" (Mieris II, 671).

3) Avelghem in Vlaanderen, 1247: »Arma inspicientur bis in anno" (Dirickx, Gends Charterb.). Dat heet in de Capitularien »cum armis banniri" (Capit. III, anni 813).

omvergehaald, [1]) waar ballingen en booswichten moeten worden gevangen, [2]) daar houdt Hij zich aan het oud gebruik, en eischt van de onderdanen die persoonlijke »hulp", welke de Overheid, in het algemeen belang, regt heeft van hen te vorderen [3]). Waar een stad of een burg versterkt wordt met wallen en torens, moeten de Ambachten, die voor vrouw en kind, voor have en goed, schut en scherm zoeken achter die muren, op last van den Baljuw [4]) meêwerken, om die grachten te gra-

---

1) Die van Edam en van Monnikendam moesten in 1423 het »huis te Purmerend" omverhalen, den zetel van Heer Gerrit van Zijl, die »balling 's lands gelegd was" (Mieris IV, 683.)

2) »Vermaent t'onser landweer, off jegens onse vianden OFF BALLINGEN, off QUADE WICHTEN te vangene, die niet met en voere" zou verbeuren, enz. Vlissingen 1315 (Mieris II, 159.)

3) Dat soort van politiediensten heette de »heervaart van den Baljuw" (»chevauchée", »berijding", »ommegang") tegenover »'s Graven heervaart" (»l'host", *in hostem*). Wanneer *onsen Baeliu* heervaert gebiedt, soo sullen die geboden mannen varen en leggen heuren tijdt sonder dat af te koopen" (Kenn. 1426: Verg. 1291.) Veel dorpen waren daarvan bevrijd tegen praestatie van andere diensten. Het Oostambacht van den Haag diende met wagens en paarden den Graaf en zijn Raad, voor de »panetterie, bottelrie, coken en garderobbe". Daarvoor waren zij, volgens het handvest van 1400, vrij van te dienen »in eenigen heirvairt, uytgenomen onze Mannen" (Leenmannen) »en de Wailgeboren Luyden". Nader werd hun (in 1425) verklaard, dat zij tot geen verderen dienst gehouden waren, dan waar »een ghemeyn clockegeslach geviel in onzen ghemeynen land". (Mieris IV. 775) Die van Waterland konden alleen geboden worden tot een »gemene herevaert" in geheel Holland, of »ten profyte van steden, landen of sloten daeromtrent gelegen" (1415: Mieris IV. 358).

4) Phil. de Leyden, Casu XII. — Enkhuizen is in 1425 bevestigd door het helpen graven van »haer ondersaeten, de dorpen Westwoude", enz. (Mieris IV, 791.) In 1385 werd bij 's Graven Raad »bevonden" (gevonnist) dat er geen bescheid was tegen de landlieden van 't land van Heusden, dat zij de »begravingen" om de stad Heusden maken moesten (Mieris III, 430). Bij vonnis van denzelfden Raad is, na langdurig regtsgeding, in 1423 beslist, dat tot bevestiging van den Briel aan de landzijde al de Poorters en ingezetenen, en al de landlieden mededragen moesten, ieder naar hun vermogen, »sonder 't gemet daertoe iets te geven of ghelden". Dus alweder naar 't oudste regt een *personele* pligt! Het roerend goed werd in die muren beschermd, meer nog dan de morgentalen of gemeten! Zoo kon men in 's Graven Raad met eenig regt zwarigheid maken, om Rijnland te belasten met een »morgenpenning", en daaruit te vinden de kosten van het bevesten van Woerden — hoewel dit door Phil. van Leyden, die meer wegliep met een krachtige regering, dan met oude herkomsten, zeer wordt afgekeurd (Cas. LXXIII). Want zie: in 't Zuiden had men reeds sinds lang het genot van die grondlasten, die zooveel gemakkelijker te innen waren! Voor de bevestiging van Middelburg, in 1304, werd op alle land, behalve kloosterland (als kerkelijk eigendom onaantastbaar, en 'twelk alzoo geen belang

ven en die wallen optehoogen, en met ravelijnen en bolwerken te bevestigen. Ja, bij groote en ongewone rampen, van brand en verwoesting, ziet men het soms, dat de Graaf het landvolk oproept, om het puin te helpen wegruimen,[1]) dat de straten verspert. De publieke weg moet immers open blijven!

Bij zulke en andere gelegenheden weet ieder Ambacht[2]) van ouds, hoeveel manschappen, hoeveel paarden en hoeveel wagens het leveren moet. En niemand is verpligt de hand te slaan aan het werk van zijn Ambacht, als hij niet naar regte daartoe is aangewezen.

Gelukkig, dat onze Baljuw *dat* soort van gedwongen dienstverleening maar zelden vordert. Maar wat alle jaren terugkomt, dat is dat alderverdrietigste kroozen en schoonhouden der wateren, dat kostbaar onderhoud van bruggen, wegen en dijken. Ieder Ambacht weet, wat zijn hoefslag is op den algemeenen of »uitdijk", die heel het Hooge Heemraadschap omsluit, en op den openbaren of »'s Heeren weg", waar de Heer vrij en onbelemmerd moet kunnen reizen met zijn talrijk gevolg: ieder weet, welke vaart of watering bij de jaarschouw in goeden bevaarbaren staat door het Ambacht moet worden opgeleverd: welke brug er ligt voor zijne rekening!

---

bij die bevestiging had?) 6 penningen per gemet gelegd (Mieris II, 44). Eerst later kwamen, ook in Holland, de reële lasten meer op den voorgrond.

1) Naar aanleiding van dat oude regt zijn, na den Delftschen brand, ten verzoeke dier stad, door 't Hof van Holland op 27 Mei 1536, onderscheiden dorpen gelast met wagens en paarden te werken, om het puin van de straat weg te halen: als Maasland met Schipluiden 13 wagens, Lier en Honderdland 5 wagens, Haag en Haagambacht 1 wagen, enz. (M. S. IIe Memoriaalboek de Jonge.)

2) Het Ambacht bestond, als wij boven zagen, niet alleen uit personen, maar ook uit goederen en landerijen. In zóóverre was dan ook het land heervaart schuldig — zoowel als schot. »Item denckt minen Here, dat elck huysmans LANT, die poerter wart, ghelden sal myns Heeren jairbede ENDE SINE HEREVAIRT. Want dat is syn outste recht ende sine outste heerlichede.... Geen poirters of cloisterlant sal jairbede en herevaert ontgaen" (Mieris II, 671). Meer bepaald was dit het geval in Frankrijk. Voor iedere 500 pond *lands* »hielpen" de Edelen en Geestelijken in 's Konings heervaart naar Vlaanderen met één gewapend ruiter; daarentegen gaven de Onedelen per honderd haardsteden (»feux") of huisgezinnen zes voetknechten, waaronder twee boogschutters (1303. Ord. R. de Fr. I, 383).

't Mag dan wezen, dat — even als bij de heervaart [1]) — andere ambachten, als »gevolg" of »ledematen", tot zulk een werk »helpen moeten," en daarvoor als het ware bij het »hoofd-ambacht" zijn ingedeeld: dat belet niet, dat dit laatste daarvoor verantwoordelijk is, en er voor staat, »als een éénig man" jegens de Overheid. Niet altijd liggen zulke werken *binnen* het ambacht, maar zeer dikwijls daar *buiten*: zóó echter, dat zij begrepen zijn binnen de palen van het Gemeene land, waar het ambacht toe behoort: 't zij dan het Baljuwschap of het Hoogheemraadschap [2]). Dáarbuiten ja, daar vindt men soms werken ten laste en ten name van het Gemeene-land: [3]) maar aan de Ambachten als zoodanig is dit vreemd. Deze dragen er in als onderdeelen van 't geheel, niet als persoonlijk daartoe verbonden.

Toch zijn er enkele uitzonderingen op dien regel. Zie eens de Vischbrug te Leyden: den oudsten overgang — als sommigen zeggen willen — over den Rijn, vlak onder de wallen van den ouden Burg. Zou men het gelooven, dat behalve de Rijnlandsche ook Delflandsche dorpen tot het onderhoud van die brug moeten mededragen? En toch is dit zoo. En wederkeerig leveren de Rijnlandsche en Schielandsche dorpen met de Delflandsche hun manschap, om den hofvijver van 's Gravenhage en de vaart naar Rijswijk schoon te houden. 't Is vreemd, en wat daarvan

---

1) Enkhuizen moest, volgens handvest van 1355, met 30 man in de heervaart dienen: maar daartoe werden die van Bovencarspel en van Grootebroek te hulp gegeven. Schiedam diende in 1301 met 25 man; maar daartoe gaf »Schie-ambacht" (Overschie) 6, »Broek" (Schiebroek) 4, Heer Odgiers ambacht (Kralingen) 2 en Matenesse 1 man (Mieris II, 826, 20) — Van de 13 Sluizen van Delfland werd — volgens oude herkomst, die eerst bij 't Reglement van 1853 is opgeheven — één door Rijswijk alleen onderhouden: de overigen stonden allen voor rekening van een »hoofd-ambacht", met één of meer »lidmaat-ambachten" versterkt. Deze laatsten deelden wel in de baten en lasten, maar niet in het beheer: 't welk uitsluitend aan de Ambachtbewaarders van het hoofd-ambacht verbleef.

2) De hoefslagen op den Maasdijk ten laste der ambachten: zeer vele bruggen in Delfland verspreid: b. v. de Knuijtsbrug onder Hodenpijl, ten laste van het Ambacht Voorburg, c. s.

3) Zoo ligt de Wierikkerdijk bij Woerden ten laste van de drie Hoogheemraadschappen Delfland, Rijnland en Schieland: niet ten laste van eenige der Ambachten in die hooge Waterschappen.

de reden mag wezen, is niet gemakkelijk na te pluizen: 't schijnt opteklimmen tot de hoogste oudheid. Doch wáárom zouden we ons daarover de hersens krenken? Hoe vele oude gebruiken, daar de herkomst van verloren is gegaan! Zijn zij daarom minder regt, omdat de oorsprong van dat regt vergeten is? Reeds van Keizer Karels tijden af gold het beginsel, wie van ouds [1]) belast is met het onderhoud van een brug of water, die blijft er meê belast, zoolang hij niet bewijzen kan, dat hij zich bij minnelijk verdrag daarvan ontslagen heeft.

En van zulk een verdrag wil de Graaf zelden iets hooren: maar des te liever de steden, wie voor hun handel en koopmanschap alles daaraan gelegen is, dat zij »heeren en meesters" zijn van de toegangen tot hunne markten. Zoo zijn een menigte wegen en wateren in handen der steden gekomen, welke vroeger door een of ander ambacht onderhouden werden [2]).

Al die diensten, die ambachtsgewijs ten openbaren nutte

---

1) »Ut de restauratione ecclesiae et ponte faciendo, aut strata restauranda (dus: het onderhoud van volks- of doopkerken, bruggen, en heerstraten) omnia faciant homines, *ut antiqua consuetudo fuit*, et non opponatur emunitas" (Capit. Pippini anni 793, cap. 20). De »pontes publici" moesten op last van den »Comes" (den lateren Baljuw) door de »Pagenses," vrije bewoners van het graafschap of district, onderhouden worden (Capit. anni 829, cap. 11: Capit. V. anni 819, cap. 17). Zoo was het met de 12 bruggen over de Seine (Capit. L. IV, cap. 11). Volgens den Monachus Sangallensis (Pith. Gloss. apud Baluz. II, pag. 733) was het de gewoonte, dat als de Keizer eenig werk (»per bannum": Capit. V anni 819, cap. 17) bevolen had: b. v. om een brug, of schip, of vaart in orde te brengen, zoodanige arbeid alsdan op last van den »Comes", door de Schouten — dus ambachtsgewijs door de buren — verrigt werd. Maar was er een nieuw werk te maken, dan was niemand vrij, geen Hertog of Graaf, geen Abt of geen Bisschop! Doch er waren andere bruggen, die voor rekening lagen van een bepaald stuk land. Capit. Kar. Calv. anni 854, cap. 4 »Ut pontes ubi antiquitus fuerunt reficiantur ab his, *qui honores illos tenent*" (die zoodanig beneficie hebben), »de quibus ante pontes facti vel restaurati fuerunt." Daar was dus de verpligting reëel. Van zoodanige bruggen of kwakels, liggende ten laste van een bepaalde boerenhofstede — zelfs al had deze daarbij geen direct belang — zijn nog enkele voorbeelden.

2) De stad Delft heeft de baten en lasten van de sluizen aan den Leydschendam, vroeger een overhaal geweest: datzelfde van de vaart en sluis naar en te Overschie: de Brasserskade naar Nootdorp: den overhaal naar Zegwaart: de voormalige »Stadsbrugge" bij den Driemanspolder naar Soetermeer, het jaagpad naar Maassluis, enz.

bewezen worden, men berekent ze ons van wege de Grafelijkheid bij »riemtalen", en die naam moet niemand verwonderen! Want ons Holland, wat is het anders dan een waterland: een zamenstel van eilandjes, oudtijds gescheiden door rivieren en poelen, daar we nu onze schoone weilanden zien en onze vruchtbare polders? [1]) Onze Duitsche voorzaten — waar zij zich hebben neêrgezet op oud-romeinschen grond: in Frankrijk, of daarginder over de bergen — overal bleven zij getrouw aan de gewoonten van een krijgshaftig volk, dat liever stand houdt in het vrije veld, dan weg te teeren in vervelende bezettingsdiensten: ten prooi aan bedrog en verraad! Dáár vertoonden zij dus de gedaante van een groot leger, gesplitst in honderden van afdeelingen, links en regts verspreid naast en bij de romeinsche steden, die zij moesten bewaken [2]). Maar hier, naar den aard van onzen drassigen bodem, was een geheel andere krijgstoestel noodig. Laat de Welgeboren Man — even als in Brabant of in Henegouwen de Leenman — zich verhovaardigen op zijn moedig strijdros en zijn guldene spoor, op schild en speer en zware wapenrust; maar de eigenlijke kracht van *ons* land, tot aanval zoowel als tegenweer, lag oudtijds — en ligt misschien thans nog — boven alles in die sterke welbemande »coggen" [3]), waar de schotbare »Gemeente" ten dienste des Vaderlands de vlugge riemen in beweging brengt. En daarom is ons volk van oudsher niet

---

1) *Polder* schijnt afgeleid te zijn van „poel", even als *kwelder* van „wel" of „kwel": het hoogduitsch „quelle".

2) Vandaar, zou ik meenen, in de oud-duitsche kanselarij-stijl: „Gedaan (niet *te*, maar *bij*, APUD) die of die plaats.

3) „Coggen": hetzelfde woord, geloof ik, als het tegenwoordig zoo bekende „Kof". „Coggen" waren niet alleen roei- maar ook zeilschepen: getuige het bekende „coggeschip" van 't zegel van Amsterdam. Ook Parijs voert zulk schip in haar wapen. Later, op 't eind der 14de eeuw schijnt men, in plaatse der „coggen", meestal zwaardere oorlogschepen, „baardsen" genaamd, gebezigd te hebben. IJsbrand van der Couster werd in 1423 benoemd tot „Hooftman van den bairdze", om de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden, met „gesellen te harnassche" te geleiden ter Antwerper markt (Mieris IV, 677). — Die van 't Gooiland bleven om de hooge ligging van het land, en het gebrek aan een haven, van het houden van een „cogge" verschoond, mits dienende met andere schepen als van ouds (1395: Mieris III, 628.)

bij »duizend- en honderdtallen", maar bij »coggen" [1]) en »riemen" afgedeeld.

Nu moge die dappere strijder [2]), die zich naauwelijks bewegen kan in zijn stijf geregen pantser, zulk roeijen verre beneden zijn waardigheid achten — evenzeer als hij vrij is van het werken aan de verschansingen, het »delven en graven!" Maar in den krijg is riem en spade een even nuttig »wapen" [3]), als zwaard en speer: en hoewel wij buren, als 't pas geeft, er liever dapper op inhouwen, toch kan het geen oneer zijn — voor ons of voor de Poorters, onze naburen — dat wij zitten op één van die banken, welke op onze Gemeenelands-cogge ter bediening van ons dorp staan, en daar, op de maat van een vrolijk lied, lustig de riemen neêrslaan en weer ophalen voor Holland en den Graaf! Zoo hebben wij en onze voorzaten menigen zeeslag helpen winnen!

Die heervaart te water is dus, even goed, ja beter nog misschien als die te land, tusschen de Ambachten verdeeld: ieder dorp weet, hoeveel strijders, maar ook hoeveel roeijers, en hoeveel arbeiders het te leveren heeft.

Maar toen die verdeeling nu eenmaal was »gevonden" en tot stand gebragt, wat kon er toen natuurlijker wezen, dan dat men die ook is gaan toepassen op andere Gemeenelands-diensten [4])

1) B. v. de bekende »Vier Noordercoggen" in Westfriesland. De Gentenaars beweerden, dat zij den Graaf van Vlaanderen geen andere heervaart dan te scheep, schuldig waren (1192, 1248: Gheldolf, III, 226, 276). — De »stadsjagten", hoedanige — nog niet lang geleden — iedere hollandsche stad er één had, zijn denkelijk nog een duistere herinnering aan de aloude coggen.

2) Zwijndrecht 1337. »Die huysluyden sullen dienen met een cogge van 24 man, ende de Welgeboren sullen dienen ten Zuyt-hollantschen rechte." (Mieris II. 602). Die van Heemskerk zouden — uithoofde zoovele huislieden naar de stad getrokken waren — in plaats van met 24 met 12 riemen ter heervaart dienen (1390, Mieris III, 577.) Later met 5, en in 1425 met 2 riemen (Mieris III, 776).

3) Altf. L. R. l. c.

4) Limmen is in 1397 van 21 op 10 riemen gebragt voor heervaarten EN ANDERE DIENSTEN, »volck na den riemtale, als gewoonlijck is in Kennemerlant" (Lams, bl. 583). Castricum in 1395 van 25 op 10 riemen, voor »OPENBAER DIENST ende heervaerde" (Mieris III, 630). De riemtalen van Waterland zijn in 1404 van 50 op 28 verminderd, »daer sy voor dienen sullen met soveel luyden, als daertoe behooren, na den riemtale: behoudelijck onse bede en schots" (Mieris, III. 795).

en lasten: op »dijkaetsen" [1]) en andere »openbare werken" van allerlei aard: ja zelfs — hier en daar — op het schot en op de beden [2]), die anders — zou men zeggen — eigenlijk met *zulk* een regeling niets te maken hebben!

Als men dat zoo nagaat, zou men dan niet zeggen, dat het er op wordt toegelegd, om alles door elkander te halen? Men heeft van den buur zijn geld veel liever, dan zijn diensten: en sinds de riemtalen door menig ambacht worden afgekocht, is het waarlijk geen wonder, dat op veel dorpen schot en riemtalen door elkander loopen [3]). 't Gaat zoo met alles! Wat men vroeger zelf deed, of door anderen voor zijne rekening liet verrigten, dat wordt hoe langer hoe meer — door Gemeeneland of Ambacht — uitbesteed op gemeene kosten. Zoo »geldt" de buur in de kosten, die men »ter cogge doet"; en hij »dient" met zijn rijnsguldens! En let er op — zegt

---

1) Of dijkwerken. Diemen kon, wegens armoede, »in heervaert ende in dijkaetsen, ende in allen saken, dat men bij riemen doet," volstaan met 8 riemen, »uijtgeset van onsen beden". (1390: Mieris III, 565.)

2) Het ambacht van Noordwijk had poortregt verkregen: doch vroeg en bekwam in 1398 daarvan ontslag: met bepaling, dat zij »dienen" zouden met 6 riemen: DOCH IN DE BEDEN voor 8 riemen, als de andere lieden in Rijnland gezeten: en het jaarschot zou blijven als van ouds (Mieris III. 694). Tegen een misdadigen Baljuw moest proces gevoerd worden op gemeene kosten, op de Stad en het Gemeeneland »bij den riemen uyttegaderen" (Amstelland 1388: Mieris III. 487.) Maar het zonderlingste klinkt, wat men leest in 't handvest van Putten en Strijen van 1401 (Mieris III, 755) dat zij, bij heervaarten of INRIJDINGEN TE PEERDE niet meer schuldig zijn te dienen, dan met één COGGE uit den lande van Putte, en ééne uit den lande van Strijen: iedere cogge bemand met 21 man! 't Schijnt, dat reeds vroeg »het dienen ter cogge" een formulier van betaling geworden was. Zonder mij te wagen aan een gissing wegens de »cogscult" te Alkmaar, zoo wijs ik op het handvest van Kralingen, 1297, (Mieris I, 586) volgens hetwelk de »bedeschuldige" lieden uit Herman Bokelsambacht moesten GELDEN twee deelen in de jaarbede en twee deelen van »allen COSTEN, die men doet ter cogge": wat evenwel zeer goed op het *onderhoud* van dat vaartuig slaan kan. Dat die van Putten en Strijen in 1398 bij de friesche heervaart in allen gevalle niet mede »gevaren" zijn, maar afkoop gegeven hebben, blijkt uit de aanteekening bij Mieris III, 681.

3) Daarentegen werden te Heemskerk de riemtalen voor de heervaart, tegen het schot overgesteld (l. c.) Op de rekening van zeker ambacht nabij Delft, van den jare 1811, vond ik in uitgaaf gebragt als betaald: aan de „Gequalificeerden voor de waarneming der domeinen van Noordholland den aanslag wegens de riemtalen voor 1811: *f* 100. — en voor bottingen met het billet: *f* 6.17½"!

onze oude vriend — nog een weinig tijds, en gij of uw kinderen ge zult het beleven, dat alles, alles tot geld wordt gemaakt! Dan zal de buur veel en zeer veel betalen: en hij weet niet meer, hoeveel en wáarvoor hij betalen moet! Natuurlijk: want die zelf niet mede *werkt*, die *ziet* niets, en die *weet* niets: en zoo wordt alles buiten hem om en zonder hem bestierd! Laat de buur zijn geld maar geven, dan leeft hij goed en gemakkelijk, zegt onze Schout: en daar willen, zoo het schijnt, onze jongelui wel heen; wacht maar eens, tot de ouden van dagen de baan geruimd hebben!.... Onze goede voorvaders, die zoo streng vasthielden aan hun regt, en zich liever doodvochten, dan een stuiver uittegeven, dien zij niet schuldig waren, hoe keeren zij zich nog om in hunne graven!

Maar zoo langzamerhand zijn wij het dorp uitgewandeld, den breeden zandweg [1]) op, die ons brengt naar de stad, waar wij heden blijven zullen. Daar komen wij op een tweesprong: en de oude man wijst ons met een zeker welbehagen op een laan, beplant met zware ijpenboomen, waar de heldere stralen der middagzon vrolijk heenschemeren tusschen het digte lommer van het zacht bewogen gebladerte. 't Is de »buitenweg" of »singel", die aan deze zijde het hoogst gelegen en oudste deel van ons dorp omringt: een duidelijk bewijs, zegt hij, dat ons ambacht niet zoo jong is, als sommigen ons verwijten; neen integendeel! Want het klimt op tot dien allervroegsten tijd [2]), toen bij de schaarsche bevolking des lands, ieder hoofddorp, iedere zetel van een vrije gemeente, zijn eigen regt had en

1) In 1394 werd de weg van Leyden naar Oegstgeest aangelegd, »wel gespecken met sant", ten koste van degenen, »die er mede souden gebaet wesen" (Beschr. Utr. Bisd. op Leyden, in de Voorrede.)

2) Oude Friesche Wetten, IX. § 12. Een dorp, dat het hoofd van een heemrik is, moet omringd zijn met een weg. Schout en lieden, die er een woonstede hebben, moeten dien onderhouden tot de buitenste sloot. — Zoodanig een »butewech" vond men niet alleen rondom onze steden: maar ook rondom de kasteelen: waarvan de »hofsingel" te 's Hage een voorbeeld is. Zoo zeide men het »huis en hofstede ter Wateringe mitter wtersten graffte". (Handv. Vlaand. bl. 393).

zijn eigen afsluiting. Om zich voor nachtelijke strooperijen te beveiligen, leidde men den vreemdeling buiten om!

Op dien tweesprong, tusschen beide wegen, staat des Ambachts schutkooi: en hoe onoogelijk die houten stijlen zijn en die rasters, 't is een eerwaardig, ja het is ons oudste gedenkteeken. Waar menschen bij elkander wonen, waar zij eigen erf hebben, en eigen goed, daar is bescherming noodig voor dien eigendom: dáar moet mijns buurmans vee niet weiden op mijn akker [1]), dáar moeten mijn schapen, als zij van de »gemeente" [2]) op weg of dijk zijn afgedwaald, een schuilplaats vinden tegen den roof der voorbijgangers, en de Schout moet zorgen, dat die arme beesten, die aan de hoede van de Overheid zijn toevertrouwd, niet van honger omkomen.

Onze voorouders kenden geen andere schatten dan hun runderen: en daarom hebben zij, met zooveel zorg, tot in de kleinste bijzonderheden, alles geregeld wat tot het »schutten" en

1) Leg. Sal. cap. X, 9, 10: „Si qua pecora propter damnum messis alienae *inclausa* faerint". Leg. Baj. t. XIII, 12: ut nemo praesumat alienum animal occidere, quamvis in damno illud inveniat, sed *recludat*, donec domino ostendat damnum" — Zeeland, 1256, cap. 4. Wie beesten schutte, gaf daarvan denzelfden dag nabij de kerk aan drie buren kennis, op straf van diefstal. De eigenaar vergoedde dubbel de door het dier toegebragte schade. Belette hij het schutten: boete en dubbele schadevergoeding. Haalde hij het vee uit de schutkooi, zoo stond hij teregt wegens roof. In beide laatste gevallen verbeurde hij — als rustverstoorder — tegen den Graaf zoo wel, als tegen den schutter. (Mieris I, 303). En de schutkooi is des Graven hechtenis, „'s Heeren halden", een onschendbare plaats (Zuidholland: Oudenh. bl. 512) — Verg. Zeeland, 1290, cap. 83, 100, 106 (Mieris I, 518) en Noordwijk (l. c.) Geschut vee op den Zeedijk werd gelost tegen 12 penningen jegens den Ambachtsheer, en wat door 's Graven duinwachters op Noordwijkers geschut werd voor 1 groot — Zuidholland, bij Oudenh. bl. 511). „Waer beesten in schade komen, die magse schutten sonder misdoen: mits dat elcken eygenaer in 't lossen die Schout gheven sal, voor haer recht 2 sch. en diese in de koy brengen 1 sch. Dies so mogen die Schouten aenveerden alle beesten, die lancks der straten ende lancks den wege loopen: ende settense in de schutskoy: ende gheven hem kerckgeboden om te vereyschen, wie datse verloren heeft; ende die te voeyeren tot 's goets kost." — Ieder mag de beesten schutten, die loopen op zijn eigendom: maar de Bode mag altijd schutten. Het vee gaat de kooi niet uit, of de schade moet betaald of verborgd wezen. De Schout daartoe verzocht, int de boeten naar regt (Alblasserwaard, bij Oudenh. bl. 337) Op straf van diefstal mogt niemand vee ophouden, of hij moest het brengen in „'s Heeren halden." (Zuidh. l. c.)

2) Of „meent", de gemeenteweide.

»'t schutloon" betrekking heeft. Zoo leenen de Schout en zijn Dienaar hun hulp, en de buur, waar hij beesten dwalende vindt, hij brengt ze teregt; maar Overheid en buren, zij worden beloond voor hun moeite, ten koste van den eigenaar: die wel iets missen mag als boete voor zijn verzuim, en vergoeding geven moet voor de geleden schade. Treffend beeld van ons maatschappelijk leven, waar niemand op zich zelve staat, maar allen elkander noodig hebben en helpen: zóó nogthans, dat niemand verpligt is zijn tijd of zijn goed onvergolden ten beste te geven. Wie de voordeelen geniet, moet zich de lasten getroosten: en zóó vaart ieder wèl!

Dat wenscht ons ten slotte onze jongere, anders minder spraakzame leidsman. Wij drukken hem en zijn goeden grijzen medgezel hartelijk de hand: en daarmede nemen wij afscheid van het vriendelijk dorp, dat onze aandacht eenige uurtjes bezig hield, en waar wij, in een klein bestek, de grondtrekken terugvonden van hetgeen wij op onze reizen, in Stad en Land, in 't Graafschap en in 't groote Keizerrijk — overal waar Duitsch gesproken wordt — hebben opgemerkt.

Ja waarlijk! er is veel minder verscheidenheid, dan men denken zoude, in de eischen van het gezellig verkeer; en waar men eenig onderscheid meent op te merken in namen en vormen, de hoofdzaak blijft dezelfde. Menschen zijn menschen; waar en hoe zij te zamen wonen, allen gehoorzamen zij aan zekere geheime wetten — voor allen dezelfde, die — of zij het willen of niet — heel hun zamenzijn beheerschen: aan gewoonte en aan overtuiging. Maar dan ook bovenal aan die eeuwige en onwederstaanbare wet der beweging, die menschen en volken immer voorwaarts stuwt. Geen stilstand: altijd vooruitgang, dat is het leven van den mensch, maar ook van de volken; en dat leven heeft zijn tijdvakken, die niet allen schitterend, niet allen even aangenaam zijn om te doorloopen, maar die toch allen onmisbaar zijn, omdat zij allen leiden tot het doel! Op de speelsche vrijheid van het kind, door niemand benijd of gevreesd, volgt de strenge, maar zoo dikwijls ontweken tucht der leerjaren: en de onbezorgde

jongeling, zoo vurig hijgende naar al wat goed en edel is, vergroeit tot een deftig en diepdenkend man, die wikt en weegt, redeneert en rekent, tot dat hij allengs — eer hij het zelf bespeurt — dien leeftijd nadert, die voor volken zoowel als voor menschen, de laatste is. Dan zijn — 't is een troost — die scherpe kanten afgesleten, waar men vroeger zich zoo dikwijls aan gestooten heeft: en wat men mist aan eigen kracht, aan vrijheid en aan zelfgevoel, dat vindt men immers in ruimte terug aan veiligheid en aan rust!

Maar gelukkig voor ons! de groei van ons volk gaat langzaam, zeer langzaam voort. En als ook wij eenmaal dat gevreesde tijdstip nabij komen: als de Duitscher, door weelde verzwakt, en bezwaard met een talrijk geslacht, zich oud en lusteloos gevoelt op oud-duitschen bodem: wat nood? dan put hij nieuwe kracht en nieuwe jeugd aan den vruchtbaren boezem van diezelfde natuur, die zijn voedster was en zijn kweekster in de eeuwenheugende wouden van het Noorden! Dan vliegt hij weêr met ontembaar geweld over velden en zeeën, dan vestigt hij, in onbekende wereldstreken magtige rijken, bloeijende steden en dorpen: dan herleven op vreemden grond de namen en de instellingen, daar zijn kindschheid meê speelde; en, uit duizenden van monden weêrgalmt, aan 't Ooster- en aan 't Westerstrand, de dankbare kreet van den overwinnenden Frank: Geloofd zij God, die den Duitscher bemint! [1])

1) Deze woorden leest men in de dichterlijke voorreden tot de Salische Wet, waarschijnlijk een fragment van een oud-duitsch zegelied; hoedanige dichtstukken ook in andere oude wetten, vooral in onze friesche wetten, zijn bewaard gebleven: »Gens Francorum inclyta, auctore Deo condita, fortis in armis, firma pacis foedere, profunda in consilio, corpore nobilis et incolumis, candore et forma egregia, audax, velox et aspera, nuper ad catholicam fidem conversa.... VIVAT, QUI FRANCOS DILIGIT CHRISTUS! Eorum regnum custodiat....

WANDALISME EN PEDANTISME.

XIII.

Op bl. 455 van dit Tweede Deel der »Warande" (afl. Sept.-Okt.) hebben wij de »Amotie" der Amsterdamsche Westerhal beſproken. Wij hebben medegedeeld twee aan het »Handelsblad" ingezonden ſtukken, des betreffende, waarvan het eerſte geſchreven was in onzen geest, terwijl het andere van een woordvoerder der tegenpartij voortkwam: »de voorſtanders der WEGHRUIMING onzer oud-nederlandsche gebouwen".

Den 29 Sept. werd nu bij den Gemeenteraad van Amsterdam een verzoekſchrift tot behoud van het Westerhalgebouw ingediend. Dat verzoekſchrift was onderteekend door de volgende zeven personen:

Door den Heer BÜCHLER, Oud-Voorzitter van de Kon. Akademie van Beeldende Kunsten, Oud-Sekretaris van de 4e Klaſſe des Instituuts, Voorzitter van de Maatſchappij tot Bevordering der Bouwkunde, ſchrijver van de bekroonde prijsverhandeling over onze Vaderlandsche Bouwkunst, enz. enz.

Door den Heer VAN LENNEP, Voorzitter van den Raad van Beſtuur der Kon. Akademie van Beeldende Kunsten, Lid van de Koninklijke Akademie van Wetenſchappen, Afd. Geſchiedenis en Letterkunde, ſchrijver van het dichtſtuk »de Bouwkunst", enz.

Door den Heer M. G. TÉTAR VAN ELVEN, Architekt, Direkteur der Bouwkunst bij de Kon. Akademie van Beeldende Kunsten, auteur van meerdere ſchriften over zijn vak, één der gelijkelijk hoogst-bekroonden bij het laatste bouwkonkoers voor het britsche nijverheidspaleis, oud-beſtuurder der Maatſchappij tot Bev. der Bouwkunst, enz. enz.

Door de Heeren W. J. HOFDIJK, E. J. POTGIETER, en H. J. SCHIM-

MEL, drie onzer voornaamste letterkundigen niet alleen, maar wier verſcheidenheid van richting te hooger waarde geeft aan hunne eenſtemmigheid ten deze: eene eenſtemmigheid op een punt, waarvan alle drie een gezet voorwerp van beoefening gemaakt hebben: het nederlandsche volkscharakter, zich uitdrukkend in kunstvormen, en de eischen in 't algemeen, die aan kunstvormen als dragers van ideën te ſtellen zijn.

Eindelijk — door den Beſtuurder der »Dietsche Warande"— die hier niet kampt voor een middeleeuwsch gedenkteeken; maar voor een gebouw uit het harte van de latere hollandsche historie.

Deze zeven personen hebben aan den Gemeenteraad hunner woonſtede het volgend adres doen geworden. Behalven dat, heeft een zeer geacht oudheidkundige, hoofdambtenaar bij Stad en Provincie voor de bewaring onzer vaderlandsche gedenkſtukken, alle pogingen aangewend, om den goeden uitſlag van het verzoek der adresſanten te verzekeren. En van andere zijde waren die pogingen onderſteund door den hooggeleerden eersten vertegenwoordiger der historische wetenſchap te Amsterdam.

Ziehier het adres:

AAN DEN GEMEENTERAAD DER STAD AMSTERDAM.

MIJNE HEEREN!

De Ondergeteekenden hebben met leedwezen kennis genomen van het besluit uwer Achtbare Vergadering tot amotie van het dusgenaamde »Waaggebouw op de Westermarkt", een der vier »Steenen Wachthuizen" van de voormalige Stadsschutterij, tevens, in zijne benedenruimte, »Wester Vleeschhal"

Dank zij den versnelden vervoermiddelen onzer dagen heeft onze hoofdstad in de laatste jaren, meer dan vroeger het geval was, de eer genoten door vele geleerden en kunstenaars uit den vreemde bezocht te worden, en daaronder, door voorname vertegenwoordigers der architektonische wetenschap en nieuwere archæologische kunstleer. Wij noemen slechts de HH. August Reichensperger uit Pruisen, Beresford Hope uit Engeland, Didron Aîné uit Frankrijk, mannen, wier naam in de kunstwæreld niet dan met eerbied genoemd wordt. Deze bouwkundigen, en alle vreemdelingen, die zonder vooringenomenheid onze schoone stad bezoeken, hebben niet nagelaten, eere te geven aan het eigenaardig charakter harer geheele inrichting en bizonder van haren huizenbouw. Missen wij de grootsche kerken en paleizen, die men elders aantreft, onze zoogenaamde burgerlijke bouwkunst daarentegen, zichtbaar zoowel in openbare stichtingen als partikuliere huizen, kenschetst met treffende waarheid en in schilderachtige vormen het hollandsch charakter. Dit is voor den vreemdeling dermate verrassend, dat de Heer Didron, in de aflevering voor

Mei—Juni van zijne „Annales Archéologiques", van onze hoofdstad getuigt: „Cette ville est la plus charmante, après Vénise, que j'aie jamais vue." En waaraan heeft Amsterdam deze lofspraak van den hoofdaanvoerder der fransche archæologen te danken? Aan zijne grachten voorzeker, maar ook aan ons beginsel van vrijheid op eigen erf, dat talrijke kleine huizen bouwt, in plaats dier groote hotels, welke meerdere ongelijksoortige familiën onder één dak te zamen brengen; en in zonderheid aan onzen bouwtrant met afwisselenden berg- en baksteen; daaraan is toe te schrijven, dat, volgends de uitdrukking van den franschen kunstkenner, „sous ce ciel gris, sur ce sol abaissé, les maisons d'Amsterdam et de toute la Hollande, du reste, s'égaient de couleurs vives et se relèvent en nombreux accidents de construction." Deze toevalligheden van onzen bouw, deze levendige kleuren, worden in zonderheid aangetroffen in de nederlandsche architektuur van het eerste derde der XVIIe Eeuw, in dien bouwtrant, waarvan de gedenkteekens alle dagen verminderen, en waarbij de bovengenoemde „Westerhal" op eene allezins waardige wijze zich aansluit.

Dit gebouwtjen, opgericht in de jaren 1619—1620, tijdens het stadsbouwmeesterschap van Hendrick de Keyser, en nagenoeg ter zelfder tijd, dat deze geestrijke kunstenaar de schoone kerk ontwierp, die de Westermarkt verciert, is een der zeer zeldzame stadsgebouwen, welke nog tot den aangeduiden stijl behooren. Het munt uit door eene gelukkige verhouding der deelen en hoogst geschikt voor het dubbele doel, waar het toe bestemd was, draagt het eene belangrijke bladzijde onzer stadsgeschiedenis op zijn voorhoofd geschreven [1]).

De benedenruimte, beurtelings tot vleeschhal, koopgoederenwaag en ijkkantoor gebezigd, is getuige geweest van de ontwikkeling en den bloei onzer nijverheid in het telkens zijne muren te buiten groeyend rijk Amsterdam. En als door een wijsgeerigen geest geleid, heeft men zinnebeeldig die nijverheid onder de schutse gesteld der stedelijke regeering, wier gewapende arm zich daarover beschermend uitstrekte: want, zoo als werd opgemerkt, de bovenlokaliteit van het gebouw is aangelegd en bijna twee eeuwen lang gebruikt ter legering van eene der vier hoofdwachten onzer stedelijke schutterij. Hierin vindt de hooge stoep, die sommigen vreemd mag voorkomen, hare verklaring, die evenzeer haar nut, als haren æsthetischen zin boven bedenking stelt: het wachthuis werd, door haar, eene soort van sterkte, en aan het verkennen, het vuren, en optrekken der schutterij kwam deze aanleg ten goede.

ZOO HEEFT DAN HET BEDOELDE GEBOUW EENE OPMERKELIJKE HISTORISCHE BETEEKENIS, EN, OOK IN VERBAND HIERMEDE, EENE ONMISKENBARE KUNSTWAARDE.

In alle beschaafde landen is men er op uit, in zonderheid die kunstwerken te bewaren, die zeden en gebruiken te bestudeeren, welke aan het land en volk bepaald eigen zijn. Laten wij dan ook eerbied hebben voor onze vaderlandsche gebouwen, uit een tijd, toen Nederland zich een zeer eigenaardig en krachtig leven tusschen de nabuurvolken bewust was; laten wij die gedenkteekenen een mild hart toedragen, en liever dan bouwvormen van anderen over te nemen, wier behoeften en nationale traditiën niet met de nederlandsche over-een-komen, al doen wat wij kunnen om het echt Nederlandsche, de herinnering van een krachtig tijdperk bij het jonge geslacht levendig te houden.

Daartoe is niet voldoende, dat men de gebouwen, die men af wil breken,

---

1) De vermoedelijke vervaardigers zijn Hendrick Jacobszoon Staets, stads-timmerman, en Cornelis Danckerts, stadsmetselaar.

in plaat brenge. Platen legt men in *portefeuilles*, en het vereischt inspanning, zich door haar te laten leeren. Maar gebouwen, dat is de geschiedenis-zelve sprekend of in klare of in geheimzinnige en tot studie prikkelende vormen, vormen die zich ieder oogenblik aan het oog opdoen en die dan nog den kunstzin zullen streelen en de wetenschap bevorderen, wanneer boeken en platen ontbreken, of (gelijk het voor de massa des volks het geval is) ontoegankelijk zijn.

Op grond van dit alles, nemen de Ondergeteekenden de vrijheid, den wensch uit te spreken, dat de gebouwen ter Westermarkt behouden blijven in het verband, waarin zij niet zonder prijselijke kunstbedoelingen door Hendrick de Keyser geplaatst zijn [1]), en van onzen Achtbaren Raad te verzoeken, dat hij op het genomen besluit te-rug-kome en alsnog in beginsel vaststelle, dat het dusgenaamd „Waaggebouw op de Westermarkt" in stand zal gehouden worden.

De Ondergeteekenden nemen deze gelegenheid waar, om den Achtbaren Raad de verzekering hunner volmaakte hoogachting aan te bieden.

AMSTERDAM,
29 September 1856.

(Get.) D. D. BüCHLER.
J. VAN LENNEP.
M. G. TÉTAR VAN ELVEN.
W. J. HOFDIJK.
E. J. POTGIETER.
H. J. SCHIMMEL.
J. A. ALBERDINGK THIJM.

En wat heeft nu de Gemeenteraad van Amsterdam op dit door de boven aangeduide personen bij hem ingediend adres te andwoorden?

Ziehier het proces-verbaal der zitting van 8 Oktober, gelijk dat voorkomt in de Stads-Courant van 9 en 10 Aug.

GEMEENTE-RAAD.

„*Vergadering van Woensdag 8 Oktober.*

„Voorzitter de heer Burgemeester.

„Tegenwoordig 27, later 28 leden. Afwezig de heeren Warnsinck, ongesteld; Karseboom. Wiardi Beckman en Gülcher, die berigt hebben verhinderd te zijn deze vergadering bij te wonen; Corver Hooft, Deutz van Assendelft, Heshuysen, Insinger, R. J. Schimmelpenninck en van Vlissingen.

„De VOORZITTER opent de vergadering en leest het gebed.

„De SEKRETARIS leest de notulen der vorige vergadering, die worden goedgekeurd.

. . . . . .

„Adres der heeren Büchler c. s., TOT BEHOUD VAN HET WAAGGEBOUW OP DE WESTERMARKT.

„De VOORZITTER vraagt of dit adres aan een of meer leden aanleiding geeft tot het doen van een voorstel, en herinnert het den 14 Julij jl. genomen besluit tot amotie van dat gebouw, en de gronden die tot dat besluit hebben geleid, o. a. HET GEBOUW ONTSIERT EEN DER FRAAISTE GEDEELTEN DER STAD, de kosten van herstel en onderhoud zijn zeer aanzienlijk, enz.

1) Daartoe wordt dus niet gerekend het lokaal der gymnastie-inrichting, dat geene waarde hoegenaamd heeft uit een historiesch of æsthetiesch oogpunt.

„De heer KOENEN acht zich verpligt zijne vroeger uitgebragte goedkeurende stem op de voordragt van B. en W. tot amotie te motiveren. Hij brengt hulde aan de belangstelling der adressanten in het behoud van oude gebouwen, doch gelooft dat die belangstelling hare grenzen behoort te hebben, en alleen ontleend moet worden aan praktisch gebruik en praktisch nut. NU IS HET ECHTER GEBLEKEN, DAT HET NUT VAN HET WAAGGEBOUW OP DE WESTERMARKT NIET VAN DIEN AARD IS, OM HET GEBOUW IN STAND TE HOUDEN.

„De VOORZITTER zegt dat hem, bij nader onderzoek, NIET GEBLEKEN IS, DAT AAN HET GEBOUW EENIG HISTORISCH FEIT VERBONDEN IS, hetwelk zijn behoud zou kunnen wettigen; dat bij hem echter de vraag gerezen is of het ook wenschelijk kan geacht worden, het gebouw eenvoudig publiek te verkoopen zonder bijvoeging *„tot amotie"*; welligt zou dan de koopsom veel aanzienlijker worden, ten gevolge van de zucht van EENIGE LIEFHEBBERS VAN ARCHITEKTONISCHE WERKEN; doch daartegen staat over, dat de kosten van herstelling op de koopers zouden vallen, en het onzeker is of zij die ten hunnen laste zouden willen nemen. Hij stelt mitsdien voor bij het genomen besluit te volharden. DE RAAD VEREENIGT ZICH MET DIT VOORSTEL."

„Voldoende," zegt de „Amst. Courant" „aan het ons door den heer Koenen gedaan verzoek, deelen wij meer uitvoerig zijn in genoemde zitting uitgebragt advies mede:

„Spr. zeide, dat hij, hulde doende aan de vernuftige en geniale voorstelling in het adres, van den bouwtrant en het karakter van het waaggebouw, in verband beschouwd met geheel de voormalige burgerlijke bouwkunde te Amsterdam, vooral in de 17de eeuw, evenwel de opmerking moet maken, dat de bouwkunde niet ENKEL ALS SCHOONE KUNST, maar ook in verband met het praktisch nut en de bestemming der gebouwen moet worden beschouwd; en dat het SOMS kostbare in stand houden van oude gebouwen, zonder op het gebruik dat er van gemaakt wordt te letten, NIET ONBEPAALD was aan te bevelen. Het waaggebouw nu werd als zoodanig reeds sinds vele jaren niet meer gebezigd; en tot berging van de voorwerpen tot den ijk der maten en gewigten dienende, BLIJKT het mede niet meer geschikt te zijn; weshalve het spr. voorkwam, dat de WAARSCHIJNLIJK zeer kostbare instandhouding NIET GENOEGZAAM gemotiveerd ware."

Bij de adresfanten-zelven is, inderdaad, het hiervolgend andwoord ingekomen:

Amsterdam, den 16 Oct. 1856.

N° 14281.

Uwe missive van den 29e Sept: ll aan den Raad gerigt, het verzoek inhoudende, om daarbij aangevoerde redenen, dat de Raad als nog in beginsel vaststelle dat het dusgenaamde Waaggebonw op de Westermarkt in stand zal gehouden worden, heeft in de Raadsvergadering van den 8e dezer een onderwerp van beraadslaging uitgemaakt.—

De Raad heeft evenwel geene genoegzame gronden aanwezig gevonden om aan het door UwEd: uitgedrukt verlangen te voldoen.—

Wij hebben de eer UwEd: van deze beslissing van den Raad mededeeling te doen. —

Burgemeester en Wethouders
der Stad Amsterdam,
C H B Boot.
De Secretaris,
C E Vaillant

Aan
de Heeren D: D: Büchler c: s:

En daarmede worden de Heeren Büchler, Van Lennep, Van Elven, Hofdijk, Potgieter, Schimmel en Alberdingk naar huis gezonden.

Is er iemant in den Raad geweest, die een enkel woord gefproken heeft, om de beweeringen der adresfanten te wederleggen? — Niemant.

Men obstineert zich te zeggen, DAT HET GEBOUW EEN DER FRAAISTE STADSGEDEELTEN ONTCIERT — Maar is er iemant in den Raad geweest, die dit met een enkel ARGUMENT heeft trachten AAN TE TOONEN? — Niemant.

Men zegt, dat de kosten van herftel en onderhoud ZEER AANZIENLIJK zouden zijn — Maar is er een zweem van opneming en becijfering dier kosten in den Raad vertoond? — Volgends het proces-verbaal — geen fchijn of fchaduw daarvan; in tegendeel: men weet zoo weinig wat de kosten zouden zijn, dat de Heer Koenen flechts van eene »WAARSCHIJNLIJK zeer kostbare inftandhouding" fpreekt. — De Heer Koenen, trouwens de eenige die een artistiesch woordtjen in de quæstie heeft trachten te fpreken, beftrijdt allerlei dingen, die de adresfanten niet beweerd hebben. Hij betoogt, wat de adresfanten-zelven vastelijk gelooven en beweeren: dat de »bouwkunde ook in verband met het praktisch nut der gebouwen moet befchouwd worden"; dat de inftandhouding van oude gebouwen *foms* kostbaar is; dat deze *niet onbepaald* is aan te bevelen. De fpreker fchijnt te erkennen, dat de redding der Westerhal wel gemotiveerd, maar *niet genoegzaam* gemotiveerd is.

Heeft iemant aangevoerd, wat er aan de motieven der adresfanten ontbrak? — Niemant.

Is er één deskundige, van wege den Raad, tegenover de adresſanten en de door hen genoemde autoriteiten geplaatst — met wie ter dezer zake een redelijk woord gewisſeld kon worden? — Geen één — niemant!

En deze behandeling der zaak heeft plaats gehad, in tegenwoordigheid o. a. van de Heeren Heije, Bienfait, Beuker, Teixeira de Mattos, Cool, Momma, Boelen, van Bosſe, Broms, Berg, Feith, Asſer, Lintelo de Geer, Keer en Cats Busſemaker — en geen — ook niet van dézo mannen, die den mond geopend heeft: het zij, om te betoogen, dat de adresſanten ongelijk hebben, het zij om te verhoeden, dat hun ongelijk geſchiede.

't Is wel: het laatste publieke monument onzer vaderlandsche huizenbouw van 1620 zal in de hoofdſtad vernietigd worden: om dat men het voor den ijk niet meer noodig heeft; om dat men onwillig is er een ander gebruik voor te zoeken; om dat het misſchien eenige extra herſtellingskosten zoû vereischen.

't Is wel: het liefste ſtudievoorwerp van onzen beroemden ſtadsgezichtſchilder Vander Heyden, nog onlangs door den engelschen kunstenaar Cooke onder zijne »schoonste europeesche gezichten" opgenomen, zal door den dommen moker van den Gemeenteraad verbrijzeld worden.

't Is alles wel: men handelt - men handele - onbetamelijk met al wie den moed heeft zich voor de kunst zijns vaderlands te interesſeeren, en meer belang ſtelt in een historiesch gebouw, dan in de dievenlantaarn van Cartouche, in de beddekwast van Tsaar Peter, in een potscherf uit het Beleg van Haarlem, en wat er dies meer zij, waarvan het HISTORIESCH belang voor ſommiger oog minder onbetwistbaar is.

't Is alles wel, volkomen wel. Maar deze bladzijde in de geſchiedenis der waardeering onzer nationale bouwwerken kan niet uitblijven eene bladzijde te worden ook in de buitenlandsche ſchriften der kunstleeraars, die zich met ons vaderland bezighouden — en dit wordt ons eene reden van ſchaamte, die wij ons niet zonder verzet zullen laten welgevallen.

BIBLIOGRAFIE.

(UITGAVEN VAN BOEKEN, PLATEN EN MUZIEK.)

„**MODERNER BAUWERKE** (Hacault's original Entwürfe) 4°. Heft 1" (Prijs 50 Ct); Leipzig u. Dresden, Engliſche Kunſtanſtalt von A. H. Payne." De reeks »Grundrisse, Façaden, Durchſchnitte und Détails für Palæste, Hotels, Restaurationen, Conditoreien" enz. waarvan dit een eerste proefjen geeft, dat 36 afleveringen belooft gelijk aan de tegenwoordige, is de »brillanten-Stahlſtichen"-fabriek van den Heer Payne volkomen waardig. De Heer Hacault zal het vraagstuk der nieuwere bouwkunst oplossen: hij zal de »freie architektonische Schönheit behaupten". Hij is een man van de »Neuzeit", van »het Nützlichkeitsprincip". Hij is geen eklektiker (?), die in voorhanden elementen een »Geſammttypus" zoekt, hij is nog minder een man van de »sclaviſche Nachahmung der vorhandenen Muſter": nu, dat ziet men wel. Want wat levert de man van den vooruitgang? In deze eerste aflevering een »Gothiesch woonhuis", waaruit duidelijk blijkt, dat de maker zich aan de uiterlijkheden van de Gothiek vergaapt heeft, zonder iets van haar organismus te begrijpen: niet de minste over-een-ſtemming tusſchen inwendige behoeften en uiterlijken vorm! Treurig om zien! Neen, ware dát de Gothiek — dan wech met haar! De Heer Hacault is van het ras der Heideloffers, die »byzantijnsch" en gothiesch in taartvormen bakken, en meenen, dat de beteekenisvolle en onontbeerlijke lijnen der christelijke ſtijlen even zeer een ſpel, eene illuzie zijn als over het geheel het ornementſtelsel der gricksch-romeinsche kunst. Het is er ver van daan. M.

„**MAISONS DE VILLE ET DE CAMPAGNE** (Projets de), par G. G. Ungewitter. Livr. I — (Prijs *f* 4.—); **MEUBLES DU MOYEN AGE** (Plans, élévations, coupes et détails de), par G. G. Ungewitter." — Prijs *f* 13.75. Beiden bij Romberg te Leipzig en Bohné & Schultz te Parijs. — Het eerste dezer werken komt in 6 afleveringen uit, ieder 8 keurig *gegraveerde* ſteendrukplaten bevattend. Zoo treurig als de poging van den H^r^ Hacault is uitgevallen, om

in gothischen burger bouw te werken — zoo heerlijk ſlaagt Ungewitter er in. Men moet zich, inderdaad, vol verbazing afvragen, bij het zien van die fijn geëvenredigde, rijk naar kleur en form geſchakeerde en toch altijd redelijkheid met zwier verbindende geveltjens, hoe is het mogelijk, dat men daarvan ooit afſtand heeft kunnen doen, en dat nog wel om te vervallen in onze lompe en toch onſterke pleistervlakten, met hare rechthoekige raamgaten, onzinnige houtkornisſen en ongezelligen indruk. Gelukkig dat wij den tijd hebben, en het geduld om te wachten tot het oogenblik zal gekomen zijn, waarin het valsche weêr onaannemelijk, het vormeloze afkeerwekkend, het redeloze weêr als den mensch onwaardig zal erkend worden. Wij beloven ons daar nog veel vreugde van. Inmiddels make men kennis met deze werken van Ungewitter; o. a. ook met zijne meubelontwerpen. Ze zijn uitmuntend, om er een gothiesch oog door te leeren krijgen; hunne hooge expresſie en rijkdom is voor matiging, in evenredigheid der dunne beurzen, vatbaar: het komt maar op de beginselen aan. R.

„**HENDRIK VOES.** Een tafereel uit de geſchiedenis der martelaren voor de evangel. godsdienstvrijheid. (1522—1523.) herinnerd door Dr W. B. J. van Eyk." Leeuwarden. H. Kuipers. 1854. — Blz. XX, 84. — Prijs *f* 2.90. — Onder dezen titel, ook afgewisſeld door dien van »een beeld uit de galery der geloofshelden", heeft de boekhandelaar Kuipers een viertal ſchoone kompozitiën van den Heer Rochussen, uitmuntend door zijne geestrijke teekening en weelderige lichteffekten, in den handel gebracht. Voor het gedicht en de prozaſtukken en ſtukjens welke deze platen (door den Hr Sluyter verdienstlijk in aquatint uitgevoerd) vergezellen, heeft de wakkere uitgever fraayen druk, blank papier en een linnen band geleverd, die het boek geſchikt maken naast 's Heeren De Bulls »Beeld der Toekomst" eene plaats in te nemen. Wat dichterlijke waarde betreft, kan het echter niet bij de welgekleurde tafereeltjens van den Heer De Bull vergeleken worden. De Heer van Eyk is, blijkends zijne breedvoerige zelfverdediging in Voorreden en »Naſchrift", een jong, gemoedelijk man; hij bekent zich een jonger van den Heer S. J. van den Bergh, aan wien hij dezen zijnen eersteling opdraagt. De manifestatie van de maand April des jaars 1853 had de Heer Thorbecke (die hoog genoeg geplaatst ſchijnt te zijn geweest, om haar, met een oog waar men niet alle helderheid aan ontzeggen zal, te beoordeelen) een »volkswaan van den dag" genoemd. Het is aan de ſtemming, waaruit deze manifestatie voortkwam, dat de Heer van Eyk

den opgang van zijn zoo luisterrijk toegerust gedicht hoopt dank te weten. Het gezegde van den vereerden oud-Minister kwam den Hr van Eyk, die bovendien een, in zijne afzondering te Hindeloopen, door dag- en maandbladen ſterk geprikkeld predikant ſchijnt, niet te ſtade. Hij erkent dit; maar in weinig gepaste form. »Ja," zegt hij, »men heeft die beweging *een volkswaan van den dag* geſcholden" — »doch men heeft gelogen".... (blz. XI) »zoo daar geen welsprekender getuigen, geen beter bewijsſtukken voorhanden waren, men zou ons bijna bewegen tot de dwaasheid, dat wij heenwezen naar onze eigene ſchets, die daaraan hare wording heeft dank te weten." Dit charakterizeert geheel het dichtſtuk van den Heer van Eyk. De geſchiedenis van Hendrik Voes laat zich veel aangenamer lezen in bronnen, die de kleur dragen van de XVIe en XVIIe Eeuw: dan blijven wij verſchoond van de magere, onhistorische filozofismen, waarmeê men, in de XIXe Eeuw, de gebeurtenisſen van 1520 wil meten. En ſtonden er naast die humanitarische het zij axiomata (waar het beginselen geldt die niemant beſtrijdt), het zij drogredenen (waar het op de waardeering der feiten aankomt, die ieder historikus in verband met het geheele judiciaire ſtelsel beſchouwt, dat de vroegere eeuwen beheerscht heeft *du consentement* der toen levende volken, om niet meer te zeggen) — ſtonden daarnaast nu nog maar fiksche ſchilderingen, die iets hadden van Meyerbeers »Huguenots" of van Gallaits »Egmond en Hoorne", dan kon men er vrede meê hebben — maar daartegen verzett'e zich, zegt de Heer van Eyk, »de eisch der schoonheidsleer (bl. 83)" — al gebood de »wet der Kunst", iets anders. Wij dachten dat ſchoonheidsleer, in bellettrie, en kunstwet, op dat veld, het zelfde waren. — Wij zouden het echter betreuren, indien de Heer van Eyk het bij deze eerste proeve liet blijven. Wij gelooven dat hij iets goeds zoû kunnen leveren — indien hij zich herinnerde, dat de poëzie eene harp, geen postilionshoorn is; dat men haar beſpeelt niet met den wind, die tot barstens uit de ſomtijds tedere longen der partijdrift geblazen wordt, maar met vingeren trillend van den gloed der edele Godzoekende ziele. X.

MENGELINGEN.

BERICHTEN, WENKEN, VRAGEN, BRIEFWISSELING:

ERNST EN SCHERTS.

HET BILDERDIJKSFEEST. — Wát moeten wij er in de »Warande" van zeggen? wat bleef er over, om er, te pas of te onpas, bij aangehaald of omgehaald te worden? De vrienden en wanvrienden der »Dietsche" Kunstzaak hebben er, met minder en meer verbruik van geest, met meer en minder gezond verſtand, maar alle met de dozis welwillendheid, die men van oprechte medewerkers en welopgevoede »genoodigden" verwachten mocht, het woord over gevoerd. Wat heeft op die welwillendheid, bovendien, een allergunstigsten indruk gemaakt? — Ten eerste, dat men het feest gevierd acht door verkozen personen — dit verzoende de feestelingen met het gemis van populair charakter in de plechtigheid; ten andere, dat Da Costa Bilderdijks grootheid gezegd heeft te willen huldigen zonder dat dit zoû behoeven te ſtrekken om andere grootheden te verkleinen — de hemel was ruim genoeg voor »ſterren van verſchillende grootte en onderſcheiden glans" [1]) voor »ver ſcheidene ſterren van de eerste grootte [2]); ja, het deed den feestgenoten, naar hun eigen zeggen," goed, te hooren dat aan den *letterkundigen* hemel ruimte was voor méér dan ééne ſter van de eerste grootte" [3]); ten derde, dat men ſchier eenparig door het ſchoone en vonkelnieuwe denkbeeld van een der Gidsheeren is getroffen geworden: »De beste eerezuil voor een groot man beſtaat hierin, dat men zijner nagedachtenis 's mans eigen kompleete werken toehuldigt". Ons geestigst en veelzijdigst literair orgaan ziet tóch, in een ſtandbeeld of ander monument, niets dan »een blok van arduin of metaal" [4]). Trouwens wij weten, hoe eenmaal de onverbiddelijke ſtalen pen van den Tijdſpiegelaar als een lief, klein breekijzertjen aan de ſteenen van het grootste Duitsche nationale monument, den Dom van Keulen, gepeuterd heeft — men kan zich

---

1) »Tijdſpiegel", 1856, Nov. bl. 374.
2) »Nederland", 1856, 11e afl. bl. 213.
3) »Gids", 1856, Nov. bl. 676.
4) »Tijdſpiegel", bl. 377.

dus van dien kant op het verſchrikkelijkste verwachten. Echter maakt de »Tijdſpiegel" het nog al wel. Hij levert eene fijne en houtſnijdende kritiek op de kantate van Schimmel, en bewijst, dat groote geesten boven alle wrok, wraak, en wrevel, verheven zijn. Wat ons aangaat, wij houden toch nog een beetjen meer van het ſtrijdvoeren *à la* Da Costa, en hebben graâg breede zaken een weinigjen breed getraiteerd. Wij voelden ons daarom meêgeſleept door de ſtoute vergelijkingen, waarmede onze geniale vriend en bilderdijksche hoofdman zijne feestreden geſtoffeerd heeft. Wij vroegen hem vergunning er eene treffende brok, in dit nommer der »Warande", uit mede te deelen, en voegen hier nog eene andere passaadje, juist over legers-aanvoeren, in:

»Beſtudeert hem wel ter dege, dien Cesar over legerbenden uwer Vaderlandsche ſpraak en poëzy. Hoe hij zijne legioenen zamenſtelt en voltallig maakt uit de kern en keus uwer taalbevolking, jong en oud! Hoe hij ze organiseert, hoe hij ze disciplineert, hoe hij er mede manoeuvreert, met die oude garde zijner alexandrijnen, met die ſchitterende ruiterij van allerlei trippel- en zangmaat en rijm; — hoe hij aan het hoofd dezer dichterlijke legerbenden met kleene middelen groote plannen volbrengt: of het ware, met hen stroomen doorwaadt, engten doorbreekt, steilten en bergen overtrekt; — ſtraks, op den dag der bataille, vol van ſtouten maar te gelijk alles berekenenden moed, ze in breede liniën ontwikkelt, in buigende kolommen laat oprukken, om eindelijk, met zijne donders van Ode en Dithyrambe, van Epos en Hymne, elken weêrſtand te boven gekomen, in volle zegepraal den grond met zijne menigten te overdekken, alle de betwiste poſitiën te bezetten, en op de glorierijk vermeesterde hoogten de vereenigde banieren te planten van Christelijke Waarheid en Nederlandsche Kunst."

Men twist veel over de vraag, of men wél heeft gedaan een zoo zedig feest ter gedachtenis van Bilderdijk te houden. Voor ons, wij zijn nog al voor eerlijkheid en oprechtheid; en als de letterkundigen in 't algemeen niet méer voor Bilderdijk voelen dan in de evenredigheid hunner getalsſterkte bij deze feestviering gebleken heeft, zoo ſchijnt het ons, voor de genen, die achter zijn gebleven, loon naar werken toe, dat ze zich over het impopulaire van het feest hebben moeten ergeren. We wéten immers, met hoe veel bekrompenheid de vereering van Bilderdijk in zijn vaderland wordt opgevat: we hebben het immers van een ouderwetschen liberaal op het utrechtsche Kongres en van een jongen liberaal op den tegenwoordigen feestavond gehoord, hoe niemant toch vooral behoort te gelooven, dat de hulde aan Bilderdijk als dichter

gebracht, den mensch, den orthodox, den ſtaats- en geſchiedman, Bilderdijk wordt toegezwaaid! Dat zoû ook iets verſchrikkelijks zijn, als iemant meende, dat een vrijzinnig mensch genoegzaam door het harmoniesch geheel BILDERDIJK getroffen zoû kunnen zijn — om daarover, nog eerder dan over den maker van zoo veel honderd-duizend vaerzen, verwonderd te ſtaan, en dien uitſtekenden MAN den eerbiedigen dank des fieren vaderlands waardig te keuren! Lieve vrienden, als gij met zoo veel *chicanes* en voorwaarden te werk gaat, en den heelen man niet neemt, *de pied en cape* — altijd ignoreerende wat geïgnoreerd kan worden zonder aan zijne figuur te ſchaden — dan zult gij nooit een goed feest kunnen vieren. Men moet niet meêdoen in een feest, waar men allerlei voorbehoud meent te moeten maken tusſchen den toost en den bekerſchok. 't Is niet prettig, dat alle quæstien hier zoo mikroskopiesch behandeld worden. Men verliest den blik op het geheel. Ik ben niet van de partij der »dordtsche vaderen" en niet meer van die der anti-Barneveltschen en anti-De-Wittschen, en toch kan ik van »heeler, heeter herten" roepen: »Leve Vader Bilderdijk, leve onze oude, nukkige, eigenwijze, maar ſtoutmoedige, maar edel opvattende en met een ſterken arm de voorwerpen zijner kunst- en waarheidsliefde omvattende en beheerschende Bilderdijk — onze vurig beminde Bilderdijk, wiens grootheid ik niet lofzing dan met de tranen der geestdrift op de wangen! »Ik geloof ook, bij een kunstenaar, niet licht aan bijbedoelingen, en ik weet niet, waarom ik Bilderdijks recht op eenen eigen dichtleer erkennen en dat op eene eigen geloofs- en geſchiedleer hem betwisten zoû. Hij is even zeer en even weinig in het een als in het ander ſubjektief of objektief gezind. Ik weet daarom ook niet — om van een kunstenaar van lageren rang te ſpreken — waarom de gene, die, op het Bilderdijksmaal, in verband met 's meesters bouwkunst en met de vaderendienst van den »Doorluchtigen Westermarker", zich beklaagd heeft over de verwaarlozing onzer bouwkunst van de eerste helft der XVIIe Eeuw, en als een bewijs daarvoor heeft aangevoerd het tegen de Westerhal uitgeſproken vonnis, juist daarin blijk moet gegeven hebben, »dat men zich-zelven nimmer vergeet [1])": is er dan zoo veel identiteit tusſchen dien beſchuldiger en de bepaalde partijgangers voor den ſtaat van zaken van 1620?

Ik heb over het feest-zelf verder niet te ſpreken: behalven de kranten, is het in vier tijdſchriften minder of meer uitvoerig beſchreven

1) »Nederland", t. a. p. bl. 232.

Ik wil echter de pen niet nederleggen, zonder de Rederijkerskamer van het jaar 44 te bedanken, voor de moeite door haar aan de inrichting van het feest beſteed: dat heeft waarde — want het bewijst, dat men in de waardeering van Bilderdijk vooruitgaat; en als, gelijk wij vernamen, de eerste opwekking tot het feest van een anti-bilderdijkiaan is uitgegaan — wat mogen wij dan over 50 jaren niet van het volgend geſlacht verwachten, dat o. a. ook in de prijselijke onderneming van den Hr Kruseman, de uitgaaf van Bilderdijks volledige werken, eene aanleiding te meer zal gevonden hebben om zich met den voortreffelijken wijsgeer en dichter bekend te maken. Men late zich, voor het vieren van een feest op grooter ſchaal, dan niet te-rug-houden door hetgeen Bilderdijk-zelf tegen het huldebrengen geſchreven heeft: ik geloof dat, bij waarlijk groote mannen, eene hun bewezen eer wel altijd eenigs zins hun-zelf ten ſpijt gebracht zal worden. A. Th.

VLAAMSCHE TAALGRIEVEN. — Wij hebben altoos met te veel warmte de rechten van alle neêrduitschſprekenden en de belangen der nederlandsche nationaliteit voorgeſtaan, om hier geene aanteekening te houden van Koning Leopolds waardig beſluit DER INSTELLING EENER KOMMISSIE VAN DESKUNDIGEN EN DESGENEGENEN, om aan de Regeering een voorſtel te doen ter regeling van het gebied dat aan het Nederlandsch als officiëele taal in België behoort te worden aangewezen. De Belgische Regeering kon voorzeker geen ſtelliger drijfveer in werking brengen, om de *algemeene* geestdrift voor de feestviering van Leopolds 25jarig Koningſchap te verzekeren, dan door *eindelijk* gehoor te geven aan de wenschen, die in zoo velerlei form reeds ſedert 20 jaren tot de ſtaats-overheid gericht worden. De ſamenſtelling der Kommisſie wordt door de vlaamsche organen vrij algemeen toegejuicht; en, inderdaad, zij geeft niet ſlechts blijken van de goede gezindheid der Regeering maar belooft bijna ſtellig een gunstigen uitſlag.

Reeds heeft de Kommisſie verſcheidene zittingen gehouden, beginſelen erkend, en voorſtellen geformuleerd, die, naar men zegt, ſteeds met EENPARIGE ſtemmen zijn aangenomen. R.

LEVEN DE SIEGENBEKIANEN! — De »Rederijker" van Leiden nam, in zijne zesde aflevering des loopenden jaars, een artikel over, medegedeeld door de »Eendragt" van Gent. In dat ſtuk ſtond, opzichtens een treurſpel, in 1797 te Etichove vertoond, o. a. het volgende: »Dit ſtuk was men verſchuldigd aan de pen van Jan-Bt. Si-

gnor, den *Casteleyn* des oords"; waarvoor de »Rederijker" ſtelt: »Dit ſtuk was men verſchuldigd aan de pen van Jan-B^t Signor, den *kastelein* der plaats". Blijkbaar had de ſchrijver van het artikel het oog op den bekenden, althands vrij veel gerucht gemaakt hebbenden theorist der rederijkerspoëzij De Casteleyn. Onze moderne »Rederijker" echter maakt, van dezen zijn eerwaardigen voorzaat, niets meer of niets minder dan een »kastelein"; alléen, natuurlijk, tot meerder eer van het siegenbeeksch purisme. Verg. de »Eendragt", 20 Jul. 1856.

VOORWAARDS!

OP DEN STOOMER [1],

WAAR Z. K. H. DE HERTOG VAN BRABAND DEN 6 JULY 1856, MEDE TE AELST IS AENGEKOMEN.

Dit voorwaerts was uw leus, de toekomst was uw droom.
Samenſpraek van Martens en Erasmus.

Dirk Martens naem (ſchoon in *Thierry Marténs*
Onvlaemsch genoeg verwandeld) siert dien ſtoomer:
Aertsprenter van heel Nederland, uw wensch
Wordt eens geheel vervuld, vooruitgangsdroomer!
Dit vaertuig is de dankzuil die hier past
By 't bronzen beeld, dat Aelst u bleef verſchuldigd:
Wat rekel ook der Drukkunst tegenbast,
't Vooruitgangsbeeld heeft grootsch u ingehuldigd.

Uit de vuist, VAN DUYSE.
In Aelst, 6 July 1856.

---

1) Aan die ſtoomboot, welke den edelen jongen Hertog naar het feest der ſtandbeeldonthulling van "Thierry Martens", den als eersten zuid-nederlandschen drukker bekend ſtaanden burger van Aelst, vervoeren zoû, had men den naam diens "aartsprenters" verbonden. Wij hebben ons het genoegen niet kunnen ontzeggen dit geestig extemporee van onzen geachten Warandgenoot Mr Prudens van Duyse, uit de Gentsche "Eendragt", hier over te nemen. RED.

ALPHABETISCHE LIJST

DER

in het Dichtstuk „Der Ystorien Bloeme" verklaarde woorden.

A.

Abolghe, vs. 1802. Verbolgenheid.
Adre, 449. Adder, slang.
Aer, 750. Arend.
Aerbeit, 2086. Inspanning, zoowel van stoffelijke als zedelijke krachten.
Achtende (D), 77. De achtste.
Achterwaren, 1368. Verzorgen.
Akers, 1561. Acco of St. Jean d'Acre.
Al bedalle, 1175, 3276. In het geheel; al te samen.
Alleene, 4265. Helena.
Amie, 211. Bijzit.
An, 3286. Van.
Ander, 1168. Tweede.
Anebeeddicken, 1088. Aanbad ik hem.
Anegaen, 2125. Ontvangen.
Archeit (D), 2396. De Zonde, de boosheid.

B.

Bander side, 2242. Aan den anderen kant.
Baract, 1786, 1893. List, bedrog.
Bat, 3154, 3355. Meer, beter.
Beghaert, 2150. Begeerd.
Behaechden, 2678. Behaagde hem.
Beiaghen, 4275. Verwerven.
Bekennen, 548. In kennis nemen, hooren.
Bekennen, 2288. Weten.
Becomen, 409. Hersteld, beter geworden.
Bequaem, 62, 1506. Aangenaam.
Bellem, 4245. Bethlehem.
Beloepen, 4041. Ontmoeten, in handen krijgen.
Beraden, 1616. Berokkenen.
Berechter, 4098. Rechter, beslisser.
Bernen, 155, 545. Branden.
Besaken, 3273. Verzaken, nalaten.
Bescheiden, 1466. Onderscheiden, beoordeeld.
Bescieten, 2342, 3247. Baten, helpen.
Besloten, 1431. Geheim, verborgen.
Bestu, 164. Zijt gij.
Betamen, 93. Toekomen.
Betren, 3876. Vergoeden.
Bidder-stemme, 879. De stemme eens biddenden.
Biden (sonder), 2648. Zonder beiden, toeven.
Bieden, 2104. Aandoen.
Bliven (sonder), 566. Onophoudelijk.
Bliven (sonder) 2360. Onmiddellijk, zonder toeven.
Bloet (Al), 3162. Ten klaarste, ten volle.
Bosine, 2319. Bazuin.
Brachten, 1767. Brachten hem.
Buten kunnen, 1709. Van buiten kennen.

C. Zie onder K.

D.

Daden, 396, 3651. Deden hem.
Daer, 753. Toen.
Dale (In den), 3206. In de wereld.
Dan, 3666. Dat en.
Danen, 4015. Daarheen, van waar.
Dans, 1926, 2386. Dat en es.

Dat, 6, 427, 2032, 2040, 2062. Dat het.
Dat, 11, 3179. Opdat.
Dat, 507. Omdat.
Deden, 106, 2094, 2646. Deed hem.
Deedt, 134, 2893. Deed het.
Delijt, 1244. Genoegens.
Der (Ic), 5, 742, 1414, 1801, 2048. Ik durf.
Derre, 52. Dezer.
Des, 107. Daarover.
Desen (Met), 196, 258, 310. Daarop, voort daarna.
Die, 3283. De.
Dief, 574. Boef.
Diere, 680. Dijner, uwer.
Diere, 2981. Dergelijke.
Dinc, 514, 3536. Dingen, zaken.
Doegen, 610, 2034, 2081. Lijden.
Doeghen hebben, 873. Smart gevoelen.
Doemen, 544, 3211. Oordeelen.
Doen, 836. Toen.
Doen (Te) hebben, 1515. Noodig hebben.
Doet, 95, 2099, 2653. Gedood.
Doet, 244, 452. Dood.
Doet (weder hi levet ofte en), 261. Of hij leeft of niet.
Doet, 1116. Doe het.
Dooptene, 394. Doopten hem.
Dor, 1518, 3603. Om.
Dorft, 706, 3868. Behoeft.
Dorren, 2429. Durven.
Doven, 3456. Razend, woedend worden. Verblind, verdwaasd, bedwelmd zijn.
Dus, 324. Zoodanig.

E.

Echt, 1523, 2799. Daarna.
Emmer, 452, 3388. Zeer zeker.
En, 2330. Ten zij het.
Erde (Ter) doen, 3749. Begraven.
Ere (Met), 267. Met eener.
Eren (Met), 2803. Zoo als het voegt, behoort, met de eer bestaanbaar is.
Erenst 3599. Naarstig, vlijtig.
Esemen, 2281. Ademen, ademhalen.
Ewelec (D), 542. De eeuwige.

F.

Fel, 366, 2128. Vijandig, kwaad, wreed.
Felheit (Om), 810, 3648. Uit kwade gezindheid, vijandigheid.
Fyn, 26. Edel, voortreffelijk.

G.

Gaert, 368. Prikkels.
Gaet, 1178. Gaat het.
Gansen, 1073, 3192, 4009. Genesen.
Ghebieden, 1453. Aanzeggen.
Gebieden, 894. Ontbieden.
Ghebonden, 2374, 3794, 3936. machteloos, somtijds ook bewegingloos.
Gedaen sijn, 3560. Gedaante hebben.
Ghedanen, 854. Dusdanige.
Gedichte, 666. Zeer veel.
Ghedoeghen, 1313. Uithonden.
Ghedouwen, 1927. Geprangd, naauw besloten.
Ghedwas, 3833. Dwaasheid, logen, hersenschim.
Gedwegen, 3586. Gewasschen.
Gheent, 3412. Geëindigd.
Ghefeen, 1600. Imperf. van *ghefinen*, d. i. ophouden, eindigen.
Gegaen, 1197. Gaan.
Ghelden, 3398. Betalen.
Gheleede, 2774. Geleide.
Gheleesten, 2419. Verwerven, verschaffen. Ang. Sax *gelaestan*.
Gheleesten, 3714. Volbrengen.
Gelike, 3328. Gedaante, vorm.
Gelike (Dese), 560. In dezer voege.
Geloghen, 2434. Logens.
Gheloven, 217, 253, 2480, 3675, 3715. Beloven, gelofte doen.
Gemanc, 2306. Gemengd, onder een.
Ghemeenlike, 559, 1779. Gezamenlijk.
Ghemene, 468. Te samen.
Ghenende (Met), 1521. Met ernst, op eene koene wijze.
Ghenesen (Sonder), 3112. Zonder herstel.
Ghenoet (Diere), 1032. Dergelijke.
Gheren, 141. Begeren.

Gherinen, 255. Aanraken, aanvatten.
Ghescach, 1024. Gebaar, getier.
Ghescilt (Sonder), 1399. Zonder verwijt.
Gesien, 635. Zien.
Ghesmide, 982. Smeedwerk.
Ghesont, 926. Heel.
Getal (Sonder), 521. Hoe groot hun aantal ook ware.
Gevoech, 1167, 3417, 3875. Wat iemand aanstaat, wil, genoegen.
Ghevreest; 2200. Vernomen, verstaan.
Ghewaerlike, 514. Waarachtig.
Gewaerlike, 516. Inderdaad.
Gewarech, 130. Geloofwaardig.
Gewarech, 456, 2516, 3655, 3687. Waarachtig.
Gewarech, 905, 1630. Echt.
Gewecken, 3246. Doen ontwaken.
Gheweldelike, 1252. Machtig.
Gewes (Sijts), 2374. Wees daarvan zeker.
Gewinnen, 3087. Verkrijgen.
Ghimme, 897. Steen, edelsteen.
Ghine, 1803. Ten zij gij.
God, 60, 3205, 3269. Jezus.
Gode, 3912. Godsmannen, of mannen, die enz.
Goeden, 3532. Begiftigen, verrijken.
Gokelaer, 109. Goochelaar, toovenaar, jongleur.
Gokelien, 170. Duivelskunstenarijen.
Ghone (Die), 2684. De genoemde, deze.
Grau, 2306. Grijs.
Graven, 342, 2748, 4186. Begraven.
Gronden (Uten), 193. Met een oprecht gemoed.

H.

Haer, 3188. Hun.
Haert, 367. Moeilijk.
Haesten (Hi), 469. Hij haastte zich.
Hale (Sonder) 2489. Zonder te verzwijgen of te verbergen, ronduit.
Hant (Te), 330. Aanstonds.
Harde, 1382. Zeer.
Hare, 2535, 3178. Hier.
Harentare, 3199. Hier en daar.
Harre, 4062. Hunner.
Harre, 2466. Harer.
Have, 118. Goederen.
Hebben, 2160. Hebben hem.
Heimelecheit, 738. Verborgenheid.
Helpe doen, 3409. Hulp bewijzen, helpen.
Helsen, 2898. Omhelsen.
Hem, 11, 2445, 3135, 3183, 3221, enz. Hen.
Hem, 37, 3216, 4154. Zich.
Hem, 147, 1069, 2261, 2692, 2696, 3188, enz. Hun.
Hemele (Te) voeren, 1151. Ten grave brengen.
Herde, 473. Zeer.
Het, 345, 1903. Er.
Hier bi, 3394. Hierom.
Hieten, 395, 1807. Heetten hem.
Hine, 250, 822. Hij hem.

J.

Jagen, 2394. Streven.
Je, 1565. Ooit.
Jegen iemant gaen, 601. Iemand ontmoeten.
Jeghen spoet, 1668, 1917, 3493, 3959. Te vergeefs.
Jeghen woerden, 3810, 3961, 4085. Tegenwoordig.
Jet, 655. Reeds. Eng. *Yet.*
Yeve, 3278. Eva.
Jn, 155, 782, 817, 1801, 2980, 3339. Ik en.
Jn inne maken, 3641. Herinneren.
Jngromancien, 3165. Verbastering van gyromancie, d. i. waarzeggerij door het rondloopen in een' kring, of nekromantie, dat niet slechts op geestenzienerij, maar op alle tooverij werd toegepast, en meestal opgevat als *nigro* mantie, en met *zwarte* kunst vertaald.

K.

Cavele, 4239. Voorwerp om te loten.
Cavele, 4240. Lot.
Kennen, 241. Erkennen.
Kere (Uten), 728. Uitzinnig, dwaas.
Kersp, 2299. Kroes.
Kersten doen, 932. Doopen.
Kerstenheide, 1140. Doop.

Kerstenheide geven, 1818, 3188. Doopen.
Kerstine, 325. Christenen.
Claer, 2302, 2522. Helder, glansrijk.
Clerc, 927. Geleerde.
Coeman, 122. Koopman.
Coeren, 2408. In verzoeking brengen.
Collatie, 1372. Gesprek, samenspreking.
Core (Wel ter), 2821. Naar begeeren, zoo het behoort.
Costume, 1503. Gewoonte.
Cume, 288, 3505. Naauwelijks.
Cure, 840. Keur, wet, ordonnantie, besluit.
Cuschen, 4279. Rein, helder, glansrijk.
Quadiën, 617, 1170, 2159, 3232. Booswichten, moordenaars.
Quaetheit, 3253. Duivelskunst.

L.

Lach, 2187, Geb. wijs van *laen*, contractie van laten. Laat.
Lachter 2124. Smaad.
Laten, 2573, 3271. Verlaten, vaarwel zeggen, afleggen, laten varen.
Lesen, 2640. Verhalen.
Letten, 2503, 2836. Talmen, vertoeven.
Lide, 2855. Gang, omgang, ronde.
Liden, 900, 1881. Voorbij-, overgaan.
Lien, 165, 169, 278, 3251. Belijden, erkennen.
Lien, 216, 3449. Zeggen, betuigen, verhalen.
Lyen, 125, 2399, 3518. Verhalen, vertellen, vermelden.
Lijf, 299, 1015. Leven.
Listris, 436. Lystra in Isauriën.
Litteeken, 1585, 1630, 2295. Blijkteeken, herkenningsteeken.
Lonnen, 1602. Londen.

M.

Maegt, 1368. Ongehuwde.
Maghe en man, 1142. Bloedverwanten, leen- of dienstmannen.
Maisniede, 4107. Gezin, gevolg.
Male (Al te), 239. Geheel, in alles.
Mallijc, 1452. Elk.
Mede, 2317. Ook.
Meer (Om), 752. Zoo veel te meer.
Meerren (Den) Jacoppe, 96. Jacobus den Meerderen.
Meesterien, 277. Goochel- of toovermiddelen, duivelskunstenarijen.
Men, 190, 263, 3511. Men hem.
Menne, 103. Men hem.
Mesquame, 947. Gebrek.
Mesquame, 1000. Ongeval.
Mesquame (Sonder), 270, 1136. Zonder letsel of hinder.
Mesmaken, 3957. Toetakelen.
Metti, 120. Met dij, met u.
Mie, 80. Mij.
Miede, 3897. Loon, belooning.
Miere, 153. Mijner, mijne.
Moederbaren, 175. Mensch.
Moet, 24, 765, 3832. Hart, gemoed.
Moet, 3243. Lust, zin. Hoogd. *Musze.*
Moet (Sinen) ane iet setten, 2416. Zich tot iets bevlijtigen.
Moeten, 46, 48, 195, 4274. Mogen.
Mogen, 116, 2191, 2296. Kunnen.

N.

Ne, 2887. Hem.
Nemmermee, 186. Nooit meer.
Niemare, 517, 1563, 1889, 3116, 3171. Nieuws, tijding.
Niene, 220, 860, 3273. Niet en.
Niet, 2261. Niets.
Noselock, 2549. Neusgat.

O.

Of, 1162. Indien, in geval dat.
Oft, 487, 2191. Of het.
Oftene, 1718. Of hem.
Oyt, 1274. Altijd.
Onder.... ende, 4109. Gemiddeld.
Ongevoech, 2123. Onvoegelijk, schande.
Onleede, 1469. Bezigheid, moeite.
Onnen, 3086, 4281. Gunnen.
Onscoude, 660. Onschuld.
Ontbaren, 1183. Niet hebben.
Ontbernen, 3624. Nalaten.

Ontbieden, 1633, 1721, 3324, 4039, 4146. Laten weten.
Ontbiten, 3584. Nuttigen.
Ontdoen, 2091, 3237. Openen.
Ontseggen, 1335. Weigeren.
Ontvechten, 1430. Mislukken, ontgaan.
Ontweegt, 3151. Ontsteld, ontroerd.
Ontweghen, 3376, 4115. Van den rechten weg afwijken, of doen afwijken, dus: doen dwalen.
Onwerde, 2104. Minachting, hoon, smaad.
Op dat, 2421, 3113, 3928, 4091. Indien.
Op ende te dale, 4034. Hier en daar, overal heen.
Openbaer doen, 2692. Openbaren, bekend maken.
Opvaert, 71, 4195. Hemelvaart.
Opverstannesse, 3364. Opstanding.
Orbore, 38, 2822. Nut.
Orborlec, 4237. Nuttig, gewenscht.
Orienten (T) waert, 621. Naar het oosten.
Orconde, 4220. Getuigenis; 4223. Getuigen.
Orlof, 620. Afscheid.
Over, 429, 1228, 2067, 2310, 3132. Voor.
Over een, 1245. Steeds.
Over een draghen, 938, 3649. Overeenkomen, overleggen.
Over-mids, 2091, 3277, 3808. Ter oorzake van.
Over-waer, 2098. Waarlijk.

P.

Paysen, 3790. Vrede maken.
Papen, 356, 2262. Priesters.
Perlement, 1470. Samensprekinge.
Pine (Sonder), 1904. Zonder moeite.
Pinen (Hem), 37, 3305. Zich bevlijtigen.
Poert, 556, 3396. Stad.
Priemtide (Te), 2969. Bij het krieken van den dag.
Proeven, 166, 3849. Bewijzen.
Proeven, 3019, 3246, 3812. Beproeven.

Q. Zie onder K.

R.

Rade (Des te) werden, 2994. Zulks te rade worden, in dien zin een besluit nemen.
Raed, 572. Uitspraak.
Ran, 746. Vloeide, stroomde.
Rede, 3143. Koorts.
Rike, 2398. Heerlijk.
Rise, 3278. Rijsje, takje.
Roeme, 2222. Romen.
Roke, 637. Reuk, geur.
Rouwe, 3054. Smart, leed.

S.

Saen, 99, 105, 250, 308, 2092. Weldra, spoedig. Eng. *soon*.
Saghe, 2178. Sprookje, vertelsel.
Sale, 942, 2924, 3503. Paleis, huis, zaal.
Saluse, 376. Verbogen naamval van Saulus.
Sant, 800, 1408. Strand,
Seel, 1834, 2132. Touw.
Sechenen, 2538, 3225. Een kruis maken.
Seggen, 204. 3771. Verhalen, melding maken, spreken.
Sekerheit doen, 2531. Plechtig verzekeren.
Selen, sullen, 2488, 2935. Moeten.
Selc, 1391. Een, er een.
Selke, 1437, 2318, 3600, 4135. Vele, menige.
Selven (Mettien), 494. Daarop.
Sere, 2454, 3479, 4186. Smart, droefheid.
Setticken, 92. Zet ik hem.
Scade, 3268. Jammer, leed, droefenis.
Scande, 3261. Leed.
Sceerne (Te) gedreven, 276. Ten spot gesteld.
Sciere, 447, 480. Spoedig, aanstonds.
Sciet, 2376. Scheidde.
Scout, 3398. Schuld (tol) aan de Natuur.
Siere, 723. Zijner.
Sijs, 49. Zij des, zij daardoor.
Sin, 47. Verstand.
Sine, 172, 275, 2028. Zij hem.
Sloeghen, 848. Sloegen hem.

Smaken, 3570. Ondergaan.
Smal (Niet), 400. In geene geringe mate.
So (Weder— —), 2070. Of..... of.
Sochte, 4143. Zucht, ziekte, meer bepaald vallende ziekte.
Som, 1419. Gedeeltelijk.
Somen, 328. Sommigen.
Somer, 2378. Lastpaard.
Sonder, 2770. Maar, behalven, uitgezonderd.
Sonder (So daer), 406. Of zonder.
Sonderlinge, 3562. In 't bijzonder.
Sout (Du), 378. Gij zult.
Sparen (Sonder), 163, 806, 1238, 2094. Aanstonds, zonder toeven, zonder uitstel.
Sparen (Sonder), 3210. Ongetwijfeld.
Staden (Met), 712. Ter goeder gelegenheid.
Stant, Imper. v. h. oude standen, 269. Sta.
Stat, 2055. Plaats.
Steken, 3741. Slaan.
Straet, 2106, 2574. Weg.
Sudarie, 1723. Neus- of zweetdoek.
Sullen. Zie selen.

T.

Tale hebben, 158. Spreken.
Tale (Ghene) hebben, 2428. Niets te zeggen hebben, zijn mond niet durven open doen.
Te broken, 4207. Verbroken.
Te storen, 4038. Verstoren, vernielen, verwoesten.
Terde, 58, 83, 1170, 2238. Het derde.
Tide (Binnen haren), 981. In hun leven.
Tien, 331, 500. Te dien.
Tier, 449. Te dier.
Tierst dat, tiersten dat, 606, 1203, 2499, 3337. Zoodra als.
Timmeren, 2924. Bouwen, metselen.
Toeven, 865. Onthalen, accueilleren.
Toren, 281. Leed.
Toten, 105. Tot hem.
Triple, 199. Tripoli in Syriën.
Trone (In den derden), 402. In den derden hemel.
Truffe, 1498. Bedrog.
Truwant, 3703, 3968. Bedrieger, vagebond.
Tsinxen dach, 4195. Pinksteren.
Twaren, contr. van te waren, 17. Inderdaad.
Twaren, 164. Voorwaar.
Twint (Niet en), 2513. Niets, geen zier.

V.

Vaer, vare, 183, 243, 1018. Vrees.
Vant verstaen, 3138. Wilt verstaan.
Vare. Zie vaer.
Varen, 2547. Komen
Vat, 4156. Lichaam.
Venien, 2314, 3602. Gebeden om vergeving.
Ver, 3278. Vrouw, eertitel.
Verbeenen, 3470. Beleedigen, uitschelden, honen.
Verbernen, 3508. Verbranden.
Verde (Sier), 174. Zijn weg, zijne vaart.
Verdoeft, 3621. Verblind, verdwaasd, het verstand bijster.
Verdoert, 903. Verdwaasd.
Verdoven, 3702. Verblinden, verdwazen. Zie Lekensp.
Verkeert, 319. Het onderst boven, het hoofd omlaag.
Verkeren, 148. Verdraaien.
Verkeren, 527, 2083. Bekeeren.
Verkeren, 3628. Veranderen.
Vermanen, 2542. Melding maken.
Vermeten (Hem), 1353. Zich veroorloven.
Verstaen (Doen), 595, 3683, 3694, 3707. Te kennen gegeven.
Verste, 1760. Uitstel.
Verwandelen, 964, 1945. Veranderen.
Verweghen, 1574. Te zwaar wegen, te zwaar vallen.
Verwecken, 15. Opwekken.
Verwies, imperf. van verwassen, d. i. te groot, te zwaar worden en bij uitbr. bezwaren, drukken.
Vierscoet, 2307. Tamelijk lang, goed gebouwd.
Vingerlijn, 1530, 1582, 1629. Ring.
Vite, 2706. Leven, wandel.

Voert brenghen, 1429. Openbaren, aan het licht brengen.
Vollec, 882, 1988. Spoedig, ten spoedigste.
Vorwart meer, 2444. Voortaan.
Vraechden, 304. Vraagde hem.
Vray, 3367. Waar.
Vrie, 1131, 3451. Voortreffelijk, edel, hoog verheven.
Vrien 46, 3179. Vrijmaken, bevrijden.
Vrient, 375, 706. Vrienden.
Vroe, 1637. Blijde, vrolijk.
Vrome, 1256, 2482. Bate, voordeel.

W.

Wane (Sonder), 591. Ongetwijfeld.
Waenne (Ic), 196. Ik denk dat hem.
Waerlike, 10. Ware.
Waert, 369, 993, 1719, 2371. Woorden, taal.
Waert (Te roeme), 191, 201. Naar Romen.
Wachten, 2000. Bewaken, beloeren.
Wale, 804. Wel.
Wanen, 3197, 3815. Van waar.
Wane (Sonder), 1346. Ongetwijfeld.
Want, contr. van want 't, 93, 766. Omdat het.
Want, 1012. Dewijl, omdat, daar.
Wattan, 1220, 1551. Wat zoude het zijn, wat zou het, wat maakt het uit?
Weder, 261, 1084, 2070, 3790. Of.
Wedersaken, 3873. Vijanden, tegenstrevers.
Ween, 4060. Jammer, verdriet, wee.
Werd, 90. Waard.
Werd, 461. Waard, huisheer.
Weren, 2272. Weigeren.
Werscap, 1424. Waardschap.
Wesen, 111. Voorvallen.
Wet, 3437. Schriftuur, heilige schrift.
Wide, 1154. Wijd en zijd.
Wien, 1936. Wijden.
Wijs (Des sijt), 111. Wees hiervan onderricht.
Wild, 2241, 2243. Woest.
Wilen, 2. Voorheen.
Wille hebben, 1344. Bereid zijn.
Wine, 752. Wij hem.
Wit purper, 2308. Zie Algem. Konst- en Letterb. 1856 n°. 21, (24 Mei), n°. 25 (21 Junij) en n°. 28 (12 Julij).
Wit, 2722. Wet.
Wit (Oude), 3446. Oude Testament.
Woet (Iemant die) comen, 1613. Gek, krankzinnig worden.
Wolven kere, 1861. Wolvenlist.
Wouden, 1238. 3745. Wilde of wilden hem.
Woudene, 99, 415. Wilde hem.
Wroeger, 4097. Aanklager, beschuldiger.

"DIETSCHE WARANDE".

1856. N°. 6: Novembre et Decembre.

INAUGURATION DE LA STATUE DE MAITRE LAURENT COSTER,

PREMIER IMPRIMEUR A CARACTERES MOBILES (II*).

P. Auwels Foreestier, notre vieil ami de Buiksloot, vient de nous adresser une lettre pour la partie néerlandaise du present N° de la « Warande », dans laquelle il nous communique les » impressions de voyage » *recueillies* par lui lors de son excursion dans le pays des fleurs et de son séjour à Harlem, à l'occasion des fêtes de Laurent Coster. Nous avons déjà parlé de l'inauguration de la belle statue de M. Royer [1]) et nous nous sommes efforcé de rendre clair pour nos lecteurs que, quoique nous ne puissions décider la question entre Coster et Gutemberg, parce que nous n'en avons jamais fait un sujet spécial de nos méditations, il ne nous parait pas trop difficile de réfuter les prétentions de Mayence, et qu'en tout cas les Néerlandais sont parfaitement en droit de célébrer la fête de l'imprimerie à Harlem, parce que nous avons pour nous la vérité philosophique. La naissance de l'imprimerie telle qu'on la connaît vaguement, et qu'on la reconnaît généralement, ne saurait être mieux représentée que par le personnage de Laurent Coster, le héros de la tradition néerlandaise. Nous avons analysé quelques-unes des qualités de l'honnête inventeur néerlandais, et nous les avons rapprochées, sans violence aucune, des attributs que, par une opération philosophique et artistique, on rassemblerait dans l'idéal du premier imprimeur; nous avons insisté légèrement sur quelques données historiques que personne ne révoque en doute, sur les traditions anglaises et italiennes, sur la négativité des preuves allemandes: mais nous avons décliné l'honneur de pénétrer dans le côté critique de l'événement, laissant ce soin aux hommes spéciaux. M. Ruelens de Bruxelles, savant distingué, dont la bienveillance, à notre égard, nous honore d'autant plus que nous ne croyons pas avoir l'avantage d'être personnellement connu de lui, a bien voulu insérer notre petit article dans son « Bulletin du bibliophile belge » [2]); mais il semble croire que c'est par modestie que nous nous sommes avoué incompétent dans la question, et c'est pour cela qu'il n'a pas pu prendre au sérieux notre raisonnement sur la valeur symbolique de la tradition néerlandaise. Il croit que nous sommes convaincu de la faiblesse des preuves

*) Voir I, pag. 59. — 1) Pag. 59. — T. XII (2me Série, T. III), p. 292.

historiques en faveur de Harlem et que c'est pour cela que nous avons eu recours à une exposition d'idées à laquelle il fait trop d'honneur en les saluant comme les fruits d'une dextérité «casuistique», tout en insistant, d'un autre coté, sur notre manque de savoir-faire en cette occasion. Voici ce qui en est. Certains plaidoyers pour Gutemberg ne nous ont pas paru concluants; nous sommes de ceux qui, néanmoins, ne connaissent pas à fond la valeur des arguments en faveur de Coster, mais nous nous sommes rangé au nombre de ses *croyants*; nous nous en rapportons à l'autorité reconnue de MM. De Vries, Schinkel et Noordziek : après cela nous n'avons pas, cependant, pu passer sous silence qu'*a priori* nos notions d'histoire philosophique s'accordaient sur tous les points avec la légende acceptée. Or nous prétendons très sérieusement qu'il n'existe pas de tradition datant d'un grand nombre d'années, point de légende assez généralement répandue, qui n'ait sa très grande valeur historique, pour tous ceux qui admettent que les pensées et les croyances des hommes s'enchaînent dans un ordre tout aussi régulier, tout aussi providentiel, que les faits ; et qu'il n'y ait pas de chose entièrement fausse qui jamais réussisse à passer à l'état de tradition. L'espace nous manque pour détailler plus amplement cette pensée qui a fait le thême d'un discours prononcé par nous au Musée littéraire à Utrecht; mais nous n'avons pas voulu garder le silence à ce sujet, pour prouver à M. Ruelens que nous faisons grand cas de son opinion touchant nos théories et que nous y tenons à ne pas être mal compris par un homme de son mérite. Si jamais son projet se réalise qu'un congrès s'assemble soit à Harlem, soit à Mayence, soit à Bruxelles, pour débattre la question, il nous verra parmi les auditeurs disposés à élargir l'horizon de leurs vues, mais croyant fermement que, de l'une ou de l'autre manière, la science, qui scrute, confirmera les thèses de la tradition, qui chante.

Notre ami Forecstier s'est, en général, borné à décrire le côté pittoresque de la fête, et nos alliés à l'étranger qui connaissent la ville de Harlem, avec sa modestie et son lustre, son pavé propre comme la vaisselle d'un prince, ses maisons en briques rouges, à portes vertes bien vernies, ses jolis quais, sa grande place du XVIe siècle, le tout bien entretenu, comme le parement d'un yacht de plaisir, comprendront le charmant effet qui doit se produire, quand, pour une seule fois, cette jeune vierge, aux yeux bleus timidement baissés, se prête aux mouvements joyeux d'une danse rustique, le jour du saint du canton. La fête de Harlem, pour avoir une allure moins exercée que d'autres festivals à l'étranger, où l'on a l'habitude des réjouissances publiques, était d'un autre coté, riche en effets d'impromptu ; il y avait dans la conduite des Harlemois un extrême bon-vouloir, une grande naïveté, aucune arrière-pensée, la plus aimable bonhomie et une confiance aveugle dans l'excellence de leur cause. L'exquise propreté de la ville se produisait au grand jour, sans être en peine d'être un peu éclaboussée en l'honneur de sa chère fête. La réserve scrupuleuse et un peu raide quelquefois des jolies habitantes de la ville des fleurs, leur vertu un peu sauvage et qui semblait voilée à tout jamais par les petites draperies de mousseline qui protégent le bas des fenêtres contre les regards des passants, avaient pris courage ce jour-là, et tout le monde s'était donné le mot pour ouvrir fenêtres et portes, pour se mouvoir dans les rues, pour parer les façades les plus sévères, les plus modestes, de verdure, de bouquets, de médaillons, et, le soir, de guir

landes illuminées. La routine, cette convive ennuyeuse de certaines fêtes publiques à l'étranger, restait bannie de la célébration de l'apothéose costérienne; il y avait, d'ici à là, toute la distance d'un bal de famille, préparé *con amore*, à quelque bal public qui se renouvelle tous les soirs à la lumière rougeatre des mêmes becs de gaz, au raclement journalier des mêmes violonistes asthmatiques et à la même nuée de poussière impure. Bref, quelques légères déceptions à-part, le comité de direction des fêtes à lieu d'être content de son ouvrage. Il n'y a que M. le ministre de l'intérieur qui a commis une faute sérieuse, en proposant M. Noordziek, le plus courageux et le plus persévérant des défenseurs de la cause costérienne, secrétaire infatigable de la commission pour l'érection de la statue, à la nomination de chevalier de l'ordre de la couronne de chêne, distinction que le roi accorde, en sa qualité de Grand-duc du Luxembourg; c'est l'ordre royal du lion néerlandais auquel M. Noordziek semble avoir des droits imprescriptibles.

Ce qui est curieux, c'est l'inégalité bizarre de l'échelle qui règle les récompenses honorifiques en Hollande: cette inégalité échappe à toute tentative d'explication systématique; le fil d'Ariadne ne se retrouve pas dans ce labyrinthe. A Harlem, par exemple, le gouvernement a trouvé moyen d'ignorer l'auteur de la statue et de son piédestal harmonieux; on a récompensé d'une façon irrégulière les membres de la commission, mais ceux-là du moins ont été reconnus. A Amsterdam, quand le monument de la Société de la «croix métallique» [1]) a été inauguré— monument composé de deux parties distinctes, mais encore dignes l'une de l'autre— on a décerné la croix luxembourgeoise à l'auteur de la partie architectonique et on n'a pas songé à l'auteur de la statue qui la surmonte. On est d'avis que, pourvu qu'une ou deux fois un cheval ait remporté à la course le «fouet d'argent», la «montre d'or», ou le «cabaret de crystal», à la lutte prochaine il ne sera plus couronné, bien que l'opinion publique lui adjuge un prix. Il n'est pas que M. Royer ne puisse se passer de nouvelles distinctions; mais l'indulgence du créancier n'est pas un «pour acquit» satisfaisant, aux yeux d'un débiteur consciencieux.

Du reste — à nous autres, Hollandais, les mains sont toujours encore un peu de travers, à l'endroit des hommages nationaux. La gazette d'hier, pour ne mentionner qu'un seul fait, apporte la nouvelle que la commission de Coster *a fait cadeau* du modèle colossal de la statue aux fondeurs MM. Enthoven & C°. De cette manière le quai de la Haye, où ces excellents industriels tiennent leur fabrique, se peuple aux yeux du passant des originaux des statues, dont, sur la même échelle, on a inauguré les exemplaires en bronze ou en fonte sur les lieux choisis et désignés pour cet effet. La statue de Coster fait pendant à celle de Rembrandt devant la maison de MM. Enthoven. Ce sont deux sentinelles excellentes sans doute: mais ce n'en est pas moins une dérision aux yeux du bon sens qui aime à voir les choses à leur place.

Quand une fois les statues sont coulées en bronze— l'œuvre est consommée et on n'a que faire des instruments et des préparatives. Quand la médaille est frappée, le coin est brisé. Quand l'assaillant a planté le drapeau sur la brêche, quand il est maître de la place, il pousse du pied l'échelle à feu, pour que l'étendard paraisse dans toute sa gloire.

---

1) Voir page 63.

Si l'on y tenait à garder les modèles en plâtre de nos statues colossales — on pourrait les rassembler dans la grande salle d'armes de l'ancien palais du roi des romains à La Haye. Ce palais est le plus beau monument du treizième siècle, d'architecture civile, que nous ayons ; il est presque le seul. La structure du toît, executée en bois de cèdre, est des plus admirables. Malheureusement on l'a mal entretenu. Il n'y a que les hirondelles et les moinaux qui l'apprécient et s'y abritent. L'homme — c'est-à-dire le ministère — voit d'un œil indifférent les fentes qu'a faites le vent et l'orage dans ce bâtiment vénérable, qui porte l'empreinte des époques les plus glorieuses de notre histoire ; il hausse les épaules et laisse faire à la pluie qui jette ses mares sur le pavé de l'illustre enceinte et qui loge la pourriture dans les reins de cette belle création gothique.

A grands frais de quêtes et d'enthousiasme artificiel nous nous plaisons à fabriquer de nouveaux MONUMENTS ; mais les MONUMENTS existants et dont la signification sublime est connue de tout le monde nous les laissons en proie à une ruine certaine.

LA FLEUR DE L'HISTOIRE.

A la clôture de la présente année, M. Oudemans met aussi la dernière main au poëme légendaire du XIVe siècle, copié sur le seul manuscrit existant, annoté et publié par lui dans notre «Warande». Le numéro pour Novembre et Décembre contient la fin de la légende de S. Jacques mineur et les légendes des SS. Simon et Jude et de S. Matthias. Le poëte avait annoncé, dans l'exorde de son récit, qu'il écrirait la vie des principaux saints, mais il ne réussit à renfermer dans ses 4282 vers que les seules vies des Apôtres : S. Pierre et S. Paul, S. Jean, S. Jacques majeur, S. André, S. Barthélémy, S. Philippe, S. Thomas, S. Matthieu, S. Jacques mineur, S. Simon et S. Jude, et S. Matthias. Nous donnons leurs noms dans l'ordre observé par le poëte : parce que nous n'ignorons pas qu'il y a dans ce classement un intérêt archéologique. L'auteur, faisant le dénombrement de ces «pierres précieuses», de ces «piliers de l'Église», avant d'entrer dans leurs biographies, les range dans le même ordre, sauf qu'il omet de nommer S. Paul et qu'il constate le remplacement de Judas, le «douzième», qui «trahit Dieu», par S. Matthias. M. Oudemans, qui avait déjà bien mérité de la littérature nationale, par de nombreux travaux philologiques antérieurs à la présente publication, a rendu par celle-ci, croyons-nous, un nouveau service à la science qui ne peut manquer de lui valoir la reconnaissance des gens de lettres. Non-seulement que, par son édition de la «Fleur de l'histoire», l'intéressant in-folio du moyen-âge de la Société littéraire de Leyde, dont ces légendes font partie, se trouve publié au complet : mais la lecture de ces récits hagiographiques donne la certitude que leur publication est une acquisition très réelle pour notre littérature connue et reconnue. Quoique la majeure partie de ces «Fleurs de l'histoire» se retrouve dans la «Légende Dorée» de Jacques de Voragine, les sources où notre poëte a puisé ces récits n'ont pas été précisées. On y reconnaît, du reste, l'haleine vivifiante de la tradition, et pourvu qu'on n'ait pas l'oreille

trop étourdie par la musique tapageuse de la mode d'aujourd'hui, on entendra soupirer et chanter, sous la cadence irrégulière de la narration hagiographique, l'esprit d'une philosophie saine et vraie et le sentiment d'un sublime ascétisme: partout se révèle, sous la forme naïve et même quelquefois grossière, un symbolisme plein de sens.

Voici la fin de la légende des SS. Simon et Jude. La légende oppose aux deux apôtres, deux sorciers payens, «Jaron et Arfaxat». Si le pouvoir reste toujours du côté des saints, qui confondent les idoles et leurs prêtres devant le roi de Babylone Erexes et devant son drossart Waradag, par la parole de la foi, — ce sont néanmoins ces mêmes saints qui font preuve d'humilité et d'une charité inépuisable vis-à-vis de leurs détracteurs. Après qu'à différentes reprises ils ont refusé de se venger des sorciers et des prêtres idolâtres, ils sont encore en butte à leurs persécutions. Leur vie entière ils auraient pu rester en sureté dans la ville du roi Erexes, mais ils aimaient mieux remplir leur mission. Le peuple les pria «à grandes larmes» d'y fixer leur séjour. Effectivement ils y restèrent à-peu-près «trois mois et un an». Ils y baptisèrent le roi et toute sa cour; ainsi qu'environ «XI mille hommes», sans compter les femmes et les enfants. Le nombre de 11.000 est il significatif? Jacques de Voragine ne le donne pas. Après cela ils ont quitté la ville, pour prêcher la foi partout où les sorciers avaient «éconduit» le peuple. «Les apôtres, comme dit l'histoire, vinrent ensemble dans une ville. Il y avait céans soixante-dix évêques des idoles. Quand, cette fois-ci, les apôtres y descendirent, il y avait un saint homme, appelé Sannen qui les logea. Quand ceci vint à l'oreille des prêtres des idoles, ils se rendirent chez Sannen et lui commandèrent de produire ceux qui étaient dans sa maison; ils les obligeraient de sacrifier aux idoles, ou bien on les brûlerait, sur-le-champ, dans le feu. Sannen dit qu'il ne le ferait pas. Alors les prêtres se décidèrent à faire enlever les apôtres de vive force, et on les conduisit au temple du soleil. Dans la loi de beaucoup de payens on accepte le soleil comme un dieu et on lui fait des offrandes. Quand on venait dans cet endroit, les démons commencèrent à crier avec une grande douleur: «Ayez pitié de nous, bon Dieu, car votre présence nous brûle et nous fait mal». En même temps un ange est descendu d'en haut qui dit aux apôtres que Dieu leur enjoignait de choisir entre la mort des sorciers, suivie de la descente aux enfers, et leur «passion» immédiate (c'est à dire, la «passion» ou le martyr des apôtres). Alors ceux-ci choisirent leur propre mort, parce qu'ils pensaient que les autres pourraient encore se corriger. Et ils commandèrent aux démons de quitter les parois des images, dans lesquelles ils logeaient. Et il s'en envolèrent deux démons plus noirs que des «moriens». Quand les évêques eurent appris que les apôtres leur avaient fait cette honte, ils ordonnèrent brusquement qu'on les mit à mort. Au même instant on a pris et garrotté les apôtres et conduits hors de la ville. Simon fut crucifié et Judas décollé, comme j'ai lu. Quand ils étaient dans leurs tourments, il y vint un coup de tonnerre si formidable qu'il fit crouler le temple, et puis il y vint encore un coup de foudre qui fit brûler les sorciers Jaron et Arfaxat: car ils étaient dans la ville et contribuèrent à la mort des apôtres. Quand le roi Erexes apprit cela, il vint avec une grande volonté et vengea la mort des apôtres. Il emporta en pompe leurs cadavres dans une ville qui était sienne et il les enterra avec douleur bien grande. Et le roi Erexes fit bâtir en leur honneur une belle église, où Dieu, dans son œuvre de sanctification, fit plus d'un beau miracle.

FÊTE DE BILDERDIJK.

Au mois d'Octobre dernier il y avait cent ans que notre premier poëte moderne, Guillaume Bilderdijk, était né. Quoique l'étude des œuvres du grand homme semble jusqu'ici demander trop de fatigue pour que notre public lettré s'en occupe sérieusement — l'opinion instinctive que Bilderdijk est un génie hors ligne se trouve assez généralement répandue parmi nos classes civilisées. Dans l'ère des commémorations de Goethe, de Beethoven, de Mozart, de Rembrandt, on n'a pas voulu passer sous silence la première fête séculaire de Bilderdijk, et une société de jeunes gens qui s'occupent de l'art de la déclamation, dite «Chambre de rhétorique», a pris la généreuse initiative pour célébrer le centième anniversaire de notre poëte.

Dans notre livre «De la littérature néerlandaise» nous avons essayé d'établir une comparaison entre Bilderdijk et Vondel; à la fête du héros littéraire de nos jours, M. Da Costa, qui mieux que personne connaît tous les secrets de la grande apparition littéraire désignée sous ce nom sonore de Willem Bilderdijk, a tenu un brillant discours, où il a fait connaître à son auditoire les traits principaux de la vie de son cher maître et les rapports et les contrastes qu'il observe entre lui et Goethe, entre lui et Shakespere, entre lui et notre Vondel. C'est le dernier de ces parallèles que M. Da Costa a bien voulu nous permettre d'insérer dans notre «Warande». L'espace nous manque pour donner, au moyen d'une traduction, une faible idée de la beauté de ce morceau. Nous voulons pourtant emprunter une couple de périodes à un autre passage du discours de M. Da Costa. Rien n'est plus difficile sans doute que de faire apprécier par une traduction, dont nous regrettons l'infériorité évidente, le talent harmonieux du grand orateur: mais du moins on sentira palpiter sous ces quelques lignes l'âme d'un poëte-guerrier: et c'est là le titre auquel M. Da Costa a plein droit: il y a autant de vaillance chevaleresque que de valeur littéraire dans l'action sociale de M. Da Costa. Nous ne partageons pas toutes ses idées; il s'en faut de beaucoup: mais nous sommes heureux de partager ses principes fondamentaux, et sa poésie sait éveiller en nous une sympathie respectueuse. Dans l'application des principes, il est vrai, nous allons beaucoup plus loin: l'autorité de notre église chrétienne remonte, en premier lieu, au concile de Trente, celle de l'église chrétienne de M. Da Costa ne remonte qu'au synode de Dordrecht; nous condamnons (en politique) le principe révolutionnaire absolument, M. Da Costa le condamne aussi — mais il fera une exception en faveur des deux célèbres Orange, Guillaume le Taciturne et Guillaume III, le roi d'Angleterre; je ne sais encore comment il juge le coup-d'état luxembourgeois du 27 nov. Ses opinions politiques, du reste, n'ont point de rapport direct avec le beau passage de son discours littéraire, que voici (il parle de Bilderdijk):

«Etudiez-le bien, et à fond, ce César commandant les armées de votre langue et poésie nationales! Comment il compose et complète ses légions avec la moëlle et l'élite de votre population grammaticale — les races anciennes de vos mots avec les nouvelles! Comment il les organise, comment il les discipline, comment il manœuvre avec cette «vieille garde» de ses alexandrins, avec cette cavalerie brillante de toute espèce de rhythme et de cadence chantants et sautillants: — comment, à la tête de ces troupes poétiques, il exécute de grands projets avec

des moyens bornés. C'est comme s'il leur fait passer des fleuves à la nage, forcer des passages étroits, traverser des ravins et des montagnes. Et puis, le jour de la bataille, rempli d'un courage intrépide et réfléchi à la fois, voyez comme il les développe en larges rangs et les fait avancer en colonnes menaçantes, pour subjuguer finalement toute résistance, avec les tonnerres de ses odes, de ses dithyrambes, de ses épopées et de ses hymnes, pour consommer son triomphe, en couvrant le terrain de ses multitudes, en occupant toutes les positions débattues, et plantant sur les éminences glorieusement conquises les bannières réunies de la vérité chrétienne et de l'art néerlandais!"

LE VITRAIL DE NASSAU

A LA NOTRE-DAME D'ANVERS.

Une œuvre de Me Nicolas Rombauts.

LA verrière, dont une gravure xylographique accompagne notre présent numéro, orne la chapelle du S. Sacrement dans la cathédrale d'Anvers. Après que MM. Van Bree, Cornelissen et de Reiffenberg s'étaient inutilement fatigués à deviner qui pouvait être le donateur de ce beau vitrail, le personnage que l'on voit agenouillé au côté senestre de l'œuvre, à la gauche de l'apôtre infidèle, ils s'accordaient en ceci que c'était un chevalier de la toison d'or, membre de la famille des Nassau. «Cette conformité de sentiments n'avait rien de bien étonnant», dit M. Génard, le judicieux écrivain qui a bien voulu nous céder son étude sur cette verrière du XVIe siècle et qui nous en a procuré la belle gravure sur bois; «cette concorde n'était pas tout-à-fait surprenante, puisque le cri «*Ce sera moy Nassau*» se trouve inscrite en toutes lettres dans le tympan de la fenêtre et que les armes des personnages sont ornées des insignes de la toison d'or.» M. Cornelissen voulait trouver dans le chevalier le portrait de Guillaume le Taciturne; ce qui, certes, aurait été assez divertissant; car jusqu'ici nous ne connaissions, de Guillaume le Taciturne, que la verrière nº XXII de Gouda où il fait figurer le parti néerlandais du roi Philippe II, dans le caractère des «vendeurs et acheteurs chassés hors du temple», après que le duc Éric de Brunswick, seigneur de Woerden, avait fait représenter, dans la même église, les iconoclastes de 1566 sous les traits d'Héliodore (nº VIII.) Malheureusement M. Cornelissen se borne à déclarer avec la simplicité touchante et l'aplomb d'un honnête homme: «Ce personnage est Guillaume Ier, prince d'Orange.» Le baron de Reiffenberg va un peu plus loin; il n'affirme rien, mais il dit qu'on n'a qu'à interroger les quartiers du donateur, rangés en pal contre les pieds droits de l'arc. Cependant le célèbre antiquaire se dispense de cet interrogatoire, et il nous communique sa conjecture que le chevalier donateur pourrait bien être Henri de Nassau, comte de Vianden, baron de Bréda, mort en 1538. Précédemment M. van Bree, «qui venait d'examiner consciencieusement tout le vitrail», avait déjà émis le soupçon ingénieux que le chevalier ne serait autre que le comte de Buren, ce fils du Prince d'Orange que le duc d'Albe avait fait enlever de l'université

de Louvain pour l'envoyer en Espagne, comme otage dans les troubles.

Tout cela est très amusant; mais la science n'y profite pas beaucoup.

M. Génard a fait mieux: il a suivi tout bonnement le conseil du baron de Reiffenberg; il a «interrogé» les quartiers du chevalier, et, en présence d'un regard scrutateur comme celui de M. Génard, les énigmes historiques n'ont que rarement la hardiesse de garder le silence; elles s'animent à la «question» qui leur est appliquée d'une main sûre et avec un impitoyable désir de connaître. Les quartiers n'ont pas tardé à répondre à l'appel de M. Génard, et ils ont dit: «C'est comme vous voyez: nous avons nom, à dextre, Nassau, Vander Marcke, Vianden, Clèves, Polanen, Salm, Hornes, Valkenberg, et, à senestre, Heinsberg, Juliers, Voerne, Angleterre, Solms, Münzenberg, Lippe, Falckenstein». M. Génard a reconnu que ces quartiers étaient disposés à la manière hollandaise; puis il les a rangés en triangle, et il a trouvé à la pointe du triangle le nom d'Engelbrecht II, comte de Nassau et de Vianden, seigneur de Grimbergues, Bréda, Diest, Sichem, burgrave d'Anvers, décédé à Bruxelles, le 31 mai, 1504.

Cette opération, par laquelle M. Génard a réussi à résoudre une question longtemps débattue, nous la recommandons avec confiance à tous nos académiciens et dilettants-archéologues. M. Génard a ajouté au vitrail une courte biographie du héros, ainsi que sa généalogie; en outre il a pu certifier que l'auteur de ce tableau transparent s'appelait Me Nicolas Rombauts, célèbre peintre-verrier, que a travaillé à Bruxelles et à Louvain et dont la Notre-Dame d'Anvers a possédé ou possède encore une autre œuvre.

Comme monument nous faisons grand cas de ce vitrail; mais il va sans dire que nous ne pouvons le recommander comme modèle à consulter pour des vitraux de nos jours. Ce ne sont pas les Crabeth, ce n'est pas Rombauts, qui puissent être chargés de l'éducation de nos jeunes peintres-verriers. Ils ont fait des tableaux, des effets de perspective, des profondeurs ombrées etc. et tout le monde sait, quoiqu'on semble l'ignorer à Munich, qu'un vitrail c'est un tapis, une broderie transparente, où le principe d'ornementation doit prédominer et s'assujétir entièrement les formes matérielles. Le vitrail tient plus de la vision, que de la représentation naturelle, et on ne produira qu'un effet trivial en y prenant la nature pour point de départ.

EXPOSITIONS DE TABLEAUX

à Amsterdam.

Nos deux corporations — celle de l'art officiel et de l'art libre — l'Académie royale et la Société des artistes — ont ouvert, à la même époque, leurs expositions respectives. On se tromperait pourtant, si l'on pensait pouvoir juger ici les fruits d'après les arbres. Au salon de la ville, à l'exposition académique, on ne peut pas dire qu'aucune des œuvres d'art se ressentît de la «férule»; comme aussi il serait assez difficile d'indiquer au salon d'«Arti», un seul tableau qui prouvât que l'émancipation de la peinture échappée à la sollicitude et aux cares-

saines pour l'art chrétien et l'archéologie du moyen âge, qui se sont assemblées à la grande ombre de la St Pierre du nord au mois de septembre dernier.

Mais avant de procéder à la copie de cette pièce éloquente, par laquelle le vénérable cardinal de Geissel prête l'appui de son rang et de son caractère sacré au mouvement de l'art chrétien, tel qu'il s'est manifesté dans les dernières années sous l'inspiration puissante de ces esprits d'élite dont nous nous avouons le très faible disciple, — avant d'en venir là, nous avons, pour aujourd'hui, trois autres petites notices à soumettre à nos lecteurs.

Voici la première.

LA BELGIQUE FLAMINGANTE.

Les efforts littéraires que depuis quelques années nous avons voulu mettre en œuvre, tendaient vers un double but. Nous l'avons poursuivi jusqu'ici avec le concours de quelques rares amis, soutenu quelquefois par des encouragements estimés, mais ordinairement à la faveur des huées et des ricanements de nos nombreux adversaires, qui, par parenthèse, ne sont pas tous également redoutables. Ce double but, c'est le rétablissement du PRINCIPE CHRÉTIEN DANS L'ÉTUDE ET DANS L'APPLICATION DES ARTS; c'est le raffermissement de LA NATIONALITÉ NÉERLANDAISE SUR SA BASE VÉRITABLE, — la science certaine et généralement répandue, *que les limites de notre patrie s'étendent jusqu'aux extrêmes frontières des pays-bas hollandais et flamingants*. Pour ne parler ici que de la matière nommée en dernier lieu — c'est notre conviction inébranlable, que l'élément brabançon et flamand, l'élément hollandais et transisulanien, mis ensemble, ne peuvent manquer de se corriger, de s'épurer, de s'enricher; et d'un autre côté l'unité de la langue et l'analogie des mœurs nous est une garantie suffisante que ce mélange ne saurait nous affaiblir vis-à-vis des influences étrangères et ne saurait émousser les qualités essentielles du caractère belge et du caractère hollandais. Ethnographiquement parlant, — dans l'essentiel il y a identité; mais à cela nous devons ajouter ce que, des deux côtés, nous pouvons apporter «en ménage». Nous persistons à dire que la séparation politique n'est qu'une question très subalterne; car même dans les théories et instincts politiques il y a encore analogie: nous avons un grand besoin d'un peu d'*air libre*, et, en général, il y a peu de peuples qui en abusent moins. Les insurrections chez nous sont ordinairement le fruit d'un système de gouvernement trop sévère, rarement d'un ordre de choses trop relâché. Mettez la morale chrétienne à couvert, et puis laissez toute liberté aux néerlandais: ils vous n'en obéiront que plus facilement. Nous avons vu et admiré avec un bonheur indicible la persévérance de nos frères flamands pour préserver d'une ruine menaçante leur langue et leur littérature, ce qui veut dire, en d'autres termes, les deux tiers de leur vie comme nation. La nouvelle a donc dû nous remplir de joie, que le gouvernement avait enfin cédé aux justes réclamations des flamands et qu'une commission avait été nommée pour examiner leurs griefs et pour subvenir aux nobles besoins de leur nationalité. Car même si l'institution de ce comité n'aurait eu lieu que pour mieux préparer les cœurs et les esprits à la célébration du vingt-cinquième anniversaire de l'avénement du roi Léopold, elle n'en rendait pas moins un témoignage éclatant que le roi et son ministère connaissaient les plaintes des flamands et en reconnaissaient l'importance.

Mais aujourd'hui il y a plus. Non-seulement que la commission, judicieucement et impartialement composée, est entrée en fonction ; mais déjà elle a posé ses principes et formulé un certain nombre de termes d'un projet de réforme administrative dans le sens flamand, et, si nous sommes bien informé, ces résolutions ont été prises à l'unanimité des voix. M. le chan. David a voté avec M. l'avocat Jottrand, M. le docteur Snellaert et M. Rens, de Gand, avec MM. Michiel van der Voort et Stroobant, MM. Hendrik Conscience et Mertens avec M. De Corswarem.

Déviation du plan primitif dans l'achèvement de la Cathédrale de Cologne.

Le second objet qui nous préoccupait et dont nous voulions dire un mot à nos lecteurs, c'est le débat qui s'est levé entre M. Zwirner, l'architecte de la métropolitaine de Cologne, et l'archéologue M. Aug. Reichensperger. Il faut savoir que M. Zwirner, dans le cours de ses travaux, a été obligé d'abattre la tour septentrionale, qui ne pouvait guère être restaurée. Pour abriter l'escalier, l'ancien architecte avait affixé à cette tour une bâtisse à part ; environ telle qu'elle existe à la tour méridionale. Maintenant M. Zwirner pense pouvoir mieux faire que cet ancien architecte, et abandonnant le modèle qu'il a eu sous les yeux, il introduit son escalier dans un des piliers de la tour ; ce qui semble ne pas pouvoir s'accorder avec les lois de la solidité ni de l'esthétique, suivies jusqu'ici dans l'achèvement du beau monument germanique, et ce qui très certainement est en opposition directe avec le mandat sacré confié aux mains de M. Zwirner. M. Reichensperger a fait un appel aux statuts de la réunion dite «Dombau-verein», dépositaire des aumônes modestes et magnifiques consacrées *exclusivement* à l'exécution de l'ancien plan, à la *consommation des anciens travaux*. Mais le «Dombau-verein» s'est, inconcevablement, déclaré incompétent dans la question, et s'en rapporte à la décision «du gouvernement»! L'excellent «Organ für christliche Kunst» et l'«Ecclesiologist», la revue anglaise qui se distingue tant par la profondeur de ses études, ont, tous les deux, protesté contre l'innovation de M. Zwirner.

M. Reichensperger est placé sur un avant-poste où il a de rudes combats à soutenir. Il s'est prononcé fortement contre le gaz, comme moyen d'éclairage du sanctuaire, et il condamne absolument, et avec raison, la toiture *en fer* dont on couvre la cathédrale. Si son opposition courageuse et sensée ne porte pas toujours des fruits directs, elle aide partout à la propagation des vrais principes.

Maintenant nous avons encore à revenir un moment sur une question agitée dans la présente année de notre «Warande»; nous ne voulons pas terminer le volume avant d'en avoir dit encore un mot.

POURPRE BLANC OU BLANCHE [1].

Deux collaborateurs du «Konst- en Letterbode», MM. △ et D., ont fourni de nouveaux détails sur l'emploi du mot *purpura* chez les anciens.

1) Voir p. 41.

Ils prouvent que le mot *pourpre*, tout en se rapportant, au moyen âge, à la finesse du drap, s'appliquait chez les Grecs et les Romains surtout sur le brillant des couleurs, tout comme on se servait aussi du mot *blanc*: c'est ainsi qu'on parle de *neige de pourpre*, et qu'il est question (chez Horace) de *cygnes de pourpre*. M. △ cite les «Plinianæ exercitationes» de Salmase, M. D. recommande l'ouvrage d'Amati: «De restitutione purpurarum,» Cesena, 1784. Ce dernier auteur distingue neuf *couleurs pourprées* simples, depuis le *blanc* jusqu'au *noir*, et cinq *couleurs pourprées* nuancées.

Nous faisons remarquer qu'en Hollandais et Français le mot *pourpre* n'a jamais été employé adjectivement, comme les noms des autres couleurs. C'est pour cela qu'on dit un «manteau DE pourpre» et au contraire, tout simplement, «un manteau rouge». On considère toujours le ou la pourpre comme une matière, et on la traite comme les autres couleurs (*émaux*) dans la science héraldique; au lieu de champ rouge, on dit un champ DE gueules («*kel*EN *veld*», ou «*veld van keel*»); au lieu d'un lambel bleu, on dit un lambel D'azur («*lazur*EN *barenſteel*»); au lieu de lion noir, on dit lion DE sable, terrasse DE sinople, tout comme on dit barre D'or (*goud*EN *riem*, *riem* VAN *goud*), croissant D'argent (*zilver*EN *wasſenaar*), etc. C'est que les couleurs des armoiries étaient censées être de véritables couches d'émail ou *pans* de drap, dont on *chargeait* les écus. Il est assez curieux que pour *peindre* on dise en hollandais «écussonneler» (*ſchilderen*; *ſchild* = écu [2]). C'est comme si l'on voulait donner à entendre qu'on imite artificiellement la superposition, trait caractéristique de l'arrangement d'un écu héraldique. Nous appelons un «peintre» un *écussonneleur;* cependant nous employons aussi le mot consacré par l'usage allemand *mahler* (*maler* — anciennement *mieler*; autrefois ou disait aussi *scriven*, pour peindre — *scriven*, «écrire»).

---

2) «Écu, escu" est le même mot que notre *ſchut*, *beſchutting*, défense, garde, comme «écrin, escrin" et notre *ſchrijn*, «estang" et *ſtang*, «estendart" et *ſtandaart*, «espion" et *ſpie*, «escarmouche" et *ſchermutseling*. C'est dom mage que Charles Nodier n'ait pas su le Hollandais; alors il n'aurait pas fai dériver «escarmouche" de l'Italien *scaramuccia*, ce qui est chercher midi à quatorze heures. Voici encore quelques mots dans lesquels la partie germanique du Français se rencontre avec le Hollandais: «ébaucher", *boetseeren*, «escaille", «escale", *ſchaal* (Nodier: *squaglia*), «escarlate", *ſcharlaken*, «échafaud", *ſchavot*, «échanson", *ſchenker*, «échasse", ſchaats? (Nodier: *scala*!), «échec", *ſchaak*, «échelle", *ſchaal*, «échevin", *ſchepen*, «escluse", *ſluis* (Nodier: *cludere*), «écofrai", *ſchappraai* (dressoir, porte-vaisselle, armoire), «école, *ſchool*, «escorce", *ſchors* (Nodier: *cortex*), «écot", *ſchot* (uitſchot, uitbetaling — Nodier: *quotus*), «écran", *ſchrank*, «écrin", *ſchrijn*, «écrevisse", *kreeſt*, «écrire", *ſchrijven*, «écuelle", *ſchotel* (plat), «écume", *ſchuim* (Nodier: *spuma*!) «écurer", *ſchuren* (Nodier, *curare*!), «écurie", *ſchuur* (grange, habitation grossière — Nodier: *equus*!), «égout", *goot* (Nodier: *gutta*!), «émail", *ſmalt*, «espargner", *ſparen*, «espée", (la racine *ſp* se retrouve dans *spaâ* «bêche", *ſpit*, «broche", *ſpijker*, «clou", *ſpil*, «axe"), «escousse", *ſchudding*, «escrimer", *ſchermen*, «escroc", *ſchurk*, «espars", *ſpar*, «espringale", *ſpringaal*, «esquif", *ſchip*, «esquille", *ſchil*, *ſchilfer*, *ſcherf*, (Nodier: *ſchidia*!), «esquipot": (*ſpaarpot*), «esquisse", *ſchets* (Nodier: *schizzo*), «estacade", *ſtaket*, «estamper", *ſtampen*, *ſtempelen*, «estoc", *ſtok* (bâton), «estouffade", «étuver", *ſtoven*, «étable", *ſtabel*, *ſtal*, «étage", *ſtaadje*, *ſtagie*, «étaler", *uitſtallen*, «état", *ſtaat*, «étoffe", *ſtof*, «étouper", *ſtoppen*, «étrangler", *ſtrengelen* (entrelacer, tresser), et nombre d'autres. Le savant Hœufft a démontré l'origine teutonique, ou même néerlandaise, d'au moins 4,000 mots français.

TABLE DES MATIÈRES.

Page.

INTRODUCTION 3
LA « WARANDE » EN 1855 :
De l'art plastique. 5, 25
De l'art en général 26
Vie nationale 27
Partie littéraire 28, 44
CONSIDÉRATIONS « JARDINIÈRES » 9
UN MAÎTRE D'ÉCOLE DE L'AN 1590 10
LA NÉERLANDE À LA CATHÉDRALE DE COLOGNE. 14
FONTS BAPTISMAUX DE NOORDPEENE 15
UN VILLAGE HOLLANDAIS AU XIVe SIÈCLE 19, 49, 89
FLEUR DE L'HISTOIRE. Légendes des Apôtres 20, 33, 82
DU PLAIN-CHANT EN HOLLANDE 21
PEINTURE SUR VERRE AU COMMENCEMENT DU XIVe SIÈCLE 22
HISTOIRE LÉGENDAIRE DES BÂTIMENTS ET DES IMAGES. 22
JUBÉ ET BUFFET D'ORGUE DE L'ÉGLISE DE ROLDUC 31
UNE COMÉDIE INÉDITE DE HOOFT 35
NOUVELLES BÂTISSES ET RESTAURATIONS 47
ALBUMS NÉERLANDAIS 48
UNE PIERRE TOMBALE EN STYLE CHRÉTIEN 50
LÉGENDES DU ROI ARTHUR. 53
« UNE BELLE SEMONCE ». 53
UN NOUVEAU MONUMENT NÉERLANDAIS 63
RÉCEPTION DE LA FIANCÉE DE PHILIPPE II 65
LA GUERRE DE GRIMBERGUE 66
INAUGURATIOR DE LA STATUE DE LAURENT COSTER 59, 79
FÊTE DE BILDERDIJK. 84
LE VITRAIL DE NASSAU, À ANVERS 85
EXPOSITIONS DE TABLEAUX À AMSTERDAM 86
VANDALISME 23, 37, 67, 90
MÉLANGES :
Transsepts semi-circulaires 16
« Complainte de Renaud » 17
J.-P. Meynaerts 39
A propos de pourpre blanc ou blanche 41, 96
Éloge de la musique au moyen âge. 42
Le Flamand de la France 43
L'art et l'archéologie en Hollande 72
La Ste Vierge à l'autel 54
Eglise monumentale à Constantinople. 61
La Belgique flamingante. 95
Déviation du plan, à la cathédrale de Cologne 97
BIBLIOGRAPHIE. 18, 23, 37, 68, 93

ERRATUM.

A la page 63, ligne 10, nous avons écrit : «mystères nationales". C'est que le mot «mystifications" était dans notre pensée, et que la plume a des habitudes de sincérité, dont les ennemis enragent et dont la grammaire, en cette occasion, a lieu de se plaindre.

ses maternelles de l'école, ou bien, si l'on veut, libérée de ses étreintes bienveillantes, eût tourné à l'avantage de l'art, et qui motivât l'opposition oiseuse, dans laquelle la «société» semble persister contre l'Académie. Notre vieil ami Foreestier a écrit une introduction à une série de visites aux expositions, dont il rendra compte dans notre revue. Dans cette introduction, il hasarde la supposition que les tableaux qui «se peignent» d'année en année dans notre petit pays (sans qu'on puisse dire que le choix de l'huile ou de la *pommade* [1]) contribue le moins du monde à l'excellence des travaux), sont trop nombreux, et il demande quel serait le résultat d'une protection gouvernementale que la société «Arti» aimerait à voir accorder aux artistes. Il pense que cela stimulerait la production, et il ne connait pas de parois de «zij- en binnenkamers» [2]), qui pourraient loger toutes ces pages nouvelles, pages qui, du reste, ne proclameraient pas la gloire de leurs «signataires» surexcités. C'est avec une émotion vraie quoiqu'énoncée sur un ton de plaisanterie, que notre correspondant voit passer devant ses yeux les travaux de toutes ces forces jeunes ou exercées, qui n'ont qu'un avenir précaire, qui n'ont, ordinairement, qu'un passé incolore ou assombri par des soucis de toute espèce. Plus de huit-cent nouveaux tableaux ont été mis à l'exposition et soumis à la censure des amateurs hollandais de 1856. C'est une vérité très sérieuse, qu'il y en a parmi nos meilleurs artistes dont le pinceau ne peut plus pourvoir à l'existence de leur famille..... Il nous semble que c'est un malheur assez important pour songer à un moyen de redressement. Notre ami sait par expérience, et tout le monde le sait, qu'il y a chez nous une disette sensible de bons ouvriers. Les maçons et les charpentiers travaillent proprement; mais ils mettent trop de temps à leur ouvrage: c'est ce qui rend leurs journées trop chères. Les menuisiers et les tapissiers, sont, en général, très incapables, et ne connaissent rien aux procédés qui, sortis de quelques écoles d'industrie artistique de l'Allemagne et de l'Angleterre [3]), influent si heureusement sur le style des meubles et des ustensiles, et mettent les bons morceaux sous la portée même des pères de famille les plus économes. Les serruriers n'ont guère appris que la partie matérielle de leur état, et s'il y en a qui excellent, ce n'est pas dans l'art généreux de Quinten Massijs, mais dans l'art sordide de la confection des coffre-forts et des armoires de fer, peintes en orangé ondoyant, dit *couleur de chêne*. Il n'y a que les peintres au gros pinceau, qui s'entendent bien à leur métier: mais ce métier est circonscrit en des bornes trop étroites. Nos peintres en bâtiments ne s'occupent qu'à enduire les murailles, les portes, etc. de certaines couleurs de convention broyées à l'huile. Ils peignent les poteaux des portes, les chambranles des croisées, et tous les ornements de la façade en paille très claire, ils peignent et vernissent les portes extérieures en vert ou en noir (quelques innovateurs toutefois viennent de faire un essai avec l'ocre brune). Pour la boiserie des chambres, ils vous donnent le choix entre le gris et la couleur de chair, et si le «stucatore» (le fléau de l'architecture domestique) a épargné quelque recoin de vos vestibules et

1) Mélange de vernis et de couleurs à l'huile.
2) L'appartement principal d'une maison hollandaise, à côté de l'entrée.
3) Les ateliers de MM. Cuypers et Stoltzenberg à Ruremonde sont en voie de combler la lacune pour une partie de notre pays.

corridors, le peintre vous enduira la charpente et sa ferrure en telle couleur de chêne rougeatre ou en telle teinte de safran que vous lui indiquerez. Il ne vous fera pas grâce de vos clés, si malheureusement vous les avez laissées à la serrure. Sa brosse à la « couleur-de-bois» n'épargne rien : la sculpture de votre rampe d'escalier, les marches elles-mêmes, le réverbère en fer-blanc et le lavoir dans votre corridor, les gonds et les verrous, la chaîne et le boulon de votre grande porte, il vous emqlira tout de son épaix liquide, qu'il y étend en diverses nuances, à quatre ou cinq reprises, de manière à bien lisser toutes les surfaces qu'il a pu atteindre, à rendre méconnaissables toutes les moulures, toutes les concavités fortuites ou creusées à dessein, dans les ornements de votre maison; vos croisées et vos portes ne se ferment plus, vos serrures, vos verrous, vos charnières ne peuvent plus s'ouvrir — tant il vous a pourvu de sa matière gluante et reluisante. Cependant je persiste à dire que, des ouvriers, les peintres sont ceux qui s'entendent le mieux à leur ouvrage: leur faute ne se trouve que dans une ambition démésurée, qui veut tout convertir en couches de peinture: non-seulement qu'ils savent imiter supérieurement bien le marbre et même, s'ils le veulent, toute espèce de bois — mais ils vous peignent la pierre couleur-de-pierre, le bois d'acajou (dans les panneaux des portes) couleur de bois de chêne ou de citron, le métal couleur de bois ou de sable..... Et néanmoins je dois persister à dire que le cercle de leur action est trop étroit. Ils devraient étudier la peinture en détrempe. Ils pourraient, avec bon succès, égayer d'ornements en couleur la matte blancheur de ces éternelles couches de plâtre, dans les corridors de nos maisons, et surtout dans nos églises.....

On sent où nous en voulons venir. Tous les ouvriers en fer, en bois, en pierre, en peinture, et, s'il faut en parler, en mastics de toute espèce — tous les bons tapissiers, les relieurs, les cartonniers, les imprimeurs — les fabricants d'ustensiles de toute espèce — tous les bons orfèvres, les dinandiers, les fabricants d'étoffes, les tailleurs, les coiffeurs — tout ce qui se mêle d'ARRÊTER DES FORMES, de décrire des lignes qui relèvent de l'esthétique — tout cela a besoin d'éducation, de direction, de surveillance: eh bien! vous, messieurs, qui vous sentez battre au cœur quelque chose comme *le sentiment exquis des convenances esthétiques*, *l'instinct et l'amour des belles formes*, — ayez pitié de ces pauvres ouvriers désœuvrés ou mal-appris; donnez une tendance pratique à votre force créatrice, appliquez-la aux objets qui en ont grandement besoin, mettez-vous à la tête d'une phalange de jeunes artisans, et, après que vous aurez sondé toutes les profondeurs de la SCIENCE DES FORMES, exploitez les moyens de vos ouvriers et faites les servir au profit de la société et au bien-être de votre famille. Vous, paysagistes et peintres de marine, n'ayez pas honte de suivre l'exemple des excellents maîtres des XVIIe et XVIIIe siècles qui ont décoré nos tapisseries de leur vues charmantes; vous, peintres d'intérieurs qui avez voué un culte plus assidu aux exigences de la forme, faites-vous tectonicien dans quelque matière moins dépréciée que les toiles à cadre d'or.... Pourquoi, en Hollande, cette immense importation d'objets de luxe, de comfort, d'usage journalier — dont la première matière n'est pas plus chère ici qu'ailleurs? — Pourquoi s'il y a, au numéro 1, un monsieur qui écrit des lettres pressantes, accompagnées de grosses remises, pour faire venir de France ou d'Angleterre de jolies boîtes à ouvrage, sculptées, peintes, garnies d'ornements en acier ou en cuivre,

ornées en dedans d'un beau miroir, d'une belle photographie, ou doublé de satin moiré, et s'il y a, au numéro 2, un autre monsieur qui, du matin au soir, court la ville, un tableau sous le bras, sur lequel, au milieu de quelques fleurs, d'un verre à vin et d'un citron découpé, figure, sur un morceau de tapis de smyrne, une petite boîte exactement semblable à celles que le monsieur du numéro 1 attend depuis une quinzaine de Londres ou de Paris.... pourquoi alors le monsieur du numéro 2, au lieu de passer des jours à faire des copies de ces jolies boîtes, ne s'essaie-t-il pas à la fabrication des modèles? — Tout le monde se plaint qu'il y a disette de bons, de nobles ouvriers, gens d'intelligence et de civilisation: tous les artistes se plaignent qu'il y a, en proportion du petit nombre d'amateurs, surabondance d'artistes; et les amateurs disent que la plupart des artistes ne font pas assez bien: pourquoi ces artistes médiocres et superflus n'aspirent-ils pas à l'honneur et aux profits d'une position honorable, quoique subalterne à leurs yeux, — celle d'un bon ouvrier?

C'est là l'idée développée par notre confrère de Buiksloot, en présence des 825 tableaux des salons d'Amsterdam en 1856.

UN VILLAGE HOLLANDAIS,

au XIVe siècle.

Dans le présent numéro de la «Warande», M. van Berkel publie la sixième et dernière partie de ses études intéressantes sur le «village hollandais» au moyen âge. A chaque nouveau coup de pinceau de l'habile écrivain son tableau s'illumine d'un nouveau rayon du soleil de la liberté, de l'autonomie, et de la justice, régnant dans nos villages du XIVe siècle, autant que ces trois vertus des nations peuvent être développées dans une commune, sans que l'Etat dont la commune relève en souffre. La justice se manifeste admirablement dans la balance des pouvoirs, des droits et des intérêts. Cette fois M. van Berkel a traité la question, si compliquée et jusqu'ici si mal définie, des impôts et d'autres charges du village, telles que le service militaire, l'entretien et la défense des digues. Il parait que M. van Berkel n'admet pas de système féodal, proprement dit, en Hollande, comme il le reconnait en Brabant et en Hainaut: le travail que l'auteur vient de consacrer au village ne nous en fait désirer que plus vivement qu'il entreprenne bientôt la délinéation de quelqu'autre phase de la vie sociale du moyen âge. Après avoir fait la connaissance du paysan, nous désirons vivement que le seigneur et ses alentours nous soient décrits avec cette simplicité, cette clarté, cette érudition, cette profondeur et cette couleur vraie, qui donne aux esquisses de M. van Berkel tout le charme d'une fiction et toute la solidité et l'utilité d'une science qui se drape avec plus de raideur. Du présent article de l'auteur résulte evidemment que les charges et impositions de notre village, qui ont commencé par être des services et des tributs en rapport direct avec les droits et les profits assurés au fermier, ont été converties peu-à-peu en dettes d'argent: l'argent a réussi à se faire agréer comme le médiateur universel entre le seigneur et les sujets, comme entre les membres de la com-

mune réciproquement. Une deuxième tendance qui se fait voir dans l'histoire que nous écrit M. van Berkel, c'est la tendance à la centralisation du savoir et du pouvoir. L'autonomie et la conscience des droits comme des devoirs, tant chez les individus qu'auprès des communes, sont allées en rétrogradant, et il faut avouer qu'il n'y a pas là de quoi nous glorifier. Le sentiment de ce qu'on doit et de ce qu'on peut, l'esprit de corps et de confraternité, unis à une appréciation juste du caractère sacré de l'autorité, — voilà bien ce que M. van Berkel a trouvé inscrit en tête de bien des pages poudreuses, dépouillées et expliquées par lui au profit des lecteurs de la «Warande». Aussi sous chaque phrase de l'auteur, bien que son style soit d'une douce placidité, l'on sent battre l'artère germanique qui se chauffe au souvenir et au récit des solides attributs et des nobles vertus de nos ancêtres: c'est surtout le vif sentiment de ce qui constitue une nationalité, le sentiment de parentage nous unissant à ceux qui parlent notre langue, qui partagent nos mœurs, nos labeurs, nos peines et nos plaisirs, la piété dévouée du fils de la patrie, qui se fait jour chez notre ami dans sa narration comme dans ses raisonnements. Plaise à Dieu qu'un jour cette CHARITÉ NATIONALE, si bonne, si généreuse, si fertile en grandes actions et en paroles sublimes remplisse de nouveau le cœur de la majeure partie de nos compatriotes, et que la divergence des convictions religieuses ne reste pas un obstacle permanent à l'entente cordiale des gens de bien en Hollande, ni une source d'inimitiés sociales.

Du reste, M. van Berkel constate autour de nous du progrès; il nous prédit encore des jours prospères, et vienne la vieillesse, la décrépitude pour la nation, s'écrie-t-il, »l'esprit germanique saura triompher même de son déclin; avec son impétuosité ancienne il traversera les flots et les bruyères, il ira puiser de nouvelles forces au sein de cette même nature qui était sa nourrice et son soutien dans les forêts immémoriales du nord, et dans des régions inconnues il établira de puissants royaumes, des villes et des villages florissants: alors les noms et les institutions revivront qui ne lui ont été pour ainsi dire que des jouets et des tréteaux dans son enfance, et de mille bouches retentira, à la rive lointaine de l'Orient et de l'Occident, le cri de la pieuse gratitude: «VIVE CHRIST QUI AIME LES FRANCS [1])!"

VANDALISME.

A La page 63 de notre «Partie française» nous avons parlé de la manie du nivellement, qui depuis longues années occupe la case principale des cerveaux de nos administrations et d'un nombre indéfini de nos riches particuliers; nous avons dit ce qui suit: «On raffole du plaisir d'abattre des édifices, afin de gagner des espaces pavés. Le conseil communal d'Amsterdam a décrété la démolition d'un joli bâtiment de 1620, un des rares spécimens de notre architecture en brique rouge et en pierre peinte que MM. Reichensperger, Didron

1) Prologue de la loi salique: »Vivat qui Francos diligit Christus! eorum regnum custodiat...."

et Beresford Hope ont tant admiré, quand ils nous ont fait le plaisir de visiter notre bonne ville d'Amsterdam. On n'aime pas les *vieilleries*. Un homme d'esprit (d'un esprit supérieur) vient de féliciter l'administration (dans le «Handelsblad») du courage avec lequel elle abat tous les anciens édifices, qui, à ce qu'assure ce monsieur, sur la foi d'un français (voyageur en *nouveautés*?), sont «abominables». «Voilà ce que nous avons dû dire dans notre numéro de Septembre-Octobre; mais pour lors nous avons pu y ajouter la remarque: «que tout espoir n'était pas perdu que le collége municipal ne revînt de sa résolution.» Depuis, cette lueur d'espoir s'est éteinte et la note doit être rangée au nombre des errata les plus bêtes, les plus affligeants, les plus confondants qui soient jamais échappés à notre plume. Non, le collége municipal n'est pas revenu de sa résolution. Nous fondions notre espoir sur une pièce qui nous semblait mériter quelque égard de la part du conseil. C'était une requête présentée en faveur de la conservation de l'édifice par MM. Bücheler, président de la Société pour les progrès de l'architecture, ancien-président de l'Académie royale des beaux-arts, secrétaire de la 4me classe de l'ancien-Institut, Van Lennep, président actuel de l'Académie des beaux-arts, membre de la section pour l'histoire et la philosophie de celle des sciences, Tétar van Elven, directeur de l'école de l'architecture à l'académie royale, ancien-conseiller à la Société pour l'architecture, membre de l'ancienne 4me classe, Potgieter, Hofdijk, Schimmel, trois de nos littérateurs du premier rang, qui tous ont fait une étude spéciale de la nationalité néerlandaise et qui, pour avoir des tendances différentes dans les lettres, n'apprécient pas moins d'un zèle commun le style architectonique que l'esprit hollandais de 1580—1630 a engendré, — enfin par le directeur de la «Dietsche Warande», qui se doit la justice que, quelques soient ses prédilections gothiques, il n'a jamais laissé passer une occasion pour fixer l'attention de ses compatriotes sur la beauté originale des façades de 1600, et que, faute de défenseurs dont la religion devrait les rapprocher du style en question, c'est lui, l'adhérent du culte des archiducs belges, qui, depuis une douzaine d'années, est seul dans la presse néerlandaise pour plaider la cause de l'époque de Hendrick de Keyser.

Les signataires de la pétition étaient soutenus dans leurs efforts par M. le doct. Bosscha, professeur d'histoire de l'athénée d'Amsterdam, membre de la seconde chambre des états-généraux, savant dont l'influence égale les hauts talents, ainsi que par M. le doct. Scheltema, archiviste de la ville et de la province, conservateur et fondateur, pour ainsi dire, d'un petit musée d'antiquités à l'hôtel de ville.

Les signataires ont développé dans leur pétition la signification historique et esthétique de l'édifice menacé. C'est un bâtiment à quatre façades de deux étages, percées de croisées à l'étage supérieur, de doubles fenêtres à arcs bombés à l'étage d'en bas. Il est surmonté d'un toit, jadis couvert en ardoises. Deux grandes lucarnes, bien composées, couronnent le milieu des façades principales. D'autres lucarnes plus petites décorent les quatre pentes du toit. Celui-ci ainsi que les pignons des lucarnes sont ornés d'élégants *finials*. Entre les fenêtres, des pilastres, à simples chapiteaux doriques, sont engagés dans le mur. Le bâtiment est en brique rouge, mais le soubassement, les baies des fenêtres cintrées, la corniche qui règne autour du toit, le milieu et les extrémités des pilastres, les ornements des lucarnes et surtout l'entrée

principale, dans la façade de l'est, sont garnis et renforcés de pierre de taille. Cette entrée est des plus curieuses. Au premier étage, qui est construit à une hauteur suffisante pour que le rez-de-chaussée forme une halle à la viande assez spacieuse, elle consiste en une baie plein-cintre de bonne proportion, s'accordant parfaitement avec la grande lucarne en haut et la porte en dessous. Cette porte, celle de la halle, est percée dans un immense perron, à double escalier, de vingt-trois marches, par lesquels on monte à l'étage supérieur. Cette disposition avait son excellente raison d'être. L'étage supérieur était un corps de garde de la bourgeoisie armée. Cela défilait, cela montait et descendait ce double perron, s'y rangeait aux occasions solemnelles, au passage des princes qui ont visité notre ville, etc.; et comme le bâtiment est situé sur le point de section de deux immenses quais qui forment ensemble un angle obtus à la place que notre corps de garde domine, l'arrangement du perron peut avoir servi en même temps pour découvrir le mouvement de l'émeute dans quelqu'insurrection, pour faire feu, et pour se mettre à couvert contre la populace. Nous comprenons parfaitement comment la pensée a pu sourire à nos ancêtres de mettre la halle avec ses provisions et les marchés qui se tenaient hebdomadairement sous les auvents fixés aux façades latérales et occidentales du bâtiment, — de mettre, disons-nous, l'industrie et les moyens de subsistance des bourgeois sous la protection immédiate de la main armée. Ajoutez à cela que le bâtiment occupe une place dont on n'a aucunément besoin pour quelqu'autre usage. Derrière lui, à une bonne distance, s'élève la grande église réformée bâtie par Hendrick de Keyser, et comme c'est sous les auspices de cet architecte que notre halle aussi est bâtie, il a eu ses intentions bien décidées, en traitant l'église dans un tout autre style que l'édifice civil. Dans l'église l'influence des «ordres» domine visiblement, et quoique le bâtiment ait son originalité néerlandaise, on voit que l'architecte a voulu faire du grand style. Le groupe des deux édifices entourés des maisons de la «Westermarkt» [1] et de la «Keizersgracht» [2] n'en est que plus riche et plus intéressant. C'est ce qui a frappé le célèbre peintre de cités Vander Heyden (du XVIIe siècle), et à différentes reprises notre halle lui a servi de modèle. L'artiste anglais Cooke n'a pas hésité non plus à lui accorder une place dans ses «Vues» de l'Europe.

Et quel accueil pense-t-on que le conseil municipal a préparé à la pétition qui demandait la conservation de cette intéressante maison du temps de Maurice de Nassau? Le bourgmestre a rappelé au conseil qu'il avait voté la démolition; il lui a rappelé que, comme le bureau de l'étalonneur de la ville était placé ailleurs, on n'avait plus directement besoin du bâtiment, QUE LE BÂTIMENT DÉPARAIT UN DES PLUS BEAUX QUARTIERS DE LA VILLE et que la réparation et l'entretien entraîneraient de grands frais. Notez que ces réparations ne sont que des travaux ordinaires, comme tout édifice, qu'on veut conserver, en demande de temps en temps. «Un moment pourtant,» a dit M. le bourgmestre, «j'ai été sur le point de vous proposer de mettre le bâtiment à l'enchère sans la clause «pour démolition» — afin de profiter de la disposition de quelques amateurs d'œuvres d'architecture; mais admettant la possibilité

1) Marché de l'ouest.
2) Quai de l'Empereur.

que ces messieurs ne se décidassent pas à y faire les réparations nécessaires, je suis revenu de cette idée, et je vous soumets l'adresse de MM. Büchler, c. s. en vous offrant la parole relativement à son objet."

La parole, c'est M. Koenen qui l'a prise, — pour motiver son vote destructif émis à la délibération précédente. M. Koenen a donné un démenti à ses bons antécédents [1]); il a dit que la pétition était bien rédigée, etc. etc. que les signataires étaient etc. etc. — mais que la «science de l'architecture (*bouwkunde*)" ne devait pas être considérée seulement comme un des «beaux-arts»; qu'elle devait être mise en rapport avec l'utilité pratique et la destination des édifices, et que l'entretien, «QUELQUEFOIS coûteux» d'anciens bâtiments ne méritait pas de «recommandation ILLIMITÉE». C'est pour cela que etc.

Le bourgmestre, la pétition à la main, a déclaré encore qu'un examen récent ne lui avait pas prouvé qu'il y eût quelque «fait historique» se rattachant au monument etc. et il a conclu à la ratification du décret destructeur. — Les 28 membres présents du conseil n'ont eu rien de plus empressé à faire que de s'unir avec cette conclusion: pas une seule élucidation de demandée, pas une seule excuse de proférée. Le bourgmestre, comme président de l'administration ordinaire de la ville, et M. Koenen, l'ancien-échevin, ont seuls motivé l'opinion vandale défendue par eux. Le conseil a tout approuvé. Le conseil n'a pas proposé la moindre mitigation de la sentence Le conseil n'a pas cru que les signataires de la pétition méritassent le moindre égard. Il n'a pas proposé de délibération ultérieure. Il l'a trouvé plus commode de jeter bas ce qui est debout, ce qui est debout avec honneur depuis 236 ans, de se draper de son plus beau manteau et de répondre sèchement aux signataires:

«Le conseil n'a pas trouvé de fondements suffisants pour satisfaire à votre désir.» [2])

Dans la «Partie néerlandaise,» pag. 544, nous avons consigné les noms de quelques-uns des membres du conseil qui ont coöpéré à cette œuvre de destruction. Nous savons qu'il y a parmi eux plus d'un qui doit partager notre opinion par rapport à cet indigne traitement des monuments de nos ancêtres et de leurs défenseurs d'aujourd'hui: mais, s'ils ne voyaient pas moyen d'arrêter le stupide marteau qui va briser l'édifice, ils n'auraient fait que leur devoir en protestant hautement contre la démolition décrétée et contre l'accueil inconvenant qu'on a fait à la pétition de MM. Büchler c. s.

Nous invitons nos amis à l'étranger, les directeurs des revues archéologiques et littéraires, nos confédérés, à donner la publicité nécessaire à ce nouvel acte de vandalisme dans notre temps de «progrès».

BIBLIOGRAPHIE.

«Projets originaux de bâtiments modernes", par M. Hacault. Ce M. Hacault n'est rien moins »qu'un enfant qu'on doit mener à la lisière".

---

1) «Annales archéologiques», 1854, p. 109.

2) Voir la «Partie néerlandaise» du présent numéro, pour le procès verbal de la séance et pour la réponse textuelle du conseil, p. 542—544.

M. Hacault s'est chargé de résoudre le problème de l'architecture pour le XIXe siècle. Il n'est rien moins qu'un éclectique.... S'il faut l'en croire, et, parole d'honneur, nous *l'en* croyons — il ne prend pas dans les différents styles de quoi composer un *type commun* («Gesammttypus»), il a en horreur «l'imitation servile des modèles existants». M. Hacault s'avoue un homme du temps moderne, un partisan du «principe de l'utilité». Et comment M. Hacault s'annonce-t-il, non pas oralement, mais plastiquement? — Par une superbe «maison gothique». Non, non, M. Hacault n'est pas de l'école de M. Cousin; il ne poursuit pas le Vrai, le Bien, et le Beau, dans tous les systèmes, même dans les systèmes les plus radicalement opposés. Si M. Hacault serait convaincu d'avoir pris quelque chose dans différentes écoles — l'on verra, que, très modestement, il s'est contenté du Faux, du Mal et du Laid. On ne doit pas médire de M. Hacault, comme s'il avait des prétentions éclectiques. Il prend, timidement, son gothique dans les aberrations publiées par Pugin et mises en regard des bons modèles anciens. Les «imitateurs serviles» sont battus à ne s'en plus relever: du moins nous ne saurions mieux faire que de cacher notre visage dans l'herbe, quand nous serions condamnés, en nous relevant, de jouir de l'aspect d'une maison gothique de M. Hacault.

«Projets de maisons de ville et de Campagne», par M. Ungewitter. — «Plans, élévations, coupes et détails de meubles du moyen âge», par le même. La condamnation de M. Hacault implique l'adhésion aux principes de M. Ungewitter. Surtout ses «maisons» sont d'un effet charmant, et nous ne doutons aucunément que la physionomie ne soit une fidèle traduction de la distribution judicieuse de l'intérieur. Pour les meubles nous aurions bien aimé que M. Ungewitter se fût pénétré davantage encore des monuments dans ce genre publié par M. Viollet-le-duc.

Une troisième notice bibliographique, dans notre «Partie néerlandaise», est vouée à un poëme romantico-historique — un poëme à tendance — par le ministre protestant M. W.-B.-J.-van Eyck. C'est l'agitation de 1853, à l'occasion de l'installation des évêques, qui a poussé l'auteur à traiter l'histoire de Hendrik Voes, que l'auteur appelle un martyr de la liberté évangélique. Nous regrettons que la pièce n'ait pas de beautés qui fassent oublier le manque d'à-propos de la publication.

MÉLANGES.

CErtaines petites notices, que nous ajoutons à nos livraisons néerlandaises sous le titre de «mélanges», sont presque toujours intraduisibles: c'est pour cela que nous aimons mieux placer ici les communications qui nous viennent de l'étranger. Avec la nouvelle année nous comptons donner quelqu'extension à cette rubrique. Dans le numéro pour Janv. Févr. nous aurons le plaisir de communiquer à nos lecteurs néerlandais le discours remarquable, par lequel Son Éminence le cardinal-archevêque de Cologne a précisé l'action des sociétés diocé